PDF 4 KURD

کوردی تورکیا

PDF 4 KURD

کوردی تورکیا

ئیبراهیم داقووقی

و: هیمەت عەزیز کاکەیی

MUKIRYANI
ESTABLISHMENT FOR RESEARCH & PUBLICATION

هەولێر ٢٠١٢

PDF 4 KURD

دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی

● **کوردی تورکیا**

● نووسینی: ئیبراهیم داقووقی

● وەرگێڕانی بۆ کوردی: هیمەت عەزیز کاکەیی

● پێداچوونەوە: جەلیل کاکەوەیس

● تایپ: نووسینگەی هیوا

● هەڵەچن: هەرێم رێبوار

● نەخشەسازی ناوەوە: گۆران جەمال رواندزی

● بەرگ: جێگر عەبدولجەبار

● نرخ: ٥٠٠٠

● چاپی یەکەم: دەزگای موکریانی ٢٠١٢

● تیراژ: ١٠٠٠

● چاپخانە: رۆژهەلاَت (هەولێر)

● لە بەڕێوبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتیەکان ژمارەی سپاردنی (٦٠) ساڵی (٢٠١٢)ی پێی دراوە.

زنجیرەی کتێب (٦٢٤)

هەموو مافێکی بۆ دەزگای موکریانی پارێزراوە

ماڵپەڕ: www.mukiryani.com

ئیمەیل: info@mukiryani.com

PDF 4 KURD

ناوەڕۆك

بەرایی ٩
پێشەكی ١١
بەشی یەكەم: كوردو پەیوەندیی نێوان دۆڵی دوو رووبارەكەو وڵاتی ئەنادۆڵو ئێران .. ١٥
باسی یەكەم: پێوەندییەكانی نێوان وڵاتی دووروبار (عێراق) و ئێرانو وڵاتی ٢١
باسی دووەم: رەچەڵەكو نیشتمانی كورد ٤٠
باسی سێهەم:جوگرافیای كوردستان ٦٥
بەشی دووەم: توركو كورد لەچاخەكانی مێژوودا ٩٣
باسی یەكەم: كورد لە دەوڵەتی عوسمانیدا ١٠٣
باسی دووەم: كوردو شەڕی رزگاریخوازیی نیشتمانی ١٢٦
باسی سێیەم: كوردو مستەفا كەمال ئەتاتۆرك ١٤٦
بەشی سێیەم: كوردو یەكەمین كۆماری توركیا ١٥٩
باسی یەكەم: كوردو سیستەمی تاكە حیزب ١٦٢
باسی دووەم: كوردو عیسمەت ئینۆنۆ ١٧٣
باسی سێیەم: شەڕی جیهانی دووەمو كێشەی كورد ١٨٠
بەشی چوارەم: كوردو كۆماری دووەمی توركیا ١٨٩
باسی یەكەم: دەستووری ساڵی ١٩٦١ .... ١٩٣
باسی دووەم: كوردو بزوتنەوەی چەپڕەوی لەتوركیا ١٩٧
باسی سێیەم: دانپێدانانی سیاسی بە نەتەوەی كورد لەتوركیا ٢١١

PDF 4 KURD

بەشی پێنجەم: کوردو ئاژاوەی سیاسی لە تورکیا ٢٢٣
باسی یەکەم: کوردو حیزبی گەلی کۆماری ٢٢٩
باسی دووەم: ئاژاوەی کوشتنی سیاسی و هەڕەمەکی لە تورکیا ٢٣٥
باسی سێیەم: کوردو کودەتای ساڵی ١٩٨٠ .... ٢٤٢
بەشی شەشەم: بزوتنەوەی نوێی کورد لە تورکیا ٢٥١
باسی یەکەم: رێکخستنی نوێی پارتی کرێکارانی کوردستان ٢٥٨
باسی دووەم: هزرڤانانی تورك سەرلەنوی کیشەی کورد لەسەر ٢٦٧
باسی سێیەم: هەوڵی زەمینە خۆشکردن بۆ چارەسەرکردنی کێشەی کورد ٢٨٦
بەشی حەوتەم: واقیعی تورکیا و ئایندەی کورد ٣٠٧
باسی یەکەم: کلتووری کورد لەتورکیا ٣١٠
باسی دووەم: دوارۆژی دیموکراتی لەتورکیا ٣٢٢
باسی سێیەم: کورد و تورکیای ئەورووپی ٣٧٤
بەشی هەشتەم: چارەسەری ئاشتییانەی کێشەی کورد ٣٨٥
باسی یەکەم: کۆماری کوردی لەنێوان خەون و واقعیدا ٣٩١
باسی دووەم: پیلانە نێودەوڵەتییەکە: دەرهاوێشتەکانی گرتنی ئۆجالان و ٤٠٠
باسی سێهەم: چارەسەر: کۆمارێکی تورکیایی دیموکراتی فیدراڵی ٤٠٩

PDF 4 KURD

پێشکەشە :

ـ وەکوو وەفایەك بە: ڕۆحی پاکی نووسەری ئەم بابەتە ئیبراهیم داقووقی

ـ بە: هەموو لێکۆڵەرەوانی مێژووی کورد و کوردستان

ـ بە خانەوادەکەم

PDF 4 KURD

بەرایی

ئەم کتێبە، یەکێکە لەبایەخدارترین و دەوڵەمەندترین ئەو کتێبانەی لەبارەی مێژووی کورد لەتورکیا بەتایبەتی و بزوتنەوەی رزگاریخوازی گەلی کورد بەگشتی کەلەدوایین دەیەی هەزارەی دووەم و سەرەتای دەیەی هەوەڵی هەزارەی سێیەم لەلایەن نووسەرێکی پێشکەوتووخوازی بەرەگەز تورکمان خوالێخۆشبوو دکتۆر ئیبراهیم داقووقییەوە هاتۆتە بەرهەم. داقووقی، وەك لەبەرایی کتێبەکەیدا دەڵێت، هەوڵ و کۆششێکی زۆری داوە بۆ دۆزینەوەی ئەو دیکیۆمێنت و بەڵگەنامە عوسمانی و تورکیانە کەیارمەتییان داوە بۆ بەئەنجامگەیاندنی ئەم لێکۆڵینەوەیە. نووسەر بەشێوەیەکی بابەتی و زانستییانە و دوور لەهەر دەمارێکی رەگەزی لەکێشەی رەوای گەلی کورد لەتورکیا کۆڵیویەتەوە و ژیرانە دەستنیشانی ئەو دەرد و مەینەتییانەی کردووە کەهەردوو گەلی تورك و کورد لەم وڵاتە لەسۆنگەی سیاسەتی عەسکەرتارییەت و رەگەزپەرستی و توندرۆیی ناوەندە تورانیزمییەکانە وەبەدەستیانەوە دەناڵێنن و بەتوندی و بەپشتبەستن بەبەڵگەی مێژوویی ئەو رەفتارە شۆڤێنیستیانەی دەرهەق بەگەلی کورد لەم وڵاتە پیادەکراوە رەتکردۆتەوە و زۆر بەگەشبینییەوە دەڕوانێتە ئایندەی کورد لەتورکیا و پێی وایە باشترین رێگا بۆ چارەسەرکردنی کێشەی کورد لەم وڵاتەدا چارەسەری ئاشتییانە و لێکتر حاڵیبوونە. لەسەر بنەمای دامەزراندنی فیدراڵی تورك- کورد، کەئەویش زۆر نزیکە و بەهەوڵ و تەقەڵای هزرڤان و غەمخۆرانی هەردوو گەلی تورك و کورد و لەسای هەل و مەرج و سیستەمی نوێی جیهانی و گوشاری یەکێتی ئەورووپاو رای گشتی لەتورکیا و هەموو جیهان دێتە دی بە تەمای خوا.

(وەرگێڕ)

PDF 4 KURD

PDF 4 KURD

پێشەکی

هەر لەمنداڵییەوە، ئازایەتی و راستگۆیی و ئەمەك و وەفاداری و جلوبەرگی پاك و پۆشتە و جیاوازی برا کوردەکانم بەدڵ بوو، نەخوازە ئەو دەمەی دەهاتنە دوکانەکەی باوکم بۆ دابینکردنی پێداویستییەکانی ماڵەوەیان، بەڵکو هەندێك لەئاغاکانی هۆزانی کاکەیی و داودە و تاڵەبانیی دانیشتووی گوندەکانی دەوروبەری شارۆچکەی داقوق، سەردانی (حەمەبەقاڵ)ی باوکمیان دەکرد و هەرچییەکیان پێویست بایە، بەقەرز لێیان دەکڕی، ژمارەیەکیش لەو ئاغایانە شەوی شەممەیان لەماڵەکەی ئێمە وەسەردەبرد، بۆ ئەوەی سەرلەبەیانی زوو بتوانن سەردانی دایەرەکانی دەوڵەت لەقەزای داقوق (تاوغ) بکەن، منیش کەئەوکاتە هێشتا لەقۆناغی سەرەتایی سالآنی بەرایی خوێندنمدا بووم، گوێم بۆ باس و بەسەرهات و حەکایەتە دوور و درێژەکانیان لەگەڵ باوکم، هەڵدەخست و بەمەعشەرەت و دانیشتن و شەوچەرەکانیان شاد و کەیفساز دەبووم.

بەڵام، ئەم وێنا شیرینەم بەلاوە رەوییەوە، کاتێك کەسێکی شەڕانگێز (شەهاب)ی جووتیارە دراوسێ و ئازاکەی خەڵکی شارەکەمی کوشت و لاشەکەی بەرۆژی نیوەڕۆ فڕێ دایە ناو ئاوی رۆخانەوە و بەرپرسە حکومییەکانیش لەهەمبەر ئەم تاوانە قێزەون و بڵحەی کەلەساڵی ١٩٤٦ روویدا، کڕ و بێدەنگ بوون.

جا، ئەم رووداوە بۆگەنە لەناخەوە هەژاندمی و شۆڕشێکی توندی لەهەناومدا لەدژی دەرەبەگ و ستەم و زۆرداری هەڵایساند، وەلێ دەمبینی ئەو کوردە سادە و رەش و رووتانەی شارەکەم قوربانیی دەستی ئەو جەور و ستەمەن، بۆیە بوومە هاوبەشی سۆز و غەم و خواستەکانیان. کە لە تورکیاش، هەلی مانەوەم وەك دیپلۆماتکارێك و دوایەش وەك قوتابی دکتۆرا بۆ ماوەی پتر لە (٦) ساڵ بۆ رەخسا، توانیم ئەو دیکیۆمێنت و بەڵگەنامە و سەرچاوە

PDF 4 KURD

و كتێب و گۆڤار و رۆژنامانە بدۆزمەوە کەیارمەتیم دەدەن بۆ لێکۆڵینەوە لەکۆمەڵگەی تورکی لەرووی سیاسی و ئـابووری و کۆمەڵایـەتی و رۆشـنبیرییەوە.. تەنانـەت لەوانەیـە زێـدەڕۆییم نەکردبێ ئەگەر بێژم من یەکەمین نووسەرم لە جیهـانی عارەبیـدا کەئـەو بەڵگەنامانـەم لایـە دەربارەی تورکیا و کتێبخانە تایبەتییەکەم پێوەیان دەوڵەمەنـدە، سـەرەڕای بـوونی کاسـێتی دەنگ و وێنە گەلی فۆتۆگرافیش.

ئەم کتێبە، بەشێکیش لەو بەڵگەنامە عوسمانی و تورکیانە لەخۆ دەگرێت کە لەو کتێبانەی لەبارەی کورد بەگشتی و کوردی تورکیا بەتایبەتی دانراون، ئاماژەیـان پـێ نـەدراوە. یـاخود ناویان نەهاتووە.

کورد- وەك هەموو گەلانی ناوچەکە- لە کەونارترین چاخەکانی مێژووەوە، لە سێگۆشـەی (هەکاری)دا بوونیان هەبووە و هیچ بەڵگەنامەیـەك نـەیتوانیوە نـامۆبوونی کـورد لـە وڵاتـی ئەنادۆڵ بسەلمێنێ، بەڵکو سەرچاوە کۆنەکان ئاماژەیان داوە کە ئەوان (واتە: کورد) دانیشتوانی ئەو ناوچەیە بوون و وەکو بابلی و ئاشوورییەکان و ئەوانیتر، خاوەنی هەرێم و شار و خوداوەنـد و پاشاگەلی تایبەت بە خۆیان بووگن.

جا ئەگەر بیرۆکەی (نەمریی) بە لای فیرعەونەکانی میسرەوە گوزارە بێت لە هەڵکشان لـە زەوییەوە بە رێگەی بونیادنانی هەرەمەکان و هەرسێ ماکی، کاهین و پادشـا و خوداوەنـدەوە، ئەوا ئەم بیرۆکەیە بە لای کوردەوە- وەکو گەلانی وڵاتی دوو رووبارەکە و ئەنادۆڵ- بەرجەسـتە لە پیرۆز راگرتنی زەوی دەکات بە رێگەی هەر چوار ماکی: زەوی، شار، کاهین (سەرۆکی هـۆز یان کەسایەتی پایەبەرز)، (پادشا) یان (خوداوەند)، دەبینین (کوردا) یان (کورتا) ناوی هەرێم و شارێك، پاشان ناوی پاشـایەك یـان کەسـایەتییەکی پایەبـەرز و نـاودار بـووە، ویسـتوویەتی کوردەکان یەکبخات، هەروا ناوی خوداوەندی کوردەکانیش بووە، وەك ئەو ئاشـوورییانەی کـە ناوی خۆیان لە ناوی (ئاشوور)ی شارەکەیانەوە وەرگرتووە، لە هەمان کاتیش ناوی پاشـاکانیان (ئاشوور پانیپال...هتد) و ناوی خوداوەندەکەشیان بووە.

ئەگەرچی، گەلی کورد بەهۆی هەلومەرجی هەرێمی و ژیاری هـەلی ئـەوەی بـۆ نەڕەخسـا دەوڵەتێك یان ئیمپراتۆرییەتێك بە ناوی خۆیەوە لە ناوچەکە دابمەزرێنێ، وەلێ تـوانی بـەر لـە نزیکەی ٣٠٠٠ سێ هەزار ساڵ لەمەوپێش قەوارەی نەتەوەیی و زمانی تایبەت بە خۆی و ئەو فۆلکلۆرەی بپارێزێ کە باس لە قارەمانێتی و سەروەری و دیـرۆك و نەبەردییـەکانی دەکـات. بەڵام مێژووی نوێی کورد لە دەوڵەتی عوسمانی و تورکیای هاوچەرخ بە درێـژی (١٥٠) سـاڵی

PDF 4 KURD

رابوردوو بە خوێن و دەربەدەری و ئازار و سڕینەوەی پێناسە نەتەوەییەکەی تۆمارکراوە. لێ، پیاوە دانا و هۆشمەندەکانی تورکیا کە پێکهاتوون لە دەستەبژێری خاوەن هزری پێشکەوتووخوازی ئەم وڵاتە، ئەمڕۆ بە بانگەشەکردنیان بۆ دانپێنان بە مافە نەتەوەیی و سیاسییەکانی گەلی کورد لە تورکیا هەوڵ دەدەن لاپەڕەی رابوردووی پڕ ئێش و ئازاری ژیانی هەردوو گەلی تورك و کورد لە وڵاتی ئەنادۆڵ، دابخەن و کۆتایی بە مەینەتییەکانیان بێنن. ئەنجومەنی ئەورووپیش مەرجی ئەوەی بۆ تورکیا دانا، کە پێویستە کێشەی کورد لە وڵاتەکەیدا بە رێگاچارەی ئاشتییانەی دیموکراتی چارەسەر بکات ئەگەر بە راستی دەیەوێت بێتە ریزی یەکێتی ئەورووپاوە"، سەرەڕای ئەمە، ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاش. (عەبدوڵڵا ئوجالان)ی رابەری پارتی کرێکارانی کوردستانی بەو مەرجە رادەستی ئەنکەرە کرد کە نەکوژرێ و بدرێتە دادگایەکی عادیلانە لە تورکیا بۆ ئەوەی پارتەکەی لە خەباتی چەکدارییەوە بگوازێتەوە بەرەو خەباتی سیاسی ئاشتییانە، وەك رێگا خۆشکردنێك بۆ چارەسەرکردنی کێشەی کورد بە شێوەیەکی ئاشتییانە و لە چوارچێوەی فیدرالیزمییەکی تورکی- کوردی لە پێناو دامەزراندنی دەوڵەتێکی تورکیایی ئەورووپی دیموکراتی خاوەن دامەزراوە گەلێکی دەستووری بڕوای هەبێت بە مافی مرۆڤ و کەرامەتی هاوڵاتییان لە هەر شوێنێکی ئەم وڵاتە دوور لە ستەم و زۆرداری و وەسایەتی دەوڵەت. کتێبی (کوردەکانی تورکیا) تۆمارگەیەکی دەوڵەمەندە لەبارەی مێژووی کوردەوە لەو رۆژگارەوەی ئاشوورییەکان بە ناوی (کوردۆ)وە ئاشنایان بوون، تاوەکو ئەم رۆژگارەمان لە لێکۆڵینەوەی دیکیۆمێنتاری ئارکیۆلۆژی و مێژووییدا، ئومێدەوارم بەشدارییەکی سادە و خاکەڕاییانەی کردبێ بۆ تیشکخستنەسەر کێشەی گەلی کورد لە تورکیا بە تایبەتی و بزوتنەوەی رزگاریخوازی کوردیش بەگشتی.

ڤیەننا ١٥-٤-٢٠٠١

ئیبراهیم ئەلیاس داقووقی

PDF 4 KURD

PDF 4 KURD

بەشی یەکەم

کوردو پەیوەندیی نێوان دۆڵی دوو رووبارەکەو وڵاتی ئەنادۆڵو ئێران

PDF 4 KURD

دەروازە

زۆربەی ئەو توێژینەوانەی لە بارەی دەوڵەتی عوسمانییەوە کراون ، بەپلەی یەکەم جەختیان کردۆتە سەر لایەنی مێژوویی‌و سەربازی، بۆیە لێکۆڵینەوە ئەتنۆگرافییە عوسمانییەکان تاوەکو ئەم رۆژگارەمان بێ ئەوەی کەسێك مشووریان بخوات، هەروا ماونەتەوە، ئەمەش لەبەر کەمیی‌و دەگمەنیی ئەو سەرچاوانە لەلایەك‌و لەلایەکی تریشەوە، زۆرێك لەو سەرچاوانەی پەیوەستن بە کۆمەڵە ئەتنیکییەکانەوە، لە ئەرشیفی سەرۆکایەتی وەزیران یان لە تۆمارەکانی تاپۆو فەرمانە سوڵتانییە رۆژانەکاندا، تەقەتکراون و پارێزراون.

لێرەشەوە، گەیشتن بەو سەرچاوانە، یان وێنەگرتنیان، یاخود وردبینی کردنیان، کارێکی ئاسان نییە، یەکەم لەبەر ئەو ماوە زۆرەی پێویستە بۆ بە ئەنجامگەیاندنی ئەم جۆرە لێکۆڵینەوانەو دووەمیش لەبەر زۆریی ئەو ناوانەی لەو کۆمەڵە نەتەوەو کەمایەتییانە نراون کە دانیشتوانی ویلایەتە عوسمانییەکانن بە هۆی فرەیی نووسەرو کۆپیکارانی ناوی ئەو هۆزو خێڵانە. بۆنموونە: کورد وەك کۆمەڵێکی ئەتنیکی، چەندین ناویان لێ نراوە، وەك: کورد، کوردی، کوردلی، کوردلەر، کوردلەر مورتانا، کورد مەحمودلو، کورد قانلی، کورد محەمەدلی، کورد مەهماتلی، کوردجی، قەوجە کورد، قەرەجە کوردلو، قەرە کوردلو، کوچك کورد، مەهماتلی، تورکمان ئەکرادی ، کرمانج.

ئەم (١٧) ناوانەی کە تایبەت بە کوردەوە نراون، دەبنە ئاستەنگ لەپێش بەئەنجامگەیاندنی توێژینەوە گەلی تایبەت بە هۆزو عەشیرەتەکانیان. سەرەڕای پەرت‌و بڵاویی زانیاریی تایبەت لەبارەیانەوەو دابەشبوونی زانیارییەکانی تایبەت بەوان بەسەر چەندین سەرچاوە کە لەناوچە و شوێنەیلی جیاجیا لەهەموو وڵاتی تورکیا پارێزراون.

ژمارەی ئەو خێڵانەی لەو رووبەرە فراوانە نیشتەجێ بوون کە لەچیاکانی (وەهران) لەجەزایرەوە بگرە تا دەگاتە لەوەڕگاکانی قەتیف‌و ئیحساو لە(بولکان)یشەوە بەرەو (الربع الخالی) درێژ بۆتەوە[ئەم رووبەرانەش ویلایەتەکانی دەوڵەتی عوسمانییان پێك دەهێنا]، دەگەیشتە (٧٢٣٠) خێڵ‌و عەشیرەت‌و کۆمەڵەی ئەتنی‌و هەموویان دابەش بووبوون بەسەر ئەو رووبەرە پان‌و بەرینانە، جیاوازیی نێوانیشیان تەنها بریتی بوو لەپلەی پێشکەوتنی ژیاری‌و شێوازی گوزەران‌و ژیانی کۆمەڵایەتی‌و زمان.

PDF 4 KURD

بەش بەحاڵی ئەو خێڵو عەشیرەتانەی لە سەرچاوە عوسمانییەکاندا ناویان هاتووە، بریتی بوون لەخێڵو عەشیرەتەکانی: تورکو تورکمانو عارەبو فارسو چەرکەسو تەتارو بەربەرو قەرەچو...هتد. ژمارەی خێڵو هۆزە کوردەکانیش لەناو دەوڵەتی عوسمانی، گەیشتبووە (٣٨٩) خێڵو عەشیرەتو دابەش بووبوون بە سەر ناوچەکانیتورکیای ئێستاو عێراقو سوریاو لوبنان.

ئەگەر چاوێك بە لیستی خێڵو عەشیرەتە کوردییەکاندا بگێڕین، دەبینین هەندێکیان ناوی سەرۆکەکانیان هەڵگرتووە، وەك: مووسابەگ، مەحموودی، بایەزید، نیعمەت، رەجیلو، شێخ داود، شێخ حەسەنلو، میکایلان...هتد. ژمارەیەکیش لە ناوی خێڵەکان بە ناوی ئەو گوندو شارانەوە هاتوون کە خێڵە کۆچەرییەکان تێیدا نیشتەجێ بوون، پاش ئەوەی بە تەواوی دەستیان لە ژیانی کۆچەری هەڵگرتووەو لەو شوێنانە جێگیربوون، وەك: (شێخانو شارەبانو ئەمران) لەعێراقو (مەحموودلیو ئولووسو گەرگەرو سروج) لەتورکیا.

لەبەر گرنگیی توێژینەوە لە سەر بابەتی کورد لەتورکیا، پێویستە بەر لە هەموو شتێك، یەکەمجار سەرچاوەکانی توێژینەوە ئەتنۆگرافییەکانی ویلایەتە عارەبییەکان لە سەردەمی عوسمانی بزانین، پاشانیش لێکۆڵینەوە لە سەر کورد وەك کەمایەتییەك لە کۆماری تورکیای هاوچەرخ بکەین. ڕەنگە مرۆ وای بە خەیاڵدا بێ: توێژینەوەی ئەتنۆگرافی بە مانا فەرهەنگییەکەی بە واتای لێکۆڵینەوە لەخوو و نەریتی ڕەگەزەکانو چەشنی گوزەرانیان بێت، وەلێ چەمکی نوێ سەبارەت بەم لێکۆڵینەوەیە، جەخت لەوە دەکات: ئەم لێکۆڵینەوەیە پێویستە کۆمەڵەی مرۆیی لە لانکەوە بگرە تاوەکو ناو گۆڕ بگرێتەوە. لێرەشەوە ئاسۆی لێکۆڵینەوەکان زیاتر پەرەی سەندو ڕێبازو پرۆگرامەکانی باسکردنیشی فرەییەکی زۆریان بەخۆوە بینی، ئەمەش ئەو مەسەلەیە بوو لێکۆڵەرەوانی تورك لە سەرەتاکانی سەدەی بیستەمەوە ئاوڕیان لێدایەوە، کاتێك بە گرنگیپێدانەوە روویان کردە لێکۆڵینەوەی فۆلکلۆر لە دەوڵەتی عوسمانی لە ساڵی (١٩٠٨)ەوە. توێژینەوەکانی (ئەگناتیۆس کونوش)ی زانای فەرەنساش لەم بوارەدا بە پێشەنگ دەژمێردرێ.

بەڵام بەرپابوونی کوودەتای عوسمانیو هاتنە سەر دەسەڵاتی حیزبی ئیتیحادو تەرەقیو ئەو ڕووداوانەی لەگەڵیدا هاتنو دوایەش چوونی دەوڵەتی عوسمانی شان بە شانی ئیمپراتۆرییەتی ئەڵمان بۆ شەڕی یەکەمی جیهانی، وایانکرد ئەو لێکۆڵینەوە ئەتنۆگرافییانە رابگیرێنو پاشانیش تاوەکو دامەزراندنی کۆماری تورکیای نوێ لە ساڵی **١٩٢٣** چاویان لێ بپۆشرێ.

بۆیە لێتوێژینەوەو گەڕان بەدوای سەرچاوەکانی لێکۆڵینەوە لە سەر کۆمەڵە ئەتنییەکانی دانیشتووی ویلایەتە عوسمانییەکان تەنها لەو دیکیۆمێنتو بەڵگەنامە فەرمییانە خۆیان بینییەوە کە

PDF 4 KURD

کۆماری تورکیا ریزبەندی کردن و لە دەزگایەکی ئەمنیدا ئەرشیفی کردن و پاراستنی کە ئەویش (ئەرشیفی سەرۆکایەتیی وەزیران)ەو لە ئەستانە دەرگای والآیە بۆ هەموو توێژەرو لێکۆڵەرێك لە هەموو سووچێکی جیهان.

لە دەرەنجامی توێژینەوەکەماندا لە میانەی (١٥)ساڵی رابوردوو، توانیمان سەرچاوەکانی توێژینەوەی ویلایەتە عەرەبییەکان لە سەردەمی عوسمانی لە ڕووی کارگێڕیو سیاسیو ئابووریو کۆمەڵایەتیو هزریو پیشەییەوە، لەم خاڵانەی لای پایین چڕ بکەینەوە:

١- ئەرشیفی سەرۆکایەتی ئەنجومەنی وەزیران، تیادا هەموو بەڵگەنامەو دیکیۆمێنتێکی تایبەت بە ئیمپراتۆرییەتی عوسمانی لە ڕۆژی دامەزراندنییەوە تا رووخانی لە ساڵی ١٩١٨ پاراستووە.

٢- تۆمارگاکانی ئەرك و پەراوێزەکانی ئەو تۆمارگایانە.

٣- تۆمارگاکانی ئەرکە سەربازییەکان.

٤- تۆمارگاکانی سکالآ سەربازییەکان.

٥- تۆمارگاکانی تابوورو کاداسترۆ.

٦- تۆمارگاکانی نیشتەجێکردنی عەشیرەتەکان.

٧- تۆمارگاکانی دارایی.

٨-تۆمارگەی عەشیرەتو خێڵو کۆمەڵە عوسمانییەکان.

٩- ئینسکلۆپیدیای ئیسلامی.

١٠- ئینسکلۆپیدیای تورکی.

١١-نووسراوەکانی مێژوو و ڕووداوەکانی عوسمانی.

١٢- فەرهەنگی تورکی، شەمسەدین سامی.

١٣- کتێبی هەوڵەکانی نیشتەجێکردنی عەشیرەتەکان لە دەوڵەتی عوسمانی، جەنگیز ئورهونلو. ئەستەموول, ١٩٦٣

١٤- کتێبی هۆزە نیشتەنییەکانی ناو دەوڵەتی عوسمانی، جەودەت تورکای، ئەستەموول, ١٩٧٩

١٥- ئەو توێژینەوە فۆلکلۆرییانەی کە لەمیانەی ساڵەکانی ١٩٠٨-١٩١٤ دەرچوون.

١٦- ڕاپۆرتی لێژنەکانی دارشتنی سنوور لە نێوان دەوڵەتی عوسمانیو دەوڵەتی ئێران.

١٧- توێژینەوەکانی دێرینەشناسیو مێژوویيو زمانەوانیی تایبەت بە دەوڵەتی عوسمانیو دەوڵەتەکانی ناوچەکە.

PDF 4 KURD

مێژووناسەکان، چ ڕەگەزشناس یان مێژووشناسی قەومو میللەتەکان، یان لێکۆڵەرەوانی بنەچەبن، لەو ڕۆژەوەی بە تۆمارکردنی مێژوو ئاشنابوون تاوەکو ئەم ڕۆژگارەمان، ڕاوبۆچوونی جیاوازیان هەیە لەسەر ڕەچەڵەكو نژادی کورد بەشێوەیەك، ئێستاشی لەگەڵدا بێت بۆچوونێکی یەکلاکەرەوەیان دەرنەبڕیوە سەبارەت بەم مەسەلەیە. ئێمە پێمان وایە هۆکارو سەبەبکاری ئەم جیاوازییە دەگەڕێتەوە بۆ نەبوونی ئەو شوێنەوارە مێژوویی‌و جوگرافی‌و ئەتنۆگرافییانەی کە بە ڕێگەیانەوە زاناکان دەتوانن ڕایەکی یەکلاکەرەوە لەبارەی بنەچەی کوردەوە دەربخەن.

ئەگەرچی کتێبە مێژووییەکان ئەو بەڵگەو دیکیۆمێنتە زانستییانەیان بۆ نەپاراستووین، بە گوێرەیان بتوانین ڕایەك لەویدی بە باشتر وەربگرین، بەڵام مێژووناسانی هاوچەرخ فرە تیۆری‌و گریمانەیان دەربارەی ڕەسەنی کورد هێناوەتەوە. ئەوان سەلماندنەکانیان لەناوە مێژووییەکان لەو ناوچانەی کە قەومو هۆزانی کەونارا تیا نیشتەنی بوونە یان لە ناو گەلی ئەو نەتەوانەی لە دەربڕینەدا لەگەڵ واژەی کوردو کوردان ڕێك‌و گونجاون، وەرگرتووە. بەڵام ئەو زانا بیانییانەی، لە مێژووی کوردیان کۆڵیوەتەوە، کۆکن لە سەر ئەوەی کورد لەنەتەوە هیندۆ- ئەوروپییەکانە، واتا سامی نەژاد نین. بۆیە بە ماك‌و ریشە لە عارەب یان لە تورکەوە نەهاتوونەتە خوارێ. لێ ژمارەیەك لە زانایان بە ڕەچەڵەك، کورد دەبەنەوە بۆ سەر ڕەگەزی فارس یان ئاشووری، یان ئەرمەن، یان میدییەکان. کەچی ژمارەیەکی دیکەشیان پێیان وایە، کورد گەلێکی ڕەسەنە، دیرۆکی پڕ قارەمانییەتی خۆی هەیە و داستان‌و ئەفسانە کۆنەکانی دەیگێڕنەوە کە دەماودەم تاوەکو ئیمڕۆ لەنێو خەڵکی دا، دەگوترێنەوە. میدیای کوردو سەرکردەکانی هزری سیاسی‌و دیدڤانانی بزوتنەوەی نیشتمانی‌و کاروانی نەتەوەیی کوردیش، مەیلی ئەم بۆچوونە دەکەن‌و بگرە لایەنگریشی دەکەن‌و پشتیشی پێ دەبەستن، چونکە- بە دیدی ئەوان- لەڕووی توێژینەوەی زانستی‌و گێڕانەوەی مێژوویی چەسپاو، لەوانیتر هەم بەهێزترو هەم جێگیرترە، ئەمەش لەدانراوو بڵاوکراوەو وانەو نووسینە ڕۆژنامەوانی‌و لێتوێژینەوە ئەتنۆگرافییەکانیاندا، ڕەنگی داوەتەوە.

لەپێناو زانینی نەژادو ڕەچەڵەکی کوردو دیاریکردنی لانك‌و ناوچەکانی دانشتنیان، پێویستە لە مێژووی گەلانی دانیشتووی ناوچەکەو ئەو گەلانەی هاتوونەتە ناوچەی ڕۆژهەڵاتی نزیك لە چەرخە کۆنەکانەوە تا دەگاتە چەرخی ئێستا بکۆڵدرێتەوە بە ڕێگەی ئەو توێژینەوە دێرینشناسی‌و مێژوویی‌و ئەتنۆگرافی‌و زمانەوانییانەی کە باسیان لەمەڕ ئەو گەلانەو ژیانی کۆمەڵایەتی‌و ئابووری‌و پێوەندییە سیاسییەکانیانەوە کردووە، بۆیە ئێمەش لەدوو توێی ئەم سێ باسەی لای خوارەوە، لەم بابەتە دەپێچینەوە:

PDF 4 KURD

باسی یەکەم

پێوەندییەکانی نێوان وڵاتی دووروبار (عێراق) و ئێرانو وڵاتی ئەنادۆڵ

ئاسیای بچووکو وڵاتی نێوان دوو رووبارەکە لە هەردوو رووی ئارکیۆلۆژیو مێژووییەوە، تایبەتمەندیی گرنگییەکی گەورەیان بە لاوەیە بۆ رۆشنکردنەوەی ڕاستی ئەو توێژینەوانەو رەواندنەوەی ئەو تەمو مژانەی بە سەریانەوەن. ئەوە بوو لەدەرەنجامی دۆزینەوە ئارکیۆلۆژیەکان لە لەئەنادۆڵ، پاشماوەی مرۆڤی نیاندارتاڵ دۆزرایەوە. کاتێك گواستنەوە لەچەرخی بەردینی کۆن بەرەو ژیارییە نوێیەکان رووی دا، کۆی هەموویان نێوی لێ نرا ئەپیپالیتیك (Epipaleethicl). ژیاریی ئەنتالیا (باشووری رۆژئاوای ئەنادۆڵ) بە نێوی (بلوبای Belbuase)ەوەیە، وەلێ ژیاریی چیاکانی زاگرۆس پێی دەڵێن زەرزی، ئەوەش لەنێوان ٢٠٠٠٠-١٦٠٠٠ ساڵ پێش لەدایکبوونی حەزرەتی عیسایە(٩٤/١). شوێنەوارگەلی ژیارییە لیفالۆرانییەکانیش بە ڕوونی لەشوێنی شانەدەرو زەرزیو هەزارمێرد لەعێراقی باکوور، دۆزرانەوە (١١٩/١).

دەبینین لە ئەشکەوتی شانەدەر لە(باکووری عێراق)[1]، پاشماوەی مرۆڤی نیاندارتاڵ دۆزرایەوە، پاشماوەی (٤) ژیاریی پێشکەوتووی پلە بە پلە دۆزرانەوە، دێرینتیرینیان دەگەڕێتەوە بۆ سەروبەندی چەرخی بەردینی کۆن، لێرەدا ماوەی دواین، جیاوازیی پیشەسازییەکی ناوخۆیی تایبەتی پێوە بوو، (سۆلیکی) بە شارستانییەتی برادۆستی ناوی دەبات، ئەمەش وەك ئاماژەیەکە بۆ چیاکانی برادۆست کە ئەشکەوتی شانەدەریان لێیە.

ئەمە، سەرەڕای دۆزینەوەی ئەو پاشماوانەی لە پیشەسازیی دواین دەچن لە شوێنەکانی تری عێراقی باکوور(کوردستان)، لەوانە ئەشکەوتی زەرزی لە ناوچەی سلێمانیو ئەشکەوتی بالی کورا لەرۆژهەڵاتی چەمچەماڵو ئەشکەوتی کێوانیان لە ناوچەی رەواندز (١٢٠/١). لەسەروبەندی چەرخی بەردینی ناوین، واتا نزیکەی (١٣٠٠٠) هەزار ساڵ پێشتر، هەندێك لەناوچەکانی ئاسیای بچووك بە جیاوازیی لەگەڵ ئەوانیتر، ئەشکەوتگەلێکی لێ بوون، نەخشو

١- میللەتی کورد لە بری باکوری کوردستان کوردستان بە کار دەهێنن.(وەرگێڕ)

PDF 4 KURD

نیگاریان لەسەر هەڵکەندراوە، مرۆی ئەو سەردەمە تێیاندا نیشتەجێ بوونە، نەخش‌و نیگارەکان خەسڵەتی هەست‌و چێژێکی هونەرییانەی بەرزیان پێوەیە، وەك ئەو نموونانەی لەناوچەی ئەنتالیاو بالدبای دۆزراونەتەوە (١٨/٢).لە چاخی بەردینی کۆنی نوێ، ئاسیای بچووك خەسڵەتی هەوەڵین نموونەکانی سەقامگیریی کشتوکاڵی پێشکەوتووی، لە نیشتەنیی (چەتاڵ هویوگ)ی پێوە بووە کە ڕەنجی دۆزینەوەیان دەگەڕێتەوە بۆ پرۆفیسۆر دکتۆر جیمس میللەرت. چەتاڵ هویوگ لە ڕووی ژیارییەوە بەو شوێنە دادەنرێ کە زیاتر پێوەندیی هەبووە بە شوێنگەلی ژیارییە دراوسێیەکان، بە تایبەت ژیاریی گوندەکانی (باکووری عێراق-کوردستان) لەماوەی نێوان هەزارەی حەوتەم‌و هەزارەی شەشەمی پێش زایین (٣/٤٠٠).

وێڕای جیاوازیی گەورەی نێوان ژیاریی دۆڵی دوو ڕووبارەکەو ژیارییە دێرینەکانی ئاسیای بچووك، لەوێدا هۆکارێکی هاوبەش لەنێوانیان بووە، پاڵی داوە بە بوونی ناوچەگەلی کشتوکاڵی‌و سەرچاوەیلی کانزا ناسراوەکانی ئەو چاخە، بەشێوەیەك بازرگانی نێوان وڵاتی ئەنادۆڵ‌و وڵاتی دوو ڕووبارەکە گەشەی سەندووەو بازرگانەکان زیوو مس‌و ئاسن‌و بەردی سلسیان لەدەستپێکی سەدەی (١٣) هەمی پێش زایینەوە، هاوردووە. لێرەدا دۆزینەوەی ئارکیۆلۆژی ئەوە دەسەلمێنێ کە ئەم ناوچانە لەدەورانی گردوکۆی خۆراکەوە گواستوویانەتەوە بەرەو وەبەرهەمهێنانی خۆراك، پاشان پلانرێژییان بەرەو قۆناغێکی شارستانی کردووە، دەرەنجام پەلکێشی کردوون بەرەو فێربوونی هونەرگەلی کشتوکاڵی‌و ئاژەڵداری‌و هەواربەندبوون لەشوێنەیلی نیشتەنیدا بەشێوەی کۆمەڵەکیگەلی تاکی. ئەم قۆناغانە پلەبەپلە پەرەیان سەندووەو لە سەرەتای هەزارەی نۆیەمی پێش زایین لەناوچەکانی فەلەستین بەدەر کەوتوون‌و لەئاسیای بچووك‌و کوردستانی عێراقیش لەدەستپێکی هەزارەی حەوتەمی پێش زایین سەریان هەڵداوە (٦٥/٤).

بە واتەی شوێنەوارناسان، دەکرێ ناوچەی وەرچەرخانی ئابووری لەشوێنێکی سەخت حەشار بدەین، لەو ناوچەیەی لەبانی ئەنادۆڵ‌و ناوینەکانی ئاسیاو قەفقازو بەرزاییەکانی فەلەستین‌و (باکووری عێراق-کوردستان) درێژبۆتەوە، ئەمە ئەو نیشتمانە سروشتییە کە مرۆڤ لە چاخی بەردینی کۆنی نوێ، ڕووەك‌و ئاژەڵی تێدا پەروەردەو ماڵی کردو پاشماوەکانیان لەقەدپاڵەکانی چیاکانی زاگرۆس‌و برادۆست دۆزرانەوە، لەوانەشە لایەنەکانی بەرزی ڕۆژهەڵات (ئێران)و لێژاییەکانی لای باکووری چیاکانی هیندکوش بێت (١٩٢/٦).

PDF 4 KURD

سروشتی ئەو شوێنەوارانەی لە وڵاتی ئـەنادۆڵ دۆزراونەتـەوە، بـە تایبـەت ئاسـەوارەکانی ناوچەی (ئالاجاهویوگ) کە نزیکەی (٥٠) کیلۆمـەتر کەوتۆتـە باشـووری رۆژهـەڵاتی شـاری قۆنیەو مێژوویان دەگەڕێتەوە بۆ دەستپێکی هەزارەی حەوتەمی پێش زایین، ئـەوەمان پێشـان دەدەن کە دانیشتوانی ئەم ناوچـەیە لێـرەدا چـەند کاروچـالاکییەکی ژیارییـان بـە تـەرحێکی نەگونجاو لەگەڵ ئەم کەونارا زەمەنییە، پیادە کردووە, دەبینین پاشماوەکانی مرۆڤ لەم شوێنەدا، وەك نـەقش‌و نیگـاری سـەر دیـوارو هەڵکەنـدراوی زەق‌و زۆپ، لەئاسـتێکی تـەکنیکی پێشکەوتوودان لەبارەی کارودەسکردی وەك کاروپیشەی چنین‌و داروکانزاکان، سەرەڕای ئاسـتی هزری پێشکەوتوو و دیاری دیاردەکانی ئـایینی. ئـەوەش دەبیـنین کـە مـرۆڤ لەپەرەسـەندنی ساختمان‌و شارڕۆناندا، وەپلەیەکی باش گەیشتووە بە تایبەت توانیویـەتی جیهانـە ئـابووری‌و کشتوکاڵییەکەی پەرەپێبدات (١/١٨٤)، بە ئەندازەیەك ئاسیای بچووك بووبوە یەکەم سەرچاوە لەدابەشکردنی کانزاکان بەسەر هەموو گەلە ژیارییـەکانی رۆژهـەڵاتی کـەونارای نزیـك. ئـەو کانزایانە بە تایبەت بەرەو سوریاو عێراق‌و دەریای ئیجە دەنێردران. لەدەرەنجامی ئـەم بزاڤـە، سامانی ناوخۆ زیادیان کردو ئەمە بووە هـۆی فراژووبـوون‌و گەشـەکردنی ئـابووریی چـەندین ناوچەو شارەکانی ئاسیای بچووك، وەك: ئالاکاو عەلی شارو کول تەپـە (٤/٧٤). لەکاتێکـدا ئەو کۆمەڵانەی لەمەڵبەندە نیشتەنییەکاندا لەهـەردوو رۆژهـەڵاتی کـەونارای نزیـك‌و نـاوین لەدوای سەروبەندی کۆنە چەرخی بەردینی نـوێ‌و پێشـتری نیشـتەجێ بووبـوون، لەسـەر راوو شکارو ئاژەڵـداری‌و ژیـانی ناسـەقامگیری دەژیـان (٣/٤٠١). پرۆفیسـۆر دکتـۆر میللـەرت Mellaart دەڵێت: گڵێنە رەنگاورەنگەکانی ئەرزرۆم، بە تایبـەت هـی ناوچـەکانی (کـازار)و (کوزەل ئوفا) لەناوچەی ئەنادۆڵی رۆژهەڵات، دیسا ئەوانەی (عەلی شـار)و (ئالاجـاهویوك)و (بەیوگ کوللوچك) لەئەنادۆڵی نـاوین‌و لە(تـەروادە)و تەنانـەت ئەوانـەش کـە لە(حاجیلـەر) دۆزرانەوە، هەموویان بەڵگـەن لەسـەر یەکێتییـەکی ژیـاریی جیـاوازی پیشەسـازی گڵێنـەی نەخشێنراوی رەنگاورەنگ، نەخوازە بە هەردوو رەنگی سپی‌و سوور، ئەو شارسـتانێتیە کـاری کردبووە سەر ناوچەکانی دەوروبەریشی.

شـایەنی گوتنـە ئـەم کلتـوورەی کـە تایبەتـە بـە پیشەسـازی گڵێنـەو پەرەسـەندنی یەکـە نەخشێنراوەکانی بەرەو ئاستی ئەندازیاری، بە پەرەسەندنێکی نێوخۆیی دەژمێردرێ و کاریگەرییەکـەی پەلی هاویشتووە بەرەو ورمێ‌و قـەفقاز لەرۆژهـەڵات‌و گەیشـتۆتە مەڵاتیـەش لـەرۆژئاوا. لەلایـەکی

دیکەوە، ڕوویەکی تری ئەم کلتووره بەربڵاوە لەئاسیای بچووك، بەرجەستەیە لەسازکردنی ئەوزارو ئامێرگەلی بەردینو ئەو پیشەسازییە کشتوکاڵییانەی لەوێ گەشەیان کردبوو. (٢٠/٥).

گوندی (زاوی چەمی) نزیك ئەشکەوتی (شانەدەر) لەسلێمانی بە کۆنترین نیشتەیی گوندیی لە(باکووری عێراق-کوردستان)، دادەنرێ کە مێژووی دەگەڕێتەوە بۆ چاخی کۆنە بەردینی ناوین (هەزارەی دەیەمی پێش زایین)، یەکەمین گوندیشە لەچەشنی خۆی لەجیهاندا (١٨٤/٦).

لێتوێژەری فەرەنسی (پۆل کالیری) جەخت لەوە دەکات کە هەوارگەی (چەرموو)ی کشتوکاڵی بە یەکەمین نیشتەیی ژیاری دەژمێردرێ لەناوچەی کوردستانو بەشی باکووری جزیرەو مێژووی دەگەڕێتەوە بەرەو (٦٥٠٠ ساڵ پێش زایین)، لەوڕا هەزارەی شەشەمی پێش زایین ماوەیەکی دیاری کردووە بۆ وەرچەرخانی گەورەی ژیاری تیادا، چونکە لەم ماوەیەدا کۆمەڵە دانیشتوانەکانی ناوچە شاخاوییەکانو نیشتەنییە سەرەتاییەکان گواستییانەوە بەرەو پێدەشتەکان، بەمەش کشتوکاڵ پەرەی سەند (٣٩٣/٣).

دۆزینەوەی ئارکیۆلۆژی ڕوونی کردۆتەوە (ئەریدۆ) کۆنترین شوێنەیلی نیشتەنی بووە لەدەشتی لیتەنیی باشووری عێراق، شارەکە لەسەڵماندنی پاشایانی سۆمەردا باسی لەوە کردووە کە هەوەڵێن ئەو پێنج شارانە بووە کە چەند نەوەیەك لەپادشاکان لەسەروبەندی چەرخی پێش لافاو، حوکمڕانییان تیاکردووە (٢٢٣/٦). دەشێ بگوترێ لەبەشەکانی ناوینو باشووری عێراق، شارە مێژوویيە بەناوبانگەکان لەسەر پاشماوەگەلو داروپەردووی چەند گوندێکی سەروبەندی کۆیلایەتی،دامەزران، وەك: شارەکانی ئوور، ئەریدۆ، لەگش، نفر، وەرکا، لەم شارانەدا یەکەمین ڕوخساری ژیاری دۆڵی دوو ڕووبارەکە بەدەر کەوت لەو چەرخەی ناومان لێنا چەرخی (نیمچە نووسین) واتا: سەرەتای تۆمارکردن بە نووسینی وێنەکی، کە ئەویش دەکاتە سەروبەندی نێوان (٣٥٠٠-٢٨٠٠ پێش زایین) کە دوایین قۆناغی چەرخی وەرکاو جەمدەت نەسرو یەکەمین قۆناغی چەرخی بەرەبەیانی زنجیرەکانە، واتە چەرخی گەشەکردنی ژیاریی دۆڵی دوو ڕووبارەکەو فراژووبوونیو دەرکەوتنی دیارترین ڕوخسارەکانی (نووسینی مێخی)و هەروا ئەو کۆڵەگانەی کە بە هەندێ پەرەسەندنو گۆڕانکاریو گۆڕین تا چەرخە مێژووییەکانی دواتر بەردەوام بوو، جیاوازیی ئەم چەرخە لەوەدایە زمانو کلتووری سۆمەری تێدا باڵادەستو ئەو نەوانەش حوکمڕانییان تێدا کرد، بەزۆری نەوەگەلی سۆمەری بوون (٢٥٢/٦).

PDF 4 KURD

لەهەمان ماوەدا (هەزارەی سێیەمی پێش زایین) کە حوکمڕانەکانی یان پادشاکانی لەکۆشك‌و تەلاردا دەژیان‌و ئابوورییەکەشی پشتی بەستبوو بە (ئالاجاهویوگ)و ناوچەکانی ناوەڕاست‌و باکووری ئەنادۆڵ تا دەگاتە تەروادە لەباکووری رۆژئاواو زرێباری ئاپولیۆن لەنزیك دۆڕاك کە مێژووی دەگەڕێتەوە بۆ (٢٣٠٠-٢٢٠٠ پێش زایین) (١٧/٨)، لەوڕا وڵاتی ئەنادۆڵ لەسەرەتاکانی چاخی برونزیی دووەم (٢٦٠٠-٢٣٠٠ پ.ز) بووە خاوەن پێگەیەکی ژیاریی پێشکەوتوو، ئەوکات، هەم سەرچاوەگەلی زەرووری ئابوورییەکانی چاخی برونزی‌و هەم تەکنیکی تایبەت بە چۆنییەتی وەبەرهێنانی ئابوورییەکانیشی پێ بوون، توانیشی پێوەندییەکانی ببەستێ لەگەڵ وڵاتی (ئووڕ) لەباشووری وڵاتی دوو رووبارەکەو لەگەڵ فیرعەنەکانی میسریش. بازرگانەکانیش کە لەلایەن پادشاکانی ئەکادەوە رەوانە دەکران، لەدەوروبەری ساڵی ٢٣٠٠ پ.ز دەهاتن بۆ شاری (پورۆشاندا)کە بە مەزەندەی زیاتر دەکەوتە دەشتی قۆنیە لەباشووری زرێباری (ملح). ئەو بازرگانییە لەباکووری وڵاتی دوو رووبارەکەو لەوڵاتی ئەنادۆڵەوە، رێگای کاروانەکانیان دەگرتە بەر، کە بەسەر ئەو رێگایانەوە (نارام سین)ی پادشای ئەکاد قەڵاو قوللەگەلێکی بونیات نابوو، کە زۆرێك لەشوێنەوارەکانی ئەنادۆڵ لەکەلاوەکانیاندا، نەخوازە لەو شوێنەی پێی دەڵێن (تەپە بەراك) دۆزرانەوە (١٨/٨)، بەڵام رووخان‌و تێکدانی ئیمپراتۆرییەتی ئەکادی بە رێگەی هێرشەکانی نەتەوە غەیرە یۆنانییەکانەوە، بووە هۆی پچڕانی ئەم بازرگانییە. وەلێ ژمارەیەکی زۆر لەبازرگانانی ئاشووری لەدەروبەری ساڵی ١٩٠٤ پ.ز لەچەندین شاری ئەنادۆڵ هەبوون، بە تایبەت لەشاری گانیش‌و لەوێ چەند مەڵبەندێکی بازرگانییان دامەزراندبوو. لەو پارچە گڵێنانەی کە لەم شارە دۆزراونەتەوە، دەزانین ئاشوورییەکان زێڕو مس‌و قوڕقوشمیان لەئەنادۆڵەوە بۆ وڵاتی دوو رووبارەکە گواستۆتەوەو لەوێشەوە خوری‌و جل‌و بەرگ‌و کەل‌و پەلی چنراویان بۆ ئەنادۆڵ هێناوە (١٩/٨). ئەو پارچە گڵێنییانە بە کۆنترین ئەو نووسراوە بزمارییە ئاشوورییانە دادەنرێن کە دۆزراونەتەوەو رۆشنایی دەخەنە سەر کۆمەڵە نیشتەنیە هەوەڵینەکانی وڵاتی ئەنادۆڵ تاوەکو بەر لە هەزارەی دووەمی پێش زایین. ئەگەر چیش پارچە گڵێنییەکان بریتین لەنامەگەلی مامەڵەو پسوولەی بازرگانی، بەڵام چەند زانیارییەکی وردوگرنگیان تێدان لەبارەی واقیعی کۆمەڵایەتی‌و یاسایی ئەو کۆمەڵانەوە (٤١/٢).

سەرهەڵدانی ئاشوورییەکان لەدەستپێکی هەزارەی سێیەمی پێش زایین لە باکووری عێراق‌و جێگیربوونیان لەشوێنی (سوبارییەکان Subir) دانیشتوانی رەسەنی وڵاتەکە ئەوانەی کە لە دێر زەمانەوەو بەر لە هاتنی ئاشوورییانی سامی نەژاد لەبەشەکانی رۆژهەڵات‌و باکووری چۆمی

دیجلە نیشتەنی بوونو هەروا لەناوبردنی چەند کۆمەڵێکیان لە لایەن ئاشوورییەکانەوەو هەڵبڕینیان بەرەو دامێنی چیاکانو ناوچە شاخاوییەکانی دەوروبەر، وێڕای تێکەڵاوبوونی ئەو دوایان لەگەڵیاندا، بەشێوەیەك کە توانییان مەملەکەتەکەیان لەبەشی باکووری رۆژهەڵاتی عێراق دابمەزرێنن (٤٧٢/٦)، ئەمە بووە بناغەی دارشتنی سەردەمێکی نویێ لەوڵاتی دوو رووبارەکە و لەهەزارەی دووەمی پێش زایینەوە بەچەرخی ئاشووری ناوزەد کرا هەرچەندە وڵاتی ئاشوور چووە چاخی ئەکادییەوە کە دوای چاخی بەرەبەیانی نەوەکان هات لەچوارچێوەی سیاسیو کلتووریی ئیمپراتۆرییەتی ئەکادی ٢٣٧١-٢٣٣٠ پ.ز لەورا، ئاشوورییەکانیش وەك سامییەکانی تر بەو زمانە سامییە رۆژهەڵاتییە داخاوتن کە پێی دەگوترا زمانی ئەکادی پاش ئەوە (ئەکادی دایك) لەدەستپێکی هەزارەی دووەمی پێش زایین بوو بە دوو لقەوە: ئاشووریو بابلی (٤٧٤/٦).

هەر لەسەرەتای ساڵی (٢٣٧٠ پ.ز) سارگۆنی ئەکادی توانیی ناوچە سۆمەرییەکان، بە ناوچەی عیلامیشەوە بخاتە ژێر رکێفی خۆیەوەو لە لەشکرکشییەکانیدا گەیشتە ناوچەکانی فوراتی سەروو و شاری ماری (گردی حەریر لەنزیك ئەلبوکەمال)ی داگیرکردو دای بەسەر چەند بەشێکی سووریای باکوورو گەیشتە ناوچەکانی چیای تۆرۆس، بە واتەی گێڕانەوەیەکیش توانیویەتی بگاتە ناوجەرگەی ئەنادۆڵو باشووری خۆرئاوای قەیسەریش کە شاری (کانیش)ی لێبوو بۆ فریاکەوتنی ئەو بازرگانە ئاشوورییانەی کە شیابوون چەند مۆڵگەیەکی تایبەت بە خۆیان لەم ناوچانە بدۆزنەوە (٨٣/٤) کە بازاڕێکی گەورەی ئاشوورییەکان بوو، ئەو کات (کانیش) بووبووە مەڵبەندێك بۆ هەناردنی کەلو پەلە ئاشووریو ئەکادییەکان، لەویێ بازرگانە ئەکادییەکان هەناردەکانیان هەواڵەی شاری ئاشوور دەکردو لێرەش بە مۆری ئاشووری مۆر دەکران بۆ ئەوەی فرۆتنیان لەشارەکانی وڵاتی ئەنادۆڵ ئاسان بێ(٣١٩/٣). لەسەردەمی شا نرام - سین-ی کوڕی سارگۆنی ئەکادی یان نەوەکەی، نزیکەی (٢٠) پادشا کە حوکمیان رەوا بوو بەسەر ئەو شارانەی لەئاسیای بچووکەوە تا کەنداوی عەرەب داکشابوون، پەیمانێکی پتەویان لەنێو خۆیاندا بەست لەدژی شا نرام- سین، بەڵام نرام- سین، بەسەر هەموویاندا سەرکەوت، لەورا ئەو بەڵگە مێژووییانە دۆزرانەوە کە سەرکەوتنەکانی لەسەر تۆمار کراون، لەنێوانیشیاندا نەقشی سەر بەردێك لەنزیك دیاربەکر دۆزرایەوەو نەقشێکی دیکەش لەناوچەیەك دۆزرایەوە بە لای باشووری شاری سلێمانییەوەیەو جەخت دەکاتە سەر گەیشتنی ئەم شا ئەکادییە بەو ناوچانە (٨٤/٤).

PDF 4 KURD

نرام- سین هەوڵیدا دەسەڵاتی لەدەڤەرەکانی رۆژهەڵاتو باکووری رۆژهەڵاتی سەرزەمینی وڵاتی بە پیتی دوو رووبارەکە بچەسپێنیو کۆمەڵێك شوێنەواری بە نەمری تۆمار کرد لەبارەی لەشکرکێشیو سەرکەوتنە سەربازییەکانییەوە بەسەر هۆزو قەومەکانی ئەو ناوچانە، لەوانە ئەو قەومەی بە چەند شێوازێك ناوی هاتووە، وەك: لولویو، لولو،لولوموو.

لەهەواڵو بەسەرهاتی لەشکرکێشییە جەنگییەکانی پادشایانی زنجیرەی ئەکادیو لەشکرکێشی پادشاکانی ئاشوور بۆ سەر ئەو هۆزانە، دیارە مەڵبەندی گردبوونەوەیان لە دەشتی شارەزوور بووەو بەلای باشووریشیانەوە گۆتییەکان بوون. نووسراوەی (نەقشی سەرکەتن= مسله النصر) سەرکەوتنی پادشای ئەکادی بەسەر پادشای (لولوبو) کە ناوی (ساتۆنی) بووە، تۆمار کردووە. دواجار ئەو (لولوبو)ییانە لەمەڵبەندەکەی خۆیانەوە بەرەو لایەنەکانی رۆژهەڵاتو رۆژاوا بڵاوبوونەتەوە، وەك دەڤەری زەهاو لەنزیك (سەرپێڵ زەهاو)، لێرەش نەخشێکی چیایی دۆزرایەوە کە وێنەی پادشای (لولوبو)و نووسینێکیشی لەسەر هەڵکەندراوە، ناوی بە (ئانو- بابینی) بە خەتی بزماریو بە زمانی ئەکادی دەبات (٣٦٩/٦).

وێڕای ئەو چارەنووسە تراژیدییە نادیارەی شا (نرام- سین)، لولوبییەکان بە یەکجارەکی خۆیان نەدا بەدەست ئەم شا ئەکادییەوە، گۆتییەکانیش (٢٢٣٠-٢١٢٠پ.ز) کە لەهۆزەکانی چیای زاگرۆسی هاوسنووری عێراقی رۆژهەڵات بوون لەگەڵ وڵاتی ئێران، هەر وایانکرد. بەتەواوی نازانرێ ئایا ئەمانە لەهۆزە هیندۆ- ئەورووپیەکان بوون یان نەء، چونکە هیچ بەڵگەو سەنەدێکی نووسراویان بە زمانی خۆیان بەجێ نەهێشتووە تەنها ناوی پادشاکانیان نەبێ لەچەسپاندنی پادشا سۆمەرییەکاندا، زێدی دانیشتنیشیان ئەوا دراوسێی لولوبییەکان بوون بەرەو باشوور، واتا باشووری ناوچەی شارەزوورو ناوچە شاخاوییەکانی لای باشووری زێی خاروو (٣٧٣/٦) کە لەدواییشدا ئەمانە توانییان دەوڵەتی ئەکادی بڕوخێنن. گێڕانەوەیەکی دواتری ئەم ماوەیە باس لەوە دەکات، گۆتییەکان بۆ ئەم مەرامە، دووجار لەناوچە شاخاوییەکانیانەوە هاتوونەتە خوارێ، جاری یەکەم ئەوە بوو لەچیاکانی تۆرۆسەوە هەڵمەتیان هێناو هەرچی کۆسپو تەگەرەیەکی پێش شاڵاوەکەیان هەبوو تەختیان کرد لەپێناو گەیشتنیان بەکەنداوی عەرەب. نرام- سین لەدەستپێکی حوکمڕانییەکەیدا هەوڵی دا بەرپەرچی ئەم هێرشە بداتەوەو توانیی دووبارە شانشینییەکەی راست بکاتەوە، بەڵام دوایی، لەدووەم جاردا کۆنترۆڵی خۆی لەسەریان لەدەست دا.

PDF 4 KURD

بۆیە لاوازبوونی ئەم جارەی لەبەرامبەر گۆتییەکان بووە هـۆی زڕانـدنی نـاوی‌و پاشـانیش نەمانی شۆرەتی وەك پادشایەك (٨٤/٤). وەلێ دەسـەلاتی گۆتییـەکان- لـەدوای لـەناوبردنی ئەکادییەکان- گشتگیرو سەرتاسەری نـەبوو ئەگەرچـی حوکمەکـەیان بـۆ مـاوەی ١١٠ سـاڵ درێژەی کێشا، لەو ماوەیەدا (٢١) پادشـا فـەرمانڕەواییان کـرد، نـەیانتوانی زاڵ بـن بەسـەر هەموو بەشەکانی ولاتی ئەکاد، ئەوە بوو (ئوتۆ- حیگال) پادشای سۆمەرییەکان کە لەزنجیرەی سێیەمی پادشایانی ئوورِ بوو (٢١١٢-٢٠٠٤) دەریکـردن‌و لەسـەردەمی (تریقـان)ی دوایـین پادشایان کە تەنها رۆژێك حوکمی کرد، ولاتی لەچنگیان قوتار کرد، ئـەوانیش -گۆتییـەکان- بەرەو ناوچەکانی باکووری عێراق بە تایبـەت ناوچـەی کـەرکووك پاشەکشـەیان کـرد و بـەڕای زۆرینەوە (ئارابخا) -کەرکووکی ئیستا- یان کردە مەڵبەندی خۆیان (٦/٣٧٨).

فەرمانڕەواکانی عیلام لەسەردەمی زنجیرە حوکمڕانەکانی پـاش زنجـیرەی یەکـەمی ئـوورِ، بوونە خاوەن دەسەلاتی ولاتی سۆمەر، لێرەدا ئەو زنجیرەیەی لەپاش زنجـیرەی ئـوورِ دەسـەلاتی گرتە دەست، مەڵبەندی حوکمڕانییەکەیان لەماوەی ٢٠١٧-١٧٩٤ لەشاری وان بـوو. لـەپاش زنجیرەی (کیش)یش بنەی نەوەگەلێکی حوکمڕان لەشاری هەمازی کە یەکێك بوو لەشـارەکانی عیلام، حوکمڕانیان کرد، بەلام (ئانیمۆندی) پادشای شاری (ئەدب) گردێکە ئێستا پێی دەڵـێن (سۆمەری لوکال) چەندین لەشکرکێشی ئەنجامداو لەشکرکێشییەکانی پەلیان هاویشت بـەرەو چیاکانی عیلام‌و دەڤەرەکانی باکووری رۆژهەلاتی عێراق (٦/٣١٠).

دەوروبەری ساڵی (١٩٠٠ پ.ز) دەستپێکی گەشەسەندنی شانشینی (ماری) بوو، دەسەلاتی ئەم مەملەکەتە بە درێژی چۆمی فورات‌و خاپوور پـەلی هاویشـتبوو، بـە تایبـەت لەسـەردەمی پادشاکەی یان فەرمانڕەواکەی کە ناوی (نحدن- لم) بوو (٦/٤١٨)، ئەمـە ئـەو ماوەیـە بـوو کـە لەمیانەیدا مۆڵگە بازرگانیە ئاشوورییەکان لەولاتی ئـەنادۆڵ لەسـەردەمی (ئیریشـمی یەکـەمی پادشای ئاشوور ١٩٤١-١٩٠٢ پ.ز) پەرەیان سەند، وەك (گانیش)و ئەو شـوێنە ئاسـەوارییەی پێی دەڵێن (عەلیشار)و لەشوێنی پایتەختی حیییهکان (حاتووشا) (٦/٤٨٠).

دۆزینەوەی ئـارکیۆلۆژی لەشـاری ((مـاری)) (ئێسـتا پێـی دەڵـێن تـەل حەریر=لـەنزیك ئەلبوکەماڵە)، کۆمەڵێك لەپەیکەری فەرمانڕەواو کەسایەتیی دیاری، دۆزییەوە کە روخسـارو شێوازی پەیکەر تاشییەکەیان وا پیشان دەدەن، ئیی (چـاخی بەرەبـەیانی زنجیرەکـان) بـن بـە تایبەت قۆناغی سێیەمی. لەناو ئەو پەیکەرانـە ئـەو پادشـایەی کـە نـاوی (لمـاکی مـاری)و

PDF 4 KURD

ئیکۆشـــەمگان Iku- shamgan،لەکەسـایەتییەکانیش: (ئـەبخ- ئیـل)و (ئـادی نـارم) (٦/٣١١).

هاوکات لەگەڵ کۆمەڵە نیشتەنییە ئاشوورییەکان لەوڵاتی ئەنادۆڵ، کۆچگەلی قەومو هۆزە هیندۆ- ئەروپییەکان بەرەو ئەنادۆڵ روویداو بەمانەیان گوت (حیپیهکان).

بـەڵام دانیشـتوانی ڕەسـەنی ئـەنادۆڵ لەقـەومو هـۆزە هینـدۆ- ئەورۆپییـەکان نـەبوون. لێتوێژەرەکان حیپیهکانیان -واتە هۆزە هینـدۆ- ئەورۆپییـەکان- لـەوڵاتی ئـەنادۆڵ بـە پێـی کۆچەکانو مانەوەیان، دابەش کردوون بەسـەر سـێ چـینەوە، کۆنترینیـان ئـەو هـۆزەی نـاوی (لویون= Luwin) بووەو بە ڕای زۆرینە هاوچەرخی نیشتەنییە ئاشوورییەکان بوونە، وەك لەو نـاوە ناسـراوانەی سـەر پارچـە بسـمارییەکان دەردەکـەوێ کـە لەبازرگانـە ئاشـوورییەکانەوە گەیشتوونو ئەوانەی ژیاریی چاخی برونزیان تێکدا کە هۆزە رەسەنەکان - واتـە خاتییـەکان- بەسـەرییەوە بـوون. پـاش ئەمانـە پالییـەکان Palaic هـاتنو ئـەنجا نیسـییەکان Nesite. لویونییەکان لەناوچە کەناراوییەکان دادەنیشتن، پالییەکان یـان گالییـەکانیش لەبەرزاییـەکانی ئەم هەرێمـە. چـەند سـەدەیەك دواتـر، نیسـییەکان توانییـان نـاوینی ئـەنادۆڵ -رۆژهـەڵاتی ئەنکەرە- داگیر بکەن، ئەمەش ئەو وڵاتەیە کە دانیشتوانە رەسەنەکەی پێیان دەگوت (خاتی)و ئەم ناوەیان بەکار بردو دوای ئەوەش بە -حیپیهکان- ناویان دەرکرد - (٦/٤٨٢).

(ماك کوین) پێی وایە رەسەنی (نیسییەکان) دەگەڕێتەوە بۆ (کـانیش)، واژەی (نـیش)یش لە(Knesh)ەوە گۆڕاوەو لەگەڵ خستنە پاڵی (as)ی لاتینی، ناوەکە بۆتە (نیسـاس Nesas) واتە (نیسییەکان). لەدەوروبەی ساڵی ١٧٥٠پ.ز پادشایەکی گـەورەیان بـۆ پەیـدا بـوو، بـە بنەچـە خـەڵکی ناوچـەی کۆسـارا Kussara- نزیکـی دیـوریگی ئێسـتا- بـوو و(حـاتوش Hattush)ی کردە پایتەختی خۆیو بەبۆنەی سەرکەوتنەکانییەوە، لەم شارە ئاهەنگی سازدا، ناوی خۆیشی لە(ئانیتا Anita)وە گۆڕی بـۆ (حاتوسـیلیس)و شانشـینی نـوێی حیپیهکـانی دامەزرانـد (٨/٢١) کـە بـە زمانێـك داخـاوتن لەگـەڵ هـەردوو خێزانـی زمانـە هینـدۆ ئەوروپییەکانو سامییەکان، جیاواز بـوو و لـەڕووی ژیارییـەوە راسـتەوخۆ یـان ناراسـتەوخۆ کاریگەریان کردە سەر ژیاری تەڕوادەو مەسینیا لەئەنادۆڵو لەپێشخستنی کلتـووری نـاوەوەی ئەنادۆڵ بەشداربوون، جگـە لـەوەش پـەرەیان بـە کلتـووری ژیـاریی دۆڵـی دوو رووبارەکـە دا (٥/٢١).

له پاش مەرگی شا (حاتوسیلیس)، (مۆریسیلیس)ی نەوەکەی دەسەڵاتی پادشایەتی گرتە دەست. مۆریسیلیس مرخی خۆش کردبوو دەست بگرێ بەسەر باکووری سوریا، بەڵام لەم بیرۆکەیەی پەشیمان بۆوە، چونکە شاری (حەڵەب) بە هێزو لەوپەڕی باکوور بوو، نەدەکرا بخرێتە ژێر رکێفی حیپیەکانەوە. لە باشووریش شاری بابل لاواز بوو، بەڵام هاوپەیمانی حەڵەب بوو.

شاری (ماری)، ناوی نەماو لەوێ هێزێکی نوێ سەری هەڵدا بەناوی مەملەکەتی (عانە-Hana)وە، عانە، وەك بابل‌و حەڵەب لە ژێر دەسەڵاتی ئامووریيەکان نەبوو. مۆریسیلیس دوای ئەوەی توانیی تەنگ‌و چەڵەمەی رێگا بازرگانییەکان بە سیاسەت چارەسەر بکات‌و پەیمانێك لەگەڵ شاری (عانە) ببەستێ، ئەوجا لەساڵی ١٥٩٥ توانیی چنگ لەسەر شان، لەئەنادۆڵەوە هەڵمەت بێنێ‌و شاری حەڵەب وێران بکات. لە ئاکامی ئەم کارەدا رێگا بازرگانییەکانی باکووری رۆژهەڵات‌و ناوچەی فوراتی ناوین -کە لەو سەروبەندە رێگای نێونەتەوەیی بوون- کەوتنە ژێر دەسەڵاتی ئەم پادشایەوە. بەمەش حاتوسیلیس خەونە کۆنەکەی وەدی هێنا. بەڵام هاوپەیمانەکانی لە شاری عانە بەرەو بەدەستهێنانی سەرکەوتنی گەورەتر پاڵیان پێوەنا، بۆیە ئەمجارەیان روویکردە (بابل)و زنجیرەی حوکمڕانی حامورابی لەناو برد، بەم سەرکەوتنەش حیپیەکان بوونە هێزێکی گەورەی باڵادەست بەسەر دۆڵی دوو رووبارەکەو وڵاتی ئەنادۆڵ‌و باکووری سووریا پاش ئەوەی دەوڵەتی بابلییان رووخاند‌و گەنجینەکانیان وەتاڵان بردو سپاردیانن بەلای هاوپەیمانەکانیانەوە لە شانشینی عانە (٤٣/٨).

لەسەدەی (١٥)ی پێش زایین، لە وڵاتی سەرووی دوو رووبارەکە، ئەو وڵاتەی ئاشوورییەکان پێیان دەگوت (خانیکاڵبات)و زۆرینەی دانیشتوانەکەی لە هۆزەکانی حووری‌و چەند چینێکی ئەروستوکراتییانەی ئاری نژاد رابەرایەتی دەکردن‌و پایتەختەکەیان شاری شوکنی (Washukani) بوو، دەوڵەتی میتانی توانیی دەسەڵاتی بسەپێنێ بەسەر وڵاتی ئاشوور، ئەم وڵاتە هەروا لەژێر ئەم دەسەڵاتە مایەوە، ئەگەرچی چەند پادشاو فەرمانڕەوایەك تێیدا سەری هەڵدا، بەڵام هەموویان لەو سەروبەندە تاریکەی مێژووی ئاشوور، لاوازو ملکەچی دەوڵەتی میتانی بوون، تا ئەو دەمەی پادشای ئاشووری بەناوبانگ (ئاشوورئۆباڵت) توانیی کۆتایی بەم رەوشە ناهەموارە بێنێت. ئاشوور-ئۆباڵت لەساڵی ١٣٦٥پ.ز هاتە سەر تەختی پادشایەتی (٤٨٥/٦)، لەدوای خۆیشی چەند پادشایەکی بەهێز هاتنە سەر تەخت لەنێوانیاندا بە تایبەت (شێلمە نەسری یەکەم ١٢٧٤-١٢٤٥پ.ز) بوو. ئەم پادشایە بە لەشکرکێشییەکانی بەرەو

PDF 4 KURD

دەرەوەی وڵاتو پتەوکردنی قەوارەی دەوڵەتی ئاشوور بەرێگەی لەشکرکردنە سەر دەڤـەرەکانی باکوورو باکووری رۆژهەڵات، بە تایبەتی بۆ سەر گۆتییەکان، ناوبانگی دەرکردو بـۆ یەکـەمین جاریش لەشکرێکی ناردە سەر وڵاتـی ئـەرمینیا (ئۆرارتـۆ)و نیشـتمانی حۆرییـەکانو چـەند دەڤەرێك لەوڵاتی سەرووی نێوان دوو رووبارەکە (خانیکاڵبـات)ی داگـیر کـرد، دوای ئەمـەش پایتەختێکی نوێی بۆ شانشینیەکەی دامەزراند ببێتە پایتەختە سـەربازییەکەیو نـاوی لێنـا: کالحۆ یان (کالخۆ، کە ئەمەش واژەی (کالح)ەو لەتەوراتدا هـاتووە)و پاشماوەکـانی، ئێسـتا بـە (نەمروود) ناسراوەو بە دووری نزیکەی (٢٢) میل لەباشووری شاری مووسڵەوەیە (٦/٤٨٨).

لەو سەروبەندەشدا، (کاشییەکان) یان (کشییەکان)، لاوازبوونی دەسـەڵاتیان لـە(بابل) بـە هەل زانیو داگیریان کردو تیادا زنجیرەی سێیەمی بابلیان دامەزراند کە بۆماوەی نزیکەی چوار سەدە (١٥٩٥-١١٦٢پ.ز) درێژەی کێشا. ناوی ئەو قەومو هۆزە نوێیانە لـەواژەی (کشـو)ی بابلییەوە هاتووە کە بە وردی نازانرێ رەگی لەچییەوە وەرگیراوە، رەنگ بێت لەم زمانـەدا بـە مانـای هێـزو زەبـرو توانـا هاتبـێ، لەوانەشـە لـەناوی خواوەنـدی نەتـەوەیی کشـییەکانەوە وەرگیرابێت. جگە لەوە رەچەڵەكو نژادی کشییەکان بە تەواوی نەزانراوە، بەڵام ئەو نیشتمانەی لێوەی کۆچیان کردووە بەرای زۆرینە دوور نییە شوێنێك بووبێت لە بەشە ناوینەکانی چـیاکانی زاگرۆس لەو (شوێنەی کە نێوان عێراقو ئێران جیا دەکاتەوە) لەوانەشە لەو ناوچـەیە دیـاری بکرێ کە بە وڵاتی لوورِ ناسراوە، واتە: (لورِسـتان) لەدەڤـەرەکانی باشـووری ئێـران. بـە لای باکووریشیانەوە چەند هۆزێکی چیانشینی تـر دراوسـێیان بوونـە، وەك: گـۆتیو لولوییـەکان، زۆریش رێی تێ دەچێ ئەو خێڵە چیانشینانە بن کە لە سەرچاوە کلاسیکییەکاندا بە (قۆسـای) ناویان هاتووە (٧/٤٤٧) (Kossaio). مێژووناسی نـاوداری تـورك ئەحمـەد رەفیـق دانـەری کتێبی (مێژووی عوسمانی) لە باسەکانی دەربارەی میللەتـەکانی کـەونارای ناوچـەی جزیـرەو عێراق دەڵێت: ((رەگەزێکی ئاریی هیندۆ-ئەورووپی بە قاسۆ یان کاشـۆ ناسـراوە لای ناوچـەی رۆژهەڵاتی دیجلە نیشتەجێ بوونو هاوچەرخی سۆمەریو ئەکادییەکان بوون، ئیمـرۆ بـە کـورد ناسراون)).

چونکە (کشی)یەکان لەپاش فەرمانڕەواییەکەیان لەعێراق، شتێکی تۆمارکراویان بە زمانە نەتەوەییەکەیان بەجێ نەهێشتووە، بەڵکو بابلییان کردبـووە زمـانی خۆیـان، بۆیـە ئەسـتەمە بتوانین لەرووی زمانەوانییەوە بە رەسەنی نەتەوایەتییان ئاشنا بینو هەموو ئەوەی لەم لایەنەوە مەزەندە دەکرێ ئەوەیە: چەند کۆمەڵێکی جەنگاوەری ئەرستوکراتی لەئارییەکان، واتە: هـۆزە

هیندۆ-ئەوروپییەکان فەرمانڕەواییان کردووە بەسەر ئـەو (کشـی)یانەو لـەرووی سـەربازییەوە ڕێکیان خستوونو بەرەو لەشکرکێشیو شەڕو شۆڕ سەرکردایەتییان کردوون.

لاوازیی سەری کردە جەستەی ئیمپراتۆریەتی ئاشووری، لە دەرەنجامی شالاوی کشـکییەکانو هێرشەکانیان بۆسەر ئاشوورییەکان لە ناوچەکانی باکووری ئاسـیای بچـووکەوە (ئـەو کشـکییانە بەوتەی زۆرینە ئەو هۆزە ئیفریجییانـەن کـە لـە سەرچـاوە کلاسـیکییەکاندا، ناویـان هـاتووە)، هۆیەکی تری لاوازبوونی ئاشووری، ئەو خێڵە ئارامییانەی کە بە درێژی فوراتی سەروو نیشتەجێ بوون، دەستیان کرد بە پەڕینەوە لەم ڕووبارەو ڕوویانکردە تـەخوومی وڵاتـی ئاشـوور، لەلایـەکی تریشەوە وڵاتی بابل لاوازیی ئاشوورییەکانی قۆزتەوە بۆ فراوانبوونو درێژکردنـەوەی سـنوورەکەی لەسەرحیسابی دەوڵەتی ئاشووری بەرەو باکوور تا دەگاتە نزیك زێی خواروو. بەڵام هێـزو توانـای پادشای نوێی ئاشوورییەکان (تەجلاتبلێزەری یەکەم ١١١٥-١٠٧٧پ.ز) بەروونی بە دیارکـەوت لەبەرەنگاربوونەوەی لەو مەترسییانەو زاڵبوونی بە سەریاندا، بەمەشەوە دڵی ئـاوی نـەخواردەوە، بەڵکو ڕەوشەکەی بەتەواوی گۆڕی لەهەڵوێستی بەرگریکردنـەوە بـەرەو هێـرش بـردنو لەشـکری گەورەی کشییەکانی تێکشکاندو کوشتارێکی زۆری لەنێوانیاندا نایەوەو هێرشی گواستەوە بەرەو ناو ماڵو حاڵیانو پاشان بەرەو ئەرمینیا بەڕێ کەوتو پەیکەرێکی خـۆی لەناوچـەی دەریاچـەی (وان) دانا، لەشکرێکیشی توانیی بگاتە قووڵایی کێوەکانی زاگـرۆس بـەرەو ئـەو هەرێمـەی بـە (میسری) ناوی هاتووە. هەروا لەشکرەکانی توانییان خێڵەکانی ئارامی بەرەو پشـتەوەی چـۆمی فورات هەڵبڕنو تا ناو مۆڵگەکانیان لەبیابانەکانی شام بە تایبـەت لەتـەدمور ڕاو بنـێن، جگـە لەوەش گورزێکی گەورەی کێشا بە وڵاتی بابل لەسەردەمی پادشاکەی (مەردخ نادن ئـاخی) کـە لەپاش نەبوخەد نەسری یەکەم هاتە سەر تەختی بابل (٦/٤٩٠).

غەمی ئیمپراتۆرییەتی حیی لەم سەروبەندە، ئەوەبوو دەستی بگرێ بەسەر ئەو ڕێگـەو ڕێ ڕەوانەی دەگەنە شارە ژیارییەکانی دەروبەری خۆی بە ئامانجی چارەسەرکردنی کێشە سەربازیو ئابوورییەکان لەگەڵیانو مسۆگەرکردنی پێویستییە ئابوورییەکانی لەو ژیارییانە.

شاری (حاتوشا)ی پایتەختی (حیی)یەکان لەناوچەیەکی شاخاوی بەردەڵان بوو، بەڵام بەلای باکوورییەوە شارەکە دەیڕوانییە سەر دەشتاییەکی بەپیتی ئەو زەویوزارە کشـتوکاڵییانەی کـە پێداویستییەکانی حییهکانی لەبەروبوومی کشتوکاڵی بە تایبەت لەگەنمەشامی دابین دەکـرد. بەڵام ئەم زەویو زارانە هەمیشە دەکەوتنە بەر شالاوی هێرشەکانی (گاسگا Gasga)ییەکانی دانیشتووی تەپۆڵکەکانی لای باکووری زەوییەکان.

PDF 4 KURD

جا، بۆ ڕێگرتن لەهێرشە ساڵانەکانی گاسگاییەکان بۆسەر بەروبوومە کشتوکاڵییەکان، دەبوو هەندێ هێڵی بەرگری دابمەزرێنن بە تایبەت لە مەڵبەندی سەرەکی ئەو ناوچەیەی پێی دەگوترا (هاکپیس Hakpis) رەنگ بێ جێگاکەی لە(ئەماسیە)ی ئێستا بووبێت، لەوڕا هێڵی پۆستەو پێوەندییەکان بەسەر ئەم شارەدا تێدەپەڕین بەسەر چەند شارێکی وەك (هانهانا Hanhana)و (هاتنا Hatna) شوێنەکانی ئێستای هەردوو شاری موزیفونو گوموشحاجی کە بەلای ئەو پێچە سەختەوە بوو لەناوچەی (هالی Nerik Haly)ی بەرامبەر بە شوێنی کارگی و دەکەوێتە لای رۆژهەڵاتی هاکپیس ئەو دەروازە سنوورییەی کە بە ڕێڕەوێکی تەنگەبەردا دەڕوات لەناوچەی یەشیل ئیرماق بەرەو غازی ئورای شوێنی ئێستای شاری (تورهال Tu-rhal) لەباشووری شاری (ئەماسیە)ی ئێستا. لێرەشەوە ئەم ڕێڕەوە بەردەوام دەبێت تا دەگاتە بەرزاییەکانی هایس لەو شوێنەی دەکەوێتە نێوان هەردوو شاری سیواس Sivasو زارا Zara لەباکووری دێوریگی، لێرە گاسگاییەکان ناو بەناو لەرووبارەکە بەرەو کانیش دەپەڕینەوە بە نیازی دابڕینی حیییەکان لە ناوچەی رۆژهەڵاتی ئەنادۆڵ (٩٢/٨).

سنووری مەملەکەتی (گاسگا)ییەکان بەلای تەپۆڵکەکانی ناوچەی (زارا)وە کۆتایی پێ دەهات، لێرەشەوە سنووری مەملەکەتی ئازی هایاسا -ئەرزەنجانی ئێستا- دەستپێدەکرد کە دەستی گرتبوو بەسەر عەمبارە کانزاکاندا لە باکووری رۆژهەڵاتی ئەنادۆڵ. حیییەکان نەیانتوانی ئەم مەملەکەتە داگیربکەن، بەڵکو تەنها توانیبوویان دەست بگرن بە سەر هێڵی سنوور لەسەرووی (هایس)ەوە بەرەو چۆمی فورات. لەوڕا، لەپشتی ئەم هێڵەوە دەوڵەتۆکەیەکی ناوبەین هەبوو لە نێوان گاسگاییەکانو حیییەکان بەناوی هەرێمی سەروو Uper Land دەناسرا. ئەم هەرێمە شاری (سامورحا Samuha)ی لێبوو ئەو پێگە ئایینیو کارگێڕییەی کە ژمارەیەك لەزانایانی شاری (هایس)و زاناکانی تری ناوچەکانی فورات دایانمەزراندبوو، چونکە ئەگەر بڕۆخیبایە، ئەوا هەر لەرێگەی سیواسەوە (پێگەی کۆنی حیییە مارسانیتیەکان) تاوەکو زەوییە کاکی بە کاکییەکانی لای مەلاتیە (پێگەی کۆنی حیییە تکاراماکان) دەکەوتنە بەر هێرشو پەلاماری دوژمنان. چونکە ئەم رێگا گرنگە بەلای حیییەکانەوە کە بەرەو باکووری سووریا دەچوو هەر لە سەردەمی شا (مورسیلیسی یەکەم)ەوە تاوەکو سەردەمی شا (سوبیلولیوماس) تاکە رێگای پێوەندی بوو لەگەڵ هەرێمەکانی دەوروبەر (٩٣/٨).

مەملەکەتی ئاسۆ (Isuwa) کە کاتی خۆی لەنزیك شاری عەزیز یان (ئازیغ)ی ئێستا بوو، لەشاری مەلاتیەوە لای خۆرئاواو بەسەر چۆمی فوراتدا بەرەو رۆژهەڵات درێژ دەبۆوەو

لەقەڵەمڕەویـدا ناوچـەی (ئارگـانی مـادن)ی Maden Ergani لـەخۆ گرتبـوو، لـەرووی سەرچاوەیلی مسەوە دەوڵەمەندترین ناوچەکانی ئەنادۆڵو بگرە هـەموو رۆژهـەڵاتی نـاوینیش بوو، لەوێ ئەم سەرچاوانە ئاتاژو پێویستییەکانی سوپای حیی لەم کانزا بەنرخە، دابین دەکرد.

شوێنو پێگەی ئەم مەملەکەتەو بوونی کانزا بەنرخەکەی لەنێوان هەردوو هێزی گـەورەی: حیـیو میتانییـەکان Mitanni کـە دەوڵەتەکـەیان لەهـەردوو شـاری ئێسـتای (ئۆرفـاو دیاربەکر)ەوە بەرەو پانتایی رۆژهەڵات، هەڵکەوتبوو..

ئەمە وایکرد ئەو دوو هێزە چاوی تەماحی تێ ببڕن، بۆیە بووبووە گۆڕەپانی بگرەو بـەردەو ململانێـی هـەردوو لایـان، تـا ئـەو دەمـەی (سـوبلۆلیۆس)ی پادشـای حیییهکـان تـوانیی بەیەگجارەکی لەساڵی ١٢٦٥پ.ز بیخاتە پاڵ مەملەکەتەکەی (٩٤/٤).

هەرچی رێگا سەرەکییەکەی تر بوو، ئەوا نێوان ئەم شوێنانەی بەیەکەوە دەبەست: کـانیش (شاری قەیسەری ئێستا)و لەرێ رەوەکانی تۆرۆس بە دەروازەی سیلیسـیادا (کـولاك بوغـازی kulekbogazi ئێستا)ی بەناوبانگو بە دەشتی قرمانی خواروو بەرەو سلیفکەو پاشان بەرەو مەرسینو بە چیاکانی (تۆرۆس)دا دەگەیشتە ئەدەنـەو ئـەنجا دەریـای سـپی ناوەڕاسـت، یـان لەدەروازەی سیلیسیاوە کەمێك بەرەو رۆژهەڵات بە رێگای سەرەکی بەرەو سوریاو پاشان وڵاتی نێوان دوو رووبارەکە (٧٧/٩).

بەڵام رێگای باکوور بە مەملەکەتی کیزوادنا Kizwadna درێژ دەبۆوە کە پایتەختەکـەی شاری کومانی Kumeni بوو نزیك شـاری (عەلیشـاری ئێسـتا)، لێـرە، لـەرۆژئاواوە بـەرەو مەملەکەتی ئەرزاوا Arzawa لەسەر دەریای سپی ناوەڕاست، دەکشا.

پـاش ئـەوەی (حیی)یـەکان دەسـتیان گـرت بەسـەر وڵاتـی (کیزوادنـا)، جـۆرە سیاسـەتێکی سەرکەوتووانەیان بەکار برد لەهەڵسو کەوتو مامەڵەکردنیان لەگـەڵ هـەموو ئـەو دەوڵەتۆکانـەی کەوتبوونە سەر ئەم رێگایەوە بە ئامانجی پاراستنی لەهێرشو پەلامارەکانی مەملەکـەتی ئـارزاوا، بەمەش سنووری دەوڵەتی (حیی)یەکان بەم جۆرە درێـژ دەبـۆوە: لـەدەریای سـپی ناوینـەوە بـەرەو باشوور تاوەکو وڵاتی گاسگا لەباکوور، لەوڵاتی میتانییەکانیشەوە (نزیك هـەردوو شـاری ئێسـتای (ئۆرفەو دیاربەکر)و رووباری فورات لەرۆژهەڵات بەرەو لێواری رۆژئاوای دەشـتی قۆنیـە لـەرۆژئاوا (٩٥/٨).

عیلامییەکان، کە پایتەختەکەیان (سووسە) بوو و لەهۆزەکانی هیندۆ-ئەوروپایی نەبوون، لە کـۆنترین چـەرخە مێژووییەکانـەوە لەهـەرێمی خۆزسـتان (ناوچـەی ئـەهواز) دادەنیشـتنو

PDF 4 KURD

PDF 4 KURD

شارستانێتیەکیان پێکهێنا بە بناغەو رەچەڵەك لەژیاریی دۆڵی دوو رووبارەکە وەرگیرابوو. لەو سەروبەندە، واتە لەدەورووبەری هەزارەی یەکەمی پێش زایین، خێڵێکی بەرەگەز ئێرانیی دیکە لەبەشەکانی باکووری رۆژهەڵاتی ئێران لەگەڵیان دەژیانو پایتەختەکەیان ئەکباتان (هەمەدانی ئێستا) بوو، لەورا سەنحاریب لەساڵی ٦٩٦پ.ز لەشکرێکی گەورەی کردە سەریان (٩١/٦).

لەناوەڕاستی سەدەی حەوتەمی پێش زایین لەنێوان فارسەکاندا بنەماڵەیەکی فەرمانڕەوا سەری هەڵدا، ئەم بنەماڵەیە (هاخەمانشی) دامەزراندبوو و لەمەوە زنجیرە حوکمڕانی ئەخمینی کەوتەوە. کۆرشی یەکەم (٦٤٠-٦٠٠پ.ز) توانیی سەربەخۆیی لەکلکایەتی میدییەکان وەدەست بێنێ، وەلێ دووبارە دانی نا بەسەروەری شا(کیاکسار) لەو سەروبەندەی کە سوپاکانی گەیشتنە کەرکووك (ئارابخا)، لەپاشانیش گەیشتە شاری ئاشوور کە لەسەر دەستی ئەوان ساڵی ٦١٢پ.ز رووخا. شای (بابل)یش (نەبوبلاسەر) لەگەڵ شای میدیا (کیاکسار) لای شوورەکانی شاری ئاشوور بەیەکتر گەیشتنو لەوێ رێککەوتننامەیەکی هاوپەیمانیو دۆستایەتییان لەنێوایاندا بەست (٥٢٧/٦).

فارسە ئەخمینییەکان لەسەردەمی کۆرشی دووەم (٥٨٨-٥٣٠پ.ز) کە نازناوی کۆرشی گەورەی لێنرا بوو، توانیی پایتەختی میدییەکان (ئەکباتان) داگیربکات، بەمەش فارسە ئەخمینییەکان یەکلایەنە حوکمڕانیی وڵاتی ئێرانیان گرتە دەست. کۆرشی گەورە توانیی ئیمپراتۆرییەتێکی مەزن دامەزرێنێ هەر لەتخووبی هیندستانەوە تاوەکو وڵاتی بابل (کە لەسەردەستی ئەوان ساڵی ٥٣٩پ.ز رووخا)و لەوڵاتی ئاشوورو کیلیکیاو کەبادۆکیاشەوە (کە ئەم دوو وڵاتەش ناوچەکانی رۆژهەڵاتی وڵاتی ئەنادۆڵی دەگرتەخۆ) تا دەگەیشتە دەریای ئیجە، درێژ دەبۆوە (٥٧٧/٦).

رەنگە، دیارترین دیاردەی ئابووری جیاوازی چەرخی ئەخمینی: بەکارهێنانی پارەی سکەدار بووبێت، هەروا کردنی دیناری ئاڵتوون (داری) کە بەرامبەر بە (٢٠) شیقلای لەزیوە بە بنەمای مامەڵەی بازرگانیو چەند بانکێکی تایبەتیش بەدەر کەوتن سەرڕای بانقەکانی پەرستگاکان.

تۆمارگاکانی ئەو بانقانە لەشاری (نفر) دۆزرانەوە، لەشاری (وەرکا)ش لقیان هەبووە، هەروا بانقەکان کێڵگەی گەورەی کشتوکاڵیو تۆڕی راوەماسیو ماڵاتو رەهنگەلی عاردوبەرەو زەویو زاری زۆریان بەلاوە بووە (٥٨٣/٦).

میری فارس (کۆرشی بچووك) فەرمانڕەوای ویلایەتی (لیدیا) لەوڵاتی ئەنەدۆڵ، جێگری شا (ئەرتەحششتای دووەم ٤٠٤-٣٥٩پ.ز)ی برای بوو، میری ناوبراو هەوڵی کوشتنی (شا)ی دابوو، بەڵام لێی بووریو لە ئاسیای بچووك بە فەرمانڕەوا دایمەزراند، وەلێ لێبووردنی شا

ئەبووە رێگر لەپێش تەماحی لەپێناو سەندنی تەختی پاشایەتی لەبراکەی لەئاسیای بچووك. میر،بۆ جێبەجێکردنی نیازەکەی لەشکرێکی پێکەوەنا زۆربەی لەو کرێگرتە گریکانە بوو کە لەمێژوودا بەناوی (لەشکرکێشی ١٠هەزار گریکی) ناسراوەو بەناوی زەینەفۆنەوە هاوبەندە، (زەینەفۆن) ئەو سەرکردەیە بوو کە سەربازەکانی لەشکرەکە دوای پاشەکشەیان لەولاتی بابلو شکانی لەشکرەکەی کۆرشی بچووكو کوشتنی، بە سەرکردەی خۆیان دایان نا. (زەینەفۆن ٤٣٠-٣٥٥پ.ز) لەکاتی گەڕانەوەی ئەو گریکانە بۆ ولاتەکەیان، زانیاریگەلێکی گرنگی لەسەر ئەو شوێنو ناوچانە تۆمار کرد کە پێدا تێپەڕیو دیسان چەند لایەنێکی گرنگیشی تۆمار کرد لەمەڕ بارو گوزەرانی ولات لەئاخرو ئۆخری سەردەمی فارسە ئەخمینییەکان بە تایبەت لەعێراقی باکوور (٥٨١/٦)و ناوچەکانی باشووری رۆژهەلاتی ئەنادۆل، لەوڕا گەیشتبووە ولاتی ئەو کاردۆخییانەی کە بە درێژی ئەو (٧) رۆژەی بە ولاتەکەیاندا تێپەڕی هێرشو پەلاماریان کردۆتەسەری (١٤٠/١١)و زەینەفۆن ئەوانەی بە شۆڕەسواری زۆر بەهێزو ئازا ناو بردوون.

زۆربەی مێژوونووسانی کوردو ژمارەیەك لەلێکۆڵەرەکان، پێیان وایە کاردۆخییەکان کوردەکانی ئێستان، ئەوانەی کە لەو سەروبەندەی باس کرا، لەو ناوچانە نیشتەجێ بوونە (١٧). سەردەمی فارسە ئەخمینییەکان لەناوچەی رۆژهەلاتی نزیك، بەماوەی لەشکرکێشییەکەی ئەسکەندەری گەورە (٣٥٦-٣٢٣پ.ز) بەرەو رۆژهەلاتو عێراق کۆتایی پێهات، ئەسکەندەر لەشکرەکەی بەسەر دەردەنیل (بوسفۆر)دا گواستەوەو لەشەڕی رووباری (گرانیق) سالی ٣٣٤پ.ز رووبەڕووی هەوەلین سوپای فارسەکان بۆوە. لەپاشان رووبەڕووی دارای سێیەم، خودی پاشای ئەخمینییەکان لەشەڕی دووەم، بۆوە کە لە(ئیسۆس) روویداو تێدا لەشکری فارس تێكو پێك شکا. بەلام ئەسکەندەری ماکدۆنی لەو نوشوستیو هەلاتنەی تووشی دارا هات، وە دووی نەکەوت، بەلکو روویکردە میسرو سوریاو داگیری کردن (٣٣٢-٣٣١پ.ز). لەپاشان بەرەو عێراق وەڕێ کەوت بۆ دەستبەسەراگرتنی ناوجەرگەی ئیمپراتۆرییەتی فارس (٥٨٩/٦).

دارا،(٣٣٨-٣٣٠پ.ز)، لەدەشتی هەولێر لەشکرێکی گەورەو گرانی کۆکردبۆوە ژمارەی هەزار هەزار (واتە: ملیۆنێك) شەڕکەر بوو، پێکهاتبوو لە: فارسو میدیو بابلیو سۆمەریو ئەرمەنو کەبادۆكو بەلخیو سەغدو ئەرخەزیو ساکیو هیندی. ئەسکەندەری ماکدۆنی بە (٧) هەزار سوارەو (٤٠) هەزار پیادەوە بەرەنگاری ئەم حەشامەتە تێکەلەو ناپۆشتەو

PDF 4 KURD

هەمەرەگەزە بۆوەو بە کارامەیی لەشەڕی (کواکمیلا)، توانیی بەهۆی جیاوازی چەكو تفاقەکانیو لێهاتوویيو ئازایەتییەکەیەوە لەماوەی یەك ڕۆژدا لەشکرەکەی دارا پەرتەوازەو تەفروتوونا بکاتو پاشماوەی لەشکرەکەی لەو ناوچەیە بڵاوەیان کردو تێکەڵ بە قەومو هۆزەکانی دانیشتووی ئەوێ بوون، ئەم شەڕە (ئەربیلا)شی پێ دەگوترێ وەك ئاماژەیەك بۆ شاری ((ئەربیل)) ساڵی ٣٣١پ.ز (٧/١٢)، ئەوە بوو (دارا) بەرەو (ئەکباتان=هەمەدان) پایتەختە دوورە دەستەکەی هەڵات، ئەسکەندەر تاوەکو وڵاتی فارس بە دوای کەوت، دای بەسەر (سووسە)داو پاشان بەرەو پایتەختی گەورە (برسیبولیس) ملی ناو (٤) مانگ لێرەدا لەشکری مۆڵ داو دوایەش درێژەی بە ڕاوەدوونانی دارا داو گەیشتە شاری ئەکباتان، کە لەشکرەکەی گەیشتە دەوروبەری ئەو شارە، داراو دەستەو تاقمەکەیان دەسگیرکردو کوشتیان (٦/٥٩٠).

ئەسکەندەر لەوڵاتی بەختو سەغدو ئەودوای هەرێمەکانی ئەودیوی ڕووبارو ناوینەکانی ئاسیا، درێژەی بە لەشکرکێشییەکانی داو لەکاتی گەڕانەوەیدا بە وڵاتی (سەند)دا تێپەڕیو لەپاشان هیندستانی داگیر کرد، کە گەیشتە ڕووباری (گانج)یش، وەیزانی ئەوە ئەوپەڕی جیهانە، بۆیە سەرلەنوێ بایداوە بەرەو (سووسە) بۆ ئەوەی دەسبکات بە دارشتنی پلانو پڕۆژەکانی لەپێناو دامەزراندنی ئیمپراتۆرییەتێك یاخود دەوڵەتێکی جیهانی هەموو نەتەوەو گەلان لەخۆ بگرێو بەبرایەتی لەسایەیدا بژین، بناغەی پلانەکەشی بەوە دانا (ستاتیرا)ی کچی دارای لەخۆ مارە کردو ژمارەیەکی زۆریش لەسەرکردەو سەربازەکانی، ژنانی فارسیان هێنا، جگە لەوەش ئەسکەندەر پلانی دارشت بۆ بنیاتنانی هاتوچۆی دەریایی نێوان ڕووباری سەندو دیجلەو فوراتو نۆکەندی سوێس. لەپاشان بەرەو بابل گەڕایەوە، پاش ئەوەی کە لەساڵی ٣٣١پ.ز داگیری کردبوو دووبارە چاکسازیو نوێکردنەوەی تێدا کرد بۆئەوەی ببێتە پایتەختی دووەمی دەوڵەتە جیهانییەکەی لەپاش ئەسکەندەرییە کە لەوڵاتی میسر بونیادی نا.. لەکاتێکدا ئەسکەندەر ئامادەکاری دەکرد بۆ ئەوەی لەشکر بکاتە سەر دوورگەی عەرەب، نەخۆشی لەرزوتا بەرۆکی گرتو لەکۆشکی (نەبوخەدنەسر) لە١٣ی حوزەیرانی ساڵی ٣٢٣پ.ز مرد. ئەو یەك دوو سەدەیەی پاش مردنەکەشی بە چاخی (هیلینیستی) ناسرا لەم چاخەدا شارستانێتیەکی تێکەڵە لەژیارییەکانی ڕۆژهەڵاتی کۆن و ژیاریی یۆنان باو بوو (٦/٥٩١).

ئەو دەمەی ئەسکەندەری ماکدۆنی کۆچی دوایی کرد، لەوێدا کەسێکی وانەبوو شوێنی بگرێتەوە، بۆیە ناکۆکی کەوتە نێوان سەرکردە بەناوبانگەکانیو پاش ماوەیەکی دوورو درێژ

لەشەڕو شۆڕی نێوانیان کە نزیکەی (٤٢) ساڵی خایاند، سێ کەس لەو سەرکردانە ئیمپراتۆرییەتە پانو بەرینەکەیان لەنێوان خۆیاندا دابەش کرد، یەکەمیان: سلۆقس بوو کە (ولآتی بابلو ئاشوورو سوریاو ئێرانو بەشەکانی خۆرهەلاتی ئاسیای بچووك)ی بەرکەوت، خودی ئەم سەرکردەیەش بوو سەردەمی سلوقی لەعێراق دامەزراندو پاشانیش ئیمپراتۆرییەتی سلوقی کە لەهیندوستانەوە تا سنووری میسرو لەدەریای رەشیشەوە بەرەو دوورگەی عەرەب، درێژ دەبۆوە. لەدوای ساڵی ٣١٢پ.ز. دووهەمین سەرکردەشیان پاتلیمۆس ئەوا پادشایەتی میسری بەرکەوتو لەوێ مەملەکەتی پەتلیسەکان، یان پەتلیمەکانی دامەزراند. سێهەمین سەرکردەشیان (ئەنتیکۆس)، بووە فەرمانڕەوای ئاسیای بچووك (هەرێمی فریجیا) (٦/٥٩٢).

دوای پادشا سلووقیە ماکدۆنییەکان، جڵەوی حوکمڕانیی عێراق لەنیوەی سەدەی دووەمی پێش زایین، کەوتە دەست پادشا فورپیە ئێرانییەکانو حوکمڕانییان لەعێراق نزیکەی ٣٥٠ ساڵ بەردەوام بوو (١٣٨-٢٢٧ز). فورپییەکان بە بنەچە دەچنەوە سەر هۆزە هیندۆ-ئەوروپییەکان لەئاسیاو بەخزمایەتی دەگەنە ئەکشۆزییەکان یان سکاییەکان Scythians، نیشتمانەکەشیان لەو پێدەشتانە بوو کە لەنێوان دەریای قەزوینو دەریای ئارالٌ داکشابوو و بەسوارچاکیو جەنگ ناسرابوون. ناوی فورپی یان پارپی لەناوی ئەو هەرێمەوە هاتووە کە دواجا لەئێران دەستیان بەسەردا گرتو پێیان دەگوت (پارتوا) -نزیکەی هەموو هەرێمی خۆراسان-. فارپییەکان بەناوی ئەشگانی یاخود ئەشکانیشەوە ناسراون، بەر لەوەش لەم ولآتەی کە بە ناوییانەوە نراوە، نازانرێ زمانە رەسەنەکەیان چی بووە، بەلاّم بە زاراوەیەکی ئێرانی کۆن کە پێی بێژن (پەهلەوی) داخاوتن. پەهلەوی لەزمانی ئەشکانی فارسی ساسانییەوە نزیکەو هەردوو زاراوەکەش لەزمانی کەونارای فارسەکانە. فورپییەکان رەنووسی ئارامییان بەکار بردووە بۆ نووسینی زمانەکەیانو لەوێ ڕا لەناوچەی کێوەکانی هەورامانو لەدەوروبەری هەڵەبجە، چەند دەقێکی فورپییانە دۆزراونەتەوە (٦/٦٠٠).

فارسە ساسانییەکان (٢٢٧ز-٦٣٧ز) لەپاش فورپییەکان، حوکمڕانیی عێراقیان گرتە دەست تا ئەو دەمەی لەشکری عەرەبی ئیسلامی هات. دوای ئەوەی فارسەکان (فورپیو ساسانییەکان) کە بۆماوەی نزیکەی ٨٠٠ ساڵ فەرمانڕەوایی عێراقیان کرد، چەندین ئاسەواری ژیاریو ئابووریو کۆمەلآیەتییان تیا بەجێ هێشت. فارسەکان بەوە بەناوبانگ بوون زۆر پابەندبوون بە کلتووری هلنستیو لێبوردەیی ئایینیو دانانی چەندین سیستمی کارگێڕیو ئابووریو کۆمەلآیەتی، ئەوان بنەماگەلی سیستمی فیودالیزم (دەرەبەگایەتی)و فەرمانڕەوایی خێزانە ئەرستوکراتییەکانیان چەسپاند. ئەو بەڵگەنامانەش لەدۆرایۆریس (نزیك شارۆچکەی سالحیەی

PDF 4 KURD

سووریا) دۆزرانەوە، ئاماژە دەکەن کە خودی فورپییەکان بوون پۆلیسی تایبەتیان دامەزراند بۆ پاراستنی ئاسایشی ڕێگا بازرگانییەکانو سوودیان لەدەزگای پۆستەی بەردەوامو دامەزراندنی وێستگەی تایبەت بە گۆڕینی ئەسپو ولاخ وەرگرت بۆ زامنکردنی خێرایی گالیسکەکانو بونیاتنانی مالّ (خان)ی تایبەت بۆ حەواندنەوەی بازرگانەکان لەشارە بازرگانییەکاندا و لەدەرەنجامی ئەم کارانەیان ژیانی ئابووری گەشەی سەندو سامانی زۆر کەڵکە بوونو بازرگانی دەرەکی فراوانییەکی باشی بەخۆوە بینی بەسەر زۆربەی ئەو ڕێگا بازرگانییە جیهانییە بەناوبانگانەی کە نێوان کیشوەری ئاسیاو جیهانی ڕۆژئاوای بەیەکەوە دەبەست، بەشێوەیەك ئێرانو عێراق بوونە دوو مەڵبەندی گەورەی بازرگانی نێونەتەوەیی لەنێوان ڕۆژهەلاتو ڕۆژئاوا (٦/٦٠٤).

دوای هاتنی لەشکری عەرەبی ئیسلامی بەرەو عێراقو ولاتی فارس، ئایینی ئیسلام لەنێوان ڕۆڵەکانی گەلی کورد بەهەر چوار تیرە و شێوەزاریەوە (کرمانجو گۆرانو لوڕو کەلّور) لەسەر دەستی هەردوو سەحابە (عزرەی کوڕی قەیسو عیاز کوڕی غەنەم) بلاوبۆوە (١٨/٣٢٥). کورد قوربانییەکی زۆری دا لەپێناو ئایینی ئیسلامو پابەندبوونی بەم ئایینە، وێڕای ئەوە خەباتێکی خوێناوی سەختی کردووە بۆ پاراستنی ئازادیو سەربەخۆیی خۆی لەسەروبەندی هەردوو ساڵەکانی ٨٨٨و ٩٠٥ز، هەرچەند سەربەخۆیی ناوخۆی خۆی پاراستووە. پاشان ئێرانییەکان دەستیان گرت بەسەر کرماشانو دەروبەریو خستیانە پال ولاتەکەیان، بەلام بەشی هەرە گەورەی کوردستان لەنێوان ئەو میرنشینە کوردییانە دابەش بوو بوو کە جاروبار قەوارەی نەتەوەییو هەندێ جاریش سەربەخۆیی خۆیان پاراستبوو ئەگەرچی هەندێ لەدەوڵەتە گەورەکانی ناوچەکە دەستیان گرتبوو بەسەریاندا.

PDF 4 KURD

باسی دووەم

ڕەچەڵەك‌و نیشتمانی كورد

لەدوای سەدەی شەشەمی پێش زایین ولاتی كۆنی ڕۆژهەلاتی نزیك،بـە تایبـەت دۆڵـی دوو ڕووبارەكەو ئێران‌و ولاتی ئەنادۆڵ، بووبوونە تێكەڵەیەك لەدانیشتوان بەهۆی ئەو شـەڕو شـۆڕە وێرانكارییانەی لەنێوان دەوڵەتەكانی فارس‌و دۆڵی دوو ڕووبارەكە لەلایەك‌و لـەنێوان ئـەمیان‌و نێوان ولاتی ئەنادۆڵ لەلایەكی ترەوە، ڕوویاندا. بۆ ئەم شەڕانە دەبـوو ئـەو دەوڵەتانـە سـوپاو لەشكر لەهەموو نەتـەوەو ڕەگـەزێك لـە ویلایەتـەكانیان‌و ویلایەتـە دوورە دەسـتەكانی ژێـر دەسەلاتیان كۆبكەنەوەو فرەجار لەهەردوو باری سەركەوتن یاخود ژێركەوتندا پاشماوەیان لەنێو دانیشـتوانی دەوڵەتەكـەی تـر بلاودەبوونـەوەو تێكـەڵیان دەبـوون‌و لـەدەرەنجامی پێوەندییـە كۆمەلایەتی‌و ئابوورییەكان ناچار دەبوون لەوێ نیشتەجێ بن.

بۆ نموونە: ئەگەر چاوێك بگێڕین بە دۆڵی دوو ڕووبارەكە لەپاش سـەدەی شەشـەمی پـێش زایین، لەوێ دا ئاری‌و عەرەبی خزمانی بابلی لەدانیشتوانی ڕەسەنمان بەرچاو دەكەوێ، سەرڕای پاشماوەی سۆمەری‌و ئەكادی‌و ئاشوورییەكان، چەند توخمێكی نوێیش هاتوونەتە نێو ولاتەكـە، وەك: عیبرانی‌و میسری‌و سوریایی، تەنانەت چەند كۆمەڵێكی یۆنانیش.

تێكەڵبوونی دانیشتوانەكە لەسەردەمی فارسە ئەخمینییەكانەوە بە بەردەوامی پەرەی سەند بـەهۆی سروشـتی پێكهاتـەی ئیمپراتۆرییـەتی فـارس‌و سـوپاكانییەوە (٦/٥٨٤)، دەبـینی سوپاكەی دارای سـێیەم (٣٣٨-٣٣٠پ.ز) كـە پێكهـاتبوو لـەملیۆنێك شـەڕكەرو لەشـەڕی كواكمیلای نزیك هەولێر ساڵی ٣٣١پ.ز ڕووبەڕووی سوپاكەی ئەسكەندەری ماكـدۆنی بـۆوە، تێكەڵەیەكی فرە ڕەگەز بوو لەفارس‌و میدی‌و بابلی‌و ئەرمەنی‌و كبادۆكی‌و بـەڵخی‌و سـەغدو ئەرخزی‌و ساكی‌و هیندی،ئەوە بوو ئەسكەندەر تـوانیی لـەماوەی تـەنها یـەك ڕۆژدا تێكیـان بشكێنی‌و لەو ناوچەیە پەرتەوازە بن‌و تێكەڵ بە هۆزو قەومەكانی ئەو شوێنە بن (٦/٤٦٠).

لەولاتی ئەنادۆڵیش، ئەم تێکەڵبوونە توندو بەهێزتر بوو، لەئاکامی کۆچی هۆزو نەتەوە جیاجیاکانەوە بۆ ئێرەو هەروا بەهۆی ئەو شەڕو شۆڕە زۆرانەی لەسەر خاکەکەی روویاندا، ئەم وڵاتە سەرڕای دانیشتوانە رەسەنەکەی لەرۆمو گریكو میتانیو کشی(قاسو)و نیسییەکان، چەندین هۆزو نژادی رۆژهەلاتیو رۆژئاوایی تێدا نیشتەجێ بوون، وەك: ئاشووریو ئەکادیو فارسو حپیو حۆریو سلوقیو سۆباریو گۆتی (قوتی)و میدیو ئارامیو لوینو لولوبیو مشکی (فریجی)و میسریو ئەخمینیو فورپیو ساسانیو رووسو بولقانو ئەوانیتر لەدانیشتوانی شارەکانی ئەنادۆڵ یان نزیکی، وەك: گاسگا، ئورشو، ئەرزاوا، کسارا، میرا، کانیش، کیرتا، حەڵەب، عانە.

ئەگەر چیش، کۆی ئەو گەلو رەگەزانەی کە لەولاتی دوو رووبارەکەو ئێرانو ئەنادۆڵ نیشتەجێ بوون، زیاتر لە(٥٠) نەتەوە بوو، ئەوا ژمارەی ئەو زمانە فەرمییانەی لەدەوڵەتەکانی ناوچەکەو ئیمپراتۆرییەتەکەیان بەکار دەبرا لەژمارەی پەنجەکانی دەستێك بەو لاوە تێنەدەپەڕی، کە پێکهاتووە لەکۆمەڵەی زمانە سامیو هیرۆگلیفیو هیندۆ-ئەورووپیو ئورالە تائییەکان، چونکە چەند ئەو گەلو رەگەزانەی کە دەوڵەتێك یان ئیمپراتۆرییەتێکی گەورەیان لێ پێکدێ، زیاد بکەنو پەرەبسێنن، ئەوەندەش پێویستە زمانێکی هاوبەش هەبێت وەکو زمانی فەرمی بۆ لێکتر حاڵیبوون لەنێوان ئەو گەلانە لەبەر فرەیی زمانو زاراوەکانیان، ئەمەش هەمان ئەو کارە بوو ئیمپراتۆرییەتە فرەگەلو رەگەزەکانی رۆژهەلاتی نزیك ئەنجامیاندا. لەوڕا، ئیمپراتۆرییەتەکانی بابلو ئەکادو ئاشووری، زمانی ئەکادیو بەڕێنووسی بزمارییان کردنە زمانی فەرمی خۆیان، لەکاتێکدا ئیمپراتۆرییەتی حپی زمانی هیندو ئەورووپییان کردە زمانی فەرمی لەولاتی ئەنادۆڵو ناوچەکانی سەر بەم ولاتە. بەلام پادشاکانی ئیمپراتۆرییەتی فارس زمانی ئارامییان کردە زمانی فەرمی ئیمپراتۆرییەتەکەیان کە لە سەروبەندی ئەواندا و شان بەشانی زمانی فارسی کۆنو زمانی بابلی بە تایبەت لە ولاتی بابل گەشەی سەندو (وەك زمانی نووسین لەوێ بەردەوام بوو) (٦/٥٨٥). بەش بەحاڵی (هیرۆگلیفی)یش ئەوا زمانی ئیمپراتۆرییەتی میسرو ولاتەکانی دەوروبەری بوو. لەوڕا، زاراوەکانی تایبەت بە حپییەکانو دانیشتوانەکان لەولاتی ئەنادۆڵ بینرا، پێیان دەگوت (هیرۆگلیفی حپی) (٨/٢٤).

هەرچەندە بەڵگەنامە کەمە سەرەتاییە ناکامڵەکانی سەر بە هەزارەی دووەمی پێش زایین -کە لەمیانەیدا شارستانییەت پێشکەوت- لەو پارچە گڵینە دۆزراوانەی لەهەر یەك لەسووسە

PDF 4 KURD

Susaو سیالك Sialk لەنزیك کاشان(ئێران) دۆزرانەوە، ئاماژە دەدەن بە رەگی عیلامی نووسینی وێنەکی Picto graphic هاوچەرخی سەردەمی جەمدەت نەسر لەماوەی سۆمەری (دەوروبەری ٢٩٠٠پ.ز)، ئەوا ئەو پارچە گڵینە سۆمەرییانەی کە مێژوویان دەگەڕێتەوە بۆ سەرەتاکانی٣١٠٠پ.ز دەریانخست کە نووسینی عیلامی لەو نووسینە سۆمەرییەوە وەرگیراوە کە لە دەوروبەری ساڵی ٢٥٠٠ پ.زگۆڕاوە بۆ جۆرێك نووسین لە شێوەی چەند هێڵێك کە دەکرێ بخوێنرێنەوە. ئەم شێوازە نووسینە لە کۆتایی سەدەی بیستوسێی پێش زایین نەماو لەوێ ئەو خەتە بزمارییە ئەکادییە جێی گرتەوە کە عیلامییەکان لە سەروبەندی هەردوو سەدەی بیستوپێنج و بیستوچواری پێش زایین بەکاریان بردووە لە دەرەنجامی کاریگەرییە سیاسیو کلتوورییە سۆمەرییەکان لەسەریان (٩/ج١٧/٦٥٤).

ماوەی هەزارەی دووەمی پێش زایین،خەسڵەتی دوو دیاردەی زەقی لەخۆگرتبوو، یەکەمیان: گەیشتنی داگیرکارە هیندۆ-ئەوروپاییەکان لەناوچەکانی باکوورەوە بەسەر بسفور (تەنگەی دەردەنیل) یان قەفقازیا بەرەو رۆژهەڵاتی نزیك. دووهەمیشیان: داهێنانی خەتی بزماری لەولاتی دوو رووبارەکە (٩/ج١/١٦٤). لەسەرووی ئەو داگیرکارانەوەحیپیهکان بوون کە لەفەڵەستین دادەنیشتنو زێدیان (بئرالسبع) بوو (٣٦/٢٨)، پاشان لەگەڵ عیبرانییەکاندا تێکچوونو ئەمانیش حیپیهکانیان بەرەو ناوچەکانی سووریا هەڵبڕی، لێرەدا رەعم سیسی دووەم لەسەدەی نۆزدەهەمی پێش زایین لەشکرێکی گەورەی لەدژیان ئامادە کردو شەڕ لەنێوان حیپیو فیرعەونیەکان لەشاری (قادش)ی سوریا قەوما، دوای ئەمەش پەیمانێك لەنێوانیاندا بەسترا، دەقی پەیمانەکە لەسەر دیوارەکانی پەرستگەی (کەرنەك) تۆمارکرا (٩/ج١١/٥٥٠). وادیارە دوای ئەم شەڕە چوونەتە ولاتی ئەنادۆڵو شاری (حاتوشا)یان کردۆتە پایتەختی خۆیانو لەگەڵ خاتیو نیسییەکان دانیشتوانی رەسەنی ئەنادۆڵ تێکەڵ بوونو لەئاسیای بچووك مەملەکەتێکیان بۆخۆ دامەزراندو زۆری پێ نەچوو بووە ئیمپراتۆرییەتێکی گەورە (١٩٠٠-١٢٠٠پ.ز).

خەتی بزماری ئەنادۆڵی کە لەخەتی بزماری سۆمەرییەوە وەرگیراوە، بە رێگەی ئەو (حۆری)یانەوە گەیشتۆتە (حیی)یەکان کە بەلێشاو لەناوچەی باکووری رۆژهەڵاتەوە داویانە بەسەر سنوورەکانی رۆژهەڵاتی ولاتی ئەنادۆڵو سنوورەکانی باکووری ولاتی دوو رووبارەکە.

PDF 4 KURD

(حۆری)یەکانیش وەکو ئەو (کاشی)یانەی کە -دواجار- بابلیان داگیرکرد، بە زمانێك داخاوتن خزمایەتییەکی نادیاری هەبووە لەگەڵ زمانی (خالْدی) (سەدەی ٩ی پێش زایین) کە باکگراوندی نزیکی ئەو زمانە هیندۆ ئەوروپییە ئەرمەنییەیە لەناوچەی دەریاچەی (وان) باوبوو و بەخزمایەتییەك دەگاتە کۆمەڵەی زمانە قەفقازییەکان (٩/ج١/٨٦٤).

عیلامامییەکانی دانیشتووی ئێران، لەهۆزە هیندییە-ئەوروپاییەکان نەبوون، چونکە زمانەکەیان لەو زمانە ئۆراڵ تائییە نەناسراوانە بوو کە نەپێوەندیی بەزمانە کۆنەکانەوە هەیەو نەش پوختەی زمانە نوێیەکانە، بۆیە هەموو بەڵگەنامە عیلامییەکان بەسێ زمان نووسرابوون: عیلامی، فارسی کۆنو ئەکادی (٩/ج/١٠٧). لێرەش لەگەڵ ئەو میدییانەی دراوسێیان بوون، لەرووی رەچەڵەكو کالتوورەوە جیاوازن میدییەکان لە گەلانی هیندۆ-ئەوروپایی بوونو زمانەکەشیان زۆر لەزمانی کوردیو زمانی پەهلەوی دەچوو کە هەردوو ئەم زمانەش سەر بە خێزانی زمانە هیندۆ-ئەوروپاییەکانن (٢٧/١٠٩).

یەکەمین ئاماژە بەهەردوو هۆزە ئێرانییەکە: فارسی مەجووسی Persua و میدیMedes لەهەواڵەکانی پادشای ئاشووری (شیلمەنەسری سێیەم) ساڵی (٨٣٥پ.ز)و دواتری هاتووە، ئەو دەمەی سوپاکانی ئاشووری پێوەندییان کرد بە کۆمەڵێك هۆزی ئێرانییەوە لەنێویاندا ئەو دوو هۆزە بوون، لەپاشان ئەو هەواڵانە لەسەرچاوە ئاشوورییە جیاجیاکاندا (٣٥٠٠پ.ز-٧٥ز) زیادیان کرد.

خەتی بزماری بە درێژی (٤)هەزار ساڵ (٩/ج١٧/٧٥م) وەك ئامرازێك بۆ نووسین لەژیارییەکانی دۆڵی دوو رووبارەکەو گەلانی دراوسێ: ئێرانیو ئەنادۆڵی، بەردەوام بوو. بەڵام ئەکادییە سامییەکان هەندێ گۆڕانکارییان بەسەر سیستمی ئەو خەتە بزمارییەدا هێنا کە لەبناغەدا بۆ نووسینی زمانێك پەیدا بوو زمانی ئەکادی نەبوو، بەڵکو زمانی سۆمەری بوو. ئەمە واپێویستی کرد هەندێ گۆڕانکاری لەسەر بکرێ تاوەکو بگونجێ بۆ ئەدای نووسینی زمانی ئەکادی کە ئەمیشیان کاریگەری لەسەر بوو لەدەرەنجامی نووسینی بە خەتی بزماریو هەندێك لەدەنگەکانی لەنووسین بزر بوون بە تایبەت پیتەکانی گەروو و دەنگە سامییەکانی تری وەك: (چ.ڤ.ع.ح) لەبەر نەبوونی هێماگەلی بزماری تایبەت ئەدایان بکەن. هەر لەسەردەمی ئەکادیشەوە دیاردەیەکی زمانەوانی لەسیستمی خەتی بزماری سەری هەڵدا، ئەویش: ئەو ئیشارانەی کرابوونە رەمز (واتە ئەو ئیشارانەی جێی رەمز دەگرنەوە) بۆ دەربڕین لەواژەی سۆمەری، لەزمانی ئەکادی بە مانای واژەکانی ئەم زمانە دەخوێنرانەوە- ئەمەش پێویستی بە

دانانی فەرهەنگ بوو بە تایبەتی لەسەروبەندی بابلی کۆن (هـەزارەی دووەمـی پـێش زایـین) بـۆ لێکدانەوەی ئیشارە بزمارییەکان بە ماناکانیان لەواژەو بەهاگەلی ئەکادیدا (٣٥٦/٦).

زمانو کلتووری ئەکادی لەوڵاتی دوو رووبارەکەو دەوروبەری تـاوەکو هـەزارەی دووەمـی پـێش زایین زاڵ بوو، ئـەو دەمـەی زاراوە ئاشـووریو بابلییـەکان لـەو زمانـە دایکـەوە، سـەریان هەڵـدا (٤٧٦/٦). لەوێ ئەم زمانە بووە زمانی فەرمی ئیمپراتۆرییەتەکانی بـابلیو ئـەکادیو ئاشـووریو ئەو وڵاتانەی هاتبوونە نێو قەوارە کارگێڕیو سیاسییەکانیانەوە، دەبینی لـەئاکامی لەشکرکێشـییە دەرەکییەکانی ئەکادییەکان بە سـەرکردایەتی سـارگۆنی ئـەکادی دامەزرێنـەری زنجـیرەی ئـەکادی (٢٣٧١-٢٣١٦پ.ز)و خەلیفەکانی دوای خـۆی کـە ناودارترینیـان (نـرام-سـین)ی نەوەکـەی بـوو (٢٢٩١-٢٢٥٥پ.ز)، ئیمپراتۆرییـەتێکی پـانو بـەرین پێکهـات زۆربـەی بەشـەکانی (هـلال الخصیب)و وڵاتی (عیلام)و بەشەکانی رۆژهەڵاتی ئاسـیای بچـووك تـا کـەنارەکانی دەریـای سـپی ناوەراستی لەخۆ گرتبوو، نووسراوە مێژووییەکانی ئەو سـەروبەندانەی دوای چـاخی ئـەکادی باسـی داگیرکردنی هەرێمی کەبدۆکیە لەرۆژهەڵاتی ئەنەدۆڵمان بۆ دەگێڕنەوە لەلایەن سارگۆنی ئەکادییـەوە بە ئامانجی فریاکەوتنی نشینگەیەکی بازرگانە ئەکادییەکان کە بۆ بازرگانیی خـوریو مـس لـەوێ دامەزرابوو.

دۆزینەوەی شوێنەواریش لەناوچـەی خـاپوورو لایـەکانی جزیـرەی سـەروو، بـوونی چـەند نشینگەیەکیان لەچاخی ئەکادی لەو شوێنانە سەلماندووە (٣٥٧/٦).

سارگۆن پاش ئەوەی دەستی گرت بەسـەر وڵاتـانی بـەناوبانگی ئاشـووری، وەك نەینـەواو ئاشوورو هەروا بەسەر وڵاتی عیلامو ئەنادۆڵ،ئـەنجا ئـاوڕی لەرێکخسـتنی سـەربازی دایـەوە، بەمـەش یەکـەمین کـەس بـوو سیسـتمی سـوپایەکی ئامـادەو بـەردەوامی دامەزرانـدو گۆڕانکارییەکی بنەڕەتیی هێنا بەسەر شێوازەکانی شەڕو چەك، بێگومان ئەمە یەکێك بوو لەو کۆمەڵە هۆکارانەی یارمەتییان دا بتوانێت بەسەر (لۆکال زاکیزی) دۆژمنی دا سـەربکەوێت (٣٥٤/٦)، لەوانەشە سارگۆن سیستمی (کـوردۆ Qurdu)ی لەئاشـوورییەکانەوە وەرگرتبـێ، ئەویش بریتییە لەو یەکـە بەهێزانـەی دەکـرێ بـە (پاسـەوانی تایبـەت) وەسـپ بکـرێ، کـە پێکهاتوون لەو یەکە جەنگاوەرانەی بەرپرسن لەسەلامەتیی خودی شای ئاشووریو لەو کەسانە دەستنیشان کراون متمانەیان پێ دەکرێو بەتەواوی پشتیان پێ دەبەسترێو هەر کاتێك سوپای ئاشوور بۆ جەنگ بجوولێت، ئەو پاسەوانانە بەتەنیشتی (شا)وە دەڕۆن (٢٥٦/٢٠).

PDF 4 KURD

زمـانی سـامیی ئـەکادی لـەدوای لەشکرکێشـییەکانی سـارگۆنی ئـەکادی لەدەوروبـەری هەزارەی دووەمی پێش زایین، بووە زمانی فەرمی ئیمپراتۆرییەتە پانو بەرینەکە بـە تایبـەت پاش ئەوەی (نرام-سین) سەڵتەنەتی دەوڵەتی ئەکادی لەناوچەکانی باکوورو باکووری ڕۆژهەڵاتی وڵاتی دوو ڕووبارەکە چەسپاند، لەوێ ئەو هۆزە چیاییە بەهێزو تونداندە نیشـتەجێ بـوون کـە هاوسنووری دەشتاییە بە پیتەکانی دۆڵی دوو ڕووبارەکە بـوون (٣٦٩/٦)، لەکاتێکـدا زمـانی پادشایانی کاشی Kassite لە زمانە هیندییە ئەورووپییەکان بوو لەگەڵ بوونی پێوەندییەکی بە کۆمەڵەی زمانە قەفقازییەکانەوە (٩/ج١٧/٦٩٣) کە ڕەنگ بێت ئورارتی کۆن بووبێت.

لەهەمان ئەم سـەروبەندەش حیپیهکـان لـەوڵاتی ئـەنادۆڵ (١٩٠٠-١٢٠٠پ.ز) سـەریان هەڵداو زمانەکەیان لە کۆمەڵەی زمانە هیندییە- ئەورووپاییـەکان بـوو و ئیمپراتۆرییـەتێکی گەورەیان دامەزراندو ئـەم زمانـەیان کـردە زمـانی فـەرمی ئیمپراتۆرییەتەکـەیان (٢٢/٨)و نووسینی بزمارییان لەوڵاتی دوو ڕووبارەکە وەرگرتو لەزمانی دیبلۆماسیو بەسـتنی پـەیمانو ئاڵوگۆڕ کردنی پەیام لەگـەڵ بیانییـەکان، بـەکاریان هێنـا. لـەرووی گرنگیشـەوە نووسـینی هیرۆگلیفی پاش نووسینی بزماری دێت لە وڵاتی ئەنادۆڵو مێژووی بەکاربردنی دەگەڕێتەوە بۆ ماوەی (١٥٠٠-١١٨٠پ.ز)، لەوێ بە تایبەت بۆ نەقشی سەر بـەرد نـەخوازە لەناوچـەکانی ڕۆژئاوای ئەنادۆڵ بەکار دەبرا (٤٢/٢)، بە شێوەیەك بووە نووسینێکی نوێ کە (ماك کوین)ی شوێنەوارناس نێوی لێنا (هیرۆگلیفی حیپی) وەك جیاوازییەك لەنێوان ئەم نووسینەو نووسـینی (هیرۆگلیفی میسری) کە لە دەوروبەری ساڵی ١٥٠٠پ.ز لە کیلیکیا بەکار دەبرا (٢٤/٨).

وێڕای ئەوە(حیپی)یە کۆنەکان، واتە: خاتییەکان دانیشتوانی ڕەسەنی ئەنادۆڵی نـاوین، بـە زمانێك داخاوتن جیاوازی هەبوو لەگەڵ خێزانی زمانە هیندۆ-ئەورووپییەکان لە لایەكو لەگـەڵ خێزانی زمانە سامییەکانیش لە لایەکی ترەوە، کەچی (نیشی)یەکان کە لقێك بوون لە لقەکانی (حیپی)یە کۆنەکانو لە هەمان ناوچەی وڵاتـی ئـەنادۆڵ نیشـتەجێ بـوون، بەشـێوەزارێکی تـر داخاوتن پێیان دەگوت (نیسـی)و لـەو شـێوەزارە هیندییـە ئەورووپیانـە بـوو کـە ژمارەیـەك لە(حیپی)یەکان پێی داخاوتن لەکاتی هاتنیان بەرەو وڵاتی ئـەنادۆڵ، لەپاشـان ئـەم شـێوەزارە لەگەڵ زاراوە (حیپی)یە کۆنەکە تێکەڵ بوو (٤٢/٢).

لەوێ ڕا، لەوڵاتی ئەنادۆڵ، زمانێکی دیکـەش هـەبوو پێیـان دەگـوت (ئاهسـو Ahsu)، وادیارە زمانێکی باو بووە لە باشووری ڕۆژهەڵاتی ئـەنادۆڵ، چـەند پارچـە گڵێنەیـەکیش بـەم زمانە لە ناوچەی(کول تەپە-کانیش) دۆزراونەتەوە (٤٣/٢) ڕەنـگ بـێ زمـانی مەملەکـەتی

ئیسوا Isuwa بووبێت كە لە مەلاتیەوە بەرەو رۆژئاوا و بەسەر فورات بەرەو رۆژهەلات درێژ دەبۆوەو سەرزەمینەكەی (ئەرغانی مادن Ergani Maden)ی نزیك(مرعش)ی ئێستا كە بە كانزای مس دەوڵەمەندە، لەخۆ دەگرت (٩٤/٨).

بەش بەحاڵی زمانی(حۆری)یش، ئەوە زمانی كۆمەڵێك لەدانیشتوانی ولاتی ئەنادۆڵ بوو، پێیانیان دەگوت (حورییەكان). لانكی رەسەنیان لەو ناوچە شاخاوییە بووە كە نیوە بازنەیەكی پێكهێناوە، لەچیاكانی تۆرۆس لەنزیك كەركەمیشەوە بەرەو دەوروبەری زرێباری (وان)درێژبۆتەوە، لەوانەشە ئەم قەومە بەرەو باشوور تاوەكو زێی سەروو داكشابن، لێرەش لوولووبیەكان بەلای رۆژهەلاتەوە(شارەزوور) دراوسێیان بوونە، ئەم هۆزە لەناوەڕاستی هەزارەی سێیەمی بەر لەزایین سەریان هەڵداوەو پادشاكانی دەوڵەتی ئەكادی پێوەندییان لەگەڵ كردوون، لەوڕا ئەوان دەوڵەتۆكەیەكیان لەسەرووی دۆڵی دیجلەو فوراتەوە هەبووەو شاری(نوزی)- یۆرغان تەپەی نزیك كەركووك- یان كردۆتە مەڵبەندی خۆیانو ناوی كۆنی شارەكەیان (گاسەرGasur)یان گۆڕیوە بۆ(نوزی) یان(نوزو). لە دەوروبەری سەدەی (پانزدەهەمی پێش زایین)یش لەباكووری دۆڵی نێوان دوو رووبارەكە، شانشینییەك سەری هەڵدا، زۆربەی دانیشتوانەكەی لە(حۆرییەكان) بوو، بەلام چینە حوكمڕانەكانی لەئوروستوكراتییە ئارییەكان بوونو مەڵبەندی شانشینییەكەش لە دۆڵی خاپوورو بلیخ بوو. ئاشوورییەكان بەم شانشینییەیان گوتووە (خانیگالبات Khanigalbat)، بە (نەهارین) یان(نەهاریا)ش ناوبراوە، لەدەقە هاوچەرخەكانیش بەناوی مەملەكەتی (میتانی Mitanni) ناسراوە،بەلام شوێنو پایەیەكی گرنگی ئەوتۆیان بەدەر نەكەوت، تەنها لەسەدەی پانزدەهەمی پێش زاییندا نەبێ، ئەو دەمەی یەكێك لەپادشاكانیان بەناوی (شوشتار)ەوە، ولاتی ئاشووری داگیر كرد (٧٩/٦).

حورییەكان دەوڵەتێكی گەورەیان دامەزراند لەسەرزەمینێكی جوگرافی شێوە لاكێشە لەسەرووی چۆمی دیجلەوە تاوەكو دەریای سپی ناوەڕاست درێژ دەبۆوەو بە شارەكانی (كەركەمیشو ئیمارو حەڵەبو كیرتا Kirta) تێدەپەڕی، لەوێ دا پادشایەك لە پادشایانی حۆری بەم ناوەوە هەبووە (١٤٧/١٣)، دەقە ئاركیۆلۆژییەكانی شاری (ماری)یش دەڵێن (كوردا Kurda) شارێك بووە لە نزیكی كەركەمیش لە باكووری سووریا، پاشان وەكو هەرێمێك لەگەڵ كەركەمیشو ئیمار (نزیكی حەلەب) ناوی هاتووە (١٥٧/١٤).

بەپێی گوتەی (دانێل ئارنۆ)ی پسپۆر لە بواری زمانە مێژووییەكان، لەدەقە بزمارییەكانو سەبارەت بە رووداوەكانی نێوان هەردوو ساڵی (١٥٥٠-١٣٥٠پ.ز) ئەمە هاتووە كە (كیرتا)

PDF 4 KURD

کەسێك بووە لەو پیاوە شکۆدارانەی کە چاکەی یەکخستنی ریزەکانی (حۆری)و بڵاوکردنەوەی رۆحی نەتەوەیی لەنێوانیاندا، بۆ سەر دەستی ئەو دەگەڕێتەوە (١١١/١٤).

لەو زمانە (حوری)یەی کە هەندێکی بەختەتی بزماری تۆمار کراوە، دیارە ئەوان (واتە:حورییەکان لەرووی زمانەوانییەوە نە لە رەگەزی سامیی و نە لەرەگەزی هیندییە-ئەورووپییەکانیش بوون. بۆیە لێکۆڵەرەوانی مێژوو نەیانتوانیوە بیانبەنەوە سەر یەکێك لە هۆزە ناسراوە مێژووییەکان، ئەوە نەبێت زاراوەی نەناسراوی (Asianic)یان بەسەر دابڕیوە (٧٨/٦). دێرینەشناسی بەریتانیایی پرۆفیسۆر (جیمس میللەر) پێی وایە زمانی حوری لەزمانە لکێنراوەکانە (Aggtautinante) کە بڕێکی زۆر لەپاشگر بەکاردێنێ. زمانی ئورارتییەکان (زمانی باپیرە گەورەکانی ئەرمەن) پێوەندیی هەیە بەو زمانە (حوری)یەوە کە بە تایبەت لەرۆژهەڵاتی ئەنادۆڵ لەنێوان هەردوو سەدەی نۆیەم و شەشەمی پێش زایین وەك زمانی فەرمی دەوڵەتی ئۆرارتی بەکاربراوە، بە تەواویش لەناوچەی دەریاچەی (وان)ی ئێستا (٤٣/٢).

لەوی ڕا، زمانێکی تر لە ناوچەی باشووری رۆژهەڵاتی ئەنادۆڵ بەکاربراوە، ئەویش زمانی (سوباری)یە کە لە زمانە هیندۆ-ئەوروپییەکان نەبوو، بەڵکو زمانێکی نەناسراو بوو.

سوبارییەکان لەو هۆزە چیانشینانە بوون کە لەقۆڵەکانی رۆژهەڵاتی ئەنادۆڵو باکووری نێوان دوو رووبارەکە لە ناوچەی جزیرەی سەروو و رۆژهەڵاتی چۆمی دیجلە دادەنیشتن. ناوچەی باکووری عێراقیش کە وڵاتی (ئاشوور)یشیان پێ دەگوت، لەچوارچێوەی نیشتمانی ئەواندا بوو، ئەمە پێش ئەوەی ئاشوورییە سامی نەژادەکان لە هەزارەی سێهەمی بەر لەزایین بۆ ئەوێ کۆچ بکەنو بەشی هەرە زۆری سۆبارییەکان بەرەو ناوچە شاخاوییەکانی رۆژهەڵاتی دیجلە، هەڵبڕن. وەلێ، بێگومان تۆخمێکی زۆریان چوونە ناو پێکهاتەی نەتەوەیی ئاشوورییەکانەوە، دیسان چەندین کاریگەری زمانەوانیو ژیاریش تێکەڵ بە کلتووری ئاشوورییەکان بوون، وەك: خواوەندو کۆمەڵێك رێو رەسمی ئایینیو ناوی ژمارەیەك شارو شوێنو مەڵبەند (٧٧/٦).

لەسەروبەندی پادشاکەیان (ئاکۆم کاکریما ١٦٠٢-١٥٨٥پ.ز) کشییەکان لەشکریان کردە سەر بابلو لەساڵی ١٥٩٥پ.ز داگیریان کردو توانییان فەرمانڕەوایی دۆڵی دوو رووبارەکە- لە مەملەکەتی وڵاتەکە نەك (دەوڵەتۆکەی شارەکان) بکەنو نیمچە سەقامگیرییەك باڵی بەسەر ئەو ناوچانەدا کێشا، ئەگەرچی کشییەکان کەمایەتییەکی حوکمڕان بوون بە بەراورد لەگەڵ زۆرینەی دانیشتوانی وڵاتەکە، بۆیە ژیاری ئەو وڵاتە بەسەریاندا زاڵو تێکەڵاوی بوونو لەنێو

بۆتەکەیدا قالّی کردنو زمانو کلتووری گشتی ولاّتیان وەرگرتو ناوی خوداوەندو پادشاکانیانو هەندێ واژەی وەرگێڕاویان نەبێ چی تریان بۆ بەجێ نەهێشتووین (٦/٤٥٠).

بەش بەحاڵی ئەو گۆتییانەش کەوا زنجیرەی ئەکادییان لەناو برد، ئەوا لەهۆزەکانی چیاکانی زاگرۆس بوون بەلای سنوورەکانی رۆژهەلاّتی عێراق لەگەڵ ئێراندا، بەڕاستی نازانرێ ئایا لەهۆزە هیندییە-ئەوروپییەکان بوون یان نەء، چونکە سەنەدو بەڵگەنامەی نووسراویان بە زمانەکەیان لەدوای خۆیان بەجێ نەهێشتووە، بۆیە بێجگە لەناوی پادشاکانیان کە لەچەسپاندنی پادشایانی سۆمەردا هاتووە، شتێك لەبارەی زمانەکەیانەوە نەزانراوە،زێدی نیشتەجێ بوونیشیان، ئەوا دراوسێی لولووبیەکان بوونە بەرەو باشوور، واتا: باشووری ناوچەی شارەزوور سەرەڕای ناوچە شاخاوییەکان لە باشووری زێی خواروو.

ناوی گۆتییەکان بە بەردەوامی لەنەبەردییە تۆمارکراوەکانی ژیاریی دۆڵی دوو رووبارەکە تاوەکو سەروبەندەکانی دواتر هاتووە. نەوەکانی ئەم گۆتییانە بەناوی (قوتو) لەپەیامەکانی شاری ((ماری)) (هەزارەی دووەمی پێش زایین) هاتووەو لەباسو هەواڵەکانی لەشکرکێشییە جەنگییەکانی ئاشوورییەکانیشدا زۆر ئاماژەیان پێیان داوە، دواجار بەرەو قۆڵەکانی باکووری عێراق پاشەکشەیان کردووە بە تایبەت بەرەو ناوچەی کەرکووكو شاری (ئارابخا واتە کەرکووك) یان کردۆتە مەڵبەندی خۆیان (٦/٣٧٤). لەم بارەیەشەوە، پێویستە بگوترێ ئەو چیایەی کە کەشتییەکەی (نووح) لەسەری گیرساوەتەوە، لەباشووری شاری (وان)ی ئێستا لەولاّتی ئەنادۆڵ بووەو قورئانی پیرۆزیش بەناوی (جودی) باسی کردووەو نزیکە لەناوی (گۆتی)یەوە.

ئەگەر بگوازینەوە بەرەو روونکردنەوەی کاریگەریی زمانەوانیو کلتووریی فارس بەسەر ولاّتی دوو رووبارەکەو ئەنادۆڵ، پێویستە هەقیقەتێکی مێژوویی گرنگمان لەیاد نەچێ، ئەویش: هەموو ئەو قەومو هۆزە فارسانەی لەدەستپێکی (هەزارەی یەکەمی پ.ز)ەوە لەئێرانو لەو بەشەی پێیان دەگوت ولاّتی فارس، واتا لەبەشی باشووری خۆرئاوای ئێران نیشتەجێ بوون کەئەویش ولاّتی ئەو فارسە ئەخمینیانەبوو کە لەهۆزە هیندییە-ئەوروپاییەکان بوون، عیلامییەکانیش کە لەهۆزە هیندییە-ئەوروپاییەکان نەبوون دراوسێی ئەوانو لەهەرێمی خۆزستان (ئەهوازی ئێستا) نیشتەجێ بوون، وەلێ (میدییەکان) لەهەمان ئەو سەروبەندە، لەبەشەکانی باکووری رۆژئاوای ئێران دادەنیشتنو پایتەختەکەیان ئەکباتان (هەمەدانی ئێستا)و لەهۆزە هیندۆ-ئەوروپاییەکان بوون... بۆیە دەڵێین: هەموو ئەم هۆزو قەومە ئارییە نەژادانەی کە ململانێو بگرەو بەردەیان لەنێواندا بوو بۆ ئەوەی هەریەکەو بۆخۆی جڵەوی

سەروەریو دەسەڵات -کە هەوەڵین جار لەدەستی میدییەکان بوو- بگرێتە دەست، هەموویان زۆر شتیان لەژیارییەکانی دۆڵی دوو رووبارەکە وەرگرت، بە تایبەت لەژیاریی ئاشوورییەکانو لەبوارەکانی رێکخستنی کارگێڕیو سەربازیو هونەری کە پوختەیەکیان لەخۆ دەگرت لەماریفەتو کلتوورو هونەرگەلی سۆمەریو ئەکادیو بابلیو حیپیهکان، هەر چەندە گۆڕانی نەتەوەییو زمانەوانی لەعێراق بەرەو سامیزم زاڵ بوو بەسەر مۆرکی ئەو سۆمەرییانەی کە روودا و گەلی لێکۆڵینەوە ئارکیۆلۆژییەکان ئاماژە دەدەن ئەوانیش لەرووی سیاسییەوە لەهۆزە سامییەکەیان بوون پاش ئەوەی سامییەکان یەکلایەنە حوکمڕانی عێراقیان کردو تیادا زمانە سامییەکان بۆ نزیکەی (١٥) سەدە زاڵ بوو هەر لەرووخانی زنجیرەی سێیەمی ئوورەوە (دەوروبەری ٢٠٠٤پ.ز) تاوەکو رووخانی دەوڵەتی کلدانی لەسەر دەستی فارسە ئەخمینییەکان لەساڵی ٥٣٩پ.ز (٦/٤٣٥).

ئاشوورییەکان، لەدەوروبەری ساڵی ١١٦٨ یان١١٦٢پ.ز کشییەکانیان لەناو بردبوو، ئەنجا دەوڵەتی کلدانی لەبابل سەری هەڵدا، دامەزرێنەرانی ئەم دەوڵەتە لەو ئارامییانە بوون کە توانییان چەندین دەوڵەتۆکەو میرنشینی لەبەشەکانی باشووری عێراق لەسەدەی یانزدەی زاییینیەوە دابمەزرێنن، بەڵام نەیانتوانی دەوڵەتێکی گەورە بۆخۆیان بنیات بنێن، بەهۆی فشاری عیلامیو ئاشوورییەکان لەسەریانو گەمارۆدانی دەوڵەتۆکەکانیان نەبا پەرەبسێننو پەل بهاون. هەرچەندە ئارامییەکان لەرووی سیاسییەوە سەرنەکەوتن، وەلێ کلتووره زمانەوانیو رۆشنبیرییەکەیان لەرووی گەورەیی قەبارەکەیەوە لەپێشی کلتووری زۆرێك لەگەلانی کۆنی رۆژهەڵاتی نزیکەوە بوو، چونکە زمانەکەیان بەشێوەیەکی بەرفراوانو سەرسوڕهێن پەرەی سەند بەبێ ئەوە دەسەڵاتێکی سیاسی پشتگیری ئەو پەرەسەندنە بکات و شان بەشانی زمانە کۆنەکان تاوەکو رۆژگاری ئیمپراتۆرییەتی ئاشووری بوو بووە زمانی نوسین و زمانی ئاخاوتن، لەپاشانیش لەهەموو شوێنێکی ئیمپراتۆرییەتی فارسە ئەخمینییەکان هەر لەتخووبی هیندستانەوە بگرە تاوەکو وڵاتی حەبەشە، هەمان رۆڵی گێڕا. ئەرمەنیو فارسو هیندییەکانیش، نووسینەکانیان لەنووسینی ئارامییەوە وەرگرت -کە رەچەڵەكو ماکی نووسینی عەرەبییە- لەنێوان هەردوو سەدەی شەشەمو چوارەمی پێش زایین (٦/٤٩٦).

ئیمپراتۆرییەتی فارسە ئەخمینییەکان، نزیکەی (٢٠٠) ساڵ (٥٣٩-٣٣١پ.ز) فەرمانڕەوایی گەلانی رۆژهەڵاتی نزیکی کرد، لەو ماوە زەمەنەدا ناوچەکە گەلێ راپەڕینو شۆڕشی سەختو پشێوی گەورەو پیلانگێڕیو شەڕو شۆڕی بەخۆوە دی لەنێوان دەوڵەتەکانیدا.

PDF 4 KURD

دەبینی پاش ئەوەی لیدیەو فریجیە (مشکییەکان)و ئەیۆنیە کە بریتی بوون (لەشارو نیشتەنییە یۆنانییە کەناراوییەکان لەرۆژئاوای ئەنادۆڵ) بوون هەروا کەبادۆکیەو کیلیکیە (لەناوچەکانی رۆژهەڵاتی ئەنادۆڵ) (ویلایەتەکانی لە٥-٩)، پاش ئەوەی بوونە بەشێك لە(٢٠) ویلایەتەکەی پادشای فارس دارای یەکەم (٥٢٠-٤٨٦پ.ز)، لەمیسریش شۆڕشێکی سەرتاسەری هەڵایسا، دیسان یەکێك لەرابەرانی بابل شۆڕشێکی توندی بەرپاکرد، لەمیانەیدا حاکمی بەرەگەز فارسی بابل کوژرا، وەلێ (ئەحشۆیرش ٤٨٦-٤٦٥پ.ز) بەو پەڕی توندو تیژیو بێ بەزەییانەوە شۆڕشەکەی دامرکاندو شۆڕشگێڕانی چ بە ئازارو ئەشکەنجەو چ بە کوشتن لەناو برد، لەپاشان شەڕی لەدژی یۆنان دەستپێکردو لەشکرێکی گەورەو گرانی کردە سەرو دەستیگرت بەسەر (ئەسینا)دا، بەڵام بەرخودانی ئەسپارتەکانو تێکشکاندنی هێزە دەریاییەکەی لەلایەن خودی ئەو ئەسپارتانەوە، بوونە هۆی ورە بەردانی پادشای فارس، سەرەنجامیش بەخۆیو لەشکرە پیادەکەیەوە بەرەو دوا بوونەوە (٥٧٨/٦).

ئەگەرچی بارودۆخی ئیمپراتۆرییەتی فارسی ئەخمینی، دوای ئەم رووداوانە رووی لەئاڵۆزی کرد، وەلێ تەشەنەکردنی لاوازیی لەجەستەی دەوڵەتو فەرمانڕەواکانی (بەپادشاو میرانییانەوە)و پیلانگێڕیو ناکۆکی لەنێوان حاکیمانی بنەماڵەی حوکمڕان، لە هۆکارەکانی داڕووخانی بارودۆخەکە بوو، بە تایبەت ناکۆکی نێوان میری فارس (کۆرشی بچووك) کە لەویلایەتەکانی ئاسیای بچووك لەجیاتی براکەی شا (ئەرتەحششتا)ی دووەم حوکمڕان بوو، لەگەڵیدا تێکچوو، ئەوە بوو زەینەفۆن لەشکرکشییەکەی ئەنجام دا کە لەمێژوودا بەناوی (لەشکرکشی دە هەزار گریکییەکە) ناسرا، زەینەفۆن بۆ یەکەمین جار لەمێژوودا ناوی وڵاتی کوردی بە (کاردۆخی)و (کورد)یشی بەناوی (کاردۆخییەکان) بردووە،ئەمە لەو دەمەی کە لەشکرەکەی شکاو بەخۆیو ئەو کرێگرتە گریکانەوە لەپاش تێکشکانی لەشکرەکەی کۆرشی بچووكو کوشتنی، ساڵی (٤٠١پ.ز) لەوڵاتی (بابل)ەوەو بەسەر ناوچەی کوردستانو تا دەگاتە ئەنادۆڵ بەرەو دوا بۆوە. زەینەفۆن لەبارەی وڵاتی کوردەوە باس دەکاتو دەڵێ: هەموو بەندییەکان -ئەو فارسانەی لەگەڵ خۆیاندا بردیان- ئامادە کران بۆ لێکۆڵینەوە لەگەڵیان سەبارەت بە وردەکارییەکانی هەموو ناوچەکانی دەوروبەر ئەو سەربازگەیەی تێدا باروبنەیان خست. بەندییەکان تاکیدیان کرد ئەو هەرێمەی بەلای باشوورەوەیە دەگاتە رێگەی بابلو میدیاو هەمان ئەو رێگەیەشە لێوەی هاتوون -واتە زەینەفۆنو سەربازەکانی- بەڵام رێگاکەی لای رۆژهەڵات دەگاتە (سوسە)و (ئەکباتان) ئەمەش ئەو ناوچەیەیە کە وەکو هاوینەهەوار

PDF 4 KURD

وابوو بەلای پادشاکانی سۆمەرەوە. جا ئەگەر کەسێك توانیی لەرووبار (واتە: دیجلە) بپەڕێتەوەو روویکردە خۆرئاوا، ئەوە ڕێگاکە دەگاتە لیدیاو ئەیۆنیا. هەرچی ڕێگای باکووریشە بە چیاکاندا، ئەوە بەرەو کاردۆخی Carduchi دەڕوات. بەندییەکان زیاتر لەسەری ڕۆیشتن‌و گوتیان: ئەو کاردۆخییانەی لەناوچە شاخاوییەکان دەژین جەنگاوەری ئازاو بەهێزن‌و گوێڕایەڵی شا نین. سوپای شاهەنشاهی فارس کە لە(١٢٠) هەزار شەڕکەر پێکهاتبوو هەوڵیدا بە وڵاتەکەیاندا تێپەڕێ بەڵام تاکە سەربازێکیشی لەم لەشکرکێشییە نەگەڕایەوە لەبەر سروشتی سەخت‌و دژواری ئەم ناوچەیەی کە سوپای فارس دەبوو بەسەریدا تێپەڕێ. ئەو کاتەی مەرزوبانی فارسیش (Satrap) ڕێککەوتننامەییەکی لەگەڵیاندا بەست بۆیان دەرکەوت پێوەندی هاوبەش هەیە لەنێوان خۆیان‌و کاردۆخییەکاندا. پاش ئەوەی ژەنراڵەکان -واتە: سەرکردەکانی ئەو بەکرێگیراوە گریکییانەی زەینەفۆنیان کردە رابەری خۆیان- گوێیان لەم وەڵامانە بوو، ژمارەیەکیان لەو بەندییانە هەڵبژارد کە گوتیان شارەزای ڕێگاکەین‌و بێ ئەوە بۆ ئەو قوڵەی رووی تێدەکەن ئاگاداریان بکەن تاوەکو لەو ڕێگایەی پێدا دەگەڕێنەوە لەتەکیاندا بن. ئەوان نیازیان وابوو بە شاخ‌و داخەکاندا، بدەن بەسەر وڵاتی کاردۆخییەکاندا، چونکە بە گوتەی بەندییەکان دەکرێ بگەنە ئەرمینیا —بەو کەژوکێوانەی کاردۆخییەکان تیا نیشتەجێن- کە شا ئۆرانتاس حوکمڕانی دەکات، لەوێشەوە —بەندییەکان گوتیان- ئاسانە بەرەو شوێنی مەبەست پێشڕەوی بکرێت (١٢٧/١١).

نووسەری خەڵکی سووریا (مونزیر مووسڵی)، بە دڵنیاییەوە دەڵێت: ئەو خێڵ‌و هۆزە کوردانەی لەدەریاچەی (وان)ەوە تا (بۆتان) پەرەیان سەندو پەلیان هاویشت، توانییان لەسەدەی چوارەمی پێش زایین میرنشینییەکی کوردی بەناوی (مەکهورت)ەوە بۆ خۆیان دابمەزرێنن (١٠٨/٢٧). مینۆرسکی بە دواداچوونی سەبارەت بەم باسە مێژووییە دەکات چونکە کورد لەو ناوچەیە هەبووەو بە دڵنیاییەوە دەڵێت: هاتنی کورد بۆ کوردستان لەدەوروبەری (١٠٠٠)ی پێش زایین بووە، ئەو گووتییانەش کە وڵاتەکەیان لەناوچەی رۆژئاوای زریباری (وان)و خۆرهەڵاتی چۆمی دیجلە بوو، ئەوانە باپیرە گەورەکانی کوردی ئێستان‌و هەر ئەوانەن کە سەرکردەو فەیلەسووفی یۆنان (گەزنەفۆن)چاوی پێیان کەوت‌و پێوەندیی لەگەڵیاندا کرد (١١٨/٢٧).

کۆمەڵێك لەقەواڵەو سەنەدی بازرگانی‌و ئابووری سەروبەندی (سلۆقییەکان)و بێجگە لەژمارەیەك لەدەقی کۆن‌و دەقی تایبەت بە نوقڵانەو پێشهاتی دوانەیی زمان (سۆمەری‌و بابلی)و کۆمەڵێك نووسینی مێژوویی پێمان گەیشتوون، لەنێویاندا دوو خشتە بەناوی پادشاکان‌و چەند

PDF 4 KURD

دەقێکیش لەم سەردەمە یان کەمێك پێشتری بەدەر کەوتوون (٦/٥٩٤). دەستکەوتی گرنگی کلتووری سلۆقییەکان: دانانی بنەماگەلی فەلسەفەی هیلنیستیەتو بڵاوکردنەوەی بووە لەسەر ئاستێکی بەربڵاو سەرڕای پشتبەستن بە خەتی ئارامیو زمانی ئارامی.

دوابەدوای پادشا سلۆقییە مەقدۆنییەکان، پادشا ئێرانییە فورپەکان، حوکمی عێراقیان گرتە دەست (١٢٦پ.ز-٢٢٧ز)، ئەمانە هەر لەساڵی (٢٤٧پ.ز)ەوە فەرمانڕەوایی ئێرانیان دەکرد، پاشانیش ساسانییەکان (٢٢٧پ.ز-٦٣٧ز) بەمەش فەرمانڕەوایی فارسەکان لە وڵاتی دۆڵی دوو رووبارەکەو وڵاتی ئەنادۆڵ، نزیکەی (٨) هەشت سەدە تاوەکو سەردەمی هاتنی لەشکری عەرەبی-ئیسلامی، درێژەی کێشا.

ئەگەرچی، فارسە فورپییەکان لەگەلانی هیندۆ-ئەوروپییەکانی ئاسیانو بە پێوەندیی خزمایەتی دەگەنە رووسە ئەشکۆزییەکان یان سکیتییەکان، وەلێ لێکۆڵینەوە مێژووییەکان دەسەلمێنن کە گەلانی ئاریایی لەدەستپێکی (سەدەی دەیەمی پێش زایین)ەوە دەستیان داوەتە رەوکردن بەرەو ئێرانو لەباشووری رووسیاوە هاتوونەتە ئەو وڵاتە، بەو شێوەیە کە هۆزو قەومە سەرەکییەکانی ئێران لەسەروبەندی ئەخمینییەکاندا پێکهاتوون لە: فارسو میدیو پارپیو ئاریانو دارانجو ئەرخەزیو باختەریو سەغدو خوارزمی، ئەمانە ئەو قەومو هۆزانە بوون کە چەندین پشتو وەچەیان لێ جوێ بۆوەو ئیدی بە زاراوەگەلی ئێرانی جیاجیا داخاوتن (٩/ج١٧/٦٥٣).

ئەگەر چاوێك بە کوردستانی ئێستاو پێناسەی ئەو قەومانەی تیا نیشتەجێ بوون یاخود کۆچیان بۆی کرد یان داگیریان کرد، بگێڕین.. هەمیسان ئەگەر لەزمانەکانیانو کلتوورو هاتنیان بۆ ئەم ناوچەیە بکۆڵینەوە کە سەرزەمینێکی لاکێشەیی پێك دێناو هەر لەدەریاچەی (ورمێ)وە لەئێران لەرۆژهەڵات دەکشا بەرەو دەشتی قۆنیە لەتورکیا لای رۆژئاواو لەدەریاچەی وانیشەوە لای باکوور بەرەو شارەزوور لەعێراق بەلای باشوور. دەبینین دابەش بوونەتە سەر سێ جۆر تیرەو هۆز:

جۆری یەکەم/ ئەو تیرانە دەگرێتەوە کە لەهەزارەی دووەمی پێش زایینەوە -بۆ نموونە: حیییەکان- هاتوونەتە ناوچەکە بەرەو وڵاتی ئەنادۆڵ کۆچیان کردووە، یان میدییە هیندۆ-ئێرانیو فارسەکان لە جوڵانەوەیەکی فراوانی هۆزە هیندۆ-ئەوروپییەکان لەباشووری روسیاوە لە ئاسیا بەرەو ناوچە شاخاوییەکان لەباکووری ئێران کۆچیان کردووە (٩/ج١٧/٦٥٣)، یانیش ئەو هۆزانەی لەناوچەکە هەواربەند بوون پاش ئەو شەڕو شۆڕانەی تیادا بەردەوام بوو، وەك: عیلامیو ئاشووریو ئەکادیو ئارامیو فارسو سلۆقیو ..هتد.

PDF 4 KURD

جۆری دووەم/ بریتی بوو لەو هۆزە هیندۆ-ئەوروپیانەی کە لە کۆتایی سەدەی هەژدەمینی پێش زایین هاتنە ناوچەکەو وەکو حوکمڕانی ئەرستوکراتی خۆیان بەسەر هۆزە کاشییەکانی ناوخۆدا سەپاند. کۆمەڵێکی تریش کە خواوەندە ئارییەکانی وەك (میپرا Mithraو ڤارونا Varunaو ئیندرا Indra) یان دەپەرست، لەسەدەی شانزدەهەمی پێش زایین توانییان سەربکەون بەسەر (حورییەکان)ی دانیشتووی باکووری دۆڵی دوو رووبارەکە (٩/ج١٧/٦٥٣) و پاڵیان بە کاشیو حورییەکانەوە نا بەرەو لەشکرکێشیو دامەزراندنی ئیمپراتۆرییەتەکان.

جۆری سێهەمیشیان/ ئەو هۆزو تیرە کۆنانە دەگرێتەوە کە لەهەر دوو هەزارەی سێیەمو دووەمی پێش زایینەوە لانکی رەسەنیان ئەم ناوچەیە بووە. دەبینین گووتییەکان لەدامێنە زنجیرە چیاکانی زاگرۆس نێشتەجێ بوونەو ناوچەکەیان تاوەکو سلێمانی درێژ دەبۆوە، وەلێ لولووبیەکان لەسەرزەمینی شارەزوور دادەنیشتن، عیلامییەکانیش دەستیان گرتبوو بە سەر دەشتی سووسەو ناوچەی گردو تەپۆلکەکانی دەوروبەری. کاشی (قاسو یان کاشۆ)یەکانیش بەلای باکووری رۆژهەلاتی عیلامییەکانەوە نیشتەجێ بوون (٩/ج١٧/٦٥٣).هەرچی سۆبارییەکانیش بوون (باپیرە گەورەکانی ئاشوور)لەنێوان دوو رووبارەکە لەناوچەی جزیرەی سەروو و خۆرهەلاتی دیجلە دادەنیشتن، بەلام حورییەکان کە شانشینی میتانی یان شانشینی خانیکالبات یان شانشینی نەهاریانیان دامەزراند، ئەوا نیشتمانەکەیان لەو ناوچە شاخاوییەدا بوو کە نیوە بازنەیەکی پێك دەهێنا لە چیاکانی تۆرۆسی نزیك گەرگەمیش (جەرابلوسی سوریا)وە بەرەو دەریاچەی (وان) لەباکووری رۆژهەلاتی تورکیا (٦/٧٨).

سەرەڕای ئەو هۆزو تیرە گەورانە، لەوێ دا، چەند هۆزێکی بچووك بچووك یان چەند خێڵێکی ناوچەیی هەبوون، توانییان لە سەروبەندی هەردوو هەزارەی دووەمو یەکەمی پێش زایین ژمارەیەك لەدەوڵەتۆکەی شارەکان دابمەزرێنن، بەلام ئەو دەوڵەتۆکانە نەیانتوانی گەشە بکەنو پەرەبسێنن لەبەر فشارو ئابلۆوقەی ئەو هۆزو قەومە گەورانە.. نموونەی ئەو دەوڵەتۆکە شارانەش: کۆسارا Kussaraو نیسا Nisaو کانیش Kaneshو کارگەمیش Car-chemishو کومانی Kummaniو کیرتاKirtaو نوزی Nuziو ئاراپخا Arapkahوئالالاخ Alalakhو حەڵەب Helpaو هتد..

هەرچۆنێك بێت،ئەوەی لەرووی مێژووییەوە چەسپاوو حاشاهەڵنەگرە، کورد لەو شوێنە نیشتەجێ بوون کە دەوڵەتی میدیا لەسەدەی حەوتەمی پێش زایین لەسەری دامەزراو لەسەرزەمینێکی نێوان دەریای قەزوین لەباکوورو کەنداوی عەرەب لەباشوورو لەنێوان

PDF 4 KURD

باختەران لەئێران لەرۆژهەلاتو رووباری قزیل ئیرماق (نزیکی قەیسەری ئێستا لەتورکیا لەرۆژئاوا درێژ دەبۆوە. بەم تەرحە زۆربەی کوردستانی ئیمرۆ لەخاكو قەڵەمرەوی ئەو دەوڵەتە لەمێژینەیە بوو، کە (کورش)ی پادشای فارسەکان لە(٥٥٠پ.ز) توانیی لەناوی ببات‌و خاکەکەی بلکێنێ بە دەوڵەتەکەیەوە، هەر لەو سەردەمەشەوە کورد بوونە بەشێك لەو ئیمپراتۆریەتەی (کۆرش)ی فارسی دامەزرێنەری زنجیرەی ئەخمینیە فارسەکان، بنیاتی ناو کوردیش وەکو فارسەکان باوەڕیان بە ئاییتی زەردەشت هێنا (٤/١٠).

سەردەمی فارسە فورپییەکان لەعێراق جیاوازیی هەلایسانی جەنگ‌و شەڕو شۆڕێکی زۆری لەخۆ گرتبوو، سەرەتا لەگەڵ سلۆقییەکان‌و پاشان لەگەڵ رۆمان‌و باکووری عێراق بووبووە گۆڕەپانی زۆرێك لەو شەڕانەی لەنێوان فورپییەکان‌و رۆمانەکان قەوما، لەهەوالٚ و دیرۆکەکانیاندا دەرکەوتنی ژمارەیەك لەشارە گرنگەکان بوو لەسەر سنوورەکان لەباکووری نێوان دۆڵی دوو رووبارەکە، وەك: ئەنتاکیە، حەڕان، نەسیبین (٦٠١/٦).

لەناوەڕاستی سەدەی دووەمی بەر لەزایین، واتە سەروبەندی فەرمانڕەوایی فورپییەکان لەعێراق، حورییەکان لەئاراپخا (کەرکووکی ئێستا) بلاوبوونەوەو لە رووبەرە شێوە لاکێشەیەکی جوگرافیدا گەیشتنە دەریای سپی ناوەراست بە کارگامیشدا (جەرابلس لەسوریا)و ئیمار (مەسکەنە)و حەڵەب‌و کیرتاش (Kirta)دا (١٣/١٤٧).

دەقە دۆزراوەکانی شاری ماری (تەپۆلکەی حەریری نزیك ئەلبوکەمال) باس لەوە دەکەن کوردا Kurda شارێك بووە لەنزیك کارگامیش، پاشانیش وەك هەرێمێك لەگەڵ کارگامیش‌و ئیمار (لەنزیك حەڵەب) ناوی هاتووە (١٥٦/١٤).

بە پشتبەستن بە (دانێل ئارنۆ)ی توێژەرو پسپۆری زمانە کۆنەکان، دەڵێت: لەدەقە بزمارییەکان‌و رووداوەکانی دەوڵەتی میتانی نێوان هەردوو ساڵی (١٥٥٠-١٣٥٠پ.ز) هاتووە: کیرتا Kirta یەکێك بووە لەو پیاوە ناودارو پایە بەرزانەی کە کاری یەکخستنی ریزەکانی حورییەکان بۆ ئەو دەگەڕێتەوە، چونکە هەستێکی نەتەوەیی لەنێویاندا خولقاندو بووبووە وێردی سەر زمانیان لەهەمبەر شکستی‌و پاشاکشەی حیپیەکان (٢٢/١٥).

وەك زانراوە هەندێك لەناوەکان بەناوی پادشاکانیشەوە لەم ماوەیەدا بەدەر کەوتوون: شاران Sarranو ئابان Abban کە لەحەڵەب تا دەگاتە ئاموك، جێگیر بوون. ئەم ناوچەیە یان ئەم هەرێمە پێی دەگوترا موگیش Mugis، پێشتر ئەم ناوەیان لەپایتەختێکی کۆنی هەرێمەکە نابوو، وەك زانراوە میتانییەکان لەسەردەمی پادشاکەیان ئیدریمی Idrimiی

PDF 4 KURD

کوڕی (ئیلیم ئیلیما Ilim Ilima، فەرمانڕەوایی ناوچەکەیان کردبوو، لەوڕا ئیدریمی گەیشتبووە پلەیەکی پێشکەوتوو لەرووی ناوبانگی نەتەوەییو دەسەلات لەنێو پادشا میتانییەکانداو بەشداریی کردبوو لە پاکتاوکردنی پاشماوەی حیییەکان لەشارەکانی حوررییەکانو ئاراپخا (کەرکووك) لەو سەروبەندە بووبووە مەڵبەندێك لەمەڵبەندەکانی دەسەلاتی پڕ سەنگو پایەو کاریگەری بەرەو رۆژهەلات هەتا عیلام (١١٢/١٤).

شوێنەوارناسی عێراق (تەها باقر) زیاتر پێی وایە: لانکی رەسەنی حوررییەکان ئەو ناوچە شاخاوییە بێت کە نیوە بازنەیەك پێکدێنێ لەچیاکانی تۆروسەوە لەنزیك کارگامیش (جەرابولسی ئێستا) تاوەکو نزیکەی دەریاچەی (وان) درێژ دەبێتەوە، لەوانەشە حوررییەکان بەرەو باشوور تاوەکو زێی سەروو کە بەلای رۆژهەلاتەوە لەناوچەی شارەزوور لۆلۆبییەکان دراوسێیان بوون، پەلیان هاویشتبێ. دەرکەوتنیشیان لەمێژوودا لەهەزارەی سێیەمی پێش زایین بووەو دەولەتۆکەیەکیشیان لەسەرووی دۆلی دیجلەو فوراتەوە هەبووە، بەلام گرنگییەکی سیاسی ئەوتۆیان لێ بەدەر نەکەوتووە تەنها لەسەدەی پانزدەهەمی پێش زایین نەبێت،ئەو دەمە، تەنها ناویان لەتەوراتدا هاتووە (٧٨/٦).

لەزمانەکەیان کە چەند دەقێکی بە خەتی بزماری نووسراوە، وادەردەکەوێت ئەوان لەرووی زمانەوانییەوە نە لەسامییەکانو نە لەهۆزە هیندۆ-ئەورووپییەکانن، بۆیە توێژەرەوان نەیانتوانیوە بیانبەنەوە سەر یەکێك لەهۆزە مێژووییە ناسراوەکان، ئەوە نەبێ بە زاراوەی نادیاری (ئاسیاییەکان) ناویان بردوون. بەلام زمانی ئورارتی (زمانی ئەرمەنی کۆن) نزیکترین ئەو زمانە ناسراوانەیە لەزمانەکەیانەوە.

حوررییەکان لەچارەکی یەکەمی هەزارەی دووەمی پێش زایین لەچەند شوێنێکی (هلال الخصیب) بلاوبوونەوە، بە تایبەت لەباکووری سووریا. ماوەیەك دواتر کە بە نزیکەی سەدەیەك مەزەندە دەکرێ، دەبینی حوررییەکان لەباکووری عێراقدانو مەڵبەندەکەیان لەشارە دێرینەکەی [(نوزی) -یۆرغان تەپەی نزیك کەرکووکە]، دیسان ئەم حوررییانە زۆرینەی دانیشتوانی هەردوو شانشینی (خانیکالبات‌و میتانی)یان پێك دێنا، ئەم دوو شانشینەش لەباکووری نێوان دوو رووبارەکە سەریان هەلدا (٧٩/٦).

دێرینە شناسی عێراقی دکتۆر (وەلید الجادر) بە زۆری پێی وایە، کوردەکانی ئێستای عێراق لەپاشماوەی ئەو حوررییانەن کە لەناوچەکانی باکووری عێراق نیشتەجێ بوون (١٦)، ئەمەش هەمان بۆچوونە کە شوێنەوارناسی عێراقی خوالێخۆشبوو تەها باقری مامۆستای

PDF 4 KURD

باسی کردووەو زیاتر لەو بڕوایەدایە کوردەکانی ئیمڕۆ لەگووتیو لۆلۆبییەکان بن کە دراوسێی حورییەکان بوونو لەناوچەکانی ژووروی عێراقو بەشە شاخاوییەکانی دادەنیشتن (٧٦/٦).

جا، ئەگەر ئەم ڕاستیە ئاسەواریو زمانەوانییانەی کە جەختیان کردۆتە سەر ئەوەی کە لەوێدا لەو سەروبەندە مێژووییەدا لەم ناوچەیە، نەتەوەیەك نەبووە بە ناوی (کورد) یان (کوردەکان)ەوە، هەروا بە رەهایی ئاماژەشیان بە کۆچکردنیان نەداوە بەرەو ئەم ناوچەیە لەو چاخە مێژووییە کۆنەدا، ئەوا پرسیارێکی زەق خۆی هەڵدەقورتێنێ: کەوا بوو کوردەکان لەکوێوە هاتوونەتە ئەم ناوچەیە؟!

ئێمە، پێمان وایە کورد گەلێکی رەسەنو دێرینن، لەکۆنەوە لەو چوارگۆشەیە نیشتەجێ بوونە کە دەکەوێتە نێوان چیاکانی زاگرۆسەوە بەلای رۆژهەڵات تاوەکو هەرێمی کارگارمیش (خاڵی بەیەکگەیشتنی سنووری (عێراق-ئێران-تورکیا- سووریای) نزیك جەرابولسی ئێستا) لای رۆژئاوا، لەسنووری شانشینی (ئیسو Isuwa)شەوە لای باکوور (نزیك مەلاتییەی ئێستا) تاوەکو دەشتی شارەزوور بەلای باشوور، ئەو چوارگۆشەیەی کە لەمێژووی کۆندا پێیان دەگوت (وڵاتی سەرووی نێوان دوو رووبارەکە)، زۆریش رێ تێدەچێ شاری (کیرتا) (١٣/١٤٧) کە رەنگ بێت نزیکی یان لەشوێنی شاری (هەکاری)ی ئێستا یان هەرێمی کوردا Kurda بووبێت (١٤/١٥٦) لانكو نیشتمانی کورد بێت، کە بە پێی سەرچاوە مێژووییە جیاجیاو زۆرەکان بە پیاوانی نەبەردو دلێر ناویان هاتووە (٦/٤٥٠)، (٩/ج١٧/٦٥٣)، (١١/١٢٧)، (١٤/١١١)، (٢٠/٢٥٦)،و ئەوانە بوونە کە دوورنییە ئاشوورییەکان پشتیان پێ بەستوون لەدامەزراندنی ئەو رێکخستنە سەربازییەیان کە بە نێوی کوردۆ (Qurdu) بووەو پێکهاتووە لەو یەکە سەربازییە بەهێزو دلێرانەی بەرپرس بوون لەسەلامەتی شەخسی پادشای ئاشووریو بەتەنیشتییەوە دەڕۆیشتن کاتێك لەشکری ئاشووری بەرەو شەڕ دەجووڵا (٢٠/٢٥٦)، رەنگ بێت هەر خۆیشیان ئەو کۆمەڵە ئاری نژادییانە بووبن کە پێکهاتبوون لەو هۆزە هیندۆ-ئەوروپییانەی رابەری (کیشو حوورییەکان) بوون لەلەشکرکێشییەکانیاندا لەوڵاتی دوو رووبارەکەو وڵاتی ئەنادۆڵ (٩/ج١٧/٦٥٣).

لەبەر ئەوەی زۆربەی هۆزە کۆنەکانی دانیشتووی باکووری وڵاتی دوو رووبارەکە (کوردستانی ئێستا)، زمانە رەسەنەکەیان گۆڕیبوو چ لەدەرەنجامی لەبیرچوونەوەیان یان تێکەڵاوبوونیان بووبێت لەگەڵ گەلانی گەورەی باڵادەست کە لەوێ زمانی سامی لە نێو

PDF 4 KURD

هەموو گەلانی ناوچەکە بڵاوبوو و فورپییهکانیش بە یـەکێك لـەزاراوە کۆنـە ئێرانییـەکان داخاوتن پێیان دەگوت (پەهلوك)و لەفارسی ساسـانییەوە (پارسـیك) نزیـك بـوو و خـەتی ئارامیشیان بۆ نووسینی زمانەکەیان بـەکار دەبـرد (٦/٦٠٠)، وەلـێ ئـەو کوردانـەی کـە کلتووری نەتەوەیی خۆیان پاراستو لـەناو گـەلانی تـری دانیشـتووی ناوچـەکە نەتوانـەوە، باپیرانیشیان بە زمانێك قسەیان دەکرد لەزمانی (ئۆرارتی)یەوە نزیك بوو و زمانی فارسـی کاری تێکردبوون کەوا بە درێژایی (٨) سەدە لەوڵاتی دوو رووبارەکـە زمـانێکی بـاو بـوو. لێرەدا دەکرێ بێژین کورد قـەومێکی نـامۆ نـین لەناوچـەکە، بـەڵکو لەوەتـەی لەمێـژوودا ناسراونو لەهەزارەی یەکەمی پێش زایینەوە دانیشتوانی ئێرە بوون ئەو دەمـەی پادشـایانی ئاشوور پیاوە جەربەزەو تیرهاوێژە کارامـەکانی ئـەم نەتەوەیـەیان کـردە پاسـەوانی خۆیـان لەتیپێکی تایبەتدا پێیان دەگوتن (کوردۆ) تا زەینەفۆن (کاردۆخیا)ی شانشینیانی لەسـاڵی (٤٠٢پ.ز) دۆزییەوە. لەگەڵ تێپـەڕبوونی زەمانـەش چـەندین ناویـان لـێ نـراوە، لێـرەدا مێژووناسی عوسمانی (ئەحمەد رەفیق) جەخت لـەوە دەکـات کـە (کاشـییەکان) رەچـەڵەکی کوردن، لەکاتێکدا زانای گـەورەی کـورد ئـەمین زەکـی پێـی وایـە (گووتییـەکان) بـاپیرە گەورەکانی کوردی ئێستان، کەچی شوێنەوارناسی عێراقی خوالێخۆشبوو تەها باقر پێی وایە کوردی ئەم رۆژگارە رەنگە لە(لۆلۆییەکان)بن، هەرچی دێرینەناسی عێراقیشە خوالێخۆشبوو (وەلید جادر) زیاتر لەو بڕوایەدایـە کـە کـوردانی ئێسـتا لـەپاشماوەی (حورییـەکان) بـن. لێرەشدا، ئێمە پێمان وایە: کوردو کاردۆخیـاو کیرتـاو لۆلـۆییو قاسـوو کاشـوو گـووتیو حوریو میتانیو خانیکاڵباتو ئەرزاواو جوودی، نـاوی خێڵـە نیشـتەجێیەکانی ناوچـەکەن لەدێر زەمانەوە کە لەسەرزەمینەکەیدا دەوڵەتۆکەی جیاجیایان دامەزراندووە یان رابەرایەتی ژمارەیەك گەلانی نامۆی سەر ئەم خاکەیان کردووە کە ناویان لەگـەڵ ناوەکـانی ئـەو خێڵـە کوردییانە هاتووە لەسەردەمی عوسمانییەکاندا ناسرابوون (بەراوردی ئەو ناوانە بکـە لەگـەڵ ناوەکانی ئەم خێڵانە: جودیکانلو، موتکی، قالخانلو، باڵابان، بیلکـانو، بڵبـاس، حالیکـان، خانی، میللی کوردان، لۆلۆ، بابان، زروکان..هتد).

رەنگـە (کیرتـا) یـان (کـوردا) یـەکێك لەخواوەنـدەکانی کـورد بووبێـت لەسـەردەمی میدییەکان یان کشی یان حورییەکان، وەك ئـەوە چـۆن شـارێك بـووە لـەنزیك کارگـامیش (جەرابولس لەباکووری سووریا)و ناوی پادشایەکیش بووە لەپادشایانی حورییەکان، سەرڕای ئەوە هەرێمێکیش بووە لەگەڵ کارگامیشو ئیماد (نزیکی حەڵەب) باس کـراوە، جگەلـەوە

PDF 4 KURD

ناوی یەکێك لەو پیاوە خانەدانو پایە بەرزانە بووە کە کردەوەی چاکەی یەکخستنی ریزی حورییەکانو بڵاوکردنەوەی هەستی نەتەوەیی لەناویاندا بۆ ئەو دەگەڕێتەوە (١١١/١٤)و ئەو کوردانەش لەو هەرێمە نیشتەجێ بووبوون، ناوی خۆیان لەناوی ئەو خواوەندەوە، وەرگرتووە.

ئەم گریمانەیەمان کە لەسەرەوە ئاماژەمان پێدا، واتە: (کیرتا)یان (کوردا) ناوی خواوەندێکی کوردەکانو نیشتمانیان بوو‌بێتو ناوی خۆیان لێوەی وەرگرتبێ، جەخت لەسەر ئەوە دەکات کە زۆربەی گەلانی رۆژهەڵاتی کۆنی نزیك لەچەرخەکانی پێش مێژوو بە ناوی ئەو هەرێمەوە ناسراون کە دوایین جار تیا نیشتەجێ بوون. واتە: ناوەکە پاشگرە بۆ نیشتەنییەکە (٦٤/٦)و لەناوی خواوەندێك یان شارێك یان شوێنێکی جوگرافی یان کەسایەتییەکی پایە بەرزەوە وەرگیراوە، وەك: (کاهین یان پادشا) بۆ نموونە (کشی)یەکان ناوی خۆیان لەناوی (کشو)ی خواوەندەکەیانەوە وەرگرتووە (٤٥٠/٦). ئاشوورییەکانیش، (ئاشوور) ناوی خواوەندو پایتەختەکەیانو وڵاتو پادشاکانیشیان (ئاشووردان، ئاشوور پانیپالو ئەوانیتر) بووە.

وەلێ، بابلیو ئەکادیو موئابیو حیسیوفورپییهکان، ناوەکانیان بەناوی ئەو شارانەوە هەڵگرتووە کە وەك مەڵبەند یان پێتەختەکانیان بوون.

وادیارە، شاری (کیرتا) یان هەرێمی (کوردا) ئەمەندە بچووك بووە، سەرچاوە مێژووییە کۆنەکان بیریان لەناوهێنانی هەردوو ناوەکە نەکردۆتەوە، بەڵکو لەوانەشە پشتگوێخستنی ناوهێنانی ئەوە بێت: هەرێمەکانی (کوردا) هەمیشە لەسەرچاوە کۆنەکاندا شان بەشانی کارگامیش (١١١/١٤)و لەچوارچێوەی ناوچەی کارگامیش ناویان باس دەکرا، هەر لەبەر ئەم خاڵەش سەرچاوەکان خۆیان لەقەرەی ناوهێنانیان نەداوە وێڕای ئەو هەموو رووداوە گەورەو شەڕو شۆڕە نەبڕاوانەی کە لەنێوان ئیمپراتۆرییەتە رۆژهەڵاتییەکان لەناوچەی کارگامیشو لەنزیك ئەو شارە لەسەروبەندی سەدەی شانزدەهەمی پێش زایین، قەوماون. بۆنموونە: پادشای (حیسی)یەکان مورسیلیوس، بەرێگایەوە لەوڵاتی ئەنادۆڵەوە بەرەو داگیرکردنی وڵاتی بابل لەساڵی (١٥٩٥پ.ز) (٤٢/٨) توانیی دەستبگرێ بەسەر ئەم ناوچەیەو شاری (حەڵەب)یش وێران بکات. نەوەکەشی پادشای حیسی (سوپیلولیوماس Supplilumas) توانی سووریا هەمووی بخاتە ژێر رکێفی خۆیەوەو کوڕێکی لەسەر تەخت بە پادشا لە(حەڵەب)و کوڕەکەی دیکەشی بەمیر بەسەر کارگامیشی کێبڕکاری حەڵەب، دابنێ (٩٤/٨).

PDF 4 KURD

لەسەردەمی حوکمڕانی فیرعەونی میسریش تەحۆتەمس (١٥٠٦-١٤٦١پ.ز)، دەوڵەتی میسری نوێ هیکسۆسەکانی لەمیسر بەرەو سووریا ڕەتاندو پاشانیش بە بەرپاکردنی شەڕێك کەوتە ڕاوەدوونانیان‌و دەوڵەتە بچووکەکانی شارەکانی لەفەلەستین‌و سووریا تاوەکو قادش داگیرکردو لەوێشەوە بەرەو شاری کارگامیش ملی ناو لەڕووباری فورات پەڕییەوە بەرەو شانشینی حورییەکان لەدەوڵەتی میتانی (٩/ج٨/٣٦). بەڵام میتانییەکان لەسەردەمی پادشاکەیان ئیدریمی (Idrimi) گەڕانەوە بەرەو ناوچەکە بەئامانجی ریشەکێشکردنی پاشماوەی (حپی)یەکان لەشارە حورییەکاندا‌و ئاراپخا (کەرکووك) بووە مەڵبەندێك لەمەڵبەندەکانی حوکمی خاوەن پایەو کاریگەری‌و سەنگ‌و بەها لەڕۆژهەڵاتەوە تاوەکو عیلام، وەك چۆن لەو دەقە بزمارییانەدا هاتووە کە تایبەتن بە ڕووداوەکانی دەوڵەتی میتانی لەمیانەی (١٥٥٠-١٣٥٠پ.ز) (٨/١١).

سەرباری ئەو ڕووداوە خوێناوییانە، ئەگەر کۆمەڵێك فاکتەری دیکەیان بخەینە پاڵ، وەك: هێرش‌و لەشکرکێشی هۆزە ئارامییەکان لەوڵاتی شامەوە بۆسەر وڵاتی ئاشوورو ڕەوی چەند کۆمەڵە هۆزێکی هیندو-ئەورووپایی تر بۆ ناوچەکە لەباشووری ڕووسیاو وڵاتی ئەنادۆڵەوە لەپاش سەدەی شانزدەهەمی پێش زایین (٩/ج١٧/٦٥٣) کە لەو دەمە کارگامیش پێگەیەکی ستراتیژیی گرنگی هەبوو وەك وێستگەیەك بۆ پەڕینەوەی کاروانی بازرگانی لەنێوان سووریاو وڵاتی دوو ڕووبارەکەو ئەنادۆڵ بە تایبەت دوای ئەوەی لەسەردەمی پادشای (حیسی)یەکان (سوپیسلولیوماس) بووە دەوڵەتێکی ناوبەین‌و بێلایەن لەنێوان هەرسێ دەوڵەتی کێبڕکار، ئاشووری‌و میتانی‌و میسری (٩/ج٤/٨٨٧)، ئەوا بۆمان ئاشکرا دەبێ کە دانیشتوانی ناوچەی کارگامیش —بەهەرێمی کورداشەوە- چەند فشارێکی سەربازی‌و مرۆیی‌و ئابوورییان لەسەر بووەو ئەمە بۆتە هۆی کۆچکردنی ژمارەیەك لەهۆزەکانی ناوچەکە،دووریش نییە کورد یەکێك بووبن لەو هۆزانەی لەوێوە کۆچیان کردبێت بەرەو ناوچە شاخاوییەکان بۆ خۆپاراستن لەو شەڕو شۆڕە خوێناوییانە. ڕەنگ بێت فشار خستنە سەر دانیشتوان‌و بەکاربردنی زەبرو زەنگ‌و ترساندنیان لەلایەن میتانییەکانەوە بەهۆی ڕاوەدوونانی (حپی)یەکان لەشارە حورییەکان بە ئامانجی لەناوبردنیان، کاریگەریی بووبێت بۆ هەڵکەندنی کورد لەهەرێمی (کوردا)وە -کە گریمانەمان کرد لەوێ بوونیان بووبێت- بەرەو ئەو ناوچە شاخاوییانەی کەزەینەفۆن لەوێ بینییانی‌و ناوی (کاردۆخی) بەسەر وڵاتەکەیاندا چەسپاند کە لەناوە کۆنەکەیانەوە (کوردا) نزیکە یان لێوەی وەرگیراوە، ئەمە لەسەروبەندی

سەدەی پێنجەمی پێش زایین بوو (١٧٢/١١)، نەخوازە ڕەوی هۆزەکانو گۆڕینی ناوچەکانی دانیشتنیان لەرۆژهەلاتی کەونارا لەو سەردەمانەدا، مەسەلەیەکی باوبوو.

بەلاّم لێرەدا پرسیارێك بە خەیاڵدا دێ: ئەگەر مەسەلەکە وابێت، بۆچی کورد شوێنەوارێکیان بەجێ نەهێشتووە نیشانە بێت بۆ پێناسەی نەتەوەیی و نیشتمانەکەیان وەك نەتەوەکانی دیکەی رۆژهەلاتی کۆن؟!

وەلاّمی پرسیارەکە، بەم شێوەیە دەدەینەوە: کورد چ لەدامەزراندنی یەکە پاسەوانییەکانی(کوردۆ)ی تایبەت بە پادشا ئاشوورییەکان، یان لەرابەرایەتیکردنی کاشیو حورییەکاندا، کەمایەتییەکی نەتەوەیی جەنگاوەرو شەڕکەر بوون، کاتێك خاكو واری خۆیان لەهەرێمی (کوردا) بەجێ هێشتو -ئێستا پێی دەڵێن قوردی (کوردی)و دەکەوێتە رۆژهەلاتی جزیرەی ئیبن عومەر (١٨٣/٣٤)- لەناوچە شاخاوییەکاندا نیشتەجێ بوون، جۆرێك لەگۆشەگیرییان بەسەر خۆیاندا سەپاند هەلی بۆیان نەڕەخساند پێوەندی بە کلتوورەکانی ترەوە بکەنو تێکەلاّویان بن، بەهۆی سەرقاڵبوونیان بە بەرگریکردن لەولاّتەکەیانو پاراستنی سەربەخۆیی خۆیان لەو ناوچە شاخاوییە سەختانەدا کە یارمەتی دان گوێڕایەڵی پادشای (١٢٧/١١) فارسە ئەخمینییەکان کۆرشی گەورە نەبن (٥٥٨-٥٣٠پ.ز) کەوا جیهانی وڕوکاس کردبوو و ئیمپراتۆرییەتێکی گەورەی دامەزراندبوو لەسنووری هیندستانەوە بەرەو دەریای ئیجەو بەسەر ولاّتی دوو ڕووبارەکەو ئەنادۆڵدا درێژ بووبووەوە. ئەو گۆشەگیرییە یارمەتی کوردی دا هاورەگەزیی خۆیانو تایبەتمەندییە نەتەوەییەکانیان بپارێزن لەبەر شانازیکردن بەخۆیانو زاڵبوونی هەستی نەتەوەیی نێوانیان لەلایەكو لەلایەکی تریشەوە لەبەر یەکگرتوویی و پەرتەوازە نەبوونیان لەناوچەکانی تر. لێرەشەوە گۆشەگیریو هاورەگەزیی کوردەکان وایانکرد کۆمەڵگەی لادێیی ناوچەیی پێك بێت -بە پێی پۆلێنکردنی دوالیزمی کۆمەڵناسی بەراوردکاری، واتە ئەنپرۆپۆلوجیای کۆمەلاّیەتی- کەوا (رید فیڵد) روخسارە چەشنییەکانی بە(٥) پێنج خەسڵەت دیاری کردووە، جیاوازیی ئەو کۆمەڵگەیە دەردەخات ئەوانیش ئەمانەن (٢١/١٠٠): گۆشەگیری، هاورەگەزی، کامڵبوونی کلتووری، قودسییەت (پیرۆزی)، دەستەجەمعی، کە پاڵی داوە بە چەشنە رەوشتییە لادێییو عورفو نەرێتە خێڵەکییەکانو کلتووری بچووکی رۆشنبیری کە سەرۆکی هۆز یان عەشیرەت وەك ئەو باوکە رۆحیو رابەرە کارگێڕییەیە، لەناو کەسانی عەشیرەتەکەی دەسەلاّتی رەوایە. ئەم دامەزراوەییە وەك خۆی ماوەتەوە کە بەرجەستە

دەکات لەخەسڵەتی بنەڕەتی ژیانی سیاسیو ئابووریو کۆمەڵایەتیی کورد، ئەگەرچی لەماوەی دواییدا مەیلێکی ئاشکرا بە لایانەوە سەری هەڵداوە بەرەو سەقامگیریی کشتوکاڵیو شارستانیبوون (٢٢١/٢٩)، بۆیە ئەم کۆمەڵگەیە پێچەوانەی کۆمەڵگەی ژیارییە -ئەویش جەمسەری دووەمە لەو پۆلینە دوالیزمییەی باس کرا- کە ئەم خەسڵەتانەی هەیە: قەبارەی گەورەو چڕیی بەرزی دانیشتوانو ناهاورەگەزیو جیاوازیو پێوەندییە رەسمیو عیلمانیو تاکە کەسییەکانو لێکترازانی کۆمەڵایەتیو کلتووری گەورەی رۆشنبیری کە دەوڵەتەکانی حوریو کشیو گووتی گوزارەیان لەو کۆمەڵگە ژیارییە دەکرد لەو سەروبەندە مێژووییەی کوردستان تیادا لەژێر دەسەڵاتی یەکێك لەو دەوڵەتانە بوو کە ئیمپراتۆرییەتەکانی بنیات ناو پێوەندیگەلی بەرفراوانی رۆناو لەرووی کلتووریو ژیارییەوە کاریگەریی کردە سەر رەوتی رووداوەکان لەناوچەی رۆژهەلاتی نزیكو دیرۆكو هەواڵو کاروباری ژیانی تۆمار کرد، ئەگەرچی لەبارەی زمانەکانی یاخود ئایا چ زمانگەلێکی کردۆتە زمانی نووسین زانیارییەکی ئەوتۆمان نییە، چونکە تایبەتمەندییەکانی کۆمەڵگەی گەورە -واتە: کۆمەڵگەی ژیاری- دادەڕژێنە ناو کۆمەڵگەی بچووکتر یانی کۆمەڵگەی لادێ، هەرچەندە بە پێناسە سەر بەیەك ژیارین (١٢٣/٢١).

بەو شێوەیە کورد لەژێر کاریگەریی شارستانییەتی هەموو ئەو دەوڵەتانە مانەوە کە دەسەڵاتیان سەپاندبوو بەسەر ناوچەکەیاندا یا وڵاتەکەیانیان داگیر کردبوو و بەهۆی گۆشەگیرییان یان فشارو نارەحەتی ئەو دەوڵەتانەی لەسەریان بووە، نەیانتوانیوە کاریگەری بکەنە سەر دراوسێیەکانیانو دیرۆكو کاروباری ژیانی خۆیان تۆمار بکەن، ئەگەرچی زمانی تایبەت بەخۆیان هەبوو.

ئێمە لەحاڵێکدا پشتگیری لەئاریابوونی کورد دەکەین، وەلێ گومانمان هەیە لەمیدیبوونیان -واتە میدی بن- چونکە وێکچوونی زمانی کوردی لەگەڵ زمانی میدی — وەك دوو زمان لەکۆمەڵەی زمانە هیندۆ-ئەورووپییەکان (١٠٩/٢٧)، بەڵگەیەکی لاوازەو توێژینەوە زانستییە نوێیەکان دانی پێدا نانێن، چونکە کۆڵەگەی کۆمەڵایەتیی قەومو هۆزەکان تەنها لەسەر زمان بونیاد نەنراوە، بەڵکو لەسەر چەندین پرنسیپی ئایینیو ئەخلاقیو مافو پیشەییو ئابووریو هونەری -سەرڕای زمانیش- بنیات نراوەو هەریەکەیان دامەزراوەیەکی کۆمەڵایەتی پێکدێنێ کە بەشێوەیەکی هاوئاهەنگ لەبونیادی کۆمەڵایەتیی نەتەوەیی پێوەندار کار دەکات (١٨٥/٢٢). بەڵام بزربوونی کاتی یەکێك لەو

پرنسیپانە لەبنەمای کۆمەڵایەتی هەر نەتەوەیەك پێناسەکەی لێ ناسێنێتەوە، یانیش رۆڵە ژیارییەکەی هەڵناوەشێنێتەوە. بۆنموونە ئەگەرچی (کشی)یەکان بە بەراورد لەگەڵ زۆرینەی دانیشتوانی وڵات کەمایەتییەکی حوکمڕان بوونو زمانی بابلییان کردبووە زمانی فەرمیی خۆیانو ئیمپراتۆرییەتێکی گەورەیان دامەزراندبوو، بەڵام لەدوای حوکمڕانییان لەعێراقدا نووسراویان بە زمانە نەتەوەییەکەی خۆیان بەجێ نەهێشتووە، چونکە شارستانییەتی دۆڵی دوو رووبارەکە بەسەریاندا زاڵ بوو و لەبۆتەکەیدا تواوبوونەوە (٦/٤٥٠). بوونی زمانی سۆمەریو عیلامیو حوریو تورکیش لەکۆمەڵەی زمانە ئۆراڵ تائییەکان (زمانە لکێنراوەکان)، ئەوە ناگەیەنێت رەچەڵەکی سۆمەرییەکان تورك بن، لەهەمان کات مانای واش نییە حوریو تورکەکان ئامۆزای یەکتر بن، هەروا ئەوەش ناگەیەنێت عیلامیو تورکەکان بچنەوە سەر یەك رەگو ریشە. جگە لەوەش قسەکردنی فارسو ئەڵمانو فەرەنسییەکان بە زمانێك کە ئەویش زمانی هیندۆ-ئەوروپاییە، نەتەوەییبوونی ئەو سێ گەلە ناسڕێتەوە کە پێی داخێون،چونکە نەتەوەکان بە پێناسەو ئازادیو کارو خەبات پێدەگەنو گەشە دەکەنو بە ناهاورەگەزیو ژێر دەستەییو زوڵمو زۆرداریش لەناو دەچن. لێرەشەوە، لەجیهانی ئەمڕۆدا نەتەوەیەکی خاوێنی سەد دەرسەد نییە لەرووی ئەتنیکییەوە.. تەنانەت ئەو نەتەوانەش کەوا بەدەر دەکەون هاورەگەزن، زۆرێك لەتوخمە ئەتنییە دواکەوتووەکان لەدەرەنجامی ئینتیماکردن یان کۆچو کۆچبارو داگیرکاریو شەڕو شۆڕ، هاتوونەتە نێو پێکهاتەکەیانەوە. بەنموونە ئەو فەرەنسییانەی کەئێستا وەك نەتەوەیەکی هاورەگەز دەبینرێن، لەچاخە مێژووییەکانداو لەئاکامی لەشکرکێشیو شەڕو شۆڕ، یان رەوکردن تێکەڵاوی نزیکەی (٦٠) شەست رەگەز لەهۆزو نەتەوەکانی تر بوونە، وەك: جەرمەن،فەرەنگ، ئاوەر، هۆن، ساکسۆن، گاڵ، لیگۆر، نورمان، ئەندال، بۆرگۆندیو عەرەب و ئەوانیتر، کە بە هەموویانەوە لەم رۆژگارەماندا گەلی فەرەنسییان پێکهێناوە (١٣/٣٩٨). ناوی هەندێ لەنەتەوەکانیش لەچەرخە مێژووییەکاندا گۆڕانکارییان بەسەردا هاتووە، بەنموونە: لەتەوراتدا ناوی ئەو (مشکی)یانەی لەوڵاتی ئەنادۆڵ دادەنیشتن بەناوی (فریجی)یەوە هاتووە (٦/٥٠٠)، چینییەکانیش بە تورکەکانیان گوتووە (توك-یو) (١٩/٢٤)، کەچی تەورات ناوی عوس (Ous)ی لێناون (٢٥/٦٩).

لێرەدا، دەکرێ بڵێین: ئەم گۆڕانکاریو گۆڕینە لە ناوی قەومو نەتەوەکانو ئینتیمابوونی هەندێکیان بۆ ئەویتر، یان وەرگرتنی قەومێك زمانی قەومەکەی تر، یاخود وێکچوونی

PDF 4 KURD

زمانی قەومو هۆزەکان، یان بەجێنەهێشتنی شوێنەواری نووسراو لە لایەن نەتەوەیەك لەنەتەوە کۆنەکان، خەسڵەتی نەتەوەییبوونیان لەسەر داناماڵێو بەڵگەیەکیش بە دەستەوە نادات بۆ لابردنی بوونی نەتەوەیی لە سەر هیچ شوێنێکی جوگرافی کە ئەو نەتەوەیە لە چاخە مێژووییە کۆنەکاندا تیا نیشتەجێ بووە، بەڵام ئێمە دەتوانین -لەلایەکی ترەوە- جەخت بکەینە سەر گرنگیی زمان لە بونیادی کۆمەڵایەتی وەك ئامرازێك بۆ لێکحاڵیبوونی هاوبەش، بە تایبەت پاش ئەوەی ئەو زمانە زاڵ دەبێ لە دەرەنجامی سەرورەریی قەومەکەی یان نەتەوەکەی لەسەروبەندێك لە سەروبەندەکانی مێژوودا. بەنموونە: زمانی سامی بە هەموو لقەکانییەوە: بابلیو ئەکادیو ئاشووریو کەنعانیو فینیقیو ئارامی..هتد، لە وڵاتی دوو رووبارەکەدا زاڵ بوو، دوای ئەوە هۆزە سامییەکان بەشێوەیەکی یەکلایەنە بە درێژیی (١٥)پانزە سەدە حوکمڕانیی عێراقیان کرد، واتە لەرووخانی زنجیرەی سێیەمی ئوورەوە لە دەوروبەری (٢٠٠٤پ.ز) تاوەکو رووخانی دەوڵەتی کلدانی لە لایەن فارسە ئەخمینییەکانەوە لە ساڵی (٥٣٩پ.ز).

زمانی (فارسی)یش، بەهەموو زاراوەکانییەوە: ئەخمینیو فورپیو ساسانی لە وڵاتی دوو رووبارەکە بەبێ بڕانەوە بۆ ماوەی (٨٠٠) ساڵ (١٢٦پ.ز-٦٣٩ز) زاڵ بوو لەو سەروبەندانەی فارسە فورپیو ساسانییەکان تاوەکو هاتنی لەشکری ئیسلام حوکمی عێراقیان گرتبووە دەست. کەچی زمانی تورکی لە دۆڵی دوو رووبارەکە بۆ ماوەی (٤٠٠) ساڵ لەرۆژگاری حوکمڕانیی عوسمانییەکاندا، زمانێکی زاڵ بوو.

لێتوێژینەوە لە مێژووی قەومو گەلانی دواکەوتوو، یاریدەمان دەدات لە رەگو ریشە سەرەکییەکانی کلتووری مرۆڤایەتی تێبگەینو وێنەو روخساری راستەقینەی کۆمەڵگە لە رابوردوو بە هەموو تایبەتمەندیو بنەما ژیارییەکەیەوە بخەینە بەرچاو بۆ فامکردنی ئێستای مرۆڤ و خواستە رەواکانیو مەیلی کۆمەڵایەتیی هاوبەندبوونی بە کۆمەڵە مرۆڤێکەوە بۆ پێکهاتنی ئەو گەلو نەتەوەیەی، شانازی بە ئینتیمابوونی پێوەی دەکاتو لە پێناو ئێستایو دوارۆژیدا تێدەکۆشێو قوربانی دەداتو جەخت لە سەر بوونو وجوودی دەکات. بەنموونە ئەگەر پێناسەی زانای ئیتالی (باشکال مانشینی) مامۆستای یاسای نێونەتەوەیی لە زانکۆی تۆرینتۆ، وەربگرین کە دەڵێت: ((نەتەوە کۆمەڵگەیەکی مرۆیی سروشتییە، لەسەر یەکێتی خاكو رەچەڵەكو نەریتو زمان بونیاد نراوەو بەجۆرێکی تەواوو بە کاملی ئامێتەی ژیانو هۆشی کۆمەڵایەتی بووە)) (١٢٨/٢٦)، ئەوا دەبینین کورد نەتەوەیەکی بەهێزی

ئازادی سەربەخۆیان پێکهێناوە، تایبەتمەندیی نەتەوەیی‌و بنەمای ژیاری‌و ویست‌و خواستی خۆیان هەن بۆ بونیادنانی داهاتووی گەش‌و پڕشنگداریان، بۆیە کورد ئاتاچی بەوە نییە لە رووی نەژادییەوە بیرێتەوە بۆسەر قەوم‌و هۆزەکانی تر.

جا، وەك چۆن هۆزە عەرەب‌و عیبری‌و ئەکادی (بابلی‌و ئاشووری)و ئارامی‌و کەنعانی یەکان ئامۆزای یەکترو سەر بەیەك رەگ‌و ریشەن کە ئەویش (سامی)یەو بە زاراوەگەلێکی هەمەجۆر داخێون کە لە زمانی (سامی)ی دایك بوونەتەوەو لە دووڕگەی عەرەب‌و دەوروبەری دادەنیشتن (٦/٦٥)، ئەوا گووتی‌و لۆلۆیی‌و کاشانی‌و میدی‌و فارس‌و کوردیش بە ئامۆزای یەکترو بەیەك رەگ‌و ماکی نەتەوەیی دەژمێردرێن، چونکە بەپێناسە سەر بەرەگەزی ئارین‌و زمانیان بریتییە لە چەندین زاراوە کە لە کۆمەڵی زمانە هیندۆ-ئەوروپییەکان بوونەتەوە، ئەو کۆمەڵە زمانەش وەك زمانی دایکە بۆ زاراوەکانی ئەو قەوم‌و نەتەوانەی لە کۆنترین چەرخە مێژووییەکاندا لەم ناوچەیە نیشتەجێ بوون.

PDF 4 KURD

PDF 4 KURD

باسی سێهەم

جوگرافیای کوردستان

تاوەکو رۆژگاری عەباسییەکان، یەکەیەکی تایبەت نەبوو بە ناوی کوردستان (ولاتی کورد)، ئەو کات ولاتی کورد بەشێك بوو لە ئازەربایجان، یان ئەرمینیا، یان هەرێمی (جزیرەی ئیبن عومەر) لە سەرووی نێوان دوو رووبارەکە. ئیبن حەوقەل لە نەخشەکەیدا (صوره الرج= وێنەی زەوی)، ئاماژەی بە کوردستان بە ناوی (مصایف الاکراد)، واتە: هاوینە هەوارەکانی کوردان، داوەو جەختی لەوە کردووە کە چیاکان کوێستانیانە. زانای زمانەوانی تورکیش (مەحموود کەشغەری) کتێبە گرنگەکەی (دیوانی زمانەکانی تورك)ی لە سالّی ٤٤٦ك دانا، تیادا بۆ یەکەمین جار لە نەخشەکەیدا لەمەڕ گۆی زەمینو دانیشتوانییەوە، ئاماژەی بە خاکی کورد داوەو لە میانەیدا ولاتی کوردی وەك یەکەیەکی کارگێڕیی تایبەت، روون کردۆتەوە (٢٨/٣٠).

هەرچی واژەی (کوردستان)یشە، ئەوە سەلجووقیەکان لە ناوەڕاستی سەدەی شەشەمی کۆچی بەرامبەر بە ولاتی کورد بەکاریان بردووە، ئەو دەمەی سولّتان سەنجەر ولاتەکانی لای رۆژئاوای هەرێمی چیاکان کە پێشتر سەر بەناوچەی کرماشان بوونو لێك دابڕی و کردنی بەناوچەیەکی سەربەخۆ و لە سالّی ٥٥٦ کۆچی ناوی لێنان کوردستان (١٩٢/٣١).

(شەمسەدین سامی) دانەری کتێبی (فەرهەنگی تورکی) دەلّێت: کوردستان بریتییە لەو خاکانەی کەوتوونەتە هەردوو لایەکەی سنووری ئێران لەگەلّ دەولّەتی عوسمانی کە دەکەوێتە رۆژهەلاتو باکووری (جزیرەی ئیبن عومەر)و لەمەملەکەتەکانی دەولّەتی عوسمانین (١١٥٧/٣٦).

وێڕای فرەیی راوبۆچوونی رۆژهەلاتناسانو گەڕیدەو لێکۆلّەرەوانی کوردیش لە بارەی نەخشەی کوردستانەوە، بەلاّم ژمارەیەکیش لە نێویاندا پێیان وایە کوردستان دەکەوێتە کیشوەری ئاسیا لە نێوان هەردوو هێلّی پانی ٣٣-٤٠ پلەو لە نێوان هەردوو هێلّی درێژی ٣٧-٤٠ پلە. واتە بە گوێرەی زاراوە نێو دەولّەتییە باوەکان، بە بەشێك لەناوچەی رۆژهەلاتی ناوین دادەنرێ (٤٥/٢٧)و هەرێمی کوردستانیش دەکەوێتە سەر بانی گەورەی ئەنادۆلّ کە

PDF 4 KURD

بەستراوە بەو (بانە ئێرانییەی) کە کێوەکانی زاگرۆس لای باکوور رازاندوویەتییەوەو بەرەو باشوور تاوەکو دامێنەکانی دوورگەی عەرەب شۆڕ دەبێتەوە.

کوردەکانی دەوڵەتی عوسمانی لە ناوەڕاستی سەدەی نۆزدەهەم، لەم چوار ویلایەتانەی لای خوارەوە دادەنیشتن:

١- ویلایەتی هەکاری، بریتی بوو لە لیواکانی هەکاریو ماردینو وانو بۆتان (جزیرەی ئیبن عومەر).

٢- ویلایەتی کوردستان، پێکهاتبوو لەلیواکانی دەرسیم (تۆنجەلی ئێستا)و موشو دیاربەکر.

٣- ویلایەتی مووسڵ، بریتی بوو لە لیواکانی مووسڵو رەواندز (پاش لابردنی ویلایەتی شارەزوور کە ئەم شوێنانەی لە خۆگرتبوو: کۆیسەنجەق، رەواندز، هەولێر، سلێمانی)و بە ناوە تازەکەیەوە ناوبرا.(٢)

٤- ویلایەتی بەغدا، لیواکانی: (بەغداو خانەقینو بەسرە)ی دەگرتە خۆ.

بەڵام نیشتمانی جوگرافیی کورد لە دەوڵەتی عوسمانی، ئەو ناوچەیەی دەگرتەوە کە دەکەوێتە نێوان چیاکانی زاگرۆس لای رۆژهەڵاتو شاری ئەنکەرە لای رۆژئاواو نێوان شاری وان لای باکوورو شاری بەسرە لە باشوورو تا دەگاتە هێڵی سنووری ئێستای نێوان عێراقو ئێران.

بەمەش ناوچەی کوردستان لەو نەخشەیەوە نزیکە کەمیجەر لونگریك لە مارك سایکس وەریگرتووە و رێکی خستووەو کۆمەڵەی گەلانیش لە ساڵی ١٩٣٠ پشتگیری کردووە، پرۆفیسۆر (مینورسکی)یش لە کۆتایی کتێبەکەی (کورد..) وەك پاشکۆیەك دایناوەو لەبەغدا پاش وەرگێڕانی ، لەساڵی ١٩٦٨ لەچاپ دراوە.

زانای کورد محەمەد ئەمین زەکی دەڵێت سنووری کوردستان لە چیاکانی ئاراراتەوە لە باکوور دەست پێدەکات کە لەوێ کوردو کەرج تێکەڵاونو لای باشووریش بەغدایە کە کوردو عەرەب تێکەڵاونو لە رۆژهەڵاتیشەوە چیاکانی زاگرۆسو سنووری ئێرانە، لەرۆژئاوایشەوە ئەو هێڵەیە کە لە نێوان قارس درێژ بۆتەوەو بە ئەرزرۆمو ئەرزەنجانو دەرسیمو خەرپوتدا تێدەپەڕێ تا دەگاتە دیاربەکر لێرەش کورد لەگەڵ تورکو ئەرمەنیو عەرەب تێکەڵاوە(٩/١٠)، کەچی گەڕیدەی عوسمانی ئولیا چەلەبی کە بە هەموو وڵاتی کورددا گەڕاوە لە ساڵی ١٠٦٥ك-

---

٢- ویلایەتی موسڵ شاری کەرکوك مەڵبەندەکەیەتی و لەم لێکۆڵینەوەیە وە دەرنراوە.(وەرگێر و پێداچۆرەوە)

PDF 4 KURD

١٦٥٤ز جەختی لە سەر ئەوە کردووە کە سنووری کوردستانی باکوور لــە وڵاتی(ئــەرزرۆم)ەوە دەستپێدەکاتو تاوەکو بەسرە کۆتایی پێ دێو بە شارەکانی وانو هەکاریو جزیرەو ئامێــدیو دەرتەنگ تێدەپەڕێ کە درێژییەکەی دەگاتە(٧٠) قۆناغو پانییەکەشی لەمە کەمترە(٧٥/٢٣).

کاتێك پەیمانی(برست لیتۆفیسك) لە١٦ی ئاداری ساڵی ١٩٢١ لە نێوان تورکو رووسەکان مۆرکرا، بەشی هەرە گەورەی ویلایەتەکانی: لوڕستانو کرماشانو ئەردەڵانو ئازەربایجان بە لای ئێرانییەکانەوە مایەوە، بەڵام بەشێکی زۆری کوردەکانی قەفقاس گواســترایەوە بــۆ تورکــەکان سەرڕای کوردەکانی ئەنادۆڵ، ئەمە لەکاتێکدا بەشێکی گەورەی کوردی ویلایەتی مووســڵ بــە لای حکوومەتی عێراق مایەوە(١٢/٣٤).

بەپێی ئەم زانیارییانە، دەکرێ بڵێین: نەخشەی کوردستان لەنەخشەی ئــەفریقیا یــان بــاڵۆن دەچێت. لایە پانەکەی لە نێوان دەریاچەی ورمێ لە رۆژهەڵات جێگیر دەبــێو بەشــاری(وان)دا تێدەپەڕێ پاشان بەرەو باکوور هەڵدەکشــێ بــەرەو ئــەرزرۆمو ئــەنجا ئــەرزەنجانو بــەرەو شــاری عەزیزان(ئیلازیخ)شۆڕ دەبێتەوەو لای رۆژئاواو لە شــاری دیاربــەکر لەشــێوەی چوارگۆشــەیەك کۆتایی پێ دێ، پاشان لای باکوور تەنگ دەبێتەوە کە ئەرزرۆم لــەخۆدەگرێو شــۆڕ دەبێتــەوە بەرەو موشو بدلیسو سعردو هەکاریو بە سلێمانی ئەنجا بەهەولێردا تێدەپەڕێو لەپاشان بــەم لاو ئەو لای سنووری عێراق-ئێران شۆڕ دەبێتەوە بۆ ئەوەی خانەقینو بەدرە لەبەشــی عێــراقو شارەکانی کــۆه و مــاکۆو لوڕســتان لەبەشــی ئێــران بگرێتــەخۆو تــا دەگاتــە شــاری کــووت لەعێراق.ئەم ناوچە جوگرافییە پانو بەرینە دەکەوێتە نێوان هەردوو هێڵی پــانی ٣٤-٤٠ پلــە لای باکوورو هەردوو هێڵی درێژی ٣٨-٤٨ پلە لای رۆژهەڵات.

بە پشتبەستن بەم نەخشەیەی باسمان کرد، ژمارەی کورد لە دەوڵەتی عوسمانیدا پێش ئەوەی بڕووخێــت نزیکــەی دوو ملیــون کــورد بــووە(١٨/٣٢). بــەش بــە حــاڵی رووبــەری گشــتی کوردستانیش بە خەمڵاندن دەگاتە(٤١٠) هەزار کیلۆمەتری چوارگۆشە دابەش کراوەتــە ســەر سێ بەشی سەرەکی ناسراو، ئەوانیش: کوردستانی تورکیــا رووبەرەکــەی نزیکــەی ١٦٥/١٠٠ کیلۆمەتر چوار گۆشەیەو بــە گــەورەترینو فــراوانترین بەشــەکان دادەنــرێ، دوای ئــەم بەشــە

باشووری کوردستان (عێراق) دێتو رووبەرەکەی ١٣٠/٣٠٠ کیلۆمەتری چوارگۆشەیە، دواییش رۆژهەلاتی کوردستانی (ئێران) دێت کە رووبەرەکەی ١١٤/٦٠٠ کیلۆمەتری چوارگۆشەیە(٣).

بێگومان ئەم ژمارانە وردو دیققەت نین، چونکە تا ئێستاش پرۆسێسێکی رووپێوی ورد بۆ کوردستانی ئێستا نەکراوە کە دوورییەکانی سنوورەکەی لەنێوان ١٢٠٠ کیلۆمەتری چوارگۆشەیە بە درێژیو نێوان ٣٠٠-٧٥٠ کیلۆمەتری چوارگۆشەیە بەپانی. بەلام وێرای ئەوە دەکرێ جەخت بکەینە سەر ئەوەی کە کوردستانی ئێستا بریتییە لەدووڕگەیەکی وشکانی لەدەوروبەریدا پێنج دەولەت هەن: عێراقو تورکیاو سووریاو ئێرانو ئەرمینیاو لەناوچەی عەرەبییەوە نزیکترە تا وەك ناوچەکانی تر(٤٦/٢٧)، خاکەکەشی پێکهاتووە لەشاخو داخو هەردەو بانو سەرچاوە سەرەکییەکانی رووبارەکان لەناوچەی عەرەبیو سەرچاوەی هەندێ لەکانزاکانەو خاکەکەی بۆ کشتوکالیو لەوەڕگا فرە سازگارە.

لەدەرەنجامی لێتوێژینەوەمان سەبارەت بە عەشیرەتو هۆزە کوردەکانی دەولەتی عوسمانی، توانیمان بەرێگەی لێکۆلینەوە لەئەرشیفی دەولەتی عوسمانیو تۆمارگاکانی تاپۆو فەرمانە کارگێڕییەکانی تایبەت بە نیشتەجێکردنی ئەو عەشیرەتو هۆزانەی دابەش بووبوونە سەر ویلایەتە عەرەبییەکانی ژێر دەسەلاتی عوسمانی تاوەکو شەڕی جیهانی یەکەم،(٣٩١) هۆزو عەشیرەت ریزبەند بکەین، وا لەخوارەوەش خشتەیەك دەخەینە پێش چاو لەبارەی ناوی هۆزەکانو ناوچەکانی دانیشتنیان:

٣- رۆژئاوای کوردستان (کوردستانی سوریا) لە باگووری سوریا لە نێوان ئەسکەندەرۆنەو حەلەبدا کوردێکی زۆر هەن، ژمارەیان تائێستا بەتەواوی دیاری نەکراوە، لە ویلایەتی باشووری قەفقازیش کورد یەکجار زۆرەو.. زۆربەی زۆری هۆزەکانی لای خۆراسانو سەجستان لەرۆژهەلاتی ئێران کوردی پەتین و تەنانەت لەئەفغانستان وبلۆجستانیش بەزۆری کوردی رەوەندیان تێدایە، بێجگە لەوەش لە هەموو ئەوروپا و ئەمریکا و ئوستراليا و کیشوەرەکانی تری جیهان ئەمڕۆ کوردێکی یەکجار زۆر بلاوبوونەتەوە. (وەرگێر)

PDF 4 KURD

خێڵە کوردییەکانی دەوڵەتی عوسمانی(٤/٢١-٤١)

به پێی ئەلفو بێی کوردی ریزبەند کراون

ژمارە	ناوی خێڵ	ناوچەی نیشتەجێبوون
١	عبدالحیئۆغلۆ	دیاربەکر، مەلاتیا
٢	ئادا مانلو	ئەنکەرە، رقە، ئەرزروم، دیاربەکر، قەرا حەسار، قارس، کەرتی گیلدیر، کلیس، مرعش، عێنتاب
٣	ئاقچە ئورنلو	رقە، مرعش
٤	ئالوجەلو	رقە، مەلاتیا
٥	عەزیزلو	مرعش، کەرتی ئەدەنە، رقە
٦	بابیریم	مەلاتیا
٧	بادنلی جیموکانلی	قەزای یەنگیجە، کمولجینە
٨	بازکوری	رقە، بەتلیس، دیاربەکر، ماردین
٩	بامران	ماردین، رقە، کەرتی دیاربەکر
١٠	بهاء الدینلو	بازکوری —ناوەکەی تری ئەم خێڵەیە
١١	بیخانلو	کەرتی دیاربەکر، رقە، روها(ئۆرفە)، مەلاتیا، رقە
١٢	جاکسور	مەلاتیا، کەرتی دیاربەکر
١٣	جانبەغلو	رقە، ئەرکانی(کەرتی دیاربەکر)
١٤	جمالەدین لو	قەزای تەرجیل، رزکان باشووری ماردین، بەتلیس، دیاربەکر، ماردین، ئەرزروم
١٥	جاروکانلو	کلیس، ئەنتاکیا، حەڵەب، ئەرزنجان، ئەرزروم، عینتاب، رقە، مرعش
١٦	جیکانلی	قەزای سیورەك(دیاربەکر)، قەزای گەرگەر(مەلاتیا)، رقە، مەلاتیا
١٧	جودیکانلو	قەزای مرعش، قەزای حەسەن مەنسور، مەلاتیا
١٨	جاریکانلو	جارکانلو
١٩	چیغدم	کەرتی دیاربەکر

ژماره	ناوی خێڵ	ناوچەی نیشتەجێبوون
٢٠	دالیانلو	قەزای مرعش، قەزای حەسەن مەنسور، قەزای رقە
٢١	دیدانلی	قەزای سروج، دیاربەکر
٢٢	دیلانلی	دیلانلو
٢٣	دیلەران	قەزای سروج، دیاربەکر
٢٤	دودانلو	قەزای سروج، روها، رقە، ماردین
٢٥	دوکتوکانلو	قەزای سروج، روها
٢٦	دودیکان	کەرتی دیاربەکر، ماردین قەزای ئەرکانی، رزکان سویو، ماردین قەزای رقە، بدلیس
٢٧	دویارلو	قەزای کلیس
٢٨	دودوك	قۆنیا، ئەنکەرە، قەیسەرییە، سیواس
٢٩	غازیانلو	قەزای کلیس
٣٠	حاجی مستەفا	مەلاتیا، رقە
٣١	خالقانلو	مرعش، قەلای مەنسور، مەلاتیا
٣٢	حەمزە قانلو	قەڵای مەنسور، مەلاتیا
٣٣	ئیبراهیم خاصوغلو	مەلاتیا، رقە
٣٤	هەردی	مەلاتیا، قەزای خەربوت(کەرتی دیاربەکر)
٣٥	ئینتولو	قەزای کلیس، ئەدەنە قارامان، حەڵەب، قەزای سیس، ئەدەنە، مرعش
٣٦	حاجی ئیزدین ئوغلو	مەلاتیا، رقە
٣٧	عزالدین ئوغللاری	قەزای شوری، مەلاتیا
٣٨	قەڵغانی	قەزای چەرکەس
٣٩	قاراجورلو	ئەرزروم، چار سانجاق، دیاربەکر، قەزای کیبان
٤٠	قاروناك ئوغللاری	مەلاتیا، رقە
٤١	قارتا لوغلو هاللو	کەرتی ئەرزروم، مەلاتیا

PDF 4 KURD

PDF 4 KURD

ژمارە	ناوی خێڵ	ناوچەی نیشتەجێبوون
٤٢	کاسیکانلو	دیاربەکر، ماردین، رقە، قەزای ئەرکانی، مرعش، قەڵای مەنسور، مەلاتیا، رزکان، سویو-ماردین
٤٣	قایوقان	سیواس
٤٤	کەللر	قەزای کلیس، قیرشەهر، ئەدەنە، قەزای سیس-ئەدەنە
٤٥	کلومەر	مەلاتیا،رقە
٤٦	کەنعانلو	قەزای سروج
٤٧	موکرمانلو	قەزای سیوەرەگ دیاربەکر، قەزای گەرگەر، رقە، مەلاتیا
٤٨	مامەران= مامەریان	کەرتی رقە
٤٩	ملوکانلو	قەزای مرعش،قەزای قەلای مەنسور، قەزای قەحتا(مەلاتیا)
٥٠	ئوخیان=ئوخیانلو	روها، سروج، کەرتی دیاربەکر
٥١	ئوسان	قەزای قەلای مەنسور
٥٢	عوسمان=عوسمانلو	مەلاتیا، رقە، بەهسنی(مەلاتیا)، قەلای مەنسور
٥٣	ئیبراهیم عومەر ئۆغلو	مەلاتیا، رقە
٥٤	عومەر کانلو	دیاربەکر، ماردین، رقە، ئەرکانی، رەزکان سویەر
٥٥	ئالو=ئالان	مەلاتیا، رقە
٥٦	سەرکونانلو	ئەنتاکیا، کلیس، عینتاب، مرعش
٥٧	سەندیقان	دیاربەکر، ماردین، رقە، ئەرزروم، ئەرکانی، کەرتی گیلدیر، قارس، سیواس، قیرشەهر، نەوشەهر، رزکان، سویو(ماردین)
٥٨	سنگان	دیاربەکر، ماردین، رقە، ئەرزروم، ئەرکانی، گیلدیر، قارحی، سیواس، قیرشەهر، نەوشەهر، رزکان سویو.
٥٩	شدادی-شدادفەر	رقە، قەزای سروج
٦٠	شیخان	رقە، سروج،دیاربەکر، قەزای سیوەرەك، ماردین، قەزای موسل.

PDF 4 KURD

ژماره	ناوی خێڵ	ناوچەی نیشتەجێبوون
٦١	شیخلو	قەزای کلیس، ئەدەنە، قەزای سیس، کەرتی ئەدەنە
٦٢	محمد شوعەیب ئوغلو	مەلاتیا، رقە
٦٣	تەریقانلو	مرعش، دیاربەکر، مەلاتیا، بهسنی، قەلای مەنسور
٦٤	تلوغواو حسو	مەلاتیا، رقە
٦٥	وامران	ماردین، رقە، ئەرکانی، رزکان، سویەر
٦٦	وەلی ئۆغلو	کلیس، ئەدەنە، سیس
٦٧	زاعفر انلو	قەراحەساری رۆژهەڵات، قەزای ئالوئاباد
٦٨	زاروارلو	سروج، دیاربەکر، رقە
٦٩	زەر	مەلاتیا
٧٠	زەردیوئانلوا	رقە، روها
٧١	ئاغیان	رقە
٧٢	ئاهی(ئاخی)	گالیبولو،حەلەب، کلیس، مرعش
٧٣	ئاقو	رقە، موسڵ، کەرکوك
٧٤	ئالجول	جوروم، سامسون، قیرشەهر، یوزغات، سیواس
٧٥	ئالیوانر	ویلایەتی هەکاری
٧٦	عەلی خان	سعرت، قۆنیا
٧٧	عەلجول	جوروم، سامسون، قیرشەهر، یوزغات، سیواس
٧٨	ئامیکی	کلیس، رقە، حەلەب، مرعش، ئەدەنە ئەنتاکیا، عینتاب
٧٩	عەباسان(ئاباسان)	ناوچەی دەرسیم
٨٠	عنتانلو	ویلایەتی ئەنکەرە
٨١	ئاسا	قەزای کارزان(سعرت)
٨٢	ئاتمانلو(ئاتمالو)	قەیسەری، رقە، مەلاتیا، مرعش، عەرەبگیر، کەیبان، سیواس، تەرابزون
٨٣	ئازان	سعرت
٨٤	ئازاروانلو	ویلایەتی وان.

ژماره	ناوی خێڵ	ناوچەی نیشتەجێبوون
٨٥	بادوکان	دیاربەکر، ئەرزروم، قارس، ئاخیسکا، رقە.
٨٦	بادیللو	جروم، ئەدەنە، سیواس، دیاربەکر، ئەرزروم، مرعش، قارس، رقە، ئەدرنە، غالیبولو، حەران، ساروخان، ئایدین، تەرابلسی شام، روها، سامسون، ئەرزنجان، یەق حەسار، کیشان، ماردین، ئەنکەرە، قەرە حەساری رۆژهەلات.
٨٧	بابان	سلێمانی، ماردین، روها.
٨٨	بادینان(بهدینان)	ماردین، ئامێدی.
٨٩	بادوکی	دیاربەکر، رقە، سیواس، قەراحەساری رۆژهەلات، ئەماسیا، تۆقات، ئەرزروم، قارس، جیلدیر.
٩٠	بەختیار	قەزای دەرسیم، قۆنیا.
٩١	بارگیری	ئەرزروم، قارس، سیواس، گیلدیر.
٩٢	بالان	ئەدرنە، قارس، مرعش، مەلاتیا، قۆنیا، یەنی شەهر، سیواس، قارەمان، رقە، خەربوت، نغبولو.
٩٣	بالانی	قەزای عەزیز، ماردین.
٩٤	بالوجو	قانگیری، گوقات، سیواس، دوروم، ئەماسیا، عەرەبگیر، کیبان، مەلاتیا.
٩٥	بامران	رقە، ماردین.
٩٦	بارانلو	رقە، ئەرزروم، قارس، گیلدیر.
٩٧	باریجکان	خەربوت، کیبان، رقە، ئەرزروم، قارس، ئاخیسکا،مەلاتیا، سیواس، مرعش، دیاربەکر، قەرەحەساری رۆژهەلات، گیلدیر، عەرەبگیر، ئەماسیا، توقات، دیاربەکر.
٩٨	باریسکان	ئەرزروم، قارس، ئاخسکا، گیلدیر
٩٩	باساك	ئەرزروم، قارس، رقە، گیلدیر.
١٠٠	باسکی	رقە، ماردین، دیاربەکر، ئەرزروم

PDF 4 KURD

PDF 4 KURD

ژماره	ناوی خێڵ	ناوچەی نیشتەجێبوون
١٠١	بایەزید	دیاربەکر، مرعش، سیواس، قیرشەهر.
١٠٢	بایخانلو	رقە، سروج، روها، (ئورفا)
١٠٣	بازوکی	رقە، روها، ئەرزروم، قارس، گیلدیر، قارەمان، سیواس، مەلاتیا، مرعش
١٠٤	بێگانە	ویلایەتی وان
١٠٥	بەغلی	ویلایەتی سیواس
١٠٦	بەهرەمگی	رقە، ماردین، دیاربەکر
١٠٧	بیکاری	ویلایەتی ماردین
١٠٨	بەکران	دیاربەکر، مرعش
١٠٩	بلیکانلو	سیواس، مرعش، رقە، قارس، گیلدیر، ئەرزروم، دیاربەکر
١١٠	بەرازی	رقە، سروج، روها، ماردین، ئەرزروم، مەلاز کورد، دیاربەکر، حەلەب، شام
١١١	برجکانلو	مەلاتیا
١١٢	برەکتلو	دیاربەکر، قەلای مەنسور، مەلاتیا، نەغەدە
١١٣	بریفکان	دیاربەکر، ئەرزروم، رقە، سیواس
١١٤	بەرتقی	کەرتی دیاربەکر
١١٥	براون	ماردین، رقە، کەرتی دیاربەکر
١١٦	بەشیك ئوبا	قەزای پیرامیك
١١٧	پیلانالی	رقە، ماردین، دیاربەکر
١١٨	پیرانوغڵو	رقە، ماردین، دیاربەکر
١١٩	بزگوری	موسڵ، نەسیبین، رقە، دیاربەکر
١٢٠	بلباس	رقە، موسڵ، کەرکوك،بەغدا، شارەزوور، نیغبولو
١٢١	بینانشین	قەزای هەکاری (کەرتی وان)
١٢٢	پینگان	رقە، ماردین، ئەرزروم، سیواس، قارس، گیلدیر، قەزای تریب

PDF 4 KURD

ژمارە	ناوی خێڵ	ناوچەی نیشتەجێبوون
١٢٣	پیروش	کەرتی دیاربەکر
١٢٤	بیزانی	قەزای سروج
١٢٥	بیزەکی	کەرتی ئەرزروم، رقە
١٢٦	بیزەکی گەیلان	رقە، مەلاتیا، ئەرزروم، روها، مرعش، سیوەرەگ
١٢٧	بیزەکی حەران	رقە
١٢٨	بیزەکی میمتان	رقە، مرعش
١٢٩	بیزەکی ریشوان	رقە، مرعش، روها، سیوەرەك
١٣٠	بورهان	کەرتی دیاربەکر
١٣١	پوستکان	کەرتی مرعش
١٣٢	بوزان	دیاربەکر، روها، تەرابلسی شام، رقە، ماردین، قەزای ئەدرەمیت.
١٣٣	بوزجالو	کەرتی تەفلیس، کەرتی گیلدیر.
١٣٤	بوسکیران	قەزای شیرو (مەلاتیا)
١٣٥	بزورگ	قەزای ئەردەهان
١٣٦	جاویکی گەورە	قەزای کلیس
١٣٧	جاویکلو	نزیك ئەرزنجان
١٣٨	جیکو	مەلاتیا
١٣٩	جەلالی	قەزای بایەزید (ئەرزروم)
١٤٠	حەمدانلو	ویلایەتی وان
١٤١	جانان بیزکی	رقە
١٤٢	جەویدی	عینتاب، قەزای کلیس
١٤٣	جەیران	ویلایەتی بەدلیس قەزای موش، حەڵەب، کلیس، قەراحەساری رۆژهەڵات
١٤٤	جولبولو	مەلاتیا
١٤٥	جورکانلو	قەزای بوزوك، رقە، مەلاتیا

PDF 4 KURD

ژمارە	ناوی خێڵ	ناوچەی نیشتەجێبوون
١٤٦	جوریشکان	قەزای بوزوك
١٤٧	داغلو	قەزای قاشن حەلەب، کلیس
١٤٨	داودی	ویلایەتی شارەزوور
١٤٩	دلیاجانلو	قەزای ئیجەل، مەلاتیا
١٥٠	دلیکانلو	مرعش، ئالبوستان، عینتاب، حەلەب، موسل، قەزای سلاحیە
١٥١	دەلیو دەلی ئوغلۆ	رقە، عینتاب، بیرەجك
١٥٢	دەرکەزین	رقە، موسل، ماردین، روها، کەرتی دیاربەکر، ناحیەی جاباکجور
١٥٣	دزەیی	رقە، عینتاب، مرعش، هەولێر، سلێمانی، کەرکووك
١٥٤	دەشتی	رقە، عینتاب، مرعش، ناحیەی ئیکا (ویلایەتی وان)
١٥٥	دەستکان	کەرتی دیاربەکر
١٥٦	دینابی (دینای)	سروج، رقە، ماردین، موسل، بیرەجیك، روها
١٥٧	دریجان	مەلاتیا، خەربوت، عەرەبگیر، رقە، مرعش، کیبان، قەزای گەرگەر (مەلاتیا)
١٥٨	دەریکانلو	قەزای قەلای مەنسور، مرعش، کلیس
١٥٩	دەرسبەلو	ئەرزنجان، کلیس، قەزای کیفی، ئەرزروم، عینتاب، ئەنتاکیا، قەزای دەرسیم، کوماە (ئەرزروم) جمیشکەزیك، عەرەبگیر، خەربوت، مەلاتیا.
١٦٠	دیسیملو	ئەرزنجان، کلیس، کیفی، ئەرزروم، ئەنتاکیا، خەربوت، چارسانجاق، جمیشکەزیك (دیاربەکر)
١٦١	دیوانلو	رقە
١٦٢	دیوانوغلو	مرعش، ئەدەنە
١٦٣	دیفری	ماردین، رقە، عەرەبگیر
١٦٤	دوجیك	جمیشکەزیك (دیاربەکر)

PDF 4 KURD

ژمارە	ناوی خێڵ	ناوچەی نیشتەجێبوون
١٦٥	دودیك	ویلایەتی موسڵ
١٦٦	دۆسکی	ویلایەتی موسڵ، قەزای هەکاری
١٦٧	دوشی	رقە، عینتاب، موسڵ
١٦٨	دودولکان	ماردین، دیاربەکر، کەنگەری
١٦٩	دوزیاك	ئەرزروم، کماه، جمیشکەزیك
١٧٠	دوسەرلو	حەلەب، کلیس، ئەدەنە، عینتاب، ئەنتاکیا
١٧١	میلی	رقە، دیاربەکر
١٧٢	ئەرتوشی (ئەتروشی)	ویلایەتی وان، بەتلیس، ویلایەتی موسڵ
١٧٣	ئەسەندەلی	حەلەب، کلیس، مرعش
١٧٤	ئەسمەنان	رقە، ماردین
١٧٥	ێشتی	رقە، حەسەن کیف (دیاربەکر) موسل، دیاربەکر
١٧٦	عەزیز	قەزای سیوەرەك (دیاربەکر)
١٧٧	فلاکی	قەزای دەرسیم
١٧٨	فەلانی	قەزای دەرسیم
١٧٩	فەرهاد ئوشاغی	قەزای دەرسیم
١٨٠	فتنەئوشاقلاری	مەلاتیا
١٨١	کەدهنلو	مەلاتیا، ئەرزروم، چارسەنجاق،
١٨٢	کەییکلو	مەلاتیا، ئەنکەرە، ئەدەنە، ئەرزروم، رقە، عینتاب، سیواس، بورسە، کوتاهیە
١٨٣	کەزەران	کەرتی دیاربەکر
١٨٤	کیکی (کیکیك)	ماردین، دیاربەکر، سیواس، ئەماسیا، ئەرکتفی، رقە، مەلاتیا، قەزای چەرمیك، ئەرزروم، مانفەری، قاستامونی، قارس، گیلدیر، ئەدەنە، مرعش
١٨٥	کوجەکی	قەیسەری، سیواس، مرعش
١٨٦	کورس	ماردین

PDF 4 KURD

ژماره	ناوی خێڵ	ناوچەی نیشتەجێبوون
١٨٧	کەڵهور	سلێمانی، کەرکووك، ناوچەکانی دیالین کرماشان
١٨٨	حاجابانلو	قۆنیا، ئەنکەرە، رقە، دیاربەکر، قیرشەهر، موجور، حاجی.
١٨٩	حاجاوانلو	بەکتاش، سیواس، تارها، ئەرزروم، کلکید، شیران، قراحسار
١٩٠	حاجی	رقە، عینتاب، بیرەجیك
١٩١	حاجکی	قەزای کلیس
١٩٢	حادەم	کلیس، مرعش
١٩٣	حەق ویردی	مەلاتیا
١٩٤	حالانلو	دیاربەکر
١٩٥	حالیکان	سیواس، دیاربەکر، مەلاتیا، مرعش، قۆنیا، گیلدیر، قارس، ئەرزروم، رقە، نەغدە
١٩٦	حلیلان	ویلایەتی وان
١٩٧	حاماتلو	قەزای کوتاهیە، رقە، ئەرزروم
١٩٨	خانی	کەرتی دیاربەکر
١٩٩	خەرتوس	قەزای هەکاری
٢٠٠	حەرتوشیش	قەزای هەکاری
٢٠١	حەزینان	رقە دیاربەکر، روها ئیجەل، ماردین، رزکان، قەزای بالو دیاربەکر، قارس، ئەرزروم، جیلدیر
٢٠٢	خاسکان	مەلاتیا، رقە
٢٠٣	خەتمایل	قەزای ئەنکەرە
٢٠٤	خەتمان	رقە، ئەدرنە، مالقارا، ئورەشە، ئەبساله (غالیبولو)
٢٠٥	حەیدەران	هەکاری، وان، قەزای بایەزید
٢٠٦	هەمەوەند	ویلایەتی موسڵ، سلێمانی
٢٠٧	هەردی	خەربوت، کیسبان، ئەنکەرە، قانغەری، بلوئادین، مەلاتیا، کوتاهیە، ئاماسیا، رقە، ئەرزروم، قارجی، گیلدیر، قەرەحەسار، قەزای شوری

PDF 4 KURD

ژمارە	ناوی خێڵ	ناوچەی نیشتەجێبوون
٢٠٨	خیان	دیاربەکر، رقە، روها
٢٠٩	حەجوان	رقە، ئەرزروم، قەرەحەساری رۆژهەلات، ماردین
٢١٠	خوجان	ویلایەتی ئەرزروم
٢١١	خوشناو	قەزای رەواندز
٢١٢	خوشتیوان	کلیس، حەلەب
٢١٣	هرمزگان	قەزای کلیس
٢١٤	حسینەك	کلیس، قەزای زولقەدەریە
٢١٥	هویدا	دیاربەکر، جزیرە، مەلاتیا، مرعش، عینتاب، کلیس، رقە، ماردین، حەلەب
٢١٦	عمادو	ویلایەتی دیاربەکر
٢١٧	عزولی (ئیزولی)	مەلاتیا، سیواس، رقە، ماردین، دیاربەکر،ئەرزروم
٢١٨	کالیرو	دیاربەکر، هەردو قەزای ئەرکانیو چارسانجاق.
٢١٩	قارەبالی	ئەرزروم، کماه، دیاربەکر، قۆجە عەلی (ئارنیك)
٢٢٠	قارەجور	دیاربەکرو قەزاکانی
٢٢١	قاراچادرلو	قانغەری، قمتامونی، ویلایەتی شارەزوور، بەغدا
٢٢٢	کارائولوس	دیاربەکر، ئەرزروم
٢٢٣	کاوی (کارلو)	مەلاتیا، سیواس، جوروم، ئاماسیا، رقە، دیاربەکر،قیرشەهر، بوروك، توقا
٢٢٤	کلەجوری	رقە، دیاربەکر، حەران، مەلاتیا، کماه، سیواس، دیوریغی، مرعش
٢٢٥	گەرگەر	مەلاتیەز
٢٢٦	کەرکوتی	کتاهیە، کلیس
٢٢٧	گیرەجوز	رقە، مەلاتیا
٢٢٨	قیلجلو	مرعش، رقە، مەلاتیا
٢٢٩	قیران	سیواس، ئایدین، دیاربەکر، کەرتی وان

ناوچەی نیشتەجێبوون	ناوی خێڵ	ژمارە
نەوشەهر، رقە، قەزای بارجینلی	قیزیل قویونلو	٢٣٠
سیواس، رومیلی، دریبم، کەرتی بوزوق	قوجگیری	٢٣١
ویلایەتی ئەنکەرە	قویبانلو	٢٣٢
قەرەحەساری رۆژهەڵات، سیواس	قویون محمدلو	٢٣٣
مرعش، رقە، سیواس، مەلاتیا، خەربوت، عەرەبگیر، جمیشکەزیك، دیاربەکر، کیبان	قویون ئوغونی	٢٣٤
مەلاتیا، قەزای قەحتە، قەزای قەلای مەنسور	کومورکاوس	٢٣٥
کەرتی دیاربەکر	کۆسکان	٢٣٦
رقە، مەلاتیا، عەرەبگیر	گونبەتیك	٢٣٧
رقە، دیاربەکر	گلوکان	٢٣٨
قارەمان، قۆنیا، ئاسکی شەهر، نەغدە، قەیسەری، مرعش، جوروم، قیرشەهر، چوقورئوا، ئەدەنە، کفری، کەرکووك	لەك	٢٣٩
کەرتی مرعش، کەرتی ئەدەنە	لەکوانیك	٢٤٠
قەزای کلیس	مەجدان	٢٤١
کەرتی ئەرزروم، مەلازکورد، قەزای ئەدرانوس، قەزای کیفی	مەهان	٢٤٢
مەلاتیا، عەرەبگیر، دیاربەکر، وان، قەزای تەیمورحەسار	مەحمودی	٢٤٣
کماه، مەلاتیەهن ئایدین، جورلو، سیواس	مەقسودی	٢٤٤
رقە، مەلاتیا، قەزای قەحتە	مالیکانی	٢٤٥
رقە، سیواس، قەرەحەساری رۆژهەڵات، ئاماسیا، توقات	مالوکی	٢٤٦
رقە، ماردین	مالولو	٢٤٧
کەرتی دیاربەکر	مامان	٢٤٨
رقە، دیاربەکر، موش، وان	مامات	٢٤٩
موش، قەزای حەسەن کیف، دیاربەکر	مامەکی	٢٥٠

PDF 4 KURD

PDF 4 KURD

ژمارە	ناوی خێڵ	ناوچەی نیشتەجێبوون
٢٥١	ماموس	قەزای قەرەدەسنی، موسڵ
٢٥٢	مانیکی	ئەرزروم، دیاربەکر
٢٥٣	مایروباوی	کەرتی رقە
٢٥٤	ملکشان (مەلکشاە)	سعرت، سینوب، قەمتامونی، وان
٢٥٥	مەنگور	قەزای سلێمانی، ویلایەتی موسڵ
٢٥٦	مەرویسی	ئەرزروم و دەوروبەری، دیاربەکر، رقە، ماردین، مەلاتیا، ئیجعل، کنغەری، قارس، قەزای جەرکەس، ئاسکی شەهر
٢٥٧	مەریکان	مەلاتیا، رقە
٢٥٨	مەریشان	قەزای کلیس
٢٥٩	میکاییلان (جاف)	رقە، ماردین، ئەنکەرە، خەربوت، ئەدەنە، جەرکەس، قەزای عەزیز
٢٦٠	میلان	هەکاری، قەزای جانیك، قەزای مەحمودیە
٢٦١	میللی	ئەرزروم، دیاربەکر، جمیشکەزیك، ئاماسیا، ئارغونی، تەکە، حامد سیواس، ماردین، قیرشەهر، جوروم، جران، مرعش، بوزوق، توقات، شیران، ئەرزنجان، ئەرزروم، رقە، کەرکووك، ئەم هۆزە لەخێڵە کۆچەرییەکانی (ئولوس)ە، لەهەندێ لەو شوێنانەی ئاماژەمان پێدان، پێیان دەڵێن: میللی ئاسیبان، میللی مەحمود، میللی کوردان، میللی کاولی، میللی عەبدی، میللی تەزکوران، میللی بچووك
٢٦٢	میرمیران	رقە، علانیە، قەزای تیرە، کویسنجاق (ویلایەتی موسڵ)، دیاربەکر، قەزای قولپ
٢٦٣	مەیسوری	قەزای عەقرە (موسڵ)
٢٦٤	مودان	رقە، ئەرزروم، قارسن قوج حەسار، ئاقسەرای، جیلدیر، سیواس، ئەنکەرە، قارەمان، قوجەعەلی،بیغا، روميلی، قەزای قارەس

PDF 4 KURD

ژمارە	ناوی خێڵ	ناوچەی نیشتەجێبوون
٢٦٥	موسان	کەرتی دیاربەکر، لازقیە
٢٦٦	موجویان	رقە، ماردین
٢٦٧	مودیکی	بەتلیس، موش، وان
٢٦٨	موکری (موکریانی)	ماردین، قەزای سەغد، کایس، دیاربەکر، هەکاری، موسڵ، بەغدا، بەسرە
٢٦٩	مورزی	دیاربەکر، موسڵ
٢٧٠	موس بەگ	کلیس، حەلەب، رقە، ئەدرنە، ئایدین، ئەنکەرە، مرعش، بورسە، رقە، ئەرغونی، دیاربەکر، مەلاتیە
٢٧١	موسیکان	رقە، ئەرغونی، دیاربەکر، مەلاتیە
٢٧٢	موسلحلی	رقە، جوروم، قیرشەهر
٢٧٣	موسایانلو	رقە، دیاربەکر، ئەرززروم
٢٧٤	موتکی	بەتلیس، موش، وان
٢٧٥	نەرمیکان	کیبان، عەزیز، ئەبلازیخ
٢٧٦	نعمەت	رقە، دیاربەکر
٢٧٧	ئاوانلو	ئەرززروم، قوروچای، کماه، جمیشکەزیك
٢٧٨	ئوماهیان	ئەنکەرە، سیواس
٢٧٩	ئومار	قەزای فلیبە، کلیس، دیاربەکر
٢٨٠	ئوماران	قەزای شوری، مەلاتیە، رقە، سیواس، حەلەب، مرعش، عینتاب، دیوریغی، کنج، مود
٢٨١	ئومشیلی	ئایدینن ساروخان، ئاقشەهر، قەرەحەسار
٢٨٢	ئوکسوز	کلیس، عینتاب، دیاربەکر، ئاقشەهر، قەزای خاس کویی
٢٨٣	بایجکان	خەربوت، مرعش
٢٨٤	بەروان	رقە، ئەرززروم، ماردین
٢٨٥	بەرواری	ویلایەتی موسڵ
٢٨٦	بوستکان (بوستاکان)	کەرتی مرعش

PDF 4 KURD

ژمارە	ناوی خێڵ	ناوچەی نیشتەجێبوون
٢٨٧	یورانکو	قەزای کەرزان سعرت
٢٨٨	یوسکانلو	کەرتی رقە
٢٨٩	یوسکیلان	قەزای قەحتە، مەلاتیە، عەزیز
٢٩٠	بوسکیران	
٢٩١	راجکوتان	قەزای کارزانن سعرت
٢٩٢	رەجیلو (ئەفشار)	رقە، زامانتی، مرعش، قەیسەریە، زولقەدەریە
٢٩٣	رەسیدان	قەرەحەساری رۆژهەڵات
٢٩٤	رەشی	رقە، رهان حەلەب، کلیس، دیاربەکر، عینتاب
٢٩٥	رەکوتان	دەوروبەری موش، دیاربەکر
٢٩٦	رەزکی	دیاربەکر
٢٩٧	ریشان	رقە، ئەرزروم، دیاربەکر، ماردین، مەلاتیە
٢٩٨	ریشی	رقە، روها، حەڵەب، کلیس، عینتاب، دیاربەکر
٢٩٩	ریشوان	مەلاتیە، ئەنکەرە، رقە، حەلەب، عینتاب، قیرشەهر، قەستەمونی، مرعش، قەلای مەنسور، نزیب پیرە، جیك سیوەرەگ، دیاربەکر، سیواس، بوزوك،
٣٠٠	ریزی	رقە، موسڵ، ویلایەتی شارەزوور، قەلای مەنسور، مەلاتیە، قەزای بەهشتی
٣٠١	روتان	ویلایەتی عەزیز، رقە، قەحتە، گەرگەر، مەلاتیە
٣٠٢	روزی	قەزای سلێمانی، کەرتی کەرکوك
٣٠٣	روزەکی	ئەرزروم، قەزای حنیس
٣٠٤	سەراج	توقان، کوتاهیە، عەلانیە
٣٠٥	صیفان (سیفان)	ئەنکەرە، هایمان، کلیس، جەرکەس، بوزوك، قۆنیا، قیرشەهر
٣٠٦	سەبیکان	دیاربەکر، رقە، وان
٣٠٧	سەگبان	قەزای ئیزنیك
٣٠٨	یەکنلو	رقە، دیاربەکر، ئەرزروم، قەزای تکە

ناوچەی نیشتەجێبوون	ناوی خێڵ	ژمارە
کەرتی دیاربەکر	سەلبدان	٣٠٩
کەرتی دیاربەکر	سەرکشان	٣١٠
جوروم، خوداوەنکار،سەمسون	سەید وەند	٣١١
ئەرزروم، مەلازکورد، رقە	سیبکس	٣١٢
رقە، ئارغونی، دیاربەکر	سەیدان	٣١٣
دیاربەکر، مەلازکورد، ماردین، رقە	سیلوان	٣١٤
کەرتی کەرکووك	سین	٣١٥
کوتاهیە، ئەنکەرە، ماردین، رقە	سنجان	٣١٦
کەرتی رقە	سیندیکان	٣١٧
مرعش، قەزای بوستان	سنەمیلوو	٣١٨
دەرسیم، ئەرزنجان	سیبکانی	٣١٩
دیاربەکر،رقە	سیسکان	٣٢٠
رقە، دیاربەکر	سیوەرەگ	٣٢١
کەرتی ئەرزروم	سیسانلو	٣٢٢
قەزای تکهن مرعش، کلیس	سولاق	٣٢٣
کەرتی ئەنکەرە	سوفیانلو	٣٢٤
دیاربەکر، رقە، پیرەجیك	سروح	٣٢٥
رقە، دیاربەکر، ماردین	سحورکان	٣٢٦
ئامەد (دیاربەکر) قەزای بالون رقە، ماردین، کەرتی موسڵ، ئەرزروم، کەرتی دیاربەکر	سورجوجی	٣٢٧
رقە، مەلاتیە	شەعبانلو	٣٢٨
کلیس، دیاربەکر، ئەرزروم، هوزات، موسڵ، حەڵەب، گیلدیر، حسن کیف، ئاقسەرای، قارس، وان، هەکاری، رقە، ئارغونی	شکاك (شکاکیان)	٣٢٩
رقە، مەلاتیە، عەرەبگیر	ساماق	٣٣٠

PDF 4 KURD

PDF 4 KURD

ژماره	ناوی خێڵ	ناوچەی نیشتەجێبوون
٣٣١	شامالَلو	رقە، مەلاتیە، عەرەبگیر
٣٣٢	شاتیبان	کەرتی دیاربەکر
٣٣٣	شاقی (شاقیلو)	ئەرزروم، رقە، کلیس، حەڵەب، قەزای کیغی، لایەکانی روباری فورات، هەکاری، وان
٣٣٤	شەدادان	ناوچەی شام
٣٣٥	شەفاعەتلو	سیواس و دەوروبەری، قەزای دیوریغی
٣٣٦	شارەبان	قەزای خوراسان (ویلایەتی بەغدا)
٣٣٧	شەهرکان	رقە، ماردین
٣٣٨	شەمسیکی	قەزای هەکاری
٣٣٩	شیدان، شادان	ویلایەتی وان، ئەرزروم، هەکاری
٣٤٠	شیخان	ماردین، رقە، دیاربەکر، موسڵ، تەرابلسی شام و دەوروبەری، ئەنکەرە، مرعش، روها
٣٤١	شیخ کویان	کەرتی دیاربەکر
٣٤٢	شیخ بزینی	کوتاهیە، جوروم، دیاربەکر، هایمانا (نزیکی ئەنکەرە)، ماردین، رقە، ئەنکەرە، ئەرزروم، قوجەعەلی، قارەمان، کنغری، بوزوك، قەستەمونی
٣٤٣	شیخ داودان	ناوچەی دیاربەکر
٣٤٤	شیخ حەسەنلو	کماه، ئەرزنجان، دیاربەکر، عەرەبگیر، جمیشکەزیك، کیغی، قەزای پالو، ئەرزروم، مەلاتیە
٣٤٥	شیروان شیخی	ویلایەتی وان
٣٤٦	شرینان	ئەرزروم، قەزای کیغی
٣٤٧	شهورکان	رقە، ماردین، عەرەبگیر
٣٤٨	شکوران	قەزای کلیس
٣٤٩	ناکوری	قەزای مەحمودی (هەکاری)، وان، ناوچەکانی هەکاری و قەزای بایەزید

PDF 4 KURD

ژمارە	ناوی خێڵ	ناوچەی نیشتەجێبوون
٣٥٠	تاڵەبانی	ویلایەتی شارەزوور
٣٥١	تەریقانلو	مرعش، مەلاتیە
٣٥٢	تیرجانلو	کەرتی رقە
٣٥٣	تیربیری	بەتلیس، سیوەرەگ، جزیرەی ئیبن عومەر، ماردین
٣٥٤	تیرجان	کەرتی رقە
٣٥٥	تیریدی	بەتلیس، سیوەرەگ، دیاربەکر، جزیرە ئیبن عومەر، ماردین، وان
٣٥٦	تیرکان	ئەرکانی، ئەنکەرە، مەلاتیە، قۆنیا، مرعش، قیرشەهر، ئاماسیا، سیواس، جەرکەس، کوتاهیە، رقە، ئەرزروم، قەرەحەساری رۆژهەڵات
٣٥٧	تیروکان	قەزای جیاکجور (دیاربەکر)
٣٥٨	توبوزلو	قەزای دریبم، قەزای ویزە
٣٥٩	توراجلو	دیاربەکر، رقە، ماردین
٣٦٠	تورکانلو	رقە، ئەرزروم، ئەنکەرە
٣٦١	کوهبەنیلو	کەرتی ئەرزروم
٣٦٢	عنوانلو	قەرەحەسار، سیوری حەسار، ئەنکەرە
٣٦٣	ئولوس	ئەرزروم، دیاربەکر، بۆلو، رقە، قەزای بالو، قەزای کیغی، کەرتی قارس
٣٦٤	ئومەران(ئاوامرانکو)	مەلاتیە، رقە، دیاربەکر، بوزوك، مرعش، قەزای شوری
٣٦٥	وامەران	رقە، ماردین
٣٦٦	ویساوی	دیاربەکر، قەزای چەرمیك
٣٦٧	ویزەلو	قەزای ئەربیلی شارەزوور
٣٦٨	ویسبانلو	ئەرزنجان، ئەرزروم
٣٦٩	بیکانە	چیای شەنگار، ویلایەتی موسڵ، کەرتی وان، بەتلیس
٣٧٠	بیلوەنیك	مەلازکورد، دیاربەکر

PDF 4 KURD

ژمارە	ناوی خێڵ	ناوچەی نیشتەجێبوون
٣٧١	زاغفەرانلو	مەلاتیە، قەڵای مەنسور، ماردین، ئەرزروم، سیواس
٣٧٢	زاخوران	کەرتی دیاربەکر، سیواس، رقە، ئەردەهان
٣٧٣	زازا	کەرتی دیاربەکر
٣٧٤	زەروکان	رقە، قەڵای مەنسور، مەلاتیە ئاقرای، دیاربەکر، ئەرزروم، ماردین، قەحتە
٣٧٥	زەرکی	دیاربەکر، ئەرزروم، ماردین، موش، بەتلیس، رقە، قەزای ئارکەنی
٣٧٦	زێدی	قەزای خۆشاب (وان)
٣٧٧	زیوە (زیوەلو)	ئەنکەرە،خەربوت، دیاربەکر، جوروم، بوزوك، ئاماسیا، رقە، جەرکەس، قارس، مەلاتیە، گیلدیر، سیواس، ئەرزروم، قەرەحەساری رۆژهەڵات، توقات، چەرمیك، قەزای موت، ئیحەل
٣٧٨	زەند	هەمەدان (ئێران)، کەرتی شارەزوور
٣٧٩	زیرکانلو	کەرتی ئەرزروم، ماردین
٣٨٠	زیباری	دیاربەکر، رقە، سیواس، کنغەری، قارس، بایەزید، ساوور، ماردین، ئەرزروم، چەرمیك،
٣٨١	زیلان	دیاربەکر، رقە، سیواس، کنغری، قارس، بایەزید، ساوور، ماردین، ئەرزروم
٣٨٢	مزوری	دیاربەکر، قەزای عەقرە، شارەزوور
٣٨٣	لولوبان	هەکاری، دیاربەکر
٣٨٤	شیخ یونان	دیاربەکر، ئەرزنجان
٣٨٥	جین (جینان)	سیواس، قەرەحەساری رۆژهەڵات
٣٨٦	قرابال	دیاربەکر، قەزای کیبان، ئەرزروم، چارسنجاق
٣٨٧	ئاشبان	دیاربەکر، سروج، روها
٣٨٨	شەمس بیکی	قەزای هەکاری، دیاربەکر، ماردین

PDF 4 KURD

ناوچەی نیشتەجێبوون	ناوی خێڵ	ژمارە
ئەرزنجان، دەرسیم، کەرکوك	کاکایی =کاکەیی	٣٨٩
ماردین، رقە، چیای لوبنان	جانپولاد	٣٩٠
دیاربەکر، ماردین، هەکاری، سلێمانی	قادری	٣٩١

ئەگەرچی هەولێر –پایتەختی ئوتۆنۆمی لەکوردستانی عێراق –کۆنترین ئەو شارە کوردییانەیە کە بونیادنانی قەڵا دێرینەکەی دەگێڕنەوە بۆ سەردەستی سارگۆنی ئەکادی لە ساڵی (٢٣٥٠پ.ز) ولە شوێنەوارە بابلیو ئاشوورییەکاندا بە ناوی (ئەرپا-ئیلۆ) واتا: شاری چوار خواوەندەکان، ناسراوەو هەروا بەوە ناوبانگە مەلبەندێکی گرنگ بووە بۆ پەرەستنی خوداوەند عەشتار (٢٧/٥٧) و لەنزیکییەوەش ساڵی (٣٣١پ.ز) شەڕی کواکمیلا لەنێوان ئەسکەندەری ماکدۆنیو داریۆشی پادشای فارس روویداوە، بەڵام شارەکانی دیاربەکرو خەربوتو بۆتان (جزیرەی ئیبن عومەر)بە لانکی نەتەوەی کورد دەژمێردرێ. چونکە لێرەوە بڵاوەیان کردو لێرەش بزوتنەوەی نەتەوەیی کورد (بنەماڵەی بەدرخانییەکان) لەکۆتایی سەدەی رابوردوو، سەری هەڵدا (٢٧/٨٨)

لەرووی دانیشتوانیشەوە، ئەوا کوردستانی گەورە بە هەرسێ بەشەکەیەوە ژمارەی دانیشتوانی دەگاتە نزیکەی (٢٤)ملیون کەس، نیوەیان لەکوردستانی تورکیا دەژین. جا، ئەگەر مینورسکی کاتی خۆی ئاماژەی بەوە داوە کە ئەرمەن (٦٠-٧٠٪) دانیشتوانی خاکی دەوروبەری دەریاچەی وان پێکدێنن (١٧/٢) کە ئەسڵەن ناوچەیەکە زۆربەی دانیشتوانەکەی کوردن، ئەوا بە هەقیقەت کوردەکان (٦٥٪)ی دانیشتوانی ویلایەتە کوردییەکانیان پێکدێنا لەدەوڵەتی عوسمانیدا، بەڵکو خودی مستەفا کەمال ئەتاتورك لە بەرواری ١٦ی کانوونی دووەم واتا ماوەیەکی کەم بەرلەوەی کۆماری تورکیا جاڕ بدرێ، ئاماژەی بە بوونی هۆزە کوردییەکان داوە لەویلایەتی (قۆنیا)ی نزیك ئەنکەرەی پایتەخت (١٠/١٠). وێڕای ئەو هەوڵە زۆرانەی حکوومەتەکانی عوسمانی پیادەیان کرد بۆ بە تورك کردنی نەتەوەی کورد، بەڵام ژمارەی نوێنەرانی کورد لەیەکەمین ئەنجومەنی نیشتمانی تورکیا کە لەسەروبەندی شەڕی رزگاریخوازی بەسترا (٢٣) نوێنەر بوو لەکۆی ١٢٣ نوێنەرەکەی ئەو ئەنجومەنە (٣٨/٢٨٥)، واتا نزیکەی (١٧٪) ئەمەش نزیکەی هەمان رێژەی ژمارەی کورد پێکدێنێ لە بەرامبەر تورکەکانی دەوڵەتی عوسمانی لەکاتی رووخانیدا. خەملاندنەکانی دەزگای ئاماری دەوڵەت باسیان لەوە

PDF 4 KURD

کردووه کە ژمارەی ناوچەی باشووری ڕۆژهەڵاتی ئەنادۆل- ئەمەش ئەو ناوچەیە دەگرێتەوە کەمایەتیی کورد تیا نیشتەجێیە-لە میانەی ساڵانی ١٩٩٠ بۆ ٢٠٠٥بە ڕێژەی ٧٦٪ زیاد دەکات، چونکە ژمارەی دانیشتوان لەو (٨) ویلایەتە کوردییانەی حوکمی عورفی دەیانگرێتەوە، ئەو کاتە دەبێتە ٧٥٧٥٠٠٠ حەوت ملیۆن و پێنج سەد و حەفتاو پێنج هەزار کەس (١٩/٣٧). پێشتر ژمارەی دانیشتوانی ئەم ناوچەیە بە پێی سەرژمێری ساڵی ١٩٨٥ نزیکەی ٤٣٠٣٥٦٧ کەس بوون کە بریتی بوو لە ویلایەتەکانی: سعرت، دیاربەکر، ئەرزنجان، ئاگری، هەکاری، مرعش، ئەرزروم، وان، بەرزترین ڕێژەی زیاد بوونەکە ئەم ڕاپۆرتە تۆماری کردبوو کە پسپۆڕانی تورك‌و ژاپۆن لەدەزگای پلانی تورکیا DPT ئامادەیان کرد سەبارەت بە ناوچەی باشووری ڕۆژهەڵاتی ئەنادۆڵ، ویلایەتی سعرت بوو، لێرە ئەم زیادبوونە لەکۆتایی ساڵی ٢٠٠٥ دەگاتە ٩٤,٤٪ (١٩/٣٧).

ئەگەر ڕێژەی گەشەکردنی دانیشتوانی کورد وەربگرین کە دەکاتە لە ٣٥٪ ئەوا ژمارەی کوردەکانی ئەم ڕۆژگارە لە تورکیا بە پێی ئاماری ساڵی ١٩٩٠ کە تێدا ژمارەی دانیشتوانی تورکیا (٥٦) ملیۆنە، دەگاتە نزیکەی (١٢)دوانزە ملیۆن و دابەشبوونەتە سەر (٢٠) ویلایەتی تورکی لە کۆی (٨١) ویلایەت، لەوێ کوردەکان زۆرینەی دانیشتوان پێکدێنن نزیکەی (٥٥-٨٠٪) لە ویلایەتەکانی هەکاری، سعرت، ماردین، شەرناخ، باتمان، موش، دیاربەکرو بەتلیس. هەروا کوردەکان (٤٠-٦٠٪)ی ژمارەی دانیشتوانی ویلایەتەکانی وان‌و تونجەلی (دەرسیمی پێشو) و ئازیغ(عەزیزی پێشو)و ئادی یامان‌و مرعش‌و ئورفەو بنگۆل پێکدێن‌و نزیکەی (٢٠-٤٠٪)یش لە ژمارەی دانیشتوانی ویلایەتەکانی: سیواس‌و قارس‌و ئەرزنجان‌و غازی عێناب پێکدێن، جگەلەوەی کەمایەتییەکی مامناوەندی پێکدێنن لە ویلایەتەکانی ئەستەموڵ‌و ئەنکەرە و قۆنیا.

PDF 4 KURD

سەرچاوەکانی بەشی یەکەم

١- د.تقی دةباغ، د.ولید الجادر: عصور قبل التاریخ. مطبعة جامعة بغداد ١٩٨٣

2- Mellaart, J: Catal Huyuk, a Neolithic Town in Anatolia, London 1967

٣- د.ولdد الجادر:نظرات فی مباحث و مؤلفات، مجلة سومر. الجزءالاولء الثانی،المجلد ٢٦ بغداد ١٩٧٠

٤- ولید الجادر، دراسة فی حضارة العراقء الشرق الاوسطء الادنی القدیمة، مجلة الاقلام، العدد السادس السنة الثامنة ١٩٧٢,

5- L'avt au Pays De Hittites: 16000 A 600 Av. J- C- Paris 1964

٦- طه باقر: مقدمة في تاريخ الحضارات القديمة الجزء الاول، مطبعة الحوادث بغداد ١٩٧٣.

7- Hurriyet gazetesi,8-8-1989

8- J.G.Macqueen: The Hitties. Thames and Hudson, London 1975.

9- Encyciopaedia Britannica –U.S.A 1966.

١٠- ابراهيم الداقوقی: فنون الأدب الشعبي التركماني، مطبعة الزمان- بغداد ١٩٦٢.

11- Xenophen, The Persain Expedition, Transllated by: Rex Warner, Penguin Classics, England 1965.

١٢- ابراهيم الداقوقی: فنون الأدب الشعبي التركماني بغداد ١٩٦٢.

13- Paul Garelli: Le proche- Orient Asiatique-Paris 1965.

14- D: Arnoud: Le proche-Orient Asiatique-Paris 1970 14 D: Arnoud: Le proche-Orient-41 Asiatique-Paris.

PDF 4 KURD

15- Robert Kuper: Le Nomandes en Mesopotamia au Temps de Rois de mari, Paris-1975.

١٦- لەگفتوگۆیەکمدا لەگەڵ دکتۆر وەلید الجادر دەربارەی سەرچاوە فەرەنسییەکانی ئەم بەشە کە هەندێ وردەکاریم هێنایەوە سەبارەت بە حورییەکانو نـاوی ناوچـەکانی نیشـتەجێبوونیانو ژمارەیـەك لەپادشاکانیان.

١٧- بنۆڕە باسو لێکۆڵینەوەکانی بەڕێزان: محەمەد ئەمین زەکی، رەفیـق حیلمـی، عەبـدوالرحمان قاسملو، د.کەمال مەزهەر، د.عەزیز ولحاج، د.عەبدولسەتار تاهیر شەریفو ئەوانیتر.

١٨- البلاذري، فتوح البلدان، مكتبة الهلال بيروت ١٩٨٣.

١٩- ول ديوارنن، قصة الحضارة، الجزء الثالث، مطبعة بيروت ١٩٥٦.

٢٠- جورج كونتينو: الحياة اليومية في بـلاد بابـل و آشـور، ترجمـة سـليم طـة التكـريني و برهـان عبدالتكريني، دار الرشيد بغداد ,١٩٧٩

٢١- د.علاء جاسم البياتي: علم الاجتماع بين النظرية و التطبيق: دار التربية، بغداد ١٩٧٥.

٢٢- ملى تتبعلەر مەجموعەسی، بیرنجی جلد، ئەستەمولّ، مەتبەعە عامیرە ,١٣٣١

٢٣- م.ساگع: ئەتنوگرافيا، عيلم ئەقوام، ئەستەمولّ ١٣٢٧ مەتبەعە عامیرە.

٢٤- هەروا (توك-يو) یەکێکـە لەبەشـەکانی داسـتانە نەتەوەییـە ناسـراوەکان لەئـەدەبی کـۆنی تورکیدا.

بۆ زانیاری زیاتر: بڕوانە: الداقوقي، فنون الأدب الشعبي التركماني لاپەڕە ١٩و دواتری.

٢٥- زیاْ ئویغوز: ریشەکانی زایۆنیزم، وەرگێڕانی بۆ عەرەبی ئیبراهیم داقوقی بەغدا ,١٩٦٦

٢٦- دراسات في المجتمع العربي، دانەری کۆمەڵێك لەمامۆستایانی کۆلێژەکانی ئادابو ئـابووریو زانستە سیاسییەکان لەزانکۆی قاهیرە، چاپی دووەم ١٩٦١-١٩٦٢.

٢٧- منذر الموصلي: عرب و اکراد، بيروت ,١٩٨٦

٢٨-کتێبی پیرۆز (سەروبەندی کۆن) بەیروت ١٩٥١ سفری تەکوین سەحاح ٢٣، ژمارە,١٩٠٣

29- Walters, Laquear: Communsm and Nationalism in The Middle east,2 Ed. London 1957.

٣٠- محمود الكشغرى: ديوان لغات الترك، ج١، ئةستةمبولَ ١٣٣٣

٣١- كى لسترنط، بلدان الخلافة الشرقية، ترجمة بشير فرنسيسء كوركيس عواد بتغدا ,١٩٥٤

٣٢- مينور سكى: الاكراد..ملاحظات و انطباعات، ترجمة د.معروف خزنتدار بغداد ,١٩٦٨

PDF 4 KURD

٣٣- ئوليا ضةلقبى سياحة تنامةسى، ج٤ ئةستةمبول ١٣١٤

٣٤- محمد امين زكى: خلاصة تاريخ الكرد‌ء كردستان، ترجمة محمد على عونى، ج١، چـاپى دووەم، بەغدا ١٩٦١وكتاب شريف پاشا: تقرير حدود مەتبەعە عاميرە ئەستەموڵ ,١٢٨٦

35- det Turkay: Osmanli Devietinde Oymak Asiret Ve Cemaatiar.1st 1979.

٣٦- شمس الدين سامى: قاموسى توركى، ئەستەموڵ ١٣١٧ ك

37- Hurriyet gazetesi, 8-1-1990

38- Nuri Dersimi, Beyrut 1950.

PDF 4 KURD

بەشی دووەم

تورك و كورد لەچاخەكانی مێژوودا

PDF 4 KURD

PDF 4 KURD

کوردی دانیشتووی ناوچەکانی باشووری رۆژهەڵاتی ئەنادۆڵ، لەبەرەبەیانی مێژووەوە خەڵکی رەسەنی وڵاتەکەنو تیادا ناوچە شاخاوییەکانیان لە هەرێمی (کوردا) کردنە نیشتمانی خۆیان لە کاتێکدا شاری (کیرتا) مەڵبەندی ئەوان بوو، لێرەشەوە لەگەڵ تورکەکانی دانیشتووی پێدەشتەکان ئاسیای ناوینو بیابانەکانی نێوان دەریای خەزەر-قەزوین-و چیاکانی تای لە باکووری چین، جیاوازییان هەیە.

چینییەکان دیرۆكو بەسەرهاتو رووداوەکانیان لەدێر زەمانەوە ساڵی (٢٨٠٠ پ.ز) تۆمار کردووە، لە نووسراوەکانیاندا گوتوویانە، هۆزەکانی (شان یۆنگ) — لەو سەروبەندە- لەو ناوچەیە دادەنیشتن کە لە هێڵی ئورتوس لە باکوورەوە تاوەکو چۆمی (ئیرتیش) بەرەو باشوور درێژبۆتەوەو پێیانیان دەگوت (تا-تان Ta-Tan)، ئەمانە باپیرە گەورەکانی ئەو (تۆکیۆ- Tukyo)یانە بـوون کـە بـە لای دۆڵـی رووبـاری (ئورخۆن)ەوەو رێك بەلای لقێکی ئەم رووبارە کە پێیان دەگوت (قۆن) نیشتەجێ بوونو سنوورەکەی لە رۆژهەڵاتەوە (مەنشوریا)یەو لە باکوورەوە زرێباری (بایقـال)و لـە خۆرئـاواوە کـەرتی (ووسـون)و لـە باشووریشەوە وڵاتی چینو ماچین بوو (٣١/١)، (توکیۆ)یش ئەو ناوەیە چینییەکان، لەسەرچاوە چینییە کلاسیکییەکاندا بە تورکەکانیان گوتووە.

لەبەر ئەوەی تورکەکان لەگەڵ مەرومالاتەکانیان بەلای دامێنەکانی چیاکانی (تای)یەوە دەگوزەرانو لێرە دەوارە رەشەکانیان بەسەر کەناری رووبارەکانەوە هەڵدەداو ژیانێکی کۆچەرییان بە دوای لـەوەڕگاو سەوزیو ئاودا بەسەر دەبرد، بۆیە لەتۆمارە چینییەکاندا بەناوی (شان یۆنگ)ەوە ناویان هـاتووە، واتـا دانیشتوانی هەردەو بانەکان، چونکە مێگەل و مالاتو ئەسپو ماینەکانیان، گوزارشتیان لەژیانو ماڵ سامانیان دەکرد، لەسەر شیرو ماستو پەنیرو گۆشتیان دەژیانو پێستو خوریو مـەرەزیان بـۆ جـلو پۆشاکی خۆیان بەکاردەبردو لەشیری ماینەکانیان شەرابێکیان دروست دەرکرد، پێیان دەگوت (قومێز)، هەر لەمناڵێشەوە مناڵەکانیان لەسەر سوارچاکیو شەڕ، رادەهێنان (٣٢/١).

ئەگەرچی تورکەکان لە ساڵی (٢٣٥٧پ.ز)ەوە لەو دەمەی (یائو-Yao) بووە یەکەمین ئیمپراتۆری ناوچەی (جۆنگ- قوئو)ی چینی ، لەشێوەی هۆزگـەلی پـەرتوبلاو دەژیـان، بـەلام هـەر لـە سـاڵی (٢٢٠٥پ.ز)ەوە لەسەردەمی زنجیرەی حوکمڕانی (هیا- Hia)دا دەستیان کرد بە داگیرکردنـی وڵاتـی چین. کە زنجیرەی (شانگ-Chang)یش ساڵی (١٧٦٦پ.ز) هاتنەسەر تەخت، (شۆن-گـۆئی) تـوانی هۆزەکانی تورك یەکبخاتو دەست بەسەر (چین)دا بگرێ. لێ هەرچەندە چینییەکان تورکەکانیان لە چینو ماچین دەرکرد، کەچی ئەوان- واتـا تورکـەکان-، بـە درێـژی ئـەو سـەروبەندانەی زنجـیرەی (شـانگ) حوکمڕانیی ئەو وڵاتەیان گرتبووە دەست کە (٦٤٤) ساڵی خایاند، لەسەر پەلامارو هێرشو داگیرکردنیان بۆ چین، بەردەوام بوون. بەلام (وو-وانگWou Wang)ی دامەزرێنەری زنجـیرەی بـەهێزی (چـی-ئـو

PDF 4 KURD

Tcheo)، هەر بەوە نەوەستا لە ساڵی (١١٢٢پ.ز) سنوورێك بۆ داگیرکارییەکانی تورکـان دابنێـت، بەڵکو هێنانییە ژێر رکێفی دەسەڵاتی ئیمپراتۆرییەتەکەیەوە، لیێ ئەوان هەمیسان لەساڵی (١٠٧٩پ.ز) سەربەخۆییان وەرگرتەوەو جارێکی تر دەستیان دایە هێرشبردنو داگیرکردنـی چـین، ئەمـەش وایکـرد خەڵکی چین بیر لە بونیاتنانی شوورەی مەزنی چین بکەنەوە کە لە سەردەمی فەرمانڕەوایی (شە-هوانگ تیە)ی زنجیرەی (تسین) تەواویان کرد (٣٣/١).

لەسەروبەندی زنجیرەی (هان) (٢٠٢پ.ز-٢٥ز) تۆمارگە چینییەکان ناوی تورکانیان بە (هیونگ-نو) بردووە، دەڵێن ئەمانە پێکهاتوون لـەهۆزەکانی (هـۆن-قـۆن)و (هـۆن-تیـە)و (هـۆ-یـەن). لـەم بارەیەشەوە، مێژووناس (عەلائەدین جوەینی) کە سەردانی ناوچەکانی تـورکی کـردووە، بـە جەختـەوە دەڵێت: بە تورکانی دانیشتووی باکووری چین، دەڵێن: (قۆن). ئەمە لەکاتێکدا (مەحموود کەشـغەری)ی زمانناسی تورك جەختی کردووە کە (قۆن) لە زمانی تورکی ئەرغۆ بە واتای (مەڕ) دێت، یانی (قۆیۆن) بە تورکی ئۆغۆزی (٣٢/٢)، ئەمەش ئەوە دەگەیێنیێ واژەی (هۆینگ-نو) کە چینییەکان بە تورکانیان گوتووە، واتە: قۆینلو، یانی مەڕدارەکان یان خاوەت مەڕەکان، ئەمەش ئەو زاراوەیە بوو کە تورکـەکان لەو سەروبەندانە لەنێوان خۆیاندا بەکاریان دەبردو پاشماوەکانی هۆزانی (ئۆغۆز)یش لەکاتی پێکهێنـانی هەردوو حکوومەتی (ئاق قۆینلو)و (قەرە قۆینلو) لـە(١٤٠١-١٥٠٨ز) ئـەم دەسـتەواژەیان هێنایـە عێراقەوە.

ئەگەرچی سەرچاوە کلاسیکییە چینییەکان لە ساڵی (٢١٠پ.ز) دەڵێن گرنگترین هۆزەکانی تـورك بریتی بوون لە: هۆنو تۆکیۆو ئویغورو ئوغوزو قارلوقو قانایو قـەپجاقو قرغیـزو رابـەرێکی قائـان یان(خاقان) سەرکردایەتیی کردوون پێی گوتراوە (تـانزۆ Tanju)، ئـەو کەسـەی کـە پلـەی یەکـەمی دەسەڵاتی لەدەوڵەتدا بەدەستەوەیە، لەوێ (مەتە Meta) تانزۆی تورکەکان-خاقانی گەورەیان بوو لـەو سەروبەندەدا، بە پلەی دووەمیش ژنەکەی هاتووە کە پێیان گوتووە (یـەن Chi-Yen)، جێگرەکەشـی لەپاش خۆی، خاقان کە بە ژیانەوەیە، دایدەنێتو ناوی (هیەن-ڤانگ Hiean Vang)ە، لەو دەمـەدا خاقانی مەزنیان (تیومان Teo Man) بووە کە کردەوەی رێکخستنی قەوارەی سەرەکی دەوڵەت بە پێی سیستەمی سەربازی یەکێك بووە لەو کردەوە چاکانەی کە بۆ سەردەمی ئەو دەگەڕێتەوە. بۆ نموونە: شار دەکرێ بە چەند بەشێکەوە: سەنتەر، لای ڕاست، لای چەپ. سیستەمی سەربازیش هەر بەوجۆرە بـوو: دڵ، لای ڕاست، لای چەپ (٣٧/١).

بەڵام مەحموود کەشغەری لە ساڵی ٤٦٦کۆچی، دەڵێـت: تورکـەکان لـە بنەچـەدا بیسـت هـۆزن، هەموویان دەچنەوە سەر تورك کوڕی یافپ کوڕی (نووح)ی پێغەمبەر (د.خ)و ئەوان لە پایـەی کـوڕانی

PDF 4 KURD

(رۆم)ی کوڕی (عیصۆ)ی کوڕی (ئیسحاق)ی کوڕی (ئیبراهیم)ن (د.خ) (٢٧/٢). ئەم هۆزانە بە ریزبەندی لای ((رۆم))ەوە بەرەو خۆرهەڵات بە جاهیلیو ئیسلامییانەوە، ئەمانەن: بچنك، قەفجان، ئوغوز، یەماك، بشغرت، یسمل، قای، بیاقۆ، تەتار، قەرقز- ئەمانە نزیکی چینن- لەپاشان، ئەم هۆزانە دێن: جوکل، تەخسی، ئەغراق، چرق، چەمل، ئیغۆر، تینکت، خەتای، ئەفغاچ -ئەم هۆزانەش ناوەندن لەنێوان باشوورو باکوور- کەسایەتیگەلێکی حوکمڕانی گەورە سەرکردایەتیی ئەم عێڵانەیان کردووە، وەك ئەو کەسایەتییانەی لە ئامێزی گەلانی خێڵە باوکسالارییەکان پەروەردەو گەورە بوون کە فرەجار ناو بەناو لە مێژووی ئەو ناوچانە بەرچاومان دەکەون. کاتێکیش ئەم هۆزانە بە لێشاو لەدامێنی چیاکانی (تیان-شان)ەوە بەرەو بیابانەکانی ئاسیای ناوین، هاتن، چەند خەسڵەتێکی رەگەزیی جیاوازیان لەگەڵ خۆیاندا هێنابوو، رەگەزناسانی مرۆیی پێیان دەڵێن: خەسڵەتە تۆرانیزمییەکان، (١٠٩/٣).

ئویغۆر (ئیغۆر)ەکان لە رووی ژیاریو کلتوورییەوە لە هۆزە تورکەکانیتر دەوڵەمەندتر بوون، بۆ نموونە: خەتێکی ناسراویان هەبوو، ئەم خەتە دروست کرابوو بۆ نووسینی زمانی تورکی رۆژهەڵاتیو وەرگێڕانی کۆمەڵێك کتێب لەژێر کاریگەریی نێردراوە تەبشیرییە نەستووریو بوودیو مانەوییەکان، لەوێ را بەر لەسەرهەڵدانی ئیسلام دوو شێوەزاری باو لەزمانی تورکی لەگۆڕا بوو: شێوەزاری ئویغور (شێوەزارە رۆژهەڵاتییەکە)و شێوەزاری کوك تورك (شێوەزارە خۆرئاواییەکە) (١٠/٤).

لەدەوروبەری سەدەی شەشەمی زایین، تورکەکان بوونە خاوەن دوو دەوڵەتی بەهێز لە مەنگولیاوەو تخووبی باکووری چینەوە تاوەکو دەریای رەش، درێژ ببوونەوە. دامەزرێنەری دەوڵەتە رۆژهەڵاتییەکە، (بۆمین) لە ساڵی (٥٥٢ زایین) کۆچی دوایی کرد، (ئیستم)ی برایشی کە هەموو لایەك ملکەچی بوون، لەدوای مردنی (بومین)ی برای، نزیکەی چارەکە سەدەیەك لەژیاندا مایەوە. پاشان بنەماڵەی (تانگ)ی دەسترۆیشتوو لەچین، دەوڵەتە رۆژهەڵاتییەکەیانی لە دەوروبەری ساڵی (٦٣٠ز) لەناوبردو دەوڵەتە رۆژئاواییەکەشیان لە نزیکەی ساڵی ٦٥٩ز رووخاند. بەڵام زۆری نەخایاند، تورکەکانی باکوور لە ساڵی (٦٨٢ز) تەوقی دیلییەتی بێگانەیان تێکشکاندو تاوەکو ساڵی (٧٤٥ز) سەربەخۆیی خۆیان پاراستو لەم ساڵەشدا هۆزی (ئویغور) شانشینە باکوورییەکەیان لەناو برد. بەڵام پاش ماوەیەکی کەم هێزێکی تورکیی نوێ سەری هەڵدا، ئەوانیش ئەو (قرقز)یانە بوون کە ئیمپراتۆرییەتی (ئویغۆر)یان لە ساڵی (٨٤٠ ز) رووخاندو (ئویغور)ەکانیش بەرەو ئەو ناوچەیە رەویان کرد کە لەم رۆژگارەماندا تورکستانی چینی پێکهێناوە (١١٢/٣).

تورکەکان، ئایینی شامانییان دەپەرست کە یەکێکە لە ئایینە کۆنەکان. (شامانی)یش واتا: پیاوی ئایینی کە خۆی بە ئالقەی پێوەندی دادەنێ لە نێوان خوداوەندو مرۆڤ، ئەم شامانییانە ئیلهامی

PDF 4 KURD

کارەکانیان لەخوداوەندەکانەوە وەردەگرنو بە رێگەی سیحرو ئەفسوونەوە مرۆ لە دێوو درنـجو جنۆکـە قوتار دەکەن. بەڵام لە سەدەی پێنجەمی زایینەوەو لە دەرەنجامی کۆششی نێـردراوە نەسـتوورییەکان، هاتنە سەر ئایینی مەسیحیو لەمانیشەوە (ئەلفو بێـی سـامی)یان وەرگـرت کـە دواجـار بەخـەتی ئویغوری ناسراو بریتی بوو لە١٤ پیت. وەلـێ رەنووسـی ئورخـوونی (٣٤) پـیتی لـە سـەدەی (٨)ی زایینەوە، شوێنی رەنووسـی ئویغـوری گرتـەوە (١٨/٤)، ئـەو دەمـەی نێـردراوە مژدەبـەر بـوودیو مانەوییەکان لە ناو تورکەکاندا سەریان هەڵدا (١١٢/٣). بەڵام دەرکەوتنی موسلمانەکانو ئەنجامـدانی غەزاو لەشکرکێشییە خێراکانیـان دوای سـەرکەوتنیان بـە سـەر ساسـانییەکاندا لـە سـاڵی ٦٥٢ز و پێشوازیکردنی ئێرانییەکان لە ئایینی تازەی ئیسلام، رێی لە پێش عەرەبەکان خۆش کرد بـۆ بەسـتنی پێوەندی بازرگانی لەگەڵ تورکەکان بە رێگای (حریر)ەوە کە تاوەکو چینو ماچین درێژ دەبۆوە، ئەو دەمە تورکەکان لە ناوەڕاستی سەدەی نۆهەمینەوە هاتنە سەر ئایینی ئیسلامو دواجار بوونە مەچەکی راستی عەرەب بۆ بڵاوکردنەوەی ئەم ئایینە تا ناوەندەکانی چین (٣/٦).

ئەگەرچی مەملەکەتی تورکیی رۆژئاوا لە دەستپێکی سەدەی هەشتەم، هێشـتا دەسـتیان بەسـەر ئێراندا گرتبوو، ئێرانیش بەرلەوە لە ژێر دەسەڵاتی ئومەوییەکاندا بوو، ئەوا چەندین دەوڵەتۆکەی تورکیو فارسی لەمیانەی هەردوو سەدەی نۆیەمو دەیەمی زایین لەسەر شـانۆ سـەریان هەڵـدا، وەك: خیتـامی مەغۆلی لە باکووری چین، سامانی لە خۆراسان، ئیلخـانی لـە تورکسـتان، بـوەیهی لـە تەبەرسـتانو قـەراخانیو غەزنـەویش لـە وڵاتـی ئێـران. بـەڵام سـەرهەڵدانی سـەلجووقییەکان لـەوڵاتی تـۆرانو لەشکرکێشـییەکانیان بـەرەو رۆژئـاوا لەسـاڵی (٩٧٠ز)ەوە کـە لـەوێ ئـەم سـەلجووقییانە هـەموو دەوڵەتۆکەکانیان بەزاندو سەرکەوتن بەسەریاندا، لە سـۆنگەی ئەمـەدا (قـائیم)ی خەلیفـەی عەباسـی (١٠٣٠-١٠٧٥ز) هانای بردە بـەر (تـوغرول بـەگ)ی سـوڵتانی سـەلجووقییەکانو فـەرمانی دا لـە مزگەوتەکانی عێراق وتاری ئاینی بەناوییەوە بخوێندرێ (١٢٦/٣).

لەساڵی (٤٢٩ك-١٠٣٧ز) ئاپۆرەی لەشکری (غز)ی سەلجووقییەکان گەیشتە دەوروبەری موراغە، شاریان تاڵانو قەتڵو عامێکی بەربادیان لەخەڵکی کرد، پاشان دایان بەسەر هۆزی هـەزبانی کـورداو کوشتارێکی گەورەیان لەناویان نایـەوە، دوای ئەمـە هـەموو هـۆزو خێڵـەکانی ئـەو ناوچـانە لەگـەڵ فەرمانڕەوای ئازەربایجانو هسوژانی کوڕی مەهلانی کورد یەکیان گرتو رووبەڕووی هێرشی (غز)ییەکان بوونەوەو بەرگرییەکی مەردانەیان کردو دەرەنجام توانییان بیانشکێننو پاشەکشەیان پێ بکەن، ئەگەرچی بەشێکیان خۆی گەیاندە قۆڵی ورمێو روویانکردە وڵاتی هەکاری کە لەو دەمـەدا سـەر بـە ویلایـەتی مووسڵ بوو و کاولکاریو تاڵانو بڕۆیەکی بێشوماریان لەوێ کرد (١٣٦/٨).

PDF 4 KURD

که ئەلپ ئەرسەلان لەساڵی ١٠٦٣ز هاتە سەر تەختی سەلجووقییەکان، بیزەنتییەکان ئەنادۆڵیان لە ئەنتاکیاوە لە باشوور تا کوردستان لە رۆژهەڵات داگیر کردبوو (١٧٦/١)، لەبەر ئەمە ئەلپ ئەرسەلان لەشکرێکی لە دژی بیزەنتییەکان لە ئاسیای ناوین ئامادە کردو لە شەڕی مەلازکورد ساڵی ١٠٧١ز سەرکەوت بەسەریانداو (رۆمانس دەیوجین)ی ئیمپراتۆریشیانی بەخسیر کرد (١٨٢/١). بەم کردەوەیەش هەموو وڵاتی ئەنادۆڵ بە کوردستانیشەوە، کەوتنە بن دەستی سەلجووقییەکان، هەندێ لە ناوچەکانی وەك دیاربەکر نەبێ، کە سەر بە مەروانی کورد بوون، مەروان دواترین ئەو فەرمانڕەوایانە بوو کە راستەوخۆ ملکەچی فەرمانی خەلیفە بوو (١٢٨/٣)، بۆیە نیزامولمولك- کە بووە وەسی لەسەر مەلکشای کوڕی ئەو ئەلپ ئەرسەلانەی کە لە ساڵی ١٠٧٢ کوژراو کوڕەکەشی هێشتا نەگەیشتبووە تەمەنی باڵق بوون- هێنای لە ساڵی ١٠٨٣ دیاربەکری داگیر کرد، ئەوسا زمانی عەرەبی وەکو هەموو میرنشینیو سەڵتەنەتەکانی تورك کە لەو ناوچانە تا سەدەی دوانزدەهەمینی زایین دامەزرابوون، زمانی فەرمی بوو (١٦٠/٥). دانیشمانییەکان فەرمانڕەوایی ئەو دەوڵەتۆکانەیان دەکرد کە لە سەردەمی غازی ئەحمەدخاندا سیواسیان کردبووە مەڵبەندی خۆیان. دەوڵەتەکەی ئەحمەدخان ویلایەتەکانی خەربووتو ئەرزرومو تەرابزونو ئەنکەرەو قەستەمونیشی گرتبووەخۆ (١٨٤/١).

لە پاش مردنی مەلکشا لە ساڵی ١٠٩٢ز ئیمپراتۆرییەتی سەلجووقی زۆر بە خێرایی پارچە پارچە بوو، ئەمە لەو دەمەدا کە لەشکرکێشی خاچپەرستەکان بەرەو رۆژهەڵات دەستیپێکردو لەوێ بوونە کێبڕکاری سەرەکیی تورکەکان لەسەر سەڵتەنەتیان لەسووریاو وڵاتی ئەنادۆڵ.. دەبینی بەغدەوینی یەکەم لە ساڵی ١٠٩٨ میرنشینییەکی لە روها (ئۆرفە) دامەزراند، بەشێکی دیکەش لە خاچپەرستەکان بە سەرکردایەتیی (سیمیۆن) لە ئەستەمووڵەوە کە لە ژێر دەسەڵاتی (ئەلکیس گومنین) بوو، روویکردە ئەنکەرەو داگیری کرد، لێرەشەوە روویکردە رۆژهەڵات، بەڵام (ئیسماعیل خانی دانیشمەندی) والیی ئاماسیە لەگەڵ هەریەك لە والیی قەیسەری (کومەشتکین)و والیی ئەنکەرە رێککەوتو لەشکرێکیان ئامادە کرد بەرامبەر هێرشەکەی سیمیۆنو لە نزیك شارۆچکەی جوروم بە سەریدا زاڵ بوون، ئەمیشیان هەڵاتو خۆی گەیاندە ئەو هێزە خاچپەرستەی روویکردبووە ئەنتاکیا. وەلێ (قلیج ئەرسەلان)ی فەرمانڕەوای (قۆنیا) لە نزیك ئاسکی شەهر بەرەنگاریان بۆوەو لە هەوەڵین شەڕدا سەرکەوت بەسەریاندا، بەڵام خاچپەرستان بەردەوام بوون لەسەر ناردنی کۆمەکی زیاتر بۆ هێزەکانیان، بۆیە قلیج ئەرسەلان لە بەرامبەر ئەم هەموو هێزە پاشەکشەی کرد، دوای ئەمە خاچپەرستەکان شۆڕ بوونەوە بەرەو باشوور بۆ چیاکانی قارەمانو ئەنجاش بەرەو شاری ئەدەنە. بەشێکی تریشیان بەرەو چیاکانی گوروون وەڕێ کەوتنو لەوێشەوە بەرەو بوستان. لە لایەکی ترەوە بەشی هەرە زۆریان روویان دەکردە ئەنتاکیا کە (باغیسیان)ی

PDF 4 KURD

ئەوەی ئەلپ ئەرسەلان فەرمانڕەوایی تیا دەکرد. باغیسیان بەبێ پشوودان بۆ ماوەی (٩)مانگی ڕەبەق بەرگری لە شاری ئەنتاکیا کرد، لێرەش قات‌و قڕی لە نێوان هەردوو لا بڵاو بۆوەو شار لە سەر دەستی ئەو خاچپەرستانە هەرەسی هێنا کە وەکو دڕندەکێوی هێرشیان کردە سەر دانیشتوانەکانی، وەك ئەوە (ئەنناگومنین Anna Gomnen)ی کچی ئیمپراتۆر ئەلکسیس لە تۆمارکردنی یادداشتنامەکانی باوکیدا نووسیویەتی‌و هەروا دەڵێت: ((پاڵەوانانی جەنگی پیرۆزی دژ بە موسڵمانەکان مناڵانی تورکیان سەردەبڕی‌و گۆشتەکانیانیان دەبرژاندو پاشان دەیانخواردن)) (١٩٠/١)، لە پاشان خاچپەرستان لەوێوە بەرەو ئەزنیك لەشکریان ڕانی‌و دوای دەستبەسەراگرتنی، ڕوویانکردە (مەعەڕەی نوعمان) و بەوتەی (مێشو)ی مێژوناسی خاچپەرستان، زیاتر لە (١٠٠) هەزار کەسیان لێقەتڵ و عام کردن (١٩٨/١).

لەپاشان لەشکریان کردە سەر شاری قودس‌و لە (١٠٩٩) داگیریان کرد.

مووسڵ‌و بەشی هەرە زۆری جزیرەی فورات تاوەکو باکوور لە ژێر دەسەڵاتی (عیمادەدین زەنگی دابوو، ئەرتەقییەکان هێشتا ماردین‌و بەشێکی زۆری سووریایان بە دەستەوە مابوو (٢١٨/٣) ئەو دەمەی (صلاح الدين) سەری هەڵداو (سووریا)ی گرت‌و لە پاشان (دەوڵەتی فاتیمی) لە میسر لەناوداو قودسیشی لە ژێر دەستی خاچپەرستەکان ڕزگار کرد. کە لە ساڵی ١١٩٣یش کۆچی دوایی کرد، کوڕەکانی‌و دوای ئەمانیش ئەیووبییەکان، جڵەوی حوکمڕانییان لە سووریا و فەڵەستین‌و میسر گرتە دەست‌و لەوڕا نەوەکانی (صلاح الدين) تەنها لە حەڵەب توانییان تاوەکو داگیرکاری مەغۆلەکان لەساڵی ١٢٦٠ بمێننەوە (٢٣٦/٣).

سەرهەڵدانی مەغۆل بە سەرکردایەتی جەنگیزخان‌و لەشکرکێشییان بۆ سەر زنجیرەی (کن)ی فەرمانڕەوا لەچین لای باکوور ساڵی ١٢٤١ز، دەستپێکی سەردەمێکی نوێ بوو لە شەڕو شۆڕو ئاژاوەو پشێوی کە لە چین‌و ماچینەوە لە ڕۆژهەڵاتەوە بگرە تا میسر لە ڕۆژئاوا هەڵایسا. ئەوە بوو جەنگیزخان توانیی لە ساڵی ١٢١٥ دەست بەسەر (پەکین)دا بگرێ، لە ساڵی ١٢٢١یش، (دەوڵەتی خەوارزمی) ڕووخاندو دوای ئەوە لەدەریای (خەزەر)ەوە بە سەر قەفقازیا (وڵاتی قیق) لەشکری بەرەو باشووری ڕووسیا ڕانی بۆ ئەوەی بە چۆمی (ڤۆڵگا)دا بگەڕێنەوە نیشتمانی خۆیان‌و هەمیسان لە مانگی ئابی ساڵی ١٢٢٧ گەمارۆی (پەکین)ی پایتەختی چین بدەن پاش ئەوەی زنجیرەی حوکمڕانی (کن) توانیبوویان وەری بگرنەوە (٢٦٨/٣).

بەرلەوەی جەنگیزخان لەهەمان ساڵ (واتە ١٢٢٧) بمرێت، ئیمپراتۆرییەتەکەی لە نێوان کوڕەکانیدا دابەش کرد کە توانییان سنووری ئیمپراتۆرییەتەکەیان تا ئەورووپای ڕۆژهەڵات بە ڕووسیاشەوە، فراوان بکەن. یەکێکیش لە نەوەکانی کە ناوی (هۆلاکۆ) بوو، ئاپۆرەی لەشکری مەغۆلی بەرەو باشووری

PDF 4 KURD

خۆرئاوا ئاژۆتو توانی دەست بگرێ بەسەر وڵاتی فارسو پاشان بەرەو شاری بەغدا ملی ناو لە کانوونی دووەمی ساڵی ١٢٥٨ داگیری کرد. لە بەغدایشەوە رووی لەشکری کردە سووریاو ئاسیای بچووكو فەڵەستین، لێرەش (زاهیربیپرەس)ی سوڵتانی میسر پێشی لێ گرتنو لە شەڕی (عەین جالووت) ساڵی ١٢٥٩ توانی بۆ یەکەمین جار بیانشکێنێو ئیدی لەو رۆژەوە ئەستێرەی مەغۆل رووی لە کزی کرد (٢٤٢/٣).

لەم سەروبەندانەدا، (سلێمان شاقاڵپ ئەلپ)ی سەرۆکی هۆزی (قایی) ساڵی(٦٢١ك-١٢٢٤ز) کە لە هۆزانی (ئوغوز) بوون، بە سەرکردایەتی (٥٠)هەزار کەس، لە خۆراسانەوە بەرەو ئەنادۆڵ وەڕێ کەوتو هات لە ناوچەی نێوان ئەخلاتو ئەرزنجان نیشتەجێ بوو (١/٧). حەوت ساڵ دواتر، ئەو دەمەی جەنگیزخان مردو دەوڵەتی خوارزمی لە خۆراسان رووخا، سلێمان شا بیری کردەوە لە رێگای حەڵەبەوە بگەڕێتەوە بۆ (خۆراسان)ی زێدی خۆی، بۆ ئەم ئامانجەی ملی کەناراوەکانی چۆمی فوراتی گرتە بەرو کاتێك گەیشتە قەڵای (جعبور)، لەئەسپەکەی هەڵدێراو کەوتە نێو رووباری فوراتەوەو خنکا. دوای ئەم رووداوە دووان لەکوڕەکانی بەنێوی (سونگور تەکینو کوندوغدو)، بەڕێوە بەرەو خۆراسان بەردەوام بوون.

لەولاشەوە دوو کوڕەکەی تری (ئەرتوغرولو دوندار) لە رێگەی (ئەرزروم)ەوە گەڕانەوە بۆ ناوچەی ئەنادۆڵ بۆئەوەی لەوێ نیشتمانێکی تازە بۆ خۆیان پەیدا بکەن، بە رێگایانەوە توشیان بوو بە تووشی دوو کۆمەڵ لەدژی یەکتر شەڕیان دەکرد، هەردوو براکەش دایانە پاڵ لایەنە لاوازەکەی ئەو دوو کۆمەڵە شەڕکەرە، کاتێك کۆمەڵە لاوازەکەیان بە پشتیوانی ئەو دوو برایە سەرکەوت، دەرکەوت سەرکردەکەیان عەلائە دینی سوڵتانی سەلجووقییەکانەو کۆمەڵە دۆڕاوەکەش لە تەتارو مەغۆلەکانە. دواجا لە پاداشتی ئەم پشتیوانییە سوڵتان (عەلائە دین) ناوچەیەکی بۆ (توغرول) دابڕی کە کەوتبووە نێوان چیاکانی ئەرمەنو دۆڵی سوغوت بە نزیك (کوتاهیە)وە (٣/٧).

وڵاتی ئەنادۆڵ: لەو سەردەمەدا لە هەموو لایەکییەوە لە ژێر سمی گرانی ئەسپی داگیرکەراندا دەیناڵاند. لە رۆژهەڵات سەلجووقییەکانی ئێران تایبەتمەندییە جەنگییەکانی خۆیان لە دەست دابوو لەدەرەنجامی زەبری ئەو مەغۆلانەی وڵاتی ئەنەدۆڵیان لە هەموو قۆڵەکانی رۆژهەڵاتو باشووری رۆژهەڵاتەوە خستبووە بەر هەڕەشەو مەترسییەکانیان. لە قۆڵی رۆژئاواش سەرانی بیزەنتییەکان لە لایەکەوە پشتگیریی خاچپەرستانیان دەکرد بۆ داگیرکردنی وڵاتی ئەنادۆڵو لە لایەکی دیکەشەوە هەر خۆیان هەر کاتێك هەلیان بۆ بڕەخسایە دەستیان دەدایە لەشکرکێشی. بەش بەحاڵی سەلجووقییانی ئەنادۆڵو سووریاش لە باشوور لە بارودۆخێکی لەوانیتر باشتر نەبوون بە هۆی لەشکرکێشی خاچپەرستو مەغۆلەکان بۆسەر ئەم دوو وڵاتە. سووریاو وڵاتی ئەنادۆڵ نزیکەی (٢٠٠)ساڵ لە ژێر حوکمڕانی

PDF 4 KURD

خاچپەرستەکان بوون. حکوومەتی خیلافەتیش لە بەغدا رووخاو شەکەتیو لاوازی لە ناوچەکە بالّی بەسەر هەمواندا کێشابوو.

لەم بارە ئالّۆزو پڕ بشێوێنییەدا، پێویستی دەکرد هێزێکی گەنجو تازە هەبێ بتوانێ هەموو کاروبارێك لێكو لەبارو راست بکاتەوە. دیارە (ئەرتوغرول) دەرکی بەم هەقیقەتە کردبوو، بۆیە هەوەڵێن دەرفەتی قۆزتەوە بۆ بەرەنگاربوونەوە لەو بیزەنتییانەی لە ناوچەی (کوتاهیە) سەرەئێشەو نارەحەتی بۆ (عەلائەدین)ی پاشای دەنێنەوەو توانی بە سەریاندا زالّ بێت، لە پاشانیش رووی لەشکری کردە لای ئەو تەتارو بیزەنتینییانەی کە لە دۆڵی نێوان بۆرسەو یەنی شەهر دانیشتوونو سەرکەوت بەسەریانداو بیزەنتییەکانیشی تاوەکو لای دەریا رەتاندن (٣/٧).

ئەرتوغرول، سێ کوڕی هەبوو: عوسمان، کوندوزئەلپ، ساوچی. عوسمان لەسالّی ٦٥٧ك-١٢٥٨ز لەدایك بووبوو. لەپاش مردنی باوکی بە ماوەیەکی کەم سالّی ٦٨٧ك-١٢٨٨ز توانیی دەست بگرێ بەسەر (قەراجاحەسار)، ئەمەش هەمان سالّی لەدایکبوونی (ئۆرهان)ی کوڕی بوو. سولّتان (عەلائەدینی سێیەم)ی حاکمی قۆنیا لەبەر کارو نەبەردییەکانی، ئەو شارەی بۆ دابڕیو نازناوی (بەگ)ی پێ بەخشی. ئەمە هانی (عوسمان بەگ)ی دا قەڵەمڕەوی ژێر دەسەڵاتی خۆی فراوانتر بکات، بە تەرحێك ئەو قەڵەمڕەوییە پەلی هاویشت بەرەو دەریای رەش لە باکوورو دەوروبەری قوستەنتینیە (ئەستەموولّ) لەرۆژئاواو کەناراوییەکانی دەریای سپی ناوەراست لە باشوور، نەخوازە پاش ئەوەی دەستیگرت بەسەر بیلەچیكو ئاینە گولو یارحەسار بە شێوەیەکی وا دوای رووخانی دەوڵەتی سەلجووقی توانیی ناوی خۆی بە سولّتان جاڕ بدات بەسەر دەولّەتی تازە لەدایکبووی عوسمانی لەسالّی (٦٩٩ك-١٢٩٩ز) (٤/١).

لەبەر گرنگی ئەو رووداوانەی لە رۆژگاری عوسمانییەکان لە کوردستانی تورکیا روویان دا، پاشان رووخانی دەوڵەتی عوسمانیو هەڵگیرسانی شەڕی ئازادیخوازیی میللی لە وڵاتی ئەنادۆڵو دامەزراندنی تورکیای نوێ، ئەم بەشە دەکەین بەم سێ باسە سەرەکییەی لای پایین:

PDF 4 KURD

باسی یەکەم

کورد لە دەوڵەتی عوسمانیدا

لە هەموو سوورو دەورانێکی مێژوودا، هۆزو عەشیرەتەکانی کورد سەربەخۆیی ناوخۆی خۆیان پاراستووە، جا ئەگەر کورد لە سەروبەندی میدیو ئەخمینییەکان نیمچە سەربەخۆییەکیان بووبێت، ئەوا ئەو هۆزو عەشیرەتانە لە سەردەمانی حکوومەتەکانی: سلۆقیو فورپیو ساسانیو عەرەبیو تورکییەکاندا، سەربەخۆیی خۆیان پاراست (١٠٨/٨). ئەم شتەمان لە باسی گەشتەکەی زەینەفۆن ئاماژە پێدا کە جەختی لەوە کردووە گەلی کورد بۆ پادشایانی فارس هەرگیز ملی نەداوە، تەنانەت جارێکیان یەکێك لە پادشاکانی فارس لەشکرێکی گەورەی کردۆتە کە سەریان پێکهاتبوو لە(١٢٠)هەزار شەرکەر، بەڵام کاردۆخییە کوردەکان، پاکی ئەو لەشکرەیان تەفروتوونا کردووە (١٢٧/٩). ئەگەرچیش حکوومەتی (شەدادی) یەکەمین حکوومەتی کورد بووە لەساڵی (٣٤٠ك-٩٥١ز) لە باکووری ئازەربایجانو باشووری خۆرئاوای قەفقاز دامەزراو تا ساڵی (٥٩٥ك-١١٤٦ز) بەردەوام بوو، بەڵام دووەمین حکوومەتی کورد (حەسنەوی- بەرزیکانی) لە وڵاتی چیا لە کوردستان پێکهاتو ماوەی حوکمڕانیی هەتا ساڵی (٤٣٨ك) درێژەی کێشا (١٣٢/٨). پاشانیش میرنشینیە کوردەکان لە ناوچە جیاجیاکانی کوردستان پەرەیان سەند بەجۆرێك ژمارەیان پتر لە(٢٥) میرنشین بوو (٣٦١/٢١). ئەو دەمەی عوسمانییەکان سەڵتەنەتیان گرتە دەست، (٥)پێنج لەو میرنشینییانە سەربەخۆ بوون، (١٩)نۆزدەشیان خاوەنی خودموختاری بوون، دواترینیان میرنشینی ئەردەڵان بوو کە بەهێزترینو گەورەترین میرنشینی کورد بوو. بەڵام لەوێ ڕا چەندین دەوڵەتۆکەی ئەتابکی لەکوردستان لەشێوەی حکوومەت تاوەکو سەدەی شانزدەهەم بەردەوام بوون، ئەم حکوومەتانەش بریتی بوون لە: (١٤٢/٨)

١-حکوومەتی ئەرتەقی: ئەم حکوومەتە (ئەرتقی)ی مەملووکی سوڵتان مەلیکشا ساڵی ٤٩٥ك-١١٠١ز لەحەسەن کێف دایمەزراند، پاشان لەساڵی ٥٠٢ك-١١٠٨ز حکوومەتەکە بوو بەدوو بەشەوە، هۆبەی حەسەن کێفو هۆبەی ماردین. دەوڵەتی قەرەقۆینلوی تورکمانی لەساڵی ٦٣٠ك-١٢٢٣ز حکوومەتی یەکەمیانی لەناوداو ساڵی ٨١١ك-١٥٠٨زایینیش

حکوومەتی دووەمیان (حکوومەتی ماردین)ی لـەناودا. حکوومـەتی (ئـەرتقی)یش سـەر بـە سوڵتانی سلجووقیەکان بوو (١٠٤/٣).

٢-حکوومەتی شا ئەرمەن: سوقمانی قوتبی مەملووکی قوتبەدین ئیسماعیلی سەلجووقی حاکمی تەوریز، ئەم حکوومەتەی لە ئـەخلات سـاڵی ٥٨٣ك-١١٨٧ز دامەزرانـدو دەوڵـەتی ئەیووبی لە ساڵی ٦٠٤ك-١٢٠٧ز لەناوی برد.

٣-حکوومەتی زەنگی: عمادالدین زەنگی کوڕی ئەقسەنەقر ئەم حکوومەتەی لـە موسـڵ ساڵی ٥٢١ك-١١٢٧ز دامەزراندو قەڵەمڕەوی بەرفراوان بۆوەو بـوو بەچـەند لقێکـەوە: لقـی موسڵ تاوەکو ساڵی ٦٦٠ك/١٢٦٢ز درێژەی کێشاو لێرەش مەغۆلەکان لـەناویان بـرد. لقـی شام: دەوڵەتی ئەیووبی لە ساڵی ٥٧٧ك/١١٨١ز رووخاندی. لقی شەنگار: ئەم میرنشینە ساڵی ٥٦٦ك/١١٧٠ز دامەزراو لەساڵی ٦١٧ك/١٢٢٠ز دەوڵەتی ئەیووبی لەناوی برد. لقی جزیرە-جزیرەی ئیبن عومەر- لە ساڵی ٥٧٦ك/١١٨٠ز دامەزراو لەسـاڵی ٦٤٥ك/١٢٤٧ز دەوڵـەتی ئەیووبی رووخانی. لقی هەولێر ساڵی ٥٣٩ك/١١٤٤ز دامـەزراو دەوڵـەتی ئـەیووبی لەسـاڵی ٦٣٩ك/١٢٥٣ز لەناوی برد.

٤-حکوومەتی ئەتابێکەی ئەرزنجان: میر ئیلـدکز لـە سـاڵی ٥٣٦ك/١١٤١ز دایمەزرانـدو تاوەکو ساڵی ٦٢٢ك/١٢٢٥ز بەردەوام بوو لەم مێژووەش خوارزمییەکان لەناویان برد.

٥-ئەتابێکەی لوڕستان: ئەم حکوومەتە ئەبوتاهیری کوردی سـەرداری ئەتابێکـەی فـارس ساڵی ٥٤٣ك/١١٤٨ز دایمەزراندو تاوەکو ساڵی ٨٢٧ك/١٤٢٤ز بەردەوام بووە لەم مێـژووەش نەوەی تەیموورلەنگ لەناوی برد.

٦-حکوومەتی عەزیزانی کورد: لە پاش رووخانی حکوومـەتی زەنگـی، ئـەم حکوومەتـە لە(جزیرەی ئیبن عومەر) دامەزرا، دواترین میری، (بەدرخان پاشا) بوو، تـاوەکو دامەزرانـدنی حکوومەتی بایەندەری ئاق قۆینلوی تورکمانی لە دیاربەکرو کوردستان بەردەوام بـوو، وەختـێ ئەم حکوومەتە تورکمانییە هات بەشێوەیەکی کاتی لەناوبران، چونکە دووبارە لە جزیرە سەری هەڵدایەوە تاوەکو ئەو رۆژەی کوردستان هاتە ژێر باری دەوڵەتی عوسمانی.

٧-حکوومەتی ئەیووبی: کەسێك لەمیرانی ئـەیووبی لـە شـاری حەسـەن کێفـی نزیـك مـاردین دایمەزراند (١٧٢/١٢). ئەمە ئەو حکوومەتە بوو دوای لەشکرکێشی عوسمانییـەکان هەرەسـی هێنـا، بەڵام ئەو دەوڵەتە ئەیووبییەی سوڵتان یوسف صلاح الدین لە میسر ساڵی ٥٦٩ك/١١٧٣ز دایمەزراندو

سەربەخۆ بوو، ئەوا زۆرینەی لەشکرەکەی لەهۆزەکانی کورد بوونو لەو میرە کوردانە پێکهاتبوو کە لە هەموو شەڕە گەورەو غەزا فراوانەکانیدا بەشدارییان کرد (١٤٥/٨).

٨-حکوومەتی فەزلەوی: ئەم حکوومەتە لە کوردستان لە ناوەڕاستی سەدەی پێنجەمی کۆچی دامەزراو تاوەکو ناوەڕاستی سەدەی نۆیەم بەردەوام بوو (١٤٢/٣).

دەستپێکی ناکۆکی نێوان کوردو تورك لە رۆژگاری سوڵتان صلاح الدین ئەیووبی، ساڵی ٥٨١ك/١١٨٥ز لە سەروبەندی خیلافەتی (ناسرلدین الله) لە سەر زەماوەندی ژنێکی تورکمان روویدا. لە ئاکامی ئەمەدا شەڕێکی گەورەو خوێناوی لەنێوان کوردەکانی موسڵو میرنشینە تورکەکان لە کوردستانو دەوروبەری (جزیرەی ئیبن عومەر) قەوماو دوو ساڵی خایاندو زەرەرو زیانێکی گەورەی بە هەر دوولا گەیاند، بەڵام دواجار پەیمانێکی ئاشتەوایی لە نێوانیان لەبەر هۆی ئایینی بەسترا (١٤٦/٨) بۆ وەستان لەدژی خاچپەرستان. بەڵام ئەم ئاشتەواییە زۆری نەبردو هەمیسان شەڕو ململانێ لە نێوانیان لە پێناو سەروەریو دەسەڵات دەستی پێکرد کە تاوەکو ئەم رۆژگارەمان بەشێوەی پچڕ پچڕ درێژەی هەیە.

کە عوسمانی کوڕی ئەرتوغرول لە ساڵی ٦٩٩ك/١٢٩٩ز بووە سوڵتانی دەوڵەتی عوسمانیو خەلیفەی موسڵمانەکان بە هۆی لاوازی خیلافەتی بەناو ئیسلامی ئەو سەردەمەی میسر، هۆزەکانی چاوداری مەغۆلەکان لەقوڵی میرنشینی گەرمیانەوە هەڕەشەیان لە مەملەکەتەکەی دەکرد، ئەو کات دابوویان بە سەر قەراجاحەساراداو بازاڕەکەیان تاڵان کردبوو، عوسمانیش لەشکرێکی بە سەرکردایەتی ئۆرخانی کوڕیو هاوڕێ لەگەڵ هەندێ لە سەرکردە ناسراوەکانی ئامادە کرد بۆ بەرەنگاربوونەوە لە مەغۆلەکانو لە نزیك ئویناشلی حەسار پەندێکی باشی پێیان داو بەزاندییانی. ئەم سەرکەوتنە سوڵتان عوسمانی دنەدا، پشت بە ئۆرخانی کوڕی ببەستێو متمانەی پێ بکات بۆ رووبەڕووبوونەوە لە بیزەنتییەکانو گرتنی قەڵا سەختو قایمەکەی بورسە لە ساڵی کە شوێنو پێگەیەکی گرنگی هەبوو و دواجار عوسمانییەکان لە پاش یەنگی شەهری پایەتەختە کۆنەکەیان لەساڵی ٧١٧ك-١٣١٧ز، ئەو شوێنەیان کردە پایەتەختی خۆیان.

ئۆرخان لەپاش مردنی باوکی ساڵی ٦٢٦ك/١٣٢٦ز جڵەوی سەڵتەنەتی عوسمانی گرتە دەستو (علاء الدینی) برای کردە وەزیر (سەرۆك وەزیران)ی دەوڵەتی عوسمانی. ئەم (علاء الدین)ە یەکەمین یاساکانی ئەو دەوڵەتەی دەرکرد، لەوانە: لێدانی سکە (پارەی ئاسن)و دامەزراندنی سوپایەکی هەمیشەییو دەستنیشانکردنی جلوبەرگی فەرمی دەوڵەت لە ساڵی ٧٢٩ك/١٣٢٨ز، بەو شێوەیە سوپای ئینکیشاری (یەنی جەری/ لەشکری تازە) لەو

موسڵمانانەی خۆیان دابوو بە دەستەوە بەپێی ڕاهێنانو پەروەردەی تایبەتو بەگوێرەی ڕێبازی بەکتاشی پوختەو ئامادە کرا.

لەم سەروبەندەی کەوا دەوڵەتی عوسمانی حیسابو کیتابی خۆی لەگەڵ بیزەنتییەکانو ئەودوای سەلجووقییەکان لەرۆژئاوا، یەکلاکردەوە، وڵاتی کوردان لە ژێر ڕکێفی ئیدارەی میرە مەغۆلەکان بوو، بەڵام شەڕوشۆڕو پشێوی لە دژی ئەوان لە ناوچەکانی هەولێرو موسڵ نزیکەی ١٣ساڵ درێژەی کێشاو لە ساڵی ٧٠٥ك (خودابەندە)ی پاشای مەغۆل هێرشی کردە سەر کوردەکانی ویلایەتی جیلان (گەیلان) بەڵام هێرشەکەی شکاو سەرداری سوپاکەشی (قەتلَغ شا) کوژرا هەرچەندە ناوچەی نێوان ئەردەبیلو موراغە بووبووە موڵگەی لەشکری مەغۆلو بە ئلرەزووی خۆیان تەراتێنەیان تیا دەکرد. لە پاش ڕووخانی دەوڵەتی مەغۆل لەشکری دەوڵەتی قەرەقۆینلوی تورکمانی هێرشیان هێنایە سەر ناوچەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستانو شەڕو پێکدادانو خەباتی سیاسیو ئاینی دەستپێکرد.

سوڵتان ئۆرخان دوو کوڕی هەبوو: سولەیمانو موراد، سولەیمان پاش ئەوەی نازناوی (پاشا)ی وەرگرت بووە وەزیری دەستە ڕاستی باوکی دوای مردنی (علاء الدین)ی مامی لەو ماوەیەی دەوڵەتی عوسمانی بۆ ماوەی (٢٠) ساڵ ڕوویکردبووە چاکسازی ناوخۆییو ڕێکخستنی کارگێڕی، لەوڕا سوڵتان ئۆرخان چەندین مزگەوتو تەکیەو خانەقاو قوتابخانەو بیمارخانەو ڕێگاوبانی بنیات نا و هتد. هەروا سوڵتان ئۆرخان یەکەمین سوڵتانی عوسمانی بوو قوتابخانەیەکی ئایینی باڵای لە(بۆرسە)ی پایتەخت دامەزراندو ناودارترین زانایانی موسڵمانی تیا دانا، وەك: مامۆستا تاجەدینی کوردی کە جێی زانای پایەبەرزی قەیسەریو مامۆستای یەکەمی ئەو قوتابخانەیە لە ئەیالەتی قارەمان گرتەوە (١٠/٧). ئەوەش یەکەمین پێوەندی بوو لە نێوان کورد وەك میللەتێكو لە نێوان دەوڵەتی عوسمانی وەك دامەزراوەیەکی ڕەسمی.دووەمین پێوەندیش لەڕێگەی ڕێبازە سۆفییەکانەوە بوو. ئەوە بوو سوڵتان عوسمان هانی پێکهێنانی ئەو ڕێبازانەیدا لەسەرووی هەمووشیانەوە ڕێبازی نەقشبەندیو سەعدی (کە دامەزرێنەرەکەی سعدالدین جەباری) بوو و هەردوو ئەو ڕێبازەش لەڕێبازە سۆفییە کوردییەکان بوون. بێجگە لەوەش بایەخی دا بە دامەزراندنی ڕێبازی بەستامیو بەکتاشی -کەوا هەموو سەربازە ئینکیشارییەکان هاتنە ریزیانەوە بە شێوەیەك لەگەورەترین مریدی بەکتاشییەکان لەوان بوون- تەنانەت ژمارەی ئەو ڕێبازانە گەیشتبووە (٣٢) ڕێبازی سۆفی (١٤/٧).

PDF 4 KURD

دیسان سولْتان ئۆرخان هەردوو ئەرکی موفتی ولآتی عوسمانیو دادوەری لەشکری یەکخست بەشێوەیەك هەردووك بوونە یەك ئەرك، بێجگە لەجیاکردنەوەی ئەرکی وەزیر یان سەدری ئەعزەم کە وەکو پایەی سەرۆکی وەزیرانو ئەرکی سەرکردەی هێزەکانی عوسمانی بوو و لەسەر گرێدانی ئەنجومەنی شۆرا رۆیشتن کە لەرۆژگاری سولْتان عوسمان دامەزرا هەر کاتێك قەومانێکی گرنگ روویدابا، لەگەلْ بەشدارینەکردنی کورانی سولْتان لەم ئەنجومەنەو راسپاردنی سەرکردایەتی هێزەکانی عوسمانی بە سەرکردە گەلی نامۆ لەبری کورەکانی سولْتان(١٥/٧).

هەر لەو ماوەیەشدا دەولْەتی عوسمانی مشووری ئەوەی دەخوارد بەرەو ئەوروپا پەل بهاوێت. دەبینی پاش ئەوەی سولْتان ئۆرخان لەسالْی ١٣٤٨ز (کانتاکوزین) کچی ئەو ئیمپراتۆرە بیزەنتییەی هێنا کە لەسالْی ١٣٤٨ز داوای کۆمەکی لەسولْتانی عوسمانی کرد لەدژی کێبڕکارە لاوەکەی (بالیولۆگ)ی حاکمی بولگاریاو سولەیمان پاشای کوڕیشی ئەو ئەرکەی بەجێ گەیاندو لەتەنگەی گالیبۆلی پەڕییەوەو (بالیۆلۆگ)ی ئابلووقەداو پاشان بەسەریدا سەرکەوتو بە دەسکەوتێکی زۆرەوە گەڕایەوە. دواجا، سولەیمان پاشا دووبارە لەسالْی ٧٥٨ك/١٣٥٧ز لە گالیبۆلی پەڕییەوە بۆ دەستبەسەراگرتنی رۆدوستو (تکیرادگ)پایتەختی (بیزۆس)ی پادشای (تراقیا)و شارەکانی حیرابولو و جورلو و شارەکانی تری ناوچەی تراقیا (١٣/٧).

ئەوە رێکەوتێکی سەیر بوو سولْتان ئۆرخانو سلێمان پاشای برای وەزیرو سەرکردەی هێزەکانی لەهەمان سالْدا هەردووکیان بە جیاوازییەکی کەم ئەوپەڕی چەند مانگێك بوو، بمرن، ئەوە بوو سلێمان پاشا لەسونگەی گلانی ئەسپەکەی لەوەرزی راودا ٦٧٠ك/١٣٥٩ز کۆچی دوایی کرد، لەکاتێکدا سولْتان ئۆرخان بە نەخۆشی (داء النقرس[٤]) لە٦٧١ك/١٣٥٩ز کۆچی دوایی کردو مرادی کوڕی بە ناوی سولْتان مرادی یەکەم لەجێگەی لەسەر تەختی دەولْەتی عوسمانی دانیشت کە کەسێکی نەخوێندەوار بوو و لەسەردەمی ئەودا مۆری سولْتانی (توغرا) داهێنرا. سولْتان موراد چاوی بڕیبووە ئەوروپا، ئەدرنەو قەلآی بۆنتوشو پاشان دەشتی زاگرا

٤- داو النقرس: دەردی شاکان (داو الملوك) یشیشی پێ دەگوترێ. ماسولکەکان رەق دەبن و وەك خڕۆکەی (خوێ) وەك کریستالْ لە ناویاندا پێکدێ و کار دەکەنە سەر گورچیلەکان و دەبنە هۆی مردن....ئەمەش لە دەرەنجامی زێدە رۆیکردن لە خواردنی گۆشتی سوور.(وەرگێڕ)

كە بە بەرهەمهێنانی برنج بەناوبانگە، گرت، تا گەیشتە فلیپەو مریجو دەروازەكانی بەلگراد لەساڵی ٧٦٦ك/١٣٦٤ز. لەولاشەوە (لالاشاهین)ی سەركردەی، درێژەی بە لەشكركێشییەكانی دا بەرەو ولاتی سربو مەجەرستان دوای ئەوەی بەسەر پادشای مەجەرستان (لوی) زاڵ بوو. كۆماری بچووكی (راكۆزا)ش بەسەر دەریای ئەدریاتیكی لەساڵی ٧٦٧ك-١٣٦٥ز داوای پاراستنی (حمایە) لەعوسمانییەكان كرد، بەم جۆرەش نیمچە دوورگەی بولقان تاوەكو دەریای رەش كەوتنە ژێر حیمایەی عوسمانی. لەدوای ئەو شەڕانەی كە نزیكەی (٥) ساڵ درێژەی كێشا، سوڵتان موردای یەكەم پشووی بەخۆدا، هێنای دادوەری سوپاكەی (قارا خەلیل جاندارلی)ی بە وەزیر دامەزراند- ئەم پۆستە (١٠) ساڵ بوو هەروا بە بەتاڵی مابۆوە- (لالاشاهین)یش ئەیالەتی فلیپەی دابڕی (١٩/٧).

عوسمانییەكان تا ئەم سەروبەندە هەموو بایەخێكیان دابووە قۆڵی خۆرئاوای ولاتەكەیان، ئەوەبوو كەوشەنی خۆیان تاوەكو ئەوروپا- بەسەر گالیبۆلی- لەسەر حیسابی بیزەنتییەكان درێژو فراوان كرد. بەلام لەوێ را بەلای باكوورو باشوورو رۆژهەلاتی دەوڵەتەكەیانەوە چەندین میرنشین هەبوون، وەك میرنشینەكانی: ئایدینو مینتشەو قەستەمونیو ویتكەو حەمیدیو گەرمیانو قارەمان. بۆیە هەوەڵێن شت سوڵتان بیری لێ كردەوە كە خزمایەتیەك پێكەوە بنێت لەگەڵ سەرداری میرنشینی گەرمیان كە بەلای رۆژهەلاتی قۆنیاو باكووری شاری ئەدەنەوەیەو مەڵبەندیشی قەیسەری بوو بە داخوازیكردنی كچی سەرداری (حاكمی) میرنشینی گەرمیان- كە گەورەترینو فراوانترین میرنشینەكانە- بۆ بایەزیدی كوڕی. كاتێك سوڵتان بەم ئاواتەی گەیشت حاكمی میرنشینەكە شارەكانی: ئاگری كوزو گاوشانلیو سیماو كۆتاهیە- وەك دەستەگوڵی بووكێنی لەسەر نەریتی هۆزەكانی ئەو سەردەمە بە بۆنەی ئەو ژنهێنانەیەوە- دابڕیو پێشكەشی میر بایەزیدی كردن. بەلام سوڵتان موراد هەر بەمەوە دڵی ئاوی نەخواردەوە، بەڵكو حاكمی میرنشینیی حەمیدییەی كوردیشی ناچار كرد دەوڵەتو سامانەكەی پێ بفرۆشێ. حاكمی بەستەزمانیش لەسەر ئەم مامەڵە دۆڕاوە رازی بوو، ئا، بەو شێوەیە سوڵتان موراد دەستی گرت بەسەر هەموو ئەو سەرزەمینانەی كەوتبوونە نێوان هەردوو میرنشینی (گەرمیانو قارەمان)ی نزیك ئەدەنە (٢٠/٧)، جا ئەگەر دانپێدانانی میرەكانی ئایدینو مینتشەو قەستەمونی بەدەوڵەتی عوسمانیشی بخەینەسەر لەرێگەی پێشكەشكردنی سەوقاتو دیاریی ژنهێنان بە كوڕی سوڵتان، ئەوا سنووری دەوڵەتی عوسمانی بەم شێوەیە درێژ ببۆوە، لای باكوور لەدەریای رەشەوە بەرەو دەریای سپی ناوەڕاست لای باشوورو لەسنووری

PDF 4 KURD

ڕۆمانیاو و مەجەرستان لای ڕۆژئاوا تاوەکو سنووری دەوڵەتی قەرەقۆینلو کە مەڵبەندەکەی دیاربەکر بوو، هەروا میرنشینی مرعش کە زنجیرە حاکمی ژولقەدەریە حوکمی دەکردو میرنشینی ئەدەنە کە لەژێر حوکمڕانی کوڕانی ڕەمەزان بوو لەڕۆژهەلات، ئەو میرنشینانەی کە لەپاش نزیکەی سەد ساڵێك لەم مێژووەوە، خرانەپاڵ دەوڵەتی عوسمانی.

شاری قوستەنتینیە (ئەستەمول)ی ژێر دەسەلاتی حوکمڕانی (یانی بالیۆلوغی)ی ئیمپراتۆری بیزەنتی لەگەرمەی ئەو هەموو شەڕو شۆڕو لەشکرکێشییەی عوسمانییەکان لەنیمچە دورگەی بولقان، وەك دوورگەیەکی دابڕاو مایەوە لەسای ئاگربەستی ژێراوژێری نێوان ئیمپراتۆرو سولتانی عوسمانی هەرچەندە هێزەکانی دەستیان گرت بەسەر تەواوی ئەدرنە لەساڵی ٧٨٤ك/١٣٨٢ز و ئەگەرچی ئیمپراتۆری بیزەنتی داوای یارمەتی لە پاپا ئورینی پێنجەم کرد لەدژی سولتانی عوسمانی موورادی یەکەم، بەلام لەڕۆماوە بە هەناسە ساردی گەڕایەوەو بڕیاری دا خۆی لەسولتانی عوسمانی نزیك بخاتەوە، بۆ ئەم مەبەستە کوڕە ناوەنجییەکەی تیۆدۆری نارد بچێتە ریزی لەشکری عوسمانییەوە، ئەمە شوێنەوارێکی باشی لای سولتان موورادی یەکەم بەجێ هێشت (٢١/٧).

هەندێ لەو ڕووداوانەی لەهەردوو مەملەکەتەکە ڕوویاندا بوونە فاکتەری بەهێزکردنی پێوەندی دۆستایەتی نێوانیان، وەلێ لەم سەروبەندەدا کارەساتێك بەسەر دەوڵەتی عوسمانیدا هات، ئەوەبوو سەدری ئەعزەم (خیرالدین پاشا قارا خەلیل جاندارلی)ی وەزیری داناو سەرکردەی مەزن لەساڵی ٧٨٨ك/١٣٨٦ز کۆچی دوایی کرد، بۆ ڕێزلێنانی ئەم خانەوادە بەخشندەیە سولتان موراد، عەلی پاشای کوڕی لەجێگای باوکی بەسەدری ئەعزەم دانا.

هەریەك لەپادشای میرنشینی قارەمان لە ڕۆژهەلاتو پادشاکانی سربیاو بۆسنەو هرسكو مەجەرو ئەلبانیا کە ریزەکانیان یەکخستبوو، هەوڵیاندا ئەم کەش و هەوا نوێیەی دەوڵەتی عوسمانی بقۆزنەوە، لەبەرامبەر ئەمەدا سولتان موورادی یەکەم لەشکرێکی گەورەی ئامادە کرد هەوەڵین جار بۆ شەڕی پادشای قارەمانو بە ئاسانی خستییە ژێر رکێفی خۆیەوە، لەپاشان ڕوویکردە شەڕی ئەو پادشا ئەوروپییانەی کە بە ژمارەو چەك و تفاق لەو زۆرتر بوون، بەلام وێڕای ئەوەش توانیی بەسەریاندا زاڵ بێت، وەلێ یەکێك لەمیرە سربییەکان بەنێوی میلوش کوبیلوڤیچ ڕوویکردە لای سولتانو وای نواند هاتووە ئامادەی خزمەتو ملکەچی فەرمانەکانی بێت، لەناکاو بە نەشتەرێکەوە پەلاماریداو دەستبەجێ لەساڵی ٧٩١ك/١٣٨٩ز کوشتی (٢٦/٧)، لەدوای خۆیشی بایەزیدی کوڕی هاتە سەر تەختی سەڵتەنەتو نازناوی ییلدیرم بایەزیدی لەخۆ نا.

PDF 4 KURD

رەنگ بێ-لێرەدا- سوودی هەبێت باسی ئەوە بکەین کە دوو کەسایەتیی گرنگ لەهەمان ماوەدا کۆچی دواییان کرد: یەکەمیان شێخ بهاء الدین یەکێك لەگەورەترین زانایانی نەقشبەندیو دووهەمینیشیان شاعیری مەزنی فارس حافزی شیرازی بوو کە کاریگەری زۆری هەبوو بە سەر شاعیرانی دەوڵەتی عوسمانی، زمانو ئەدەبیاتی فارسی جێگەی زمانی عەرەبی لە وڵاتی ئەنادۆڵ لە سەدەی سیزدەهەمی زایینییەوە گرتبووەوە، لە کاتێکدا زمانی تورکی وا پاشەکشەی کردبوو ببێتە زمانی عەوامی تاکەکانی گەل (٦/٧).

یەکەم کردەوەی سوڵتان ییلدیرم بایەزید پاش ئەوەی هاتە سەر تەخت ئەوە بوو، دەستی چووە خوێنی تاقە براکەی- پاش ئەوەی لەو هەراو پشێوییانەی رۆژگاری باوکی موڕادی یەکەم روویاندا برای هەوڵی ساوجی تیاچوو-کوشتنی ئەو تاقە برایەی یەکەم بۆ زامنبوونی دەسەڵاتیو دووهەمیش نەبا لە دوا رۆژ ناکۆکی رووبدات. ئەو کردەوەیە- واتە کوشتنی برا لە لایەن سوڵتانی نوێوە- دواجا بووە یاساو بگرە نۆرمێکی سەرەکی لە سەڵتەنەتی عوسمانییەکاندا. لەبەر ئەمەش نازناوی ییلدیرم- بروسکە-ی لەخۆ نا چونکە بروسك ئاسا براکەی لەناودا (٧/٢٧).

سوڵتان بایەزید، پاش سەرکەوتنی لە کۆسۆڤاو سوێند خواردنی ئیتیانی کوڕی لازار پادشای سربیا بۆ پشتیوانی کردنی سوڵتان درێژەی بەشەڕدا لەدژی سربەکان، ناکۆکی نێوان ئیمپراتۆری قوستەنتینییەو کوڕەکەی قۆزتەوەو هاوکاری (ئەندرینیکوس)ی بەدە هەزار جەنگاوەر کرد بەرەو ئەستەموول بڕۆنو ناچاری ئیمپراتۆر بکات تەختی پادشایەتی بۆ نەوەکەی بەجێ بێڵێت، لەپاشان هەردووکیانی-واتە ئیمپراتۆرو کوڕەکەی- لەقەڵای (ئینیماس) لەسەر دەریا نیشتەجێ کردو ئیمپراتۆری نوێ پەیمانیدا ساڵانە باجو خەراج لەگەڵ (١٠)هەزار سوار بداتە سوڵتانی عوسمانی، ئەمە لەساڵی ١٣٩٠ز لەسەری رێککەوتن (٧/٢٧). بەڵام ئەندرینیکۆس دەستی گرت بەسەر چەند پێگەیەکی سەر بە ئیمپراتۆری قوستەنتینیە، کەچی خەڵکەکەی (دانیشتوانی قوستەنتینیە) حەزیان دەکرد (مانۆیل) حاکمیان بێت، لەبەر ئەمە سوڵتان یەکێك لەئەفسەرەکانی خۆی ناردە ئەو شارە بۆ وەرگرتنی رای خەڵکی دەربارەی ئەو ئیمپراتۆرە نوێیەی ئارەزوویانە حوکمڕانییان بکات، لەئاکامدا دەرکەوت زۆرینەی خەڵکی لەگەڵ (مانۆیل)دان، سوڵتانیش ئەوی دانا-بە هاوبەشی کوڕەکەی- بە ئیمپراتۆری قوستەنتینییە بۆ ماوەی (٥٠)ساڵو لەژێر حیمایەی عوسمانییەکان.

دوای ئەوە بایەزید چاوی بڕییە لای ئەو (١٠) میرنشینانەی وان بەلای باکوورو باشووری رۆژهەڵاتی مەملەکەتی عوسمانییەوەو لەشکری ئاژۆتو دەستیگرت بەسەر (٧) میرنشینداو

PDF 4 KURD

میرنشینی (حەمیدییە)ی کوردیشی خستە سەر ملکی تایبەتی خۆیو لە پاشان میرنشینی (قارەمان)ی لە باشووری رۆژهەلات، داگیرکرد. بەم شێوەیە هەموو ئەنادۆڵ، کوردستان نەبێت، سەر بە دەوڵەتی عوسمانی بوو. بەلام قایمکارییە تازەکانی ئیمپراتۆری پیری بیزەنتی (یانی) لە قوستەنتینیە، بیانوویەکی حاشاهەڵنەگری بۆ سوڵتان رەخساند کە بچێت گەمارۆی ئەو شارە بدات، ئەمەش گەمارۆی یەکەم بوو و حەوت ساڵی خایاند، لەم سەروبەندانەشدا هێزەکانی عوسمانی بولگاریاو مەجەرستانو چەند بەشێکی یۆگوسلافیایان لە٧٩٤ك/١٣٩١ز داگیرکرد (٢٩/٧)، وەلێ یاخیبوونی حاکمی میرنشینی (قارەمان)ی سەر بە سەڵتەنەتەکەی وایکرد بابداتەوە بۆ ناوچەی ئەنادۆڵو حیسابی خۆی لەگەڵ ئەو میرنشینانە یەکلابکاتەوە، توانیی حاکمی میرنشینی قارەمان ببەزێنێو میرنشینەکەی خستە پاڵ مەملەکەتی عوسمانیو پاشان رووی لەشکری کردە رۆژهەلات بەرەو میرنشینی سیواس. دادوەر (برهان الدین) بێجگەلە هەردوو شاری (قەیسەری)و (خەربووت) حوکمداری دەکرد لەدەرەنجامی ئەو پەلامارە (برهان الدین) بەرەو چیاکانی خەربووت هەلات، بەلام (قاراعوسمان) (قارایولوك) توانی دەستگیری بکاتو بیکوژێت. سوڵتان ییلدیرم ئەم بۆنەیەی بەهەل زانی (قاراعوسمان) بکات بەدۆستو هاوپەیمانی خۆیو بڕیاری دا حوکمڕانی میرنشینەکەی (برهان الدین)ی پێ بسپێرێ، بەلام خەڵکی ئەوەیان رەتکردەوەو گوتیان باشتر وایە شارەکانی (تۆقاتو سیواسو قەیسەری)بکرێن بەیەك میرنشینیو راستەوخۆ بلکێنرێن بە دەوڵەتی عوسمانییەوە بۆ ئەوە لەژێر پارێزکارییدا بێت، سوڵتان لەسەر ئەم داواکارییە (ساڵی ٧٩٥ك/١٣٩٥ز) رازی بوو، دوای ئەوە ملی نا بەرەو میرنشینی (قەستەمونی) لەباکوورو بەسەر دەریای رەشەوە، ئەمیشی سەرڕای هەردوو میرنشینی ئایدینو منتشە خستە سەر سەڵتەنەتەوە، بەم کارەش کەوشەنی دەوڵەتی عوسمانی لە شاری (سینوب)ەوە بەسەر دەریای رەشەوە هەتا شاری ئەستەمووڵ درێژ بووەوە (٣٠/٧).

ئەم سەرکەوتنە مەزنانە دنەی سوڵتان بایەزیدیان دا جۆرێك لە کەیفسازی و خاوبوونەوە دایبگرێ. ئیدی کۆڕی بەزمو سەماو گۆرانی دەبەستو بۆ هەوەڵین جار لە مێژووی دەوڵەتی عوسمانیدا بادەو شەرابی هێنایە ئەو کۆڕانەوە، لەولاشەوە عەلی پاشای وەزیری سەرقاڵی رابواردنو کاروباری خودی خۆی بوو لە بری ئەوەی مشووری سەڵتەنەت بخوات، ئەم کەشو هەوا خۆشیو رابواردنەی سوڵتانو سەدری ئەعزەمی وایکرد جۆرێك لە گەندەڵی کۆمەڵایەتی بڵاوبێتەوە تەنانەت حوکمرانو دادوەرانیش خاوەو بەرتیلیان وەردەگرتو مەحسووبیەتو خزم خزمۆکیو ناسیاوی لەسەڵتەنەتدا تەشەنەی کرد.. تاوەکو ئەو رۆژەی هاتەوە سەرخۆیو بیری

PDF 4 KURD

لەکاروباری دەوڵەت کردەوە، بەجۆرێك فەرمانیدا (٤٠) دادوەر فرێ دەنـە نێـو ئـاگر تـاوەکو دەمرن پاش ئەوەی لە قەڵایەکی قایم توندی کردن. بەڵام زمانلووسیو لێزانینی سەدری ئەعزەم لەدواین چرکە ساتەکاندا لەم چارەنووسە رزگاری کردنو پاشان هەریەك مووچەی دەرماڵەیەکی وایان بۆ بڕایەوە هەر هێندە بتوانن بژیو مەمر پێی بژین.

سوڵتان بایەزید چەندین مزگەوتیشی لەهەموو ناوچـەکانی دەوڵـەت رۆنـا، گـەورەترینیان مزگەوتی بۆرسەیە کە لەسەر شێوازی ئەندەلوسـی بنیـات نـراوە، دیسـا گرنگیـی بـە زانـاو سۆفییەکاندا بە شێوەیەك هێنای خوشکەکەی خۆی دا بە شێخی بوخارا (میری بوخـارا) کـەوا شێخ سەید عەلی هەمەدانی هات بۆ سەردانی، (بەرقووق)ی سـوڵتانی میسـریش ناونیشـانی سوڵتانی رۆمی بەسەرا دابڕیو ئیمتیازی هەڵگرتنی شمشێری سـوڵتانی عوسمانیشـی وەرگـرت هەر وەختێك نیازی بوایە لەشکری سەربازی بکات. ئەم نەریتەش وابوو پێیان دەگوت تەقلیدی شمشێر لەو دەمەی سوڵتانی عوسمانی نوێ دەهاتە سـەر تـەخت. سـوڵتان بایەزیـد، کوزەڵچـە حەسار (ئەنادولۆ حەسار)یشی رۆنا بـۆ چـاودێریو فشـار خستنەسـەر شـاری قوسـتەنتینییە (٣١/٧). بەڵام ئیمپراتۆری قوستەنیتنییە ئەمەی بەدڵ نەبوو و بگرە بەهەڕەشەو مەترسییەکی دانا لەسەر خۆی. ئەو دەمەش عوسمانییەکان دەستیان کرد بە داگیرکردنی خاکی بولگارسـتان لەرێگـەی نیگبۆلیو شا سیسمانو کوڕەکەیان کوشت، پادشای مەجەرستان (سـیگمۆند) لـەو لەشکرکێشـیە نوێیەی لە تخووبی شانشینییەکەی قەوما هەستی بە نیگەرانی کـرد، بۆیـە لەگـەڵ شـای فەرەنسـا (شارلی شەشەم)و میرجا فۆیفودا (واژەیەکی سلاڤییە واتا حاکمی کارگێڕی وڵاتەکە یان یاریـدەدەرە سەربازییەکەی کە ئەمەش لەبەرامبەر واژەی سۆباشی عوسمانی یەك بگرێتەوە)، رێککەوت لەسـەر ئەوەی لەشکرێکی گەورەو گران بە سەرکردایەتی کۆنـت دی نیفـەر (جـانی ئـازا) ئامـادە بکـرێو سوارەیەکی زۆر لە ئەڵمانیاو باڤاریاو نەمساو ترانسلڤانیا لە جەنگێکی خاچپەرستانەی نـوێ تێـدا بەشدار بوونو روویکردە قەڵای نیگبۆڵدیو لەساڵی ١٣٩٦ ئابلووقەی دا.

لەشکری هاوپەیمان ئەمەندە زۆرو زەوەند بوو بە ڕادەیەك چەكو تفاقو کۆمەکی، بـە(٢٠) کەشـتی بەسـەر رووبـاری (تۆنـا) رەوانـە کـرا، کاتێـك ئـەو لەشـکرە مەزنـە لـە نزیکـی (نیگبۆلی)یـەوە لـەپاش گـەمارۆدانی، ئـۆردووی دامەزرانـد، سـەربازەکان دەسـتیان دایـە خواردنەوەی مەیو سەماو گۆرانی بەبێ ئەوە گوێ بدەنە هێـزی عوسمانییـەکان چـونکە- وەك پێیـان وابـوو- دڵنیـابوون کـە سـەرکەوتنیان مسـۆگەرە، راستییەکەشـی لەشـەڕی هەوەڵـدا هاوپەیمانەکان سەرکەوتن، بەڵام ئەوەیان فێڵێك بوو لە لایەن عوسمانییەکانـەوە، کاتێـك هێـزە

PDF 4 KURD

تایبەتەکەیان - بریتی بوو لەسەربازە چەلەنگو نەبەزەکان- بەشداری شەڕی یەکەم نەکرد، بەڵکو لەحاڵەتێکی ئامادە باشیدا لەپشتەوەی کێوێکی نزیك مەیدانی شەڕەکە دانران، بەشێوەیەك لەشکری عوسمانی بە سەرۆکایەتی دۆغان بەگ وەختێ شکا، بەرەو کێوی ناوبراو هەڵات، لەشکری هاوپەیمانەکان کەوتنە راوەدونانیانو کاتێك بە کێوەکە گەیشتن، لەپرێکدا هێزە تایبەتەکانی عوسمانی لێیان راپەڕین کە زۆربەیان سوارەی ئینکشاری بوون بەسەرکردایەتی سوڵتان بایەزید کە زۆر بە توندی بەرپەرچیان دانەوەو تاوەکو نێو ئوردوگاکەی خۆیان -ئۆردوگای هاوپەیمانەکان- وەها راویان نان واقیان وڕماو شڵەژان، عوسمانییەکان ئەم بارەیان قۆزتەوەو دوای شەڕێکی خوێناوی سەخت توانییان زاڵ بن بەسەریاندا، زیانی عوسمانییەکان لەم شەڕەدا شەست هەزار شەڕکەر بوو، بەڵام زیانی هاوپەیمانەکان نزیکەی دوو هێندەی ئەم ژمارەیە بوو، بێجگە لە بەدیل گرتنی دە هەزار جەنگاوەر کە لەنێویاندا سەرکردەی لەشکرکە {((جان))ی ئازا} و پادشاو میرەکانی ئەوروپاو پاشماوەی سوارەکانی فەرەنسا بوون، ئەوە بوو ژمارەی ئەم سەرکردە گەورانە گەیشتە (٨٠) کەس، لەپاشان لەبەرامبەر دوو سەد هەزار دۆقە ئازاد کران (٣٥/٧).

سوڵتان بایەزید-لەسەر عورفو نەریتی ئەو سەردەمە- بە راگەیاندراوێك، حوکمڕانو پادشاکانی ئاسیای لەمەڕ سەرکەوتنەکانی ئاگادار کرد. ئەرکی ئەم راگەیاندنەی سپاردە باڵیۆزەکانی، بەرەو لای هەریەك لەسوڵتانی میسرو حاکمانی عێراقی عەجەمو عەرەبیو سوڵتانەکانی تەتارو ئەرمینیا بێجگە لەوەش بەشێك لەدەستکەوتە ماددیو مرۆییەکانی- دیلەکان- بۆ ناردن. لەپاشان ئاوڕی دایەوە لای شاری ئەستەموڵ کە هێشتا-(٥) ساڵ بوو- لەژێر ئابلۆوقەی عوسمانییەکاندا بوو، بە ئیمپراتۆر (مانوێل)ی راگەیاند کە پێویستە مزگەوتێك لەئەستەموڵ بنیات بنێو قازییەکیش بۆ موسڵمانەکان تێدا دابنێ. بەڵام مانوێل لەو کارەدا سستی نواند، لەبەر ئەمە سوڵتان ئیمپراتۆری گۆڕیو یانی بالیۆلۆغی گەورە کە بە ناوی ئەوەوە ناونرا بوو ببێتە ئیمپراتۆری قوستەنتینیە-داناو (یانی) لەسەر داوای سوڵتانی عوسمانی رازی بوو، بەمەش ئەم مزگەوتە بووە چوارەمین مەڵبەند بۆ خواپەرستی موسڵمانەکان لەئەستەموڵ، ئەمە دوای ئەوەی هەریەك لەسولەیمانی خەلیفەی عوسمانیو ئەرتوغرولی سەلجوقیو صلاح الدینی ئەیوبی ئیمپراتۆری قوستەنتینییەیان ناچار کرد سێ کلێسا لەو رۆژگارەدا بکات بە مزگەوت. بەڵام کاتێك سوڵتان بایەزید نامەیەکی پڕ گەفو هەڕەشەی لەتەیمورلەنگ - کە ناوبانگی جیهانی داگرتبوو- پێ گەیشت، وەڵامێکی توندو ریسوا ئامێزی

دایەوە، هەر بەمەشەوە نەوەستا، بگرە بەرەو ئەرزنجان - کە تەیمورلەنگ پێشکەشی تاهیرینی پادشای ئەرمینیای کردبوو- وەڕێ کەوتو ساڵی ٨٠٣ك/١٤٠٠ز داگیری کرد، دوای ئەوە گەڕایەوە بۆ (بۆرسە)ی پایتەختی، بۆ ئەوە ئەمجارەیان بەرەو قوستەنتینیە بڕوات تاوەکو بۆ دووهەمین جار گەمارۆی بدات بە ئامانجی دەست بەسەراگرتنی، وەلێ لەبەر ئەوەی تەیمورلەنگ ئەرزنجانی وەرگرتەوەو کوشتارێکی زۆریشی لەسیواس- کە یەکێك بوو لەسامانەکانی دەوڵەتی عوسمانی- نایەوە، لەو لاشەوە تەتارەکان روویانکردبووە رۆژئاوا، لەبەر ئەم هۆیانە سوڵتان بایەزید ناچاربوو هەمیسان بگەڕێتەوە بەرەو پایتەختەکەی (٣٧/٧).

ئەو دەمەی (تەیمورلەنگ) بۆ یەکەمین جار شاری بەغدای لە (٢٠ی شەواڵی ٧٩٥ك/١٣٨٣ز) گرت، تیا جێگیر نەبوو، بەڵکو لەشکری بەرەو (تکریت) رانیو بۆ ماوەی (٤٠) رۆژ ئابلووقەی دا، تا خۆی دا بەدەستەوە، تەیموور تکریتی کاولو وێران کردو لەوێشەوە بەرەو دیاربەکرو روها (٢٢١/١١)و ئەو دوای وڵاتانی کوردستان وەڕێ کەوت، تا گەیشتە قەڵای وانو لەوێ میری هەکاری گەمارۆدا، پاشای قەڵاکەی گرت، هەروا ئابلۆوقەی سەختی خستە سەر هەموو ئەو قەڵاو دژانەی لەرێگەی بوونو دەستی بەسەر هەموویاندا گرت. دوای ئەم کارەی بەرەو (موسڵ) ملی ناو توانی لەرۆژی هەینی رێکەوتی ١١ی مانگی سەفەری ساڵی ٧٩٦ك/١٣٨٤ز بە رێگایەوە بەرەو کوردستان داگیری بکات. لێرەش میرەکانی کوردو حاکمانی ئەو دەمە کە بریتی بوون لەهەریەك لە: میر عەلی سەرداری ئەربیلو میر عزالدینی کوردی حاکمی جزیرو میر سولەیمانی ئەیووبی حاکمی حەسەن کێفو میر تاهیرەدین حاکمی ماردین، هەر هێندەیان پێ کرا لەگەڵ حاکمی موسڵو غرزان بچنە ئۆردوگای تەیمورلەنگو ئامادەیی خزمەتو ملکەچیی خۆیان لەبەرامبەر دەربڕن، بەم تەرحەش وڵاتەکەیان لەوەیشوومەی کاولکاریو تالانی تەیمورلەنگ پاراست (١٦٠/٨)، لەولاشەوە میر حاج شەرەفی بەتلیسی سەردانی ئوردوگای تەیموری لەرۆژی ١٥ی رەجەبی هەمان ساڵ کردو هەموو کلیلی قەڵاکانی بەتلیسو ئەخلاتو موشو ئەودوای قەڵاو تاوەرەکانی ژێر دەسەڵاتی خۆی بێجگەلە دیاریو سەوقاتو شتومەکی کەونارای دانسقە هەمووی پێشکەش بە تەیمورلەنگ کرد، تەیووریش لەبەرامبەر ئەم کارەی میر شەرف جلوبەرگی جوانو پشتێنی زێڕو شمشێری کالانزێری پێشکەش کرد، (میر) بەمە سەری خۆی لەنێو هاوەڵانی بەرزکردەوە نەخوازە تەیمور ویلایەتی بەتلیسی بە میر حاج شەرەف سپارد دوای ئەوەی باسینو ئونیكو ملازکوردیشی خستە سەر (٤٠١/١٢)، بەو شێوەیە میر حاج شەرەف بتلیسی توانی میرنشینی بەتلیسو ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی لەوێرانکاریو فەوتانو تالانو سەرشۆڕی رزگار بکات.

تەیمورلەنگ پاش ئەوەی کوردستانی هێنا بە ژێر ڕکێفی خۆیەوە، میرانشای کوڕی تێدا بە سەردار داناو لەگەڵ سوپاکەی لەوێ هێشتییەوە، پاشان بایدایەوە بەرەو بەغدا بۆئەوەی هەمیسان داگیری بکات دوای ئەوەی زانیی ئەحمەد جەلاییری حاکمی پێشووی کە لەکاتی داگیرکردنی یەکەم هەڵاتبوو، دووبارە گەڕاوەتەوە بۆ بەغدا. بەڵام جەلاییری کە تا ساڵی ٨٠١ك حوکمی بەغدای دەکرد بۆ والی فەرەج بەجێی هێشتو هانای بردە بەرییلدیرم بایەزیدی سوڵتانی عوسمانیو داوای لێکرد یارمەتی بداتو پشتی خۆیو قارایوسف- کە ئەویش بەرەو لای هانای بردبوو-بگرێ دژی تەیمورلەنگی داگیرکەری وڵاتی هەردووکیان (٤٣/٧).

تەیمورلەنگ کاتی خۆی هەواڵی سوکایەتی پێکردنی سوڵتان بایەزیدی وەرگرتبوو بە ڕێگەی ئەو پەیکەی نامە پڕ هەڕەشەو گوڕەشەکەی بۆ سوڵتانی عوسمانی نارد لەحاکمانی میرنشینەکانی گەرمیانو منتشەو ئایدین کە پەنایان بۆ تەیمورلەنگ بردبوو دوای ئەوەی بایەزید دەستی گرت بەسەر میرنشینەکانیاندا، بۆیە زۆر دەهریو تووڕە بووە، کاتێکیش بە نامەیەك وەڵامەکەی بایەزیدی وەرگرت کە پڕ بوو لەسوکایەتی پێکردنو هەڕەشە، بێجگەلەوەش کە زانی سولتانی عوسمانی دەستی گرتووە بەسەر ئەرزنجان کە پێشتر پێشکەشی تاهرینی پادشای ئەرمینیای کردبوو، لەبەر هەموو ئەمانە تەیمورلەنگ شێتو هار بوو، بۆیە، لەیەکی مانگی موحەڕەمی ساڵی ٨٠٣ك/٢٢ی ئابی ساڵی ١٤٠٠ز لەشکرێکی گەورەی ئامادە کردو بەرەو سیواس ملی ناو وێرانی کرد کە ئەو کات ژمارەی دانیشتوانی نزیکەی (١٠٠) هەزار کەس بوو (٤٣/٧)، دوای ئەمە ڕوویکردە ئەرزنجانو ئابلووقەی دا، چونکە ئەرتوغرلی کوڕی سوڵتان بایەزیدی حاکمی ئەو شارە بەشێوەیەکی نەبەردانە بەرگری لێکرد، بەڵام دواجار شار خۆی دا بەدەستەوەو ئەرتوغروڵ کوژرا، بەمەش شەڕ بووە مەسەلەیەکی حەتمی لەنێوان هەردوو مەزنان، سوڵتانی مەغۆلو سوڵتانی عوسمانییەکان ئەگەرچی هەردووکیان سەر بە ڕەگەزی تورك بوون.

وێڕای ئەوەی تەیمورلەنگ بەگەلێ نازناوەوە ناوی دەرکردبوو، وەك: گورگان (خاوەنشکۆی مەزن= عاهیلی ئەعزەم)و ساحیب قڕانو جیهانگیر (حاکمی جیهان- یان جیهانگیر)، بەڵام لەمۆرەکەی تەنها دوو واژەی بەکاردەبرد، ئەویش: ڕاستی- ڕستی (ڕاستی- سەلامەتی)بوو (٣٨/٧). جگەلەمەش فرە تاکتیکی سەربازی لەشەڕەکانیدا بەکاربردووە، بۆنموونە زنجیر بۆ بەستنەوەی سەربازەکانیو گواستنەوەیان بەپەت بەسەر کێوەکان بۆ پشتەوەی هێڵەکانی دوژمن

تا لەپڕێکدا بەسەریاندا بدەن، هەروا ئاگریان لەدەمی ئەشکەوتەکان دەکردەوەو گریان تێبەردەدا بۆئەوەی هەرچییەکی تێدایە بە ئازووقەو بنیادەمەوە هەموو بسووتێن، بێجگەلەوەش پەنای دەبردە بەر جەنگی دەروونی لەدژی دوژمنەکانیو سیخوڕی دەنارده ناویان بۆ زانینی هەواڵو ئامادەباشیان، سەرڕای بایەخدانی بە پەیكو بالیۆزانو ئازار نەدانیان ئەگەرچی دڵڕەقو دڕندە بووە، سەربازەکانیشی جلی یەکگرتوویان لەبەر دەکردو تیپێکی زرێپۆشیشیان بوو، واتە سوپەریان دەرکردە سەرو جەستەیان، ئەم تایبەتمەندیو جیاوازییە سەربازییانە لەو رۆژگارەدا لەرۆژهەڵات باو نەبوو (٤٦/٧). تەیمورلەنگ هەندێ لەم شێوازە سەربازییانەی لەدژی خەنێمە عوسمانییەکەی بەکار هێنا، ئەوە بوو کۆمەڵێك سیخوڕی ڕەوانە کرد پێوەندی بکەن بە سەربازە تەتارەکانەوە لەسوپاکەی بایەزیدی عوسمانیو خەڵەتاندنی بۆئەوەی بێنە ریزی سوپاکەی تەیمورلەنگ لەکاتی شەڕبەو پێیەی سوڵتانی تەتارەو لەهەمان نژادە، نەخوازە دوای ئەوە کە بەرێگەی سیخووڕەکانییەوە زانیی ئەو سەربازانە (٦) مانگە مووچەیان وەرنەگرتووە (٤٧/٧)، چونکە سوڵتان بایەزید بەوە ناسرابوو زۆر قرچۆكو ڕەزیلەو هەرچەندە عەلی پاشای وەزیری تکای لێکردو پێی گوت کارێکی پێویستو زەروورە دەرگاکانی گەنجینە بۆ سەربازەکان واڵا بکاتو هەوڵ بدا تەیمورلەنگ بەرەو چیاکان وەکێش بکات بۆئەوەی شەڕی پارتیزانی لەدژی دەست پێبکەن چونکە لەشکرەکەی لەهەژمار نایاو ئەستەمە لەناوچە تەختانییەکاندا بەسەریا زاڵ بین. وەلێ سوڵتانی عوسمانی گوێی خۆی لەهەمبەر ئەم تکایانەی وەزیر کەڕ کردو بەرەو شەڕی سەربازانی تەتار رۆیشت لای دەروازەکانی ئەنکەرە کە لەلایەن (تەیمورلەنگ)ەوە ئابلۆوقە درابوو، تەیمورلەنگ کە ئەمەی بیستەوەو زانی بایەزید تەنها سێ هەنگاو لێوەی دوورە، بەپەلە ئابلۆوقەی لەسەر ئەنکەرە هەڵگرتو روویکردە رووباری (جوبوق)و لەوێ لەشکربەزی کردو بەم رەنگە ئاوی لە لەشکری عوسمانییەکان بڕی کە ژمارەیان نزیکەی بیست هەزار شەڕکەر لەمیرنشینانو رەگەزی جیاجیا بوون کەچی لەشکری تەتار هاورەگەزو بەژمارە (٧) هێندەی ئەوان بوو (٤٧/٧).

لەشکری عوسمانیی شەکەتو ماندوو بەهۆی بڕینی (٦) رۆژی رەبەق بەرێگاوە لەگەڵ لەشکری تەیمورلەنگی زۆرو زەبەند بەیەکا هاتنو پێکیان داداو کاتێك سەربازانی میرنشینانی ساروخانو منتشەو گەرمیانو ئایدین، میرەکانی خۆیانیان لەتەك تەیمورلەنگ بینی، ئەوانیش لەگەڵ تەتارەکانی نێو سوپای عوسمانی- کە سیخوڕەکانی تەیمورلەنگ رایانکێشابوون- دایانە پاڵ شەڕکەرانی تەیمورلەنگو پشێوییەکی زۆر کەوتە ریزەکانی

PDF 4 KURD

عوسمانییەکانەوە. کە وەزیر عەلی پاشا ئەم حاڵەی بینی، شازادە (میر) سلێمانی کوڕی سوڵتان بایەزیدی راکێشا، لەولاشەوە میری (ئاماسیە) هەردوو کوڕانی سوڵتانی دووەم و سێیەم شازادە محەمەدو عەباسی بردو هەڵاتن. بەڵام سوڵتان بایەزید بەخۆی و (١٠) هەزار لەئینکیشارییەکان-کە پاشماوەی سەربازەکانی بوون-هەتا ئێوارەی هەمان رۆژی ژی الحجەی ساڵی ٨٠٤ك/ ٢٠ی تەموزی ساڵی ١٤٠٢ز شەڕی کرد، دەرەنجام لەگەڵ نەوەکەی لەحاڵێکدا مرۆ بەزەیی پێ دەهاتەوە خۆیدا بەدەستی سوڵتان (مەحموودی چەغتایی)یەوە کە یەکێك بوو لەسەرکردەکانی تەیمورلەنگ (٤٨/٧).

پاش ئەوەی تەیمورلەنگ لە ئوردوگاکەی لە ئەنقەرە ماوەیەك پشووی دا، بەرەو ئەزمیری ئاژۆت و داگیری کرد، ئەنجا لەنزیك (ئەفس) لەوپەڕی باشووری خۆراوای دەریای سپی ناوەراست لەشکربەزی کرد، لەوێ سوڵتانی بەندکراوی عوسمانی و میر موسای کوڕی وەگەڵ خۆی خستبوو، هەرچی سێ کوڕەکەی تری سوڵتانیش بوو، ئەوا (سولەیمان)ی کوڕە گەورەکەی لەگەڵ (عەلی پاشا)ی وەزیر گەیشتە ویلایەتی رۆمێلی (بولکان)و لەوێ ناوی خۆی بەسوڵتانی عوسمانی جاڕدا. محەمەدی کوڕیشی بەیاوەری بایەزید پاشا کە یەکێك بوو لە سەرکردەکانی باوکی، روویکردە تۆقات (بریزا)، پاشان قەڵای (ئەماسیا)ی گرت و (قوباد ئۆغلو)ی حاکیمی تەتاری بەزاندو ئەویش ناوی خۆی جاڕدا بەسوڵتانی دەوڵەتی عوسمانی. ئەو دەمەی تەیمورلەنگ بە رێگای گەڕانەوەیدا لە ئەزمیرەوە بەرەو بەغداو ئەنجا سەمەرقەند دەڕۆیشت، سوڵتان بایەزید لە سەربازگاکەی تەیمورلەنگ لە شاری (ئاکشەهر) لە ١٤ی مانگی شەعبانی ساڵی ٨٠٥ك/١٤٠٣ز کۆچی دوایی کرد، لەبەر ئەمە تەیمورلەنگ موسای کوڕی کە ئەویش لەگەڵ باوکیدا دیل بوو-ئازادی کردو پۆشتەترین جل و بەرگی بەبەردا کردو شمشێری کالان زێری پێدا و تەرمی باوکی بۆ خستە سەر ولاخ و لەگەڵ گرۆیەك لە پاسەوانەکان ناردییەوە بۆ بۆرسەی پایتەختی عوسمانی کە لەو دەمەدا لە ژێر فەرمانڕەوایی (عیسا)ی برای بوو کە نێوی خۆی بەسوڵتانی عوسمانی جاڕدابوو (٥٥/٧). ئەو بارە پەرت پەرتبوون و پێگەفرەییەی سەڵتەنەت لە جەستەی دەوڵەتی عوسمانی دا بۆ ماوەی (١٠) ساڵ درێژەی هەبوو هەتا ئەو دەمەی محەممەد دەستی رۆیی بەسەر براکانیا زاڵ بێت و هەمیسان توانی دەوڵەت یەکبخات و بە ناوی محەممەدی یەکەم یان سوڵتان محەممەدی چەلەبی لە ساڵی ١٣٧٨ هاتە سەر تەخت تاوەکو ساڵی ١٤٢١ بەردەوام بوو و گرنگی دا بە لە شکرکێشی بەرەو ئەورووپا لە رۆژئاوا بەبێ ئەوە بایەخ بدات بە رۆژهەڵات.

PDF 4 KURD

دوای مردنــی تەیمورلــەنگ ســاڵی ۸۰۷ك/۱٤۰٥ز، (شــاهروخ مــیرزا)ی کــوڕی ڕووی لەشکرکشی کردە ئەرمینیا، بۆیە میر شەمسەدین بدلیسی میری بدلیس لەگەڵ مەلیك محەمەد حاکمی هەکاریو مەلیك خەلیل حاکمی حەسەن کێفو میری خیزانو هەندێ میرانــی تــر کۆبووەوەو چوونە بارەگای شاهروخ دلسۆزیو ملکەچی خۆیان لــە بەرامبــەر نوانــد وەك چــۆن پێشتر میرە کوردەکانی ویلایەتی خوری ئێرانی ئەوەیان کردو بــەم شــێوەیە وڵاتــی خۆیــان لــە شەڕو وەیشوومەی قوتار کردو شوێنو پێگەکەی خۆیشیان پاراست (۸/۱٦۰).

کە حکوومەتی ئاق قۆینلو (دەوڵەتی مەڕی چەرموو) حکوومەتی قــەرەقۆینلو (دەوڵــەتی مەڕی ڕەش)ی لەناوبرد، دیاربەکری کردە پایتەختی خــۆی. ئــوزون حەســەن (حەســەنە درێــژ) حاکمی ئاق قۆینلــو نــاکۆکیو نوشوســتی نێــوان کوردەکــانی قۆزتــەوە بــۆ ڕیشەکێشــکردنی میرنشینە نیشتمانیە کوردییەکان بەسوود وەرگرتن لە هەمان تایفەگــەری تــاوەکو تــوانی بــە تەواوی لە ساڵی ۸۷٥ك/۱٤۷۰ز دەست بگرێ بە سەر کوردستاندا. بەڵام سەرکەوتنی (ئــوزون حەسەن) خانی ئاق قۆینلو بــە ســەر (ئــەبو ســەعید مــیرزا)ی نــەوەی تەیمورلــەنگ، وایکــرد پایتەختەکەی لە دیاربەکرەوە بگوازێتەوە بۆ تەورێز، هــەروا چــاوی لــەوەش بڕیبــوو زاڵ بێــت بەسەر سوڵتانی عوسمانی محەمەدی دووەم (محەمەدی فاتح ۱٤۳۲-۱٤۸۱ز) لــە پــاش گــرتنی قوستەنتینیە لە۲۹ مایسی ۱٤٥۳ز. ئەوەبوو ئیسحاق بەگی حاکمی میرنشینی قارەمــان کــە لە چنگی لەشکری عوسمانییەکان هەڵاتبوو، خستبوویە ژێرباڵی خۆی، نەك هەر ئەوەش بەڵکو لەشکرێکی گەورەشی ئامادە کردو سنووری ڕۆژهەڵاتی دەوڵەتی عوسمانی پێ بەزاندو تۆقــاتی داگیرکرد. پاشان بەرەو دیاربەکر وەڕێ کەوتو ئەنجا بە سەر ڕۆخی ڕووباری فوراتەوە لەشکری دامەزراند، بەش بەحاڵی لەشکری عوسمانیش ئەوا بۆ ماوەی (٦) ڕۆژ چووە ناو قووڵایی خاکی ئاق قۆینلو هەتا گەیشتە نزیکی ئەرزنجان کە ئۆردوگای (ئوزون حەســەن)ی لێیــە ئــەویش لــە بەرواری ۱ی مانگی (ربیع الاول)ی ساڵی ۸۷۷ك/۲٦ی تــەمووزی ســاڵی ۱٤۷۳ز لەشــوێنێك پێی دەگوترا (ئوتلوق بــەلی) هــەردوو لەشــکر لەشــەڕێکی ســەختو گرانــدا بەیــەکا هــاتنو لەدواییدا (ئوزون حەســەن) شــکاو بــۆی دەرچــوو، بــەڵام عومــەر تورخــانی وەزیــریو قــازی لەشکرەکەی کە لە هەمان کات قازیی هەموو قازییەکانی (حەسەن کێف)یش بــوو- و هــەروا زانای عێراقی محمود شەریحیو چەندین کەس لــە ســەرکردەکانی لەشــکرەکەی هــەموو بــەدیل گیران. لە پاشان (محمدی فاتح) ڕۆیشت ئەرزنجانو قەراحەساری داگیرکردو دوای حەسانەوەیەکی کورت گەڕایەوە بۆ (ئەستەموول) (۷/۱٦۳).

کاتێك شا ئیسماعیلی سەفەوی سەری هەڵدا، پاش ئەوەی دەستی بە سەر ئێرانو ئازەربایجاندا گرتو لە ساڵی ٩٠٧ك/١٥٠١ز تەورێزی کردە پایتەخت،سەر لەنوێ لە ساڵی ٩٠٩ك/١٥٠٣ز لەشکرێکی گەورەی کردە سەر ورمێ، دوای ساڵێك بە سەر ئەمەدا، خاکی کوردستانی نێوەراستی هەتاوەکو (بستان) بەزاندو لەوڕا چوو بەگژ (علاء الدولە)ی حاکمی میرنشینی (زولقەدەرییە) (٢٢٦/٧)و شا ئیسماعیل داوای لێکرد کچەکەی پێ بدات بەڵام (علاءالدین) داواکەی رەتکردەوە، بێجگە لەمەش پەنای دابووە (ئەلوەند بەگ) بەدوا سوڵتانی ئاق قۆینلو دوای ئەوەی ئەمیان لەپێش ئیسماعیل سەفەوی بەزی، لەپاشان بایدایەوە دیاربەکرو خەربوتیشی لەساڵی ٩١٣ك/١٥٠٧ز داگیرکرد، ئەگەرچیش میرەکانی کورد ملکەچبوونیان لەبەرامبەر پێشاندا، بەڵام شا ئیسماعیل سەفەوی هەموویانی لەزیندانێ توندکردو لەجیاتییان دەستو پێ قزڵباشەکانی خۆی کردە حاکم بەسەر میرنشینە نێوخۆییەکان لەکوردستاندا (١٦٤/٨).

شا ئیسماعیلی سەفەوی، لەو رۆژەوەی میر ئەحمەدی کوڕی سوڵتان بایەزید بوو بوە والی بە سەر ئاماسیەوە پشتی دەگرت لە دژی سەلیمی برای، نەك هەر ئەوە بگرە کوڕەکانی ئەحمەدی خستە بن باڵی خۆیەوە کە روویان کردە لای، پاش ئەوەی بگرەو بەردە لە سەر سەڵتەنەت لە نێوان کوڕو نەوەکانی بایەزیدی دووەم تەشەنەی کرد. ئەگەر ئەو نامە پڕ گەفو هەڕەشە ئامێزانەشی بخەینە سەر کە شا ئیسماعیل لەگەڵ هەندێ دیاری گاڵتەجاڕی، وەك بە نموونە (قوتووی حەشیشە) بۆ یاوز سەلیم ناردبوونی کاتێك لە سەر تەختی سەڵتەنەت دامەزرا، هەروا وەڵامدانەوەی سوکایەتیپێکردنی سوڵتانی عوسمانیو دیارییە لەکەدارەکانی بۆی- وەك جلوبەرگی ژنانەی شا ئیسماعیل- ئەوا رووداوی شەڕی نێوانیان هیچ شكو گومانێکی نەدەویست، بە هەقیقەت ئەمەیان قەوماو سوڵتان یاوز بە لەشکرێکی بێ هەژمارو گرانەوە بەرەو تەورێز ملی نا، کاتێ گەیشتە شاری جەرمیك مستەفا بەگی میری کوردی- کە یەکێك بوو لە سەرکردەکانی باڵی چەپی لەشکرەکەو دواجا لە دەوڵەتی عوسمانی بووە وەزیر- راسپارد ئەرکی گەمارۆدانی بایبۆرتو گرتنی لەئەستۆ بگرێ. میرە کوردەکانیش لە دەرەنجامی هەوڵو کۆششی زانای پایەبەرزو دانای کورد مەلا ئیدریس بدلیسی چوونە پاڵ سوڵتان، ئەمە وایکرد تای تەرازووی سوڵتانی عوسمانی لە شەڕی بەناوبانگی چالدیران (٢ی مانگی رەجەب ٦٢٠ك/١٥١٤ز) بە لایەوە قورسو سەنگین بێ، لەم شەڕەدا.

PDF 4 KURD

سوپای شا ئیسماعیلی سەفەوی تووشی نوشوستییەکی فرە گەورە هات‌و وەها لووتی شکا کە دواجار نەیتوانی لە چیاکانی زاگرۆسەوە بەرەو ئەنادۆڵ بپەڕێتەوە، چونکە هەموو کوردستان هاتە ژێر باڵی دەوڵەتی عوسمانییەوە (٢٥٤/٧).

جا ئەگەر شێخ ئیدریسی بدلیسی بە ڕاستی توانیبێتی ڕێبەرانی میرنشینیە کوردییەکان قەناعەت پێ بینێ کە/ ئەوان سەربەخۆیی خۆیان لەدەست نادەن ئەگەر بێت‌و ملکەچی عوسمانییەکان بن، کەوا لەسەروبەندی نێوان ١٥١٤-١٥٤٠ و لە سەردەمی هەردوو سوڵتان سەلیمی یەکەم‌و سولەیمانی قانوونی لەشکری سەربازییان سازو ئامادەکرد ئەوا میرنشینە کوردنشینییەکانی توانییان خودموختاری خۆیان بپارێزن لە دەرەنجامی هەوڵ‌و خەباتی رۆڵەکانی گەلی کورد بۆ قەناعەتپێکردنی بەرپرسانی دەوڵەتی عوسمانی بە زەرووڕەتی دامەزراندنی قایمقام‌و موتەسەرِف‌و کارگێڕییەکان لەخودی رۆڵەکانی کورد لەناوچە کوردنشینەکان (٧٥/١٣).

بە پێی تۆمارگەو دەفتەرە خاقانییەکان، ئەو میرنشین‌و حکوومەتە کوردییانەی کە لە ساڵی ١٠١٨ك/١٦٠٢ز حوکمیان رەوابوو لەرووی جۆری زەوی‌و زارو مڵکدارو کرێیانەوە، دابەش بووبوونە سەر ئەم ویلایەتانەی لای خوارەوە: (٣٦٢/٢١)

١-ویلایەتی دیاربەکر: لە (١٩) سنجق (لیوا) پێکهاتبووە، دوویان ساڵانە بەکرێ دەدران‌و ئەو دوایشی بە پابەندبوون (ئیلتیزام)و نە بەگایەتی تیابوون ((زەعامەت))[بەگایەتی ئەو زەوی‌و زارە میرییانە کە دەوڵەت لەزەوی‌وزاری دەوڵەتی داگیرکراو دەیبەخشێتە پیاوان‌و جەنگاوەرەکانی]و نە تیمار [تیمار واتە دابڕینی زەوی‌وزار بۆ سوارە شەڕکەرەکان]، بەڵکو بە میرات بابەلباب کرابوون بە ملك، چونکە لەو زەوییانەن کە (بەقەڵەم فەرزو بە (پێ)یش دابڕاون)، بەڵام حاکیمانی ئەم سنجقانە لەکاتی شەڕ یان یاخیبوون سەربازو یارمەتییان دەدا بە سوڵتانی عوسمانی‌و ئەو حاکیمەی ئەمەی ڕەت دەرکردەوە لەحاکمییەتی رووت دەکرایەوەو کوڕی یان کەسێك لەخزمەکانی لەجێی دادەنرا، بەڵام لەکاتی ئاساییدا بە هیچ شێوەیەك نابوو لابرێن.

سنجقەکانی ئەم ویلایەتەش ئەمانە بوون: خەربوت، ئەرغانی، سیوەرەگ، نسیبین، حەسەن کێف، چەمشکەزەك، سعرت، میافارقین، ئاقچە قەلا، خابور، شەنگار، قلوب، مهرانی،تەرجیل، ئاتاق، برتك، جیاقچور، چەرمیگ.

حکوومەتەکانیشی بریتی بوون لە: حکوومەتی جزیرە، ئاغیل، کنج، بالو، حەزۆ.

٢-ویلایەتی وان: لە١٣ سنجەق پێکهاتبوو، زەوی میری‌و تیماریشی تیابوون، سنجەقەکانیش ئەمانە بوون عادلجواز، ئەرجیش، موش، بارگیری، کرکر، کیسانی، ئەسپایرت،

کیس، کوردی نەوەی قتور، قەڵای بایەزید، بروع، ئوجك‌و حکوومەتی بدلیس مامەڵەی لەگەڵ ئەم سنجەقانە دەکرد لەرێگەی ملکدارییەوە.

٣-ویلایەتی شارەزوور: بریتی بوو لە(٢٠) سنجەق هەندێ زەوی‌و زاری میری‌و دەرەبەگایەتیی تێدابوون بۆ بەدواداچوونی حکوومەتی ئوجدی، ئەم سنجەقانەش بریتی بوون لە: ئەرگیل، کیشاف، شارباژێر، چنگولە، جەوەڵ حمرین، هەزار مراد، دیلجوران، میرکافا، حەریردەتلو، نیلکارو، سیبیە، ئاجور، ئیرومان، دودات، برنت، بلقاس.

لە ویلایەتەکانی دیاربەکرو وان‌و شارەزوور، ژمارەیەك سەرۆك هۆزی کوردی لێ بوون، نازناوی ((میر))یان هەڵگرتبوو، بەڵام مافی ئەوەیان نەبوو ئاڵا هەڵکەن، واتا: ئاڵای تایبەتی خۆیان نەبوو، مافی ئەوەشیان نەبوو ببنە میری سنجەقەکان‌و هەروەك خاوەن بەگایەتی بوون لە دەوڵەتی عوسمانیدا‌و ملك‌و سامانیان بە میرات بۆ کوڕو نەوەکانیان دەمایەوە، هەروا سەربازو کۆمەکیان لە کاتی شەڕو پشێویدا بە سولتانی عوسمانی دەدا، سەرۆکی خێڵ یان هۆزی کورد (میر) مافی هەبوو سەرانە وەربگرێ بە ڕێژەی (١/١٠)دەیەك لە مەڕومالات‌و بەروبوومی جوتیاران چونکە هەم خاوەنی زەوی‌و هەم خاوەنی عەشیرەتە (٢٦٣/١٣). بێجگە لەوەش مافی کارگێڕی‌و ڕێکخستنیشی هەبوو، چونکە جوتیار بۆی نەبوو بەبێ ئاگاداری میر زەوییەکەی بەجێ بێڵێت.

لەساڵی ١٢٧٤ك/١٨٥٨ز یاسای زەوی‌وزار دەرچوو، بەگوێرەی یاساکە میرە کوردەکان ئەو زەوییانەی لە ژێر دەستیاندایە بووە ملکیان، بەڵام دواتر میرنشینە کوردییەکان هەر بەگوێرەی ئەم یاسایە کۆتاییان پێ هێنرا کە بریتی بوون لەمیرنشینەکانی (هەکاری‌و بدلیس‌و سلێمانی-بابان) لە دەوڵەتی عوسمانی، پاش ئەوەی ژیانی کۆمەڵایەتی‌و بژێوی نەتەوەی کورد پێشکەوت (٢٦٢/١٣).

بێجگە لەوە ئەم زەوی‌و زارانە بەپێی ئەو یاسایە، قابیلی کڕین‌و فرۆتن‌و مامەڵە کردن بوو پێیانەوە لەبەرامبەر ئەو قەرزانەی لەسەریان بوو کەپێشتر قەدەغە بوو بفرۆشرێن. بەو شێوەیە دەرەبەگایەتیی گەورە لەناوچەی ڕۆژهەڵات‌و باشووری ڕۆژهەڵاتی ئانادۆڵ پێکهات لەئەنجامی زەوتکردنی ئەو زەوییانە لەرۆژگاری دەوڵەتی عوسمانی یان کڕینییان لەرێگەی ئەو قەرزانەی لەسەر خاوەنەکانیان مابوون لەسەردەمی کۆماری.

مێژوونووسی گەورەی کورد میر شەرەفخان بدلیسی دانەری کتێبی شەرەفنامە، دەڵێت: میرنشینە کوردییەکان لەسەردەمی حوکمڕانیی عوسمانییەکاندا ((خۆیان حوکمڕانیی خۆیانیان دەکرد، ڕۆخی چەپی چۆمی فوراتی ڕۆژئاوا‌و هەموو ناوچەکانی ڕۆخی ڕۆژهەڵاتی ڕووباری مرادسو کە لقێکە لە هەردوو لقەکەی فورات لەژێر حوکمڕانیی میرنشینە کوردییەکاندا بوون. کوردەکان

ملکەچی فەرمانەکانی سولتانو دیارییان پێشکەش دەکردنو ئەو داواکارییانەی سولتان دەیویست، بەجێیان دەگەیاندو لەشکرو سەربازی یەدەکیان دەدا کاتێ پێویستی پێ بان)) (٢٦/٢).

بەلام ئەم میرنشینانە وێڕای خودموختاری بوونو باشترین پێوەندییان لەگەڵ دەسەلاتی عوسمانیدا، ناوە ناوە بەگژ عوسمانییەکاندا رادەپەڕین، هێزەکانی عوسمانیش لە هەموو لەشکرکشییەکانیان بۆسەر شۆڕشگێڕانی کورد ژمارەیەك سیخوڕو بەکرێ گرتەی- لەدەرەنجامی ترساندن یان بەتەماکردن - پەیدا دەکردن بۆ لێدانی کورد بە دەستی کوردی هاوخوێنی خۆی لەو هێرشە سەربازییانەی دەکران بۆ کپکردنی شۆڕشەکانیان. شتێك نەبووە رێگر لەپێشی عوسمانییەکان بۆ جێبەجێکردنی ئەم سیاسەتە- سیاسەتی پەرت بکەو زاڵ بە- تەنانەت کە پێشتر لەنێوان ئەوانو کوردەکان بەلێنو پەیمان هەبوون سەرڕای هاتنی خۆبەخشانەی کوردەکان بۆ ناو ریزەکانی ئەوان (٣٥/١٤). لەکاتێکدا عوسمانییەکان بە چاوی رەزامەندییەوە دەیانڕوانییە کوردەکانو متمانەی سولتان یاوز سەلیم بەو شێخ ئیدریسەی کە هەوڵ دەدات بۆ راکێشانی کوردان بەلای عوسمانییەکاندا لەشەڕیاندا دژی ئێرانییەکان، وایکرد فەرمانی سولتانیی سپی(کاغەزی نەنووسراو) بۆ رەوانە بکاتو چۆنی بوێ پڕی بکاتەوەو بەسەر هەرکەسێ بیهەوێ لەمیرە کوردەکان بەشیان بکاتەوە (٢٦٩/٧) دوای ئەوەی شێخ ئیدریسی بدلیسی وەك والی لێهات بەسەر ناوچەی کوردستان- سەرباری بدلیسی میرنشینییەکەی- کە سەر بە دەوڵەتی عوسمانی بوو.

سولتان سولەیمان قانوونی ١٤٩٤-١٥٦٦ لەسەردەمی خۆی، یەکەمین والیی تورکی لەسەر کوردستان دانا، پاش ئەوەی میرە کوردەکان میرنشینە کوردییەکانیان لەباوکەوە بە میرات بۆ دەمانەوە. دەبینی کاتێك دەروێشە قەڵەندەرییەکان ساڵی ٩٣٣ك/١٥٢٧ز ئالای یاخیبوونیان لە ویلایەتی قارەمان هەڵکرد، سولتان سولەیمانی قانوونی مەملەکەتەکەی بۆ سێ ویلایەتی گەورە دابەشکرد بۆ هەر یەکەیان (میرێکی میران= بەگلەر بەگی) یەکی دانا بۆ بەڕێوەبردنی، ئەوانیش ئەم بەگلەربەگییانە بوون: یەعقوب پاشا میری میرانی رۆم (بولقانو ئەوروپا)، بەهرام پاشا میری میرانی ئانادۆڵ (ناوچەکانی ئاسیای بچووکی ناوین) خەسرەو پاشا میری میرانی دیاربەکر (ناوچەی کوردستان) (٣١٥/٧)، کە پێشتر ئەم ناوچەیە لەچواورچێوەی دەسەلاتی شێخ ئیدریسی بدلیسی بوو. لەساڵی ٩٤١ك/١٥٣٤ز سولتان سلێمانی قانوونی، سلێمان پاشای والی دیاربەکری- پاش ئەوەی بەغدای داگیرکرد- خۆیو حامیەکەی ناردە ئەو شارەو

کردییه والی شاری بەغدا، ئەوەش یەکەمین والی عوسمانی بوو لەوێ دانرا. هەروا ئەم سوڵتانە لەشەڕی ساڵی ٩٥٥ك/١٥٤٨ز بەشێك لەکوردستانی ئێرانی داگیرکرد (١٨٠/٨).

ناوچەی کوردستان لەسەروبەندی سێ سەد ساڵی پاش ئەو مێژووە بووە گۆڕەپانی شەڕی نێوان هەردوو دەوڵەتی عوسمانیو فارس(سەفەوی) هەتاوەکو ساڵی ١٨٤٠ (٢٩٠/١٥).

ئەگەرچی کورد لەو ماوەیەدا چەندین شۆڕشیان لەدژی هەردوو دەوڵەتی عوسمانیو فارس بەرپاکرد بۆ نموونە، وەك شۆڕشی کوڕی جانپۆلاد(٥) لەساڵی ١٠١٦ك/١٦٠٧ز لەدژی عوسمانییەکان، شۆڕشی هۆزەکانی برادۆست لەقەڵای دمدم لەساڵی ١٠١٧ك/١٦٠٨ز شۆڕشی هۆزەکانی موکری لەساڵی ١٠١٩ك/١٦١٠ز لەدژی فارسەکان، بێجگە لەشۆڕشەکانی بادینانو بنەماڵەی بابانەکانو هۆزەکانی میللیو ئەوانیتر، بەڵام میرنشینەکانی بدلیسو ئامێدیو هەکاری بە سەربەخۆیی لەژێر فەرمانڕەوایی میرە کوردەکان مانەوە تا ئەو دەمەی هاتنە ژێر تابیعییەتی عوسمانییەکانەوە لەساڵی ١٠٧٠ك/١٦٦٠ز (٢٠١/٨). بەڵام گرنگترین ئەو شۆڕشە کوردییانە، شۆڕشەکەی بەدرخان پاشای میری حکومەتی بۆتان- جزیرەی ئیبن عومەر- بوو لەساڵی ١٢٢٧ك/١٨١٢ز، چونکە ئەم شۆڕشە بزوتنەوەیەکی نەتەوەییو نیشتمانی بوو، تێدەکۆشا بۆ رزگارکردنی هەموو ناوچەکانی وڵاتی کورد (هەموو کوردستان) لەدیلیو ئەسارەتی بێگانە بە رێگەی بنیاتنانی یەکێتی نێوان میروسەرانی کوردو دامەزراندنی هاوبەندییەکی برایانەی تۆکمەو پتەو لە نێوانیان بۆ رێخۆشکردن بەرەو سەربەخۆیی. میر بەدرخان پاشا لەم کارەی یەکەمین هەنگاوی هاویشت ئەو دەمەی سنووری میرنشینەکانی بەرفراوان کرد هەتا شاری وان لە باکوورو لەملاشەوە بەرەو دەوروبەری موسڵ لە باشوور. هەروا سکەشی (پارە) بەناوی خۆیەوە لێداو کارگەیەکی بۆ فیشەگو تفەنگ لەشاری (جزیرە) دامەزراند. کە حکومەتیش لەشکرێکی بەهێزی سەربازی ناردە سەر بۆ داگیرکردنو ملکەچکردنی، ئەم میرە کارێکی وای پێکرد با بە دەواری شەڕی نەکردبێ، لەپاش ئەم سەرکەوتنەش سەربەخۆیی خۆی جاڕدا (٢٣٧/٨). بەڵام ئەو دەمەی دەسەڵاتدارانی عوسمانی هێزێکی سەربازیی گەورەو بێشوماریان ئامادە کرد لە دژیو یەکێك لە سەرکردەکانی بەناو

٥- وەچەی بنەماڵەی جانپۆلاند ماونو لەلوبنان دەژین و بوونەتە عەرەب، ئەوان لەریشەدا کوردن و دروزین، خوالێخۆشبوو کەمال جونبلات وەزیری ناوخۆی لوبنان لە١٩٧٠و سەرۆکی حیزبی ئیشتراکی تقدمی بوو، ئێستا کوڕەکەی وەلید جونبلات سەرۆکی حیزبەکەیە. (وەرگێر).

PDF 4 KURD

(عزالدین شێر) ناپاکی لەگەڵدا کرد، نوشوستی هێناو شەڕی دۆڕاند. دەوڵەتی عوسمانیش بەم بۆنەیەوە میدالیای شەڕی کوردستانی دەرکرد، وەك یادگارێك بۆ سەرکەوتنی.

دوای ئەوە، چەندین شۆڕشی تر لەکوردستان لەدژی عوسمانییەکان بەرپابوو لەسالآنی ١٨٢٠ شۆڕشی کوردەکانی زازا (ڤاڤا)و ١٨٢٩-١٨٣٩ شۆڕشەکانی هەکاریو رەواندزو تورعابدینو شۆڕشی شەریف خانی بدلیسی لەساڵی ١٨٣٤، بەڵام هەر هەموویان هەرەسیان هێناو هەموو میرنشینە کوردییەکانیش لەژێر حوکمی راستەوخۆی عوسمانییەکان لەساڵی ١٨٤٧ رووخان (٣٥/١٤). ئەگەر بێتو بڕوانینە هۆکارەکانی هەرەسهێنانی ئەم شۆڕشانە دەبینین پوختەیان بریتییە لەم خاڵانەی خوارەوە:

١- نەبوونی یەکێتی یان جۆرێك لەیەکێتی نێوان رابەرو سەرانی کورد دەربارەی ئامانجە نەتەوەییەکانو نەبوونی ئەو پێشەوایەی کە بتوانێت دەسەڵاتی ئایینیو دنیایی نێوانیان یەکبخات.

٢- بە سانایی پەیداکردنی ئەو سیخورو ئاڵقە لەگوێیانەی کە هەم لەپێشو هەم لەکاتی شەڕدا ناپاکی لەگەڵ رۆڵەکانی نەتەوەکەیان دەکەن.

٣- نەبوونی داهاتی دارایی تەواو بۆ دامەزراندنی کارگەی چەكو جبەخانەی شەڕو پێداویستییەکانی .

٤- بەرهەڵستی دەوڵەتانی زلهێز - لەناوچەکەو لەدەرەوەی- بەرامبەر بە یەکگرتنی کوردو سەربەخۆیی بوونیان.

لەدەرەنجامی شۆڕشە یەك لەدوایەکەکانی کورد کە تا شەڕی یەکەمی جیهانی بەردەوام بوو، دەسەڵاتدارانی عوسمانی سیاسەتیان بەرامبەر بە کوردو کوردستان هەموار کرد بە ئازادکردنی بەندکراوەکانو مامەڵەی نەرم لەگەڵیانو هورووژاندنی دەماری ئایینی بە ئامانجی نزیکخستنەوەیان لەحوکمڕانانی عوسمانی، هەوڵیشیان دا بۆ رازیکردنی سەرۆك هۆزە کوردییەکانو ئەوانیترو یەکسانبوونیان لەگەڵ کەمایەتییەکانی دیکەی دانیشتووی ویلایەتە عوسمانییەکانو لەسەردەمی سوڵتان (عبدالحمیدی دووەم) فێرگەی هەمایۆنی عەشایەر لەئەستەمول دامەزرا لەپێناو فێرکردنی منالآنی سەرکردەکانی ئەو هۆزو عەشایەرانە بە مەبەستی ئامادەکردنیان بۆ وەرگرتنی پایەی سەربازیو کارگێڕیو لەناوبردنی ناکۆکییەکانی نێوان سەرانی هۆزە کوردی یان هۆزە عەرەبییەکانو هۆزەکانی تر.

فێرگەی هەمایۆنی عەشایەر لەرووی خوێندنەوە کە ماوەکەی پێنج ساڵو فێرگەیەکی ناوخۆییش بوو و بەدرێژی خوێندنەکە قوتابی تیا دەمایەوە، وەك قوتابخانەی ئامادەیی

بوو لەم رۆژگارەماندا، دەرچووانیشی یان دەچوونە قوتابخانەی جەنگی (کۆلێژی سەربازی) یانیش فێرگەی شاهی (کۆلێژی زانستە سیاسییەکان). ئەگەرچیش ئەم فێرگەیە سەرەتا تایبەت بوو بە کوڕانی سەرۆك هۆزە عەرەبییەکان، بەڵام دەستیکرد بە پێشوازیکردن لەکوڕانی هۆزە کوردییەکانو کوڕانی کەسایەتییەکانی ئەرناووتو کەمایەتییە موسڵمانەکانی تر. دووای ئەوەش کە سەرکەوتنی بەدەست نەهێنا لەو ئامانجەی لەپێناویدا دامەزرا، (١٧)ساڵ دواتر داخرا (١٧/٤).

هەرچەندە میرنشینە کوردییەکان بۆ ماوەیەکی زۆر سەربەخۆیی خۆیان پاراست، بەڵام قۆناغی ململانێو شەڕی ئێرانی-عوسمانی، تۆخمێکی نوێی خستە سەر ناوچە دیموگرافییە کوردنشینەکە، بە تایبەتیش پاش ئەوەی سەرانی میرنشینیی کوردی ئەردەڵان لایەنی شای ئێرانیان گرت، لەولاشەوە میرە کوردەکانی تر هەواداریی باوی خۆیان بەرامبەر بە خەلیفەی عوسمانی پاراست. لەوەدەمەدا میرنشینی ئەردەڵان بەو هەڵوێستە یەکلایەنەی- پێچەوانەی میرنشینە کوردییەکانی تر- یەکەمین زەنگی لێدا بۆ پرۆسەی لەت لەتکردنی کوردستان. چونکە کاغەزێکی براوەی دایە دەست ئێرانو دەوڵەتی عوسمانییەوە تا گەمەی پێ بکەن، ئەویش دابەش بوون بوو، واتا دابەشکردنی کوردستان لەنێوان چەند بەشێکی سەر بە شای ئێرانو چەند بەشێکی سەر بە سوڵتانی عوسمانی. ئەمەش ئەو لەتکردنە مێژووییە بوو کە دواتر هەموو پەیمانو رێککەوتننامە نێودەوڵەتییەکانی تایبەت بە رێکخستنی سنووری نێوان هەردوو دەوڵەتی ئێرانو عوسمانی چەسپاندییان بە دەسکردی دەوڵەتە مۆنۆپۆلەکان بە تایبەتی پەیمانی ئەرزرۆمی دووەم ساڵی ١٨٤٧و رێککەوتننامەی دارشتنی سنوور بۆ ساڵی ١٩١٣و پاشان پەیمانی لۆزان ساڵی ١٩٢٣و سەکی ئینتیدابی بەریتانی لەسەر عێراق (١٧١/٣).

PDF 4 KURD

باسی دووەم

کوردو شەڕی رزگاریخوازیی نیشتمانی

شۆڕش‌و راپەڕینەکانی گەلی کورد بەبێ پسانەوەو بێ هەدادان بەردەوام بوو لەدژی ئەو کاربەدەستە عوسمانییانەی نیازیان بوو دەست بگرن بەسەر ئەو میرنشینە کوردییانەی تێدەکۆشان سەربەخۆییان بپارێزن، ئەمە وایکرد عوسمانییەکان لەشکری سەربازی ساز بدەن لەدژی شۆڕشگێڕانی کورد و فرەجار هێرشە سەربازییەکان، دانیشتوانی گوندە کوردەکانیان بە رێگایانەوە دەکردنە ئامانج‌و کاول‌و وێرانیان دەکردن‌و خەڵکەکەیان ئاوارەو دەربەدەر دەکردن یان دەیانگواستنەوە بەرەو ئەو ناوچانەی زۆرینەی دانیشتوانیان تورک بوون، ئەم بارە پتر لە(١٨) جار لەسەروبەندی حوکمڕانیی عوسمانی تەنها لەدەرسیم روویدا (٨٩/١٣)، سەرکردەکانی ئەو لەشکرکێشییانە سەرڕای ئەم کردەوانەشیان، بۆ سەرانی هەندێك لەهۆزە کوردییەکان جەختیان دەرکردەوە کە ئامانجیان لەم هێرشانە ئەوان نییەو بەڵکو ئامانجیان هۆزە کوردەکانی ترە لەمەشدا دەیانەویست یەکێتی ریزەکانیان تێکبدەن‌و ناکۆکی بخەنە نێوانیانەوە (٩٠/١٣).

ئەو دەمەی (ئیتیحادییەکان) جڵەوی دەسەڵاتی سیاسییان لە دەوڵەتی عوسمانی گرتە دەست، رۆژنامەنووسی ناسراوی تورك (حسێن جاهید یالچین) کە یەکێك بوو لە لایەنگرە توندرۆکانی (ئیتیحادییەکان) لە رۆژنامەکەی بە ناوی (تەنین) لەساڵی ١٩٠٩ وتارێکی بڵاوکردەوە تێدا دەڵێت: ((ئێمە کێشەی کەمایەتییەکان لە دەوڵەتی عوسمانیدا بە شێوەیەکی بنەڕەتی یەکلا دەکەینەوە)). ئەمە بەبێ پێچ‌وپەنا ئاماژەیەکی ئاشکرا بوو کە ئامانجی ئیتیحادییەکان، بە تورك کردنی کەمایەتییەکانە، بە تایبەتی کوردەکان‌و توانەوەیان لە نێو دەریای گەلانی عوسمانیدا.

بۆ جێبەجێکردنی ئەم پلانەیان (ئیتیحادییەکان) پەنایان بردە بەر خۆنزیکخستنەوە لەهەندێك لەسەرانی هۆزە کوردییەکان‌و راکێشانیان بۆلای خۆیان بە دامەزراندنیان لەچەند ویلایەتێکی کوردنشین. بۆ نموونە (پابتی کوڕی ساغر) یان بە والی لەسەر (هوزات) دانا، کە پاشان تیپی سوارەو جاندرمەی کوردی پێکەوەنا بەنیازی کپکردنی شۆڕشەکەی سەید رەزا ئاغا، بەڵام لەمەدا نوشوستی هێناو (قارا خچر)ی سەرکردەی عوسمانییەکان کوژراو خۆیشی بە ناچاری هەڵات (٦٣/١٣).

PDF 4 KURD

کاتێك ئاگری شەڕی یەکەمی جیهانی هەڵگیرسا، وەهیب پاشای سەرکردەی لەشکری سێیەمی عوسمانی لەهۆزات خۆی‌و (ئەحمەت عیزەت پاشا)ی سەرکردەی لەشکری دووەم لە(مەعموورەی عەزیز) بوون، بەڵێنیان بە کوردەکان دا: ئەگەر هات‌و کورد دەست هەڵبگرن لەهێرشبردنە سەر هێزەکانی عوسمانی‌و هاوکاری بکەن بۆ دەرکردنی ئەو رووسانەی ئەرزنجانیان داگیرکردووە، ئەوا دەوڵەتی عوسمانی هەموو داواکارییەکانی نەتەوەی کورد جێبەجێ دەکاو ئەو گوندو ئاواییە کوردانە ئاوەدان دەکاتەوە کە وێران کراون‌و سوتاون‌و لەرووی مادیشەوە قەرەبووی کوردەکان دەکاتەوە پاش ئەوەی شەڕ کۆتایی پێ دێ. بەڵام هۆزە کوردییەکان ئەمەیان رەتکردەوەو هێزێکیان پێکهێنا بریتی بوو لە(١٠) هەزار جەنگاوەر لە٣٠ی ئازاری ساڵی ١٣٣٢ك بۆ بەگژا چوونی هێزەکانی عوسمانی لە پێناو سەقامگیرکردنی ئەمری واقیع لەناوچەکەو تێگەیاندنی رووسەکان بەوەی کە کێشەی کورد لەسەر حیسابی داخوازییە نەتەوەییەکانی، سازش قەبووڵ ناکات (١٣/١٠٣).

لە٢٥ی حوزەیرانی ساڵی ١٩١٦ کە رووسەکان هەوڵیاندا هێرش بکەنە سەر ئەرزنجان، وەهیب پاشا توانیی قەناعەت بە(گول ئاغا)ی سەرۆك هۆزی باڵەبانی کوردی بێنێت بۆ بەرگریکردن لەئەرزنجان، یارمەتی عوسمانییەکان بکات. بەڵام گوڵ ئاغا لەم شەڕەدا بریندار بوو و پاشەکشەی کردو ئەرزنجانیش لە١١ی تەمووزی ساڵی ١٩١٦ کەوتە دەستی رووسەکان (١٣/١١٢).

لەپاش قەتڵ‌و عامی ئەرمەنییەکان لەلایەن هێزەکانی عوسمانییەوەو سوتاندنی گوندو ئاوایی کورد لەلایەن هەمان ئەو هێزانەو دەربەدەرکردنیان لەئاکامی هاوکارینەکردنیان بۆ ئەو هێزانە لە دژی رووسەکان، ژەنراڵی رووس (لاهۆڤ Lahof) داوای لەکوردو ئەرمەنی کرد بچنە پاڵ هێزەکانی رووس لەدژی عوسمانییەکان لەپێناو وەدیهێنانی داخوازییە نەتەوەییەکانیان. مستەفا وەفای سەرکردەی کورد بەدەنگ ئەو داواکارییەوە هات و دایە پاڵ هێزەکانی رووس (١٣/١١)و هۆزەکانی کوردیش ئەو ناوچەیەی کەوتۆتە خۆرئاوای چۆمی فورات لەهێزەکانی عوسمانی پاك کردەوە عەلی شیر قۆچگیریلی بووە نوێنەری کوردەکان لەئەرزنجان، پاشان لەگەڵ رووس‌و ئەرمەنەکان رێککەوت لەسەر جاڕدانی حکوومەتی کوردی لەشاری ناوبراو و رووبەرەکەی فراوان بکرێ بۆئەوەی ناوچەی ئوواچیك‌و دەرسیمی خۆرهەڵات‌و خۆرئاوایش بگرێتەوە و وایلێهات بە دەوڵەتی کوردستان ناسرا (١٣/١١٣).

PDF 4 KURD

هێزە (ئیتیحادییەکان) چەند تیپێکی خۆکوژی لەکوردانی ئاڵقەلەگوێو کرێگرتەی خۆیان بە ناوی تیپەکانی حەمیدییەوە پێکهێنا، بۆ پەلاماردانی ئەم دەوڵەتە کوردییە تازە ئیجادە، بەڵام ئەم هێزانەیان نەیانتوانی لە پێش نەبەردیو پاڵەوانێتی کوردانی بەرگریکار لە دەوڵەتەکەیان، خۆیان رابگرنو زۆر بە خراپی شکان. لە تۆڵەی ئەم نوشوستییەیاندا هێزەکانی عوسمانی دەستیان کرد بە سوتاندنی گوندو ئاوایی ئەو هێزانەی سەر بەخۆیان بوون بە بیانووی ئەوە کە لە شەڕا کەمتەرخەمییان کردووە (١١٤/١٣).

ئەو دەمەی شۆڕشی سوشالیستیی مەزن لە رووسیای قەیسەری بەرپابوو و دەسەڵاتی سۆڤیتی لەو وڵاتە دامەزرا، ژەنراڵ (لاهۆف) لە کانوونی دووەمی ساڵی ١٩١٨ هێزەکانی لە ئەرزنجان کێشایەوەو بەڕێوەبردنی ناوچەکەی دایە دەست (مراد پاشا)ی سەرکردەی ئەرمەن کە ئەمیشیان پێشنیاری بۆ (عەلی شێر)ی سەرکردەی کورد کرد بەڕێوەبردنی ناوچەی رزگارکراو لەعوسمانییەکان بخاتە ژێر سەرکردایەتیی خۆیەوە لەبەرامبەر رازی بوونی لەسەر جاڕدانی دەوڵەتی کوردستان لەناوچە کوردنشینەکاندا. بەڵام دەستەی کوردی وتووێژکار لە سەر ئەمە رازی نەبوون (١١٥/١٣).

(وەهیب پاشا) ویستی ناکۆکی لە نێوان کوردو ئەرمەنییەکان بقۆزێتەوە تا کورد بهێنێتە ژێر بار، هەمیسان بڵاوی کردەوە کە دەوڵەتی عوسمانی رازییە لەسەر داخوازییە نەتەوەییەکانی کورد لەپاش تەواوبوونی شەڕی جیهانی یەکەمو لێبوردنیشی لەبارەی چوونی عەلی شێر بۆ پاڵی هێزەکانی رووس جاڕداو هەردوو سەرکردەی کورد (عەلی شانو حەیدەری) کە بە لایەوە دەستەبەسەر بوون بەرەڵلا کرد، بەوەشەوە نەوەستاو هێنای هەموو سەرکردەکانی کورد بەعەلی شێرو دەستبەسەرگیراوەکانیشەوەی بانگهێشت کرد بۆ سەر خوانێکی گەورە لەبارەگای سەرکردایەتییەکەی خۆی سازی کردبوو (١١٥/١٣). موراد پاشا لەبری ئەوەی مەرجی گفتوگۆکانی لەگەڵ کوردەکاندا هەموار بکات، دەستیکرد بە رستنی وانەکانی لەدژیانو هاندانی ئەرمەنییەکان بۆ تالانکردنی گوندو ئاوایی کوردانو کوشتنی دانیشتوانییان لەناوچەکەدا، ئەم کارەشی پاڵی بە کوردەکانەوە نا هاوکاری هێزەکانی عوسمانی بکەنو بچنە سەر ئەو هێزە ئەرمەنییانەی کە بەناچاری لەئەرزنجانو ناوچەکانی دەوروبەری پاشەکشەیان کرد. بەڵام سەید رەزای سەرکردەی کورد، پێی خۆش نەبوو کورد لەگەڵ عوسمانییەکاندا لەدژی ئەرمەنی بجەنگن، بەو شێوەیە خۆیو کۆمەڵێك زۆر لەهۆزە کوردییەکان هەڵوێستی بێلایەنیی گرتەبەر لەشەڕو بگرەو بەردەی (ئەرمەنی- تورکی)دا (١١٦/١٣).

PDF 4 KURD

ئەو کەش‌وهەوا سیاسییە کراوەییەی پاشی ساڵی ١٩٠٨ دەوڵەتی عوسمانی بەخۆوەی بینی، وایکرد هزری نەتەوەیی لای هەموو نەتەوە ناتورکەکانی ناو دەوڵەتی عوسمانی گەشە بکات‌و ببووژێتەوە، ئەوە بوو کوردەکان چەندین کۆمەڵەو پارتی سیاسییان پێکهێنا‌و رۆژنامەو بڵاوکراوەیان دەرکرد، لەوێ یەکەمین کۆمەڵەی کوردی بە ناوی (کۆمەڵەی تەعالی‌و تەرەقی کورد)ەوە دامەزرا کە سەرۆکانی بنەماڵە کوردییە ناودارەکانی لەخۆ گرتبوو، وەك: شێخ عبدولقادر شەمزینی‌و میر ئەمین عالی بەدرخان‌و داماد ئەحمەد زولکفل پاشا‌و ژەنرال شەریف پاشا‌و ژمارەیەکی زۆر لە ئەفسەرو رۆشنبیرانی کوردو خوێندکارو قوتابیانی زانکۆ (٥٧/١٦). لە ئەستانەش‌و لە هەمان ساڵ کۆمەڵەیەکی وێژەیی پەروەردەیی بە ناوی (کۆمەڵەی بڵاوکردنەوەی مەعاریفی کوردی) دامەزرا‌و فێرگەیەکی کوردیی لە چەنبرلی تاش لە ئەستەمووڵ بۆ فێرکردنی زمانی کوردی کردەوە. بەڵام پاش ئەوەی نیازی تۆرانیزمی ئیتیحادییەکان ئاشکرا بوو، هەل هەردوو کۆمەڵەو فێرگەکەیان داخست. لەبەر ئەمە (کۆمەڵەی تەعالی‌و تەرەقی) ناچار بوو چالاکی نهێنی سنوورداری خۆی پیادە بکات (٥٢/١٤). کۆمەڵە چەند لقێکی کارای لە دیاربەکرو بدلیس‌و عەزیز هەبوو. سەررای ئەوەش لە ئەستەمووڵ رۆژنامەی (هەتاوی کورد) لە لایەن (کۆمەڵەی کۆمەك‌و پێشکەوتنی کورد)ەوە کە لەم شارە دامەزرا، دەرچوو. دوا بەدوای ئەمیشیان کۆمەڵەی هیوا دامەزرا رۆژنامەی (رۆژا کورد)ی دەرکرد لە لایەن رۆشنبیرانی کوردەوە بەرێوە دەبراو دەردەچوو کە سەر بە بنەماڵەی دەسترۆیشتوو و ناسراو بوون لەنێو کوردەکاندا (٥٥/١٧). لەوێ ئەم رۆژنامانە خاوەن رێبازی نەتەوەیی روون‌و رۆڵی خۆیان بوون لەپەخشکردنی هەستی نەتەوایەتی لە نێو رۆڵەکانی گەلی کورددا‌و پرۆژەی ئەلفبایەکی نوێیان دانا بۆ زمانی کوردی، بۆیە پانتایی بڵاوکردنەوەیان بەرفراوان بوو (٤٤/١٨).

کە شەڕی جیهانی یەکەم قەوما کوردەکان لە بارێکی پەرت‌و بڵاوی‌و ناهومیدیا دەژیان لە سۆنگەی نوشوستیهێنانی هەموو بزوتنەوە کوردییەکان بۆ وەدیهێنانی ئامانجەکانیان کە بەرجەستە بوو لە رزگاربوون لە دەسەڵاتی عوسمانی‌و وەدەستهێنانی سەربەخۆیی‌و یەکگرتنیان. وەلێ کورد- پاش ئەوەی مستەفا کەماڵ بزوتنەوە رزگاریخوازییەکەی ئەنجامدا- هەوڵیان دەدا بۆ رێکخستنی ریزو هێزە نیشتمانیەکانیان لەناوەوەی وڵات‌و روونکردنەوەی ئامانجەکانیان بۆ جیهانی دەرەوە، دوای ئەوەی رۆژنامەی کوردستان کە میر مەدحەت پاشا لەقاهیرە ساڵی ١٨٩٨ دەریکرد، تێدەکۆشا بۆ بڵاوکردنەوەی هەستی نەتەوایەتی‌و داواکردن بۆ یەکێتی نێوان

PDF 4 KURD

ڕێبەرو سەرکردەکانی کوردو پیاوە ئاینییەکان. لەدوای جاڕدانی کودەتای عوسمانی لەساڵی ١٩٠٨ ئەم رۆژنامەیە دووبارە لە ئەستانە بە سەرپەرشتی میر سورەییا بەدرخان دەرچوو، دوای ئەوەش هەمیسان لە قاهیرە لە سەروبەندی شەڕی جیهانی یەکەم، دەرچوو (٥١/١٤).

لەپاشان، میر ئەمین عالیو جەلادەتو کامەران بەدرخانو کەمال فەوزیو ئەکرەم جەمیل پاشازادەو دکتۆر شوکری محەمەدو مەمدوح سەلیمو ئەوانیتر، کۆمەڵەی (تەشکیلاتی کۆمەڵایەتی کوردستان) یان دامەزراند، لە هەمان کات لە ئەستانە کۆمەڵەیەکی دیکە هەبوو بە ناوی (حیزبی میللەتی کورد). هەموو ئەم کۆمەڵانە، بە دامەزراندنی کۆمەڵەی (خویبونی کورد) لە ساڵی ١٩٢٧ هەڵوەشێنرانەوە، دوای ئەوەی ئەندامەکانی ئەو کۆمەڵانە هاتنە ریزییەوە، بە شێوەیەك بووە تاکە هێزێکی کوردییو کاریگەر لەسەر گۆڕەپانی سیاسی (٥٣/١٤).

ئەگەرچی شۆڕشی بدلیس کە لەساڵی ١٩١٣ هەڵایسا، بەخێرایی کپ کرا، ئەوە هەموو ئەو بزوتنەوە کوردییانەی کە سەرکردەکانی کورد یەکلایەنە بەرپایان کرد سەرکەوتنیان بەدەست نەهێنا، شۆڕشەکەی بەدرخان نەبێت، چونکە کورد لەناو ئەو بزوتنەوانەدا پێشەوایەکی بەهێزیان پەیدا نەکرد لەدەوری کۆببنەوە، بێجگە لەمەش ناپاکیی هەندێ لەسەرکردەکانی کوردو چوونیان بۆ لای دوژمن- عوسمانییەکان یان فەرەنسا- ئەمەش فاکتەرێکی سەرەکیی سەرنەکەوتنو نوشوستیهێنانی نەتەوەییان بوو.

دەوڵەتی عوسمانی هەڵایسانی شەڕی جیهانی یەکەمی کردە بیانوو، بۆئەوەی غەزای پیرۆز- جیهادی پیرۆز- لەدژی کافران جاڕ بدات! ئەم جیهادە- وەك ئەو دوای نەتەوە ناتورکەکانی عوسمانی- کوردیشی گرتەوە، ئەمە بووە هۆی پەکخستنی کۆمەڵەکانو راگرتنی دەرچوونی رۆژنامەو بڵاوکراوەکان لەبەر پەلکێشکردنی لێپرساوو بەڕێوەبەرانیان بەرەو بەرەکانی شەڕ. ئەوە بوو گەلی کورد بەرەو ناو دۆزەخی ئەم شەڕە سەختو دژوارە، هەردوو لەشکری (١١) کە بارەگای لە(مەعمورە عەزیز)و لەشکری (١٢) کە بارەگای لەموسڵو (١٣٥) بلۆك سوارە لەلەشکری یەدەك (واتە (٤) تیپی سەربازیو لیوایەك)یان پێشکەشکرد، بێجگەلە رەوانەکردنی هەندێ یەکەی سنوور- پارێزەرانی سنوورو تەواوی ئالیاتی جەندرمەو پیاوانی ئاسایش. هەروا زۆربەی تاكو ئەفسەرانی دوو سوپای دیکە، سوپای (٩) لەئەرزرومو سوپای (١٠) لەسیواسیان پێشکەش ناو ئەو شەڕە کرد سەرباری ناردنی کۆمەكو یارمەتی بۆ ئەم هەموو لەشکرە زۆرە بەپێی توانا. لە لایەکی ترەوە ژمارەیەکی زۆر لە پیاوە خۆبەخشەکانی هۆزە کوردییەکان لە ژێر ئاڵای (شێخ مەحموود)دا لە شەڕی شعێبە لە دژی ئینگلیز لە عێراق

PDF 4 KURD

بەشدار بوون (٢٥٩/٨). ئەما کورد لەهەردوو بەرەی جەنگی قەفقازو عێراق زەرەرو زیانێکی گەورەو گرانیان پێکەوت لە دەرەنجامی زاڵبوونی هەستی ئایینی بەسەر هەستی نەتەوایەتیو نیشتمانیدا وێرای ئەو بێبەزەییو دڵڕەقییەی ئیتیحادییەکان لە بەرامبەر کوردەکان نواندیانو سیاسەتی زەبرو زەنگو کوشتنو بە تورك کردنیان لەدژ بەکار برد. ئەوەبوو دواجا (سەید لوتفی فیکری) ئەندامی ئەنجومەنی مەبعوپانی عوسمانی پێشوو لە سەر لیستی ویلایەتی دەرسیمی کوردی لەمانگی ئابی ساڵی ١٩١٨ نامەیەکی بوێرانەو زۆر روونو ئاشکرای نارد، لە نامەکە باسی لە هەموو گرفتو کێشەکانی دەوڵەتی عوسمانی کردووە بۆ سوڵتان محەمەد (وەحیدەدین)ی شەشەم پاش ئەوەی هاتە سەر تەختی سەڵتەنەت. داواش دەکات ئەندامانی حیزبی ئیتحادو تەرەقی ئەوانەی کە مامەڵەی خراپیان لەگەڵدا کردو ناچاریان کرد وڵات بەجێ بێڵێو لەجنیف دانیشێ، ببەخشێت، چونکە ئەو سەردەمە- سەردەمی ئیتحادو تەرەقی جارێکی تر ناگەڕێتەوە لەبەر ئەوەی دەسەڵاتیان بە شێوەیەکی خراپو نادروست بەکار هێناو بووە هۆی ئەوەی گەل لێیان بڕەوێتەوە لەم سەروبەندە دەستوورییەی کە کەمایەتیی کورد بە ئاواتەوەیە لەسای سەڵتەنەتدا مافی خۆی بەدەست بێنێ (٢١٠/٢٤).

ساڵی ١٩١٩ رۆژنامەیەك بە زمانی فەرەنسی لەئەستەموول دەردەچوو بەناوی Lepays، رۆژنامەیەکی دیکەش بەزمانی تورکی بەناوی (حادیسات)، هەردوو رۆژنامەکە سەر بە کۆمەڵەی (بەرگری کردن لەمافی ویلایەتییەکانی رۆژهەڵات)ی کوردییەوە بوو، داوای مافی نەتەوەیی کوردی دەکرد لە چوارچێوەی دەوڵەتی عوسمانیو هەڵوێستی بێلایەنی دەگرتەبەر لە نێوان حکوومەتی سەڵتەنەت لە ئەستەمولو نێوان بزوتنەوەکەی مستەفا کەماڵ پاشا، ئەم کۆمەڵەیە چەند یادداشتێکی سەبارەت بە مافەکانی گەلی کوردی بۆ سەرۆکانی دەوڵەتانی هاوپەیمان کە هێزەکانیان خاکی دەوڵەتی عوسمانییان داگیر کرد، ناردبوو، هەروەها نوێنەرەکانیشی ناردبووە پاریس بۆ بەشداریکردن لە وتووێژی ئاشتی. رۆژنامەی (ئاڵای سوور)ی زمانحاڵی کۆمەڵەکە لە ئەرزروم بە بەڕێوەبەرایەتی نەجاتی بەگ دەردەچوو کە یەکێك بوو لە ئەندامانی دەستەی بەڕێوەبردنی کۆمەڵە، بەڕێوەبەرانی تری: رایف ئەفەندیو حاج حافیز ئەفەندیو سلێمان بەگو مەقسوودو مەسعوود بەگو کازم بەگ- رایف ئەفەندی سەرۆکی کۆمەڵەکە لە ١٠ی تەمووزی ساڵی ١٩١٩ دوو مانگ دوای دەستپێکی بزوتنەوەیەکی مستەفا کەمال پاشا داوای لێکرد سەرۆکایەتیی کۆنگرەی کۆمەڵەکە بکات. ئەم هەڵە رێی بۆ مستەفا کەمال پاشا خۆشکرد بتوانێ بە خێرایی بجووڵێو هەوڵی کاریگەر بدات بۆ ئامادەکردنی جەماوەری ئەنادۆڵی رۆژهەڵات بۆ پێشوازیکردن لە بزوتنەوەی رزگاریخوازی، مستەفا

PDF 4 KURD

کەمال لە یادداشتەکانیدا سەبارەت ئەم دەستپێشخەرییە بەو پەڕی سوپاسگوزارییەوە باسی کردووە (٦٣/٢٣).

ئەو دەمەی مستەفا کەمال پاشای سەرپەرشتیاری گشتی لەشکری عوسمانی لە١٩ی مایسی ١٩١٩ ژێراوژێر روویکردە ناوچەی رۆژهەڵاتی تورکیا. لە کۆمەڵو پشتگیری کورد بەرامبەر بە بزوتنەوەکەی دڵنیابوو، چونکە ئەوان تینووی ئازادیو وەکو خۆیشی شۆڕشگێڕنو لە پێناو ئازادیو سەربەخۆییدا تێدەکۆشن، بۆیە هەوەڵین مەسەلە دوای بڕیاری دەستپێکردنی بە شەڕی رزگاریخوازی میللی، ئەوەبوو رووبکاتە کوردستانی دەوڵەتی عوسمانیو لە سامسۆن بە سەر دەریای رەشەوە، دابەزێ. پاشان بکەوێتە گفتوگۆ لەگەڵ سەرانی کورد لە پێناو پشتگیری بزوتنەوەکەی. لەمەشدا بە ئاواتی خۆی گەیشتو کورد زۆر بە خۆشحاڵییەوە لە ناوچەکەیاندا بەخێرهێنانیان کرد. تەنانەت خودی مستەفا کەمال ئاهەنگو خۆشییەکانی پێشوازیکردنی لە لایەن کوردەکانەوە لە شاری سیواس سەر لەبەیانی رۆژی ٢٨ی حوزەیرانی ساڵی ١٩١٩ وەك جەژن وەسپ دەکات. بۆ ئەوەش پشتیوانییان لە بزوتنەوەکەی کرد، چونکە ئەو شەڕی داگیرکارە کافرەکانو ئەو حکوومەتە عوسمانییانە دەکات وان لەژێر دەسەڵاتی داگیرکەری بێگانە دا. کورد هەموو شتێکیان پێشکەش کرد لە پێناو سەرکەوتنی بزوتنەوەکەیدا، بۆیە ئەویش بیری کردەوە کۆنگرەیەکی گشتی لەشاری سیواس گرێ بدات، بۆ ئەم مەبەستەش لەرۆژی ٢٢ی حوزەیران ئەم زانیاریانەی لای خوارەوە بۆ هەوادارانی خۆی نارد:

١-لەبەر ئەوەی مەترسی، هەڕەشە لەسەرانسەر نیشتمانەکەمانو سەربەخۆییمان دەکاتو حکوومەتی ناوەندیش لەئەستەموڵ ئەرکەکانی خۆی بەجێ نەگەیاندووە بۆ رزگارکردنی گەلو پاراستنی سەربەخۆیی وڵات، ئەوا دامەزراندنی ئەنجومەنێکی نیشتمانی فرمانی گەیاندنی دەنگمان بگرێتە ئەستۆو بەرگری لەمافەکانمان بکات، بۆتە ئەرکێکی پێویست.

٢-بڕیار درا بە زووترین کات کۆنگرەیەکی نیشتمانی لەسیواس ببەسترێ، بەو پێیەی لە هەموو شارەکانی تر لەرووی ئاسایشەوە بەرقەرارترە.

٣-بۆیە پێویستە (٣) کەس لەهەر لیوایەك لە لیواکانی ویلایەتەکە لەوانەی میللەت متمانەی داونەتێ زۆر بەپەلەو بەوپەڕی نهێنییەوە دەستنیشان بکرێنو ئەگەر پێویستیشی کرد بە شێوەیەکی وا کەس نەیانناسی، بۆ کۆنگرە بنێردرێن.

٤-کۆنگرەیەك لە ویلایەتەکانی رۆژهەڵات- ئەو ویلایەتانەی زۆرینەیان کوردن- لەبەرواری ١٠ی تەمووزی ساڵی ١٩١٩ لەئەرزروم دەبەسترێت، جا لەحاڵێکدا ئەگەر شاندەکانی ویلایەتە

عەیرە کوردییەکانی تر لە کۆنگرەی سیواس تا ئەو مێژووە ئامادە بن، ئەوا ئەندامانی کۆنگرە لەئەرزرۆم دێنە پاڵ کۆنگرەی سیواس.

ئەگەر چاوێك بگێڕین بە دانە دابەشکراوەکانی ئەو گشتاندنە، دەبینین دابەش کراون بەسەر والییەکانی ئەم شارانە: ئەرزروم، سیواس، قەستەمونی، دیاربەکر، وان، جانیك، سامسۆن، وسەرکردایەتییەکانی ئەو تیپە سەربازیانەی لەوشارانەدان کەوا هاوکاریی بزوتنەوەکەی دەکەن (٢٨/٢٣)و زۆرینەی زۆری دانیشتوانیان پێك دێنن.

حکوومەتی سەڵتەنەت لەئەستەمولّ مستەفا کەمال پاشای لاداو سەبارەت بەو گشتاندنەی عەلی کەمال بەگ وەزیری ناوخۆ دەریکرد، رایسپارد کەس لەگەڵیدا هەڵس‌و کەوت نەکات، عەلی کەمال لە گشتاندنەکە تاکیدی کرد کە ئەو لادانەی مستەفا کەمال لەسەر داواو پێداگرتنی (نوێنەری فوق العادەی)ی ئینگلیز لەئەستەمولّ جێبەجێ کراوە (٣٦/٢٣) کە ئەو کات ئەستەمولیش بە چەندین کۆمەڵەی سیاسی‌و نەتەوەیی‌و کۆمەڵایەتی‌و رۆژنامە زمانحاڵەکانیانەوە جمەی دەهات، بۆ نموونە لەئەستەمولّ لەماوەی نێوان ١٩٠٨-١٩٢٠ پێنج رۆژنامەی هەبوو لەهەردوو زمانی تورکی‌و کوردی دەردەچوون هەر لەئەستەمولدا عەبدوڵلا جەودەت سەرنووسەری رۆژنامەی (ئیجتیهاد)و دیارترین رۆژنامەنووسەکانی کوردو خاوەنی زۆرێك لەکتێبی دانراوو وەرگێڕاوی کلتووری‌و زانستی بوو (٢٥٦/٢٤)، ئەمە لەکاتێکدا گرووپی سوشالیستە میللییەکان کە نوێنەری (گوقات) لەئەنجومەنی مەبعوسانی عوسمانی (نازم بەگ)ی کورد لە١٦ی کانوونی دووەمی ساڵی ١٩١٠ دایمەزراند رۆژنامەی (ئەمەك- کۆشش)ی لەئەستەمولّ دەردەکرد (٩٠٤/٢٣).

یاریدەدەری والی دیاربەکر کە ناوی مستەفا بوو، لەبروسکەیەکدا لە٨ی حوزەیرانیی ساڵی ١٩١٩ بە مستەفا کەمال پاشای پشکنەری لەشکری سێیەم‌و یاوەری فەخریی عالی مەقامی سەڵتەنەت، راگەیاند، لاوەکانی کورد لە ویلایەتە کە بە قسەو بەڵێنی مستەر نوئێلی حاکمی سیاسی ئینگلیز لە سلێمانی هەڵخەڵەتاون کە سەردانی دیاربەکری کردو بەڵێنی دامەزراندنی دەوڵەتی کوردستانی پێداون لەژێر پارێزگاریی بەریتانیا، بۆیە ئەو لاوە کوردانە هەوڵیان دا لەپێناو ئەم ئامانجەدا کۆمەڵەیەکی کوردی دابمەزرێنن. بەلام یاریدەدەری والی دیاربەکر چالاکی لێ قەدەغە کردن، چونکە ئەوان سەرپێچییان لەیاسای کۆمەڵەکانی عوسمانی کردووە (٩٠٤/٢٣).

PDF 4 KURD

پاش ئەوەی مستەفا کەمال لەپشتگیریی کوردەکان دڵنیابوو، ئەم بروسکەیەی لای خوارەوەی لە١٨ی تەمووزی ساڵی ١٩١٩ بۆ هاوڕێی (جەعفەر تەیار)ی سەرکردەی سوپای یەك لەئەدرنە، نارد:

((مەترسیی دابەشبوونی وڵاتەکەمان و هەوڵدانی دەوڵەتانی ئیئتیلاف بۆ خنکاندنی سەربەخۆییمانو بێدەسەڵاتی حکومەتی سەڵتەنەت، پاڵمان پێوە دەنێت کاری بەپەلەو یەکلاکەرەوە بکەین لەپێناو رزگارکردنی وڵات لەداگیرکردنی بێگانەو کلکایەتیو پەرتەوازەیی، لەبەر ئەمە بڕیارمان دا بە پێکهێنانی (کۆمەڵەی بەرگریکردن لەمافی ئەنادۆڵو رەتکردنەوەی کلکایەتی) لەهەموو سوچێکی وڵات لە ناوچەکانی رۆژهەڵات، بۆیە تکا دەکەم دوو کەسی دەستنیشانکراومان لەئەستەموڵەوە بۆ بنێرنو لەبەڵگەنامەیەکی ئیمزا کراویشەوە لە لایەن خۆتانەوە دەسەڵاتی ئەوەمان بدەنێ ئەنجامدانی ئەم ئەرکە بخەینە ئەستۆ. بیرۆکەی دامەزراندنی دەوڵەتی کوردستانی سەربەخۆیش لەژێر پارێزگاری بەریتانیا پووچەڵ کرایەوە دوای ئەوەی کوردو تورك یەکیان گرت لەپێناوی یەکێتی نیشتمانیدا)) (٢٣/٩١٠).

پێشتر رایف ئەفەندی سەرۆکی کۆمەڵەی بەرگریکردن لە مافی ویلایەتە کوردییەکانی رۆژهەڵات لە برۆسکەیەکدا کە لە١٠ی تەمووزی ساڵی ١٩١٩ بۆ مستەفا کەمال پاشای هەنارد، متمانەی پێدا سەرۆکایەتی کۆنگرەی کۆمەڵەکە لە ئەرزروم بگرێتە ئەستۆ- چونکە هەردووك- واتە مستەفا کەمالو کۆمەڵەکە- تێدەکۆشن بۆ رزگارکردنی وڵات لە داگیرکەران. لەبەر ئەوەی کۆمەڵەکە بڕوای پێیەتیو رێزی لێ دەگرێو وەك فریادرەسێك سەیری دەکات لەم میحنەتەی بەسەر وڵاتدا هاتووە (٢٣/٩٢٤) لەبەر ئەم دەسپێشخەرییە گەورەو گرنگە لەم قۆناغە سەختەی وڵات پێدا دەڕوات، مستەفا کەمال پاشا ئەم ویستو ئارەزووەی رایف ئەفەندی (سەرۆکی کۆمەڵەی بەرگریکردن لە مافی ویلایەتەکانی رۆژهەڵات) بۆ هەموو ویلایەتەکانی تر، ئەوسا کۆنگرەی ئەرزروم لە رێکەوتی ٢٣ی تەمووزی ساڵی ١٩١٩ بە سەرۆکایەتی مستەفا کەمال پاشا بەسترا، کە ئەم وتارەی لەپێش ئەندامانی کۆنگرە خوێندەوە (٢٣/٩٢٦).

ئامادەبووانی بەڕێز:

گەلەکەمان لە٣٠ی تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩١٨ رازی بوو لە سەر ئاگربەست لەگەڵ دەوڵەتانی ئیئتیلاف بۆئەوەی ئاشتی لەم ناوچەیەدا بەرقەرار بێتو هەر گەلێك مافی خۆی لە

ژیانێکی ئازادو شەرفمەندییانەدا وەدەست بێنێ، بەڵام ئەو دەوڵەتانە پایتەختی سەڵتەنەتیان لە ئەستەموڵ داگیرکردو هانی یۆنانییەکانیان دا دەست بە سەر ئەزمیرو شوێنەکانی تردا بگرن، ئەوەش واتا سەرشۆرکردنو ملکەچکردنی میللەتو خەلیفەی موسلمانانیش تێکڕا، لە دەستدرێژییەکی ئاشکرادا.

حکوومەتی ئەستەموڵ هێندە بێدەسەڵاتیو سەرشۆڕی پێشان دا، بەشێوەیەك ئەرمەنییەکان زاتی ئەوە بکەن لە ویلایەتە ئازیزەکانی رۆژهەڵاتمان، دەوڵەتێك بۆ خۆیان دابنێن، لەولاشەوە یۆنانییەکان هەموو ناوچەکانی تەراقیاو دەوڵەتانی ئیئتیلافیش ئەو دوای ناوچەکانی ئەنادۆڵیان داگیرکرد بۆ زیندە بە چاڵکردنی هەموو ئاواتێکی ئەم گەلە لە ژیانی سەربەستیو خۆشیو سەربەخۆییدا.

ئەوە هەقیقەتێکی مێژوویی حاشا هەڵنەگرە، کە ناکرێ بوونی هیچ گەلو میللەتێك هەڵبوەشێنرێتەوەو مافی بخورێو حوکمی لەناوبردنی بەسەرا بدرێ، ئەگەر ئەو گەلە وەپەرۆشی ئازادی بێتو لەپێناو شەرەفو سەربەخۆییدا تێبکۆشێت، لەبەر ئەوە میللەت لە ولاتی ئەنادۆڵ بڕیاری دا مافی خۆی لە داگیرکەرو زۆرداران بسێنێ، بۆ ئەمەش بڕیاری دا بە دامەزراندنی ئەم کۆمەڵانە: کۆمەڵەی بەرگری لەمافو پاراستنی ماف، پارێزگاری لە نیشتمانو رەتکردنەوەی پاشکۆیی بوونو ئینتیداب هەروا دامەزراندنی هەموو کۆمەڵەکانی تر لەپێناو مسۆگەرکردنی پاراستنی پیرۆزییەکانمان.

ئێستاش، پاش ئەوەی، نوێنەرەکانمان کە ئینگلیز دووری خستبوونەوە، گەیشتنە دوورگەی ماڵتە، بەرەو پاریس بۆ بەشداریکردن لەکۆنگرەی ئاشتی، بڕیاردرا بە یەکخستنی ئەو کۆمەڵانەی لەپێناو نیشتمانو گەلدا خەبات دەکەن، لەناویەك کۆمەڵەدا لەگەڵ پێکهێنانی حکوومەتێکی نیشتمانیی سەربەخۆی کاتیو دوور لەدەسەڵاتی بێگانەو بەبێ قەبوڵکردنی پاراستنی هیچ لایەك، ئەم حکومەتەش لەو کۆمەڵە لەدایك دەبێ بۆ پاراستنی قودسییەتەکانمانو ئومێدمان زۆرە خوای گەورەو میهرەبان بە حورمەتی خۆشەویستی خۆیو پێغەمبەری سەروەرمان گەلی نەجیبمان سەربخات کە پارێزەری ئایینی هەقو ئایینی محەمەدی شەریفە تا رۆژی پەسلاَن و پارێزەری مەقامی بەرزی سەڵتەنەتو خیلافەتی مەزنو ئەنجومەنەکەی ئێمەشە کە پاراستنی ئەو پیرۆزیانەی پێ سپێردراوە.. ئامین)).

PDF 4 KURD

له٢٤ی تەمووزی ساڵی ١٩١٩، کۆنگرەی ئـەرزروم، ئەنـدامانی دەسـتەی نوێنەرایـەتیی کۆمەڵەی (بەرگری لەمافی رۆژهەڵاتی ئەنادۆڵ)ی هەڵبژارد، کە بارەگـای لە(ئـەرزروم)ە ، لـەم کەسانەی لای خوارەوە: (٩٣٣/٢٣).

١- مستەفا کەمال پاشا پشکنەری پێشووی سوپای ٣,

٢- رەووف بەگ وەزیری پێشووتری دەریایی.

٣- عیزەت بەگ نوێنەری تەرابزۆن لەئەنجومەنی مەبعوسانی عوسمانی.

٤- رایف ئەفەندی نوێنەری ئەرزروم لەئەنجومەنی مەبعوسانی عوسمانی، کورد بوو.

٥- سەروەت بەگ نوێنەری تەرابزۆن لەئەنجومەنی مەبعوسانی عوسمانی.

٦- شێخ فەوزی ئەفەندی: شێخی تەریقەتی نەقشبەندی لەئەرزنجان، کورد بوو.

٧- بەکر سامی بەگ، والی پێشووی بەیروت.

٨- سەعدوڵڵا ئەفەندی: نوێنەری پێشووی بدلیس (کورد بوو).

٩- حاجی موسا بەگ: سەرۆك عەشیرەتی مۆتی کورد.

دوای تەواوبوونی ئیشو کـاری کۆنگرەکـە مسـتەفا کـەمال پاشـا چـەند پـەیامێکی بـۆ ژمارەیەکی زۆر لەسەرۆك هۆزو کەسایەتییە کوردە ناسراوەکان ناردو تیـادا داوای لـێ کـردن بەشداری بکەن لەبزوتنەوە رزگاریخوازییەکەیو لەبەرامبەریان پێزانینی خۆی وەبیرهێنانەوە بـۆ ئەو دەستە سـپیو یارمەتییـە زۆرەیـان کـە بـۆ خزمـەتی ئیسـلامو سەرخسـتنی خەلیفـەی موسلمانانو شـەڕەکانی عوسمانییـەکان دژی دوژمنانیـان پێشکەشـیان کـردنو هـەروا رۆڵـی دلێرانەیان لەسەندنەوەی بدلیس لەچنگی دوژمنان (٩٣٧/٢٣). جەختیشی لەوە کـردەوە کـە دەستکێشانەوەی لەسوپا- ولەو شەرەفە سەربازییەی ئاشقییەتی- بۆ ئەوە بـوو ئـەم بزوتنـەوە نیشتمانییە بە پشتیوانی کەسایەتییە نیشتمانییەکانی وەك خۆیان، بـەرپا بکـات (٩٣٨/٢٣) کە بە هیچ کلۆجێك کەمتەرخەمی ناکەن بۆ بەشداریکردن تیادا، ئەو کەسایەتییانەش ئەمانە بوون: حاجی موسابەگ سەرۆکی هۆزی موتکیو یەك لەوانەی مستەفا کـەمال پاشـا کاتێـك سەرکردەی لەشکری دوو بوو لەناوچەی ئەو هۆزانە وتووێژی لەگەڵدا کردبوو سەبارەت بە کێشە نیشتمانییەکان، شێخ عەبدولباقی ئەفەندی لەبدلیس، عەبدولرەحمان ئاغا لەشـیرناك، عومـەر ئاغا لەدرشا، رەسول ئاغا لەموش، شێخی مەزن زیـاددین ئەفەنـدی لەنورشـەمس، جـەمیل چەتۆ بەگ لەسەرۆکەکانی غرزانو ئەوانیتر (٩٤٤/٢٣). بێجگەلەمەش پەیامێکی تایبەتی بۆ (شێخ مەحموود) لەسلێمانی نارد تیادا داوای لێدەکات هاوکاری لەگەڵدا بکاتو هەوڵبدات بۆ

PDF 4 KURD

بەرپەرچدانەوەو بەکژداچوونی ئەو پڕوپاگەندە ژاراوییانەی ئینگلیز لەناوچەکە بڵاویان دەکاتەوە، جەختیشی بۆ کردووە کە بزوتنەوەکەی، موسوڵمانەکانو خەلیفەکەیان لەریسوایی‌و کۆیلایەتی دەردێنی‌و نیشتمانیش لەدابەشبوونو پەرتبوونو داگیرکردن رزگار دەکات بۆ ئەوە سەربەخۆیی وەدەستبێنێ‌و هاوڵاتیانیش بە ئازادی‌و کەرامەتییانەوە شادو بەختەوەربن (٩٤٢/٢٣).

بەڵام هەموو ئەم پەیامو داواکارییانەی بۆ پشتگیری‌و هاوکاریکردنی لەگوێی هەندێ لەسەرۆكو رابەرانی کورد وەکو گیزەی مەگەز وابوو، چونکە مستەفا کەمال پاشا سەرانی هەندێ لەکۆمەڵەی (تەعالی کورد)ی تاوانبارکرد بە هاوکاریکردن لەگەڵ ئینگلیز بۆ دامەزراندنی دەوڵەتی کوردستانو هەوڵدان بۆ لەناوبردنی بزوتنەوەکەی‌و پیلانگێڕی لەدژی شەخسی خۆی. لەبەر هەوڵدانی مستەفا کەمال بۆ دەسگیرکردنی کوبرتین نۆئیلو نەوەو کوڕەکانی بەدرخان پاشا کە لەگەڵیدا هاوکارییان کردبوو (١١٦/٢٣) سەرەڕای رێگە نەدانی خۆی‌و سەرکردە سەربازییەکانی بەپێکهێنانی تیپی سەربازی کوردی لەلایەن کوردەکانەوە لەئەرزروم بۆ بەرگریکردن لەویلایەتەکانی رۆژهەڵات (١٠٩/٢٣) هەروا رێگەنەدان بەدامەزراندنی هەر بزوتنەوەیەك بەناوی کوردەوە لەناوچەکەدا (١٢٥/٢٣)، لەبەر هەموو ئەم هۆکارانە کوردەکان بوون بە دوو بەشەوە: بەشێکیان لەگەڵ ئەوەدا بوون هاوکاری لەگەڵدا بکەنو شان بەشانی تورکەکان لەشەڕی رزگاریخوازیی میللیدا هاوبەش بنو مەسەلەی مافی نەتەوەیی کورد بۆ پاش رزگاریبوون دوابخرێ، ئەندامەکانی کۆمەڵەی (بەرگریکردن لەمافی ویلایەتەکانی رۆژهەڵات) نوێنەرایەتی ئەم بەشەیان دەکرد.

بەشی دووەمیشیان: رەتیدەکردەوە هاوکاری لەگەڵ مستەفا کەمال پاشا بکاتو بانگەشەی دەکرد بۆ پێوەندیکردن بە دەوڵەتانی ئیئتیلافەوە لەپێناو سەندنی مافی نەتەوەیی کورد بەرێگای کۆنگرە نێونەتەوەییەکان. کۆمەڵەی تەعالی کوردستانو بنەماڵەی بەدرخان پاشا سەرۆکایەتی ئەم بەشە، یان ئەم لایەنەیان دەکرد، لەبەر ئەمە دەبینی بەشی یەکەم یان کۆمەڵی یەکەمیان لەکۆنگرەی سیواس کە لەچواری ئەیلوولی ساڵی ١٩١٩ بەسترا پێکهاتبوو لەم بەرێزانەی خوارەوە بە سیفەتی نوێنەرانی کۆمەڵەی بەرگریکردن لەمافی ویلایەتەکانی رۆژهەڵات بە شاندێك بەشدارییان کرد:

PDF 4 KURD

١- مستەفا کەمال پاشا.

٢- ڕەووف بەگ.

٣- زانای ئایینی رایف ئەفەندی (کورد بوو).

٤- شێخ فەوزی ئەفەندی (کورد بوو).

٥- شێخ سامی بەگ.

لەوێدا، کۆنگرەی ناوبراو (مستەفا کەمال پاشا)ی بە هاوکاریو پشتگیریی نوێنەرە کوردەکان، بە سەرۆك هەڵبژارد پاش ئەوەی هاوڕێی گیانی بەگیانیو هاوبەشی بزوتنەوەکەی، ڕەووف بەگو چەندین کەس لەئەندامانی کۆنگرە بەرهەڵستی ئەوەیان کرد (٨٧/٢٣).

عیسمەت ئینۆنۆ لەیادداشتەکانیدا سەبارەت بە پشتگیری کورد لەتورکەکان لەسەروبەندی شەڕی رزگاریخوازیدا، دەڵێت: ((کوردەکان بە گشتی پێیان باشتر بوو کە لەچوارچێوەی کۆمکاری تورکیدا بمێننەوە لەپێناو پاراستنی یەکێتی خاکی نیشتمان، لەبەر ئەمە هاوکاری گەورەیان پێشکەش کردین، لەکۆنگرەی ئاشتی پاریسیشدا هەموو دوپاتمان دەکردەوە.. ئێمەی تورك فلانە شتو فیسارە شتمان دەوێ، یان ئەم شتەمان رەتدەکردەوەو بە شتەکەی تر رازی دەبووین...)) (٢٤/٢٦).

کۆنگرەی سیواس زۆرێك لەو بڕیارانەی دەرکرد کە جەختیان دەکردەوە لە سەر دواخستنی کێشەی کورد بۆ ماوەی پاش رزگاری، بۆ نموونە ناوی (کۆمەڵەی بەرگریکردن لەمافی ویلایەتەکانی رۆژهەڵات)ی گۆڕی بە (کۆمەڵەی بەرگریکردن لەمافی ئەنادۆڵو وڵاتی رۆم)، پاش ئەوەی نوێنەرانی هەموو ناوچەکانی تورکیا لەم کۆنگرەیە ئامادەبوونو کۆنگرە بەرهەڵستی لەهەموو شێوەیەکی ئەو دەوڵەتۆکانە کرد کە دەوڵەتانی هاوبەند (ئیئتیلاف) هەوڵیاندا لەناوچەکانی بن دەسەڵاتی خۆیاندا دایانبنێن. کۆنگرە دیسان بە پێویستی زانی حوکمێکی سەربەخۆ لەناوچەکە یان لەو ناوچانەی داگیرکەران لێی دەکشێنەوە یان ناچار دەکرێن لێیان بکشێنەوە، دابنرێ، سەرڕای ئەوە نابێ ئینتیدابی هیچ دەوڵەتێك لەدەوڵەتانی رۆژئاوا قەبووڵ بکرێو خۆئامادەکاریش دەستپێبکات بۆ هەڵبژاردنی ئەندامانی ئەنجومەنی مەبعوسانی عوسمانی کە ماوەی (٤) ساڵە پەکی کەوتووە (١٤٢/٢٣).

بەو جۆرە دوای ئەوە هەموو شتێك لەپێش (مستەفا کەمال دا) گوشادو ئاسان بوو، بەسەرکردایەتیکردنی بزوتنەوەی رزگاریخوازیی نیشتمانیو پشتگیریکردنی لەلایەن سەرانو گەورەو پیاوانی ئایینی کوردەوە، ئیدی بیری لەدوو مەسەلەی گرنگ دەکردەوە:

PDF 4 KURD

یەکەم/ ئامادەکردنو تەیارکردنی هـەموو چینو توێـژەکانی گـەل لەئـەنادۆڵ بـە هـەموو نەتەوەکانییەوە لەبزوتنەوەیەکی میللی رێكو پێك بۆ ئـەوەی لەگـەڵ داگیرکەرانـدا بجـەنگێو لەئەنادۆڵ وەدەریان بنێ.

دووەم/ هاوکاری کردن لەگەڵ سیستمی نوێ لەرووسیای سـۆڤیتیو بتـەوکردنی پێوەنـدیی دۆستانە لەگەڵیدا لەپێناو زاڵبوون بەسەر کۆسپوتەگەرەکانداو بـۆ وەرگـرتنی یارمـەتی لـەو حکوومەتە نوێیە بەو سیفەتەی کە بزوتنەوەی کەمالی، بزوتنەوەیەکی میللی رزگاریخوازییە.

بەپێی مەسەلەی یەکەم، ئەوە بوو مستەفا کـەمال لەگـەڵ هـەموو چینو ئـەو کۆمەڵـە رێکخراوانەی کاریگەرییان هەیە لە ئەنادۆڵ وەك سەرۆکانی هۆزو رێبەرانی تایفـە ئاینییـەکان لەشـێخانی رێبـازی ئـاینیو ئیمـامو پێشـنوێژانی مزگەوتـەکانو کەسـایەتیی پایـەداری کۆمەڵایەتی لەناوچەکە، هاوکاری کرد، بەمەش توانیی بنکەیەکی میللی فراوان لـە ئـەنادۆڵ بۆخۆی ئامادە بکاتو پشتی پێ ببەستێتو لێوەی بجولێت بەرەو شەڕی رزگـاریخوازی لـەدژی داگیرکەرە ئینگلیزو فەرەنسیو یۆنانییەکان.

کورد خزمەتێکی زۆر گەورەیان پێشکەش بە بزوتنەوەی نیشتمانی تورك کرد کە دەرەنجـام بووە بەردی بناغەی کۆماری تورکیای نوێ (٢٨٦/٨) لەکاتێکدا ئەرمەنییەکان بە پشتیوانیو کۆمەکی زۆری ئەورووپا بڕیاریان دا لەپشتەوە زەبرێکی گەورە بکێشـن بـە بـەرەی نیشـتمانی تورکیا لەبەر ئەوەی مەترسییە لەسەر (ئەرمینییای گەورە) کە پەیمانی سیڤەر پێیانی بەخشی. بۆ جێبەجێکردنی ئەم بڕیارە کۆماری یـەریڤانی ئەرمـەنی لەناوەڕاسـتی سـاڵی ١٩٢٠ هێـزە سەربازییەکانی لەسەر سنووری رۆژهەڵاتی باکووری تورکیا خڕکردەوەو هەڕەشەی دەکرد بێنـە ناو تورکیاوە، لەبەرامبەر ئەم مەترسیەدا کازم قەرابەکر پاشا بـە لەشـکرێکەوە کـە زۆربـەی کورد بوو لەمانگی ئابی هەمان ساڵ دەستی خۆی خستە پێش بۆ شـەڕی سـوپای ئەرمـەنیو توانی دەست بگرێ بەسەر قارس پاش ئەوەی پەندێکی وای پێدا نـەتوانێ بـیر لەدەسـتدرێژیو هێرش بردن بکاتەوەو ئەگەر دەستێوەردانی حکوومەتی کۆماری سۆڤێت لەو کێشەیە نەبوایە، کۆماری ئەرمەنی لەیەریڤان داری بەسەر پەردوویەوە نەدەما (٢٨٥/٨).

کورد وە نەبێ تەنها لەبەرەکانی شەڕی رۆژهەڵاتو باشوور یارمەتیو خزمـەت پێشـکەش بە بزوتنەوەی نیشتمانی تورکان بکەن، بەڵکو نیشانەی ئەم یارمەتیو خزمەتـە، لەشـەڕەکانی سەقاریاو ئـەفیونی قەراحەسـارو ئینونـۆو ئـەو شـەڕە گەورەیـەش زۆر بـەروونی دیـارە کـە سەرکەوتنی یەکجارەکی وەدەست هێناو تێدا یۆنانییەکان نوشوستیان هێناو شکان (٢٨٧/٨)،

PDF 4 KURD

سەرڕای ئەوە هێزەکانی ئەرمەنیش کە فەرەنسییەکان یارمەتییان دەدان بۆ پێکهێنانی ئەرمینیای گەورە لە ناوچەی کیلیکیا لە پێش سوپاکەی صلاح الدین پاشا کە زۆرینەی کورد بوو، هەرەسیان هێنا (٢٨٧/٨)و فەرەنسییەکان ناچار بوون پەیمانی ئەنکەرەی بەناوبانگ لەساڵی ١٩٢١ مۆر بکەن.

بە پێی مەسەلەی دووەمیش (هاوکاریکردن لەگەڵ یەکێتی سۆڤیت)، ئەوە مستەفا کەمال دەرکی بە پێگەی ستراتیژی وڵاتەکەی لە نێوان رۆژئاواو یەکێتی سۆڤیت کردبوو (٦٩/١٩)، بۆیە بە لایەوە گرنگ بوو لە هەردوو لا سوود وەربگرێ بۆ دەرهێنانی وڵاتەکەی لە ژێر باری برسێتیو داگیرکردن لە لایەكو لە لایەکی تریشەوە بۆ ئەوەی سەروەریی تەواوی بەبێ هیچ کۆتو مەرجێك وەدەست بێنێ. جا بە نواندنی نەرمیو زمان لووسی روویکردە ئەو سۆڤیتیانە کە سنوورەکانی رۆژهەڵاتی تخوبی تورکیایان والآکرد بۆ یارمەتیدانی بە کەرەستەی شەڕو چەكو تراکتۆرو دانەوێڵە. بەڵام سۆڤێت نرخی ئایدیۆلۆژییان لە بەرامبەر ئەم یارمەتییە لێ دەویست، نەوەك پارە، بۆیە زۆری نەبرد گرێی دڵیان بۆ مستەفا کەمال کردەوە بۆ ئەوە رازی بێت لە سەر دامەزراندنی پارتێکی کۆمۆنیستی لە تورکیا ئەو ئەندامو لایەنگرانی بەناوی لەشکری سەوزەوە شەڕی داگیرکەر بکەن، مستەفا کەمال لەسەر ئەم داواکارییە رازی بوو، بەمەشیان ویستی ئیشارە بە رۆژئاوا بدات کۆمۆنیستی وا خەریکە لە دەرەنجامی داگیرکاریی هێزەکانی هاوپەیمان دزە بکاتە ناو ئەنادۆڵەوە.

پارتی کۆمۆنیستی تورکیا (لەشکری سەوز) دەستیکرد بە پەخش کردنی بیروباوەڕەکانی لە رۆژنامەی تێکۆشانو گێتی تازەدا، کە سەرنووسەرەکەی عارف ئوروج بوو و ئەحمەد حیلمی خاوەن (رۆژنامەی تێکۆشان)و پزیشکی بەیتەری نوری دەرسیمی کوردو بازرگانێك بەناوی (نوری) کۆمەکیان دەکرد. لەپاش ماوەیەکی کەم شاندێکی سۆڤێت سەردانی ئەنادۆڵیان کرد بە نیازی فراوانکردنی ئاڵقەی حیزبی ناوبراو، لەنێو شاندەکەدا شەریف ماناتۆفو زینەتوڵلا نەوشیروانو مستەفا سوبحی هەبوون، کە ئەم کەسەی دواییان پاشتر پارتێکی کۆمۆنیستی نهێنی لە تورکیا دامەزراند، لە سوشیالیستی نێونەتەوەیی سێیەمیش نەریمانۆڤی ئازەربایجانیو سولەیمان سامی ئامادە بوون (٦٩/١٩).

کۆنگرەی ئەرزروم وەکو ئەنجومەنێکی دامەزرێنەر وابوو بە لای تورکیای تازەئیجادەوە، چونکە کۆنگرەکە بە هەڵبژاردنی مستەفا کەمال بۆ سەرۆکایەتیکردنی بەکۆی دەنگەکان، بەردی بناغەی یەکەمی ئەو کۆمارەی دانا. مستەفا کەمال لەوتارەکەیدا لەپێش کۆنگرە

PDF 4 KURD

جەختی کردە سەر دامەزراندنی دەوڵەتی تورکی لەچوارچێوەی سنووری ئەنادۆڵ تاوەکو ببێتە دەوڵەتێك تیادا یاسا سەروەرو بە سەربەخۆیی سیاسی بێ کۆتو بەندیش شاد بێت بە رێکخستنو یەکخستنی هەموو کۆمەڵە نیشتمانییە کاراکانی دژ بەداگیرکاری بیانی، کۆنگرە کۆتایی بەکارەکانی هێنا پاش ئەوەی ئەم بریارانەی خوارەوەی دەرکرد (٦٦/١):

أ-ئەنادۆڵ بە سنوورە نەتەوەییەکەیەوە یەك نیشتمانەو دابەشبوون قەبووڵ ناکات.

ب-لەحاڵێکدا دەوڵەتی عوسمانی رووخاو دابەش بوو، ئەوا گەلی تورك لەپێناو مافەکانی تێدەکۆشیو بەرگری لە نیشتمانەکەی دەکات لە دژی بێگانە.

ج-لەکاتێکدا حکوومەتی ناوەند نەیتوانی سەربەخۆیی نیشتمان بپارێزێ، ئەوا حکوومەتێکی کاتی هەڵبژێردراو لە لایەن کۆنگرەی نیشتمانی گشتییەوە پێکدێت، لە حاڵێکیشدا ئەوە نەکرا، ئەوا دەستەی دامەزرێنەر ئەرکی هەڵبژاردنی دەگرێتە ئەستۆ.

د-پێویستە کار بکرێ بۆ رێکخستنو وەگەڕخستنی چالاکی هێزە نیشتمانییەکان لە پێناو وەدیهێنانی سەروەریی ئیرادەی میللەت.

هـ-ناکرێ چینەکانی مەسیحی ئەو مافو ئیمتیازاتانەیان بدرێتێ کە دەبنە مایەی تێکدانی سەروەریی نیشتمانیو هاوسەنگی کۆمەڵایەتیی.

و-بەهیچ شێوەیەك ئینتیداب لە سەر تورکیا، یان پاراستن لە سەر تورکیا لە لایەن هەر لایەکەوە بێت، قەبووڵ ناکرێ.

ز-پێویستە کار بکرێ بۆ بەستنی ئەنجومەنی (مەبعوسانی عوسمانی)و رێکخستنی کاروباری دەوڵەتو زامنکردنی سانسۆری میللی لە سەر کارەکانی.

بەگوێرەی خشتەی کارەکانی کۆنگرەکە، دەستەیەکی دامەزرێنەر لە(٩) کەس بە سەرۆکایەتی مستەفا کەمال دەستنیشان کرا کە لقەکانی ئەم گردبوونەوە نیشتمانییە لە ناوچەکانی رۆژهەڵاتی ئەنادۆڵ دامەزراند. کوردەکان پێش ئەمە (کۆمەڵەی بەرگریکردن لەماف لەرۆژهەڵاتی ئەنادۆڵ)یان دامەزراندبوو، بەڵام ئەو کۆمەڵەیە چووە پاڵ (کۆمەڵەی بەرگری لەماف لەئەنادۆڵو وڵاتی ئەرزروم) کاتێك کۆنگرەی ئەرزروم لە٣ی تەموزی ساڵی ١٩١٩ بەسترا پاش ئەوەی ٣ کورد بەئەندام لەکۆی (٨) ئەندام وەك لێژنەی سەرپەرشتیکار لەسەر کۆنگرەی ناوبراو هەڵبژێردران ئەمانە بوون: شێخ فەوزی سەرۆکی تایفەی نەقشبەندی لەئەرزنجان، سەعدوڵڵا لەسعرتو حاجی موسا سەرۆکی هۆزی موتکی (٦٥/٤).

کاتێك ئەنجومەنی گەورەی نیشتمانی تورکی لەئەنکەرە ساڵی ١٩٢٠ بەسترا، (٧٢) نوێنەری تیابوو نوێنەرایەتی کوردیان دەکرد، ئەمانە هاوکارییان لەگەڵ مستەفا کەمالدا کرد لەپێناو وەدیهێنانی مافە نەتەوایەتییەکانیان (٥٨/٨).

کۆنگرەی ئەرزروم جۆش‌و حەماسەتی نیشتمانی خستەبەر جەماوەرو خەڵکی دەستیان کرد بە رێکخستنی بەرخودان لەدژی داگیرکەران‌و لەزۆربەی ویلایەتەکاندا چەند کۆمەڵەیەکی بەرگری نیشتمانی دامەزرا، بەڵام ئەم کۆمەڵانە بە پاڵنەری هەستی نیشتمانی خۆیان کاریان دەکرد بەبێ ئەوە بدەنە پاڵ گردبوونەوەی نیشتمانی کە دەرەنجامەکەی کۆنگرەی ئەرزرومی لێکەوتەوە.

لەبەر ئەوە مستەفا کەمال داوای کرد کۆنگرەیەکی نوێ لەشاری سیواس لەرێکەوتی ١٩١٩/٩/٤ ببەسترێ‌و ئەویش (واتە: کۆنگرە) مستەفا کەمالی بەسەرۆکی خۆی هەڵبژارد دوای ئەوەش کۆمەڵەی بەرگریکردنی ماف لەئەنادۆڵ‌و (وڵاتی رۆم واتا: تورکیای ئەورووپی ئێستا) دامەزرا و ئەندامی نوێشیان بۆئەو دەستە دامەزرێنەرە هەڵبژارد کە پرنسیپەکانی پەیمانی نیشتمانی‌و ئایدیۆلۆژییەتی نوێی دەوڵەت‌و رێبازە سیاسی‌و کۆمەڵایەتییەکانی دانا (٦٧/١).

کۆنگرەی سیواس پێش کۆتاییهێنان بە دانیشتنەکانی بڕیاری دا بە ئەنجامدانی هەڵبژاردنی نوێنەرایەتی لەناوچە رزگارکراوەکانی تورکیاو لەپاشان ناردنی نوێنەرە نوێیەکان بەرەو ئەنجومەنی (مەبعوسانی عوسمانی) لەکاتی گرێدانیدا لەئەستەموولْ، ئەمە وەکو هەولێك بۆ پێکانی دوو چۆلەکە بە بەردێك:

یەکەمیان/ بۆ پێشاندانی هێزی بەرگری میللی لەبەرامبەر داگیرکردن‌و ئەوەش پێشان بدات کە هێزەکانی رزگاریخوازیی نیشتمانی بە سەرۆکایەتی مستەفا کەمال ناوچەکانی رۆژهەڵاتی وڵاتیان کۆنترۆڵ کردووە.

دووەمیان/ شپرزەکردن‌و ئیحراجکردنی ئەو ئینگلیزانەی کە پشتگیری دەسەڵاتی خەلیفەی هاوپەیمانیان دەکەن لەدژی مستەفا کەمال‌و بزوتنەوەکەی.

کاتێك ئەنجومەنی مەبعوپان لە١٢ی کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٢٠ کرایەوە نوێنەرانی سەر بە مستەفا کەمال چوونەریزی ئەم ئەنجومەنەوەو بە راشکاویی بەرگرییان لەبزوتنەوەی بەرخودان لەدژی داگیرکردن کرد.. لەبەرامبەر ئەمە ئینگلیز دەسبەجێ فەرمانی بەهێزەکانی هاوپەیمان دا ئەستەموولی بارەگای خیلافەت لە١٦ ئاداری ١٩٢٠ داگیر بکەن، پاشانیش

PDF 4 KURD

هێزەکانی ئینگلیز چوونە ناو ئەنجومەنی مەبعوسانو داوایان لەسەرۆکایەتی ئەنجومەن کرد نوێنەرە کەمالییەکانیان تەسلیم بکەن..

ئەمە لەحالێکدا روویدا ئەنجومەن کۆبوونەوەی خۆی گرێدا بوو، هۆڵەکە زەناو غەڵبە غەڵبێك دایگرت ئەو پەڕی نەبێ کە دوای ئەمە سەرۆکی ئەنجومەن داوای لەئەفسەرە ئینگلیزەکان کرد سەنەدێك ئیمزا بکەن تیا بڵێن ئێمە نوێنەرانی ناوبراومان گل داوەتەوە.

سەرکردەی هێزە ئینگلیزیەکە بەمە رازی بوو و سەنەدەکەی ئیمزا کرد، بۆ رۆژی دواتر رۆژنامەکان هەواڵی دەستدرێژی ئینگلیزیان بە گلدانەوەی هەر پێنج نوێنەرە کەمالییەکان بڵاوکردەوە، بە گەیشتنی ئەم هەواڵە رای گشتی لەناوەوەو دەرەوەی وڵات هورووژا. کەمالییەکان ئەمەیان وەك شێوازێك قۆزتەوە بۆ زڕاندنی ناوی ئینگلیزو زوڵمو ستەمو هاوکارییان لەگەڵ خەلیفەدا- دواجار بەدڵنیاییەوە زانرا کە بۆ ئەو مەسەلەیە پێشتر مستەفا کەمال لەگەڵ ئەو (٥) نوێنەرە رێککەوتبوو- و پاشان کار بکرێ بۆ گواستنەوەی ئەنجومەن بۆ ئەنکەرە، ئەمەش وەك سەرەتایەك بۆ کێشانەوەی شەرعییەتو سەندنەوەی لەحکوومەتەکەی ئەستەمولّ. بەو جۆرە ئەنجومەن دوا کۆبوونەوەی لەئەستەمولّ لە رێکەوتی ١٨ی ئاداری ساڵی ١٩٢٠ گرێدا، واتا (٢) رۆژ پاش دەسدرێژیکردنە سەریو لەسەر داوای یەکێك لەنوێنەرانی سەر بە کەمالییەکان، کۆبوونەوەکانی ئەنجوومەن بۆ کاتێکی تر دواخران.

مستەفا کەمال ئەم هەلە زێڕینەی قۆزتەوەو بەیاننامەیەکی بۆ ڕای گشتی تورکی بڵاوکردەوە تێدا گوتی: ((لەبەر نەمانی سەروەریی دەوڵەتی عوسمانی- کە نزیکەی (٧) سەدساڵ بەردەوام بوو- لەئاکامی داگیرکردنی بارەگای خیلافەتو پایتەختی دەوڵەت لەلایەن ئینگلیزو دەستدرێژی کردنیان بۆسەر ئەنجومەنی مەبعوسانی عوسمانی کە وایکرد کۆبوونەوەکانی هەڵپسێرێ بۆ کاتێکی تر... بۆیە داوا لەئەنجومەنی مەبعوسان دەکەم کۆبوونەوەیەکی (فوق العادە) لەئەنکەرە ببەستێ بۆ تاوتوێکردنی چارەنووسی گەلی تورکو مافی ژیانو سەربەخۆییو بریاری چارەنووسی لەم بارودۆخە ناسکەدا...)) (٦٨/١).

بەو شێوەیە ئەنجومەنی نیشتمانیی گەورە) لە یەکەمین دانیشتنی لە ئەنکەرە لە رێکەوتی رۆژی ٢٣ی نیسانی ١٩٢٠ خۆی کۆکردەوە بە ئامادەبوونی ١١٥ نوێنەر توانییان لەکاتی دیاریکراودا بگەن لەکاتێکدا پاشماوەی ئەندامەکانی تریش لەسەرەتای مانگی ئایار گەیشتن، ئەوانە نوێنەرایەتی چینو توێژە جیاجیاکانی گەلیان دەکردو پێکهاتبوون لە: ئەندامانی ئەنجومەنی مەبعوپانی عوسمانی، نوێنەرانی تازەی هەڵبژێردراو، سەرکردە سەربازییەکان،

تاكەكانی هێزە میللیە شەپقەرەشەكان، سەركردەكانی بەرگری نهێنی، سەركردەكانی حیزبە سیاسییەكان، سەرۆك هۆزەكان، ئیمامو وتار خوێنانی بەكتاشی، شێخانی مەولەویو سەرۆكانی تایفە ئایینیەكان. ئەم ئەنجومەنە (مستەفا كەمال)ی نوێنەری ئەرزرومی بە كۆی دەنگ وەك سەرۆك دەستنیشان كرد، ئەمەش وەك شەرعییەت دانێك بوو بۆ گشت فەرمانو رێنماییەكانی بەو پێیەی سەرۆكی حكوومەتی كاتییە.

ئەوە مەسەلەیەكی سروشتی بوو كە ناكۆكی ئایینزاییو سیاسی لەنێوان ئەم تێكەڵە ناهاورەگەزییەی نوێنەرانی (ئەنجومەنی نیشتمانی گەورە) سەر هەڵبدات، ئەوی راستیش بێت چەندین گرۆو كۆمەڵی سیاسی لەنێو ئەنجومەنە نوێیەكە بەدەر كەوتن، وەك: باڵی سەربەخۆیی، گروپی چاكسازی، گرۆی میللی، كۆمەڵی پاراستنی پیرۆزییە ئایینیەكان، كۆمەڵی پاراستنی مافی ئەنادۆڵی رۆژهەلات- كوتلەی كوردەكان-. ئەمە لەلایەكەوە وایكرد كۆسپو تەگەرە بكەوێتە پێش بەرێوەچوونی كارەكانی، ئەنجومەنو لەلایەكی دیكەوە كوتلەكانیش فراوانتربن بۆ ئەوە ببنە بناغەیەك بۆ حیزبە سیاسیەكان لەم قۆناغە بەراییەی بزوتنەوەی گەلی توركی لەدژی داگیركەر. مستەفا كەمال پێی وابوو ئەم ناكۆكییانە لەخزمەتی ئەم قۆناغەدا نییە كە وڵات پێدادەروات، بۆیە بریاری دا كۆمەڵی بەرگریكردن لەمافی ئەنادۆڵو وڵاتی رۆم سەر لەنوێ ببوژێنێتەوە، وهێندەی پێ نەچوو هەموو كۆمەڵەكانی تر هاتنە پاڵ ئەم كۆمەڵەو بەمە جارێكی تر یەكێتی ئەنجوومەنی گەورەی وڵات هاتەدی كە قۆناغی سەربەخۆییو دەركردنی داگیركەر پێویستی پێیەتی (١/٦٩).

پاش ئەوەی كۆنگرەی لۆزان كوردی لەتوكیا بێهومێدو دەسخەرۆكرد، چونكە تەنها جەختی كردبووە سەر رێزگرتن لە مافی رۆشنبیریو ئایینی كەمایەتییەكان، كێشەی كورد تەنها لە مەسەلەی مووسڵ چەقی بەست لێرەش ئەركی ئەو لایەنەی ئەم ویلایەتە عوسمانییە دەخرێتە سەری، بە (كۆمەڵەی گەلان) سپێردرا. بۆ ئەمەش لێژنەیەكی تایبەت پێكهات بۆ زانینی ویستو ئارەزووی دانیشتوانەكەی، لیژنەكە لەساڵی ١٩٢٥ گەیشتە بەغداو پاشان بەرەو موسڵ كەوتە رێو لەوێ لێكۆڵینەوەی گشتی تیا ئەنجامدا، دواجا لێژنە راپۆرتێكی ئامادە كردو لە١٦ی تەمووزی هەمان ساڵ رەوانەی كۆمەڵەی گەلانی كرد، تیادا هاتبوو. ((پێویستە ئارەزووی كوردان لەبەر چاوبگیرێ بۆ دامەزراندنی فەرمانبەریانو زمانی كوردیش بە رەسمی بێت لەفێرگەو دادگاو لێكۆڵینەوەو موحاكەمە كردندا، لێژنە پێیشی وایە لەحاڵێكدا ئەگەر هات زەمانەتی تەواوو بەڵێنی بەهێز بەكورد نەدرێ بۆ ئەوەی ئیدارەیەكی نێوخۆیی

سەربەخۆیان هەبێت (٤) ساڵ دوای پەسەندکردنی پەیمانی ئینگلیزی- عێراقیو نەمانی کۆمەڵەی گەلان لەعێراق، ئەوا زۆربەی کوردەکان پێیان باشترە بچنە پاڵ ئیدارەی تورکان نەك سەر بەئیدارەی عێراق بن.((لەسەر بنەمای ئەم راپۆرتە ئەنجوومەنی کۆمەڵەی گەلان بریارێکی دەرکرد بە گرێدانی ویلایەتی موسڵ بە حکوومەتی عێراق دوای خستنەرووی هەندەك مەرجو تەحفوزات)) (١٥٤/١٤). ناوەندە تورکە پێشکەوتنخوازەکان پێیان وایە ئینگلیز خۆی هانی شێخ سەعیدی کوردی داوە بۆ یاخی بوونی چەکداری لەساڵی ١٩٢٥ وەکو هەوڵێك بۆ دابەشکردنی تورکیا، پاش ئەوەی تورکەکان رازی بوون لەسەر بوونی کورد لەکۆنگرەی سیواسو لەکاتی پێکهاتنی کۆمیتەی سەرکردایەتی شەڕی ئازادیخوازی میللی کە ئەندامە کوردەکانیشی لە خۆگرتبوو، هەروا (لۆزان)یش دانی بەمافی نەتەوایەتیی کەمایەتی کورد لەتورکیا لەچوارچێوەی ئەو پەیمانە نیشتمانییەی مستەفا کەمال بڵاوی کردەوە، ناوە، (٣٥/٢٢)، وابوو، چۆن دەکرێ بزوتنەوەیەکی رزگاریخوازیی کورد بەرپا بێت ئینگلیزو کۆمەڵەی (هەوادارانی ئینگلیز) کە بارەگاکەی لەئەستەموڵ بوو، سەرکردایەتی بکات. هەروا ئەم بزوتنەوەیە هەوڵێکی ئاشکرا بوو لەلایەن بەریتانیاوە بۆ لێدانی یەکێتی کوردەکان بە رێگەی بەستنەوەی ویلایەتی موسڵ بەدەوڵەتی عێراقەوە کە زۆرینەی دانیشتوانی بەچڕی لەکەمایەتیی کوردە بە عێراقەوە لەسەر داوای کوردەکانی ویلایەتەکە دوای بەکارهێنانی هێز لەلایەن تورکیاوە بۆ دامرکاندنی یاخیبوونەکەی شێخ سەعیدو بەکاربردنی سیاسەتی بە تورك کردن کە دوای ئەمە بەکار برا (٣٥/٢٢).

PDF 4 KURD

باسی سێیەم

کوردو مستەفا کەمال ئەتاتۆرك

دوای ئەوەی حیزبی (ئیتیحادو تەرەقی)، دەسەڵاتی لە دەوڵەتی عوسمانی پاش کودەتاکەی ساڵی ١٩٠٨ وەرگرت، سیاسەتی بە تورك کردنیان لەدژی کەمایەتییە نەتەوەکانی دانیشتووی دەوڵەت، وەك: عەرەبو کوردو چەرکەسو ئەرمەنو ئەوانیتر پیادە کرد. پوختەی ئەم سیاسەتە بریتی بوو لەتوانەوەی زۆرێك لەتوخمە ئەتنیکییەکانی ناو دەوڵەت لەنێو توخمی نەتەوەی تورکو هەوڵدان بۆ سڕینەوەی کلتوورو زمانیانو ڕاگوێزانیان لەناوچەکانی خۆیان. بۆ گەیشتن بەو ئامانجە، خەلیفە سوڵتان محەمەد (ڕەشاد)ی پێنجەمیان قایل کرد مەرسوومێك بە یاسایەك مۆر بکات(١٤/٦٠) بریتی بوو لەچەند بڕگەیەك ڕێ بەم سیاسەتە زاڵمانە دەدات.

ئەم یاسایە بەرجەستە بوو لە ئاوارە کردنی هەموو کوردەکان لەزێدی خۆیانو پەرتو بڵاوەپێکردنیان لەویلایەتە تورکییەکان، بە شێوەیەك ڕێژەی دوورخراوو ڕاگوێزراوان لەهەر شارێکی تورك لە(٥%)ی دانیشتوانی تورك زیاتر نەبێو بە مەرجێکیش سەرۆكو دەمڕاستو دەسترۆیشتوانی کورد ناچار بکرێن تەنها لەشارو مەڵبەندە تورکییەکان نیشتەجێ بنو دەستو پێوەندەکانیشیان لەپیاوانی هۆزو خێڵەکانی تر لەگوندە دوورەدەستەکاندا نیشتەجێ بکرێن بۆ ئەوەی پێوەندیی لەنێوان خۆیانو نێوان سەرۆکەکانیان نەبێت.

ئاوەها گەلی کورد لەنێوان تورکەکاندا پەرتەوازە دەبن بە شێوەیەك دەکرێ پاش ماوەیەکی کەم زمانی کوردیو هەموو بنەما نەتەوەییو دابو نەرێتە میللییەکانی بزر دەبنو بەوەش دواترین ئاسەواریان لەڕووی بوونو وجودەوە دەسڕێتەوەو بە کردەوەش حکوومەتی عوسمانی بۆ کارکردن بەم یاسایە دەسپێشخەری کرد.

لەقەیدو تۆمارگاکانی بەڕێوەبردنی ڕاگوێزەران کە بەم مەسەلەیەوە سەرقاڵ بوون، توانراوە ئەوە وەربگیرێ کە ژمارەی کۆچپێکراوانی کورد لەکوردستانەوە بەرەو ویلایەتە تورکییەکان گەیشتووەتە ٧٠٠٠٠٠ کەس هەروا هەندەك لەتۆمارگاکان بەڵگەی ئەوەیان داوە بەدەستەوە کە چارەنووسی ئەو کوردانەی بەزۆر ڕاگوێزراون بەلای ئەو بەڕێوەبەرایەتییەوە بە تەواوی نەزانراوە (١٤/٦١).

PDF 4 KURD

لەسۆنگەی ئەمەش کلیمانسۆی سەرۆك وەزیرانی فەرەنسا لەسەروبەندی شەڕی یەکەمی جیهانی لەلێدوانێکدا گوتی: ((عوسمانییەکان لەسای ئیدارەی خراپو جۆرەها شێوازی زۆڵمو زۆریانو لەمیانەی چەندین سەردەمدا سەلماندیان هیچ جۆرە لێهاتووییو کارامەییەکیان نییە لەبەڕێوەبردنی توخمە ناتورکەکان، جا مادامێك مەسەلەکە وایە پێویستە هیچ نەتەوەیەك لەژێر باری حوکمڕانییاندا نەهێڵین)) (١٤/٦٥).

ئەم لێدوانە گرنگو مەترسیدارەو چالاکییەکانی کۆمەڵە کوردییەکان لەم کاتانەدا وایانکرد (باب العالی) دڵەراوکەو مەترسی دایبگرێ، بۆیە بیری لەفێڵێك کردەوە نەهێڵێ کوردستان لەباب العالی جیابێتەوەو سەربەخۆیی لەئیدارەی تورك وەربگرێ. ئیدی ڕۆژنامەکانی عوسمانی پەیتاپەیتا برایەتی موسلمانێتیو برایەتی نیشتمانێتی عوسمانی بەبیر کوردا دەهێنانەوە، پاشان (باب العالی) دەستپێشخەری کرد لەپێکەوەنانی دەستەیەکی وەزاری، لەکێشەی کورد بکۆڵێتەوە و شێوازێکی کارگێڕی بدۆزێتەوە لەکوردستاندا جێبەجێ بکرێ بە جۆریك لەئیدارەی عوسمانی لانەدات، دەستەکەش پێکهاتبوو، لەهەر یەك لە: شیخولئیسلام حەیدەری زادە ئیبراهیم ئەفەندیو عەیوق پاشای وەزیری ئەشغالو عەونی پاشای وەزیری دەریاوانیو میرئەمین عالی بەدرخان ئەندامی کۆمەڵەی تەعالی کوردستانو هەریەك لەمراد بەدرخانو عەبدولقادر ئەفەندیی ئەندامانی ئەنجومەنی ئەعیان (١٤/٦٦).

دەستە وەزارییەکە لە(باب العالی) کۆبووەوەو چەند دانیشتنێکی گرێداو دەرەنجام بە ڕێککەوتن ئەم بڕیارانەی لای خوارەوەی دا:

١- پێدانی ئۆتۆنۆمی بە کوردستان بە مەرجێك کورد ڕازی بن لەچوارچێوەی کۆمکاری عوسمانی بمێننەوە.

٢- گرتنەبەری ڕێو شوێنی کاریگەر بۆ جاڕدانی ئەم خودموختارییەو دەسبەجێ دەست بکرێ بە جێبەجێ کردنی ناوەڕۆکی.

ڕۆژگار تێپەڕی بێ ئەوەی فەرید پاشای سەدری ئەعزەم بڕیارەکانی دەستەی ناوبراو جێبەجێ بکات: نیشتمانپەروەرانی کوردیش هەر ئەوەیان پێ کرا هەوڵە سیاسییەکانیان لەئەورووپا بخەنەوە گەڕ، بۆ ئەمەش هەریەك لەکۆمەڵەی تەعالی کوردو کۆمەڵەی تەشکیلاتی کۆمەڵایەتیو کۆمەڵەی سەربەخۆیی کوردستان شەریف پاشایان بە نوێنەری خۆیان هەڵبژارد بۆ ئەوەی بەرگری لە سەربەخۆیی کوردستان بکاتو هەوڵ بدا بۆ سەرخستنی کێشەی نیشتمانی کورد لە بەردەم هاوپەیمانەکان لە کۆنگرەی ئاشتەوایی، کە لەوێ دوو نەخشەو دوو

PDF 4 KURD

یادداشتنامەی سەبارەت بە داخوازیو مافی نەتەوەی کوردی پێشکەش کردن. کار و چالاکییەکانی نیشتمانپەروەرانی کوردو ماندوو بوونیان لەسای سیاسەتی شەریف پاشا ئەم دەرەنجامانەی لای خوارەوەی لێکەوتەوە:

١- بەستنی پەیمانێکی هاوبەندی لەنێوان خۆیو نێوان بەغوس نۆبار پاشای سەرۆکی شاندی ئەرمەنی لەپاریس، کار بکات بۆ چارەسەرکردنی ناکۆکیەکانی نێوان ئەرمەنو کورد بەرێگایەکی ئاشتییانە بەبێ ئەوە بوارە بە دەوڵەتەکان بدرێ دەستێوەردان بکەن.

٢- کار بکرێ بۆ دانپێدانانی هاوپەیمانەکان لە پەیمانی سیڤەردا بە مافی ژیانی کوردو سەربەخۆیی کوردستان.

کۆمەڵەی تەعالی کوردستان کە لە پاش ئاگربەستی مۆنرۆس لە ئەستەمولّ دامەزرا، لە گشت کۆمەڵە کوردییەکانی تر چالاکی زیاترو رۆشنبیرانی کوردیشی پتر لە دەوری خۆی کۆ کردبۆوە، پوختەی بەرنامەی کۆمەڵە لە وەدیهێنانی دەوڵەتی سەربەخۆی کوردیدا خۆی دەبینییەوە، بەمەش پاڵی دابوو بەو پرنسیپانەی سەرۆکی ئەمریکا ویلسن بانگەشەی بۆ دەکرد بە پێی پرنسیپی مافی چارەنووس بۆ گەلانی ژێردەستەی حوکمی عوسمانی.

لەبەر ئەوەی بەریتانیا بەڵێنی دابوو بە دامەزراندنی دەوڵەتێکی سەربەخۆ بۆ گەلی کوردو ئەرمەنییەکانیش داوایان بۆ کۆنگرەی ئاشتی بەرز کردەوە مافی دەوڵەتی سەربەخۆیان پێ بدرێ، بۆیە داخوازیی کوردیش بۆ سەربەخۆیی وەك کەمایەتییەکانی تر، خرایە بەرنامەی کۆنگرەکەوە. لەکاتێکیشدا کۆمەڵەی تەعالی کوردستان بە سەرۆکایەتیی سەید عەبدولقادر سەرۆکی ئەنجومەنی شوورای دەوڵەتی عوسمانی هەوڵی دەدا بۆ کردنەوەی لقەکانی لەهەموو ئەو قەزاو ناحییانەی کە زۆرینەی دانیشتوانییان کوردن، چونکە (عەبدولقادر) بۆ رێبەرانی کورد تاکیدی دەکرد کەوا کاربەدەستانی عوسمانی بەڵێنیان داوە بە دامەزراندنی دەوڵەتی کوردستانو دانی مافی خودموختاری لەچوارچێوەی دەوڵەتی عوسمانیدا بەو مەرجە راستەوخۆ ببەسترێ بە حەزرەتی سوڵتانییەوە، لەهەمان کات بزوتنەوەکەی مستەفا کەمال هەوڵی دانانی پردی پێوەندی دەدا لەگەڵ رێبەرانی کورد لەئەرزروم. ئەوە بوو مستەفا کەمال لەئەیلوولی ساڵی ١٩١٩ پێوەندیی پێوە کردنو داوای کرد لەشاری سیواس لەگەڵیان کۆبێتەوە.عەلی شانو سەرانی هۆزە کوردییەکان لەگەڵیدا دانیشتنو بارودۆخی کێشەی کوردیان بۆ باس کردو ئەوەیان رەتکردەوە دەوڵەتی ئەرمەنی گەورە دابمەزرێ - ئەو پرۆژەیەی خرابووە بەر باس- ورەنگدانەوەی هەبوو لەسەر پەیمانی سیڤەر کە بریار

PDF 4 KURD

بوو گشت ئەو ویلایەتانە بگرێتەوە کە زۆرینەی دانیشتوانیان کوردن، تاکیدیشیان کردەوە تا دوایی تێدەکۆشن لەپێناو دامەزراندنی دەوڵەتی کوردستان.

بەڵام بە گوێرەی ئەو تەلگرافەی مستەفا کەمال لەهەمان رۆژ لەکازم قەرا بەکر پاشا- سەرکردەی هێزە میللییەکان لەناوچەی رۆژهەڵات- وەریگرت و تێدا هاتبوو ناوبراو موقەدەم (نۆئیل) گرتووە کە هاوپەیمانەکان بە رەزامەندیی فەرید پاشا لەئەستەمووڵ ناردبوویان بۆ ئاگادار بوون لەبارودۆخی ناوچەی کوردەکان، هەروا بەدرخان و ژمارەیەك لە بنەماڵەی جەمیل پاشا و والیی مەعمورەی (عەزیز)یشی گرتووە بە تۆمەتی هاوکاریکردن لەگەڵ موقەدەم (نۆئیل)ی سیخوڕی ئینگلیزو بە داڕشتنی پیلانێك بۆ هێرشبردنە سەر کۆنگرەی سیواس کە بڕیاربوو بە سەرۆکایەتیی مستەفا کەمال پاشا ببەستریَ (١٢٣/١٣)، سەبارەت بە کێشەکە مستەفا کەمال بە خۆنازینەوە درێژەی بە قسان داو گوتی، پێی وانییە وەزارەتەکەی فەرید پاشا داخوازییە نەتەوەییەکانی کورد جێبەجێ بکات، جگە لەوەش کوردەکان پێیان راسپاردووە- واتە خۆی- لەکۆنگرەی ئەرزروم و لەدانوستاندنەکانی ئایندە نوێنەرایەتیی ویلایەتەکانی رۆژهەڵات بکات (٢٧/نتق).

کوردەکان لەپاش ئەم چاوپێکەوتنەیان لەگەڵ (مستەفا کەمال)دا هیچیان لەپێشدا نەما ئەوە نەبێ: هەوڵدەن ریزەکانی خۆیان رێك بخەن و دەست بکەن بە خەبات لەپێناو مافە رەواکانیان. بۆ ئەمەش سەرۆکانی هۆزو عێڵە کوردییەکان لەتەکیەی حسێن عەبدال لەسەرەتای ساڵی ١٩٢٠ لەنێوخۆیاندا کۆبوونەوەو لەسەر پێکهێنانی هێزێك رێککەوتن کە ژمارەی (٤٥) هەزار شەڕەکەربێت، بەڵام سەبارەت بە چۆنێتی گەیشتن بە ئامانجەکانیان، بوون بە دوو بەشەوە:

بەشی یەکەم/ بە سەرۆکایەتی مەچۆ ئاغا- سەرکردەی پێشووی جەندرمەو سەرۆکی هۆزەکانی عەباسان بوو، بە زەرورەتی دەزانی سەربەخۆیی کوردستان جاڕبدرێ و کاروچالاکی سیاسی وەگەڕ بخرێ بۆ وەدیهێنانی ئەم ئامانجە.

بەشی دووەمیشیان (عەلی شان) سەرۆك هۆزەکانی قۆچگیری سەرکردایەتی دەکرد، ئەمان پێیان وابوو پێویستە بەرنامەی کارێك دابنرێ و لە هەل و مەرجی هاتوو کەڵك وەربگیرێ بۆ گەیشتن بە ئامانج.

بەڵام هەردوو بەشەکە لە رێکەوتی ١٥ی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٢٠ لە هۆزات رێککەوتن لەسەر ئەوەی چەند پرسیارێك بە نووسین بخەنە بەرچاوی حکوومەتی ئەنکەرە بە

رێگای سەید رەزا پارێزگاری ویلایەتی دەرسیمو داوای لێ بکرێ کە پێویستە حکوومەتی ئەنکەرە بە نووسین وەڵامی پرسیارەکان بداتەوە (١٢٩/١٣) کە بریتی بوون لەم خاڵانەی پایین:

١. ئەوە کارێکی زەروورە حکوومەتەکەی مستەفا کەمال هەڵوێستی خۆی روونو ئاشکرا بکات لەمەڕ بڕیاری حکوومەتی سەڵتەنەت لە ئەستەموڵ سەبارەت بەدانی خودموختاری بۆ کورد.

٢. هەڵوێستیی حکوومەتی مستەفا کەمال لە بەڕێوەبردنی کوردستان بە خودموختاری چییە؟

٣. واپێویست دەکات حکوومەتەکەیان هەموو گیراوەکان لە گرتووخانەکانی عەزیز و مەلاتیەو سیواسو ئەرزنجان ئازاد بکات.

٤. کێشانەوەی هەموو بەرپرسە کارگێڕییە تورکەکان لە ناوچە زۆرینە کوردنشینەکان.

٥. هەموو ئەو هێزانەی بۆ ناوچەی قۆچگیری نێردراون، پاشەکشەیان پێ بکرێ.

مەچو ئاغا ئەم پرسیارە تۆمار کراوانەی گەیاندە والی دەرسیم، هەڕەشەی ئەوەی لێکرد کە ئەگەر لە ماوەی (٢٤) ساعات وەڵام نەدرێتەوە، ئەوە بەرپرسیار نییە بەرامبەر ئەوەی دواجا چ دەقەومێ (١٢٩/١٣).

بەڵام حکوومەتی ئەنکەرە وەڵامی پرسیارەکانی نەدایەوە، بەڵکو تەنها دەستەیەکی ناردە شاری دەرسیم بۆ ئەوەی چاوی بکەوێ بە سەرۆك هۆزو خێڵەکانی کورد وەکو هەوڵێك بۆ هێورکردنەوەی بارودۆخەکە.

وەلێ سەرانی هۆزە کوردییەکان دەستەی ناوبراویان دەرکردو ئەم بروسکەیەی لای خوارەوەیان لە ویلایەتی عەزیزەوە هەواڵەی حکوومەتی ئەنکەرە کرد.

بۆ/ کۆڕی نیشتمانیی گەورە لە ئەنکەرە

دەقی پەیمانی سیڤەر جەختی لەسەر دامەزراندنی دەوڵەتی کوردستانی سەربەخۆ کردووە کە ویلایەتەکانی دیاربەکرو عەزیزو وانو بدلیس دەگرێتە خۆ، بۆیە پێویستە ئەم دەوڵەتە پێك بهێنرێ، بە پێچەوانەی ئەمەش بلاوی دەکەینەوە: ((ئێمە ناچارین ئەم کێشەیە بەزەبری چەك وەدەست بێنین)).

لە ١٥ی تشرینی (٢) ١٣٣٦ ك- ١٩٢٠ ز

ئیمزا سەرۆکانی هۆزە کوردەکانی دانیشتووی خۆرئاوای دەرسیم:

سەرانی هۆزەکانی کورد هەروا مەترسیی خۆیان دەربڕی لەوەی حکوومەتی نوێی تورکیا کورد لە ناوچەکانی خۆیان ڕابگوێزرێت، ئەم مەسەلەیە بە کردەوە دەسەڵاتدارانی عوسمانی (١٨) جاران لەسەروبەندی حوکمی عوسمانی لەناوچە کوردنشینەکان، پیادەیان کرد (١٤٦/١٣).

بەڵام (٧٢) نوێنەری کوردی هەڵبژێردراو لە(کۆڕی نیشتمانیی گەورەی تورك)ی حکومەتەکەی تورکیاو لە لایەنگرانی بزوتنەوەکەی مستەفا کەمال تەلگرافیان بۆ هاوپەیمانەکان لێداو گوتیان ئێمە نامانەوێ لە تورك جیاببینەوەو لەگەڵ ئەوە داین تاهەتا پێکەوە بژین. دوای ئەمە سەرانی هۆزە کوردەکان دەوڵەتیان لەناوچەی قۆچگیری لە ١٥ی حوزەیرانی ساڵی ١٩٢٠ جاڕدا. کە حکوومەتی شۆڕشیش لە ئەنکەرە ئەمەی بیست ، ئاماژەی (بە کۆڕی نیشتمانیی گەورەی تورك) (پەرلەمان)دا، شاندێك رەوانەی ناوچە کوردنشینەکە بکرێ بەنیازی رێنمایی کردنیان بە سەرۆکایەتی حاجی عوسمان فەوزی نوێنەری ئەرزنجان و(دیاب ئاغا) کە نوێنەرێکی زۆر نزیکی مستەفا کەمال بوو، خودی ئەم دوو نوێنەرەش لە کەسایەتییە ناسراوەکانی کورد بوونو لەوێ داوایان لە سەرانی کوردەکان کرد بۆ ئەنجامدانی وتووێژ لە ئەرزەنجان، بەڵام سەید رەزاو عەلی شێر تاکیدیان بۆ عوسمان فەوزی کرد کە پێویستە حکوومەتی ئەنکەرە بە پیری داخوازییەکانی کوردەوە بێت بۆ قەرەبوکردنەوەی دانیشتوانی قۆچگیریو تێدا والییەکی کورد دابمەزرێنێو لە فێرگە کوردییەکاندا دەست بکرێ بە فێرکردن بە زمانی کوردیو فێرگەش بکاتەوە. عەلی رەزا والی ئەرزنجان پشتگیریی خۆی بۆ داخوازییەکان دووپات کردەوەو گوتی حکوومەتی تورکیا بەو داخوازییانە ئاگادار دەکەمەوە، موفتی ویلایەتەکەش حاجی فەوزی بە پێی ئەو دەسەڵاتەی لەلایەن مستەفا کەمالەوە پێی درابوو سوێندی خوارد کە (کۆڕی نیشتمانیی گەورە) لەسەر داخوازییەکان رازی دەبێت (١٦٥/١٣) بەڵام نورالدین پاشا سەرکردەی سەربازی ناوچەی قۆچگیری ئەو داخوازییانەی رەتکردەوەو عەلی رەزای گواستەوە بۆ ویلایەتی (ئولتی)و هەریەك لە (عەلی شان)و (حەیدەر)یشی لە بەندیخانە توند کردو هەردوکیان تاوەکو ساڵی ١٩٣١ واتە تا ئەو دەمەی لێبوردنی گشتی جاڕدرا لە ئەستەمول بە دەستبەسەری مانەوە، دوای لێبوردنەکەش گەڕانەوە بۆ شارۆچکەی (عمرانیە)، لێرەش

عەلی شان کوژراو (حەیدەر)یش بە سەختی بریندار بوو لە دەرەنجامی فڕێدانی بۆمبێك بۆ ناو ئەو ماڵەی تیا دادەنیشتن (١٦٦/١٣).

مستەفا کەمال لە سەرەتاوەو لەپاش پەسەندکردنی پەیمانی سیڤەر لەلایەن (باب العالی) یەوە ئەو پەیمانەی دانی بە مافی ژیانی کوردو سەربەخۆیی کوردستان نا دەرکی بەوە کردبوو کە لە توانایدا نییە شەڕی کورد لە لایەكو هێزە داگیرکارەکانو (باب العالی)یش لە لایەکی ترەوە، بکات.

ئیدی پاش کۆنگرەی ئەرزروم بە فێڵو زۆرزانی خۆی کاریدەکردە سەر ڕێبەرانی کوردو تێی دەگەیاندن ئیستا زەرووره کێشەی کورد دوابخرێ تا ئەوەدەمەی هەموو بستێکی ولاتی تورك لە دوژمنان پاك دەکرێتەوەو کونگرەی ئاشتەوایی گشتی دەبەسترێ، ئەو کارەش تەنها بە یەککگرتنی هەردوو نەتەوەی کوردو تورك کە خاوەنی ئەم ولاتەن دێتە بەرهەم، بەڵێنی ڕاشکاویشی دەدانێ کە تورکیا پاش ئەوەی ڕزگاری دەبێت دان بە سەربەخۆیی کوردو کوردستان دەنێت بە رووبەرێکی گەورەترو فراوانتر لەوەی لەپەیمانی سیڤەردا هاتووە (٧٠/١٤).

ڕۆژنامەکانی (باب العالی) لەو سەروبەندە جەختیان لەوە دەکرد کە سەڵتەنەتی عوسمانی گرنگیی بە کێشەی کورد داوەو ئەو دەستە وەزارییەی بۆ ئەم ئامانجە پێکهاتووە، بە گیانی برایەتی ئیسلامیو ئەو پێوەندییە مێژووییە بەهێزانەی هەردوو نەتەوەی تورکو کوردیان پێکەوە گرێ داوە، چارەسەری کێشەکە دەکات، ئەو پێوەندییانە گەرەکە نەهێڵن کوردەکان دەستبەرداری برا تورکەکانیان بن لە ڕۆژانی تەنگانەدا، ئەمەیان واو لەو لاشەوە ڕۆژنامەی (حاکمیەت میللەت)ی زمانحاڵی ئەو بزوتنەوە نیشتمانییەی مستەفا کەمال سەرکردایەتیی دەکات وتار لە دوای وتاری دەڕازاندەوە لە بارەی ئەو کارەساتو نەهامەتییانەی ڕووبەڕووی موسڵمانان دەبنەوە، ئەگەر هاتو کوردو تورك بەرامبەر بە داگیرکاری زۆردار یەك نەگرن پێویستە لە سەر ئەو کوردانەی کە لە باوباپیرانییانەوە میرخاسیو نەبەردیو شۆڕەسوارییان بۆ ماوەتەوە، برا تورکەکانیان بە تەنها لە بەرەکانی شەڕی ئەو دوژمنانە بەجێ نەهێڵن کە دەوری تورکیایان داوە.

هەر چەندە دەستە وەزارییەکەی سەڵتەنەتی عوسمانی لە جێبەجێکردنی بڕیارەکانی سستی دەکردو هەوڵی دەدا کۆمەڵە کوردییەکان سەرقاڵ بکات لەپێناو سوود وەرگرتن لەکات لەلایەكو لەلایەکی تریشەوە بۆ ئەوەی ئەو کۆمەڵانە ڕوو نەکەنەوە لای بزوتنەوەکەی

PDF 4 KURD

مستەفا کەمال...ئەوا رۆشنبیرانی کورد مەرجی هاوکاری خۆیان لەگەڵ مستەفا کەمال ئەوە بوو هێزە تورکیو شاهانەکان وەك نیازپاکییەك بەرامبەر بە بەڵێنەکانی بۆ کورد لە ناوچەی کوردستان پاشەکشە پێ بکات (٧١/١٤). ئەگەرچیش زۆرینەی کوردەکان ئەوانەی کە هەستی ئایینیو مرۆڤایەتییان بەلاوە زاڵ بوو بڕوایان بە بەڵێنی تورکەکان کرد، بەڵام نیشتمانپەروەرانی کورد متمانەیان بە قسەو بەڵێنی تورکانی عوسمانیو کەمالییەکانیش نەدەکرد لە بەرامبەریان (٧١/١٤). لەبەر ئەوە بیریان لە گرتنەبەری چەند رێو شوێنێکی پێویست کردەوە بۆ بەرگریکردن بە رێگەی هێزی چەکداری لە پێناو مافی کوردستان کە پەیمانی سیڤەر دانی پێدانا پاش هەوڵو قوربانییەکی زۆر خۆیان بینییەوە لە پێش ئەو هاوپەیمانانەی کەوا کوردان لەو بڕوایەدا نەبوون ببنە کۆسپێك لە پێش داخوازییە نیشتمانییەکانیان، ئەوە بوو بەشێکی گەورە لە باشووری کوردستان لە ژێر دەستی ئینگلیز مایەوە، فەرەنسییەکانیش شوێنە کەناراوییەکانیان داگیر کردبووو هەرچی باکووری کوردستانیشە رووسو ئێرانیو تورکەکان داگیریان کردبوو.

سەرۆکەکانی شاندە هاوپەیمانەکان لە پاریس بۆ شەریف پاشای سەرۆکی شاندی کورد لە پاریس جەختیان لە سەر ئەوە دەکردەوە کە هێمنی پاراستنی کوردەکانو ئارامگرتنیان کارێکی پێویستو زەرووره بۆ هاتنەدیی ئامانجەکانی کوردو هەر هەوڵێك بۆ تێکدانی ئارامی، داخوازییە نیشتمانییەکانی کورد دەخاتە بەر مەترسی، سەرکردەکانی هاوپەیمانەکانو نوێنەرانی سامیشیان لە ئەستانە هەمان بەیتوبالۆرەیان بۆ نوێنەرانی کۆمەڵە کوردییەکان دەژەنی.

لەبەر ئەوە سەرکردەی ئەودەمەی هێزەکانی ئینگلیز لە کوردستان ژەنراڵ ماك ئەندرۆ بەیاننامەیەکی بە زمانی کوردی بڵاو کردەوە تیادا ئەمەی لای خوارەوە هاتبوو(٧٢/١٤).

((لەبەر ئەوەی چارەنووسی ئەو سەرزەمینە عوسمانییانەی کە زۆربەی دانیشتوانیان لە نەتەوەی کوردن، لە کۆنگرەی ئاشتەوایی دیاری دەکرێو ئەو کۆنگرەیە داخوازییەکانی نەتەوەی کوردو مافی سروشتی کوردو کوردستان دێنێتەدی، بۆیە پێویستە کوردەکان پابەندی پاراستنی هێمنیو ئارامی بنو دڵنیاو خاترجەم بن لە عەدالەتی ئینگلیز کە مافی کوردەکان دەپارێزێ)).

ئەو دەمەی مستەفا کەمال پاشا پەیمانی سیڤەری رەتکردەوە(٢/٣)ی سەرزەمینی تورکیای ئیستای لە ژێر دەستابوو، ئەو سەرزمینەش لەو پەیمانە نیشتمانییە دیاریکرد کە

PDF 4 KURD

(ئەنجوومەنی نیشتمانیی گەورەی تورك) لە ئەنكەرە بڕیاری لە سەردا، دوای ئەوەش یەكێتی سۆڤیێت سوپاكانی لەو ناوچە توركییانەی داگیری كردبوو كێشایەوەو دانی بە بزوتنەوەكەی مستەفا كەمال نا بەو پێیە بزوتنەوەیەكی نیشتمانی رزگاریخوازییەو لە دژی ئیستعمارو داگیركردن تێدەكۆشێ، نەخوازە پاش ئەوەی لێدوانەكانی مستەفا كەمالو وتە شۆڕشگێرییەكانی لەگەڵ وتەكانی لەنینی سەرۆك یەكەمین دەوڵەتی سوشیالیستی لە جیهان هیچ جیاوازییەكیان نەبوو. نووسەری توركی پێشكەوتنخواز چەتین ئالتان لە وانەیەكیدا كە لە زانكۆی رۆژهەلاتی ناوەڕاست لە ئەنكەرە ساڵی ١٩٦٦ پێشكەشی كرد تاكید لە سەر ئەم مەسەلەیە دەكاتو دەڵێ: ((ئەگەر بە دواداچوونێك بە قسەكانی ئەتاتۆرك لە ساڵی ١٩٢١ بكەین، دەبینین جیاوازییان نییە لەگەڵ قسەكانی لنین)) (١/٢١).

لێرەشەوە، ئەوا رەتكردنەوەی پەیمانی سیڤەر لەلایەن مستەفا كەمالەوە لە پێگەیەكی بەهێزەوە دەهات بەرامبەر بە لاوازیو نوشوستیی حكوومەتی سەڵتەنەت لە ئەستەموڵ كە كەوتبووە ژێر كاریگەریی كاربەدەستانی داگیركەری بیانی، هەر بۆیەش دەوڵەتە داگیركەرەكان ناچار بوون بچنە كۆڕی وتووێژی نوێوە لەگەڵ نوێنەرەكانی پەیمانی لۆزان، ئەو پەیمانەی كە چاوی پۆشی لە بەرامبەر دامەزرانی دەوڵەتی كوردیو ئەم مەسەلەیەی گوڕییەوە بە دانپێدانان بە كەمایەتیی كورد لە ناو دەوڵەتی توركیای تازەدامەزراو بەو مافانەی لە مادەكانی (٢٨، ٢٩، ٤٠) ی بەشی ٣ كە دەڵێ: ((حكوومەتی توركیا بەڵێن دەدا ئەو كوردانەی كە كەمایەتییەكی رەگەزین لە توركیا مافی راشكاویان هەبێت لە قسەكردن بە زمانی نەتەوەیی خۆیانو دادبینیی كردن پێی لە پێش دادگا توركییەكانو دەركردنی رۆژنامەو گۆڤار بەزمانەكەیانو دامەزراندنی یانەی كوردی: زانستیو كۆمەلایەتیو پەروەردەییو شادبوونیان بە هەموو مافێكی سیاسی كە تورك هەیانە)).

بەڵكو ئەم مافە بەزەمانەتی نێودەولەتی بووە بە گوێرەی مادەی (٤٤) كە دەقەكەی ئەمەیە: ((بەڵێنەكانی توركیا بەرامبەر بە كورد، بەڵێنی نێودەوڵەتین نابێ لە هیچ بارێكدا هەڵبوەشێنرێنەوە بە پێچەوانەشەوە ئەوا ئەو دەوڵەتانە پەیمانەكەیان ئیمزاكردووەو هەروا كۆمەڵەی گەلانیش مافی سەرپەرشتیكردنیان هەیە لەسەر جێبەجێكردنی ئەم بەڵێنانە، لەلایەن توركیاوە بگرە مافی ئەوەشیان هەیە دەستێوەردان بكەن لە دژی (واتە دژی توركیا) بۆ ئەوە ناچاری بكەن بەڵێنەكانی كە لەبەر چاو جیهان داویەتی جێبەجێیان بكات)).

به پشتبەستن بە نیوەڕۆکی ئـەم دەقانـە، مسـتـەفا کـەمال پاشـاو ئەنـدامانی (کـۆڕی نیشتمانی گەورەی تورك) لە ئەنکەرە بەهۆتاف‌و خۆشحاڵییەوە پێشوازییان لە لێدوانـەکانی حسین عەونی بەگی نوێنەری کوردی ئەرزرۆم لەو کۆڕە کرد کاتێك گوتی ((مافی قسـەکردن لەسەر ئەم سەکۆیەوە بۆ هەر دوو نەتەوەی کوردو تورکە))، هەروا (فەتحی بـەگ) یـش کـە سەرۆکی شاندی تورك بوو لە کۆنگرەی تەرسانە لە ئەستانە کە بۆ چارەسـەرکردنی کێشـەی موسل بەسترا لەهەمان کۆنگرە لە لێدوانێکی گوتی: ((ئـەم نیشـتمانە تـەنها تایبـەت بـە هەردوو نەتەوەی کوردو تورکە)) (٧٥/١٤). نەك هـەر ئەمـەش بـەڵکو خـودی مەسـتەفا کەمال لەساڵی ١٩٢٣ دانـی بـە خودموختـاری کوردەکانـدا نـا کاتێـك گـوتی: ((کـۆڕی نیشتمانی گەورە لە هەردو گەلی تورك‌و کورد پێکهاتووەو پێویسـتە کـورد لـەو ناوچـانەی چڕییەکی دانیشتوانی جیاواز پێکدێنن، خودموختارییان پێ بدرێ)) (٢٠/٤٦).

بەڵام هـەموو ئـەم بەڵێنانـەی بـەکورد دران، بەباچـوون چـونکە پـەیمان‌و بەڵێنـەکانی سەڵتەنەتی عوسمانی کە دابوونی بەدانی خودموختاری بۆ کورد، نەهاتنەدی یەکەم بـەهۆی خۆگێلکردنی لیژنە وزارییەکە دووەمیش چونکە حکوومـەتی سـەڵتەنەت رووخـا. بـەڵێنی هاوپەیمانەکانیش بۆ کـورد جێبـەجێ نـەکران لەبـەر هەڵویسـتی جیاجیـای هـەر یەکـەیان بەرامبەر بە کێشەی کورد لە لایەك‌و دوایەش بەهۆی زاڵبوونی بەرژەوەندی‌و تـەماحیان لـە ناوچەکە بەسەر کێشە مرۆییەکان‌و چارەنووسـی گەلانـدا. بـەڵێنی بزوتنـەوەی نیشـتمانیی تورکە کەمالییـەکانییش ویـڕای دەقـە روون‌و راشـکاوەکانی پـەیمانی لـۆزان‌و ئیمزاکردنـی دەوڵەتەکان لەسەری بەزامنکردنی مافی کوردان، ئەوانیش نەهاتنەدی بەهۆی پاشگەزبوونی حکوومـەتی ئەنکـەرە کـە هاوسـەنگی نێودەوڵـەتی کاریگـەریی هـەبوو لـە پابەنـدبوونی دەوڵەتەکانی ناوچەی رۆژهەلاتی ناوین بەو بارودۆخـەی سـەقامی گرتـووە بـێ ئـەوە هـیچ گۆڕانکارییەکی گەوهەری تیا بکرێ.

PDF 4 KURD

PDF 4 KURD

سەرچاوەکانی بەشی دووەم

١- م. شەمسەدین: ماچی دەن ئاتی یـە، قەناعـەت کتێبخانـەو مەتبەعەسـی ئەسـتامبول ١٣٣٩,

٢- محمود بن حسين الكشغرى: ديوان لغـات الـترك سـاڵی ٤٤٦ ك، بەشـی یەکـەم، مەتبعـە عامرە ئەستامبول ١٣٣٣.

٣- كارل بروكلمان: تاريخ الشعرب الاسلاميه الجزو اليانى ، ترجمه الدكتور نبيه امين فـارس و منير البعلبكى، دارالعلم للملايين گ٢، بيروت ,١٩٥٤

٤- ابراهيم الداقوقى: فنون الادب الشعبى التركمانى، بغداد ,١٩٦٢

5- mukrimin Halill Yinanc, Turkiye Tarihi istanbul 1944.

6- Agah Sirri Levend, Turk Dilinde gelisme ve Sadelsme, Ankara 1972.

7- Joseph Von Hammer, Osmanli, ceviren Mehmed Ata, Ozetieyan Prof Dr.A. Karahan cilt.

٨- محمد امين زكى: خلاصه تاريخ الكورد و كوردستان، ترجمـه محمـد علـى عـونى، ج١، گ٢ بغداد ١٩٦١.

9- Xenophon. The Persian Expedition, England 1965.

١٠- ابن الێپر، الكامل، ج٩ص١٣-٢٦، تیادا دەلێت (ئەبو عەبدوڵلا حسين بن دوستك کـە لە کوردی حەمیدییەیە، هەوەڵێن کاری داگـیر کردنـی شـوێنەکانی دیاربـەکر (دیاربـەکر، ئەرجیش، میافارقین) بوو...

١١- عباس العزاوى، تاريخ العراق بين احتلالين، ج٢، گ١، بغداد ,١٩٣٦

١٢- شرفخان بدلیسی، شەرەفنامە، وەرگێرانی مەلا جمیل رۆژبیانی بغداد ,١٩٥٣

13- Dr. Nuri Dersimi, Dersinde Dersim, Beyrut 1950.

١٤- د. بلەج شيركو،القچيه الكرديه، مگبعه السعادەـ القاهره ١٩٣٠.

PDF 4 KURD

١٥- س.هـ لونكريك، اربعه قرون من تاريخ العراق الحديپ، ترجمه جعفر الخياگ، گ٣بغداد ١٩٦٢,

١٦- رفيق حلمى: العراق منذ فجر التاريخ الى سنه ١٩٢٠، محاچره القيت فى المدرسه الپانويه بالموصل، ١٩٣٤,

١٧- عبدالرحمن قاسملو، كردستانو الاكراد، بيروت ١٩٧٠,

١٨- ف.ف مينورسكى، الاكراد، ملاحقات و انگباعات. ترجمه د. معروف خزنه‌دار بغداد ١٩٦٨,

١٩- ابراهيم الداقوقى: فلسگين و الصهيونيه فى وسائل الاعلام التركيه، بغداد ١٩٨٧,

20- edogru Dergisi, Sayi 46, 6-11 1988, 2000

21-Muzeffer Erdost, Turkiyede Feodalizmin Kaynakaiare Ve Bugunku Durumun Uzerine bir Tasiak, Aydinlik Dergisi, Cilt 1, 1968.

22-Mehri Belli Millet Gercegi, Aydinilik Sosyalist Dergisayi 7, Mayis 1969-22.

23- Mustafa Kemal ATATURK, NUTUK, 1, 1919- 1920, Istanbul 1964.

24- Fuat Oral. Turk Basin, Birnci Kitab 1831- 1922 Istanbul.

25- G.M.Atac, tukiyede Sosyalismin Tarhine bakis, P.D Aydinlik dergisi, sayi J-17 mar 1970.

26- Mehri Belli Millet Gercegi, Aydinilik Sosyalist dergi, sayi 7, Mayis 1969.

27- Mustafa Kemal ATATURK, NUTUK, Istanbul.

PDF 4 KURD

بەشی سێیەم

کوردو یەکەمین کۆماری تورکیا

PDF 4 KURD

سەرکەوتنی بزوتنەوەی نیشتمانی لە تورکیای نوێ، کاریگـەریی گـەورەی هـەبوو لەسـەر ڕێکخستنی ژیانی سیاسیو دیموگرافی ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوین، ئـەوە بـوو مسـتەفا کـەماڵ ئەتاتۆرك بە پێی پرەنسیپو بنەمای هاوچەرخەکان دەستیکرد بە کۆکردنەوەی نێومالّی تـورك بە ئامانجی گەیاندنی تورکیا بـە کـاروانی شارسـتانێتی ڕۆژئـاواو لـە لایـەك و لـە لایـەکی دیکەشەوە کارکردن لەگەڵ دراوسێیەکانی تورکیای تازەدامەزراو هەولّی دا بـۆ بەرقـەراربوونی بارودۆخ لە ناوچەکەدا. جا لەم هاوکێشەیەدا، کورد وێڕای ئەو هـەموو شـۆڕشو ڕاپەڕینانـەی بەرپایان کرد، زەرەرمەندی یەکـەم بـوون لـە سـۆنگەی هەڵمەتـەکانی ڕاگواسـتنو داواکردنـی بەردەوام لەسەر سەربازگرتنی بەخورتی (تەجنیدی ئیجباری)و کۆمـەکی شـەڕو کۆکردنـەوەی باجی هەمەجۆرو بە زۆرەملێ — لە ئاکامی زاڵبوونی هاوکێشە نێودەوڵەتییەکان لە ناوچەکەو هەروا لـە دەرەنجـامی ڕێککـەوتنی دەوڵـەتانی ناوچـەکە لـە سـەر پاراسـتنی بەرژەوەندییـە گرنگەکانیان، بە تایبەت بەرژەوەندییە ئابووریو ستراتیژییە پێگەییەکان.

لەبەر گرنگی ئەم قۆناغەو ئەو ڕۆڵەی گەلی کورد لە میانەیدا گێڕای، وا لەم سـێ باسـەی لای خوارەوە لە بارەیەوە دەکۆڵینەوە:

PDF 4 KURD

باسی یەکەم

کوردو سیستەمی تاکە حیزب

ناوەندە سیاسییەکانی تورك، ڕێبەرانی ئینقیلابی عوسمانییان لە حیزبی ئیتحادو تەرەقی (٧٢/١) کە لە ماوەی نێوان ساڵی ١٩٠٨ تا ١٩١٩ پێگەی دەسەڵاتیان گرتە دەست، بە دیکتاتۆرییەت تۆمەتبار دەکرد، چونکە لەو ماوە دوورو درێژەدا یەکلایەنە حوکمڕانو بواریان بە هەڵبژاردنی ئازاد نەداو دەنگی ئەو ئۆپۆزسیۆنەشیان کپ کرد کە حیزبی ئازادیو ئیئتیلافی راسترۆ درەوشاوەترین ئەستێرەکانی بوو لە سەر شانۆی سیاسی ئەو سەروبەندە.

مستەفا کەمالیش پاش ئەوەی کێشەکانی لە بەردەمدا تەخت بوو و توانیی ناوچەکانی رۆژهەڵاتو باکوورو باشوور لە داگیرکەران پاك بکاتەوە، لە ساڵی ١٩٢١ حکوومەتی (کۆڕی گەورەی نەتەوەی تورك)ی دامەزراندو لە ساڵی ١٩٢٢ سەڵتەنەتی عوسمانیی هەڵوەشاندەوەو لە ساڵی ١٩٢٣ جاڕی کۆماریی دا، پاشانیش لە ساڵی ١٩٢٤ خیلافەتی ئیسلامی لابرد. مستەفا کەماڵ لەم هەموو هەنگاوانەی پشتی بەستبوو بە (کۆڕی گەورەی نەتەوە) کە پێش ئەوەی جاڕی جمهوورییەت بدرێ، کۆمەڵەی بەرگری لە مافی ئەنادۆڵو ولاتی رۆم زۆرینەی نوێنەریان لە ناو ئەو کۆڕەدا پێکدەهێنا، بەڵام پاش ئەوەی دەوڵەتی کۆماری دامەزرا، ئەم زۆرینەیە گواسترایەوە بۆ (حیزبی گەلی کۆماری). ئەو رژێمە سیاسییانەی لە ئەورووپا لە دوای شەڕی یەکەمی جیهانو لە دەرەنجامی گەشەکردنی ڕێبەرایەتیی تاکڕەوی پێکهاتن، حکوومەتی تاکە حیزبو یەکبوونی دەوڵەتو حیزب بوو. ئەم نموونە ئەورووپییانە بوونە ئەو مۆدێلەی بزوتنەوەی کەمالیزم تا کۆتایی شەڕی جیهانی دووەم پیادەی بکات، وەلێ سیستەمەکانی حوکمڕانی ئەورووپایی بە تایبەتی لە ئیتالیاو ئەڵمانیا بەم ڕێبازە تاکڕەوی‌و تاکە حیزبییەیان، گەرەکیان بوو ئایدیۆلۆژییەتی چینی حوکمڕانو ئەو حیزبەی گوزارشت لەم ئایدیۆلۆژییەتە دەکات، بسەپێنن. کەچی بزوتنەوەی تورکە کەمالیزمەکان کە چوو بە گژی دەوڵەتی عوسمانیو هێزە بیانییە داگیرکەرەکانی ئەنادۆڵو بیرۆکراتییە دەسترۆیشتووەکانی ناو کۆمەڵگەی تورك، ڕێکخراوێکی سیاسی بوو تێدەکۆشا لە پێناو دامەزراندنی سیستمێکی کۆماری بتوانێ سەربەخۆیی‌و سەروەریی نیشتمانیی بپارێزێو کۆڵەگە ئابووری‌و کۆمەڵایەتییەکان لەسەر پرەنسیپە رۆژئاوایی‌و ئەورووپاییە هاوچەرخەکان بچەسپێنێو یەکێتیی نەتەوەش بە گشت چینو توێژە کۆمەڵایەتییەکانییەوە بپارێزێ (٨/٢).

PDF 4 KURD

بەڵام غەمی گەورەی مستەفا کەمال ئەوە بوو: بتوانێ جۆرە ئۆپۆزسیۆنێك بۆ حیزبە دەسەڵاتدارەکەی (حیزبی گەلی کۆماری) دابنێت، یەکەم: بۆ ئەوەی کالآیەکی دیموکراتییانە بدرێ بە باڵای حکوومەتەکەیو دووەمیش بۆ ئەوە هەلێك برەخسێنێ بۆ دەرکەوتنی بیروڕای جیاواز لە شێوە ئۆپۆزسیۆنێکی ژیرانە یا خود ئۆپۆزسیۆنێکی گونجاوو بەلێکحالێبوون لەگەڵ حکوومەت هەڵسوکەوت بکات (٦/٣)، لێ ئاواتەخوازیش بوو ئەم ئۆپۆزسیۆنە، ئۆپۆزسیۆنێکی دیموکراتی یان لیبرالییانە بێت، نەوەك کۆمۆنیستی یاخود سوسیالیستی، بە تایبەت پاش ئەوەی جموجۆڵو مقۆمقۆیەك سەری هەڵدەدا لە بەرامبەر زالبوونی حیزبی گەلی کۆماری بە سەر (ئەنجومەنی نەتەوە)و هەوڵدانی بۆ سەپاندنی دەسەڵاتی بە سەر کاروباری سیاسەتی دەرەکی، دوور لە پەرلەمان.

ئا بەو رەنگە، کۆمەڵێك پەرلەمانتار حیزبێکی نوێیان لە ١٧ی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٢٤ بە ناوی (حیزبی ئیرتیقای کۆماری) دامەزراند، لە سەروویانەوە هەریەك لەم نوێنەرانە بوون: ژەنراڵ عەلی فوئاد جیاسوی، مارشال کازم قەرابەکر، دکتۆر عەدنان ئادیوار، حوسنی رەئوف ئورپای، ئیسماعیل جانپولاد، ئەحمەد شوکری، خالیس تۆرگوت. پێکهێنانی ئەم حیزبە تازەیە دڵەڕاوکەو نیگەرانییەکی هوروژاند لە نێو حیزبی گەلی کۆماری دەسەڵاتدار. بەڵام مستەفا کەماڵ سوپاسگوزاریو خۆشحاڵیی خۆی لە بەرامبەر حیزبی تازەدامەزراو، بەم شێوەیە دەربڕی: ((ئێمە بەم تاکە حیزبەی لە ئەنجومەن نوێنەرایەتیمان دەکات، وێنایەك دەدەینە ئەوانیتر لەمەڕ کەڵەگایەتی (دیکتاتۆرییەتی) حوکمڕانیمان، لە کاتێکدا دەکۆشین وێنایەك بەرۆژئاوا بدەین کە سیستەمێکی دیموکراتی دادەڕێژین، بۆیە پێویستە لەوێ ڕا دوو حیزبی سیاسی لە پەرلەماندا بوونیان هەبێت بۆ ئەوەی حیزبی دووەم کاری ئۆپۆزسیۆن بکات و چاودێری حکوومەت بکات لە کاروبارەکانیدا، لەبەر ئەوە من لایەنگیری دامەزراندنی حیزبە نوێیەکە دەکەم)) (٢/٧٣).

لە پرەنسیپو بەرنامەی کاری حیزبی ئۆپۆزسیۆنی تازەدامەزراو: سوود وەرگرتن لە هزری لیبراڵیو بانگەشەکردن بۆ دیموکراتیو پاراستنی ئازادییە گشتییەکانو ڕێزگرتن لە قودسییەتە ئایینییەکانو چاودێریکردنی کارەکانی حکوومەتو بەدیهێنانی یەکێتی نیشتمانیو ئیکتیفای زاتی لە بواری کشتوکاڵیو بەپیشەسازیکردنی وڵات بوو.

حیزبی تازەی ناوبراو، رۆژنامەیەکی تایبەت بە خۆی نەبووبێت بە زمانحاڵی، بەڵام رۆژنامەکانی: (وەتەن)و (یەکبوونی هزرەکان)و (ئیستیقلال= سەربەخۆیی)و (هەواڵەکانی دوایین)، پشتگیریی لێ دەکردنو بیروبۆچوونو چالاکییەکانی ئەم حیزبەیان بلاودەکردەوە. وا دیارە بیروباوەڕە لیبراڵییەکانی حیزبەکەو ڕێزگرتنی لەپیرۆزییە ئایینییەکان، توێژگەلێکی ئایینیو کۆنەپەرستیو

PDF 4 KURD

داخ لە دڵانی دژ بەرەوشەکەی لە دەوروبەری خۆی کۆکردەوە. ئەمە وایکرد ببێتە هێزێکی کاریگەر لە ناو کۆمەڵگەی تورکی پاش ئەوەی چەند لقێکی لە زۆربەی ویلایەتە تورکییەکاندا کردەوە.

مشتومڕی توند لە ناو (ئەنجومەنی نەتەوە) لە نێوان (حیزبی گەلی کۆماری)و (حیزبی ئیرتیقای کۆماری) روویدا سەرباری ئاڵوگۆڕکردنی تۆمەت بەرامبەر بە یەکتر، نەك هەر ئەوە، بگرە رۆژنامەکانی ئۆپۆزسیۆن هێرشی رەخنە ئامێزی توندییان دەستپێکرد لە دژی حیزبی گەلی کۆماری، تەنانەت رۆژنامەکانی ئەستەمووڵ، وەك: (وەتەن)و (تەنین)و (یەکبوونی هزر)و (هەواڵەکانی دوایین)و رۆژنامەی (قانیع)یش کە لە(ئەدەنە) دەردەچوو، هەموو رێککەوتن بۆ هێرشکردنە سەر رژێمی دەسەڵاتدار تا کار گەیشتە ئەوەی رۆژنامەی (تەنین) بەوپەڕی بوێرییەوە بێژێ: ((حیزبی گەلی کۆماریو حکوومەتەکەی عیسمەت ئینۆنۆ پاشا بەقەدو فەسالّی بلّحو ناشیرینیو هەلّپەی بۆ دەسەلاتو کورسی، بۆیان نییە بلّێن: ئێمە نوێنەرایەتیی گەلی تورك دەکەین)) (٤/٨٨١-٨٢).

رەنگە، ئینتیماکردنی ژمارەیەك لە کەسایەتیی ئایینیو سیاسی هاوکار لەگەڵ لایەنە بیانییەکان بۆ ناو ئەم حیزبە، لە بێچانسی دیموکراتییە تورکییە ساواکە بوو بێت، بێجگە لەوەش هەندەك لە پیاوانی سەربازی بوونە قوربانی پیلانی ئەو گومانلێکراوانە. دەبینین لە کاتێکدا بەریتانیا هۆشدارییەکی توندی دایە حکوومەتی تورکیا لە سۆنگەی هەڵوێستی بەرامبەر مژدەبەر نەستوورییەکانو ولاتیش کەوتە ئەوپەڕی ئامادەباشییەوە بۆ شەڕ لە دژی بەریتانیا، لەم هەلومەرجەدا ژمارەیەك لەو نوێنەرە سەربازییانەی سەرکردایەتیی تیپە سەربازییەکانی: یەكو دوو و سێو پێنجو سیوحەوتیان بەدەستەوە بوو و بە گەورە پشکنەرانی سوپاو لە نێویانیشدا: مارشاڵ کازم قەرابەکر بوو، دەستیان لە ئەرکە سەربازییەکانیان کێشایەوە بۆ ئەوەی سەرقاڵی فرمانە پەرلەمانییەکانیان بنو پاشانیش چوونە ناو پارتە ئۆپۆزسیۆنەکەوە (٤/٨٥٧).

بە رێکەوت وارووی دا، لە کاتی تاوتوێکردنو مشتومڕ لە سەر بودجەی ساڵی ١٩٢٥ دەمەقاڵەیەك سەری هەڵدا لە نێوان نوێنەرانی (حیزبی کۆماری)ی حوکمڕانو ژەنراڵ خالید بەگ نوێنەری (ئەردەهان) کە هاوکاریی لەگەڵ ئینگلیزو رووسە سپییەکان (بیلا رووسەکان)و ئیتیحادییەکان دەکرد لە پێناو پێکهێنانی هێزێکی سەربازی تورك بۆ بە گژداچوونی رووسە بەلشەفییەکان، لە ئاکامی ئەو دەمەقاڵێیە تەقە لە خالید بەگ کراو لە ناو ئەنجومەن گیانی لەدەست دا (١/٧٥).

رۆژێك بەر لەم رووداوە، واتا لە١٣ی شوباتی ساڵی ١٩٢٥ (شێخ سەعید) یاخییە[٦] بەناوبانگەکەی لە ویلایەتی کەنج لە رۆژهەلاتی ئەنادۆڵ دەستپێکرد. ئۆپۆزسیۆنی دەسەلات رووداوی کوشتنەکەی خالید بەگو یاخیبوونی شێخ سەعیدی کە ئینگلیز یارمەتی دەداو کۆمەڵەی (ئیتیحادو تەرەقی)ی کوردو کۆمەڵە ئایینییەکانیش پشتگیرییان دەکرد، قۆزتەوە بۆ سازدانی هێرشێکی کوێرانە لە دژی حکوومەتو پارتی دەسەلاتدار (٧١/٢).

هەرچەندە دەسپێکی شۆڕشی شێخ سەعیدی کورد بەهەڵەو بە بێ پلانرێژیو پێش ئەوەی هەلومەرجی گونجاوی بۆ بڕەخسێ بوو، بەلام ئامادەکاریی بۆ ئەم شۆڕشە لە ساڵی ١٩٢٢ دەستیپێکرد، ئەو دەمەی لیوا خالید بەگی کورد خۆیو یوسف زیای نوێنەری بدلیس کۆمەڵەی (خۆیبوون)ی کوردیان لە ئەرزروم دامەزراند و ژمارەیەکی زۆر لە کەسایەتییە ناسراوەکانی کوردو ژمارەیەك لە رۆشنبیرو ئەفسەرانی کوردیش تیا بەشدار بوون، ئەم کۆمەڵەیە وەك پارتێکی سیاسی کوردی وا بوو، ئامانجی یەککرتنی کوردو داوای مافە نەتەوەییەکانیان بوو (١٧٣/٥).

یوسف زیای بدلیسی لە ئاخرو ئۆخری ساڵی ١٩٢٤ سەردانی ئەستەموولی کردو لەوێ پێوەندیی بە رابەرانی حیزبی (ئیرتیقا پەروەر- ئیرتیقا)ی نەیاری مستەفا کەماڵو ژمارەیەك لە حیزبە ئۆپۆزسیۆنەکانی ترەوە کرد، دوایەش هەر لە ئەستەموولەوە بروسکەیەکی بە جوفرە بۆ (رەزا)ی برای کە لە تیپی سەربازیی کارای ناوچەی هیزان ئەفسەر بوو، نارد. (رەزا) لەو بروسکەیە وا حاڵی بوو کە ئیشارەیە بۆ یاخی بوون، بۆیە دایانە پاڵ ئیحسان نووری پاشاو یاخیبوونی گشتییان جاڕداو چوونە شاخ. بە رێکەوت شێخ سەعیدی کورد دەیویست لە(سوڵحان)ی گوندەکەی خۆیەوە بچێت بۆ ناوچەی هۆزی دەراخێنی لە رێگا تووشی دەبێ بە تووشی کۆمەڵێك لە جەندرمەی تورك کە چاودێریی جموجۆڵەکانیان دەکرد، جەندرمەکان ویستیان یاوەرانی شێخ سەعید بگرن، بەلام ئەوان خۆیان بە دەستەوە نەداو بەرگرییان کرد، دەرەنجام لە١٩٢٥/٢/٨ ئەفسەری جەندرمەکانو ژمارەیەك لە جەندرمەکان کوژران، وەختێ کوردەکان ئەم رووداوەیان بیست، هوروژمیان هێنایە سەر مەڵبەندی ویلایەتی دەراخێنیو لە١٩٢٥/٢/٤ دەستیان بەسەرداگرتو سەرۆکی هۆزی (مۆدان) فەقێ حسێنیان بەوالی لەسەر ویلایەتەکە دانا، ئەم زاتەش یاسایەکی دەرکرد بە گوێرەی یاساکە دەراخێنی کرا بە مەڵبەندی کاتیی حکوومەتی سەربەخۆی کوردستانو

٦- سەرچاوەکە مەبەستی شۆڕشەکەی (ئاگری داغ)ە بە رابەرایەتی شەهیدی نەمر شێخ سەعیدی پیران. (وەرگێڕ)

PDF 4 KURD

شێخ سەعیدیش بووە فەرماندەو میری ئەو خەباتگێڕە کوردانەی کە توانییان دەست بگرن بــە ســەر دیاربەکردا (١٨٣/٥).

لە دوای ئەم ڕووداوانە، حکوومەتی ئەنکــەرە (یوســف زیــا) لــە ڕۆژی ١٩٢٥/٣/١٩ گــرت و لەسێدارەیان دا. ئەگەرچی هێزەکانی کورد توانییان ویلایەتەکانی مووش‌و عەزیزو مەلاتیەو چــەند بەشێکی تر لە ویلایەتە نزیکەکان بخەنە ژێــر ڕکێفــی دەســەڵاتیانەوە، بــەڵام هێزەکــانی تــورك بــە داگیرکردنی هەموو ئەو شارو شارۆچکانەی بەشدارییان لەشــۆڕش کــرد توانییــان ئــەم بزووتنەوەیــە دامرکێنن‌و شێخ سەعیدو (٤٧) سەرکردەی تر لە سەرۆکانی ئەو هۆزە کوردییانەی بەشــدارییان لــە شۆڕشەکە کرد، گــرتن‌و ســەر لەبــەیانی ڕۆژی ٤ی ئــەیلوولی ســاڵی ١٩٢٥ لــە شــاری دیاربــەکر هەموویان لەسێدارە دران. دوای ئەمەش حکوومەتی تورك دەســتیدایە هەڵمــەتێکی بــەرفراوان بــۆ ڕاگواستنی کورد لە ناوچەکانی خۆیانەوە بەرەو ناوچەکانی خۆرئاواو ناوچــەی کوردســتانیان دابــەش کرد بۆ سەر چەند ناوچەیەك لە ژێر ئیــدارەی ســەربازیو دژو قوڵلــەی ســەربازییان لەســەر شــاخ‌و کێوەکان دامەزراند بۆ چاودێریکردنی بزاڤ و جموجۆڵی کوردو کۆنترۆڵکردنی.

لە ساڵی ١٩٢٦، (عەلی جەمال)ی والیی تورکی دیاربەکر سەردانی ســەرکردەی کــورد (ســەید ڕەزا)ی سەرۆکی هۆزەکانی قۆچگیری کرد بە ئامانجی تاوتوێکردنی کاروباری کوردو داوای کــرد بــۆ بەستنی کۆنگرەیەك لە ئەنکەرە بە ئامــادەبوونی ســەرۆکەکانی هــۆزە کوردەکــان‌و ژمارەیــەك لــە ئەندامانی (ئەنجومەنی گەورەی نیشتمانی)و چەند وەزیرێــك بــۆ لێکحــاڵیبوون دەربــارەی زۆربــەی کێشەکانی کوردستانی تورکیاو هێورکردنەوەی ڕەوشی ناوچەکەو داواکردن لە یاخیبووانی کورد لــە چیاکان بۆ فرێدانی چەکەکانیان (١٩/٥). بە کردەوە، تیمــی وتوویــژکاری کــورد پێکهــات بچــێتە ئەنکەرەو بریتی بوو لەم بەرێزانە: محەمەد عەلی گەنجوی سەرۆکی هۆزی قــەراباڵ‌و قــۆج مســتەفاو مەچۆ ئاغای سەرۆکی هۆزەکانی عەباسان‌و هەردوو کوڕەکەی حسێن‌و بــەکۆ جەمشــیدی ســەرۆکی هۆزی فراخدان‌و وەلی دیاب ئاغاو سلێمانی سەرۆك هۆزی بیلۆنکــان‌و شــێخ ئاغــا ســەرۆك هــۆزی قیرجان‌و (یوسف)ی سەرۆك هۆزی بەختیارو هەردوو برازاکانی ســەید ڕەزا (ڕەهبــەرو ئەرســەلان)و (بەکۆ)ی سەرۆك هۆزی مەقســودانی گــەورەو (قەنبــەر)ی ســەرۆك هــۆزی مەقســودانی بچــووك‌و (عەلی) سەرۆك هۆزی ئالان‌و (مستەفا)ی سەرۆك هۆزی حەیران‌و (وەلــی حــەقی) ســەرۆك هــۆزی شادان‌و محەمەد کەیفی‌و سلێمان‌و مــیر لیــوای خانەنشــین (خــەلیل)ی ســەرۆك شــارەوانی عــەزیزو (سەبری)ی سەرۆکی خۆیەتی لە ویلایەتەکــەو (ئیپــیش زەکــی) ئەنــدامی لیژنــەی ڕاوێــژکاری لــە ویلایەتەکەو سەرڕای (عەلی جەمال)ی والیی ویلایەتەکە (١٦٤/٥).

PDF 4 KURD

ئەم دەستە کوردییە گەیشتە ئەنکەرەو دەسبەجێ لەگەڵ بریکاری وەزیری ناوخۆ سەید جەمیل کۆبووەوە بە ئامادەبوونی ژمارەیەك لەو پەرلەمانتارانەی کە پشتگیرییان لە پێشنیارەکەی (عەلی جەمال)ی والی کرد بۆ گەڕاندنەوەی هەموو راگوێزراوە کوردەکان بۆ سەر زێدی خۆیانو بەرزکردنەوەی یاسای لێبوردنی گشتی لە کورد بۆ (ئەنجومەنی نیشتمانی گەورە)و دابەشکردنی زەویوزار بەسەر کوردانی دانیشتووی: دەرسیم، عەزیز، ئەرزنجان، مەلاتیە، بەلام بە مەرجێك کورد ئارامیو هێمنی لە ناوچەی رۆژهەلات بپارێزن (١٩٦/٥).

وەختێك شاندە کوردییەکە لە ئەنکەرە گەڕایەوە، هۆزەکانی قۆچان بە پشتیوانیی هەردوو هۆزی رزیكو شەمکان، ئالای یاخیبوونیان هەلکردبوو، چونکە (حەیدەر پاشا)ی سەرکردەی هێزەکانی تورك لە ناوچەی (عەزیز) ئەو هۆزانەی ناچار کرد زێدی خۆیان بەجێ بهێلنو بچن لە ناوچەکانی تر نیشتەجێ بن. (عەلی جەمال)ی والیش بۆ ئەوەی یاخیبوونی ئەو سێ هۆزە کپ بکات، داوای یارمەتی لە سەرانی ئەو هۆزانە کرد کە لە کۆنگرەی ئەنکەرە ئامادەبوون، گوایە ئەمەش لە پێناو ئەوەی حکوومەتی ئەنکەرە داخوازییەکانیان جێبەجێ بکات، وەلێ سەرۆکانی ئەم هۆزانە دوو مەرجیان لێ داواکرد لە بەرامبەر پێشکەشکردنی ئەو یارمەتییە (٢٠٠/٥)، دوو مەرجەکەش ئەمە بوو:

١-سوپای تورك کاری نەبێت بە سەر پرۆسەی تەمێ کردنی ئەو سێ هۆزە کوردە بەلکو تەنها کورد لەوە بەشداری بکا.

٢- ناردنی بڕێکی زۆر لە ئازووخەی جەنگیو تفاقی سەربازی بۆ ئەم سێ هێزە کوردەی کە ئەو سێ هۆزە تەمێ دەکات.

ئامانجی سەرانی هۆزە کوردەکان لەمەدا ئەوە بوو: والی ئەم دوو مەرجەیان قەبوول نەکات بۆ ئەوەی نەچن بە گژ برا کوردەکانیان لە هۆزەکانی قۆچانو رزیكو شەمکان. بەلام (عەلی جەمال)ی والی، هەردوو مەرجەکەی پەسند کردو پێوەندی کرد بە(حەیدەر پاشا) ی هێزە تورکییەکان لە ناوچەکە بۆ ئەوەی لە سەر ئەوە رازی بێت. بەلام حەیدەر پاشا، دوو مەرجەکەی رەتکردەوەو لەگەڵ والی ناکۆك بوو لە سەر چۆنێتی لەناوبردنی یاخیبوونەکە، پاشان سوپایەکی گەورەی ئامادە کرد بۆ شەڕ لەگەڵ هۆزە یاخییەکان (٢٠١/٥) تا توانی یاخیبوونەکە کپ بکاتو دوای ئەوەش پێشنیاری بۆ حکوومەت کرد تورکیا بکرێ بە (٤) ناوچەی سەربازییەوە بە نیازی ئاسانبوونی کۆنترۆلکردنی، حکوومەتی ئەنقەرە پێشنیارەکەی پەسند کردو ئیدی تورکیا هەر شوێنێك پشێویو ئاژاوەی تیایە

PDF 4 KURD

کردنی بە (٤) ناوچەی سەربازیو لە هەر ناوچەیەکیش، سەرکردەیەکی سەربازی دامەزراند، ئەم ناوچانەش بەم شێوەیەی خوارەوە بوون (٢٠٣/٥):

١- پشکنگە (مفتشیە)ی ناوچەی یەکەم مەڵبەندەکەی دیار بەکرەو هەموو ناوچەکانی رۆژهەڵاتی کوردستانی تورکیا، وەك (ویلایەتەکانی: دیاربەکر، وان، بدلیس، مووش، هەکاری، ماردین، سعرد) دەگرێتەوە.

٢-پشکنگەی ناوچەی دووەم، مەڵبەندەکەی (ئەرزروم)ەو هەموو ناوچەکانی باشووری کوردستانی تورکیا، وەك (هۆزات، مەلازکرد، ئەرزنجان، دەرسیم، بایپۆرت) دەگرێتەوە.

٣-پشکنگەی ناوچەی سێیەم، مەڵبەندەکەی (عەزیز)ەو هەموو ناوچەکانی خۆرئاوای کوردستانی تورکیا، دەگرێتەوە.

٤-پشکنگەی ناوچەی چوارەم، مەڵبەندەکەی (تەراقیا)یە.

بەم شێوەیە ئابلۆوقەیەکی سەربازیی بەهێزی خستە سەر ناوچە کوردنشینەکانی تورکیا، بۆ سەرکوتکردنی هەر چ بزوتنەوەیەکی یاخیبوون، یان شۆڕش کە کورد بەرپای دەکەن لەپێناو مافە نەتەوایەتیو کلتوورییەکانیان.

حیزبی گەلی کۆماری دەسەلآتدار ئەم هەلومەرجانەی قۆزتەوە بۆ جاڕدانی باری نائاسایی لە وڵاتو بۆ داڕشتنی یاسای بڕیاری کپکردن (السکون) لە پێناو کپکردنی دەنگی ئۆپۆزسیۆنو لێدانی یاخیبوونی چەکداریی کورد کە بووە بزوتنەوەیەکی گەورەو بەهێزو ئەو ناوچە رۆژهەڵاتەی گرتەوە کە زۆرینەی دانیشتوانەکەی کوردن. پرۆژە یاسای بڕیاری کپکردن (السکون) کە حکوومەت ناردییە بەردەم ئەنجومەنی نەتەوە بۆ ئەوەی بە شێوەی یاسایی بڕیاری لەسەر بدرێ، دەقەکەی ئەمە بوو: ((حکوومەت، پاش رەزامەندیی سەرۆکی کۆمار مافی هەیە، قەدەغەکردنی یان هەڵوەشاندنەوەی کاروچالاکی هەموو ئەو حیزبو کۆمەڵەو رۆژنامانە بکات کە ئاسایشی دەوڵەت تێکدەدەن یان دەکۆشن بۆ گۆڕینی سیستەمە کۆمەلآیەتییەکەی یانیش پشتگیری بزوتنەوە کۆنەپەرستیو پیلانگێڕییەکان دەکەن بە شێوەی راستەوخۆو بە شێوەیەکی کارگێڕیو پەلکێشکردنی ئەنجامدەرانی ئەم کردەوانە بەرەو پێش دادگاکانی سەربەخۆیی (٧١/٢).

بەڵام حیزبی ئیرتیقای کۆماری لە دژی داڕشتنی ئەم یاسایە وێستا، بەو سیفەتەی هەموو بنەمایەکی ئازادی هەڵدەوەشێنێتەوە و خەڵکی دەمکوت دەکاتو کۆتو بەندیش دەخاتە پێش رۆژنامەگەری ، لەبەر ئەمە رۆژنامەکانی لایەنگری حیزبی ئیرتیقای کۆماری دەستیان دایە هێرشو پەلامارێکی کوێرانە بۆ سەر بیرۆکەی ئەو پرۆژە یاسایەو بە ئامرازێکی تازەیان دانا بە دەستی

PDF 4 KURD

حكوومەتەوە بۆ جاڕدانی کەڵەگایەتی (دیکتاتۆریەت)ی بێ پەروا لەو وڵاتە. بەڵام زۆرینەی ڕەهـای حیزبی گەلی کۆماری دەسەڵاتدار لە(کۆڕی گەورەی گەل) تـوانی زۆر بلـەز بڕیـار لـە سـەر یاسـای ناوبراو، بدات، بەرایی دەرەنجامەکانیشی ئەمە بوو کـە ڕۆژنامـەکانی لایـەنگری حیزبـی ئیرتیقـای کۆماری داخرانو دواییش خودی حیزبەکە لە(٥)ی حوزەیرانی ساڵی ١٩٢٥ داخرا (٧٥/١).

پاشـان بزوتنەوەیـەکی پاکسـازیی سیاسـی فـراوان لـە سـەر هـەموو ئاسـتێکی حکـوومیو ڕۆژنامەڤانی دەستیپێکرد هەر لە(فەتحی بەگ)ی پارێزگاری پارێزگاکەی ناوچەی شۆڕشـەکەی شـێخ سەعیدەوە بگرەو تا دەرکردنی زۆرێك لە ئەنـدامانی حیزبـی دەسـەڵاتدار بـە تۆمـەتی بێـدەنگیو دەرنـەبڕینی سـەرنجیان لەمـەڕ کەشـفکردنی جموجـۆڵو چـالاکییەکانی حیزبـە ئۆپۆزسـیۆنەکەوە، پاشانیش ڕاگرتنو دادگاییکردنو بەندکردنی چەندین ڕۆژنامەنووسی وەك: حسێن جاهد یاڵچـین کـە حوکمی دەسبەسەرکردنی یەکجارەکی لە ناوچەی جوروم بە سەرا سەپێنراو هەریـەك لـە نووسـەران زەکەریا سەرتلو جەواد شاکر بەگو ئەدیبی گاڵتەجاڕیش ئەشرەف ئەدیب، تەوقیف کران (٧٦/١).

ڕاگواستنی کوردەکان لە پاش شۆڕشەکەی شێخ سەعیدی کوردو یاخیبوونی هۆزەکانی قۆچـان، بەرەو ناوچەکانی خۆرئاوای ئەنادۆڵ، وایکرد میللەت لە کوردستانی تورکیا بکەوێتە کـەفو کـوڵو جۆشو خرۆشێك ئەوپەڕی نەبێت، ئەوە بوو هۆزەکانی جـەلالیو حەسـنانو حـەیران یـاخیبوونێکی چەکدارییان لە کێوەکانی ئاگری داغ ساڵی ١٩٢٦ بە سەرکردایەتی (بـەرخۆ)ی جـەلالی بـەرپاکردو داوایان ئەمە بوو هەموو ڕاگوێزراوانی کورد بگەڕێنەوە شوێنەکانی خۆیان، ئیحسـان پاشا کـە لـە دوای شۆڕشەکەی شێخ سەعید پەنای بۆ عێراق بردبوو، توانیی بە نهێنی خۆی بگەیێنێتە چیاکانی ئاگری- ئیحسان پاشا ڕاوێژکاری سەربازی کۆمەڵەی (خۆیبوون) بوو کە لە ساڵی ١٩٢٥ لـە لایـەن کۆمەڵێك لە ڕۆشنبیرو پیاوانی سەربازیو سەرانی هۆزەکانی کورد، دامەزراو یەکەمین کۆبوونـەوەی خۆی لەگوندی (بەحەمدوون) لە لوبنان لە مانگی ئابی ساڵی ١٩٢٧ گرێ دا.

ئیحسان پاشا دەستیکرد بە ڕێکخسـتنی هێزەکـانی (ئیـبراهیم خاسـکی تـاڵلاّ)ی ناسـراو بـە (ئیبراهیم پاشا) لەناوچەی ئاگری، گۆڤارێکی هەفتانەشی بە زمانی کوردی دەرکـردو ناوچـەکەی وا ڕێکخست بە شێوەیەك بشێ بگوترێ وەك قەوارەیەکی سەربەخۆی کوردی وایە (٥٤٨/٥).

ئەو هێزە کوردییانەی لە چـیاکانی ئـاگری مۆڵیـان خواردبـوو، دەسـەڵاتی خۆیـان لـە ناوچـە کوردنشینەکاندا فراوان کرد بە ڕادەیەك حکوومەتی ئەنکەرە لە بەرامبەریان تـرسو دڵەڕاوکەیـەکی زۆری لێنیشت، لەبەر ئەمە بڕیـاری وتوویـژی لەگـەڵ ئیحسـان پاشـا دا کـە ئەمیشـیان بـۆ ئـەم

مەسەلەیە مەرجی پیادەکردنی چەند ڕێو شوێنێکی دانا بۆ ئەوە تورکەکان پێش ئەوەی بکەونە وتووێژ لەگەڵیدا، جێبەجێیان بکەن، (٢٤٩/٥):

١-گەڕاندنەوەی هەموو هۆزە راگوێزراوەکان بۆ ناوچەکانی شوێنی رەسەنی دانیشتنی خۆیان.

٢-گەڕاندنەوەی زەویوزارە زەوتکراوەکانی کورد بۆ خاوەنەکانیان.

٣-هەڵوەشاندنەوەی (بڕیاری دوورخستنەوەی رۆشنبیرە کوردەکان بەرەو ناوچەکانی رۆژئاوای ئەنادۆڵ).

وەلێ حکوومەتی ئەنکەرە، ئەم مەرجانەی پەسند نەکرد، بەڵکو چەند هێزێکی گەورەو گرانی ئامادە کرد بۆ کوژانەوەی شۆڕشی ئاگری، بەڵام لەمەدا سەرنەکەوت. لەم سەروبەندەشدا کۆمەڵەی خۆیبوون لە٢٩ی ئاداری ساڵی ١٩٢٩ پێوەندیی کرد بە جەمیل پاشا دیاربەکریو کوڕەکانییەوە کە ئەمانیش زۆر بە گەرمییەوە پێشوازییان لە هەنگاوەکانی کۆمەڵەکە کرد، کە دوایی چالاکییەکانی گواستنەوە بەرەو سوریا.

کە حکوومەتی ئەنکەرە نەیتوانی شۆڕشی ئاگری داغ لەناو ببات، رێککەوتنێکی لەگەڵ حکوومەتی ئێران مۆر کرد بۆ داڕشتنی سنووری نێوان هەردوولا بە شێوەیەك ناوچە کوردنشینە شۆڕشگێڕەکان کەوتنە چوارچێوەی دەسەڵاتییەوە، جا لەشکرێکی قەبەو گرانی رێکخست بۆ لەناوبردنی ئەو بزوتنەوەیەو توانیی لە ساڵی ١٩٣٠ گڕی دامرکێنێ (٢٥٣/٥).

هۆزە کوردییەکان لە پاش سەرنەکەوتنی بزوتنەوە چەکدارییەکەی دەرسیم ساڵی ١٩٣٠، جارێکی تر تووشی راگواستنو گرتن بوونەوە، ئەمە بێزارییەکی گشتی بەلای گەلی کوردەوە هورووژاندو دەست کرا بە بەرزکردنەوەی ئەرزوحاڵو داواکاری بۆ گەڕاندنەوەی راگوێزراوانو ئازادکردنی گیراوەکانو کەمکردنەوەی حوکمەکانی سەر بەندکراوەکان، لە دەرەنجامی ئەمەدا رۆژنامە تورکییەکان لە میانەی ساڵی ١٩٣٥ چەندین بابەتیان لەو ئەرزوحاڵو داواکارییانە بڵاو کردەوەو تاکیدیان کرد کە (ئەنجومەنی گەورەی نیشتمانی تورك) بە ئامادەبوونی مستەفا کەماڵ لەو داخوازییانە دەکۆڵێتەوە، سەرەنجام مشتو مڕەکانی لەمەڕ ئەم مەسەلەیە، ئەم بڕیارانەی لای خوارەوەی لێکەوتەوە (٢٤٦/٥):

١-گۆڕینی حوکمی خنکاندن دەرهەق بە کوردەکان، بە سزاگەلی سووکتر.

٢-دواخستنی جێبەجێکردنی حوکمەکانی تر کە لە گرتووخانە دەرکراون.

٣-ئاسایی کردنەوەی بارودۆخ لە ناوچە کوردنشینە زەرەرمەندەکان، وەك ئەوە چۆن پێش قەومانی رووداوەکان بوو.

PDF 4 KURD

تورکیا دوای ساڵی ١٩٣٥ بە قۆناغێکی فرە تاریکدا تێپەڕی، ئەگەرچی لە ساڵی ١٩٣٠ حیزبێکی ئۆپۆزسیۆنی نوێ بە سەرۆکایەتیی سدیق مستەفا کەمالو بە ئیحای (فەتحی ئۆکیار) ناو دامەزرا بوو، ئەو حیزبەی کە تەنها (٣) مانگ، (لە١٢ی تەمووز - تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٣٠) بەردەوام بوو چونکە هەمان ئەو تۆمەتەی خرایە پاڵ کە بە گوێرەی (حیزبی ئیرتیقای کۆماری) هەڵوەشێنرایەوە، تۆمەتی بە کاربردنی ئایین وەکو ئامرازێك بۆ گەیشتن بە مەبەستو ئامانجە سیاسییەکانی (٧٦/١).

بەڵام، مستەفا کەماڵ ئەو بارە هێمنیو کپییەی پاش کوژاندنەوەی شۆڕشەکەی شێخ سەعید (لەماوەی نێوان ١٩٢٥-١٩٣٠) باڵی کێشابوو، قۆزتەوە بۆ جاڕدانی چاکسازیی کۆمەڵایەتی کە بەم کارانەی دەیویست تورکیا بگەیێنێتە کاروانی شارستانێتی رۆژئاواو دابڕینی پێوەندیی بە ژیاریی رۆژهەڵاتیو ئایینی ئیسلامەوە، بۆیە تورکیای تازەدامەزراو، بەمە کەسایەتیی خۆی لەکیس دا، چونکە، نە بووە دەوڵەتێکی ئەوروپایی نوێو نە توانیی ئەو کلتووری رۆشنبیریو کۆمەڵایەتییەی بپارێزێ کە پێوەندییان بە ئایینی پیرۆزی ئیسلامو زمانی قورئانەوە هەیە، ئەو رێو شوێنە یاساییو کۆمەڵایەتییەی تورکیا بە (شۆڕشەکان) ناوزەدی کردبوون، ئەمانە بوون: دوورکەوتنەوە لە شەریعەتی ئیسلامو پراکتیزەکردنی یاسای شارستانێتی رۆژئاوایی (تێکەڵەیەك لەهەردوو یاسا شارستانییەتییەکەی فەرەنساو سویسرا)و لابردنی پیتە عەرەبییەکان لەنووسینی تورکیو پیادەکردنی ئەلفای لاتینی بۆ ئەو نووسینەیانو کردنی شەپقە بە پۆشاکێکی نەتەوەیی گەلی تورکو جاڕدانی عیلمانیەتبوونی دەوڵەت.

مستەفا کەمال سەرکردەیەکی بێهاماو کەسایەتییەکی گەورە بوو، توانیی وڵاتەکەی لە ژێر رکێفی هێزەکانی داگیرکردنی (٤) دەوڵەتی ئەوروپایی دەربێنێو دەوڵەتێکی تازە لە سەر داروپەردووی ئیمپراتۆرییەتی پیری عوسمانی بنیات بنێ، وەلێ، ئەنجامدانی کردەوەگەلێکی مەزنی وەها شتێکەو بڕوابوون بە دیموکراتییەتی راستەقینەو فرەیی هزروسیاسیش شتێکی ترە، نەخوازەش پاش ئەوە هەواداارانی پرەنسیپی [تاکە رابەرێك بۆ گەلێكو بۆ تاکە نیشتمانێك] بڵاوکردەوە، ئەمەش هەمان ئەو بیرۆکەیە بوو هیتلەرو نازییەکان بانگەشەیان بۆ دەکرد.

رەنگە، مستەفا کەمال لە تۆمەتی کەڵەگایەتی (دیکتاتۆرییەت)و دەسەڵاتی تاکڕەوی، بێبەری بێت، لەوانەشە ناڕازی بوویێت لە سەر بڵاوکردنەوەی ئەم بیرە رەگەزپەرستیو نازییەتە، بەڵام تاقمە مەرایی کارەکانی کردیان بە تاکە رابەرو سەرکردەی پاڵەوانو کەسایەتیی دوور لە هەڵەو هزرڤانی داهێنەر... بە شێوەیەك هەموو دەستکەوتەکان بە دەستی ئەو داهێنراونو ئەفراندنەکانیش پوختەی هزروبیری ئەونو

هەموو پرۆژەکانیش بە ئاراستەکردنو ڕێنمایی ئەو وەدی هاتوون... کەچی ئەو دەمەی لـە ١٠ی تشـرینی یەکەمی ساڵی ١٩٣٨ مردو تورکیا بیرۆکەی فرەیی حیزبی سیاسی پەسند کـرد، نـەیاران‌و خەنیمـەکانی گوناهی هەموو ئەو هەڵە سیاسی‌و تەنگژە ئابوورییانەی بەسـەر وڵاتـی تورکیـادا هـاتن لـە سـەروبەندی دەسەڵاتی تاکە حیزبدا (١٩٢٣-١٩٥٠)، هەموو ئەمانەیان خستنە ئەستۆی خـودی مسـتەفا کـەماڵ‌و هەندێ جاریش خستییانە ئەستۆی (عیسمەت ئینۆنۆ)ی هاوەڵ ڕیبازەکەی. شایەنی گوتنە، هـەر لەسـاڵی ١٩٨٩ بەدوا یادەوەریی مردنـی مسـتەفا کـەماڵ ئـەتاتۆرك، تـەنها وەك وەبیرهێنانەوەیـەك لـە لایـەن حکوومەتی تورکەوە دەکرا بەبێ ئەوەی ئەو هەموو مەراسیم‌و ئاهەنگە پڕ هەیت‌و هووت‌و شکۆدارانەی بۆ ساز بدرێ کە جاران بۆی ڕێك دەخران، ئەمەش بە تێکشکاندنی ئەو بیرۆکە تاکپەرستیە دانرا کـە ڕژێمـە دەسەڵاتدارەکانی تورکیا بە درێژی (٥٠)ساڵی ڕابوردوو لە تورکیا چەسپاندبوویان، بەڵکو بە ئاشـکراو بـە ڕاشکاویش بە دیکتاتۆرییەت تۆمەتبار کرا، وەك ئەوە ڕۆژنامەی حوڕییەتی تورکی لە ڕۆژی ١٩٩٠/١/٨ بڵاوی کردەوە بەبۆنەی ئاهەنگەکانی حەفتەی ڕزگاری‌و سەربەخۆیی کە لە شاری مەرسین سـازدرا‌و لـەوێ مشت‌و مڕێکی گشتی کرا لەبارەی شەڕی سەربەخۆیی‌و نەوەی نوێ بە سەرپەرشتی فکری ساغلار نوێنەری حیزبی سوسیالیستی میللی (حیزبەکەی ئەردال ئینۆنو)و پرۆفیسۆر دکتۆر (متە تۆنجـای) لەمـەڕ شـەڕی سەربەخۆیی‌و کەماڵ ئەتاتۆرکەوە دواو گوتی:((بەهەقیقەت، ئـەوە شـەڕی سـەربەخۆیی نـەبوو، چـونکە دەوڵەتی عوسمانی دەوڵەتێکی ئیستیعماری نەبوو تاوەکو شەڕی ڕزگاریخوازی لە دژی بکـرێ، بـەڵکو ئـەو شەڕە وەك لە ڕووداوەکانی تێدەگەین وەکو خەباتێکی نەتەوایەتی وابوو، ئەوە بزوتنەوەیـەکی ئـایینی یـان بزوتنەوەیەك بوو، ئـایینی وەك ئامرازێـك بـەکار بـرد بـۆ وەدیهێنـانی ئامانجـەکانی، چـونکە بیرۆکـەی (ئیستیعمارە داگیرکەرەکان کافرن)ی بڵاوکردەوە لەپێناو ئامادەکردنی گەل، ئەو جەنگەش نـەبوو کـە بـێ هامتا بێت، شەڕێکی بچووك بوو، بەڵام درێژخایەن بوو)).

ئێمە، وەك چۆن شانازی بـەم شـەڕەوە دەکـەین، ئـەوە لـە وڵاتەکەشماندا شـتی وا هـەن مایـەی شەرمەزاریمانن، ئەو (مستەفا کەماڵ= وەرگێڕ) یاخیبوونەکەی شێخ سەعیدی لە ساڵی ١٩٢٥، کـردە پاساوێك بۆ داخستنی حیزبەکانی ئۆپۆزسیۆن‌و زەوتکردنی ئازادییە گشتییەکان بۆ ماوەی (٢٠) سـاڵ. ئەم قۆناغەی کـە بـە موسـتەفا کـەماڵ دەسـتیپێکرد، زۆری لـە تورکیـا کـرد (٢٠) سـاڵ لەسـای دیکتاتۆرییەتێکی دژواردا بژی. جا، ئەگەر جەماوەری گـەل خۆشـحاڵ بـوو بـە ڕزگـاربوون لەچـنگی داگیرکردن لە دەرئەنجامی شەڕی سەربەخۆیی، ئەوا زوڵم‌و ستەمی تاکە حیزبی دەسەڵاتدارو کەڵـەگا کـە شان بەشانی ئەو قۆناغە پیادە بوو، هەموو پەتێکی ئەو خۆشەویستییەی پساند کە مستەفا کـەماڵیان بە جەماوەرەوە دەبەست، بەشێوەیەك ئەفسانەکەی بە مردنی لەساڵی ١٩٣٨وە کۆتایی هات)).

PDF 4 KURD

باسی دووەم
کوردو عیسمەت ئینۆنۆ

شۆڕشە کوردییە یەك لەدوا یەکەکانی سەروبەندی ساڵانی ١٩٢٥-١٩٣٠ زەرەرو زیانێکی گەورەو گرانی ماڵیو گیانی لێ کەوتەوە، نەك تەنها بۆ تورك، بەڵکو بۆ کوردیش، ئەوە بوو لەشکرکێشییە بێ بڕانەوەکانی تورك بڕستی لەکوردان بڕیو پاش ئەوەی شۆڕشگێڕەکانیشیانی ناچار کرد پەنا بۆ چیاکان بەرن بە ئومێدی هەلی رەخساو، یان بەرەو پەرتو بڵاویو سەرگەردانی وەك پەنابەر لە ئێرانو سوریەو میسرو ولاتە ئەوروپییەکانو... هتد.

هەر ئەو زەرەرو زیانانەش حکوومەتی تورکیایان ناچار کرد- ئەگەر بۆ ماوەیەکی کاتیش بێت - دەست لە سیاسەتی زەبرو زەنگ هەڵبگرێو پاڵی پێوە نێن بەڵێن بە کوردەکان بدات بۆ چاکسازی بارودۆخەکان لە کوردستانی تورکیا، جا حکوومەت (فەخری پاشا)ی پشکنەری گشتی ناوچەی یەکی بە هاوکاری لەگەڵ (حەسەن حوسنی پاشا)ی سەرکردەی تیپی مۆڵخواردووی (عزیز)ی نارد بۆ وتووێژ لەگەڵ رێبەرانی کورد بۆ ئەوەی چی تر یارمەتی شۆڕشگێڕانی هۆزی قۆجگیریو هۆزە لایەنگرەکانی نەدەنو شوێنو پەناگەیان بۆ دابین نەکەن، لە بەرامبەریشدا حکوومەت لێبووردنی گشتی بۆ شۆڕشگێڕە کوردەکان دەردەکاتو راگوێزراوەکانیش دەگەڕێنێتەوە سەر زێدو ناوچەکانیان (٥/٢١٤).

وەلێ، نیشتمانپەروەرانی کورد کە بینیبوویان چ کارەساتگەلێکیان بە دەستی حکوومەتەکەی عیسمەت ئینۆنۆ بەسەر هات کە بەوپەڕی بێبەزەییو توندوتیژییەوەو بەهەماهەنگی لەگەڵ ئەم پشکنەرە گشتییەی ناوچەکەو سەرکردەکانی ئەو تیپە سەربازییانەی هاتنە سەردانیان بەهەموو توانایەکیانەوە هەوڵیان دا لەناوچە کوردییەکە بزوتنەوەکان خامۆش بکەن... بۆیە بڕیاریاندا- واتا رێبەرانی کورد- کۆنگرەیەکی گەورە ساڵی ١٩٢٦ ببەستن کە هەموو لایەنە سەرەکییە کوردییەکان لە نوێنەرەکانی کۆمەڵەکانو سەرانی هۆزو پیاو ماقووڵانی ولاتو مەڵبەندەکان بگرێتە خۆ، بۆ دەرکردنی بڕیاری بلەزو کاریگەر بۆ گێڕانەوەی رەوڕەوەی خەبات لە پێناو رزگارکردنی کوردستان لەدڕندایەتیی حکوومەتەکەی

PDF 4 KURD

عیسمەت ئینۆنۆ بەر لەوێ بکارێ هۆزە کوردییە نەبەزو ئازاکان پەرتو بلاوە پێ بکاتو پاشماوەی نیشتمانپەروەرانی کوردیش لەناو ببات کە پەنایان بردۆتە بەر کێوەکانی کوردستانی تورکیا. ئەو نیشتمانپەروەرە کوردانە توانییان بە سەرکەوتوویی (کۆنگرەی نیشتمانی گەورە)یان لە ساڵی ١٩٢٧ و لە ناو خاکی تورکیا ببەستن کە بۆ ماوەی مانگونیوێك درێژەی بە کۆبوونەوەو دانیشتنەکانی داو دەرەنجام چەندین بڕیاری زۆر گرنگی دەرکرد، لەوانە: (٦/٩٠)

١- هەڵوەشاندنەوەی هەموو کۆمەڵە کوردییەکان وەك ڕێ خۆشکردنێك بەرەو دامەزراندنی کۆمەڵەیەکی گەورە بۆ کورد کە هەموو ئەندامانی کۆمەڵە کۆنەکانو ئەندامی نوێ بگرێتە خۆ.

٢- درێژەدان بە شۆڕشو خەبات لە دژی تورکان تا ئاخرین سەربازی تورك خاکی پاکی کوردان وەجێ دێلێ.

٣- لەپێش ئەوەی دەست بدەنە شۆڕشێکی سەرانسەری، ئەمانەی خوارەوە بەجێ بگەیەنن:

أ- پێویستبوونی دانانی سەرکردەیەکی گشتی بۆ هەموو هێزەکانی کورد.

ب- هەموو هێزەکانی شۆڕش لە سەر شێوازە سەربازیو جەنگییەکان ڕێكو پێكو بە هەموو جۆرە چەكو ئازووخەیەکی شەڕی نوێ پۆشتەو پەرداخ بکەن.

ج- مەڵبەندێکی گشتیو تایبەتی بۆ شۆڕشو سەرکردایەتیی بالای هێزە نیشتمانپەروەرە کوردییەکان لە یەکێ لە کێوە سەرکەشەکانی کوردستان، دیاری بکەن.

٤- پێوەندی دۆستایەتیو ئاشنایەتی لەگەڵ حکوومەتی ئێرانو گەلی فارس پەیدا بکەن.

٥- پێوەندی دۆستایەتیو ئاشنایەتی لەگەڵ هەردوو حکوومەتی عێراقو سوریا دابمەزرێننو بەو مافە رازی بن کە پێیان بدرێ جگە لەوە داوای هیچ مافێکی سیاسی تر نەکەن.

کۆمەڵەی خۆیبوون لە ماوەیەکی کەمدا توانیی چەندین لقو پۆپی لە هەموو ناوچە کوردنشینەکانو دەرەوەیدا دابمەزرێنیو بلاو بکاتەوە، تەنانەت لە ئەورووپاو ئەمریکاش داو فەرماندەیی مەڵبەندی گشتی کۆمەڵەکە درایە دەستی ئیحسان نوری پاشا بۆ ئەوەی یەکە سەربازییە کوردییەکان لەو کێوە فرە سەختو قایمەدا دابمەزرێنێت و ڕێکبخات (٦/٩٢).

حکوومەتی عیسمەت ئینۆنۆ، هەر لە ئاخروئۆخری ڕۆژەکانی مانگی نیسانەوە تا (٥)ی حوزەیران بەو پەڕی نهێنییەوە دەستیکرد بە ئامادەکاری بۆ شەڕ بە هەموو هێزێکی سەربازییەوە لە دەوروبەری چیای ئاگری داغ بە نیازی لەناوبردنی کۆمەڵەی خۆیبوونو

PDF 4 KURD

چالاکییەکانی لە چیای ناوبراو، ئەوە بوو لە هەموو لایەکەوە پەلاماری گوندەکانی دەوروبەری چیاکەیان دا، ئەو هێزانە بە ڕێگایانەوە پتر لە ١١٢٠ گوندی کوردیان لە مانگی ئابی ساڵی ١٩٣٠ کاولو وێران کرد (٩٧/٦)و توانیان دەست بگرن بەسەر بارەگای کۆمەڵەی خۆیبوون لە ئاگری داغو پاشماوەی هێزەکانی کوردیش بەرەو ئێران کشانەوەو ژمارەیەکی زۆریش لە ڕووناکبیرانی کوردو پێشەواکانی پەنایان بردە بەر دەوڵەتە دراوسێکانی تورکیا.

ناوچەی کوردستانی تورکیا پشتگوێ خرابوو هیچ بنەمایەکی ژیانی نوێی پێوە نەبوو، وەك: ڕێگاوبانو فێرگەو خەستەخانە، حکوومەتی تورکیاش پاش ئەوەی شۆڕشی ئاگری داغی لەناو برد، ویستی هێڵی شەمەندەفەر بۆ ناوچەکە رابکێشێ بە مەبەستی ئەوەی یەکەم کۆنترۆڵکردنی ئاسان بێتو دووەمیش دڵی کورد رازی بکات. بۆ ئەم مەسەلەیەش (عیسمەت ئینۆنۆ)ی سەرۆك وەزیرانی ئەو دەمە لە٢٩ی ئابی ساڵی ١٩٣٠ هێڵی شەمەندەفەری ئەنکەرە- سیواس لەو ناوچەیە کردەوە و بە خۆنازینەوە وتارێکی بریقەداری پێشکەش کردو تێدا گوتی:((لەم وڵاتەدا جگە لەتورك کۆمەڵێکی تر مافی ئەوەی نییە داوای قەوارەیەکی نەتەوەییو نیشتمانی بۆ خۆی بکات. ئەم هەقیقەتە سادەیە بە رەهابێ و بێ ئەوەی گومانێك وەجێ بهێڵێو بێ ئەوەش هەلێك برەخسێنێ بۆ بەرپابوونی ئاژاوەو شۆڕش، روونو ئاشکرا دەبێت ئەو کاتەی هێڵی ئاسنین دەگاتە سنوورو شوێنە دوورە دەستەکانمان))(١٠٢/٦).

ئەگەرچی ئەم قسەیە زۆر بە راشکاویی پەردە لەسەر پلانو نیازەکانی حکوومەتی (ئینۆنۆ) هەڵدەماڵێ، وەلێ کورد دوای ئەو کارەساتەی لەئاگری داغ بە سەریان هات، چەکیان فڕێ نەدا، بەڵکو کۆمەڵەی خۆیبوون کە لە نیشتمانپەروەرانی کورد پێکهاتبوو، تێکۆشا بۆ کۆکردنەوەی ریزەکانیانو خەبات لە پێناو بەدەستهێنانی مافە نەتەوەییەکانیان. دەبینین کاتێك حکوومەتی تورك لە مایسی ساڵی ١٩٣٢ لە(ئەنجومەنی نیشتمانی گەورە) یاسای رێکخستنی پیشەیی دەرکرد، کە دەقەکەی بەم شێوەیە بوو:((ئەوانەی بە تورکی نادوێن، مافیان نییە دووبارە خانوو لە گوندو ناوچە جیاجیاکان دروست بکەن، یاخود دووبارە رێکخراوی پیشەیی یان نووسین یا چینایەتی پێك بێنن))، لەوڕا ئەو یاسایە دەسەڵاتی دایە وەزارەتی ناوخۆ ئەو رێکخراوانە- بە هەموو ئەو رێکخراوانەش لەو دەمەدا هەبوون، هەڵبووەشێنێتەوە.

ئاشکرا بوو، یاساکە بە پلەی یەکەم مەبەستی کورد بوو، ئەوە بوو لە پاش ماوەیەکی کەم ئەو فێرگانەیان داخست کە زمانی کوردییان تیا دەخوێنرا بە پێی ناوەڕۆکی مادە (٣٩) لە پەیمانی لۆزان کە جەخت دەکاتە سەر زەرووڕەتی لەمپەر نەخستنە بەردەمی بە کارهێنانی هەرچ

PDF 4 KURD

زەمانێك لە لایەن هاولاتی تورکیاوە چ لە پێوەندییە تایبەتییەکانی یان لە بوارەکانی بازرگانی یان ڕۆژنامەنووسی‌و میدیا.. جگە لەوەش یاسای ناوبراو دژی مادە (٣٨)ی ئەم پەیمانە بوو کە ئەرکی ئەوەی خستبووە سەر شانی تورکیا، بوار بدات خەڵکی تورکیا تەواوی مافەکانیان پیادە بکەن. سەرەڕای ئەمە حکوومەتی تورکیا لە ساڵی ١٩٣٢ زمانی کوردیی بە شێوەیەکی رەسمی قەدەغە کردو هەموو کۆمەڵەو رێکخراوە کوردییەکانی هەڵوەشاندەوەو دەستی گرت بەسەر کتێب‌و چاپەمەنییە کوردییەکان‌و واژەی کوردو کوردستانی لە نێو هەموو کتێب‌و فەرهەنگەکاندا رەش کردەوە، لەو دەمەشەوە کوردیان بە تورکی کێوی ناوزەد کرد، نەك هەر ئەمە بگرە دەستیشیان گرت بە سەر ئەو کتێب‌و پەرتووکانەی باس لە تورکیاییبوونی کورد دەکەن‌و گوتیان لێرە میللەتێك نییە بە ناوی کوردەوە، چونکە واژەی کورد لەدەنگی (کارت کورت) هاتووە، ئەمەش لەدەرەنجامی تێکشکانی ئەو سەهۆڵەوەیە بەسەریدا دەڕۆن لە ناوچەی ڕۆژهەڵات کە کورد تیادا نیشتەجێیە (٥٠/١٠).

پیادەکردنی ئەم هەنگاوانە بوونە مایەی تووڕەیی‌و بێزارییەکی گشتی بە لای دانیشتوانی ناوچەی ڕۆژهەڵات‌و باشووری ڕۆژهەڵاتی تورکیا کە کوردەکانی زۆرینەی دانیشتوانیان پێك دەهێنن، بەڵام ئەو زۆرینەیە لە ناوچەی دەرسیم زۆر چڕو پڕتر بوو، لێرەدا چەندین شۆڕش‌و راپەڕین هەڵایساو هەمیشە بەرهەڵستییان لەو هەنگاوانە دەکرد حکوومەت لە دژی کورد هەڵی دێنان، دەرسیم ئەو کێشەیە بوو حکوومەتی تورکیای نیگەران دەکرد، تەنانەت مستەفا کەماڵ ئەتاتۆرك لە کاتی کردنەوەی ئەنجومەنی گەورەی نیشتمانی ساڵی ١٩٣٦ ڕووی دەمی وتاری کردە نوێنەرانی ئەنجومەن‌و گوتی:((گرنگترین ئەو کێشە ناوخۆییەی سەرقاڵی کردووین، کێشەی (دەرسیم)ە، لەبەر ئەوەو بۆ رێخۆشکردن لە پێناو ریشەکێشکردنی بەرهەڵستیکردنیان بەرامبەر بە هەنگاوەکانی حکوومەت‌و بە مەبەستی دەرکردنی بڕیارگەلی خێرا، پێویستە حکوومەت دەسەڵاتی فراوان‌و رەهای بدرێتێ)) (٢٥٩/٥). بە پراکتیك ئەمە جێبەجێ کراو پەرلەمان یاسایەکی دارشت بە پێی یاساکە حکوومەت دەسەڵاتی فراوانی پێدراو ئەمیشیان (واتە حکوومەت) دەسەڵاتێکی زۆری دایە ژەنراڵ عەبدوڵلا ئەلپ دۆغان بە جۆرێکی وەها بتوانێ هەموارو گۆڕانکاریی بکات بەرامبەر بە بڕیاری دادگاکان یان دواخستنیان، پاشان هەر ئەم ژەنراڵەی کردە حاکمی سەربازی بە سەر ویلایەتی دەرسیم‌و بە پشکنەری سێیەمی گشتیش بەسەر ویلایەتەکانی (عەزیز)و (دەرسیم)و (بنگۆل)و هەروا بە فەرمانداندەی گشتی هێزە سەربازییەکان لەم ویلایەتانە کە بوونە یەکەیەکی کارگێڕیی نیمچە سەربەخۆ لەژێر دەسەڵاتی

ئەلپ دۆغان کە بەو جۆرە خۆی دەیەوێو بە دەسەڵاتی رەهـا حوکمڕانییـان بکـات (٥/٢٦٠).
ئەلپ دۆغان لە ناوچە ئیدارییەکانی ژێر دەسەڵاتی، باری نائاسایی راگەیانـد، پاشـانیش کەوتـە چوکڵەجزێدانو هەراسانکردنی سـەرۆکانی عەشـیرەتەکانو رووناکبیرانی ناوچـەکەو بـەکاربردنی زەبروزەنگ لەبەرامبەریان. کاتێکیش دانیشتوانی دەرسیم لـە تشـرینی دووەمـی سـاڵی ١٩٣٧ نامەیەکیان هەواڵەی کۆمەڵەی گەلان کرد بۆ ساکاڵاکردن لە هەنگاوەکانی حکوومـەت لـەدژیان بە قەدەغەکردنی زمانو فێرگە کوردییەکان، حکوومەت لەهەمان سـاڵ یاسـای نیشـتەجێکردنی دەرکرد کە دەسەڵاتی دایە حکوومەت بـە نیشـتەجێکردنی غـەیرە تـورك لـەو ناوچـانەی چـڕی دانیشتوانەکانیان تورکن، کوردەکان بە ئاشکرا بەرهەڵستیان لەمـە کـردو یاسـای نێـو براویـان جێبەجێ نەکرد.

لە رووبەڕووبوونەوە بەو لاوە رێگـە چارەیەکی تـر نـەما، لـەوڕا سـەید رەزاو عـەلی شـێر رابەرایەتیی شۆڕشی چەکداریی عەلەوییە کوردەکانیان کردو بـۆ مـاوەی دووسـاڵ شـەڕ درێـژەی کێشاو حکوومەتی تورك هێزێکی سەربازی یەکجار زۆری بۆ سەرکوتکردنی بەکارهێناو فڕۆکەی جەنگیشی خستەکار بۆ لێدانی گوندی کوردو ناوچەکانیان بە شـێوەیەکی دژوار. لـەئاکامی ئـەم هـەموو زەبـروزەنگو سـەرکوتکردنەی تـورك سـەرکردەکانی بزوتنەوەکـە بەناچاری خۆیـان دا بەدەستەوە، ئەوە بوو (سەید رەزا) لە١٨ی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٣٧ خۆیو (١٠) سەرکردە لە شۆڕشەکەی دەرسیم لە شاری (عەزیز) لەسـێدارە دران، بـەر لـەوەش عـەلی شـێر بەدەسـتی (رەهبەر)ی برای سەید رەزا کە بۆ بەرژەوەندی تورك کاری دەکرد، کوژرا (٥/٢٨٩).

دوای ئەمە، عیسمەت ئینۆنۆ لە وتارێکی لە پەرلەمانـدا، گـوتی:((وا توانیمـان کێشـەکە یەکلابکەینەوەو چاکسازیی ئیداریمان دەستپێکرد، ویلایـەتی دەرسـیم بـە جـۆرێکی نـوێ رێـك دەخرێو بەپێی یاسا ناوێکی تازەمان لێنا، ئەویش (تونجەلی)یەو ئەو والییە سەربازییە بـەرێوەی دەبات کە حوکمی عورفی تیا جاڕدا (٥/٣١).

بەو شێوەیە پەردەیان بەسەر کێشەی کورد لەتورکیا دادا، ئیدی نە کەسێك گوێی لە کێشەی کوردو نە ناوی کورد بوو، بە تایبەتی هەلومەرجی نالەباری ئەو دەمە کە لـە میانەیـدا جیهـان پێشوازیی لە شەڕی دووەمی جیهانی دەکرد، کۆمەڵەی (خۆیبوون)ی ناچار کرد لە سـاڵی ١٩٣٩ خۆی هەڵبوەشێنێتەوە کە بینی لەکیشیدا نییە سـوود بـەکوردو دۆزی رەوای کـورد بگەیـەنێت. حکوومـەتی تـورکیش پێوەندییـە دەرەبەگایەتییـە خێڵەکییـەکانو مەرجەعییـەتی ئـایینیو عەشایەریی کوردی لێکداترازاندو هەڵوەشاندەوە کە فاکتەرێکی هاوکـار بـوون بـۆ کۆکردنـەوەو

PDF 4 KURD

ڕێکخستنەوەی نێوماڵی کورد، جگە لەمەش دوای ڕەزامەندیی (ئەنجومەنی گەورەی نیشتمانی تورك) دەستیکرد بە ڕاگواستنی سەرۆکانی عەشایەری کوردو دەستبەسەرداگرتنی موڵکەکانیانو گواستنەوەیان بۆ سەر ملکی دەوڵەت.

دەمکوتکردنی سیاسیو قەدەغەکردنی ئازادییە سیاسییەکان وایکرد، توێژو کۆمەڵە سیاسییە جیاجیاکان بە ڕاستڕەوو چەپڕەویانەوە لەو سەروبەندە پەنا ببەنە بەر کاروچالاکی نهێنی بە هاندانو پشتگیریکردنی دەوڵەتە گەورەکان کە دەیانەویست بەرژەوەندییەکانیان لەم پارچە گرنگەی جیهاندا بپارێزن. دەبینی لە لایەکەوە لایەنگرانی خیلافەت کە لە ئەوروپا دادەنیشتن دەستی کۆمەكو یارمەتییان درێژ دەکرد بۆ هەموو ئەو بزوتنەوە ڕاستڕەوو کۆنەپەرستییانەی کە هەڵگرانی هزری کەمالیزمو چاکسازییە کۆمەڵایەتییەکانیانیان بە کۆفرو بێ بڕوا بوون بەخوا تۆمەتبار دەکردنو هەوڵیان دەدا هەستو بیروبڕوای ئایینی بۆ مەرامی سیاسی خۆیان بەکار بێنن، کەچی هێزە چەپڕەوەکان لە کارکردن کشانەوەو جموجۆڵی نهێنییان دەمێك بە ناوی شۆڕشو دەمێك بە ناوی پێشکەوتووخوازو مارکسیزمەوە دەستپێدەکرد لەپێناو دامەزراندنی تورکیایەکی سوسالیستی دیموکراتیی ئازادو بە پێی بنەما زانستییەکانی سوسیالیستی (٧٧/١). حیزبی شیوعی نهێنی تورکیش لە هەموو ناوەندەکاندا دەستی بە چالاکییەکانی کردبوو، بەڵام بە هێمنیو لەسەرەخۆ لەبەر بارودۆخی سەختو ناهەمواری ئەو دەمە کە وڵات پێدا تێدەپەڕی. یەکەمین جار گۆڤاری (ئیدینلك= ڕووناکی)و پاشانیش (ئوراك چکیچ= داسو چەکوش)ی بڵاوکردەوە، هەردوو گۆڤارەکەش پشتگیرییان لە هەنگاوەکانی مستەفا کەماڵ دەکرد، چونکە پێیان وابوو جارێ زووە بۆ ئەوەی بزوتنەوەیەکی جیا لە ئیرادەی دەوڵەت پێك بێت، بەڵام مستەفا کەماڵ ئاگای لە پلانو تاکتیکیان هەبوو، بۆیە هەردوو گۆڤارەکەی داخستو زۆرێك لە ئەندامانی کۆمەڵی (ڕووناهی) هەواڵەی گرتووخانە کرد، بەڵام سێ کەس لە نووسەرانی ئەو دوو گۆڤارە توانییان بۆ دەرەوەی تورکیا هەڵێن، ئەوانیش: (دوکتۆر شەفیق حوسنیو نازم حیکمەتی شاعیرو ئەدیبو نووسەر حەسەن عەلی ئادین) بوون کە هەمان کات لە سەرکردەکانی حیزبی شیوعی نهێنی تورك بوون. دوای ئەوە (ویداد نەسیم تور) توانیی ڕیزەکانی پارتی ناوبراو لەناوەوەی تورکیا ڕێك بخاتو بووە سکرتێری گشتی حیزب، وەلێ شەفیق حوسنی داوای لە ویداد نەسیمو کۆمەڵی مەکتەبی سیاسی کرد بێنە ڤیەننا بۆ ڕاوێژکردن لە بارەی کاروبارەکانی حیزب، لەوێ ڕێککەوتن دکتۆر شەفیق حوسنی ئەرکی سەرۆکی لێژنەی پێوەندی لەگەڵ کۆمنترن پێ بسپێردرێ، بەم شێوەیەش حیزبی شیوعی تورکیا بەسترا بەحیزبی شیوعی سۆڤیەتەوە، کە ئیتر

PDF 4 KURD

لەو رۆژگارەوە لە ژێر کاریگەریو رێنمایی ئەم حیزبەدا بوو چ لەچالاکییە سیاسییەکانی یاخود لەکارو چالاکییە ئاشکراکانی لە تورکیا (٢٤)، لەو لاشەوە پەلاماری حکوومەتی تورك بۆ سەر ئەو حیزبە بەردەوام بوو، دەبینی فرەجار هێزە سەربازییەکان لە پڕێکدا هەڵیاندەکوتا سەر بارەگا نهێنییەکانیو ئەندامو لایەنگرانیان دەگرت، تەنانەت خودی دکتۆر شەفیق حوسنیش لەماوەی نێوان ١٩٢٦-١٩٣٨ لەگرتن نەجاتی نەبوو، ئەوە بوو لەم ساڵە (١٩٣٨) کە مستەفا کەماڵ مرد بە لێبووردنی گشتیو بە بۆنەی مردنی ئەتاتۆركو هەڵبژاردنی عیسمەت ئینۆنۆ بە سەرۆك کۆمار، لەگرتووخانە ئازاد کرا (١٩/٧).

لەساڵانی ٣٠یەکانی (سەدەی بیستەم) بۆچوونێکی فاشیستی لەناو تورکیا سەری هەڵدا، پێی وابوو تورکیا تەنها یەك گەلە پێکهاتووە لەچینێك تاکە پێشەوایەك حوکمڕانی دەکات (٧٨/١)، لەبەر ئەمەو بە پێی یاسای ژمارە (٣٠٠٨)ی (٨) حوزەیرانی ساڵی ١٩٣٨ هەموو مانگرتنو خۆپیشاندانێك قەدەغەکراو گەنجانی تورك ناچار کران بێنە ناو ڕێکخراوەکانی لاوانی حیزبی گەلی کۆمارییەوە، هەروا دەقی هەردوو ماددەی (١٤١و١٤٢)ی یاسای سزاکانی ئیتالیای فاشیزم خرایە نێو (یاسای جەزای تورکی ساڵی ١٩٣٦)ەوە.. ئەم دوو ماددە لاستیکییە لەراسپاردەکانیاندا هاتووە: هەر بزوتنەوەیەك یان دەربڕینی بیروڕایەکی پێشکەوتنخوازیی پێچەوانەی بیروڕای رژێمی دەسەڵاتدار، بە بزوتنەوەیەکی رووخێنەر دەژمێردریو تاوانباریشە بە گوێرەی ئەو دوو مادەیە ٣-٥ ساڵ زیندانی دەکرێت.

ئەگەر چەند شتێکی دیکەش بخەینە سەر ئەمە، وەك ئەو دروشمەی حیزبی دەسەڵاتدار (حیزبی گەلی کۆماری) لەو سەروبەندە بەرزی کردەوە کە دەڵێ: (نەسەرپشکی= ئیمتیازات، نەچینایەتی، بەڵکو ئێمە تاکە کۆمەڵێکی یەکرِیزین)و هەروا دۆستایەتی باوی ئەڵمانیای نازیشی لەگەڵدا بێت، ئەوا وێنەکە کامڵ دەبێ، دەرەنجامیش بۆچوونێکی فاشیستی بوو لەحوکمڕانیدا — بەتایبەت پاش مردنی مستەفا کەماڵ ئەتاتۆرك لە١٠ی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٣٨،و خنکاندنی هەموو جۆرە ئازادییەك سەرڕای زیندە بە چاڵکردنی هەر بۆچوونێکی بەرهەڵستکار بەرامبەر بە دەسەڵات، ئەڵمانیای نازیش پشتی ئەم بۆچوونە نیمچە فاشیزمنییەی لەتورکیا گرتو لەرووی مادیو مانەوییەوە کۆمەکی دەکرد (٧٥/٢). بەڵام هەرسهێنانی فاشیزمو دەستخەڕۆبوونی فاشیستییەکان لە تورکیا، رژێمی سیاسی ناچار کرد روو بکاتە لای دیموکراتییەتی رۆژئاواو پرنسیپی فرە حیزبی پەسند بکات، ئەگەرچی هیچ گۆڕانکارییەك بە سەر بارودۆخی سیاسی لەو ولاتەدا نەهات.

PDF 4 KURD

باسی سێیەم

شەڕی جیهانی دووەمو کێشەی کورد

که هێزەکانی تورکیا شۆڕشی سێیەمی (دەرسیم)یان لەساڵی ۱۹۳۹ دامرکاندو لەپاش مردنی مستەفا کەماڵ ئەتاتۆرك، عیسمەت ئینۆنۆ بە سەرۆك كۆماری تورکیا هەڵبژێردرا. ئینۆنۆ هەوڵی دا بارودۆخی کوردستانی تورکیا هێور بکاتەوە، بۆ ئەم کارەی بەڵێنی چاکسازی بارودۆخەکانی داو وتوووێژی لەگەڵ سەرانی کورد کرد لەپێناو راگرتنی بزوتنەوەکانی یاخیبوونو شۆڕش لەناوچە کوردنشینەکە بە هاوکاری لەگەڵ پشکنەری گشتی (موفەتیشی عمومی)و سەرکردەکانی ئەو تیپانەی سەری لێدان (۲۳۷/٥). وەلێ هەڵایسانی شەڕی دووەمی جیهانی لەساڵی ۱۹۳۹و هەوڵی وەستانی بێلایەنی تورکیا لەو شەڕە، پەردەیەکی رەشو تاریکی تاوەکو بیست ساڵی دواتر بەسەر کێشەی کورددا پۆشی، لەوڕا ناوچە کوردنشینەکانی تورکیا قۆناغێکی تاریکیان لەژیان بەسەر برد، وەك بڵێی فەرامۆشی تا هەتایی باڵی بەسەریاندا کێشاوە... ئەمە واو لەکوردستانی عێراقو ئێرانیش بزوتنەوەی گەلی کورد تێدەکۆشا بۆ رێکخستنی ریزی کوردەکان لەچوارچێوەی چەند رێکخراوێکی سیاسی کاریگەر بۆ داخوازیی مافی نەتەوایەتی کورد لەسەر هەردوو ئاستی ناوخۆییو نێونەتەوەییدا.

ئەگەرچی پەیمانی سەعد ئابادی نێوان ئێرانو ئەفغانستانو تورکیاو عێراق کە لە ساڵی ۱۹۳۷ بەسترا، بە پلە یەك لەدژی بزوتنەوەی کوردو پاشان بۆ پاراستنی بەرژەوەندییەکانی بەریتانیا لە ناوچەکە مۆرکرا، ئەوا بزوتنەوە رزگاریخوازییەکانی جیهان لە سەروبەندی شەڕی دووەمی جیهانی تێدەکۆشان بۆ پێکهێنانی ئەو بەرە نیشتمانییانەی تێدەکۆشن بۆ کردنی پەرلەمان یان ئەنجومەنە نیشتمانییەکان بە دەستەیەکی دیموکراتی تیادا ویستو ئیرادەی گەل رەنگبداتەوەو بەدی بێت لەپێناو ئەنجامدانی ئەو چاکسازییە بنەڕەتییانەی کە وڵات دەیهەوێن بە رێگەی یەکێتی نیشتمانیو هاوکاری نێوان هەموو حیزبو لایەنە پێشکەوتنخوازو نیشتمانیو نەتەوەییەکانو کۆمەڵێك لەبۆرژوای کورد توانییان (کۆمەڵەی برایەتی) بە سەرۆکایەتی شێخ لەتیفی کوڕی شێخ مەحمودی حەفید لەساڵی ۱۹۳۸ دابمەزرێنن، ئامانجی

PDF 4 KURD

رزگارکردنی کوردو کوردستان بوو، هەرچەندە سنووری چالاکییەکانی تـەنها لەسـلێمانی بـوو (٩٢/١١). ئەم کۆمەڵەیە یەکەمین رێکخراوی سیاسی کـورد بـوو لـەعێراق کـە بـە ئاشـکرا بانگەشەی بۆ رزگاری کوردستان دەکرد، ئەمە لەکاتێکدا کۆمەڵەیەکی تر لەکەرکووك بە ناوی (کۆمەڵەی دارکەر) لە ساڵی ١٩٣٧ دامەزرا، هێندەی نەخایاند ناوەکەی گۆڕاو بوو بە (حیزبی هیوا)و چالاکییەکانی تەنها لەنێوان سەرۆکانی عەشایەرو ئاغـاو بـەگو شـێخاندا بـوو، وای لێکردبوو دوور بێت لەجەماوەرەوە، بە پێی بۆچوونی (رەفیق حیلمی)یش سـەرۆکی حیزبەکـە، پشتی بە ئینگلیز بەستبوو وەدیهێنـانی مافـە نەتەوەییـەکانی کـوردو پێکهێنـانی دەوڵـەتی کوردی، بەڵام ئەم تێڕوانینـە دوای کـۆنگرەی حیـزب سـاڵی ١٩٤٥ لەگونـدی کـەلار، گـۆڕا (٩٧/١١).

حیزبی هیوا لە دژی فاشیزم تێکۆشاو سەرکردایەتی بزوتنەوەی رزگاریخوازی گەلی کـوردی کرد شان بەشانی بزوتنەوە رزگاریخوازییەکانی گەلانی جیهان بۆ بەرەنگاربوونەوە لـەبیروباوەڕی نازییەکان. ئـەو حیزبـە لەسـاڵی ١٩٤٢ دوو نوێنـەری لەسـەرکردایەتییەکانی خـۆی ناردنـە کوردستانی ئێران بۆ پێوەندیکردن بە سەرکردایەتی بزوتنەوەی رزگاریخوازی کورد لەو وڵاتەو بۆ پتەوکردنی پێوەندی نێوان هەردوو بزوتنەوەکە، چونکە زەمینـەی لـەبار لەکوردسـتانی ئێـران هەڵکەوتبوو بۆ دامەزراندنی حیزبێکی کوردستانی دیموکراتی، ئەوە بوو کۆمەڵـەی (ژیانـەوەی کورد) لە١٦ی ئەیلوولی ساڵی ١٩٤٢ لەعێراق دامەزراو زۆری نەخایاند کۆمەڵەکە گـۆڕا بـە پارتی دیموکراتی کوردستانی عێراق (١١٤/١٠٠).

سەرەڕای ئەو ناکۆکییە قووڵانەی کە لەنێوان کۆمەڵـەو حیزبـە کوردییـەکان بـە راسـت و چەپییانەوە لەماوەی نێوان ساڵی ١٩٤٢-١٩٤٦ رووی دا، بەڵام بارودۆخ لەبەرژەوەندیی پارتی دیمـوکراتی کـورد بـە سـەرۆکایەتی مـەلا مسـتەفای بـارزانی بـەردەوام بـوو ئـەم پارتـە بەتێکەڵبوونی هەردوو حیزبی شۆڕش‌و رزگاری کورد لە١٦ی ئابی ساڵی ١٩٤٦ لەدایك بـوو، لـەپاش ئـەوەی راسـتو چـەپی کـورد جیـاوازیی ئایـدیۆلۆژیی نێوانیـان لەبەرژەوەنـدیی هاوکاریکردنیان لەگەڵ یەکێتی سۆڤێت یـەکلاکردەوە لـەبری هاوکـاریکردن لەگـەڵ ئینگلیـز لەپێناو وەدیهێنانی ئامانجە نەتەوایەتییـەکانی گـەلی کـورد، بەتایبـەتی پـاش دامەزرانـدنی کۆماری مەهابادی کوردی لەساڵی ١٩٤٦ لەئێران‌و یەکگرتنی سـەرکردایەتی شۆڕشـی کـورد لـەعێراق (کۆمـەڵی مـەلا مسـتەفای بـارزانی)و چـەندین لـەکادیرانی حیزبـە کوردییـە عێراقییەکان‌و ئەفسەرانی کوردی هەڵاتووی سوپای عێراق لەگەڵ سەرکردایەتی شۆڕشی کـورد

لەئێران، بەمەش مەڵبەندی سەرکردایەتی شۆڕشی کورد گواسترایەوە بۆ ئێران لەپێناو کارکردن یەکێتی گەلی کوردو پشتگیریکردنی خەباتی گەلی کورد لەپارچەکانی تری کوردستانی دابەشکراو بەسەر عێراقو ئێران لەپێناوی دان پێدانان بە قەوارەو مافە کلتووریو کارگێڕیو پەرلەمانییەکانیاندا.

کۆمەڵێك لە نەتەوە پەرستە تورکە خاوەن بیروبۆچوونە ئاینییەکان، هەوڵیاندا حیزبێکی نوێ وەك هەوڵێك بۆ گێڕانی رۆڵی ئۆپۆزسیۆن لە تورکیا دابمەزرێنن. لە١٨ی تەمووزی ساڵی ١٩٤٥ حکوومەت رازی بوو لەسەر دامەزراندنی (حیزبی ژیانەوەی نەتەوەیی) لەلایەن دەزگای دمیراغو حسێن عەونی ئولاشیو جەواد رفعەت ئاتیلهان، حیزبەکە بانگەشەی دەکرد بۆ هەڵبژاردنی راستەوخۆو رەتکردنەوەی خاوەنداریێتی دەوڵەت بەرامبەر هۆیەکانی بەرهەمو هەڵبژاردنی سەرۆك کۆمار لەراپرسییەکی گشتیو پەسندکردنی سیستمی بازرگانی ئازادو یەکێتی ئیسلامیو بادانەوە بەرەو رۆژهەڵات لەسیاسەتی دەرەوە (٧٨/١).

وێڕای ئەوە حیزبی ناوبراو ئەرکی ئۆپۆزسیۆنی لەدەرەوەی پەرلەمان گرتە ئەستۆ، چونکە نەیتوانی لەهەڵبژاردنەکانی ساڵی ١٩٥٠ هیچ کورسییەك لەپەرلەمان وەدەست بێنێ، وەلێ ناچار بوو ساڵی ١٩٥٥ دەرگاکانی خۆی دابخات.

پاش کۆتایی هاتنی شەڕی جیهانی دووەمو جاڕدانی پەیمانی ئەتڵەنتیك، دەوڵەتێك لەجیهاندا نەبوو بتوانێ حاشا لەمافی مرۆڤ بکاتو دان نەنێت بە ئازادییە گشتییەکاندا، نەخوازە دوای ئەوە نەتەوە یەکگرتووەکان دامەزراو هزری فرە حیزبی بە زەمانەتێك دانرا بۆ دیموکراتییەتو ئازادییە گشتییەکان... تورکیاش ناچار بوو لەدەرەنجامی فشاری رای گشتیو رۆژنامەکان ئەو بنەماو پرنسیپانە بە هەند وەربگرێ دوای ئەوەی بەرخودان لەدژی تاکە حیزبی دەسەڵاتدار پەرەی سەندو جموجۆڵی ئۆپۆزسیۆن لەریزەکانی سەری هەڵدا، تەنانەت ژمارەیەکیشیان لەپێڕەوی حیزبی ناوبراو لایدا بەئاراستەکردنی رەخنەی ئاشکرا بەرامبەر بە حیزبی گەلی کۆماری دەسەڵاتدارو بگرە هەریەك لەنوێنەران جەلال بایا کە لەدوای هەڵبژاردنی ساڵی ١٩٥٠ بووە سەرۆك کۆمارو تاوەکو ئیمرۆیش لەنێو سەرۆکانی کۆمار بە تاکە سەرۆکی مەدەنی دادەنرێ، چونکە ئەوانیتر هەموو سەربازی بوون، پاشان تورگۆت ئوزال سەرۆکی مەدەنی دووەم بووو عەدنان مەندەریسو فوئاد کۆپرلوو رەفیق قورالتان ئەندامانی حیزبی گەلی کۆماری دەسەڵاتدار لەفراکسیۆنە پەرلەمانییەکەی، داوایان لەو حیزبە کرد بارودۆخەکان

PDF 4 KURD

بگێڕدرێتەوە دۆخی خۆی بە گەڕانەوە بۆ سەروەریی یاساو بنەبڕکردنی ئەو پێشێلکارییانەی هاولاٌتیان بە دەردییانەوە دەناڵێنن.

ئەو پێشنیارەی نوێنەرانی ناوبراو بۆ فراکسیۆنە پەرلەمانییەکەی حیزبی گەلی کۆماری بەرزیان کردبۆوە، شەپۆلێك رەخنەو مشتومڕی نایەوە، حیزبەکە بۆ پەرچدانەوەی ئەم مەسەلەیە هەریەك لە(عەدنان مەندەریس و فوئاد کۆپرلو)ی لەحیزب دەرکرد و شەرەفی ئەندامێتیشی لێیان سەندەوە. ئەنجا هەریەك لەجەلال بایارو رەفیق قورالتان ئەوانیش دەستیان لەحیزبی ناوبراو کێشایەوە، پاشانیش هەر چوار نوێنەرەکە حیزبی دیموکراتیان لەئەنکەرە لەکانوونی دووەمی ساڵی ١٩٥٤ دامەزراند (٧٩/١).

دامەزراندنی حیزبی دیموکراتی لەتورکیا زەنگێك بوو بۆ دامەزراندنی چەندین حیزبی سیاسیی دیکە، چونکە لەماوەیەکی کەمدا - کەمتر لەساڵێك- دەیەها حیزبی سیاسی بچووك و گەورەی خاوەن مەیل و بۆچوونی جیاجیا، دامەزران، گرنگترینییان ئەمانە بوون:

١-حیزبی لادێی تورك: لە١٩ی ئایاری ساڵی ١٩٤٦دامەزرا، لێ کاروچالاکییە سیاسییەکانی لە ئەستەموول دەستی پێکرد، بەلاٌم زۆری نەخایان دەرگاکانی داخست بۆ ئەوەی لە دواییدا ئەندامەکانی بچنە ناو حیزبە تازەکەو بە هەمان ئەو ناوەی کە لە ساڵی ١٩٥٢ دامەزرا.

٢-حیزبی سوسیالیستی تورك/ بەم ناوە زیاتر لە(٥) حیزبی سیاسی دامەزرا، بەهێزترینیان ئەو حیزبە بوو (ئەسعەد عادیل موستەفا جاب ئۆغلوو هاوەڵەکانی لە١٤ی ئایاری ساڵی ١٩٤٦ دایانمەزراند، لێ ئەو حیزبە بە پڕووپاگەندەکردن بۆ کۆمۆنیستی تۆمەتبارکرا، دوای دادگاییکردنێك کە (٨) ساڵی خایاند، تۆمەتباران بەرەڵلا کران، حیزبەکەش لەساڵی ١٩٥٢ داخرا.

٣-حیزبی کرێکاران و جوتیارانی تورك/ ئەم حیزبە دکتۆر شەفیق حوسنی دیمیر (سکرتێری گشتی حیزبی شیوعی نهێنی تورك)و هاوەڵەکانی لە٢٠ی حوزەیرانی ساڵی ١٩٤٦ دایانمەزراند، رۆژنامەی (نیقابە)و گۆڤاری (جمهور) زمانحاڵی حیزبەکە بوون، بەلاٌم تۆمەتبارکردنی حیزبی ناوبراو بە پڕووپاگەندەکردن بۆ شیوعیەت بووە هۆی قەدەغەکردنی.

٤-حیزبی نەتەوە/ بە سەرۆکایەتی مارشال فەوزی چەقماق دامەزرا کە یەکێك لە هاوەڵانی مستەفا کەماڵ و بەرپرسێکی سەربازی گەورە بوو، هەروا لەدامەزرێنەرانی ئەم حیزبە عوسمان بولوك باشی و حەسەن دەنجەر بوون. ئەو حیزبە بانگەشەی بۆ یەکێتی نیشتمانی و رێزگرتن لە

پێرۆزییە ئاینییەکانو بڕوابوون بە شۆڕشەکانی کەمالیزم دەکرد، ڕۆژنامەی (سەباح) زمانحـاڵی حزب، مێژووی دامەزراندنی ٢٠ی تەموزی ساڵی ١٩٤٨ بوو.

٥-حیزبی شیوعی نهێنی تورکیا/ ئەم حیزبە بە درێژەپێدەری ئـەو حیزبـە شـیوعییە تورکییـە دادەنرێ کە لە ساڵی ١٩٢٢ دامەزراو کوردەکان ڕێژەیەکی زۆریان لە نێو ئەندامەکانی پێك دێنا.

هەرچـەندە حیزبـی دیمـوکراتی زۆرینـەی دەنگـەکانی لەهەڵبـژاردنی سـاڵی ١٩٤٦ بـە دەستنەهێنا، چونکە لە دەستپێکی دامەزراندنیداو لەبەر ئەوەی بریتی بوو لە کۆمـەڵێك لـەو بیرۆکراتییانەی لە حیزبی گەلی کۆماریو سەرۆکەکەی عیسمەت ئینۆنۆ جیاببوونـەوە، بـەڵام توانی لە هەڵبژاردنەکانی ساڵی ١٩٥٠ بە زۆرینەی دەنگ سـەرکەوێت بەسـەر حیزبـی گـەلی کۆماری دا، بەوەش قۆناغێکی نـوێ لـە دیکتاتۆرییـەتی تاکـە حیـزب بـۆ ماوەیـەکی کـەم هەڵپێچرایەوە... لەو ماوەیەش ئازادی ڕۆژنامەگـەری فەراهـەمو حیزبـی تـازەو ئۆپۆزسـیۆن سەریان هەڵدا، وەلێ سەرکەوتنی حیزبی دیموکراتی وەرچـەرخانێکی سیاسـی پێشـکەوتنخواز نەبوو، بەڵکو ڕواڵەتێك بوو لە ڕواڵەتەکانی ئارەزووی نوێخوازیی پاش کەڵەگایەتی تاکە حیزب کە پتر لە چارەکە سەدەیەك درێژەی کێشا، سەرڕای ئەوەش لێبوردنی سیاسی گشتی دەرکـردو هەندێ لەو یاسایانەی هەڵوەشاندەوە کە حیزبی گەلی کۆمـاری دەریکردبـوون، هـەروا بـانگی نوێژەکانی بە زمانی عـەرەبی گەڕاندەوە، کە پێشتر حیزبی گەلی کۆماری یاسایەکی دارِشـتبوو ئەو بانگانە بە تورکی بدرێن (١/٨٧).

ئەگەرچی کۆمارە کوردییەکەی مەهاباد(٧) بەو کۆمارە دادەنرێ خەونی کوردی وەدیهێنابێ بە درێژایی خەباتو قوربانیدانیان لەماوەی سـێ هـەزار سـاڵی رابـوردوودا، بـەو پێیـە بـووە یەکەمین دەوڵەتی کوردی بە چەمکە سیاسییە نوێیەکەی، بەڵام ئاکامە کارەساتئامێزەکەی ئەم کۆمارە دیموکراتییە ساڵێك پاش دامەزراندنی، بزوتنەوەی گەلی کوردی لەسەرتاپا کوردسـتان ڕووبەڕووی ناهومێدیو هەناسە سـاردی کـردەوە بـە تایبـەت دوای لەسـێدارەدانی ڕێبـەرانی کۆمار: قازی محەمەدو هەڤاڵەکانیو پەنابردنی مەلا مسـتەفای بـارزانیو ئەنـدامانی پـارتی دیموکراتی کوردستان بۆ یەکێتیی سۆڤییێتو مەڵبەنـدەکانی سـەرکردایەتی شۆڕشـی کـوردیش دووبارە گەڕانەوە عێراق.

٧- بە هەڵە دەوترێ کۆماری مهاباد- بەڵکو ڕاستیەکەی کۆماری کوردستان لە مهاباد.(وەرگێڕ و پێداچۆرەوە)

PDF 4 KURD

ناوچەی کوردستانی تورکیا لەدوای ئەو شەڕو شۆڕە خوێناویو توندانەی تیادا قەومان، نیمچە چۆڵوهۆڵ مایەوە، لێرەدا ئەو کوردانەی مابوون پەنایان بردە بەر ئەشکەوتو پەناگاکان، یان بەرەو لوتکەی چیاکان، بەشێکی زۆریشیان لەتاراوگە لە رۆژئاوای ئەنادۆڵ ژیانیان بەسەر دەبرد. بەڵام بە کۆتاییپێهێنانی شەڕی دووەمی جیهانو ئەو شەپۆلە دیموکراتییەی دواتر باڵی کێشاو هەروا جاڕدانی جیهانیی مافی مرۆڤ ، هەموو ئەم فاکتەرانە حکوومەتی تورکیایان ناچار کرد، کوردە راگوێزراوەکان لەزستانی ساڵی١٩٤٨ بگێڕدرێنەوە بۆ ناوچەکانی خۆیان، ئەمەش وایکرد نەهامەتییەکانیان سەختو زیاتر بن، چونکە لەوێ ژمارەیەکی زۆریان بەهۆی برسێتیو سەرماو قاتو قڕییەوە گیانیان لەدەست دا (٣٢٤/٥).

بەڕێز (عوسمان مەتە) نووسەری رۆژنامەی سۆن پۆستە کە لەئەستەمووڵ دەردەچوو، رەوشی کوردستانی تورکیای لەپاش سەردانەکەی بۆ ناوچەکە لەنیسانی ساڵی ١٩٤٨ وەها وەسپ کردووەو دەڵێت:((لەم ناوچە پانو بەرینە کە لە قالان (دەرسیمی پێشوو)ەوە تا کێوەکانی ئارارات درێژ بۆتەوە، سووڕامەوەو لەگەڵ خەڵکەکەی قسەم کرد، گوتیان ئێمە لەباجگرو جەندرمە بەولاوە چاومان بە کاربەدەستانی تورك نەکەوتووە. چونکە لێرە نە رێگەیەکی قیرتاو هەیە، نە پردێك رۆنراوە، قوتابخانەو حوجرەکانیش داخراونو ناوچەکە خاڵییە لەهەر خەستەخانە یاخود بنکەیەکی تەندروستی، کشتوکاڵیش وا داروخاوە بە شێوەیەك دانیشتوان بژێوییان تەنهاو تەنها لەسەر لەوەڕاندنی بزنە.. لەولاشەوە ئەو گوندانەی بەسەر تەپۆڵکەکانەوە بنیات نراون لەحاڵێکدان مرۆ گریانی بۆیان دێت. بەرپرسیارێتی ئەم ژیانە سەرەتاییو نامرۆییەی خەڵکی تێدان، دەکەوێتە ئەستۆی ئەو دەزگاو دایەرە حکوومییانەی لافی ئەوە لێدەدەن گوایا ئەوان چاکسازی لەبارودۆخەکان دەکەن (٣٢٦/٥).

کاتێك ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لەساڵی ١٩٤٧ پرنسیپی (ترۆمان)ی جاڕداو تیادا بەرگری ئەمریکای لەو رەوشانەی لەهەریەك لەتورکیاو یۆنان هەیە، گرتبووە خۆ، تورکیاو یۆنان بە پشتبەستن بە پرەنسیپی ناوبراو لەساڵی ١٩٥٣ چوونە ریزی پەیمانی ئەتڵەسییەوە (پەیمانی ناتۆ)، تورکیا چەند یەکەیەکی سەربازی نارد بۆ بەشداریکردن لەشەڕی کۆریا، بەم کارەشی بووە بەشێك لەناوچەی ژێر دەسەڵاتی رۆژئاوا، نەخوازە دوای هەوڵدانی بۆ بەستنی پەیمانی بەغدا لەساڵی ١٩٥٥ لەنێوان خۆیو عێراقو ئێرانو پاکستانو دوای ئەمە تورکیا چەندین رۆڵی گێڕا لەسەر هەردوو ئاستی ناوچەکەو نێودەوڵەتی لەدژی بزوتنەوە رزگاریخوازییەکانو دەوڵەتەکانی جەمسەری سۆشالیستیو کە هەڵمەتی پڕۆپاگەندەی پیادە کرد

بەرامبەر بە کۆمۆنیستیی و ئەگەری فراوانبوونی سۆڤیێت. جیاوازیی ئەو (١٠) ساڵەش کە لەمیانەیدا هەردوو سەرۆك (بایار)و (مەندەریس) دەسەڵاتی سەرۆکایەتی تورکیایان گرتبووە دەست، ئەوە بوو: ئەم دووانە سیاسەتێکی راسترەوی توندڕۆیان لەناوەوەی تورکیا پیادە کرد تەنانەت دووربوو لەهەموو عورفێکی ئەو فەلسەفە ئەتاتۆرکییەی مستەفا کەماڵ دایڕشتبوو و بە بناغەیەکی دادەنا لەبناغەکانی کۆماری تورکیای تازە دامەزراو.

لەبەر ئەوەی کورد لەتورکیا لێی قەدەغە کرابوو هەر کۆمەڵەو حیزبێك بۆخۆی دابمەزرێنێ، بەڵکو نووسینیش بە زمانی کوردی بە پێی یاسای ساڵی ١٩٣٢ لێی حەرام بوو، بۆیە لەو سەروبەندە کوردی تورکیا روویانکردە خەباتی سیاسیی و رۆشنبیری بۆ وەدیهێنانی ئامانجە نەتەوەییەکانیان لەچوارچێوەی ئەو حیزبە سیاسییانەی دامەزران دوای ئەوەی تورکیا فرە حیزبی پەسەند کرد. رووناکبیرانی کوردیش لەدەوری یانە رۆشنبیرییەکانو لقەکانیان لەرۆژهەڵات (ناوی فەرمی بوو بۆ کوردستانی تورکیا دوای ساڵەکانی پەنجا) کۆبوونەوە بۆ دەرکردنی ئەو گۆڤارانەی خزمەتی ئامانجەکانیان دەکەن. بۆ نموونە: نووسەری کورد مووسا عەنتەر گۆڤاری (وڵات)ی دەرکرد کە گۆڤارێکی پێشکەوتووخواز بوو، بایەخی دەدا بە بزوتنەوەی رزگاریخوازی لەجیهانی سێیەم بە پلەی یەکەمو هەروا بە دۆزە نەتەوایەتییەکانی گەلی کورد. نووسەری پێشکەوتووخوازی تورکیش (یەشار نابی) خاوەنی گۆڤاری (وارلق= وجود)ی بوونیزمی لەساڵی ١٩٥٩ چالاکییەکی بەرچاوی نواند بۆ دامەزراندنی یەکێتی ئەدیبانی تورکو توانیی لەساڵی ١٩٦٠ ئەو یەکێتییە دابمەزرێنێو یەعقووب قەدری قەرا عوسمان بووە سەرۆکی یەکێتییەکەو کۆمەڵێك لەئەدیبو رووناکبیرانی کورد لەدەوری کۆبوونەوە، پێشتریش نووسەری چەپ حیکمەت قویلجیملی لە٢٩ی تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٤٥ حیزبی (نیشتمان)ی دامەزراندو کاتێك ئەم حیزبە لەهەڵبژاردنەکانی ١٩٥٧ بەشدارییان کرد، (٤٠) کەس لەئەندامانی کوردی حیزبە کە گیرانو بە تۆمەتی کۆمۆنیستییەوە رەوانەی دادگا کران. ئەو حیزبە لەرێکەوتی ٣٠ی کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٥٧ بە شێوەیەکی کاتی چالاکییەکانی لێ قەدەغە کرا. بەڵام ئەو ئەندامە کوردانەی کەوا دەسگیرکرابوون لە٢ی ئاداری ساڵی ١٩٦١و پاش کوودەتاکەی ٢٧ی مایسی ساڵی ١٩٦٠ بەرەڵڵاکران (٤٥٣/١٢). حیزبی (نیشتمان) بانگەشەی دەکرد بۆ پەسەندکردنی ستراتیژییەتی (دیموکراتی شۆڕشگێڕی)و پیادەکردنی چاکسازیی کشتوکاڵیو هەڵوەشاندنەوەی دەرەبەگایەتیو سەرڕای پێڕەوکردنی پیشەسازی تەکنیکیو رەتکردنەوەی پەیمانە سەربازییەکان.

PDF 4 KURD

پێشێلکارییەکانی حیزبی دیموکراتی بەرامبەر ئازادیی رۆژنامەگەری لە سەروبەندی مانگرتنی قوتابیان لەساڵی ١٩٥٦ گەیشتنە چڵەپۆپەو ئەوەندەی نەمابوو ئەم حیزبە ببێتە چرنووکی پشیلە بە دەستی ئیمپریالیزمی ئەمریکاوە لەساڵی ١٩٥٧ بۆ دەستێوەردان لەکاروباری ناوخۆی سووریاو هێندەشی نەمابوو خۆی تووشی دەستێوەردانی سەربازی بکات لەعێراق دوابەدوای شۆڕشی ١٤ی تەمووزی ساڵی ١٩٥٨ بۆ بەرگریکردن لەپەیمانی ناتۆو چەندین تاوانی وەحشیگەرانەشی ئەنجامدا لەدژی بەندکراوەکان بە ئەشکەنجەو ئازاردانیانو تەقەکردن لەخۆپیشاندەرانو خوێندکاران لەهەردوو ساڵی ١٩٥٩-١٩٦٠ لەدەرنجامی هەڵپەکردن بە دوای بەرژەوەندییە تایبەتییەکانو بۆ بەرگریکردن لەسیاسەتی ئەمریکا لەناوچەکە، لەوڕا (٧٤) هزرڤانی زانکۆییو رۆشنبیر لە١٦ی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٥٩ دەستگیر کرد، لەنێویاندا (٤٩) هزرڤانی کورد بوون هەموویان درانە دادگا بە تۆمەتی بانگەشەکردن لەمیانەی نووسینەکانیان بۆ جوداخوازیو پلانگێڕان لەپێناو دامەزراندنی دەوڵەتی کوردیو هەریەکەیان بە ٣-١٤ ساڵ حوکم دران. ئەو قوتابییانەش لەخۆپیشاندانەکانی ئاداری ساڵی ١٩٦٠ دەسگیرکران، ژمارەیەکی زۆریان قوتابی کورد بوون، بەتایبەتی لەویلایەتەکانی: هەکاریو ئەرزرومو سعردو مەلاتیەو ئەنکەرە. جگە لەوەش کورد لەچوارچێوەی خەباتی گەلی تورك لەدژی سەرکوتکردنو ستەمکاری بەشدارییان لەخۆپێشاندانو مانگرتنو پەناگیریو هەموو جۆرە خەباتێك کردووە کە لەئاکامی ئەوەدا بزوتنەوەکەی ٢٧ی مایسی ساڵی ١٩٦٠ رووی دا.

لە١٤ی نیسانی ساڵی ١٩٦٠ رۆژنامەکانی تورکیا، هەواڵی گرتنی (٥٠) هاوڵاتییان بڵاوکردەوە بە تۆمەتی ((هەوڵدان لەپێناو دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردی بە دابڕینی بەشێك لەنیشتمانی بەنرخی تورکیا، لەوڕا دادوەری گشتی کۆماری داوای دەرکردنی بڕیاری حوکمی لەسێدارەدانی کرد بەرامبەر بەو تۆمەتبارانەی کە زۆربەیان رووناکبیرو رۆژنامەنووسو قوتابیو ژمارەیەکیش کرێکاریان تیابوو، بەڵکو ئابووریزانێکی ناسراویشیان لەناودا بوو لەدەرچوانی زانکۆی سۆربۆن..)) ئەو تۆمەتە وەك تێکەوتنێکی سیاسی وابوو بۆ حکومەتەکەی عەدنان مەندەریس، چونکە لەکاتێکدا حکومەت دانی نەدەنا بە بوونی کورد لە تورکیا، کەچی بە زمانی خۆیو بە شێوەیەکی رەسمی بڵاوی دەکاتەوە کە بزوتنەوەیەکی کوردی رێكوپێك لەوڵاتدا هەیە، دوای ئەوە کە بۆ ماوەی چارەکە سەدەیەك پەردەی لە سەر دادەپۆشیو حاشای لێ دەکردو چەندین مومارەسەی شۆڤێنی لەدژی بەکار دەبرد.

PDF 4 KURD

سەرچاوەکانی بەشی سێیەم

١- ابراهيم الداقوقي: فلسطين و الصهيونية في وسائل الاعلام التركية، بغداد ١٩٧٩
2- F.Husrev Tokin: Turk Tarihinde Siyasi Partiler, Istanbul 1965.
3- Metin To Ker, Seyh Sait Isyni, Ankara 1964.
4- Mustafa Kemal Ataturk, Nutuk, Istanbul 1964.
5- Dr. Nuri Dersimde: Dersime Dersim, Beyrut 1964.
٦- د.بلةج شيركؤ، القضية الكردية، القاهرة ١٩٣٠.
7- Metin Toker, Solda Ve Sagda Vurusanlar, Ankara 1989.
٨- عبدالرحمن قاسملو: كوردستان و الاكراد بيروت- ١٩٧٠.
٩- فاضل حسين، مشكلة الموصل، ط٢، بغداد ١٩٦٧.
10- Aziz Nesin: Bulgaristande Turkler Turkiyede Kurtler, Istanbul, 1989.
١١- د. عبدالستار طاهر شريف: الجمعيات و المنظمات و الاحزاب الكردية في نصف قرن ٨-١٩-١٩٥٨، بغداد ١٩٨٩.
12- Proleter Devrimci Aydinlik Dergisi, Ankara Sayi 10-24 Ekrim 1970.

PDF 4 KURD

بەشی چوارەم

کوردو کۆماری دووەمی تورکیا

PDF 4 KURD

PDF 4 KURD

کوودەتاکەی ٢٧ی مایسی ١٩٦٠ شۆڕشـێك نـەبوو بـە مانـا وردو راسـتەقینەکەی ئـەم واژەیە، چونکەگۆڕانکاریی بنەڕەتیو گەورەی لەتورکیا ئەنجام نەدا، لێ کوودەتایش نەبوو بـەو چەمکە باوەی ئامانجی تـەنها گـۆڕینی دەموچـاوو سـیماکان بێـت، چـونکە ئـەو ((کۆمیتـە یەکێتییە نیشتمانییەی)) کوودەتـا سـەربازییەکەی بـەرپا کـرد، گوزارشـتی لەچـینە بـۆرژوا پێگەیشتووەکانی نێو کۆمەڵگەی تورکی دەکرد لەدوای کراوەیی ئابووری لەسەر رۆژئاوا کـەوا بە سەخاوەتەوە کۆمەکی داراییو ئابووری گەورەی پێشکەش بە تورکیا کرد بـە تـەرحێکی وا تورکیـا جۆرێـك لەگەشـەی ئـابووریو پیشەسـازیو کۆمەڵایـەتی بـەخۆوە بـینی کـە چـیتر بارودۆخەکانی جاران لەگەڵ ئەم گەشەکردنەدا نـەدەگونجان، بۆیـە بزوتنەوەکـەی ٢٧ی مـایس دەسـتیدایە کۆمـەڵێك چاکسـازی بـۆ ئـەوەی کۆڵەگـەکانی چـینە بـۆرژوا پێگەیشـتووەکان بچەسپێنێ. بۆ نموونە حکوومەتی کۆمیتەی یەکێتی نیشتمانی دەستوورێکی نوێی دانا زامنی پراکتیزەکردنی ئازادییە دیموکراتییەکان بکاتو رێگا بـدات بـە دامەزرانـدنی حیزبـە چـەپو سوشیالیستەکانو هەروا زامنکردنی مافی مـانگرتنو دامەزرانـدنی سـەندیکاو هەوڵـدان بـۆ کەمکردنەوەی دەسەڵاتی دەرەبەگ لەلادێیەکانو ئازادکردنی بەندکراوو گیراوە سیاسییەکان لەو هزرڤانو قوتابیو لاوانەی لەلایەن دادگاکانەوە حوکم دراون... بەڵام ئەم حکوومەتە بەرامبـەر بە پرەنسیپەکانی کـەمالیزمو شۆڕشـە کۆمەڵایەتییـەکانی بـە ئەمانەتـەوە مامەڵـەی کـردو مانەوەی خۆیشی لەنێو پەیمانە سەربازییە دوژمنکارییەکان (پەیمانی ناتۆو سەنتۆ) هێشـتەوە، بێجگە لەمەش هیچ گۆڕانکارییەکی بەسەر بڕگەو مـادە فاشـیزمە سـتەمکاریەکانی ١٤١و ١٤٢و ١٦٣ لەیاسای سزاکانی تورکیا کە وەك شمشـێری دیمـوقلیس وابـوون بەسـەر ئـازادیی رادەربڕینەوە لەتورکیا، نەهێنا. بۆیە دەبینی بە هیچ شێوەیەك درێغی نەکرد لەگرتنی چەندین کەس لـەو هزرڤـانو سیاسـەتمەدارە پێشـکەوتووخوازانەی کـە داوای پیـادەکردنی هـەنگاوی شۆڕشگێڕانەی زیاتریان دەکرد، وەك: کشانەوە لەپەیمانە سەربازییەکانو کلکایەتیی ئـەمریکاو هەڵوەشاندنەوەی ئەو بڕگەو مادە فاشیستییانە لەیاسای سزاکانی تورکیا .

لەگەڵ ئەوەی حکوومەتی ((کۆمیتەی یەکێتی نیشتمانی سەربازی)) دەسەڵاتی دایە دەست پیاوانی مەدەنی لەدوای ئەو هەڵبژاردنە گشـتییانەی کـە لـە ١٥ی تشـرینی یەکـەمی سـاڵی ١٩٦١ بەڕێوەچوو و تیادا حیزبی گەلی کۆماری بردییەوە پاش مانەوەی وەك ئۆپۆزسـیۆن بـۆ

ماوەی (١٥) ساڵ لەدەرەوەی دەسەڵات، بەڵام ڕەوشی سیاسیو کۆمەڵایەتی گەلی کورد لەم وڵاتەدا هیچ گۆڕانکارییەکیان بەسەردا نەهات، ئەگەرچی (٤) ئەندام لەکۆی (٢٠) ئەندامی حکوومەتەکەی ((یەکێتی نیشتمانی سەربازی)) کورد بوون، ئەوانیش: ئەکرەم ئاجونار لەسیواس، موجیب ئاتاتلی لەئەرزروم، وەهبی ئەرسۆ لەئەرزنجان، کامل قەراوڵی لەکەسکای، دواجاریش ئەم بەڕێزانە بوونە ئەندام لەئەنجومەنی پیرانی تورکیا، ئەمە جگە لەجەمال گورسێل (کە ئەویش لەو بڕوایەدان کورد بێت) بووە سەرۆکی کۆمارو هەروا (ئەلب ئەرسەلان تورکیش)یش لەحکوومەتی کۆمیتەی یەکێتی نیشتمانی دەرکرا بەهۆی بیروبڕوا ڕاستڕەوە توندڕۆکانییەوە.

هەرچەندە حکوومەتی کۆمیتەی یەکێتی نیشتمانی بڕوای بە هزری سوشیالیستی هەبوو و زۆربەی ئەندامەکانی لەئەفسەرانی پێشکەوتووخوازو بگرە لەچەپەکانیش بوون، بەڵام نەیدەوێرا دان بەوەدا بنێ لەتورکیا کێشەیەك هەیە بە ناوی کێشەی کوردەوە، تەنانەت وتەبێژی فەرمی بەناو ئەم حکوومەتەوە چەندین جار دووپاتی دەکردەوە کە پێویستە کێشەکانی ویلایەتەکانی ڕۆژهەڵات چارەسەر بکرێن، بێ ئەوەی ناوی کورد بێنێ، بەڵکو هێندێکیشیان هەڕەشەی لەناوبردنی کوردییان دەکرد ئەگەر هەر جموجۆڵو بزوتنەوەیەك لەڕۆژهەڵات بەرپا بێت. لەبەر گرنگی ئەم قۆناغە سیاسییە لەتورکیا چونکە زەمینەی لەباری ڕەخساند لەپێش هەموو ئەو بزوتنەوە سیاسییانەی تورکیا لەهەردوو دەیەی دواتر بەخۆوەی بینی، بۆیە لەم سێ باسەی لای خوارەوەدا، بەم شێوەیە لێی دەکۆڵینەوە:

PDF 4 KURD

باسی یەکەم

دەستووری ساڵی ١٩٦١

بزوتنەوەی ٢٧ی مایسی ساڵی ١٩٦٠ ئەنجومەنێکی دامەزرێنەری پێکهێنا بۆ دانانی دەستووری وڵات پاش ئەوەی دەستووری ساڵی ١٩٢٤ی هەڵوەشاندەوە، چونکە مادەکانی لەگەڵ بارودۆخی سەردەم نەدەگونجان. لەناو ئەنجومەنەکە ناکۆکی توند رووی دا هەرچەندە لەسەر بنەمای حیزبی دانەمەزرابوو، بەڵکو ژمارەیەکی زۆر لەدادوەرو پارێزەرو پەرلەمانتارو رۆژنامەنووس‌و هزرڤان‌و سەندیکاکاری لەخۆ گرتبوو، تەنانەت مشتومڕەکان — لەدوایین رۆژەکانی ئامادەکردنی دەستوور- لەسەر دوو جەمسەر بەڕێوە دەچوون نەخوازە لەتاوتوێکردنی کێشە سەرەکییەکانی (٧٢٦/٤) وەك: مڵکداری‌و خۆماڵیکردن‌و پلاندانان‌و پەرەپێدان. بەڵام گفتوگۆکان لەکاتی لێتوێژینەوە لەمادە (٢)ی دەستوور کە هاوبەندە بە شێوەی دەوڵەت‌و چەمکە سیاسییەکەیەوە فرە توند بوون‌و کاتێکی زۆریان خایاند (٧٢٢/٤)، داڕشتنی ئەم مادەیە، دەقەکەی بەم شێوەیە بوو:((تورکیا، کۆمارێکی دیموکراتی سوشیالیستی عیلمانییە)) لێرەدا شرۆڤەکردنی واژەی سوشیالیستی Sosyal بووە هۆی ناکۆکی گەورەی نێوان ئەندامانی ئەنجومەنی دامەزرێنەر، چونکە موحافیزکارەکان پێیان وابوو پرنسیپێکی تێدایە توندڕۆیی چەپی لێدەکەوێتەوە، هەرچی چەپەکانیش بوون جەختیان لەوە دەکرد کە ئەم بیرۆکەیە واتە: سوشیالیستی بە واتای دادوەریی کۆمەڵایەتی دێت، نەوەك سوشیالیستبوونی دەوڵەت. دەرەنجام رێککەوتن لەسەر ئەمەی کە سوشیالیستی یانی ئەو دەوڵەتە کۆمەڵایەتییەی کە بڕوای بە مافی مرۆڤ هەیەو یاسا تێدا سەروەرەو زامنی پیادەکردنی ئازادییە گشتییەکان دەکات بەپێی چەند کۆتبەندێکی دیاریکراو.

ئەرکی ئەنجومەنی دامەزرێنەر لەسەرتاوە دیاری کرابوو بۆ دانانی بنەماکانی سیستمێکی دیموکراتی پشت ببەستێ بە مافی مرۆڤو ئازادییە گشتییەکان‌و هەروا بە هزری سوشیالیستی کۆمەڵایەتی بەرەو ئاقارێکی پەرەسەندوو. لێرەشدا دەستووری نوێی تورکیا - دەستووری ساڵی ١٩٦١- جەختی کردۆتە سەر خاوەنداریتیی تاك‌و کێبڕکێی ئازاد لەتەك رێگرتن لەقۆرخ‌و مۆنۆپۆڵکردن بە مەرجێك لەسەر حیسابی هەوڵو ماندووبوونی ئەوانیتر نەبێت، بۆیە ئەو فۆرمانەی داڕشت کە زامنی مافی کرێکاران‌و جوتیاران دەکەن، وەك بەشداربوونی کرێکاران لەقازانج‌و دابەشکردنی زەوی‌وزاری زیاد لەئاتاجی خاوەن مڵکە گەورەکان بەسەر جوتیاراندا بەو شێوەیەی بیرۆکەی دەوڵەتی خۆشگوزەران Welfare state بەدی بێت لەپێناو پەرەپێدانی نەتەوەیی بە رێگەی

PDF 4 KURD

دەزگای پلاندانان TPD بەو پێیەی دەوڵەت دەزگا تاکە کەسییە خاوەن قازانجە گشتییەکان خۆماڵی بکات لەحاڵێکدا بەکاربردن (ئیستیغلال) بکات یان ئەرکی خۆیان بەجێ نەگەیەنن، لەبەرامبەریشدا هەر دەزگایەك چ حکوومی یان ملکی دەوڵەت بێت لەتوانایدا نەبێ ئەو ئامانجانەی وەدەست بێنێ کە لەیاسا پێڕەوکراوەکاندا جەختیان لەسەر کراوە، ئەوا دەفرۆشرێنە کەرتی تایبەت (٧٧٦/٤).

دەستووری ساڵی ١٩٦١ بیرۆکەی جیاکردنەوەی دەسەڵاتەکانیشی پەسند کرد و وایکرد دەسەڵاتی دادوەری بە تەواوی سەربەخۆ بێتو ڕێگە نەدرێ بە گواستنەوەی دادوەران یان خانەنشینکردنیان تەنها بە ئارەزووی خۆیان نەبێتو مووچەی باشیشی بۆیان بڕییەوە. هەرچی دەسەڵاتی یاسادانانیشە، ئەوا بە ڕێگەی ئەنجومەنی گەورەی نیشتمانی تورکەوە پیادە دەکرێت، ئەو ئەنجومەنەش بریتی بوو لەدوو ئەنجومەن: ئەنجومەنی پیران، ژمارەی ئەندامەکانی ١٨٣ کەس بوو لەنێویاندا (٣٤) کورد هەبوون لەهەڵبژاردنەکانی ساڵی ١٩٦١ (٦/ئەلبوم)، لەکۆی ئەوانە (١٥٠) کەسیان بە هەڵبژاردنی نهێنی راستەوخۆ، هەڵدەبژێردرێن، کەچی سەرۆکی کۆماریش (١٥) کەسایەتی لەپیاو ماقوڵانی کۆمەڵایەتیو سیاسیو بیرمەند لەوانەی خزمەتی بەرچاویان بە کۆمەڵگەی تورکی کردووە دامەزرێنێت، لەناو ئەنجومەنەکە، لەکاتێکدا حکوومەتە (١٨) کەسییەکەی کۆمیتەی نیشتمانی وەك ئەندامی هەمیشەیی هاتە ناو ئەنجومەنی پیران. ئەنجومەنی نوێنەرانیش پێکهاتووە لە(٤٥٠) ئەندام بە شێوەی نهێنی راستەوخۆ هەڵدەبژێردرێن. لەیەکەمین ئەنجومەنی هەڵبژێردراوی تورك کە لە١٥ی تشرینی یەکەم ئەنجامدرا (٤٩) ئەندامی کوردی تیابوو، لەپاشان لەهەڵبژاردنەکانی ساڵی ١٩٦٥ ئەم ژمارەیە سەرکەوت بۆ (٦١) ئەندامی کورد (٥/ئەلبوم).

لەپێناو زامنکردنی هەموو ئەو پرەنسیپە بنەڕەتییانەی کە یاسای سەرەکی ساڵی ١٩٦١ لەخۆی گرتبوون، چەند دەزگایەکی دەستووری لەشێوەی (٣) دادگای سەرەکی دامەزران، ئەوانیش:

١-دادگای دەستوور، بە دەستووری کردنی ئەو یاسایانەی کە حکومەتەکان دەریان دەکەن و هەر یاسایەك پێچەوانەی مادەکانی دەستووری ساڵی (١٩٦١)ە هەڵیان دەوەشێنێتەوە یانیش لەگەڵ نێوەڕۆكو دەقەکەیدا ناگونجێ، لەوڕا هەر تاكو ڕێکخراوو حیزبێك بۆی هەیە داوا بۆ بەردەم ئەم دادگایە بەرز بکاتەوە لەدژی ئەو حکوومەتەی ئەم یاسایەی دەرکردووەو بڕیارەکانیشی قەتعیو مولزەم دەبن.

٢-دادگای شوورا: دەڕوانێتە سکاڵای تاك یان دەزگاکان لەدژی ئەو بڕیارە کارگێڕییانەی حکوومەت کە تاکەکان پێیان وایە ناهەقییان تێدایە بەرامبەر بە مافەکانیان لەهەموو ڕوویەکی ژیانەوە، چونکە لەوێ ڕا تاك یاسابەندییەك (حەسانەت)ی هەیە دژی ستەمی دەوڵەت نەوەك دەوڵەت

PDF 4 KURD

حەسانەی هەبێت بەرامبەر بە رەخنەو گازاندەی تاك لەسەر كردەوە نارەوا یان نایاساییەكانی دەوڵـەت. لەبەر ئەمە سیستەمی دەستووریی توركیا بیرۆكەی نایاساییبوونی ئەو فەرمانە ئیدارییانـەی چەسـپاند كە حكوومەتەكانی توركیا دەریاندەكەنو حوكمی یاسایان هەیە. چونكە هەموو یاسـایەك بـۆ ئـەوەی شەرعییەت وەربگرێ، پێویستە پەرلەمان بڕیاری لەسەر بدات، ئەگینا باتڵو نامولزەم دەبێت، دەبـینی كاتێك دەستووری ساڵی ١٩٦١ تاكیدی كردەسـەر ئازادییـە سیاسـیو هـزریو زانسـتیو هونـەریو ئایینییەكانو مافی كۆبوونەوەو مانگرتنو خۆپیشاندان (بڕوانە هەردوو مادەی ٢٠و ٢١)، ئـەوا چـەند پێوەرێكی وردی دانا (مادە:١١) بۆ ئەو سنوورانەی گەرەكـە ڕەچـاو بكـرێن لەمومارەسـەكردنی ئـەو ئازادییانە وەك: بەرژەوەندیی گشـتیو عـورفو نـەریتو ئادابـە گشـتییەكانو سیسـتەمی گشـتیو عەدالەتی كۆمەڵایەتیو مافی ئابووریو ئاسایشی نەتەوەیی لـەپێناو پیـادەكردنی ئـەو ئازادییانـە بـە شـێوەیەكی تەندروسـتو بـە گـوێرەی نۆرمـەكانی دیمـوكراتی لەچوارچـێوەی چـەمكێكی پێشكەوتوخوازانەی ژیانی سیاسی.

٣-خانەی شەرەفی رۆژنامەگەریو میدیا: هەرچەندە دەقی مـادە (١٠لەدەسـتووری سـاڵی ١٩٦١ تاكید لەوە دەكات كە هەر تاكێك مافو ئازادیی خۆی هەیەو نـاكرێ دەسـتیان لـێ هـەڵبگیرێ یـان هەڵبوەشێنرێنەوە چـونكە یاسـابەندییەك (حەسـانەت)ێكی وەهـای هەیـە گەرەكـە دەوڵـەت زامـنی مومارەسەكردنی بە شێوەیەكی پێویست بكات، ئەوا مادەكانی ١١و ٤١ چوارچێوەیەكی گشـتیان بـۆ چۆنێتی پیادەكردنی ئەو مافو ئازادییانە دانا بە فەراهەمكردنی زەمانەت بەرامبـەر بـە توێژینـەوەی زانستیو ئازادیی رۆژنامەگەریو ڕادەربڕین، لێرەشدا هەر تاكێك بـۆی هەیـە بـەبێ مۆڵـەتی بـەرایی دەوڵەتو بەبێ سانسۆر رۆژنامە دەربكات. حكوومەتی یـەكێتی نیشـتمانی یاسـایەكی نوێیشـی بـۆ رۆژنامەگەری (یاسای رۆژنامەگەریو ئازادیی هزر) لە٤ی كانوونی دووەمی ساڵی ١٩٦١ دەركرد، بـە گوێرەی ئەو یاسایە ئازادییەكی رەهای دایە رۆژنامەگەریو مافو دەسكەوتی گەورەی بـۆ كرێكـارانی چاپەمەنیو نووسەرانی رۆژنامەكان وەدەست هێنا بـەر لـەوەی ئـەو مـافو دەسـكەوتانە بـۆ خـاوەن رۆژنامە وەدەست بێنێ. سـەرڕای ئـەوەش یاسـای پرەنسـیپە رەوشـتییەكانی پیشـەی رۆژنامەگـەری لە١١ی ئاداری ساڵی ١٩٦١ داڕشتو بە گوێرەی یاساكە هـەر رۆژنامەنووسـێك بـەڵێن دەدا پابەنـدی رەوشتی باش بێت بەرامبەر بابەتەكانیانو رەخنەگرتنیان لەكەسایەتییە ڕەسمیو ناڕەسمییـەكانو لەبـەر رۆشنایی بیرۆكەی ئەم یاسایە خانەی شەرەفی رۆژنامەگـەریو میـدیا دامـەزرا كـە وەكـو دادگایـەكی رۆژنامەنووسی دانرا بۆ سەپاندنی سزای دارایی بەسەر ئەوانـەی سەرپێچـی لەیاسـای رۆژنامەگـەریو بنەما رەوشتییەكانی پیشەی رۆژنامەنووسی دەكەن (١٣٣/١).

PDF 4 KURD

به پشتبەستن بە دەقەکانی مادە (١٠) لەدەستووری ساڵی ١٩٦١، حکوومەتی تورکیا یاسای دەزگای رادیۆو تەلەفزیۆنی ژمارە ٣٥٩ بۆ ساڵی ١٩٦٤ دەرکرد، بە پێی ئەم یاسایە دەزگاکەی کرد بە دەستەیەکی گشتی سەربەخۆ دوور لەدەسەڵاتی دەوڵەت، بەو پێیە ئۆپۆزسیۆن مافی دەربڕینی ڕاو پەخشکردنی پرۆپاگەندەی هەڵبژاردنی هەبێت بە ڕێگەی ئەم دەزگایەوە بە کاتێکی یەکسان لەگەڵ ئەو کاتو ماوەیەی دەزگاکە بۆ حیزبی دەسەڵاتدار دەیڕەخسێنێ.

یاسای دەزگای پلاندانانی دەوڵەت کە حکوومەتی کۆمیتەی یەکێتی نیشتمانی لەساڵی ١٩٦٠ دایڕشت هەرچەندە جەخت دەکاتە سەر زەروورەتی گرنگیدان بە پەرەپێدانی ناوچەی ڕۆژهەڵات (کوردستانی تورکیا) تا بگاتە ئاستی ناوچە پێشکەوتووەکانی دیکەی تورکیا، وەلێ حکوومەتە یەك لەدوایەکەکانی تورکیا درێژەیان بەسیاسەتی پشتگوێخستنی ئەو ناوچانە تاوەکو ساڵی ١٩٨٣ دا، لەم ساڵەشدا حکوومەتی کوودەتاکەی ١٢ی ئەیلولی ساڵی ١٩٨٠ یاسای پەرەپێدانی ناوچەی باشووری ڕۆژهەڵاتی ئەنادۆڵی دەرکرد، لەوڕا حکوومەتەکەی ئوزال هەمان ڕێچکەی گرتەبەرو چەندین پرۆژەی پەرەپێدانی لەوێ دامەزراند.

بەڵام ئەگەرچی دەستووری ساڵی ١٩٦١ سیستەمێکی نوێی دانا بۆ ئازادییە گشتییەکان کە تورکیا لەساڵی (١٨٧٦)ەوە واتا لەجاڕدانی مەشرووتییەت (دەستوور)ەوە لەرۆژگاری عەبدولحەمید بە خۆوەی نەبینیبوو، کە ئەویش پاڵی داوە بە هێزی هاوچەرخو زەمانەتی پراکتیزەکردنی دیموکراتی لەتورکیا بەشێوەیەکی باشو لەچوارچێوەی چەمکێکی پێشکەوتووخوازدا... کەچی ئەو دەستوورە (دەستووری ١٩٦١) خۆی گێل کرد ئاماژە بدات بە بارودۆخی کورد لەتورکیا، چونکە هیچ بڕگەیەك لەمادەکانی تاکید ناکاتە سەر مافی کەمە نەتەوایەتییەکان، حکوومەتی کۆمیتەی یەکێتی نیشتمانیش بە هیچ شێوەیەك هەموارکردنی بەسەر مادەکانی ١٤١و ١٤٢ لەیاسای سزاکانی تورکیا نەهێنا کە ڕێگری دەکەن لەدامەزراندنی پارتە کۆمۆنیستییەکانو پرۆپاگەندەی رووخێنەر. مادەی (١٦٣)یش لەهەمان یاسا ڕێگە دەگرێ لەدامەزراندنی حیزبە ئاینییەکانو پرۆپاگەندەی ئاینی بەرامبەر ئاینزاو گرووپە ئیسلامییەکانو بە هەمان شێوە بە پرۆپاگەندەی رووخێنەر دایاندەنێتو یاسا حسێبیان بۆ دەکات.

هێزە سیاسییە پێشکەوتووخوازەکانی تورکیا لەساڵەکانی شەستەوە تاوەکو ئەمڕۆ تێدەکۆشن بۆ هەڵوەشاندنەوە، یان هەموارکردنی ئەو مادانە لەیاسای سزاکانی تورکیاو لەم ڕێگەیەدا هەزاران کەسی بێتاوان بوونەتە قوربانی.

PDF 4 KURD

باسی دووەم

کوردو بزوتنەوەی چەپڕەوی لەتورکیا

عیسمەت ئینۆنۆی سەرۆکی حیزبی گەلی کۆماری لە٢٠ی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٦١و دوای هەڵبژاردنەکانی ١٥ی تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٦١، جڵەوی دەسەڵاتی گرتە دەستو بووە سەرۆکی حکوومەتی تورکیا، (جەمال گورسێل)یش بووە سەرۆکی کۆمار.. ئینۆنۆ کۆمەڵێکی ئێجگار زۆر کێشەوگرفتی ئابووریو کۆمەڵایەتیو سیاسی بۆ بەجێ مابوو، سەرباری خۆپیشاندانو مانگرتنو پەناگیریو فرە کێشەو گیروگرفتی تر (٨٢/١).. ئەوە بوو پشێوی هەمیسان دووبارە سەری هەڵدایەوەو حیزبەکانیش لەجاران زیاتر بڵاوبوونەوەو حیزبی نوێ پێکهاتن، هێندێکیان هەڵگری بیروبڕوای چەپو هێندێکیشیان هەڵگری بیروبڕوای ئیسلامی بوون. کێشە ئابوورییەکانیش لەسۆنگەی سیاسەتی کراوەیی لەپەنجاکان، روویان لەپەرەسەندن کردو قەبارەی قەرزی بیانیش لەسەر تورکیا لەساڵی ١٩٦٠ بە بڕی (٢) ملیار دۆلار چووە سەر.

حکوومەتەکەی عیسمەت ئینۆنۆ لە٣١ی کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٦١ رووبەڕووی یەکەمین مانگرتنی کرێکاران بۆوە، وەلێ توانی ئەو مەسەلەیە بە شێوەیەکی باش چارەسەر بکات، پاش ئەوەی خاوەن کارەکان بە دەنگی هەندێك لەداخوازی کرێکارانەوە هاتن. رەنگ بێت مەترسیدارترین کێشە بەرەنگاری حکوومەتەکەی عیسمەت ئینۆنۆی (خەلیفەی ئەتاتۆرکو سیاسەتمەداری زۆرزانو قاڵبووی دوو سەردەم لەتورکیا) بووبێت، خڕبوونەوەی کوتلە سیاسییە راستو چەپەکان بێت بە هەموو رەهەندە ئابووریو کۆمەڵایەتیو کلتوورییەکانیانەوە.. دەبینین لەشوباتی ساڵی ١٩٦٢ کۆمەڵێك لەرووناکبیرە چەپەکان کۆنگرەی دامەزرێنەری پارتی کرێکارانی تورکیا (TIP) کردەوە کە هەموو بزوتنەوە چەپڕەوو پێشکەوتووخوازو سوشیالیستەکانی لەتورکیا لەخۆ گرتبوو، ئەم تێکەڵە فرە رەگەزە لەڕووی بیروباوەڕو ئایدیۆلۆژییەوە، فاکتەرێکی ئەو ناکۆکییانە بوو بەرەی چەپ لەساڵەکانی ١٩٦٣-١٩٨٠ بە خۆوەی بینی تا گەیشتە سنوورێك یەکتر بە کرێگرتەو سیخوڕی تۆمەتبار بکەن. بەش بەحاڵی بەرەی ڕاستی تورکیاش، ئەوانیش بە پشتگیریی ژمارەیەك لەئەندامانی کۆمیتەی یەکێتیی نیشتمانی تورك ریزەکانی خۆیانیان رێك دەخست. ئەم بەرەیەش -بەرەی

PDF 4 KURD

راســـت- پێكهـــاتبوو لەچـــەند كۆمـــەڵێكی خـــاوەن هـــزرو بـــیروڕای جیـــاواز، لەئیخوانولموسلیمینەكانەوە بگـرە تـا دەگاتـە نەورەسـییەكان (ڕێبـازێكی ئاینییـە، سـەعید نەورەسی كورد دایمەزراند، بانگەشە دەكات بۆ دووركەوتنەوە لەهەر دیاردەیەكی ژیاریی نـوێ) ئەم بەرەیە ئەوانەشی لەخۆگرتبوو كـە دەیانویسـت تـەنها هاوكـاری لەگـەڵ توركیـا بكـرێ. كۆمەڵێكیش بانگەشەی دەكرد تەنها لەگەڵ ڕۆژئاوادا هاوكـاری بكـەن، سـەرڕای دەرەبـەگو خاوەن كارگەكانیش.

ململانێی نێوان ڕاستو چەپ لـەتوركیا سـەرەتا بـە دایـالۆگو لەسـەر لاپـەڕەكانی ئـەو ڕۆژنامەو گۆڤارانە بەڕێوە دەچوو كە ئەمانیش لەدوو بەرەدا خڕ بووبوونەوە، وەلێ ئەم دایالۆگە دیموكراتییە بە دیمەن دایالۆگێكی لەجۆرێكی دیكەی لەبنـدا بـوو، هێنـدەی نـەبرد لەشـێوەی دایالۆگێكی گەرمو بە چەقۆو دەمانچەو جارجاریش بە ڕەشاش سەری هەڵـدا، نـەخوازە پـاش دامەزراندنی حیزبی داد لەساڵی ١٩٦١و هەڵبژاردنی سـلێمان دیمیراڵـی - كۆنـە ئەنـدازیاری بۆری ئاوی ئەنكەرەو بەڕێوەبەری پێشووی فرۆتەنی تراكتـۆری فارگەسـۆنی ئـەمریكایی- بـە سەرۆكی ئەم حیزبە كەوا بە دەركەوت وەك نیازی هەبێت ڕابەرایەتی ئەم كۆمەڵـە ڕاسـتڕەوانە بكات، ڕۆژەكانی دواییش ڕاستیی ئەم پێكهاتـە سیاسـییەیان دەرخسـت، هەرچـی گۆڕەپـانی سیاسیش بوو، ناكۆكی توندی بەخۆوە بینی بـە تایبـەت دوای هـەوڵی ئـەو كوودەتایـەی كـە (تەلعەت ئیدمیر)ی بەڕێوەبەری فێرگەی جەنگی لە٢٢ی شوباتی ساڵی ١٩٦٢ بـەرپای كـرد، كاتێكیش ئەم هەوڵەی سەری نەگرت، خۆی دایە پەنای سەرۆكی كۆمار، بەڵام كە ئەمیشـیان لێی خۆش بوو و حكوومەت بە خانەنشینكردنی دەستەبەرداری بوو، كەچی دووبـارە لـە٢٠ی مایسی ساڵی ١٩٦٣ هەوڵی كوودەتای دووەمی داو دەرەنجام لەسێدارە درا (٨٤/١).

كۆمەڵە چەپڕەوەكان بە ڕێبەرایەتیی پارتی كرێكارانی توركیا (یـەكێتی یانـەكانی هـزری كلتووری FKF)یان دامەزراند، پێشتر یەكێتی قوتابیانی زانكۆی ڕۆژهەڵاتی ناوین لەئەنكەرە خۆیان ئەم كۆمەڵانەیان لەساڵی (١٩٦٣)وە دامەزراندبوو، لەوڕا یەكێتییەكە كۆنگرەی گشـتی خۆی لە٤ی كانوونی دووەمی ساڵی ١٩٦٣ لەژێر چاودێریی پـارتی كرێكـارانی توركیـا PIT گرێداو دەستە دامەزرێنەرەكەی بریتی بوو لە١٨ ئەندام (٥)یـان كـورد بـوون، یەكیەتییەكـە سوسیالیستی زانستیی وەك ڕێبازێـك بۆخـۆی هەڵبـژارد بـۆ خـەبات لـەپێناو سـەربەخۆییو دیموكراتیدا لەژێر دروشمی (شۆڕشی دیموكراتی میللی)و (٥٤) لقی لەهەر (٦٧) ویلایەتـەكانی توركیا دامەزراندو لقەكانی ئەستەمووڵو ئەنكەرەو دیاربەكرو ئەرزروم، چالاكترین لقـەكانی،

یەکێتیی یانەکانی هزربوون کەوا لەمیانەی ساڵانی ١٩٦٣-١٩٦٥ (واتە تا کاتی هەڵبژاردنە گشتییەکان) سەرقاڵی ڕێکخستنی ریزەکانی‌و ڕۆشنبیرکردنی ئەندامەکانی بوو بە هزری شۆڕشگێڕییانەی سوشیالیستی، لەکۆنگرەکەدا سەرۆکی یەکێتییەکە یوسف کۆبالی تاکیدی کردو گوتی:((ئێمە شەڕی ئیمپریالیزم‌و نۆکەرانی دەکەین لەناوەوەی وڵات بە یەکگرتنی هەموو هێزە شۆڕشگێڕییە دیموکراتییە میللییەکان)) (٢/٢٦٩).

زۆربەی ڕۆشنبیرانی کورد لەژێر ئاڵای ئەم یەکێتیە خەباتیان دەکرد، بەڵام لەساڵی ١٩٦٤ بەدوا لێی جیابوونەوەو هاتنە ناو (یانەکانی کلتووری رۆژهەڵات DKO)، ئەوە بوو یانەکان پەل‌وپۆپیان هاویشت‌و ئەو (١٨) ویلایەتانەشیان گرتەوە کە زۆربەی دانیشتوانیان کوردەو چڕی چالاکییەکانی لەویلایەتەکانی: وانو ئەرزروم‌و هەکاری‌و دیاربەکرو تونجلی‌و سعرد بوو.

یانەکانی کلتووری رۆژهەڵات خەباتی بە هاوکاری‌و هەماهەنگی لەگەڵ پارتی دیموکراتی کوردستان دەکرد. ئەم پارتە لەساڵی ١٩٥٦ هەوڵی دامەزراندنی درا، دواجا پارێزەری کورد فایق بوجاك نوێنەری ئۆرفا لەساڵی ١٩٦٣ دایمەزراندو کۆمەڵێکی زۆر لەرۆشنبیرو لاوو کرێکارو جوتیارو تەنانەت مڵکداریش لەدەوری کۆبوونەوە، بەمەش جیاوازی هەبوو لەگەڵ هەردوو پارتی دیموکراتی کوردستان لەعێراق‌و ئێران، چونکە حیزبێکی بنکە فراوانی جەماوەری بوو بە پێچەوانەی ئەو دوو حیزبە کە لەدەستپێکی دامەزراندنیان پشتیان بەستبوو بە دەرەبەگ‌و سەرانی عەشایەرەوە. بەڵام زۆری نەخایاند ئەو حیزبە چووە کۆڕی خەباتی ژێرزەمینییەوە بەهۆی راوەدوونانی لەلایەن رژێمی تورکیاوەو لەسۆنگەی پێکهاتە نەتەوەییەکەوە.

چالاکییەکانی یانەکانی کلتووری رۆژهەڵات روویان لەپەرەسەندن کرد، بۆ نموونە نووسەری کورد (مووسا عەنتەر) یەکەمین فەرهەنگی کوردی- تورکی دانا، نووسەری کوردی پێشکەوتووخوازی هاوڕێیی (محەمەد ئەمین بوز ئەرسەلان) زنجیرە کتێبێکی کۆمەڵایەتی لەبارەی کوردستانەوە، بە هەردوو زمانی کوردی‌و تورکی بڵاوکردەوە، وەك رۆمانی شەوی ڕەش‌و دووبارە بڵاوکردنەوەی داستانی مەم‌وزینی ئەحمەدی خانی بە پیتی کوردیی لاتینی‌و هەروا کتێبی بزوتنەوە میللییەکان لەکوردستان بە زمانی تورکی. بەڵام دامودەزگا ئاسایشییەکانی تورکیا خێرا ئەو زنجیرە کتێبانەیان قەدەغەکرد و دەستیان بە سەریاندا گرت. نووسەری کوردی چەپیش (موزەفەر ئەردۆست) ساڵی ١٩٦٤ لەئەنکەرە خانەیەکی چەپی بڵاوکردنەوەی بەناوی (خانەی بڵاوکراوەکانی چەپ) دامەزراندو (گۆڤاری چەپی تورکی

PDF 4 KURD

هەفتانە)شی دەرکردو تیادا زنجیرە وتارێکی بڵاوکردەوە دەربارەی پێوەندییە بەرهەمئامێزەکان بەلای هۆزانی (شەمدینلی)یەوە ئەم زنجیرە وتارانەی (توێژینەوەیەکی ئابووریو کشتوکاڵیو کۆمەڵایەتی)یان لەخۆ گرتبوو سەبارەت بە هۆزە کوردەکانی ناوچەی رۆژهەڵاتی ئەنادۆڵ، پاشان وتارێکی بە پێزی لەمەڕ دەرەبەگو کێشەی زەویوزار لەناوچەی باشووری رۆژهەڵاتی ئەنادۆڵ لەگۆڤاری رووناکی چەپی مانگانە بڵاوکردەوە (٣٤٥/١/٢)، ئەم گۆڤارە حیزبی کرێکارانی تورکیای تۆمەتبار دەکرد بە لەرێ لادەرو چاکسازیو کەڵك وەرگرتن لەپرەنسیپەکانی دیموکراتی فیلیپین لەکاری سیاسیو بەهەڵپەرستی لەکاری حیزبی.

کۆمەڵە راستڕۆکانیش، ئەمانیش بە لای خۆیانەوە چەند کۆمەڵەیەکی رۆشنبیریی تریان پێکەوەنا بۆ دژایەتیکردنی کۆمەڵە چەپەکان بەناوی (سەنتەرەکانی نموونەی بەرز) کە بیروهزریان لەپرەنسیپی هیگلو بیروبڕوای ئیسلامییەوە، وەردەگرت. ئەم سەنتەرانە وەك رێکخراوەکانی لاوان وابوون بەلای حیزبی نەتەوەیی لادێیی کۆماری (CKMP) کە (ئەلپ ئەرسەلان تورکیش)ی رابەری نەتەوە پەرستی توندڕۆ رێبەرایەتیی دەکرد، پاش ئەوەی (١٢) نوێنەر لەپارتی دادی دەسەڵاتدار (AP) جیابوونەوەو لەسەرەتایساڵی ١٩٦٥ هاتنە ناو ئەو حیزبەوە. گۆڤاری (ئۆتوکن- خوێندە)ی راست، زمانحاڵی حیزبەکەو ئەو رێکخراوانە بوو بەر لەوەی هیچ رۆژنامەیەکی تایبەت بەخۆیان هەبێت. ئەو لاوانە لەسەرەتادا ژمارەیان لە(٥٠٠) کەس زیاتر نەبوو (١٦٦/٣). بەڵام رۆژنامە راستڕەوەکان وا زێدەڕۆییان لەم ژمارەیە دەکرد تەنانەت وەك ئەفسانەیەك یا وەك دیوەزمەیەك لەتواناادا نەبێ بەرەنگاری بکرێ وایان لەقەڵەم دەدان.زۆربەی لاوەکان لەچینە رەشو رووتەکانی ناوچەکانی ناوەوەی ئەنادۆڵو لەوانەی هەڵگری بیروبڕوای وشكو توندڕۆی ئیسلامی بوونو کەوتبوونە دوای هەندێ لەو دەسکەوتە ماددییانە کە دەوڵەمەندو دەرەبەگو پیشەوەرانی سەر بەحیزبەکەو رێکخراوەکانیان بۆیانیان دابین کردبوو بەرێگەی کۆمەڵەکانی قەڵاچۆکردنی کۆمۆنیستیو یەکێتی نەتەوەیی خوێندکارانی تورك MTTBو ئەو دوای رێکخراوە دژە بزوتنەوە چەپەکان (٢٦٦/٣).

بەتاكو ئەندامانی سەنتەرەکانی نموونەی بەرزی راستڕۆیان دەگوت:(کۆماندۆ)یان (گورگە بۆرەکان)، ئەم ناوەی دواییان لەنازناوی کەمال ئەتاتۆرك (گورگی بۆر)ەوە، وەرگیراوە کە (هـ.س.ئارمسترۆنگ) کتێبێکی بە هەمان ناونیشان لەمەڕ مستەفا کەمال ئەتاتۆرك دامەزرێنەری تورکیای نوێ دانا (ئەلپ ئەرسەلان تورکیش)یش پرەنسیپەکانی ئەتاتورکی قۆزتەوە بە ئاوێتەکردنی لەگەڵ راستڕەوییەکی توندو بیری دامەزراندنی دەوڵەتێکی تورانی

مەزنی هێنایە ئاراوە کە (٢٠٠) ملیۆن کەس بە رەگەز تورك لەخۆ دەگرێ‌و لەناوچەی سانگیانگ لەباکووری چینەوە تا دەریای سپیی ناوین درێژ دەبێتەوەو بە کۆمارەکانی ئاسیای سۆڤێتی ناوەند دەڕوات.. بۆیە ئەم بیروبڕواو پرەنسیپانەی حیزبی نەتەوەیی کۆماری، هەست‌و هۆشی ئەو گەنجە هەرزەکارو هەژارانەی داگرتەوە کە سەنتەرەکانی نموونەی بەرز بە پارەو پووڵ‌و چەك‌و تەقەمەنی‌و دابینکردنی شوێن‌و پەناگە یارمەتی‌و کۆمەکیان دەکردن (٣٨/٧) بە نیازی دەستدرێژیکردنە سەر هێزە چەپەکانی تورکیا.

حیزبی گەلی کۆماری بە سەرۆکایەتی عیسمەت ئینۆنۆ، لە ململانێی نێوان چەپ‌و راست لەتورکیا بەرجەستەی لەرەوتی مامناوەند دەکرد. ئەم حیزبە رۆژنامەوانی شاعیر (بولەند ئەجەوید)ی بە ئەمینداری گشتی خۆی هەڵبژارد. ئەجەوید هەوڵیدا پرەنسیپێك یان فۆرمێکی سیاسی بدۆزێتەوە حیزبەکەی پاڵی پێوە بدات بەتایبەتی ئەم حیزبە تێکەڵەیەکی جیاجیای لەبیروبۆچوونی دیموکراتی‌و چەپ‌و لیبراڵی لە خۆ گرتبوو لەدەرەنجامی مانەوەی لەدەسەڵاتدا بۆ زیاتر لەچارەگە سەدەیەك، بۆیە لەمێشکیدا ئایدۆلۆژییەتێکی نوێ سەری هەڵدا ناوی لێنا (چەپی مامناوەند) کە زۆر نزیك بوو لەسوشیالیزمی فابیی بەریتانیاوە، دیارە ئەجەوید فابییەکان کاریگەرییان کردۆتە سەر ئەو دەمەی مولحەقی رۆژنامەنووسی بوو لەباڵیۆزخانەی تورکیا لەلەندەن.

لەساڵی ١٩٦٦ ژەنراڵ (جەمال گۆرسێل)ی سەرۆك کۆمار مرد، کۆمەڵەی نیشتمانی (واتە: پەرلەمان) ژەنراڵ (جەودەت سۆنای)ی سوپاسالاری ئەو ولاتەی بە سەرۆکی نوێی کۆمار هەڵبژارد، بەلام (سۆنای) کابرایەکی لاواز بوو، بۆیە کاریگەرییەکی سەربەخۆ یان یەکلاکەرەوەی نەبوو لەسەر رەوتی رووداوەکانی تورکیا کە پڕبوون لەپشێوی‌و ئالۆزی‌و بگرەو بەردەو ململانێی توندی چاوەڕوانکراو. سۆنای وای بە باش زانی خۆی بداتە پەنای (سلێمان دیمیراڵ)ی رێبەری حیزبی داد، لەبەر ئەوە پشتگیریی لەرەوتی توندڕۆی راستی لەولات دەکردو هانی دەدا لەسیاسەتە نێوخۆیی‌و دەرەکییەکانی چ لەدەسەلات یان لەئۆپۆزسیۆندا بەرەو پێشەوە هەنگاو هەڵێنێ. لەدەرەنجامی ئەمەدا ململانێی حیزبی لەجاران زیاتر سەری هەڵدایەوە لەنێوان بەرەی راستی توندڕۆ بە سەرۆکایەتی سلێمان دیمیراڵ‌و لەنێوان حیزبی گەلی کۆماری کە پرەنسیپی چەپی مامناوەندی وەك رێبازێك بۆخۆ هەڵبژارد لەکۆنگرەی گشتی هەژدەمینییدا کە لە٢١ی تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٦٦ بەسترا، ئەوە بوو (بولەند ئەجەوید)ی ئەمینداری حیزبەکەو خاوەنی بیرۆکەی (چەپی مامناوەند) توانیی کایە سیاسییەکە بۆ خۆی بباتەوە نەك تەنها لەدژی

PDF 4 KURD

نەیارەکانی لەناو حیزبەکە، بەڵکو لەدژی (عیسمەت ئینۆنۆ)ی ڕێبەری حیزبەکەش کەوا ئەگەر بە فشاری ڕێکخراوەکانی لاوانی سەر بە حیزبەکە نەبوایە، بەم ئایدۆلۆژییەتە تازەیە ڕازی نەدەبوو (٨٥/١). لێرەدا وەهاو لەو لایشەوە حیزبە بچووکەکان هەوڵیان دەدا لەسەر پەتی ناکۆکیو بگرەو بێنەی هەردوو حیزبە گەورەکە: حیزبی دادوو حیزبی گەلی کۆماری، یاری بکەن.

کورد وەکو هەموو کەمە نەتەوەییەکانی جیهان چووبوونەوە پاڵی بەرەی چەپ بە هەموو باڵەکانییەوەو پشتگیرییان دەکرد، چونکە نەتەوەی بچووك یان کەمایەتی ناتوانێ لەگەڵ کلتوورەکەیدا بژیو مومارەسەی زمانەکەی بکاتو ئەدەبەکەشی گەشە بسێنێ، تەنها لەکەشێکی دیموکراتی دوور لەشوفینیستیی نەتەوەی گەورەو چاودێری هێزی توتالیتاری دەمارگیری ئیدیۆلۆژی، نەبێت. لێرەدا کورد ڕێژەیەکی گەورەیان پێك دەهێنا لەئەندامانی هەموو ڕێکخراوە چەپو حیزبە سوشیالیستیە ئاشکراو نهێنییەکان، بگرە ژمارەیەکیش لەهزرڤان و خەباتگێڕانی کورد سەرکردایەتی هەندێك لەم ڕێکخراوە سیاسییانانەیان دەکرد، جگە لەوە چەند ڕێکخراوێکی سیاسی تایبەت بە خۆیشیان هەبوو. لەبەر ئەمە ڕۆژنامەکانی تورکیا لەو سەروبەندە چەندین هەواڵو ڕاپۆرتییان بڵاو دەکردەوە لەبارەی گرتنی نووسەرە چەپو ڕووناکبیرە سوشیالیست و ئاشتیخوازەکان بە تۆمەتی مومارەسەکردنی چالاکی لەدژی دەوڵەتو پێشکەشکردنی کۆمەكو پشتگیری بۆ ئەو کوردانەی تۆمەتبار کرابوون بە ئەنجامدانی بزوتنەوەی جوداخوازیو مامەڵەکردن لەگەڵ حیزبی شیوعی تورکیا کە لە ساڵی (١٩٦٢)ەوە قەدەغە کرابوو.

بزوتنەوەی گەلی کورد لەتورکیا لەساڵی ١٩٦٧ گەشەیەکی بەرچاوی بەخۆوە بینی چ وەك بزوتنەوەیەکی نەتەوەیی کورد، یان لە چوارچێوەی ئەو بزوتنەوە چەپە تورکییەی کە تا ئەو مێژووە دانی نەدەنا بەبوونی کێشەیەك بەناوی کوردەوە لەتورکیا. جا ئەگەر حیزبی چەپی تورکیا لە هەڵبژاردنی ساڵی ١٩٦٥ (١٥)پانزە کورسی لەپەرلەمان بەدەست هێنا، ئەوا (٤) ئەندامیان کورد بوون، بەڵام ئەم حیزبە تەنها (١) کورسی لەئەنجومەنی پیران بەدەست هێنا، ئەویش خاتوو (حیکمەت ئیشمەن)ی ئەندازیاری کشتوکاڵی پڕی کردەوە (٢٨/٦).

ساڵی ١٩٦٧ پەرەسەندنێکی گەورەی ڕۆشنبیریی لەسەر ئاستی کلتووری هێزی چەپی کوردیی بەخۆوە بینی، ئەوە بوو ڕۆشنبیرانی کورد توانییان چەندین ڕۆژنامەو گۆڤار دەربکەن، وەك: (دەنگی تازە)ی ڕۆژانە لەئەدەنە، خاوەنی محەمەد تاهیر بوو، ڕۆژنامەی ڕۆژانەی (قەڵای

سەرکەش) لەلایەن فازل سیقتاش لەئاگری، رۆژنامەی (ئاسـۆ)ی رۆژانـە: لەلایـەن محەمـەد عەلی لەدیاربەکر. گۆڤاری (فوراتی نویٚ)ی مانگانە لەلایەن فیکرەت مایش ئۆغلۆ لەشاری (عەزیز)، رۆژنامـەی (شـۆڕش)ی رۆژانـە، لەلایـەن خـاوەنی: دونـدار ئـۆزدان لەئـەرزروم، رۆژنامەی رۆژانەی (هوشیاری) لەلایەن ئیبراهیم خەتیب ئۆغلو لەهەکاری، (دەنگی فـارتو) رۆژنامەیەکی هەفتانە بوو لەلایەن حەسەن فیرات لەشاری موش دەردەچوو، گۆڤاری (دەنگی لاوان)ی هەفتانە، لەلایەن یوکسل سیرت لەشاری توقات (١٣٦/٨).

هەموو ئەم رۆژنامەو گۆڤارانە بەزمانی تورکی دەردەچوون، بەڵام ناوبەناو چـەند پارچـە شـیعرێکی کوردییـان بـەپیتی لاتـینی، یـان چـەند لێکۆڵینەوەیـەکی فولکلـۆری ناوچـەی رۆژهەڵاتی ئەنادۆڵو چەند وتارێك لەمەڕ بزوتنەوە رزگاریخوازییەکانو زەروورەتی ئەنجامدانی گۆڕانکاریو پەرەپێدانیان بڵاودەکردەوە لەناوچەی رۆژهەڵاتی ئەنادۆڵ. وەلیٚ گۆڤاری (یـەنی ئاقش- رەوتی نویٚ)ی مانگانە کە لە ئەنکـەرە لەلایـەن خاوەنەکـەی (عـەباس ئیـزۆل)ەوە دەردەچوو لەهەر ژمارەیەکیدا چەند چامە شـیعرێکی کـوردیو لێتوێژینـەوەی فولکلـۆریو راپـۆرتی لەمـەڕ پشتگوێخسـتنی ئانقەسـتی ناوچـەی رۆژهـەڵاتو باشـووری رۆژهـەڵاتی ئەنادۆڵەوە بڵاو دەکردەوە و رەخنەی توندی دەگرتە رێبازە شۆفێنیستییەکەی حکوومەتەکەی دیمیراڵ. لەسـۆنگەی ئەمـەدا کاربەدەسـتانی تورکیـا گۆڤارەکـەیان- لـەپاش دەرچـوونی ٧ ژمارە- لەساڵی ١٩٦٧ داخست بە بیانووی بڵاوکردنەوەی بابەتی دژ بە یەکێتی نیشتمانیو بانگەشەکردن بۆ بیروهـزری جیابوونـەوە لـەتورکیا. رۆشـنبیرانی کـورد لەرێگـەی خانـەی بڵاوکردنەوەی (کۆمەڵە)و (ئەنادۆڵ)یشەوە، چەندین بڵاوکراوەو کتێبو پەرتووکیان بە زمانی کوردیو بە پـیتی لاتـینی بـە سـوود وەرگـرتن لەنـەبوونی سانسـۆری پێشـوەخت لەسـەر چاپەمەنی، بڵاودەکردەوە، هەرچـەندە لـەدوای بڵاوکردنـەوەیان کاربەدەسـتانی تـورك ئـەو بڵاڤۆكو کتێبانەیان کۆدەکردەوە و دەستیان بەسەردا دەگرت و قەدەغەیان دەکرد.

هەر لەهەمان ساڵی ١٩٦٧یش، حکوومەتی دیمیراڵ یاسای ژمارە (٧٦٣٥/٦) دەرکـرد، بەگوێرەی ئەم یاسایە قەدەغە بوو هەر بڵاوکراوەو کتێبو کاسێتو شریتی تۆمارو فیلمێـك بە زمانی کوردی بهێنرێن بۆ نـاو تورکیـا. ئەمـەش دەنگدانەوەیـەکی گـەورەی لەناوەنـدە دادوەرییەکانی ئەورووپادا هورووژاند.

کاتێکیش رۆژنامە راستڕۆ تورکەکانی، وەك: (دەوڵەت)و (ئوتوکن)و (هرکون) هێـرشو پەلاماری توندیان لەدژی بەرەی چەپی تورکیا پەرەپێدا، بەتایبەتی لەدژی کوردەکـانی ئـەم

PDF 4 KURD

PDF 4 KURD

بەرەیەو تۆمەتباریان دەکردن بە کرێگرتەی شیوعیو بە گێڕەشێوێنو بەتێکدەرانی ریزەکانی گەل وەسپیان دەکردنو هەڕەشەیان دەکرد لەتورکیا دەربکرێن، کاردانەوەیەکی بەهێز بـەلای رێکخراوەکـانی قوتابیانـەوە لـە١٩ شـاری کوردنشـین لەویلایەتـەکانی رۆژهـەڵات روویـدا (٢٠٨/١/٢) ئەوە بوو چەند خۆپیشاندانێکی بێدەنگیان لەتەمووزی ساڵی ١٩٦٧ ئەنجامدا. هەمان ئەو رێکخراوانەش داوایان لەهاوڵاتیانی هەردوو شارە گەورەکەی سیلوانو دیاربـەکر کرد خۆپیشاندانی نارەزایی دەربڕین بکـەن. لـەدوای ئـەم بانگـەوازە لـەرۆژی ١٩٦٧/٨/٣ لەشاری سیلواس (١٠) هەزار خۆپیشاندەر رژانە سەر شەقامو لەشـاری دیاربـەکریش (٢٥) هەزار خۆپیشاندەر رژانە شەقامەکان وەك هەولێکی نەترسو بوێرانە بەرامبەر بە دەسەڵاتو هێزە راسترۆکانی تورکیا لەلایەكو لەلایەکی دیکەشـەوە بـۆ پێشـاندانی هێزیـان لەپێشـی دەولەت (١/١٠). بەڵام حکوومەتی حیزبی (داد) وەك پیشەی هەموو جارێکی بە شـێوازی سەرکوتکردنو تۆقاندن رووبەڕوویان بۆوەو دەیەها کەسیان لەخۆپێشاندەران گرتو هەواڵەی دادگایانیان کرد.

بـە گشـتی، سـاڵی ١٩٦٨ بـە خـاڵێکی وەرچـەرخان دادەنـرێ لەمێـژووی بزوتنـەوەی هاوچەرخی کورد لەتورکیا، لەم ساڵەدا کورد کۆڕو کۆبوونەوەی جەماوەرییان رێکخستو بۆ یەکەمین جار وتاربێژان بە زمانی کـوردی وتاریـان پێشـکەش کـرد (٨٥/١). مشـتومڕی توندی نێوان هێزە چەپەکانیش جۆرێك لەیەکڕیزی شۆڕشگێڕیی لێکەوتەوە لەنێوان خـەباتی لادێییو خەباتی شار لەلایەكو لـەنێوان خـەباتی کرێکـارانو جوتیـاران لەلایـەکی تـرەوە، دەبینین گۆڤاری (ئایدینلیك- رووناکی)ی مانگانەی چـەپ بـوو بـە دوو بەشـەوە: گۆڤـاری رووناکی شۆڕشگێریی پرۆلیتاری بە سەرپەرشتی نووسەری پێشکەوتووخواز جەنگیزجانـدار، ژمارە (١)ی لەتشرینی دووەمـی سـاڵی ١٩٦٨ دەرچـوو، لـەوڕا رۆژنامـەی (روونـاهی)ی هەفتانە کە سەرنووسەرەکەی ئۆرال چالیشیر بوو لایەنگیری رەوتی مارکسیزمی دەکرد، بەڵام گۆڤاری (رووناهی)ی مانگانەی سوشیالیستی کە نووسەری چـەپی کـورد (دۆغـۆ برنجیـك) سەرپەرشتی دەکرد بەرجەستە بوو لـەرەوتی مارکسـی- لینینیـزم. هەرچـی رەوتـی چـەپی سێیەمیش بوو ئەو بزوتنەوە نیشتمانییە دیموکراتییـە نوێنەرایـەتیی دەکـرد کـە نووسـەری پێشکەوتووخواز میهری بیللـی سـەرکردایەتی دەکـردو هـەموو رەوتێکـی سوشیالیسـتیو دیموکراتیو چەپی نیشتمانی لەتورکیا لەخۆ گرتبوو. رۆژنامـەی (کرێکـارانو جوتیـاران)ی هەفتەیی زمانحاڵی بزوتنەوەکە بوو و رێکخراوەکانی (یـەکێتی لاوانـی شۆڕشـگێڕی تـورك

(TDGF)یش سەر بە بزوتنەوەکە بوو، ئەم ڕێکخراوانە لەسەر داروپەردووی بەرەی یەکگرتوو BC کە چەپەکانی لەخۆگرتبوو-ماوییەکان نەبن- لەخۆ گرتبوو، بەڵام حیزبی کرێکارانی تورکیا TIPوەك ڕەوتێکی چەپی چوارەم کادیرانی خۆی لەڕۆشنبیرانی چەپی تورك‌و کوردی بەلای خۆیەوە پاراست، بەڵام لەلایەن هەرسێ ڕەوتەکەی ترەوە بە لەرێ لادەر تۆمەتبار بوو، یەکێتی قوتابیانی تورکیش لەژێر سەرپەرشتی حیزبی کرێکارانی شیوعیی تورکیادا بوو.

ئەگەرچی، بزوتنەوەی مارکسیزمی ماوی- بەناوی ماوتسی تۆنگ- لەم ماوەیەدا بە تایبەت دوای دامەزراندنی حیزبی کرێکاران‌و گوندییانی شۆڕشگێڕ TIKP، گەشەی سەند، لێ نووسەری کوردی چەپ (دوغۆ برنجیك) کۆمیتە زانستی‌و گوندییەکانی کار لەناوچە جیاجیاکانی تورکیا بە تایبەت لەناوچەی ڕۆژهەڵات پێکهێنا بە ئامانجی پێشکەشکردنی کۆمەك‌و یارمەتی بۆ جوتیارو کرێکارەکان، لەوڕا ڕووناکبیرانی شۆڕشگێڕ ئەم ئەرکەیان لەئەستۆ گرت، خوێندکارەکانیش لەکاتی پشووەکانیاندا بەشدارییان لەم کارە کرد، لەکاتێکدا ڕۆشنبیرە سۆشیالیستە خەوندیدەکان لەدەوری گۆڤارەکانی: (دوریم- شۆڕش) کە گوزارشتی لەبۆرژوای بچووکی نیشتمانی دەکرد، (تولرك صولوی چەپی تورك) ڕۆژنامەی (قورتولوش- نووسین)ی تایبەت بە سوشیالیستە چاکسازییەکان، کۆبوونەوە.ئەم بڵاوکراوانە لاپەڕەکانیان واڵا کردبوو بۆ بڵاوکردنەوەی هەر بیروبۆچوونێکی سوسیالیستی‌و چەپڕەوی لەتورکیا.

ساڵی ١٩٦٨ ساڵی لاوان بوو لەتورکیاو جیهان. ئەو بزوتنەوە قوتابییەی لەفەرەنسا لەهەردوو مانگی مایس‌و حوزەیران لەو ساڵە هەڵایسا، بەرەو تورکیاش گواستییەوە، تەنانەت وەك ژانێکی لێهات بۆ سەرهەڵدانی بزوتنەوە گەلێکی توندڕۆ لەتورکیا. دەبینین لەدەستپێکی هەمان ساڵ: بزوتنەوەی کرێکاری لە(زونگولداق) تەقینەوە، لەهاوین کرێکاران دەزگاکانی کۆمپانیای (دەربی)یان داگیرکرد، کرێکارانی پیترۆکیمیاوییەکان لەئەستەمووڵ دەستیان بە مانگرتن کرد، بگرەو بەردەی گوندییەکان لەگەڵ خودان زەوی‌وزارەکان لەناوچەی مالی، خەباتی دانیشتوانی شاری تەنەکە لەئەنکەرە لەدژی رووخاندنی ئەو خانووانانەیان کە بە شێوەی ناڕەوا بە دیدی حکوومەت بنیات نراون، وەگەڕنەخستنی کارگەکانی (کاول‌و ئیمتاش‌و فینفیس) لەلایەن کرێکارەکانیانەوە...هتد. هەموو ئەم ڕووداوانە نیشانەی گۆڕانکاری گەورە بوون بە لای بزوتنەوەی کرێکاری لەخەباتی ئابووریەوە بەرەو خەباتی

سیاسی (٤١/١/٢). یەکێتی هێزە شۆڕشگێڕەکانی تورکیاش TDGB دامەزرا کە لەئەنکەرە لەنیسانی ساڵی ١٩٦٨ خۆپێشاندانە گەورەکەی سازدا لەدژی ئیمپریالیزمو نۆکەرانی، بزوتنەوەکانی مانگرتنو داگیرکردنی قوتابخانەو زانکۆکانیش لەحوزەیرانی ساڵی ١٩٦٨ لەلایەن خوێندکارانی چەپی خوێندنی بالا، ئەنجام درا، لەم بارەیەوە پرۆفیسۆر سولحی دونمز ئار مامۆستای جەزا لەزانکۆکانی تورکیا دەڵێت: یەکێك لەو خوێندکارانەی لەساڵی ١٩٦٨ زانکۆی ئەستەمووڵیان داگیرکرد لەنەتەوەی کوردو تۆمەتبار کرابوو بە جوداخوازی بەو تۆمەتەش حوکم دراو یەکێك بوو لەژمارەیەکی زۆر لەوانەی رابەرایەتی بزوتنەوەی خوێندکارانیان دەکرد لەساڵی ١٩٦٨ (١٤٢/٩)، ئەو بزوتنەوەیەی کە بۆ یەکەمین جار هوتافی بۆ ژیانی گەلانی تورکیا هەڵدا لەبری هوتاف هەڵدان بە ژیانی گەلی تورك وەك ئەوە پێشتر ئەوەیان دەکرد.. کوردیش ناوی مناڵەکانیان بە ناوە کوردییەکانەوە دەنا وەك تەحەددایەك بەرامبەر بە دەسەڵاتدارانی تورك لەلایەكو لەلایەکی تریشەوە وەك شانازیکردن بە رەسەنایەتیی نەتەوەیی گەلی کورد.. پاشانیشو لەهەمان ساڵی ١٩٦٨ بزوتنەوەگەلێکی مانگرتنو نارەزاییدەربڕینو پەناگیری لەدژی سەردانی کەشتییە جەنگییەکانی شەشەمی ئەمریکا بەرەو بەندەرەکانی تورکیا لەهەریەك لەشارەکانی ئەستەمووڵو ئیزمیرو سامسۆنو مەرسین لەمانگی ئاب روویاندا. هەر لەو ساڵەداو لەمانگی تشرینی دووەم دوو هەزار جوتیار بە خۆیانو تراکتۆرەکانیانەوە لەکێڵگەکانی پەموو لەدەوروبەری ئەزمیرەوە بەرەو شاری ئەزمیر وەرێ کەوتن. ئەنجومەنی شوورای پەروەردەی شۆڕشگێڕیش کۆبۆوە بۆ لێکۆڵینەوە لەبارودۆخی مامۆستایان لەتورکیاو داوای چاککردنی باری گوزەرانیان بە رێگەی مانگرتنو خۆپێشاندانەوە، ئەمەش بووە هۆی رەوانەکردنی ژمارەیەکی زۆر لەئەندامانی شووراکە بۆ بەردەمی دادگاکانی تورکیا (٤٢/١/٢)و چەندین کەس لەو ئەندامە بەند کراوانە لەمامۆستایانی کوردی ناوچەکانی: دیاربەکرو ئەرزرومو وانو سعردو ماردین بوون. لەولاشەوە (بوڵەند ئەجەوید)ی سکرتێری گشتیی حیزبی گەلی کۆماری سەرکردایەتیی ئۆپۆزسیۆنی دەکرد لەدژی حکوومەتەکەی دیمیراڵو لەسەردانەکانی دا بۆ ناوچە لادێیەکانی تورکیا بە تایبەت لەناوچەی رۆژهەڵات، تێدەکۆشا بۆ رۆشنبیرکردنی جوتیارانی تورکیاو کۆکردنەوەیان لەدەوری حیزبەکەی بە پرەنسیپو بیروباوەڕەکانی چەپی مامناوەند کە حیزبە ئۆپۆزسیۆنەکەی پێڕەوی دەکرد.

هەرچەندە ئەم بزوتنەوانەی کە چەپی تورکیا ئەنجامی دەدان، جۆشدانێك بوو بۆ خـەبات لەدژی ئیمپریالیزمو نۆکەرە کۆنەپەرستەکانی، ئەوا بەرەی راستی تورکیاش بە سەرکردایەتی حیزبی (داد)ی دەسـەڵاتدار هێزەکـانی کـۆ دەکـردەوەو ڕیزەکـانی خـۆی پتـەو دەکـرد بـۆ بەرەنگاربوونەوە لەچەپەکان، بە پشتگیریی کۆماندۆو حیزبی نەتـەوەیی لادێیـی کۆمـاریو یانەکانی نموونەی بەرز بۆ پەلاماردانو هێرشبردنە سەر کۆنگرەکانی چـەپی تـوركو هـەوڵی بـلاوە پێکردنـی خۆپێشـاندانەکانیان بـە زەبـری دارو شـێوازی توندوتیـژی، بـۆ نموونـە کۆماندۆزەکانی (گورگە بۆرەکان) هێرشیان بردە سەر هەڵبژاردنی خوێنـدکارەکانی کۆلێـژی ماف لەئەستەموول کە لەژێر ئالای یەکێتی قوتابیانی چەپی تورك تێدەکۆشان. لەدەستپێکی ساڵی ١٩٦٩یش هەمان ئەو گورگە بۆرانە بـوون پـەلاماری کـۆڕی کۆلێـژی کشـتوکاڵییان لەئەستەموول دا (٢٦٦١/١/٢).

حیزبـی (داد)ی راسـترەوی دەسـەڵاتدار بـە گـرتنی ئەنـدامانی رێکخـراوە چـەپەکانو کۆکردنەوەو قەدەغەکردنی کتێبـە سـەندیکاییو سوشیالیسـتییەکانو داخسـتنی کۆمەڵـە چەپەکان بە فەرمانی ئیداری یان پراکتیزەکردنی مادەکانی ١٤١و ١٤٢ لەیاسای سـزاکانی تورکیا بە تۆمەتی نواندنی چالاکی کۆمۆنیستی، دەیەویست هزری خەڵکی ئامادە بکات بۆ جاڕدانی حوکمی عورفیو باری نائاساییو کپکردنی ئازادییە گشـتییەکان. لەهـەمان کـات نوێژی بە کۆمەڵ لەزۆربەی مزگەوتەکانی ئـەنادۆڵ دەسـتی پێکـرد، دوای ئـەوەی کۆمەڵـە ئاینییەکان هەموو موسلمانەکانیان هان دا بۆ بەستنی ئەو نوێژە بە کۆمەڵییەو نەفرەتکردن لەکۆمۆنیستی کە بەرجەستە لەبزوتنەوەی چەپ لـەتورکیا دەکـەن، نـەخوازە پـاش ئـەوەی بزوتنەوەی چەپ نیۆماڵی خۆی رێکخستو هێزی شۆڕشگێڕیی (Dev-Guc) پێکهێنا کـە دواتر لەمیانەی رووداوە سیاسییەکانی ساڵانی ١٩٦٩-١٩٧١ رۆڵی گـەورەی گێـڕاو شـارە گەورەکانی تورکیاش شەڕو پێکدادانی خوێناوییان تیـا رووی دا لـەنێوانیانو لـەنێوان ئـەو کۆماندۆ راسترەویانەی کە لەلایەن کاربەدەستانی حکوومەتەوە هان دەدران.

ساڵی ١٩٦٩ دەستپێکی کۆشتنی بە تاکی بەخۆوە دی لـەنێوان بـەرەی راسـتو چـەپ لەتورکیا. قوتابیانی زانکۆی خۆرهەڵاتی ناوینیش لەئەنکەرە لە٦ی کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٦٩ ئوتۆمـۆبیلی بـالیۆزی ئـەمریکا (کومـەر)یان سـوتاند، کۆمـەر یـەکێك بـوو لەبەکرێگیراوانی ئاژانسـی هـەواڵگری ناوەنـدیی ئـەمریکا (CIA)و تاوانبـارێکی شـەڕی ڤیەتنامیش بوو (٢٧٠/٣)، ئەمە لەو کاتەدا روویدا ناوبراو سەردانی ئەو زانکۆیەی کرد کە

PDF 4 KURD

بە قەڵایەکی چەپی تورك دادەنـراو سەرۆکەکەیشـی پرۆفیسـۆر (ئـەردال ئینۆنـۆ)ی کـوڕی سەرۆکی ناسراو عیسمەت ئینۆنـۆ بـوو کـە لەسـاڵی ١٩٨٣ بـەدوا بـووە رابـەری حیزبـی دیموکراتی سوشالیستی میللی SHP.

حکوومەتی دیمیراڵ لەسەرەتای سـاڵی ١٩٦٩ یاسـای پاراسـتنی سیسـتمی دەسـتووری دەرکردبوو بە نیازی کپکردنـی ئـەو ئازادییـە گشـتییانەی کـە دەسـتووری سـاڵی ١٩٦١ فەراهەمی کردبوون، یاساکە هەمیسان بۆ تێکـدانی سـەربەخۆییبوونی دەزگـای ئێسـتگەو تەلەفزیۆنی تورکیا TRT بوو کە دەستووری ١٩٦١ وەك دەزگایەکی سـەربەخۆ لەدەوڵـەت جیای کردبۆوە. حکوومەتی دیمیراڵ نیازیشی بوو لەپشتی یاسای ناوبراوەوە گورزێك بکێشێ بەو بزوتنەوە خوێندکارییەی زۆر پەرەی سەندبوو پاش مـانگرتنی قوتابیـان لـەئامادەبوونی وانەکانو پەناگیرییان لەحەرەمی زانکۆدا کە بە پێی مادە (٢١) ئەو دەستوورەو پرەنسـیپی سەربەخۆییبوونی زانکۆ، هێزەکانی ئاسایشی تورك نەیانـدەتوانی سـنووری نـاو زانکۆکـان ببەزێنن.

بەڵام ئامانجی گەورەی دیمیراڵ لەداڕشتنی ئەم یاسایە، ئـەوە بـوو هـەرچ بزوتنەوەیـەکی بەرهەڵستکار یان هەر کەسێکی دژ بەو رژێمە نیمچە داگیرکـراوو نیمچـە دەرەبەگایەتییـە لەسای حکوومەتەکەیدایە لەتورکیا، بە تۆمەتی تێکدانی سیسـتمی دەسـتووری تۆمـەتبار بکات وەك بیانوویەك بۆ گرتنیو لەدواییشدا رەوانەی دادگای بکات.

ئەوە بوو بۆ نارەزایی دەربڕین بەرامبەر دەرچوونی ئەم یاسایەو لەدژی پێشێلکارییەکانی حکوومەت لەهەمبەر ئازادییە گشتییەکان، (٣٠) هەزار لـە کرێکـارانی (سـۆمەر بـەنك) مانگرتنێکی گشتییان ئەنجامدا. کرێکـارانی (٢٥) کۆمپانیـاو کارگـەش بـە کۆمپانیـای (سنجەر)ی درووماني ئەمریکاییشـەوە مانیـان گـرت بـۆ پشـتگیریکردن لـەکرێکارەکانی (سـۆمەر بـەنك)و داواشـیان کـرد بـۆ زیـادکردنی کرێکانیـانو باشـکردنی گوزەرانیـان (٢٦١/١/٢).

لە١٥ی شوباتی ١٩٦٩ بەرەی چەپ، دوا بەدوای رێپێوانە ئاشتییانەکەی مامۆستایان، لەهەمان رۆژ داوای کرد رێپێوانێکی ئاشتییانە لەئەستەمووڵ ساز بـدرێ. لـەم رێپێوانـەدا لاوانو قوتابیانو کۆمەڵێکی زۆر لەکرێکاران بەشدارییان کرد، لەبەر ئەوە چـەند گرووپێـك لەکۆماندۆزو راسـترەوەکان بـەرەنگاری رێپێوانەکـە بوونـەوەو لەدەرەنجامـدا دەیـان کـەس لەگۆڕەپانی تەقسیم لەئەستەمووڵ کوژرانو سەدانی دیکەش بریـندار بـوون (٨٦/١). دوای

PDF 4 KURD

ئەم رووداوە یەکێتی سەندیکا کرێکارە شۆڕشگێڕەکان Disk بۆ پشتگیریکردنی لاوانو قوتابیانو مامۆستایانو بۆ نارەزایی دەربڕین لەبەرامبەر بێدەنگی هێزەکانی ئاسایشو یارمەتیدانیان بۆ پێشێلکردنی دەستووری ١٩٦١ لەلایەن راستڕەوەکانەوە، جاڕی مانگرتنی گشتییان دا.

لەرۆژی ١٦ی نیسانی ١٩٦٩ بەرەی میللی پێشکەوتنخواز بانگەوازی بۆ هەموو هێزە چەپەکان کرد رێپێوانێکی گەورە لەدیاربەکر ساز بکەن، ئەوە بوو جەماوەرێکی زۆر لەکرێکارو لاوانو خوێندکارانو خەڵکی گوندیی ناوچەکانی: ئاق حەسارو ئودامشو دیاربەکرو ئەنتاکیەو ئەنکەرەو زونگڵداقو ئەستەمووڵ کۆبوونەوەو رێپێوانێکی گەورەیان لەسەنتەری شاری دیار بەکر (مەڵبەندی کوردستان) دەستپێکرد بەرەو گەراجی سوگا وەك نارەزاییدەربڕینێکی هێزە دیموکراتییە میللییەکان لەدژی دەرەبەگو کۆنەپەرستیو ئیمپریالیزم (١٨/٢).

کاتێك دەسەڵاتدارانی تورکیاو ئەو حیزبانەی بە فەرمانی حیزبی (داد) دەجوولانەوە پروپاگەندەیان بڵاودەکردەوە گوایا لاوەکان بە بزوتنەوە شێتانەو نامەسۆولەکانیان هەوڵ دەدن فاشیزم بهێننە وڵاتو سیستمی سوشیالیستی تێدا دابمەزرێنن، ئەوا دەیانەویست ریزی پتەوی ئەو لاوە پێشکەوتووخوازو رۆشنبیرانە تێکبدەن بە چەند بیروباوەرێکەوە تۆمەتباریان بکەن کە لێی بێبەری بوون، چونکە ئەوان (لاوە شۆڕشگێڕەکان) پارێزەری راستەقینەی دەستوورە پێشکەوتووخوازەکەی (٢٧)ی مایس بوون کە ئازادیی قسەو رادەربڕینی پێ بەخشینو ئازادیی رۆژنامەنووسیو مافی کۆبوونەوەو خۆپێشاندانو مانگرتنو ئەو دوای ئازادییە دیموکراتییەکانی زامن کرد.

حکوومەتە ئیئتیلافییەکانی تورکیا نەیانتوانی سنوورێك دابنێن بۆ ئەم بشێویو تیرۆرە بەربڵاوانەی کە زۆربەی ناوچەکانی تورکیایان گرتبۆوە. بۆیە حیزبە سیاسییەکان، لایەنگیرانی خۆیانو هێزەکانیان ئامادەکرد بەرەو شەڕی هەڵبژاردن لە١٢ی تشرینی یەکەمی هەمان ساڵ، وەلێ ئاکامەکانی ئەم هەڵبژاردنە لەسەر هەردوو ئاستی سیاسیو دیبلۆماسی، بەو شێوەیە کۆتایی نەهات کە چاوەڕان دەکرا.. ئەوە بوو حیزبی (داد)ی راستڕەو بە سەرۆکایەتی سلێمان دیمیراڵ بردییەوە، دوای ئەو دووبەرەکیو ناکۆکییانەی تووشی حیزبە چەپەکانو حیزبی گەلی کۆماری لەمیانەی هەڵبژاردنەکاندا، ئەمە وایکرد چەندین خۆپێشاندانو رێپێوانو پەناگیری لەلایەن کرێکارانی ئەو کارگانەوە کە چەپەکان رێکیان

دەخستن سازبدرێ، لەولاشەوە هێزەکانی کۆماندۆ بە پشتگیری کاربەدەستانی تورکیا لەلێدانی چەپەکان بەردەوام بوون.

لە١٦ی کانوونی یەکەم، (٦٩) ئەفسەر لەبنکەو کەرتە جیاجیاکانی هێزە چەکدارەکانی تورکیا بەیاننامەیەکیان لەرۆژنامەکاندا بڵاوکردەوە، تیادا داوایان لەحکوومەت کرد سنوورێك بۆ ئەم گێرەشێوێنییە دابنێ. لەهەمان کات بانگەوازێکیان ئاراستەی حیزبە سیاسییەکان کرد بۆ ئەوەی بەرپرسیارێتی خۆیان هەڵگرن لەپێناو کۆتایی هێنان بە شەڕی براکوژی لەتورکیا (٨٦/١).

ئەگەرچی ئەم بانگەوازە لەنێو گرمەی تەقینەوەو گیزەی گوللەو هوتافکیشاندا بزر بوو، بەڵام کاریگەرییەکی سیاسی هەبوو، ئەوە بوو هێزە چەپەکانی تورکیا لەپەرلەمان خۆیان کۆکردەوەو توانییان لە١٤ی شوباتو لەکاتی مشتومڕو لێکۆڵینەوە لەبودجەی گشتی دەوڵەت، حکوومەتەکەی دیمیراڵ بڕووخێنن. بەڵام دیمیراڵ کە بە ئەزموون قاڵبووی نێو سیاسەتو فرتو فێڵەکانی بوو، توانیی هاوپەیمانییەکی وەزاری لەگەڵ ژمارەیەك لەحیزبە سیاسییە بچووکەکان پێك بهێنێ و دووبارە گەڕایەوە سەر کورسیی دەسەڵات.

PDF 4 KURD

باسی سێیەم

دانپێدانانی سیاسی بە نەتەوەی کورد لەتورکیا

پارتی دیموکراتی کوردستانی تورکیا، یەکەمین ڕێکخراوی سیاسی نەتەوەیی کورد بوو لەتورکیا، چونکە لەڕۆژی دامەزراندییەوە کوردی بە هەموو چین و توێژێکی کۆمەڵایەتی و بیروبۆچوونێکی سیاسییانەوە لەوڵات لەدەوری خۆی کۆکردەوەو هانی دان بۆ یەکڕیزی و هەوڵدان بۆ داوای لابردنی زوڵم و زۆری کۆمەڵایەتی لەسەریان و داننان بە بوونی نەتەوەییان و پەرەپێدانی کلتووری ڕۆشنبیرییان، بەڵام ئەم یەکڕیزییە نەتەوەییە زۆری نەخایاند لەسۆنگەی سەرهەڵدانی فرەیی هزرو بیروڕای جیاواز کە لەدەرەنجامی پێگەیشتوویی هزری نەتەوەیی و هۆشیاری کۆمەڵایەتی و شێوازی ئەو خەبات و تێکۆشانە ڕۆژانەیەی کورد ئاشنای بوون، هاتنە کایەوە بەتایبەتی دوای ئەو هەڵمەتە دڕندانە کەموێنەیەی ڕاسترۆی تورك لەحوزەیرانی ساڵی ١٩٦٧ لەدژیان بەرپای کردو ئامانجی سڕینەوەی بوونی نەتەوەیی کورد بوو لەتورکیا، ئەوە بوو لەبەرامبەر ئەو کردەوە توندڕۆو دڕندانەیەدا، کوردان لەئابی ساڵی ١٩٦٧ بە خۆپێشاندانی جەماوەری گەورە وەڵامی ڕاسترۆ ڕەگەزپەرستەکانیان دایەوە.. لەدەرەنجامی ئەم پەرەسەندن و ڕووداوانە، لەئاخروئۆخری ساڵی ١٩٦٩ دوو بەرەکییەکی گەورە کەوتە نێو ریزەکانی پارتی دیموکراتی کوردستان لەتورکیا و حیزب بوو بە دوو بەشەوە:

١-شوانییەکان: ئەم بەشە، هەموو هێزە چەپە کوردییەکانی لەدەوری خۆی کۆ کردبۆوە، بە تایبەت فەرمانبەرانی ڕۆشنبیرو کرێکاران لەشار، و جووتیاران و کاسبکارانیش لەگوندو لادێکان. ئەندامە کۆنەکانی هەردوو حیزبی کرێکارانی تورکیا و حیزبی سوشیالیستی کادیرانی ئەم حیزبە ژێرزەمینییە نوێیەیان پێکدەهێنا، وەکو: دکتۆر سەعید قرمزی تۆپراق- ناوە نهێنییەکەی شوان، ناوی حیزبەکەش لەم ناوەوە هاتووە- و سەعید ئالچی و دوغۆ برنجیك و وەهاب ئەردوغدو موزەفەر ئەردۆست.

ئەم حیزبە ڕێزو پایەیەکی گەورەی هەبوو لەناو ڕێکخراوە چەپە جەماوەرییەکانی تورکیا، وەك: هاوبەندیی دیموکراتی ژنانی تورکی شۆڕشگێڕ. هاوبەندیی مامۆستایانی شۆڕشگێڕ، یەکێتی سەندیکاکانی کرێکارانی شۆڕشگێڕ، ڕێکخراوی لاوانی شۆڕشگێڕ،

PDF 4 KURD

یانــە رۆشــنبیرییەکانی رۆژهــەڵات. چــڕیی چالاکییەکانیشــی لەشــارە گــەورەکانی وەك: هەکاری، وان، دیاربەکر بەڕێوە دەچوو و تێدەکۆشا لەپێناو مافی نەتــەوەیی گــەلی کــورد لەچوارچێوەی بزوتنەوەی رزگاریخوازیی نیشتمانی تورکیادا، لــەدوای تیرۆرکردنــی دکتــۆر سەعید (ناسراو بە شوان)ی رابەری حیزب، هەریەك لە: سەعید ئالچیو دۆغــۆ برنجیــكو موزەفەر ئەردۆستو وەهاب ئەردوغدو لەحیزبەکە جیابوونــەوە، ئــیتر ئــەم حیزبــە بــەبێ رابەرایەتییەکی بەهێز مایەوە، بۆیە کەوتە ژێر کاریگەریی حیزبە چــەپەکانی تــورك، بــە تایبەت باڵی ماوی لەحیزبی شیوعیی نهێنی تورکیاو هەندێك لەو کۆمەڵە سیاســییانەی کە لە(پارتی دیموکراتی کوردستانی عێراق) جیا بووبوونەوە.

٢- کۆبانییەکان: ئەم بەشە یاخود ئەم باڵە کۆمەڵی شێخ کوبان بوون. کۆبان هۆزێکی گەورەی کوردە لەناوچەی دیاربەکر. چونکە ئەم حیزبە پێکهــاتبوو لەدەرەبــەگو ســەرانی عەشایەرو شێخو ژمارەیەك دەسترۆیشتووی خاوەن رێبازو بۆچوونی ئایینی، بۆیە لەرووی پێکهاتەکەیەوە لەحیزبی (داد)ی تورکیا دەچوو.

ململانێی نێوان ئەم دووحیزبە (شوانیو کۆبانییەکان) ململانێیــەکی خوێنــاوی بــوو، چەندەها جار مــۆرکی کوشــتنی بــە تــاكو عەشایەریشــی پێــوە بــوو. بــۆ نموونــە: لــەو شەڕوپێکدادانەی لەنێوان دوو خێڵ لەلایەنگرانی هەردوو حیزبەکــە لەشــاری مــەلازکورد قەوما (١٩) کەس کوژران (١١٠/١٥٣).

چالاکی ئەم حیزبە (کۆبانییەکان) بەزۆری لەشارەکانی: ئەرزرومو سیواسو دیاربــەکرو مەلاتیەو مەلازکورد هەڵدەسووڕا.

پێچەوانەی کوردی ئێرانو عێراق، لەکوردستانی تورکیاو دوای بنەماڵــەی بــەدرخان، رابەرانی مێژوویی دەرنەکــەوتن تــا بتــوانن کاریگــەریی سیاســیو ئــایینی بکەنــە ســەر جــەماوەری کــورد لــەتورکیا، بــەڵام ســەرڕای ئــەوە بزوتنــەوەی کــورد لــەتورکیا زیــاتر جەماوەریو تۆکمەتر بوو وێــڕای ململانێــی نێــوان باڵــە جیاجیاکــانی، ئەمــەش لەبــەر زاڵبوونی باری رۆحی بە کۆمەڵی (یان ئەوەی گۆستاف لۆبۆونی کۆمەڵناسی فەرەنسایی بە رۆحی گاگەلی- القگیع- ناوی بردووە) لەبەرامبەر ئەو مەترسییە هاوبــەشو گشــتییەی دەیەوێ تۆوی نەتەوەی کورد لەو وڵاتە ببڕیتەوەو قەڵاچۆیان بکات ئەویش مەترسی بەرەی فاشیزمی راسترۆی تورکە.

PDF 4 KURD

وادیاره، کەسایەتییە سیاسییەکانی کورد لەبەر چەند فاکتەرێکی ئایدیۆلۆژیو کۆمەڵایەتی، وایان بە باشتر دەزانی لەچوارچێوەی حیزبە سیاسییەکانی تورکیا درێژە بە خەبات بدەن لەبری ئەوەی خۆیان رێبەرایەتی بزوتنەوەی کورد بکەن. بۆ نموونە لەساڵی ١٩٦٨ (کامیل ئاکینجی)ی بە رەگەز کورد بووە سکرتێری گشتی پارتی کرێکارانی چەپی تورکیا، نووسەرو هزرەڤانی چەپڕەوی کوردیش محەمەد عەلی ئەسلان لەساڵی ١٩٦٩ بە سەرۆکی هەمان حیزب هەڵبژێردرا هەر لەساڵی ١٩٦٨یش، دەبینی کەسایەتی ناوداری کورد یوسف عەزیز ئۆغلۆ لەهۆزی بەناوبانگی (عەزیزان)ی کورد بووە سەرۆکی حیزبی تورکیای تازەو ژمارەیەکی زۆر لەنوێنەرە کوردەکانی سەربە حیزبی دیموکراتی پێشوو هاتنە پاڵی، تەنانەت ئەم حیزبە بە راشکاوی بەوە تۆمەتبار دەکرا حزبێکی کوردییەو بانگەشە بۆ بزوتنەوەی کورد دەکات لەبەر گرنگیپێدانی زۆری بە مەسەلەی پەرەپێدانی ناوچەکانی رۆژهەلات (٩٣/١٢).

بۆ یەکەمین جار لەمێژووی تورکیای نوێو لەپاش تێپەربوونی نزیکەی (٥٠) ساڵ، سەرنج دەدەین ناوەندە سیاسیەکانی تورك دان بە بوونی کەمایەتی کوردا دەنێنو جەخت دەکەنە سەر رۆڵی بەرچاوی لەبزوتنەوەی رزگاریخوازیی نیشتمانی لەسەروبەندی ساڵەکانی بیست. بۆ نموونە: رۆژنامەی (ئولوس)ی زمانحاڵی حیزبی گەلی کۆماری لەرێکەوتی (٣١ی ئاداری ساڵی ١٩٦٩)وە دەستیکرد بە بلاوکردنەوەی یادداشتەکانی سەرۆکی پێشووتر (عیسمەت ئینۆنۆ)ی هەڤاڵی مستەفا کەماڵ ئەتاتۆركو تیادا تاکید دەکاتە سەر رۆڵی کورد لەهەردوو کۆنگرەی (سیواس)و (لۆزان)و هەوڵو خەباتیان شان بەشانی برا تورکەکانیان بۆ بەرگریکردن لەیەکێتی خاکی نیشتمانو ئەو داخوازییە نیشتمانییانەی بەناوی هەردوو گەلی تورکو کوردەوە خرانە پێش کۆنگرەی پاریس بەو سیفەتەی هەردوو هاوبەشن لەنیشتمانی تورکیادا (٣٤/٢/٢).

لەسەر ئاستی خەباتی سیاسیش دان بە کێشەی کورد نرا کاتێك نووسەری چەپی تورك میهری بیللی وانەیەکی بە ناونیشانی (هەقیقەتی نەتەوەیەك) لەگۆڤاری (رووناهی) چەپ بلاوکردەوەو ویستی لەکۆلێژی ماف لەئەنکەرە بیخوێنێتەوە، بەلام کاربەدەستانی ئاسایشی تورك رێگەیان نەدا. (بیللی) لەوانەکەیدا ئاماژە بە کێشەی کورد دەداتو دەڵێ: ((لەتورکیادا کێشەیەك هەیە بە ناوی کێشەی کورد، ئەم کێشەیە لەوەتی تورك لەسەر ئەم خاکە پەیدا بوون، بوونی هەیە. جا ئەگەر بزوتنەوەکەی شێخ سەعیدی کورد

PDF 4 KURD

وەك هەوڵێكی ئاشكرا بووبێت لەلایەن بەریتانیاوە بۆ دابڕینی ویلایەتی مووسڵ لەتوركیا بە مەبەستی لكاندنی بە عێراقەوە، ئەوە پێویستە ئەو بزوتنەوەیەو فاكتەرەكانی نەبنە سەبەبكاری ئەم هەموو زوڵم‌و ستەم‌و سیاسەتە بە تورك كردنەی لەتوركیا بەسەر گەلی كورد هاتووە، ئێستا كاتی ئەوە هاتووە كورد مافی بەكارهێنانی زمانی نەتەوەیی خۆیان بدرێتێ‌و لەچوارچێوەی كۆماری توركیای عیلمانی شۆڕشگێڕا دان بە پێناسەی نەتەوەییاندا بنرێ. چارەسەركردنی كێشەی كورد لەتوركیا بە دامەزراندنی دەوڵەتی كوردی لەم وڵاتە نایەتەدی، بەڵكو بە پیادەكردنی هەموو مافە نەتەوەییەكانیان‌و لەچوارچێوەی یەكێتی توركیا دێتە دی، بۆ ئەوەی هەردوو پێكەوە شان بەشانی یەكتر لەشۆڕشێكی نیشتمانی دیموكراتیدا لەدژی ئیمپریالیزم‌و چەوساندنەوەو ستەمكاری خەبات بكەین..)) (٣٧/٢/٢). لێرەدا بە تاكیدەوە دەكرێ بڵێین: بزوتنەوەی كورد پێشكەوتنێكی گەورەی وەدەستهێنا بەرەو ئامانجەكانی لەپێناو شادبوونی گەلی كورد بەمافە نەتەوەییەكانی‌و بیستنی دەنگی لەسەر هەردوو ئاستی سیاسی‌و كۆمەڵایەتی لەتوركیا. ئەمەش ئەو پرسە بوو حیزبی كرێكارانی سوشیالیستی توركیا لەكۆنگرەی چوارەمینیدا كە لە٢٩-٣١ی تشرینی یەكەمی ساڵی ١٩٧٠ گرێی دا، جەختی لەسەر كردەوە كاتێك سەركردایەتی تازەی ئەم حیزبە بڕیارێكی سەبارەت بەكێشەی كورد پەسند كرد، ئەمە دەقەكەی بوو: ((كورد گەلێكە لەرۆژهەڵاتی توركیا، بوونی هەیە)). ئەگەرچی حیزبی كرێكارانی سوشیالیستی دانی نەنا بە مافی گەلی كورد بۆ وەدەستهێنانی ئۆتۆنۆمی، بەڵام ئەم دانپێدانە سیاسییەی بە بوونی گەلی كورد لەتوركیا، هانی بزوتنەوەی كوردی دا بەشدارییەكی كارا بكات لەژیانی سیاسی لەتوركیا، بە تایبەت پاش ئەوەی دەنگی كورد بایەخ‌و گرنگی هەبوو لەهەڵبژاردنە نوێنەرایەتییەكاندا، دەبینی كاتێك پرۆسەی هەڵبژاردن لە١٢ی تشرینی یەكەمی ساڵی ١٩٦٩ بەڕێوەچوو، حیزبی داد (٤٦,٦٪)ی دەنگەكانی وەدەستهێنا، حیزبە كێبڕكارەكەشی (واتە: حیزبی گەلی كۆماریی چەپی میانڕەو (٢٧,٤٪)ی دەنگەكانی وەدەستهێنا، بەمەش ئەم هەڵبژاردنە لەكۆی (٤٥٠) نوێنەری هەردوو حیزبی ناوبراو، (٧١) نوێنەری كوردی هێنایە ناو پەرلەمانی توركیا، ئەمە جگە لەحیزبی (یەكێتی) كە كۆمەڵێكی زۆر لەكوردە شیعە مەزهەبەكانی ویلایەتەكانی: تۆنجلی‌و سیواس‌و جروم‌و تۆقاتی بۆ لای خۆ راكێشا. دروشمی حیزبی یەكێتی (١٢) ئەستێرە بوو دەڵێن گوایا ئەم (١٢) ئەستێرەیە بەرجەستە لە(١٢) ئیمامەكە دەكات.. لێرەشەوە ئەم

PDF 4 KURD

حیزبە بە بەکارهێنانی ڕێبازی ئایینیو ئایینزای عەلەوی لەبەرژەوەندیی ئامانجە سیاسییەکانی، تۆمەتبار کرا (٩٩/١٢). بەڵام (حسێن پالان) سەرۆکی حیزبە کە بەم شێوەیە بەرپەرچی تۆمەتەکانی دایەوەو گوتی: لەوێ ڕا فەرقو جوداییەکی فرە هەن لەو ناوچەیەی ڕۆژهەلات کە بە درێژیی نێو سەدەی رابووردوو وا پشتگوێ خراوە بە شێوەیەك دانیشتوانی بوونەتە هاولاتی پلەدوو، بۆیە حیزبەکەمان دامەزراو بەرنامەیەکی ئابووریو کۆمەڵایەتی بۆ پەرەپێدانی ناوچەکە خستە بەرچاو بۆ ئەوەی بگات بە ئاستی پێشکەوتنی ناوچەکانی دیکەی تورکیاو جیاوازیش وەلاوە بنرێ. ئا ئەمەیە هۆی خڕبوونەوەی جەماوەری ڕۆژهەلات لەدەوری حیزبمان (١٠٥/١٢).

ساڵی ١٩٧٠ گۆڕەپانی تورکیا هەلاوێردەیەکی سیاسی توندی بەخۆوە بینی، دوای هەلبژاردنەکانی ١٩٦٩ کە لەئاکامدا هیچ کام لەحیزبە سیاسییەکان زۆرینەی پێویستیان وەدەستنەهێنا بۆ پێکهێنانی حکوومەت. ئەوە بوو دووبەرەکییەکی گەورە کەوتە ناو (حیزبی داد)و (٩) پەرلەمانتاری دەستیان لەکار کێشایەوەو (حیزبی دیموکراتی) یان پێکهێنا کە بەرێباز بیرۆکەی راستی زانستی پەسند کرد، پاشان (٤) نوێنەری تر جیابوونەوەو هاتنە ریزی حیزبی بزوتنەوەی راستی توندڕۆ. پرۆفیسۆر (نەجمەدین ئەربەکان)ی سەرۆکی ژوورە بازرگانیو پیشەسازییەکانی تورکیای پێشوویش، حیزبی سیستمی نیشتمانی بە ریباز ئیسلامی دژ بە کۆمۆنیستیو زایۆنیزمیو ماسۆنیو ئیمپریالیزمی، دامەزراند.

بزوتنەوەی چەپیش لەتورکیا دابەش بووە سەر چەندین کۆمەڵەی وەك: بزوتنەوەی شۆڕشی دیموکراتی نیشتمانی بە سەرۆکایەتی میهری بیللی، بزوتنەوەکە بڕوای بە خەباتی سیاسی بوو، پاش ئەوەی هێزە چەپەکانی تورکیا گەیشتنە ئەو قەناعەتەی کە بە رێگای هەلبژاردنو گەمەی لیبرالیی پەرلەمانیو بە تیۆریی (مارکسی لینینیزمی ماوی) ناتوانن دەسەلات بگرنە دەست. پاشان ئەم بزوتنەوەیەش بوو بە دوو بەشەوە (٨٧/١).

١-بزوتنەوەی گرووپەکانی لادێ: بانگەشەی دەکرد بۆ کۆکردنەوەو ئامادەکردنی وەرزێرو جووتیاران بەرەو شۆڕشی چەکداری بە ئامانجی رووخاندنی رژێم. چەپی کورد بە سەرکردایەتی هەردوو بەڕێزان دۆغۆ برنجیكو وەهاب ئەردوغدو کە لەئاخروئۆخری (ساڵی ١٩٦٩)ەوە زیندانی کرابوو، لەگەڵ چەند سەرکردەیەکی تر لایەنگیری ئەم بزوتنەوەیان دەکرد.

PDF 4 KURD

٢-بزوتنەوەی گرووپەکانی شار: ئەم بزوتنەوەیەش بڕوای بە شۆڕشی چەکداری هەبوو، بەڵام بە شێوازی تۆقاندنو کوشتنو هەڵکوتانە سەر بانكو رفاندنی بەرهەڵستکارەکانیان. ماهیرجایانو دنیز گیزمیش سەرکردایەتیی بزوتنەوەکەیان دەکردو هەردوکیان پارتی رزگاریخوازیی میللی تورکیایان پێکهێنا بە رابەرایەتی جایان، سوپا یان بەرەی رزگاریخوازی میللی تورکیاش بە سەرکردایەتی کیزمیش، هەروا رێکخراوی لاوانی شۆڕشگێڕ Dev -Gece یشیان دامەزراند کە نەجمی دیمیرو (ئالکای) خێزانیو هەردوو عومەر کۆهەنو حسێن ئیتانی بە رەگەز کوردو کامیل دەدەو چەند کەسانێکی تر سەرکردایەتییان دەکرد (٨/١٤).

کۆمەڵی دووەمی بزوتنەوەی چەپ، ئەو سوشیالیستە شۆڕشگێڕانە بوون چووبوونە ژێر ئالای پارتی کرێکارانی تورکیا، سەرکردەکانی ئەم کۆمەڵەیە بریتی بوون لەژمارەیەك لەمامۆستایانی پایەبەرزو ناوداری زانکۆ، وەك: بەهیجە بۆرانو محەمەد عەلی ئیبارو سەعدوون ئارنو کۆمەڵێکی زۆر لەرۆشنبیرانی چەپی کورد لەدەوری کۆ بووبوونەوە. بزوتنەوەکە بانگەشەی بۆ خەباتی چەکداری دەکرد، بەڵام تەنها بڕوای بە مارکسیزم-لینینیزم بوو.

کۆمەڵی سێیەمیش: بزوتنەوەی کادیری شۆڕشگێڕ بوو، زۆربەیان لەو چەپڕەوانە بوون بڕوایان بە مارکسیزم هەبوو، بەڵام بە راشکاوی باسیان نەدەکرد، بەڵکو لەبەر رۆشنایی پرەنسیپە چاکسازییەکانی کەمالیزم بانگەشەی شۆڕشیان دەکرد. ئەم بزوتنەوە بە رێبەرایەتی دۆغان ئاوچی ئۆغلو بوو کە خۆیو بزوتنەوەکەی گوزارشتیان لەبۆرژوای نیشتمانی لەتورکیا دەرکرد.

بەش بە حاڵی (بەرەی راست)یش، ئەوە وێڕای ناکۆکیو ململانێ سەختە ناوخۆییەکانی، بانگەشەی بۆ پێکهێنانی بەرەیەکی نەتەوەیی بەرفراوان دەکرد بە ئامانجی بەرەنگار بوونەوە لەمەترسی کۆمۆنیستیو ئارمانجی دەوڵەتی تورکیای نەتەوەیی لەسەر پرەنسیپەکانی ئایینی ئیسلامو هزری نەتەوەیی. بەرەکە پێکهاتبوو لە حیزبی بزوتنەوەی نەتەوەیی، بانگەشەی بۆ یەکپارچەیی تورکیای دەکرد لەباکووری چینەوە تا دەگاتە دەریای سپیی ناوەڕاستو کۆماندۆزی بە ئامێرێك دادەنا بۆ وەدیهێنانی ئامانجەکانیو رووبەڕووبوونەوە لەدوژمنانی- حیزبی (داد)ی خاوەن رەوتی ئیسلامیو هەستی لیبراڵی- حیزبی سەلامەتی نیشتمانی ئایینی بە سەرۆکایەتی پرۆفیسۆر نەجمەدین ئەربەکان دامەزرا

PDF 4 KURD

کە بەرهەڵستکاری کۆمۆنیستیو زایۆنیزمو ماسۆنیزمو ئیمپریالیزمی لەهەمان کات دەکرد.

حیزبی گەلی کۆماریش، بە پرەنسیپە مامناوەندییەکەیو بە خڕبوونەوەی لاوانی لەنێو یەکێتییە کۆمەڵە سوشیال دیموکراتییەکاندا، باوەڕی بە شۆڕش هەبوو، بەڵام بە ڕێگەی ئەو چاکسازییەی پشتی بەستووە بە ژیانی پەرلەمانی دیموکراتی.

ململانێی ئایدیۆلۆژیی لەنێوان ئەم هێزە ڕاستو چەپانە کە لایەنی دەرەکی بیانی پشتگیری لێ دەکردن، هێندە سەختو توندوتیژ بوو، لێکحاڵیبوونی نێوانیان مەحاڵ بوو، چونکە حیزبو تاقمێکیان هزری خۆی ڕاستو شێوازی خەباتی نموونەیی ترو هەر خۆشی ڕزگارکەرەو ئەوەش بڕوای پێ نییە خایەنو بە کرێگیراوەو پێویستە لەناو ببرێت (١/٨٨).

حکوومەتی سلێمان دیمیرال هەوڵیدا بە شێوازی توند بەرەنگاری چەپی چالاك بێتەوە، لەبەرئەوە سەرکردەکانی سوپای ڕزگاریخوازیی میللی تورکیا (THKO)ی لەزیندانیێ توند کردنو یانەکانی هزریشی داخست، بەڵام سوپای تورکیا لەهەمبەر حکوومەتە تاکە ڕەوتەکەی دیمیرال ڕازی نەبوو کە جەختی کردبووە سەر لێدانو بەربەرەکانیکردنی چەپەکان، چونکە سوپا دەیویست گێرەشێوێنیو بزوتنەوەی تیرۆریستی چ لەبەرەی چەپ یان ڕاست، لەناو ببات.

لەبەرئەوەی حکوومەتی دیمیرال باری نائاسایی (عورفی) لەوڵاتا جاڕ دابوو بۆ لەناوبردنی بزوتنەوەی تێکدەرانە، بۆیە هەریەك لەماهیر جایانو هەڤاڵانیو دنیز گیزمیشو هەڤاڵانی ڕەوانەی دادگای عورفیی سێیەم لەئەستەموول کران، بە تۆمەتی دامەزراندنی حیزبی ڕزگاریخوازی میللی تورکیو بەرەی ڕزگاریخوازیی میللی تورکیاو کوشتنی (ئەبراهام ڕۆم)ی کونسوڵی ئیسرائیل لەئەستەموولو ڕفاندنی (٤) ئەمریکایی لەگەڵ سیپەل ئەرکانو دزینی دوو بانك لەئەنکەرەو ئەستەموولو جگە لەدامەزراندنی چەند ڕێکخراوێکی نهێنی بە ئامانجی گۆڕینی ڕژێمی دەستووریی وڵات.

ئەوە بوو دادگای عورفیی سێیەم لەئەستەموول حوکمی لەسێدارەدانی دەرکرد بۆ هەریەك لەبەرێزان: کامیل دەدەو نەجمی دمیرو ئاڵکای دمیری خێزانیو قەدریە دنیز توزانو ڕەجحان ماناس لەو کێشەیەی ناسرابوو بە کێشەی ماهیر جایان بە تۆمەتبارکردنیان بە دامەزراندنی حیزبی ڕزگاریخوازی تورکی THKPو بەرەی ڕزگاریخوازیی میللی تورکیا THKCو پروپاگەندە کردن لەبەرژەوەندی کۆمۆنیستیو

PDF 4 KURD

رفاندنی (ئەبراهام رۆم)ی کونسوڵی ئیسرائیلو پاشان کوشتن و هەوڵدان بۆ گۆڕینو هەڵوەشاندنەوەی دەستووری تورکیا بە ڕێگەی بەکارهێنانی هێز. بەڵام دواجار، دادگای ناوبراو حوکمی هەریەك لەئالْكای دمیرو قەدریە دنیزو رەجحان ماناسی لەئیعدامەوە گۆڕی بۆ حوکمی تاهەتایی، لەبەر ئەوەی ئافرەت بوون.. هەمان دادگاش حوکمی جیاجیای بەسەر (٦) کەسدا سەپاندو (٦) کەسی دیکەشی ئازادکرد چونکە ئەمانەی دواین هیچیان لەسەر ئاشکرا نەبوو (١٢/٥).

کە ڕێککەوتننامەی ١١ی ئاداری ساڵی ١٩٧٠ مۆرکراو بە پێی ئەم ڕێککەوتننامەیە حکوومەتی عێراق دانی بە مافی ئۆتۆنۆمی بۆ گەلی کورد لەعێراق نا، هەردوو حکوومەتی کۆنەپەرستی ئێرانو عێراق ترسو دڵەڕاوکەی ئەوەیان لێ نیشت نەبا بزوتنەوەی کورد زیاتر تەشەنە بکاتو پەرەبسێنێ، جا بۆ خۆپاراستن لەم مەسەلەیە، بە هاوکاری لەگەڵ هێزە توندڕۆو فاشیزمەکان چنگی خۆیان زیاتر توند کرد بەسەر ڕۆڵەکانی گەلی کورد لەو دوو وڵاتە. بۆ نموونە حکوومەتی دیمیراڵ لە٨ی نیسانی ساڵی ١٩٧٠ هێزێکی کۆماندۆی بە پاڵپشتی زرێپۆشو کۆپتەر بە بیانووی کوشتنی دوو پاسەوانی شەوانە لەناوچەکە، ڕەوانەی شاری سەلوان کرد (١/١٣)، لەکاتێکدا ئامانجی حکوومەتی تورکیا لەناردنی ئەو هێزەبۆ تۆقاندنو پشکنینی شارەکە بوو. کاتێکیش هەمان حکوومەت (حکوومەتی دیمیراڵ) یاسای سەندیکاکانی ژمارە (٢٧٤)و پاشکۆکەی (٢٧٥)ی دەرکرد کە بە گوێرەی ئەم یاسایە هەموو سەندیکاکانی وڵات (سەندیکای کاری تورك Turkis) نەبێت، هەڵوەشێنرانەوە- بە مەبەستی ئەوەی هەموو کرێکاران ناچار بن بێنە ریزی ئەمەی دواییـ- ئەوە بوو کرێکاران لەهەردوو شاری ئەستەمووڵو قۆچ ئیلی مانگرتنێکی گشتییان لەمەیدانی تەقسیم لەئەستەمووڵ سازدا، بۆ سەرکوتکردنی ئەم مانگرتنە هێزە توندڕۆکانی تورك بەتایبەتی کۆماندۆکانی حیزبی ئەو (بزوتنەوە نەتەوەییە)ی کە لەسەر داروپەردووی حیزبی لادێیی کۆماری دامەزراو لەشوباتی ساڵی ١٩٦٩ (تورکیش) بووبووە رابەری باڵای- خۆپێشاندانە ئاشتییانەکەیان دایەبەر ڕێژنەی گوللەو ژمارەیەك کوژراوو برینداری لێکەوتەوە.. پاشانیش پۆلیسی تورك لەو شەڕو پێکدادانەی لەنێوان کۆماندۆی گورگە بۆرەکانو کرێکارە چەپەکان روویدا، خۆی هەڵقورتاند بۆ پشتیوانیکردنی کۆماندۆ لەدژی کرێکارانی چەپ لەمەشدا ژمارەیەکی زێدەتر لەکرێکاران کوژرانو بریندار بوون.. لەسۆنگەی ئەم ڕووداوە هەموو هێزە چەپەکان

PDF 4 KURD

داوایان کرد خۆپێشاندانێکی گشتی بۆ رۆژی دواتر (١٦ی حوزەیران) لەهەمان شوێن ساز بدرێ، بەڵام کە ئەمە روویدا هێزەکانی ئاسایشی تورك بەرەنگاری خۆپێشاندەران بوونەوەو شەڕو بەکژداچوونێکی گەورە قەوما لەنێوان هێزەکانی ئاسایش‌و کۆماندۆ لەلایەك‌و هێزە چەپەکان لەلایەکی ترو قەسابخانەیەکی ترسناکیان نایەوە دەیەها کوژراوو بریندار تیادا بوونە قوربانی (١٩٣/٣/٢).

بۆ ناڕەزایی دەربڕین بەرامبەر ئەم پێشێلکارییە ئاشکرایەی دەستووری ١٩٦١و هاوکاریی حکوومەتی دیمیراڵ لەگەڵ کۆماندۆو راستڕەوەکان بۆ دەستدرێژیکردنە سەر کرێکارەکان، چەندین خۆپێشاندانی گەورە لەناوچەی رۆژهەڵات بە تایبەت لەدیاربەکرو ئودەمیش لەمانگی تەمووزی ساڵی ١٩٧٠ روویاندا، حکوومەت ئەم خۆپێشاندانانەی قۆزتەوە بۆ جاڕدانی (حوکمی عورفی) لەهەرسێ ویلایەتەکانی ئەستەموول‌و ئەنکەرەو دیاربەکر، لەپاشان بازنەی حوکمە عورفییەکەی فراوانکرد تا سێ ویلایەتی دیکەش لەرۆژهەڵات بگرێتەوە.

لەم سەروبەندەشدا، یەکێتی کۆمەڵە سوشیالیستە دیموکراتییەکان دروشمێکیان بەناوی (ماڵئاوا..چەك) بڵاوکردەوە، تیادا داوایان لەگشت کۆمەڵ‌و رێکخراوە نهێنی‌و ئاشکراکان کرد چەکەکان فڕێ بدەن‌و روو بکەنە دایالۆگی دیموکراتییانە لەپەرلەمان بۆ چارەسەرکردنی کێشە سیاسی‌و ئابوورییەکانی وڵات. بەڵام بەرەی چەپ ئەم بانگەشەیەی وەك چۆن دەڵێن بە وێنەی چاو بەستنی گەل لەقەڵەم دا بۆ ئەوە لەگرفت‌و کێشەکانی رۆژانەیەوە دوور بێت (٨٩/١)، کەچی بەرەی راست بە بانگەشەیەکیان دانا بۆ داپۆشینی تاوانەکانی چەپ، بۆیە کۆمەڵە سوشیالیستە دیموکراتییەکانی لایەنگری حیزبی گەلی کۆماری بوونە ئامانجی هەردوو بەرەی راست‌و چەپ وەکو یەك.

لەناو ئەم شایلۆغانەدا، دیمیراڵ بە پشتیوانی‌و یارمەتی بەرەی راست‌و هێزە کۆنەپەرستەکانی وڵات هەوڵی دەدا بەرەنگاری مەترسیی بەرەی چەپ ببێتەوە، ئەمە وایکرد سوپای تورك- کە ناڕازی بوو لەکارەکانی دیمیراڵ- لە١٢ی ئاداری ساڵی ١٩٧١ هۆشدارییەك بداتە حکوومەت، دەرەنجام حکوومەتی دیمیراڵ کەوت‌و ژەنراڵ (تاغماج)ی سوپا سالار جاڕی باری نائاسایی لەهەموو ویلایەتەکان داو جڵەوی دەسەڵاتی گرتە دەست.

سوپا، پێی وابوو (سلێمان دیمیرال)ی سەرۆك وەزیـران نیـازی جیـددی نییـە بشـێوی‌و تۆقاندن بە هەمـوو شێوازێکیان لەولاتا بنەبڕ بکات، چونکە تەنها سەرقالی ئەوەیە هـەر ئۆپۆزسیۆنێك سەری هەلبڕی، بە چەپڕەوی‌و کۆمۆنیسـتییەوە تۆمـەتباری بکـات، جگـە لەوەش پەردە بدات بەسەر کردەوەکانی کۆماندۆو راستڕۆکانو بانگەوازەکانی غەزاو شەڕی پیرۆزی دژە کافرەکان کە تاقمە کۆنەپەرستەکان بەرزیان دەکەنەوە.

کە دیمیرال رووخا، هێزی چەکدار جلەوی دەسـەلاتی دایـە دەسـت حکوومـەتی نیهـاد ئیریم، خۆیشی (واتـە: هێـزی چـەکدار) بـەرەو سـەربازگەکانی کشـایەوە، دوای ئـەوەی ئەنجومــەنی نوێنەرایــەتی هەلوەشــاندەوە وەك رێ خۆشــکردنێك لەبــەردەم ئەنجامــدانی هەلبژاردنی نوێ (١/٩٠).

لەکۆتایی ئەو سالەدا (١٩٧١) فەرید قوبادی وەزیری ناوخۆی تورکیا، لەلێدوانێکیدا لەمەڕ تیرۆرەوە گوتبووی: ((سەبەب کاری گـەورەی تـیرۆر ئـەو مافەیـە کـە دەسـتووری ١٩٦١ بە هاولاتیانی بەخشیوەو ئەوانیش بۆ تێکدانی بـاری ئاسـایش قۆسـتوویانەتەوە، سەبەب کاری دووەمیش پێگـەی جـوگرافی ولاتەکەمانـە کـەوا تیرۆریسـتان کـەلکی لـێ وەردەگرن بـۆ جێبـەجێکردنی مەرامـەکانیان. ئێمـە بـە هاوکـاریی حکوومـەت لەگـەل هاولاتیاندا، کـاری دەسـتەجەمعی دەکـەین بـۆ بنـەبڕکردنی تـیرۆر لەولاتەکەمانـدا..)) (٩/١٥).

PDF 4 KURD

سەرچاوەکانی بەشی چوارەم

١- إبراهيم الداقوقي: فلسطين و الصهيونية في وسائل الإعلام التركية، بغداد ,١٩٨٧
2- Aydinilik Sosyalist Dergi-3, Sayi 24, Ekim 1970.
3- Proleter Devrimci Aydinlik, Sayi 4, Subat 1969.
4- pro Dr. Tarik Zafer Tunaya: Siyasi Muesseler ve Anayasa Hukuku, 3.Baski, Istanbul 1975.
5- T.B.M.M Albumu, Ankara 1968.
6- Cumhuiyet Senatosu Albumu, 10 Haziran 1988.6.
٧- گۆڤاری الوطن العربي ژمارە ١٤٩ لە ١٩٧٩/٢/٢٧.
8-Turkiyede Surekli yayinlar, B.B. Arsiv Mudurlugu-ANKARA.
9- relicetezeG, roreT edeyikruT: irenimeS ickepi idbA 1980 lubnatsl :iralniyay iteyme
10- Aksam gazetesi 4-8 1967.
11- Alpay Kabacali: 1977 yilinda Sagci Basin Ne Dedi, 1st.1977.
12- Abdi ibekci: Liderler Diyor Ki, Istanbul 1969.
13- Aksam gazetesi 9-4 1970.
14- Aydinlik gazatesi 29-3 1980.
15-Yanki Dergisi, 3-9 Ocak 1972.
16- Gunes gazetesi, 5-6 1987.
17- Hurriyet gazetesi.6-6 1977.
١٨- رۆژنامەی الأنباء الكويتية، ژمارەی ١٩٨٦/٧/٢٩.
١٩- گۆڤاری الوطن العربي، ذمارة ١٤٩ لە ١٩٧٩,/١٢/٢٧
٢٠- تركيا المعاصرة، دار الحكمة الموصل، لەبڵاوكراوەكانی سەنتەری لێكۆڵینەوەی توركی (كۆمەڵێك مامۆستا) ١٩٨٧.

PDF 4 KURD

PDF 4 KURD

بەشی پێنجەم

کوردو ئاژاوەی سیاسی لە تورکیا

PDF 4 KURD

PDF 4 KURD

له هەڵبژاردنەکانی ساڵی ١٩٧٣ هیچ پارتێکی سیاسی بەتەنیا نەیتوانی ئەو زۆرینە پەرلەمانیە دەستە بەر بکات، شایستە بێت حکومەت پێك بهێنێ، بەلاّم حیزبی گەلی کۆماری و حیزبی داد زۆرینەی دەنگەکانیان هێنا بەشێوەیەك هەر یەکەیان بتوانێ بە بەستنی هاوپەیمانی لەگەڵ حیزبێکی بچووك یان زیاتر حکومەت دابمەزرێنێ ، ئەگەرچی لەدەرئەنجامی هەڵبژاردنەکانی ساڵی ١٩٧١و هەڵبژاردنەکانی ١٤ ی تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٧٣ یش ، حیزبەکان بە زۆرینەی دەنگ نەیانبردبۆوە ، وەلێ ئەوە دەرگای خستە سەر پشت بۆ گرێدانی هاوپەیمانی سیاسی لە حوکمڕانیدا ، ئەمە ئەو ڕەوشە بوو تورکیا تاوەکو کوودەتای ١٢ ی ئەیلولی ساڵی ١٩٨٠ بەخۆوە بینی. دیمەنی گۆڕەپانەکە لەدوای هەڵبژاردنەکانی ١٩٧٣ بەرجەستە بوو لەم وێنەیەی لای خوارەوە (١/٩٠):

یەکەم — لەسەر ئاستی بزووتنەوەی چەپ و سۆشیالیستی ناکۆکییەکی زۆر چ لە ئاستی حیزبی و ڕێکخراوەیی یان ئایدۆلۆژی، لەئارادا بوو لەوڕا ئەم حیزب و کۆمەڵە سیاسیانە دامەزران :

١- حیزبی کرێکاران بە سەرۆکایەتیی بەهیجە بۆران .

٢- حیزبی سۆشیالیستی تورکی بەسەرۆکایەتیی محەمەد عەلی ئیبار .

٣- حیزبی کرێکاران و جوتیاران بەسەرۆکایەتیی دۆغۆ برینجیك .

٤- حیزبی سۆشیالیست دیموکراتەکان بە ڕێبەرایەتیی میهری بیللی .

سەرەڕای ئەو کۆمەڵە سیاسی و کوتلانەی بەو حیزبانەوە نەبەسترابوون وەکو : خڕبوونەوەی وەهاب ئاردوغدو کە لەگەڵ بزووتنەوەی کورد لە تورکیا و کۆمەڵی بارزانی لە عێراق هاوکاری دەکرد[٨].

٨- مەبەستی لە کۆمەڵی بارزانی (پارتی دیموکراتی کوردستانی عێراقە بە سەرۆکایەتی رابەری مێژوویی کورد مستەفا بارزانی .(وەرگێڕ)

PDF 4 KURD

دووەم — لەبەرامبەر پەرتەوازەیی بەرەی چەپ و سۆشیالیستی ، بەرەی ڕاست هەوڵی دەدا بە هاوکاری لایەنەکانی (بە حکومەتی دیمیرالیشەوە لەکاتی پێکهێنانی حکومەتەکەی بە هاوپەیمانی لەگەڵ حیزبەکانی تر) خۆی کۆبکاتەوە بۆ بەرەنگاربوونەوە لە توندڕەوّیی چەپ لە تورکیا ، بەرەی ڕاست پێکهاتبوو لەم حیزب و کۆمەلانەی لای خوارەوە :

١- حیزبی داد بە ڕابەرایەتیی سلێمان دیمیرال ، بە مەیلی موحافیزکاری و هاوسۆزی لەگەڵ ئەمەریکا ناسرابوو ، حیزبەکەی بڕوای بە لیبرالیەت و دژایەتی کۆمۆنیستی دەکات … وێڕای رەوتێکی ئیسلامییانەی و بانگەشەکردنی ، بۆ هاوکاری لەگەڵ عەرەبەکان ، بەبێ ئەوە داوای پچڕانی پەیوەندی بکات لەگەڵ قەوارەی زایۆنیزم .

٢- حیزبی بزوتنەوەی نەتەوەیی : بەڕابەرایەتیی (ئەلپ ئەرسەلان تورکیش) کە یەکێك بوو لە سەرکردەکانی کودەتاکەی ٢٧ ی مایسی ساڵی ١٩٦٠ و ئەو کەسەی ناسرابوو بە بانگەشەکردنی بۆ یەکپارچەیی تورکیا لە باکووری چینەوە تا دەریای سپی ناوین لە پێناو دامەزراندنی تورکیای گەورە، ناسراویش بوو بە دژایەتیکردنی توندی بەرامبەر بە کۆمۆنیستی و جووەکان و زایۆنیزم وەختێ دەبنە مەترسی بۆسەر تورکیا ، سەرەڕای لایەنگریکردنی لە یەکێتیی عەرەب ئەگەرچی پشتگیری هاوکاریی عەرەبی تورکی ئیسلامی دەکرد ، ئەم حیزبە چەندین ئۆردوگای بۆ ڕاهێنانی ئەندامەکانی لەسەر چەك کردبۆوە ، پاشانیش تیرۆری سیاسی بە تاکی لە ١٩ ی ئەیلولی (١٩٦٩) وە مومارەسە کرد (٩/١)، پاش ئەوەی کۆمۆندۆکانی حیزبی ناوبراو لەگەڵ پۆلیسدا هاوکارییان کرد لەو کوشتارگەرییەی لە گۆڕەپانی تەقسیم لە ١٦ شوباتی ساڵی ١٩٦٩ و دواییش لە ١٥ ی حوزەیرانی ساڵی ١٩٧٠ لە ئەستەمولّ قەوما .

٣- حیزبی سەلامەتی نیشتیمانی — لە ٨ ی شوباتی ساڵی ١٩٧٠ بە سەرۆکایەتیی پرۆفیسۆر (نەجمەدین ئەربەکان) ی سەرۆکی ژووری بازرگانی تورك لە ساڵانی (١٩٦٥-١٩٦٩)، دامەزرا ، ئەربەکان بە بیرو بۆچوونی ئیسلامی و هاوسۆزی لەگەڵ کێشەکانی عەرەب و دژایەتیکردنی لەهەمبەر کۆمۆنیستی و زایۆنیزم و ماسۆنی لەهەمان کات ناسرابوو ، حیزبەکەی ئەربەکان هاوپەیمانیەتیەکی لەگەڵ هەردوو حیزبی سەرەکی : حیزبی داد و بزووتنەوەی نەتەوەیی گرێدا، بۆ پێکهێنانی حکومەتی بەرەی نەتەوەیی … ئەو حکومەتەی کە تەنها ساڵێك بەردەوام بوو بەهۆی ناکۆکیەکانی نێوان بەرەکە ، لە پاشان لەگەڵ حیزبی گەلی کۆماری هاوپەیمانیەکی بەست ، لە هەڵبژاردنی نوێنەرایەتی ساڵی ١٩٧٣ بە (٤٦)

PDF 4 KURD

کورسی له پەرلەمان سەرکەوت ، بەمەش له پەرلەماندا بووه سێهەمین هێز لـه دوای حیزبـی گەلی کۆماری و حیزبی داد.

٤- حیزبی دیموکراتی : دامەزرێنەری ئەم حیزبه ئەو کەسانه بوون دوای هەڵبژاردنی ساڵی ١٩٦٩ له پارتی داد جیابوونەوەو ژمارەیان (٩) نوێنەر بوو ، لەسەرویانەوە ئەمانـه بـوون : بوزییلی سەرۆکی پەرلەمان و سەعدەدین بیلکیچ وەزیری هاتوچـۆو و فـاروق سـوکان وەزیـری ناوخۆ له کابینەی سلیمان دیمریل. ئەم حیزبه لایەنگریی بۆچوونه ئایینیه توندڕەوەکانی دەکرد ، بۆیه باوەشـی بـۆ ئـەو کۆمەڵـه ڕاسـتڕەوە زانسـتیه کـردەوە کـه بانگەشـەیان دەکـرد بـۆ بەرەنگاربوونەوە له هزری چەپ به ڕێگای هزرێکـی ڕاسـتڕۆیی زانسـتیانه کـه ئیلـهامی لـه ڕێنماییەکانی ئیسلام و واقعی تورك له هەمان کات وەردەگرت، ئـەم حیزبـه لەگـەڵ حیزبـی گەلی کۆماری بۆ یەك جار چوونه ناو ئیئتلافێکی حکومییەوە ، بەلاّم لەگەڵ ڕەوتی ڕۆژگـاردا وورده وورده پوکایـەوە و هێزەکـانی پەرتـەوازە بـوون و ئەندامەکانیشـی چـوونه نـاو ڕیـزی حیزبەکانی ترەوە .

٥- حیزبی متمانه : پرۆفیسۆر فەیزی ئۆغلۆ دایمەزراند، دوای ئەو ناکۆکییەی که له ٩ ی کانونی دووەمی ساڵی ١٩٦٧ له نێوان خۆی و بولەند ئەجەوید لەسـەر سـکرتاریەتی حیزبـی گەلی کۆماری ڕوویدا ، بەلاّم دوا بەدوای کۆنگرەی بیستەمی حیـزب کـه لـه ٤ ی تـەمووزی ساڵی ١٩٧٠ بەسترا، بەیەکجارەکی لەو حیزبه دەرکرا ، پاشان ئـەم حیزبـەی دامەزرانـد کـه ئەمیشیان به هاوپەیمانی لەگەڵ حیزبی داد چووە هاوپەیمانیەکی حکومییەوە ، حیزبی متمانـه بڕوای به هزری لیبراڵی و دژایەتی کۆمۆنیستی دەکرد ، سەرەڕای پابەندبوونی به عیلمانیەت .

بێجگه لەم حیزبه ڕاسترەوانه لەوێ ڕا چەندین کۆمەڵی ڕاستڕەو هەبوون، گرنگترینیان :

أ- کۆمەڵی ئایینی ، حیزبی ئازادی کەبارەگاکەی لەئەردەن بـوو، تـوانیی ڕێکـی بخـاتو کۆمەکی بکات ، زۆربەی ئەندام و لایەنگرانی لەو گەنج و لاوە تورکانه بوون کـه بڕوایـان بـه ئایینی ئیسلام و به زەرورەتی ڕزگارکردنی جیهانی ئیسلامی بوو له مەینەتیەکانی .

ب- خڕبوونەوەی ئایینی لکێنراو به هاوبەندی جیهانی ئیسلامییەوە ، ئەم خڕبوونەوەیه له پشتی هاندانی فێرگەکانی ئیمام و ووتاربێژانی ئایینیەوە بوو لـه هـەموو ناوچـەکانی تورکیـا بەلاّم هەمیشسه بەوە تۆمەتبار دەکرا که کۆمپانیای ئارامکۆی ئەمریکایی له ڕووی مادییەوە کۆمەکی دەکات (٩٢/١).

سێیەم/ حیزبی گەلی کۆماری : رابەرایەتیی حیزبەکان یان باشتر بڵێین سەرکردایەتی کۆمەڵەکانی مام ناوەند ، بەڵکو چەپی مامناوەندیشی دەکرد ، ئەم حیزبە واریسی سەروەریەکانی کەمالیزمە ، چونکە خودی کەمال ئەتاتۆرك دایمەزراند ، حیزبەکەش ئەو پرەنسیپانەی کە ئەو لە رۆژگاری شەڕی رزگاری خوازی جاڕی دان ، وەرگرتن و کردنی بە درووشمی خۆی ، هەر ئەم حیزبەش تاك لایەنە بە درێژایی چارەگە سەدەیەك حوکمڕانیی تورکیای کرد ، بەلاّم هەڵبژاردنی بولەند ئەجەوید بە سەرۆکی حیزبی ناوبراو لە ساڵی ١٩٧٠ خاڵی وەچەرخان بوو لە ژیانی ئەم حیزبە ، چونکە ئەجەوید توانی بیکاتە حیزبێکی سۆشیال دیموکراتو هەوڵبدات بۆ گۆڕینی واقعی سیاسیی تورکیا لەلایەك و لەلایەکی تریشەوە بۆ ئەوەی بتوانێ سنورێك دابنێ بۆ شەڕی براکوژی ... جا بۆ بەدواداچونی بزوتنەوەی کورد لەم قۆناغە ناسکەی ژیانی سیاسی تورکیا ، بەم سێ باسەی لای خوارەوە لێی دەکۆڵینەوە :

PDF 4 KURD

باسی یەکەم

کوردو حیزبی گەلی کۆماری

حیزبی گەلی کۆماری توانی دەیەها هزرڤانی سیاسی تورك لە پێشکەوتوو خوازو چەپەکان لە دەوری خۆی کۆبکاتەوە پاش ئاشکرا بوونی ڕێبازە سیاسیەکەی و گرتنە بەری پرەنسیپی چەپی مامناوەند لە سالّی ١٩٧٠ بەدواوە و چەسپاندنی ئەم پرەنسیپە دوای هەلبژاردنی ئەجەوید بە سەرۆکایەتی حیزب لە سالّی ١٩٧٢. حیزبی گەلی کۆماری لەبەر ئەوەی ئەندام بوو لە سۆشیالیستی نێو نەتەوەیی ، بۆیە ڕەوت و بۆچوونە سیاسیەکانی لەمەڕ کێشە سیاسیەکانەوە لەژێر کاریگەریی ڕەوتی گشتی ئەو کۆمەلّە نێونەتەوەییە بوو .

سالّی ١٩٧٤ وەچەرخانێك بوو لە ژیانی سیاسی تورکیا ، بگرە سالّی یەکلاکەرەوەی سیاسیش بوو لەچاو زۆرێك لەو کێشەو گیروگرفتانەی کە سیاسەتی تورکیا بەدەردیانەوە دەینالاّند ، نەخوازە پاش ئەوەی بولّەند ئەجەوید بووە سەرۆکی حکومەت، دەبینی لەسەر ئاستی سیاسەتی ناوخۆدا تورکیا توانی لە عەسکەرتاریەتی بە خورتی بۆ دانانی سوپاسالاری گشتی بە سەرۆکی کۆمار ،نەجاتی بێت. ئەوەبوو هەموو حیزبە سیاسیەکان لە دژی کاندیدکردنی سوپاسالار فاروق کورلەر ، بۆ پۆستی سەرۆکایەتی وەستان و پەرلەمان دەنگی دا بۆ پالێوراوی حیزبە ڕاستڕەوەکان (فەخری کورتورك) ئەگەرچی ئەم کەسە ئەفسەری خانەنشین بوو ، بولّەند ئەجەوید ئەو دەمەی بوو بە سەرۆك وەزیران ، سیاسەتێکی نوێی بەرامبەر بە کەمینەی کورد پیادەکرد ، بۆنموونە لە ٨ ی تەموزی سالّی ١٩٧٣ لێبوردنی گشتی بۆ ئەو ڕێبەرو گیراوە کوردانە چ خوێندکار یان لاوان یان کرێکارو بەتۆمەتی سیاسی بەند کرابوون دەرکرد لە سالّی ١٩٧٤ یش (عومەر کوهەن) ی بە ڕەگەز کوردی ئازاد کرد، ناوبراو یەکێك بوو لە سەرکردەکانی ڕێکخراوی لاوانی شۆڕشگێڕ (٨/٢) و ڕەگەزنامەی تورکیایی دایەوە بە خوێندکار (حەقی کەسکین) ی سەرۆکی یەکێتی قوتابیانی تورك لە ئەلمانیاو بە (٤) خوێندکاری تر لە هەڤالاّنی کە بەبڕیارێکی ئەنجومەنی وەزیرانی حیزبی داد لە ١٦ ی تەموزی سالّی ١٩٧٠ ڕەگەزنامەی تورکییان لێ سەندرابۆوە (٤٣٢/٣) فشاری سیاسیشی لەسەر

PDF 4 KURD

ویلایەتەکانی ڕۆژهەلاّت کەم کردەوەو سەردانی زۆربەی ئەو ویلایەتانەی کرد بۆ گـوێگرتن لـە سکالاّی هاولاّتیان و بودجەیەکی تایبەتی تـەرخان کـرد بـۆ ئـاوەدان کردنـەوەی ئـەو ناوچـە فەرامۆش کراوە ، حکومەتەکەی ئەجەوید دیسـان بـۆ یەکـەمین جـار لـە مێـژووی تورکیـای هاوچەرخ خوێندنی بابـەتی ڕەوشـت لـە قوتابخانـەکانی پـەروەردەی بنـەڕەتی (ئامـادەکردنی مامۆستایان و ناوەندی) پیادە کرد، بەلاّم ئەم بابەتەیان بـە بابـەتی ئـایین گۆڕییـەوە کاتێـك بەرەی نەتەوەیی MC جلّەوی دەسەلاّتی گرتە دەست و پاش ئەوەی سلێمان دیمیریل لـە سـالّی ١٩٧٤ بە هاوپەیمانی لەگەلّ حیزبی بزووتنەوەی نەتەوەیی و حیزبە ڕاستڕەوەکانی تـر، بـوو بـە سەرۆکی حکومەت (٣/٤).

حیزبە ڕاستڕەوەکان: حیزبی بزووتنەوەی نەتەوەیی ، متمانەی دیموکراتی ، حیزبـی ڕزگـاری نیشتیمانی لە کانونی یەکەمی سالّی ١٩٧٤ بەدوا ، درێژەیان بەو تویـژەکانیان دا لـە پێنـاو پێکهێنانی بەرەی نەتەوەیی و لە ئاداری سالّی ١٩٧٥ ئەو بەرەیە جـاڕدرا کـە بیرۆکـەی ئـەو هەلّبژردنە پێشوەختە گشتییەی ئەجەویدی ڕێبەری حیزبی گەلی کۆماری بانگەشەی بۆ دەکرد قەرەبوو کردەوە ، پاشان سازشێکی گەورە کـرا لـە نێـوان حیزبـی دیمـوکراتی و حیزبـی داد ، بەوەش ڕۆلّی حیزبی دیموکراتی لەسەر شانۆی سیاسەتی تورکیـا کۆتـایی هـات لـە سـۆنگەی لەدەستدانی فراکسیۆنە پەرلەمانیەکەی لە ناو ئەنجومەنی نیشتیمانیی گەورەی تورکیا.

لە ئایاری سالّی ١٩٧٥ یەکێتیی سەندیکاکانی کرێکارنی شۆڕگێڕDISK کۆنگرەی خـۆی گرێدا ، ژمارەی ئەندامەکانی ٦٠٠ هەزار کرێکارو لایەنگری حیزبی گـەلی کۆمـاری بـوون ، ئەگەرچی سەرکردایەتیی ئەم یەکێتیە لە چەپەکان و لـە حیزبـی کرێکـارانی سۆشیالیسـتەوە نزیك بوو ، یەکێتیەکە لە تەمووزو ئابی سالّی ١٩٧٥ ووردە ووردە ڕابەرایەتی خۆپیشاندنێکی دەست پێکرد بۆ زیاد کردنی کـرێ و چـاك کردنـی بـاری گـوزەرانی ژیـان و لـە دژی تـیرۆرو سەرکوتکردنی سیاسی و زولّم و زۆرداری حکومەتەکەی دیمیرالّ.

لەسەر ئاستی سیاسەتی دەرەوەشدا پەیوەندیەکانی تورکیا لەگـەلّ ئەمـەریکا و بـەرێگای ئەمیشیانەوە بە پەیمانی ئەتلەسی بوبوونە کۆسپێك لەبەردەم چارەسەرکردنی کێشەی قوبرس لە سالّی ١٩٦٥ بەدوا ئەو دەمەی قوبرسییە یۆنانییەکان دەستیان دایە بەکاربردنی توندو تیـژی دژی کەمایەتی تورك لە دورگەکەدا ، بەلاّم بولّند ئەجەویـد کـە لـە سـالّی ١٩٧٤ سـەرۆکی حکومەت بوو لەگەلّ سەرکردایەتیی سـوپا ڕێـك کـەوت بـۆ داگیرکردنـی بەشـە تورکیەکـەی دورگەی قوبرس لەو دەمەی کودەتا سەربازیەکە لە دژی مەکاریۆس لـە قـوبرس ڕویـدا پـاش

ئەوەی یۆنانیەکان هەڕەشەو گوڕەشەیان دەکرد دیسان دەست درێژی بکەنـە سـەر کەمایـەتیی تورك ، ئەگەرچی ئەجەوید زۆر دژی ئەوە بوو سوپا خۆی لە سیاسەت هەڵبقورتێنیێ لە تورکیا، لەو سەروبەندەش دەنگۆیەك بلاۆ بۆوە کە ئەجەوید بەو کارەی ویستویەتی متمانە بگێڕێتـەوە بۆ سوپاو ئیحاش بە سەرکردە سەربازیەکان بدات کەوا ڕۆڵی سوپا لەوەدانییـە کـە لـە ژیـانی مەدەنی خۆی هەڵبقورتێنێ، بەڵکو لەوەدایە گرنگیی بەو ئەرك و کێشە سەربازییانە بدات لـە ئەستۆی دان .

سەنگی ئەجەوید دوای داگیرکردنی قوبرس لە ناوەوەی تورکیا زۆر زیادی کرد ، بە ڕادەیەك ئۆپۆزسیۆنی بەرەی ڕاست ترسیان لێ نیشت مەسەلەکە زیاتر پەرە بسێنێ و ئەگـەری ئـەوەش هەبێت حیزبەکەی لە هەڵبژاردنی داهاتوو بە زۆرینە سەربکەوێت .

بۆیە حیزبە ڕاست ڕەوەکان کە بەهەموویانـەوە زۆرینـەی پێویسـتیان پێکـدێنا، لـە نێـوان خۆیاندا ڕێك کەوتن لە کاتی تاوتوێکردنی سیاسەتی دەرەوەی تورکیا لە پەرلەمان متمانە لـە حکومەتەکەی ئەجەوید وەربگرنەوە ، ئەوەبو حکومەتی ئەجەوید کەوت ، چـونکە متمانـەی بەدەست نەهێنا و پاشان سەرۆکی کۆمـار ئـەرکی پێکهێنـانی حکومـەتی تـازەی لـە ١٨ ی ئەیلولی ١٩٧٤ سـپارد بـە نوێنـەر (سـەعدی ئیرمـاك)و نـاوبراو هەوڵیـدا لـە بێلایەنـەکان دابمەزرێنێ بە شێوەیەك زیاتر پێك بێت لە حکومەتێکی تەکنۆقرات تاوەك ئەوە سیاسی بێت ، بەلاّم ئەو حکومەتەش متمانەی پەرلەمانی وەدەسـت نـەهێناو دەرەنجام لـە ٢٩ ی تشـرینی دووەمی ساڵی ١٩٧٤ دەستی لـەکار کێشـایەوەو تورکیـا تووشـی قـەیرانێکی وەزاری هـات نزیکەی (٦) مانگ درێژەی کێشا سـەرۆکی کۆمـار بـیری لـە هەڵوەشـاندنەوەی پەرلـەمان و هەڵبژاردنی نوێ کردەوە، لەبەرامبەر ئەمەدا حیزبەکانی بەرەی ڕاست ترسان ئەجەوید بیباتەوە ، بە تایبەتی پشتگیری لەلایەن جـەماوەرەوە تـا دەهـات زیـاتر دەبـوو بـەهۆی داگیرکردنـی قوبرسەوە ، جا حیزبە نەتەوە پەرستەکان و حیزبی سەلامەتی نیشـتیمانی لـە ٢٤ ی مایسـی ساڵی ١٩٧٥ ڕێککەوتن لەسەر پێکهێنانی حکومەتی نوێ بەسەرۆکایەتی سـلێمان دیمـیراڵ ، ئەو حکومەتەی کە بەناوی بەرەی نەتەوەیی و دوای ئەو قەیرانە وەزارییە هـات کـە بۆمـاوەی (٦) مانگ لە ساڵی ١٩٧٥ تورکیا گیرۆدەی بوبـوو ، بـەلاّم نـەیتوانی ئـەرك و ڕێ و شـوێنە یەکلاکەرەوەکان بەجێ بگەیەنێ ، لەبەر ئەم هۆیانەی لای پایین(١/:٩٧

١- لاوازی پێکهاتەی کابینەکە چوونکە لە هاوپەیمانییە وەزارییەکەی دا پشتی بەستبو بە حیزبە بچووکە ڕاست ڕەوەکان .

PDF 4 KURD

٢- تۆمەت بارکردنی دیمیراڵ ی سەرۆك وەزیران بە گەندەڵی لە حوکمڕانی و ڕێگەدان بە براکانی (شەوکەت و عەلی دیمیراڵ بە بەکارهێنانی پایەکەی بۆ دەوڵەمەند بوونی ناڕەوا .

٣- هەوڵدانی هەر لایەنێکی ناو ئیئتیلافە وەزارییەکە (بەرەی نەتەوەیی) بۆ بەکارهێنانی دەسەلاّت لە پێناو بەهێز کردنی پێگەی خۆی ، گەورترین سوودمەندیش لەم کابینەیە دا (ئەلپ ئەرسەلان تورکیش)ی سەرکردەی حیزبی بزووتنەوەی نەتەوە پەرستی توندڕۆ بوو ، ئەم کابرایە بوونی لە دەسەلاّت وەك جێگری سەرۆك وەزیران بە چەترێك بەکاربرد بۆ بەهێزکردنی دەسەلاّتی لەناو گەنجان بۆ داپۆشینی تاوانەکانی کۆماندۆکانی حیزبەکەی لە تیرۆرکردنی سیاسی و بڕینی بانك و هاوێشتنی نارنجۆك بۆ ناو بارەگاکانی یەکێتیەکان و ڕێکخراوە چەپەکان .

٤- هەلاّوسانی دراوو داڕوخانی باری ئابووری لە دەرەنجامی مانگرتن و خۆپیشاندان و ڕێپێوانی کرێکاران .

٥- لەبەر ئەوەی وەزارەتەکەی دیمیراڵ نوێنەرایەتی بەرژەوەندیەکانی بۆرژوای پیشەسازی دەکرد نەوەك بەرژەوەندیەکانی گەل ، بۆیە دیاردەی ڕەت کردنەوەی دەسەلاّتی دیمیراڵ بە ڕوونی لەناو زانکۆو سەندیکا کرێکارییە مەیلەو سۆشیالیستەکان بە خۆپیشاندان و کاری توندو تیژی سەری هەڵدەدا ، بۆ نموونە کاتێك کرێکاران بەبۆنەی جەژنی (١) ی ئایارەوە لە ساڵی ١٩٧٦ ئاهەنگیان گێڕا ، بەهۆی گوللەبارانی کەسانێکی نەناسراوەوە (٤٠) کەس لە ئەندامانی یەکێتی سەندیکاکانی کرێکارانی شۆڕشگێڕ ، گیانیان لەدەست دا ، بەلاّم لەبەر ترس و شڵەژان و هەلاّتن و توندو تیژی پتر لە (٢٠٠) کرێکاریش تیاچوون .

٦- گەڕانەوەی دیمیراڵ بۆ سەر کورسی دەسەلاّت ڕەزامەندی سوپای وەرنەگرت ، چونکە خۆی واتە دیمیراڵ سەبەبکاری ئەوەبوو سوپا لە ساڵی ١٩٧١ دەستێوەردان بکات و دەسەلاّت بگرێتە دەست.

هەموو ئەو هۆکارانە وایان کرد حکومەت بەرامبەر بە تیرۆری بەرەی ڕاست کە ناڕاستەوخۆ لەلایەن حکومەتەوە پشتگیری دەکرا دەستەوەستان بێت ، تیرۆری چەپیش وا دەهاتە پێش چاو وەك بڵێی دەیەوێ خۆی بپارێزێ بەرامبەر تیرۆرەکەی تر (تیرۆری ڕاست) کە لەماوەی دەسەلاّتی دیمیراڵ لە نێوان ساڵانی (١٩٧٤-١٩٧٧) وە لەماوەی جیا جیادا پەرەی سەندبوو و بە بەردەوامی گەڤ و هەڕەشەی دەکرد و هەوڵی دەدا بۆ ڕاگرتنی تیرۆر بە گرتنی زۆرترین ژمارە لەبەری چەپ و کورد لە ناوچەی ڕۆژهەلاّت و گرتنی ژمارەیەکی کەمیش لەبەری

PDF 4 KURD

ڕاست بۆ چاو بەستنی خەڵکی ، ئەمە تا ئەو دەمە هەڵبژاردنی ساڵی ١٩٧٧ هات و بەرەی نەتەوەپەرستی ڕاست ڕەو لەو ماوەیە پێگەکانی خۆی لەناو دەسەڵات بەکاربرد بۆ چەسپاندنی شوێن پێی خۆی لە نێو دەزگا پەروەردەیی و جێ بەجێ کاریەکانی وەك ، پۆلیس و ئاسایش و هێزی چەکدار ، حیزبی بزووتنەوەی نەتەوەیی چالاکترین ئەندامەکانی ئەم بەرەیە بوو لە دزە کردن بەرەو ناو ئەم دەزگایانە و لە زانکۆی تەکنەلۆژیای ڕۆژهەلاتی ناوینیش لە ئەنکەرە قسەی سوار بوو ، کە پێشتر ئەم زانکۆیە ببوە قەلای چەپی تورك پاش هەڵبژاردنی یەکێك لە ئەندامەکانی بە سەرۆکی زانکۆکە ، ڕێکخستنەکانی گەنجانیش واتە : حیزبی نەتەوەپەرستی توندڕۆ لە کۆمەڵی گورگە بۆرەکان لەناو ئەم زانکۆیە تەقەیان لە خوێندکاران کرد ، سەرەڕای ئەمەش کوشتنی هەرەمەکییان لە ناوچەی ڕۆژهەلاَت یان کوشتن لەسەر پێناسە لە ئەستەمولّ و ئەنکەرە ئەنجام دا .

کاتێك بولەند ئەجەوید لەدوای ساڵی ١٩٧٤ بوو بە سەرۆك وەزیران و فەرمانی بە سوپای تورکیا دا بۆ داگیرکردنی بەشی باکووری قوبرس ، لە تورکیادا لەهەر ڕابەرێکی تر جەماوەری زیاتر بوو ، لێهاتوویی ئەم ڕابەرە لە ڕووی وتارو لۆژیکی حەکیمانەی و کەسایەتیی بەهێزی و ویست و ئیرادەی ، وایان کردبوو ببێتە ئەو سەرکردەیەی لەتوانایدا هەبێت وێنەی واقیعی سیاسی لە تورکیا بگۆڕێت ئەگەر هەلی گونجاوی بۆ بڕەخسێت، لێرەشەوە ئەجەوید بانگەشەی بۆ هەڵبژاردنی پەرلەمانی پێشوەخت کرد پاش ئەوەی سەردانی زۆربەی ویلایەتەکانی تورکیای کردو بەڵێنی بە دانیشتوانی کوردی ناوچەی ڕۆژهەلاَت دا بۆ لابردنی ستەم و نەهامەتیەکان و بایەخدان بە ویلایەتەکانیان و پەرەپێدانیان بەڕێگای چاکسازی کشتوکاڵی و دابین کردنی خانوو بۆ ئەوانەی خانویان نیە ، سەرەڕای بەخشینی جوتیاران لە قەرزەکانیان تا سنووری (٥٠٠) لیرەی تورکی ، نزیکەی ٦٠ دۆلاری ئەمریکی لەو دەمەدا، ئەگەر بزانین دەرامەتی تاکێکی خەڵکی لەو دەمەدا ساڵانە (١٥٠) دۆلار بوو ، مووچەشی بۆ موختاری گوندەکان بڕیەوە (٧١/٥) بۆیە کورد بەتایبەت ، شوانییەکان و چەپ و سۆشیالیست و دیموکراتەکان بۆ پشتگیری کردنی حیزبی گەلی کۆماری لە هەڵبژاردنەکانی ٥ ی حوزەیرانی ساڵی ١٩٧٧ دریغییان نەکرد ، بەشێوەیەك ئەم حیزبە (٤٤٪) ی دەنگەکانی بەدەست هێنا (١٩/٦) ، دەرەنجامی کۆتایی هەڵبژاردنەکانیش بەم جۆرە بوو :

١- حیزبی گەلی کۆماری (٢١٣) کورسی لە پەرلەمان هێنا ، ٣٣ نوێنەری کورد بوون .

٢- حیزبی داد (١٨٩) کورسی بەدەست هێنا ، لەنێوانیاندا (٢٣) نوێنەری کورد بوون .

٣- حیزبی ڕزگاری نیشتیمانی (٢٢) کورسی هێنا .

٤- حیزبی بزووتنەوەی نەتەوەیی (١٦) کورسی هێنا.

PDF 4 KURD

کەچی کورسیەکانی هەردوو حیزبی متمانەو دیموکراتی بەڕادەیەکی زۆر دابەزین ، لەم لایشەوە ئەجەوید توانیی (١١) پەرلەمانتاری حیزبی داد ی فەرمانڕەوا لە تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٧٧ قایل بکات بێنە ناو حیزبەکەیەوە (٩/٧) بەمەش توانی حکومەتەکەی دیمیراڵ بڕوخێنێت ، هەموو بێلایەنەکانی حیزبی داد یش بە پایەی وەزاری خەلاَت کران ، لە نێوانیاندا سێ کەسیان کورد بوون ، ئەجاویدیش کابینەی نوێی لە کانوونی دووەمی ١٩٧٨ بە هاوپەیمانیی لەگەڵ هەردوو حیزبی متمانەو دیموکراتی پێکهێنا.

بەلاَم هەڵبژاردنەکانی ساڵی ١٩٧٧ مزگێنی چارەسەرکردنی تەنگژە سیاسی و ئابووریە سەختەکانی پێ نەبوو ، بەڵکو کێشەکانی ئاڵۆزتر کرد ، چونکە هیچ کام لە حیزبە سیاسیەکان وەك هەموو جارێك ، ئەو زۆرینەیەی بەدەست نەهێنا شایستە بێت حکومەت پێك بێنێت ، جا لێرەدا سەرۆکی کۆمار ڕایسپارد.

(بولەند ئەجەوید) ی سەرۆکی حیزبی گەلی کۆماری وەزارەتی نەتەوەیی دابمەزرێنێ لەبەرامبەر ئەمەدا بەرەی ڕاست شێت و دەهری بوو لە بەرەیەکی یەکگرتوودا گردبوونەوە لە دژی حکومەتی ئەجەوید کە تێدەکۆشا بۆ هێورکردنەوەی ڕەوشەکە بە هەوڵدان بۆ لێدانی توندڕۆیی لەهەر لایەنێك بێت ئەویش بە جاڕدانی حوکمی عورفی هەوەڵجار لە (٤) ویلایەت و پاشانیش لە (٦) ویلایەتی تر ، ئەمە وای کرد هەم بەرەی ڕاست ، کە لە ڕیشەدا دژایەتیی دەکرد — و هەم بەرەی چەپیش لە دژی بوەستن ، لە سۆنگەی ئەمەدا زۆر زوو کەوت ، بە تایبەتی دوای تۆمەتبارکردنی حیزبەکەی — حیزبی گەلی کۆماری — بە بەکاربردنی کۆمەڵە هەروەزیەکان بە ئامانجی فراوانکردنی بنکە جەماوەریەکەی لە لادێیەکاندا بۆیە هەمیسان زەمینەی لەبار لە پێشی دیمیراڵ ڕەخسا بۆ پێکهێنانی حکومەتی هاوپەیمانی ڕاست ڕەوی نوێ ، وەلێ ئەم جارەیان سەرنەکەوت بەهۆی پێداگرتنی هەندێ لایەن لەسەر چەند داخوازیەکی سەخت، کۆشك و سوپاش دەیانویست هەردوو حیزبی گەورە ، داد و گەلی کۆماری هاوکاریی بکەن بۆ پێکهێنانی حکومەتی نوێ بەڵکو بتوانن کۆتایی بە خوێن ڕێژی بهێنن و ڕێگە چارەی تەواویش بۆ کێشەو گرفتە دژوارەکانی تورکیا بدۆزنەوە ،بەلاَم وێڕای ئەوە هەردوو حیزبی: سەلامەتی نیشتیمانی و گەلی کۆماری ئەو حکومەتە نوێیەی کە بووە مایەی گەشبینی ناوەندە سیاسیە ڕەسمیەکان پێك هێنا تەنها سێ مانگ لە حوکمڕانی بەردەوام بوو، لەبەر جیاوازی بیرو بۆچوونی هەردوو حیزبەکە سەبارەت بە زۆربەی کێشەکانی سەر گۆڕەپانی سیاسی و ئابووری لە تورکیا.

PDF 4 KURD

باسی دووەم

ئاژاوەی کوشتنی سیاسی و هەرەمەکی لە تورکیا

لە شوباتی ساڵی ١٩٧٨ شەپۆلێك توندو تیژی سیاسی لە تورکیا هەڵایسا ، پێشتر تورکیا لەوێنەی بەخۆوە نەبینی بوو ، بەرەی نەتەوەیی بەو توندو تیژییەی ، ویستی حکومەتەکەی ئەجەوید و هاوپەیمانیە لاوازو ناتەباکەی لێك بترازێنێ. باهۆزی ئەو شەپۆلە وەها سیستمی دەستوری دەستەپاچە کرد، ئیدی دەسەلاتی جێ بەجێکاری هیچ بڕست و کاریگەریەکی نەما و دەسەلاتی یاسا دانانیش لە دارشتنی ئەو یاسایانەی کە سنورێك بۆ تیرۆری چەپ و ڕاست دادەنێت ، پەکی کەوت. چونکە هیچ حیزبێکی سیاسی بەتەنیا زۆرینەی نوێنەرایەتی وەدەست نەهێنا. دەسەلاتی دادوەریش نەیتوانی بڕیارەکانی جێ بە جێ بکات دەرهەق بە ئەنجامدەرانی تیرۆر ، لەبەر ئەوەی زۆربەی تیرۆریستان بە نهێنی و دوور لە چاوی ئەم دەوڵەتەی هیچ توانایەکی نەمابوو کاریان دەکرد ، بە تایبەت بەرەی نەتەوەپەرست پشتگیری ڕێکخراوی ئەو گورگە بۆرانەی دەکرد کە هەڵیان دەکوتایە سەر خوێندکارە چەپەکانی زانکۆو ڕێگایان لە کۆڕو کۆبوونەوە کۆمەلایەتیەکانیان دەگرت ، نەك هەر ئەمە بەڵکو وەیشومەی تیرۆریان گواستەوە بەرەو ناوچە زۆرینە کورد نشینەکە (واتە : ناوچەی ڕۆژهەلات) و لێرەدا کێڵگەو مەزرای گوندە کوردیەکانیان تێك دەداو بە ڕەمەکییانە کوردیان دەکوشت بەبێ ئەوەی بزانن قوربانیەکان چەپ یان سۆشیالیست یان دیموکرات یاخود ئیسلامین، بە نموونە : فەرهاد ئیواز کە ئەندامێکی ڕێکخراوی (گورگە بۆرەکان)و تەمەنی لە (١٧) ساڵ تێنەپەڕیبوو لەپێش دادگای ئاسایشی دەوڵەت لە دیاربەکر دانی پێداناو گوتی : لەگەڵ عەبدولقادری هاوڕێم لە شەقامەکانی ئەدەنە پیاسەم دەکرد کاتێك بە پەنجە ئیشارەی بۆ سێ خوێندکار کردو گوتی : ئەوانە لە چەپەکانن پێویستە بکوژرێن ، منیش ئەو ئەرکەی پێی سپاردم قەبوڵم کرد و لە دووری ١٥ مەترەوە گوللەکانی دەمانچەکەم لە جەستەیاندا خاڵی کرد ... دەستپێکی خەباتم بۆ ئەوە بوو ژاراوی ڕق و تووڕەییم بڕژێنم بەسەر چەپەکاندا ، ئەوەبوو لە گەڕەکی (ئۆزیك تەپە) لە ئەستەموول بۆسەیەکم دانا بۆ ئەوەی هەر کەسێکی چەپم بەرچاو بکەوێت بیکوژم ..(٥) گوللەم نا بە کەسێکەوە بەلای بۆسەکەدا تێدەپەڕی ، نەم دەزانی ناوی چی یە ، بەلام بە ڕواڵەت وا پێدەچوو لە چەپەکان بوبێت، سێ ڕۆژ دواتر لەگەڵ دوو برادەردا دەچووین

بلاوكراوەی حیزبی بلاو بكەینەوە، خۆمان كرد بە قاوەخانەیەكدا زۆربەی مەعمیلەكانی لە چەپەكان بوون ، بلاو كراوەكانیان لیّ وەرنەگرتین. هاتینە دەریّ و لەناو دەرگای قاوەخانەكەوە گوللەیدەمانچەكانمان بەناویاندا ڕژاند ، دوایی زانیمان لە دەرئەنجامی تەقەكانمان كوژراویّك و (٥) برینداری لیّكەوتۆتەوە..)) (٣٨/٨). ئەم فەرهاد ناوە لەكاتیّكدا نیازی بوو سەرۆكی شارەوانی ئەدەنە لە ڕۆژهەلات تیرۆر بكات دەستگیر كرا ، سەرۆكی شارەوانی ناوبراو لەو هەولە نەجاتی بوو، بەلام دوایی هەمان ڕیّكخراو تیرۆری كرد .

لە ئەیلولی سالی ١٩٧٨ كوشتارگەی سیاسی زۆرو لەناوبردنی جەستەیی لەو فەرمانگەو دەزگایانە دەستی پیّكرد كە چەپەكان تیایاندا ڕۆلی دیاریان هەبوو ژمارەیەك لە ئەندامانی (بزووتنەوەی حیزبی نەتەوە ی فاشیزم چەندین كوشتارگەیان لە ناوچە كورد نیشەنەكانی ڕۆژهەلات لە كانوونی یەكەمی ئەو سالە نایەوە ، لە ئاكامی ئەمەدا حوكمی عورفی (١٧٧/٩) لە ١٧ ویلایەتی توركیا لەوانە ١٤ ویلایەت لە ناوچەی ڕۆژهەلات ، جاڕدراو حكومەتی ئەجەویدیش چالاكیەكانی یەكیّتی سەندیكاكانی كریّكارانی شۆڕگیّرو سەركردەكانی دەستگیر كرد و قەدەغە كرد .

ئەو كوشتن و برینەی لە ناوچە كوردنشینەكانی ڕۆژهەلات قەومان و چەوساندنەوەی ڕۆشەنبیرانی كوردیش كە داوای مافی نەتەوەیی كوردو پاریّزگارییان لە بوونی نەتەوەیی كورد دەكرد ، وایانكرد خویّندكارانی كوردی دەرچووی كۆلیّژی زانستە سیاسیەكان لە زانكۆی ئەنكەرە بۆ سالی خویّندنی ١٩٧٨ ڕاستەوخۆ لە پاش دەرچوونیان پارتی كریّكارانی كورد PKK یان دامەزراند لەسەرووی ئەو خویّنكارانەشەوە (عەبدوللا ئۆجەلان) ی سەرۆكی هاوبەندی قوتابیانی كورد بوو لە كۆلیّژی زانستە سیاسیەكان لە زانكۆی ئەنكەرە ، لەو ڕا ئەم حیزبە هزری (ماوی) ی كردە ئایدۆلۆژییە سیاسییەكەی و لە ناو چینەكریّكاری و ڕۆشەنبیرەكاندا بۆ پەیداكردنی هەوادارانی، پەرەی بە چالاكیەكانی دا.

پرۆسیّسی تەواوكردنی ئەو هەلبژاردنەی لە تشرینی یەكەمی سالی ١٩٧٩ بەڕیّوەچوو ، دەرەنجامی دۆڕانی حیزبی گەلی كۆماری لیّكەوتەوە. ئەوەبوو حكومەتەكەی ئەجەوید كەوت ، بەمەش بەرەی نەتەوەیی ئامانجی خۆی بەدەست هیّنا پاش ئەوەی هەرچی پیّی كرا ئاستەنگی خستە پیّش ڕەوڕەوەی ئەو حكومەتە وەك ڕیّ خۆشكردنیّك بۆ ڕووخاندنی ، ئەگەرچی دیمیرال لە ١٢ ی تشرینی دووەمی سالی ١٩٧٩ بە ڕیّگەی هاوپەیمانییەكی ڕاستڕۆی نویّی نیّوان حیزبەكەی و حیزبی بزووتنەوەی نەتەوەپەرست و ژمارەیەك لە بیّلایەنەكان ، گەڕایەوە سەر

PDF 4 KURD

کورسی دەسەلاّت ، لێ ئەجەویدیش هەولێکی هاوپەیمانیەتیی نوێی لەگەڵ حیزبی ڕزگاری نیشتیمانی دەستپێکرد بۆ ئەوەی سنورێك بۆ ڕێکارەکانی قەدەغەکردنی ئەو ئازادییە گشتییانەی حکومەتی دیمیرال ئەنجامیدان دابنێت ، دوای ئەوەی بازنەی حوکمی عورفی لە ولاّت فراوانکرد بەشێوەیەك هەموو ناوچەکانی کوردستانی تورکیا بگرێتەوە ، لەم بارەیەوە ڕۆژنامەی (گاردیان) ی بەریتانی نووسیبووی دەڵێت : ((ئەوە سەیرو عاجباتی نییە هزری شۆڕشگێڕی و سۆشیالیستی زۆر بەخێرایی لەناو گەنجەکانی ئەم ناوچانەی کە دواڕۆژێکی ڕوونیان نیە تەشەنە بکات و بلاّو ببێتەوە ، بەشێکی زۆر لە دانیشتوان یەکێتی سۆڤیەت بە دووژمنی خۆیان نازانن وەك چۆن زۆربەی تورکەکان بڕوایان بەم بیرۆکەیە بوو ، بەڵکو وەك دۆست و هاوپەیمان تەماشای دەکەن ، هەندێکیشیان بە هومێدەوە دەڕواننە چین و ژاپۆن ، ئەگەرچی بیرۆکەیەکی ڕوونیان دەربارەی سیستەمەکانی ئەم دوو ولاّتە نییە. وا دیارە حکومەتی تورکیاش ئێستا زیاتر قەناعەتی وایە ئەو دواکەوتن و نەهامەتیەی باڵیان بەسەر بەشەکانی ناوچەی ڕۆژهەلاّت کێشاوە تەنها ئەوە نین شێرپەنجەیەکی ئابووری پێك بهێنن و لاوازی لە قەوارەی دەوڵەت بە گشتی بلاّو بکەنەوە ، بەڵکو ئاگری شۆڕشێکیان لەژێر کادا لە دژی ستەم و دواکەوتوویی و چەوساندنەوە شاردۆتەوە ، بەمەش لەهەر ناوچەیەکی تری ڕۆژهەلاّتی ناوین زێدەتر ئەگەری هەلاّیسانی ئاژاوەو شۆڕشی هەیە. لێرەدا لەناوچەی ڕۆژهەلاّتی تورکیا ڕێژەی بێکاری دەگاتە (٢٠٪) و گەورەترین ڕێژەی لەدایك بوونیش تیادا بلاّو بۆتەوە ، کەچی دەرامەتی تاکی خەڵکەکەی (٣/١)ی ئەو دەرامەتەیە هاولاّتی تورکیا لە ئەستەموول دەستەبەری دەکات ، جگە لەچەند کارگەیەکی بچووکی حکومی پەرت و بلاّویش لە دەرەوەی شارەکاندا ، ئەوا پیشەسازی لەم ناوچەیە بوونی نییە ، زۆربەی دانیشتوانەکەشی لە چینی هەژار و مام ناوەندن، دەوڵەمەندیش لە نێوانیاندا بە ڕەهایی شوێنەواریان نییە)) (١١/١٠) .

بەلاّم حیزبی داد نەیتوانی پێشنیارەکانی لە پەرلەمان دەرباز بکات ، چونکە حکومەتەکەی دیمیرال پشتی بە زۆینەیەکی کەمی پەرلەمانی بەستبوو کە بریتی بوو لە هەردوو حیزبی بچووك: حیزبی ڕزگاریی نیشتمانی بەسەرۆکایەتێتی نەجمەدین ئەربەکان، خاوەنی (٢٢) کورسی و بزووتنەوەی نەتەوە پەرست بە ڕابەرایەتی ئەلپ ئەرەسلان تورکیش خاوەنی ١٦ کورسی کە مەحاڵە حیزبی داد بە (١٨٥) کورسی لە پەرلەمان کە کۆی کورسیەکانی (٤٥٠) کورسی یە ، لە دەسەلاّت بمێنێتەوە ، بۆیە ناچار دەبێ لەگەڵ ئەم دوو حیزبە بچێتە زنجیرە سازشێکی سەختەوە ، چونکە هەر یەکەو ڕێبازێکیان گرتۆتە بەر و جیاوازە لەگەڵ حیزبی داد. حیزبی ڕزگاری نیشتیمانی نوێنەرایەتی سوننەی تورکیا دەکات و بڕوای بە تیورییەك هەیە دەڵێت : پیلانێکی ئیمپریالیزمی

PDF 4 KURD

کۆمۆنیزمی زایۆنیزمی له ئارادایه و تورکیای کردووەته ئامانج و نیازی وایه تورکیا لەناو ببات بۆئەوەی هیچ پێگەو پلەیەکی نەمێنێ ، چونکه گەورەترین و بەهێزترین دەوڵەتی ئیسلامیه، لێرەشەوه ئەم حیزبه بەرهەڵستی له هەردوو ڕێبازی حیزبی دادو حیزبی گەلی کۆماری دەکات له پەیوەندیەکانیاندا لەگەڵ ئەمەریکا بەرێگەی ڕێککەوتننامەی نامەی بنکه سەربازییەکان لەگەڵیدا ،هاوکات لەگەڵ هەنگاوه ئابوورییەکانی (دیمیراڵ) یشدا ناکۆکه ، ئەو هەنگاوانەی پاڵیان داوه بەو خانه جیهانییه داراییانەی وەك شێرپەنجەن لەجەستەی دەوڵەتی تورکیادا .

بەش بەحاڵی بزووتنەوەی نەتەوەپەرستیش ، ئەوه هێڵێکی تیرۆرستانەی توندڕۆی پەتی گرتۆتە بەر، زۆر نزیکتره لەبەرەیەکی عەسکەرتاری تا وەك ئەوەی کۆمەڵێکی سیاسی بێت (١٤٠/١١).

لەکاتێکدا دیمیراڵ و بەبەرەی توندڕۆی نەتەوەپەرستیشەوه پێیان وایه ئەو پانتاییه ئازادییه گشتییانەی دەستوور دەستەبەری دەکرد ، بووه هۆی تەقینەوەی شەپۆلێك توندو تیژی، کۆمەڵه چەپەکان و یەکێتی سەندیکاکانی کرێکارانی شۆڕگێڕ بەکاری دێنن بۆ پەکخستنی بەرنامه ئابوورییەکەی ، ئەوا بەرەی چەپیش کە پەرتەوازییەکی زۆر سەری تێکردووەو بەشێکیشی پەنا دەباته بەر شێوازی ئاژاوه چییەکان بۆ سەپاندنی بوونی لەسەر گۆڕەپانی سیاسی ، پەرۆشی گۆڕانکاری بنەڕەتی بوو بەخێراترین ڕێگا ئەویش تیرۆره ، وەلێ دوورترین ڕێگاشه بەرەو گۆڕانکاری پێویست .

سەرەڕای ئەوه ڕەوشی ئابووری بەیەکێك له گرنگترین هۆکارەکانی هەڵایسانی توندوتیژی له تورکیا دەمێنێتەوه ، چونکه بەهۆی داڕووخانی باری ئابووری له لادێکاندا ، ڕەوی بەکۆمەڵی له گوندەوه بەرەو شار ڕووی دا ، لەئاکامی ئەم ڕەوه به کۆمەڵییەش ئەوەی به (پشتێنەی هەژاری) ناو دەبرێ — له گوندەکانی تەنەکە — له دەوربەری ئەو شارانەی کە قەوارە ئابوورییەکانی نەیانتوانی ئەم زیادەیە له هێزی کار بگرنه خۆ پێکهات و ڕێژەی بێکاری له شارەکاندا بەپێی ئاماره ڕەسمییەکان گەیشته ١٦٪ ، واته : (٢) ملیۆن بێکار له کاتێکدا بازاڕی کار ساڵانه پێشوازی له نیو ملیۆن هاتووی نوێ دەکات، ئەگەر دابەزینی بەردەوامی نرخی لیرەی تورکیشی بخەینه سەر کەوای کرد باری هەژاری سەخت تر بێت ، ئەوه ژینگەکه ئامادەبوو بۆ سەرهەڵدانی تیرۆر وێڕای ئەویارمەتیه مادیانەی تورکیا له ساڵی ١٩٧٩ وەری گرت : ئەمەریکا به (٤٥٠) ملیۆن دۆلار یارمەتی تورکیای دا وەك نرخێك بۆ وەگەڕخستنەوەی بنکه سەربازیەکانی له تورکیا ، ئەڵمانیایڕۆژئاواش به بڕی (٥٠٠) ملیۆن دۆلار یارمەتی پێشکەش کرد (٤١/١١).

PDF 4 KURD

له پاش هاتنی حکومەتی دیمیراڵ بۆ سەر کورسی دەسەلاٌت لە ساڵی ١٩٧٩ تیرۆر لــە تورکیــا دیمەنی شەڕی ناوخۆی بچووك بچووکی گرتــە خـۆ لـەنێوان ڕاســت و چــەپ و لـەنێوان ئایینزاکـان هەروەها لەنێوان شۆڕگێڕانی کوردو هێزی ئاسایشی تورکیا و نێـوان ژمارەیــەك لـە ســەرکردەکانی سوپا لە والی شارەکان و تێکرا تیرۆرستانی ڕاست و چەپەکانیش ، بۆ نموونە ژەنـەڕاڵێکی ســوپا لــە ناوچەی (فەنەرباهچە) ی پێشکەوتوویان لە ئەستەموولْ دایە بەر ڕێژنەی گوللەو ژمارەی قوربانیانی دەستی تیرۆری سیاسی لە ماوەی (٧) مانگی دەسەلاٌتی حیزبی داد گەیشتە نزیکەی ١٩٠٠ کــەس ، لەکاتێکدا ئەو بارە نا ئاساییەی سەپێنرابوو بەسەر (٢٠) ویلایەت لە کـۆی (٦٧) ویلایەتەکــەی تورکیا نەیتوانی سنورێك بۆ خوێنڕشتنی بەردەوام دابنێت ، پاش ئەوەی ململانێی سیاسی توند ئەو شارە تورکیانەی گرتەوە کە دابەش بووبوون بەسەر گەڕەکە چەپ و ڕاســتەکان و قســەو دایــەلۆگیان تەنها بە گوللە بوو .

ئەگەرچی چاودێرانی سیاسی لەوە دەترسـن جۆگەلـەی ئـەم شـەڕە ناوخۆییــە بچــووکانە ببنــە ڕووبارێکی گەورە تەڕو وشــك لــە وولاٌتــدا لەپێشــیاندا ڕامــاڵن ، بــەلاٌم لەهــەمان کــات گونــاهی تەقینەوەی شــەپۆلی تــیرۆری چــەپ ، دەخەنــە ئەســتۆی تــیرۆری بــەرەی ڕاســت ، نــەخوازە ئــەو ڕووبەڕووبوونەوەیە سووتەمەنیەکەی لە بازاڕی برەوداری چەك لــە تورکیــا دەبینێتــەوە ، بــۆ نموونــە لەماوەی (١٥) ساڵی ڕابردوودا دەستگیرا بەسەر (٤٥) هەزار تفەنگ و (١٥٠) هــەزار دەمانچــەو (٢٢) ملیۆن فیشەگ و تەقەمەنی ، ئەم ژمارانەش بەسن بۆ پێشبینیکردنی ژمارەی ئەو چــەکانەی نەگیراون یاخوود دەستیان بەسەردا نەگیراوە (٤١/١١) .

تێکچوونی ڕەوشی ئاسایش لە دوای تیرۆرکردنی دکتۆر (نیهاد ئیریـم) ی ســەرۆکی حکومــەتی کاتی دوا بەدوای بزووتنەوەکەی ١٢ی ئاداری ١٩٧١ — و هەروەها کوشتنی ڕۆژنامەنووسی ناســراو عەبدی ئیپیکچی سەرنووسەری ڕۆژنامەی میللیەت ی بەناوبانگ لەلایەن محەمەد عەلی ئاغجە کە لە گرتوخانەوە بەرەو ئەوروپا هەلاٌت و پاشان لە ١٣ ی ئایاری ساڵی ١٩٨١ تەقەی لە پاپا یوحــەنا پۆلسی دووەم کرد وەك هەوڵێك بۆ لەناوبردنی ، ئەمانە بوونە هۆی جــاڕدانی حــوکمی عــورفی لــە (٢٠) ویلایــەتی تورکیــا و ئەنجامــدانی ڕەشــبگیریەکی زۆریــش لــەو ولاٌتــە ، بــەلاٌم چارەنووســی گەمەیەکی نوێی بۆ تورکیا ئامادە دەکرد ئەو دەمەی حیزبە سیاسیەکان لە شــوباتی ســاڵی ١٩٨٠ لەنێوان خۆیاندا ڕێك نەکەوتن لەسەر کاندیدکراوی ســەرۆکایەتی کۆمــار ، ئــەوەبوو حیزبــی گــەلی کۆماری لەدوایشیەوە هەمو هێزە چەپەکانو حیزبــی کرێکــارانی تورکیــا بەســەرۆکایەتی بەهیجــە بۆران پشتگیری لە هەڵبژاردنی فەریقی یەکەم حەیدەر باتور دەکرد کە یەکێك بوو لە ســەرکردەکانی

بزووتنەوەکەی ١٢ ی ئاداری ساڵی ١٩٧١ کە حکومەتی دیمیرالی ڕوخاندو ناوبراو لەو دەمەوە سەرکردەی گشتی هێزە ئاسمانیەکان بوو و بەبیرو بۆچوونی سیاسییانەی میانڕەو و هاوسۆزی لەگەڵ حیزبی گەلی کۆماری ناسرابوو ، بەش بەحاڵی بەرەی ڕاستیش ، پشتگیریی لە هەڵبژاردنی فەریقی یەکەمی خانەنشین تۆرۆن دەکرد ، پاشان پشتگیری لە هەڵبژاردنی (ئیحسان سەبری چاغلیانگڵ) ی وەزیری دەرەوی پێشووتر و سەرۆکی کۆماری تورکیا بە وەکالەت دەکرد ، چوونکە ئەو کات بەتەمەن لەهەموو ئەندامانی دیکەی پەرلەمان گەورەتر بوو دوای تەواو بوونی ماوەی سەرۆکایەتیەکەی فەخری قۆرۆتورك و لە دەرەنجامی ڕێك نەکەوتنی حیزبە سیاسییەکان لەسەر کاندیدی نوێ بۆ سەرۆکایەتی کۆمار (٩٩/١) .

کاتێك کۆڕی (تیرۆر لە تورکیا) لەلایەن کۆمەڵەی ڕۆژنامەنووسانی تورك لەماوەی نێوان ٣٠ ی کانونی دووەم تا ١ ی شوباتی ساڵی ١٩٨٠ لە ئەستەموول بەبۆنەی یادەوەری یەکەمی تیرۆرکردنی نووسەری ڕۆژنامەنووس عەبدی ئیپیکچی سازدرا ، هەموو بەشداربووانی کۆڕەکە چ بە توێژینەوە یان بە لێدوانەکانیان لەبارەی تیرۆرەوە لەناوچەی ڕۆژهەلاتی تورکیا قسەیان کردو بەشێوەیەکی شاراوەو بێ ئەوەی - ناوی بێنن- ئاماژەیان دا : کورد دەستی لەو تیرۆرە هەیە کە لە تورکیا بەڕێوە دەچێ ، جەختیشیان لەوە کرد کە هۆکاری تیرۆر هەژاری و بێکاری و گۆڕانی ئابووریە ، بەلاّم کەسێکیان نەچوو بەلای ئەو فاکتەرە سەرەکیەی پاڵی بە کوردەوە ناوە بەشداری لە یاخی بوونی چەکداری بکات لە باشووری ڕۆژهەلاتی تورکیا ئەویش : بێبەشبوونیانە لە مافە کلتوریەکانیان و حاشاکردن لە بوونی نەتەوەییان لەلایەن کاربەدەستانی تورکەوە (١٤٢/١٢).

بگرەوبەردەی سیاسی نێوان حیزبەکان گەیشتە ڕادەیەك هەندێك لە هێزەکان بۆ بلاّوکردنەوەی تێروری سیاسی قۆستیانەوە و قوربانیەکانی ئەم تیرۆرە ڕۆژانە گەیشتە (٢٥) کوژراو لەبەرەی ڕاست و چەپ و مرۆڤی بێگوناه ، ئەمە هانی (چاغلیانگڵ) ی سەرۆکی کاتی تورکیای دا لەدەستپێکی مانگی تەمووزی ساڵی ١٩٨٠ زنجیرە کۆبوونەوەیەك لەگەڵ سەرانی هەردوو حیزبە سەرەکیەکە گرێبدات ، ئەمەش لەدوای ئەوەی ژەنەڕاڵ (کەنعان ئیڤرین)ی سوپا سالاری تورکیا لە مایسی ساڵی ١٩٨٠ هۆشدارییەکی بە حکومەتی (سلێمان دیمیراڵ) ی سەرۆکی حیزبی داد دا ، هەموو دەزگا میدیا ناوخۆیی و دەرەکیەکان بلاّویان کردەوە ، تیایدا داوای لێکرد ئەو ئاژاوەو تیرۆرە لەناو برێت کە خەریکە ولاّت بەرەو شەڕێکی ناوخۆیی کاولکاری ببات ، ئەگینا هێزە چەکدارەکان بە ئەرکی دەزانن بۆ ڕزگار کردنی تورکیا لەو بارودۆخەی تێی کەوتووە دەست وەربدەن (١٠٥/١) .

کۆبوونەوەکانی (چاغلیانگل) لەگەڵ سلێمان دیمیرال ی سەرۆکی حکومەت و ڕابەری حیزبی دادی دەسەلاّتدار لەلایەك و لەگەڵ بولەند ئەجەویدی سەرۆکی حیزبی گەلی کۆماری ئۆپۆزسیۆن

بەو دەرئەنجامە نەگەیشتن سەرنج و بۆچوون و هەڵوێستەکانی هەردوولا سەبارەت بە کێشە گشتیەکانی وڵات نزیك بخەنەوە ، چونکە کارەکە لەدەست سەرانی حیزبە سیاسییەکان دەرچوو بوو ، ئەگەر ئەو سەرنەکەوتنەشی بخەینە سەر کە پەرلەمان بە درێژایی (٦) مانگی ڕابردوو لە هەڵبژاردنی سەرۆکی کۆمار بەرەو ڕووی ببۆوە ، وێرای ئەوەی کە (٧٦) کەرەت بۆئەو ئامانجە خستیە دەنگدانەوە ، ئەوە دەستتێوەردانی سوپا بۆ یەکلاکردنەوەی بارودۆخەکە هیچ گومانێکی هەڵنەدەگرت ، ئەوەبوو کودەتای ١٢ ی ئەیلولی ساڵی ١٩٨٠ لەلایەن ئەنجومەنی نەتەوەیی ڕوویدا کە پێکهاتبوو لە سەرکردەکانی سوپاو جەندرمە ، سەرەڕای سوپاسالاری سەرکردەی بزووتنەوەکە ، پاشان ئەنجوومەنی ئاسایشی نەتەوەیی کەنعان ئیڤرینی سوپا سالاری بە سەرۆکی کۆمار هەڵبژارد، ئەم پۆستە زیاتر لە (٦) مانگ دوای تەواو بوونی ماوەی سەرۆکایەتی کۆرۆ تورك بە بەتاڵی مابۆوە ، سەرۆکی تازەی وڵات پێکهێنانی کابینەی نوێی لە ٢١ ی ئەیلولی ساڵی ١٩٨٠ لە کەسانی تەکنۆکرات و کارگێڕیە ناسراوەکان سپاردە بولەند ئۆلسوو حکومەتەکەی لە ٣٠ ی ئەیلولی هەمان ساڵ وەك دەسەڵاتێکی جێ بەجێکاری دەست بەکاربوو ، لەکاتێکدا یاسای ژمارە ٢٣٢٤ کە لە ١٢ ی ئەیلولی ساڵی ١٩٨٠ (ڕۆژی کودەتاکە) دەرچوو ، هەموو دەسەڵاتێکی یاسادانانی دایە ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوەیی کە کودەتاکەی ئەنجامدا. حکومەتی ئۆلسۆ توانی ئاسایش و سەقامگیری لە وڵات دابین بکات لە ئاکامی قەدەغەکردنی هاتوچۆی هاوڵاتیان لەلایەك و جاڕدانی حوکمی عورفی لە وڵات لەلایەکی ترەوە ، وێرای ئەوەش هێزەکانیئاسایشی تورکیا لەماوەی تەنها یەك هەفتەدا (لە ٢٣-٣٠تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٨١) ٦١٨ کەسیان دەستگیر کرد بەهۆی ئەنجامدانی چەندین تاوانی وەك کوشتن ، برینی بانك ، ڕێگری، هاویشتنی نارنجۆكو تەقەمەنی و دەست درێژی کردنە سەر نامووس ، هەمان ئەو هێزانەش توانیان دەست بەسەر چەندەها جۆرە چەك و ماڵ و موڵکی دزراو کە بەهایان زیاتر لە (٥٨) ملیۆن لیرەی تورکی بوو بگرن ، بەلاّم ئەم حکومەتە تەنها لەماوەی (٦) مانگی دەسەلاّتیدا توانیی ئاسایش لە هەموو وڵاتی تورکیا بەرقەرار بکات و دوای ئەوەش هەموو حیزبە سیاسیەکانی لە تورکیا هەڵوەشاندەوە و دەستی گرت بەسەر ماڵ و موڵك و بارەگاکانیان (١٠٦/١).

PDF 4 KURD

باسی سێیەم

کوردو کودەتای ساڵی ١٩٨٠

سەرکردە سەربازییەکان لەسەرەتای ساڵی (١٩٨٠) وە ، سێ هۆشدارییان دابووە حکومەتی دیمیراڵ بۆ ئەوەی لە چوار چێوەی سیستمی دیموکراتی پەرلەمانیدا ڕێوشوێنی پێویست بگرێتەبەر لە دژی ئاژاوەگێڕی و تیرۆر و جیابوونەوە. لە ١٣ی ئایاری ساڵی (١٩٨٠) ش ، ژەنەراڵ کەنعان ئیڤرین سوپاسالاری تورکیا دەست بەجێ دوای گەڕانەوەی لە کۆبوونەوەی پەیمانی باکوری ئەتڵەسی (ناتۆ) لە واشنتۆن، داوای کرد حیزبە سیاسیەکان بگەنە ڕێککەوتنێك لە نێوانیاندا بۆ هەڵبژاردنی سەرۆکی کۆمار ، ئەگەر چیش ئەو هۆشدارییانەو بانگەوازەکەی ئیڤرێن وەك پاساوێك بوو بۆ ئەنجامدانی کودەتای سەربازی ، وەلێ هەواڵی ئەو کودەتایەی حکومەتی دیمیراڵی لابرد، لە واشنتۆنەوە هات نەوەك لە ئەنکەرەوە، ئەوەبوو ڕادیۆی دەنگی ئەمەریکا بەر لەوەی ڕاگەینراوی ژمارە (١) لە ڕادیۆی تورکیاوە دەربچێت هەواڵی کوودەتاکەی بڵاوکردەوە چاودێرانی سیاسی مەسەلەکەیان - وا لێکدایەوە کە ئەو کودەتا تورکیە بەڕەزامەندییەکی ئەمەریکایی — ئەتڵەسی — بەرپابووە. بەلەروانگەی پرەنسیپی ترۆمان کە لەساڵی ١٩٤٧ جاڕدرا.

کورد لەهەمبەر ئەو کودەتایەگەشبین بوو و پێیان وابوو مزگێنی دیموکراتی و چارەسەری تەواوی پێیە بۆ هەموو ئەو کێشانەی ناوچەی ڕۆژهەلاتی تورکیا بەدەردیانەوە دەناڵێنێ ، بۆیە کاتێك کەنعان ئیڤرین ی سەرکردەی کودەتاکە سەردانی وان و دیاربەکری کرد بەگەرمیەوە پێشوازی لێکراو چەپڵەیەکی زۆریشیان بۆ بوڵەند ئۆلسۆ ی سەرۆکی حکومەتەکەی لێدا وەختێ هاتە شاری هەکاری کە کەوتۆتە هەژارترین ناوچەکانی تورکیاو لەنێوان عێراق و ئێراندایە ، بۆئەوەی ئێزگەیەکی پەخشی تەلەفزیۆنی تیادا بکاتەوە (٩/١٠).

کورد کە هیوای لە هەر گۆڕانکاریەکی بنەڕەتی حکومەتی تازە بیکات بڕی، بە تایبەتی دوای وتارەکەی ئیڤرین لە دەستپێکی ساڵی ١٩٨١ کە تیایدا گوتی : "هەموو بیرێکی جودا خوازی بەبێ بەزەییانە پێشێل دەکەین"، (٧/١٤) ، ئاژاوە لە ناوچەی ڕۆژهەلات بەردەوام بوو و خەباتی چەکداری کوردیش لە دژی هێزەکانی ئاسایشی تورکیا لەوێ سەری هەڵدایەوە، مایەی سەرسوڕمان بوو بەلای ژەنەڕاڵە سەربازیەکانەوە ببینن ئۆپۆزسیۆن لق و پۆپێکی زۆرو تۆڕەکانی

تیرۆریش لە چەندین بەشی ڕۆژهەلأتی تورکیا – بە وتەی گۆڤاری الصیاد – بلاو بوونەتەوە بە نموونە : لەمیانەی پرۆسەیەکی ئەمنی لە دژی بزووتنەوەیەکی جودا خوازی بەناوی (کاوە) وە کە مەلبەندەکەی لە (ئەدەنە) و (مەرعەش) بوو ، پیاوانی ئاسایش لە نیسانی سالی ١٩٨١ بەلگەنامەی چەند پلانێکیان بە ئامانجی دامەزراندنی دەولەتی کوردی لە چەشنی مارکسی دۆزیەوە و سوپای تورکیاش دەستی گرت بەسەر بڕێکی ئێجگار زۆر لە چەکی شاردراوەو فرە کتێب و بلأوکراوەی کوردی و دروشم بە ئالأی دەولەتی کوردی جوداییشەوە (١٣/٣٦).

ئەگەرچی شۆڕشەکانی کورد چ بەشێوەیەکی تاکی یا بەشێوەی کۆمەل و گرووپ گرووپی بچووك لە حەفتاکانەوە بەبێ بڕانەوە بەردەوام بوون ، وەلێ ڕێکخستنەکانی چەپیش دەورێکی گەورەیان گێڕا بۆ گردبوونەوەی کۆمەلە کوردیە بچووکەکان و هاندانیان بەرەو کاری خەبات ، بەتایبەت دوای کودەتای ١٢ ی ئەیلولی سالی ١٩٨٠ و پێگەیشتنی زەمینەی گونجاو بۆ دروستبوونی بزووتنەوەیەکی کوردی جەماوەری لەناوچەی ڕۆژهەلأتی تورکیا لە سۆنگەی ئەو بارودۆخە ناوخۆیی و دەرەکییانەی هاتبوونە پێشەوە. دەبینی لەسەر ئاستی ناوخۆی ولأت کودەتای ١٢ ی ئەیلولی سالی ١٩٨٠ ڕووی دا و توانی خوێن ڕێژی و شەڕی ناوخۆو ململانێی نێوان چەپ و ڕاست لە تورکیا بوەستێنێ ، یاخود بەلایەنی کەم سەر لەنوێ تەقینەوەیان بۆ ماوەیەکی دیارینەکراو دوابخات. لەسەر ئاستی دەروەشدا ئەوە ئەزموونی ئۆتۆنۆمی لە کوردستانی عێراق – وێڕای کەم و کوڕیەکانی – لە گۆڕدایەو سەرنجی ڕۆشەنبیرانی کوردی ڕادەکێشاو هانی دەدان بەرەو خەبات لەپێناو داوای مافی نەتەوەیی کورد لە تورکیا – بەتایبەت (پارتی دیموکراتی کوردستانی ئێران) یش وێڕای ئەو شەڕی عێراق- ئێران هەلأیسا بوو – ئەویش تێدەکۆشا بۆ وەدەستهێنانی جۆرە ئۆتۆنۆمییەك بۆ کوردستانی ئێران .

دوای کودەتای ١٢ ی ئەیلولی سالی ١٩٨٠ زۆربەی بزووتنەوە نهێنییە شۆڕشگێڕەکانی تورکیا چالأکیەکانیان بەرەو ناوچەکانی ڕۆژهەلأت گواستەوە بۆ ئەوەی دوور بن لەچاوی دەزگا ئەمنیەکانی ڕژێم و چاودێری توندیان لەلایەك و هەروەها بۆ هەماهەنگی پرۆسەی خەبات لەگەل بزووتنەوەی کورد لەلایەکی تر .

واقیعی تورکیای نوێ ، بەرەی سۆشیالیستی لە سێ بزووتنەوەی یەك ئامانج گرتە خۆ ، ئەویش ، دەستەبەرکردنی دیموکراتی ڕاستەقینە لە تورکیا دوور لە زالبوونی عەسکەرتاریەت و ڕاست و هزری فاشیزم ، لەکاتێکدا ئەو بزووتنەوانە خەباتی چەکدارییان کردە شێوازێك لە خەباتی ڕزگاری خوازی دیموکراتی. بەش بەحالی بەرەی ڕاستی نەتەوە پەرستیش ، ئەوە

PDF 4 KURD

کەوتبووە کۆکردنەوەی پاشماوەی هێزو هەوادارانی خۆی پاشی ئەو گورزە گرانەی حیزبی بزووتنەوەی نەتەوەیی لە ئایاری ساڵی ١٩٨٠ بەری کەوت کاتێك (کۆن سازاك) ی جێگری ئەم حیزبە لەپێش ماڵەکەی لە ئەنکەرە کوژرا (٤١/١١)، گورزێکی گرانیش بوو بەلای دوو جەمسەرەکەی نزیك بەرەکە ، حیزبی داد بە سەرۆکایەتیی سلێمان دیمیرال کە سوپا بۆ جاری دووەم لە کورسی دەسەلات دەیهێنێتە خوارێ ، لەکاتێکدا دەنگۆی ئەوە بلاوبوەوە کە کودەتاکەی ١٢ ی ئەیلولی ساڵی ١٩٨٠ بۆ ئەوە رووی دا سنوورێك بۆ ئەو هەڵکشانە ئیسلامییە دابنێ کە حیزبی سەلامەتی نیشتیمانی بە ڕابەرایەتی نەجمەدین ئەربەکان کۆمەکی دەکرد لەپێناو دامەزراندنی دەوڵەتی ئایینی لە تورکیا ، بەلاّم ئەو سێ بزووتنەوەیە سۆشیالیستیە نهێنیەی کە ناوچەی ڕۆژهەلاّتیان لە ساڵی ١٩٨١ کردە مەڵبەندی خۆیان ، بریتی بوون لە :

١- حیزبی کۆمۆنیستی شۆڕگێڕی تورك (TOKP).

ئەم حیزبە بەپێی بۆچوونی ڕۆژنامەی فیگارۆ – پەیوەندیی پتەوی لەگەڵ حیزبە کۆمۆنیستە ڕۆژئاواییەکاندا هەبووەو کۆمەك و یارمەتیی زۆری لێیان وەردەگرت ، بەتایبەت لە حیزبی کۆمۆنیستی فەرەنسا تاوەکو بتوانێ چالاکیەکانی بەڕێوە ببات ، ئەو حیزبانە ئامرازو پێداویستیەکانیان بۆ ئەم حیزبە دابین دەکرد بۆ وروژاندنی ئاژاوەو هەرا... بەلاّم ئەم ئامرازو پێداویستیانە بەشی ئەوەیان نەدەکرد شەپۆلی تیرۆر لەسەر گۆڕەپانی تورکیا بەبێ هەبوونی فاکتەری بابەتیانە بوورووژێنن ، دەبینی دواکەوتنی زۆرو پەرەسەندنی بێکاری و ڕەوشی سەختی ئابووری لەناوچەی ڕۆژهەلاّت (کوردستانی تورکیا=وەرگێڕ)، یەکێك لەو فاکتەرانەیان پێکدەهێنا (١١/١٥).

یەکێتی لاوانی شیوعیی تورك TQKB بە مەچەکی پۆلاّیینی سەربازی حیزبی کۆمۆنیستی شۆڕشگێڕی تورك دادەنراو گرنگی بە بارودۆخی تورکیا دەداو ڕەخنەی لە هەڵەکانی یەکێتی سۆڤیەت دەگرت ، لێرەشەوە لەگەڵ ئەو حیزبە شیوعیە تورکیە نهێنییە جیابوو کە بارەگای لە ئەڵمانیای ڕۆژهەلاّت و هاوپەیمان بوو لەگەڵ مۆسکۆ و پڕوپاگەندەکانی لە ئێزگەی ڕادیۆی بەناو (ڕادیۆکەمان) لەو وولاّتەو لەگەڵ ئێزگەیەکی بەهێز کەرەوە کە لە بولگاریا بوو ، بەرنامەکانی بۆ تورکیا پەخش دەکرد ، لەگەڵ حیزبی شیوعی لادێیی کرێکارانی تورك TIKP) یشدا کە بڕوای بە مارکسیزم و ماویزم هەبوو هێرشی دەبردە سەر

یەکێتی سۆڤیەت و بە ئیمپریالیزمی سۆڤیەتی – ڕێك وەك ئیمپریالیزمی ئەمریکی، وەسفی دەکرد جیابوو .

حیزبی کۆمۆنیستی شۆڕشگێڕی تورك لە ساڵی ١٩٨٣ لەگەڵ حیزبی کرێکاران و جوتیاران یەکی گرت و بەهەردوکیانەوە حیزبی یەکێتی شیوعیە تورکەکانیان TBKP پێکهێنا ، هەرچەندە (٣٠) ڕێکخراوی دیکە بەناوی چەپی تورك هەبوون هەموویان لەسەر شانۆی سیاسی تورکیا تێدەکۆشان .

٢- بزووتنەوەی چەپی شۆڕشگێڕ (Dev-Sol) :

ئەم بزوتنەوەیە بە واریسی هەموو ئەو بزوتنەوە چەپە شۆڕشگێڕانە دادەنرێ لە ساڵەکانی حەفتا لە تورکیا سەریان هەڵدا و بڕوایان بە خەباتی چەکداری هەبوو ، وەك حیزبی ڕزگاریی میللی تورکیاو بزووتنەوەی لاوانی شۆڕشگێڕ ، کە لەپاش کودەتای ١٢ ی ئەیلولی ١٩٨٠ یەکیان گرت و بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی شۆڕشگێڕ(DKH) یان پێکهێنا. ڕێکخراوی ڕێگای شۆڕشگێڕی دایك Ana-Dev-Yol هێزی سەربازی گورز وەشێنی ئەم ڕێکخراوە بوو ، کە لەچەند شارێکی وەکو ئەستەموولّ ، ئەنکەرە ، ئەزمیر ، ئەدەنە) چالاکی دەنواند.

ئەگەرچی ڕێکخراوی چەپی شۆڕشگێڕ بەشێوەیەکی بەرچاو لەناو زانکۆکاندا تێدەکۆشاو سیاسەتی (لێدەو ڕاکە) ی پیادە دەکرد ، کەچی ڕێکخراوی ڕێگای شۆڕشگێڕی دایك چالاکی شۆڕشگێڕیی لەنێو کرێکاران و جوتیاران و فەرمانبەران و سەربازیەکاندا ئەنجام دەدا. ڕێکخراوەکە لەساڵی ١٩٨٢ ژمارەیەکی زۆریان لێ دەستگیرکرا بەتۆمەتی چەپ و لە تشرینی یەکەمی هەمان ساڵیش ٧٢٣ کەسیان ڕەوانەی پێش دادگای سەربازی لە ئەنکەرە کران بەتۆمەتی ئەندام بوونیان لەناو بزوتنەوەی چەپی شۆڕشگێڕ و کردەوەی دزی و تاڵان و هەڵکوتانە سەر ماڵ و موڵکو هاویشتنی نارنجۆك و پشت بەستن بە هێز بۆ گۆڕینی سیستمی دەسەلاّت لە تورکیا (١٩/١٦). لەکاتێکدا تاوەکو ئێستاش[٩] دادگای ئاسایشی دەولّەت لە ئەستەموولّ دەڕوانێتە ئەو داوایەی لە ساڵی ١٩٨٢ هوە لە دژی (١٢٤٣) کەس بەرزکراوەتەوە بەتۆمەتی دزی و زەوت کردن و هەڵکوتانە سەر ماڵ و موڵکی دەولّەت و کوشتن و تیرۆر ، لەنێوانیاندا (سینان گونول) ی سەرۆکی ڕێکخراوی چەپی شۆڕشگێڕە (١/١٧).

٩- مەبەستی سەرچاوەکە : سەرەتای سالاّنی (٢٠٠٠)ە. (وەرگێڕ)

PDF 4 KURD

٣- بزوتنەوەی کورد :

لە پاش کودەتای ١٢ ی ئەیلولی ساڵی ١٩٨٠ بزوتنەوەی کورد لە تورکیا تووشی هەڵتروشکانێك هات لە سۆنگەی ڕێ و شوێنی ئەمنی توندو ئەو پشکنینە بەردەوامانەی یەکە سەربازییەکان لەناوچەی ڕۆژهەڵاَت گرتبویانە بەر ، سەرەڕای جاڕدانی قەدەغەکردنی هاتووچۆی شەوانەو گرتنی ڕەمەکییانە بە کەمترین شك و گومان کردن لەهاوکاری کردنی دانیشتوان لە بزوتنەوەکە ، بەلاَم وێڕای هەموو ئەو ڕێکارە ئەمنی و سەربازیانەش کۆمەڵێکی کوردی بەناوی (کاوە)وە لە بەیاننامەیەکدا کە لە ١٦ ی کانونی دووەمی ساڵی ١٩٨٢ دەرچوو ەو بلاَو کراوەتەوە تیایدا هاتووەو دەڵێت ، ئەندامەکانی لە شەڕو پێکدادانێکدا لەگەڵ هێزەکانی تورکیا لەناوچەی (تۆنجەلی= دەرسیمی پێشوو) توانییان ١٢ سەربازی تورك بکوژن و (١٨) سەربازی دیکەش بریندار بکەن ، لەناو کوژراوەکاندا سێ ئەفسەر هەن ، یەکیان بە روتبەی رائید و دووەمیان بە روتبەی نەقیب و سێهەمیشیان بە روتبەی مولازمە ، بەیاننامەکە سوپای تورکیای تۆمەتبار کردووە بەئەنجامدانی ڕەشە کوژییەك لە دژی کورد لە ناوچەکە و (٤) کەسیش لە ئەندامانی کۆمەڵی ناوبراو کوژراون ، دوای ئەمە سەرچاوە ڕەسمیەکانی تورکیا لە ئەنکەرە بلاَویان کردەوە کە کاربەدەستانی تورك سکرتێری گشتی پارتی کرێکارانی کوردستان و (٦٤)کەس لە ئەندامانی حیزبەکە دەستگیر کردووە کە لە ڕۆژهەلاَتی تورکیا لە میانەی هەڵمەتێکی پشکنینی ڕێك و پێك و بەردەوام لە دژی ئەو حیزبە قەدەغە کراوە ئەنجامدراوە. سەرچاوەکان وتیشیان پتر لە ٤٠٠ ئەندامی حیزبەکە لە گرتوخانەدان پێشتر گیراون و ماوەی (٩) مانگە لە دیاربەکر لە ڕۆژهەلاَتی تورکیا بە تۆمەتی بانگەشە کردن بۆ دامەزراندنی دەوڵەتی کوردی سەربەخۆو تۆقاندنی لادێیەکان و کوشتنی ٢٤٣ کەس دادگاییکردنیان بەردەوامە (١٨/ئەلبوم) ، دوای تێپەڕ بوونی (٢) ساڵ بەسەر دەستپێکی دادگاییکردنی ئەو کوردانە ، دادگای ئاسایشی دەوڵەت لە دیاربەکر بڕیاری دا بە لە سێدارەدانی (٣٥) کوردو بەند کردنی ژمارەیەکی زۆریان بۆماوەی دوورو درێژ و ئەوانی تر بەبێ تاوان ئازاد کران (١٩/ئەلبوم).

چالاکیەکانی بزووتنەوەی کورد لە تورکیا لە میانەی ئەو دوو ساڵەدا بەهۆی ناکۆکیەکانی نێوان خۆیان و فرەیی بیرو بۆچوون ، بریتی بوون لە شەڕو پێکدادانی بچووك لێرەولەوێ و هێرشبردنە سەر ئۆتۆمۆبیلی گواستنەوەی هەناردەی تورکیا بەرەو ئێران ، یاخوود هێرشکردنە سەر شەمەندەفەری ئازووقەو دەورییە سەربازییەکان. ئەم کردەوانە پاڵیان بە دەسەلاَتدارانی تورکەوە نا چەکی ئاسمانی لە دژی بزووتنەکە بەکاربهێنن ، لەو دەمە سەرچاوەکان ڕایان

گەیاند ، هێزێکی ئاسمانی تورکیا کە پێکهاتووە لە (٢) یان (٣) فڕۆکەی جەنگی ، (٨) هێرشی ئاسمانی کردۆتە سەر چەند مۆڵگەیەکی کوردە جودا خوازەکان لەهەردوو ناوچەی مەهابادو سەردەشت لەنزیك سنووری نێوان ئێران و عێراق (٢/٢٠)، جەنەراڵ (کەنعان ئیڤرین) یش لە میانەی وتارێکی دا لە شاری (مانیسە) تەئکیدی کردەوە کە ڕێکخراوە تیرۆرستیەکان بەرەو هەرەس هێنان دەڕۆن پاش ئەوەی هێزەکانی تورکیا توانی دەست بگرێ بەسەر چەك و تەقەمەنیەکانیان کە بەهایان دەگاتە نزیکەی (٢٥) ملیۆن لیرەی تورکی (٣/٢٤).

دادگای عورفی ئەنکەرە ، بڕیاری دابوو بە سەپاندنی حوکمی بەند کردن بۆ ماوەی (٢) ساڵ (٣) مانگ بەسەر بەڕێز (شەرەفەدین ئاڵچی) ئامۆزای (سەعید ئالچی) ناوە نهێنیەکەی شوان بوو سەرۆکی پارتی دیموکراتی کوردستان لە تورکیا پاش ساڵی ١٩٦٨ و وەزیری نیشتەجیێ و ئاوەدانکردنەوەی پێشوو بەتۆمەتیئەنجامدانی چالاکی کوردی و یارمەتیدانی بزوتنەوەی جوداخوازی کورد ، لەکاتێکدا هێزەکانی ئاسایشی تورکیا ٢٣٣١ کەسیان لە ڕێکخراوی پێشمەرگەی APO ی کوردییان دەستگیر کرد و پاشان دادگای عورفی دیاربەکر حوکمی لە سێدارەدانی بۆ (٩٧) کەسیان دەرکرد (٣/٢٤).

ئەو ڕێکخراوە کوردیانەی لەو دەمەدا لە کوردستانی تورکیا چالاکییان ئەنجام دەدا پێکهاتبوون لەم حیزبو ڕێکخراوانەی لای خوارەوە :

أ- پارتی کرێکارانی کوردستان PKK : ساڵی ١٩٧٨ دامەزراو چەندین کادری حیزبی کرێکارانی تورکیا TIP، دوای کودەتای ١٢ ی ئەیلوولی ١٩٨٠ هاتنە نێو ریزەکانییەوە ، سەرەتا ئەم پارتە حیزبێکی بچووك و چالاکیەکانی سنووردراربوون بەلاّم پاش ساڵی ١٩٨٤ و کاتێك بەشێوەیەکی باش توانیی بە ڕابەرایەتیی عەبدوڵلاّ ئۆجەلان خۆی ڕێك بخات ، کۆمەڵێکی زۆر لە گەنج و لاوانی کوردی بۆلای خۆی ڕاکێشا .

ب- ڕێکخراوی کرێکاران و جوتیارانی کورد لە تورکیا TIKKO : ئەم ڕێکخراوە درێژە پێدەری حیزبی کرێکاران و جوتیارانی تورك TIKP بوو (باڵی چینی ماوی حیزبی شیوعی تورکیا) .

ڕێکخراوی TIKKO بانگەشەی بۆ دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردی سەربەخۆ لە تورکیا دەکرد ، عادل شاهین کە یەکێك بوو لە کادیرانی ئەم ڕێکخراوە لە میانەی دادگاییکردنەکەیدا لە ئەستەموول گوتی : شەڕی تۆڵەسەندنەوە لە هێزەکانی ئاسایشی تورك تەنها ئەو کاتە ڕادەوەستێ دەوڵەتی سەربەخۆی کورد دابمەزرێ (١١/٢١).

زۆربەی کادیرانی ڕێکخراوەکە دواتر چوونە ناو پارتی کرێکارانی کوردستانەوە.

PDF 4 KURD

ج- حیزبـی سۆشیالیسـتی شۆڕشـگێڕی کوردسـتان PSSK : سـاڵی ١٩٨٠ پێکهـات و ڕێکخراوی کاوە وەکو باڵی سەربازی حیزبەکە وابوو کە بڕوای بە مارکسیزم هەبوو ، بـەلاّم لـە نیسانی ساڵی ١٩٨١ گورزێکی گەورەی بەرکەوت ئەو دەمەی دەزگا ئەمنیەکانی ڕژێمی تورك کادیری پێشکەوتووی حیزبیان دەستگیر کرد و لە نێوانیانـدا (حەسـەن ئەسـغەر)ی سـکرتێری گشتی حیزبەکە بوو ، ناوبراو حـوکمی ئەبـەدی تـا هـەتایی بەسـەردا سـەپێنرا (٣١/٥٠) ، حەسەن ئەسغەر لە گرتووخانەی عەلەمداغی نزیك شاری ئەستەموڵ لە ساڵی ١٩٨١ بەچـاوی خۆی بینیبـووی چـۆن چـۆنی گوللـەبارانی بەندیـەکانیان دەکـرد و (٣) کەسـیان لیّ کوشـتن. نووسەری کورد خاتوو (ڕەوشەن سونبول ئۆغلۆ) ئەم ڕووداوەی کرد بـە ڕۆمانێـك لـە شـێوەی لێکۆڵینەوەیەکی ڕۆژنامەوانی و دواجار لە پێشبڕکێی ئەدەبی (یونس سـانە) ی سـاڵی ١٩٨٩ خەلاّتی دووەمی بەرکەوت (٢٢/٥٠).

بەلاّم حیزبی سۆشیالیستی شۆڕشـگێڕی کوردسـتان لـە دوای سـاڵی ١٩٨٢ دوو بـەرەکی سەری تێکردو کۆمەڵێك لەو کادیرانەی بڕوایان بـە هـزری سۆشیالیسـتی نـەبوو ، حیزبێکـی تازەیان درووست کرد بەناوی (پارتی بوژانەوەی کـورد KAJIK بانگەشـەی بـۆ دەوڵـەتێکی سەربەخۆی کورد بەهەرسیّ پارچەکانیەوە دەکرد بە ڕێگەی خەباتی چەکداری .

د- حیزبی دیموکراتی کوردستان : ئەم حیزبە لێهاتوویی خـۆی لەسـەر گۆڕەپـانی خـەباتی سیاسـی کـورد سـەلماند ، وێـڕای نـاکۆکی نێـوان ڕیزەکـانی لـە سـالاّنی حـەفتا ، نـەبوونی سەرکردایەتیەکی بەهێزو ڕووکردنی کادیرانی بۆناو حیزبـە کوردیـەکانی تـر ، نـەخوازە بۆنـاو ڕیزەکانی پارتی کرێکارانی کوردستان ، وایان کرد زیاتر ببێتە ڕێکخراوێکی چـەکداری تـاوەك ئەوەی حیزبێکی سیاسی پایە بەرز بێت .

هـ- ڕێکخراوی پێشمەرگە: حوسێن ییلدرم سـەرکردایەتی دەکـرد ، ڕێکخراوێکـی چـەپی کوردی بوو هاوکاری لەگەڵ ڕێکخراوی چەپی شۆڕشگێڕ Dev-Sol دەکرد ، لـق و پـۆپی لـە ژمارەیەك لە ولاّتانی ئەوروپا وەك بەریتانیا، ئەڵمانیا، سوید کردەوە و بـەزۆری چـالاکیەکانی لەنێو کرێکارانی کورد لە ئەوروپا بەڕێوە دەچوو ، بۆیە شێوازی کارو ئامـانجی لەگـەڵ پـارتی کرێکارانی کوردستان جیابوو ، لەبەر ئەوەش بـوو نـاوە نـاوە هەنـدیّ لـە گـرژی و ڕەخنـە و پلارتێگرتنی سیاسی دەکەوتە نێوانیان ، بۆ نموونە ڕێکخراوی APO داوای لە ئەندامانی کرد بۆ زەرورەتی پاراستنی دیسپلین(زەبت وڕەبتی) ڕێکخراوەکەیان چونکە لـەویّ کۆمـەڵێك هـەن بەرگی شۆڕشگێڕییان پۆشیوە بۆ چەواشەکردنی جەماوەر (٢٥/١١).

شایەنی گووتنە ئەم ڕێکخراوە کوردییانە ئەندام بوون لەناو (یەکێتی نیشتیمانی کوردستان) کە بارەگاکەی لە لەندەن و هەموو بزووتنەوە کوردیەکانی لە ڕۆژهەلاتی ناوەڕاست گرتبووە خۆ ، جگە لەوە ژمارەیەکی زۆریش لە نووسەرو ڕۆژنامەنووسانی پێشکەوتوخوازی تورك و کورد (کۆمەڵەی هاوکاری لەگەڵ خانەوادەی گیراوو مەحکومەکان) یان دامەزراند و بارەگاکەی لە ئەستەمبول و لق و پۆپیشی لەهەموو ویلایەتەکانی تورکیا کردبۆوە ، ئەمە دوای کودەتاکەی ١٢ ی ئەیلولی ١٩٨٠ ڕووی دا ، کۆمەڵەکە هاوکاریشی لەگەڵ کۆمەڵەکانی بەرگری لەمافی مرۆڤ لە تورکیاو مانگی سوری تورکی و ماف پەروەرانی تورك دەکرد لە پێناو پێشکەشکردنی کۆمەك و یارمەتی بە بەندکراوەکان لە تورکیاو بۆ داکۆکی لە مافەکانیان و ئەنجامدانی مانگرتن و نارەزایی دەربڕین بۆ وەدەست هێنانی ئامانجەکانی (٣/٢٣).

PDF 4 KURD

سەرچاوەکانی بەشی پێنجەم

١- ئیبراهیم داقوقی : فلسطين والصهيونية في وسائل الاعلام التركية ، بغداد ، ١٩٨٧
2- Aydinlik gazetesi, 24-3-1980.
3- Aydinliksosyalist dergi , yil3,sayi 24,EKim1970.
4- Gunes gazetesi,5-6-1987.
5-Abdi ipekci: Liderler diyorki,istangul 1969.
6- HurrIyet gazetesi, 6-61977.
٧- ڕۆژنامەی (الّنباو) ی کوەیتی ژمارەی ڕۆژی ١٩٨٦/٧/٢٩.
٨- گۆڤاری (الوگن العربی) ژمارە ١٤٩ لە ١٩٧٩/١٢/٢٧ .
٩- تركيا المعاصرة : لەلایەن کۆمەڵێك مامۆستاوە ، لەبلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی تورکی ، زانکۆی موصڵ ، دار الحكمة ، موصڵ ، ١٩٨٧,
١٠- ڕۆژنامەی (الأنباء) ی کوەیتی ، ژمارەی ڕۆژی ١٩٨٠,/١٢/٣٠
١١- گۆڤاری (الوطن العربي) ژمارە ١٧٧ لە ١٩٨٠,/٧/١٥
12- Abdi Ipekci semineri, Turkiyede Teror, Gazetecilr Cemiyeti.
١٣- گۆڤاری الصياد)ی لوبنانی ژمارە ١٩٠١ لە ١٩٨١/٤/١٠.
١٤- ڕۆژنامەی (الوحدة) زەبیانی ژمارەی ڕۆژی ١٩٨٣,/٦/١٦
١٥- ڕۆژنامەی (الأنباء) ی کوەیتی ژمارەی ڕۆژی ١٩٨٤,/١٢/٢٤
16- Hurriyet gasetesi 20-7-1989.
17- Tercuman gasetesi 10-6-1990
18- Hurriyet gasetesi 6-1-1990.
١٩- ڕۆژنامەی (اليوم) دەمام لە ١٩٨٢/١/١٧.
٢٠- ڕۆژنامەی (الوگن) ی کوەیتی ، ژمارەی ڕۆژی ١٩٨٤,/٨/٨
٢١- ڕۆژنامەی الجمهورية ، القاهرة ، ژمارەی ڕۆژی ١٩٨٤,/٣/١٢
22- Hurriyet gasetesi 14-12-1989
23-edogru dergisi,sayi44: 29Ekim 1989-2000.
24- Cumhuriyet gasetesi, 27-12-1989
25- Hurriyet gasetesi ,8gun,5-4-1981
26- Hurriyet gasetesi , 21-2-1989.

بەشی شەشەم

بزوتنەوەی نوێی کورد لە تورکیا

PDF 4 KURD

ئەو تاقمە سەربازییەی کودەتای ساڵی(١٩٨٠)ی بەئەنجام گەیاند هەزاران کەسی لە نەیار و بەرهەڵستکاری سیاسی و رۆژنامەڤان و ئەندامانی یەکێتیی سەندیکاکانی کرێکارانی شۆڕشگێڕ(Disk) و ئەندامانی(کۆمەڵەی مامۆستایانی شۆڕشگێڕ-Tob-Der=) یان هاویشتە کونجە تاریکەکانی گرتووخانەکانەوە، لە کاتێکدا هیچ تارماییەکی ئەوتۆ لە ئاسۆوە بە دەر نەدەکەوت ئاماژە بەوە بدات کە سەرانی کوودەتاکە ئەو دیموکراتییە پەرلەمانییە دەگێڕنەوە بۆ تورکیا کە سەریان بڕی.

رۆژئاوای ئەوروپایی، بە خۆی و رۆژنامەکانیەوە واقی وڕما و دەهری بوو کاتێك(ئەحمەد ئێسفان) ی تەمەن ٥٨ساڵ عومدەی پێشووی شاری ئەستەموولّ و هاوڕیی بولّەند ئەجەوید لە لێدوانێکیدا ئاشکرای کرد کە ئەو لە ماوەی بەندکردنەکەیدا بە دەست و پێی کۆتکراو و چاوی بەستراوییەوە پەیتا پەیتا لێکۆلێنەوەی لەتەکدا دەکراو لەلایەن بەرپرسانی یاسای باری نائاساییەوە ئازارو ئەشکەنجە دەدرا لە حالێکدا خۆی و سەدان کەس لەوانەی ئەندام بوون لە Disk فرێدرابوونە بنکە سەربازییەکانی شاری ئەستەموولەوە. رۆژنامەی گاردیان دەڵێت: ئەشکەنجەدانی سەندیکاکاران بۆ ئەوە بوو پاکانەیان پێ پڕبکەنەوە، بەو سیفەتەی ئەندامن لە حیزبی شیوعیی قەدەغەکراو..دوو هەفتەش لەمەوبەر دادگای ئەستەموولّ بڕیارێکی دەرکرد بە دووبارە گرتنی(٢٢٢) سەندیکاکاری(دیسك) بە (ئەحمەد ئیسفان)یشەوە کە هەموویان راستەوخۆ سەر لەنوێ گرتنیان بۆ ئەوە بوو نەبا نهێنی ئازارو ئەشکەنجەدانیان لە بنکە سەربازیەکانی تورك بۆ رای گشتی ئاشکرا بێت..(١/٢٥).

ئەو هەڵمەتە راگەیاندنانەی رۆژنامەگەریی رۆژئاوا لە دژی رژێمی سەربازیی تورك و پێشێلکارییەکانی لە هەمبەر ئازادییە گشتییەکان، بەرپایان کرد و هەروا داواکاریی جەماوەری تورکیا بۆ گەڕانەوە بەرەو ژیانی مەدەنی، وایانکرد: ژەنراڵ کەنعان ئیڤرین بە بۆنەی ئاهەنگەکانی سەری ساڵەوە لە ساڵی١٩٨٢، ئەم لێدوانە بدات: ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوەیی خشتەیەکی زەمەنی داناوە بۆ گەڕانەوە بەرەو ژیانی مەدەنی، بە ئامادەکردنی رەشنووسی دەستوورێکی نوی بۆ وڵات لە کۆتایی هاوینی ئیمساڵ (واتا١٩٨٢) و لە پایزدا راپرسی لەسەر دەکرێ و لە دەستپێکی ساڵی ١٩٨٣ یاسایەکی

تازە بۆ حیزبەکان دادەنرێ، ژیانی سیاسی و پەرلـەمانی لـە ولّـات رێـك دەخـات، دوای ئەوەش لەسەرەتای ساڵی ١٩٨٤هەڵبژاردن بەڕێوە دەچێت بـە ئامـانجی گەڕانـەوە بـەرەو حوكمی مەدەنی.

بەکردەوە، ژەنراڵەکانی سوپای تورك وتەی شەرەفی سەربازی رلستگۆی خۆیان جێ بـە جێ کرد بە گەڕانەوە بەرەو بنکە سەربازییەکان دوای بەرقەرار بوونی ئاسایش لە ولّات و سـەپاندنی دەسـەلاّتی دەولّـەت و یاسـا بەسـەر هاولاّتیـانی تورکیـا- ئەمـەش هـەمان دەستەواژە بوو کەنعان ئیڤرین لە راگەیەندراوی یەکەمی کوودەتای ١٢ی ئەیلوولی ساڵی ١٩٨٠ بەکاری برد- لەوڕا، رەشنوسی دەستوری نوێ ئامادەکراو لە ٧ تشرینی دووەمـی ساڵی ١٩٨٢ خرایە بەر راپرسی جەماوەرەوە، ئەنجومەنی ئاسایشـی نەتـەوەییش لـە ٢٥ نیسانی ساڵی ١٩٨٣ رازی بوو لەسەر یاسای تازەی حیزبـە سیاسـیەکان - کـە ئەمـەش رۆژی وەرگرتنی داواکاری بوو لەلایەن وەزارەتی ناوخۆو بۆ پێکهینـانی حیزبـە سیاسـییە نوێیەکان بە گوێرەی یاسای نوێ قەدەغە بـوو هـیچ کـام لـە رێبـەرانی حیزبـە سیاسـیە کۆنەکان تا ماوەی(١٠) ساڵ چالاکی حیزبایەتی ئەنجام بدەن. چەند کۆتبەندییەکی نوێیش دانرا بۆ زامنکردنی رێگرتن لە ململانێی نێوان هەموو ئەو حیزبانـەی لـە سـەر شـانۆی سیاسی سەر هەڵدەدەن و هەروا قەدەغەکردنی گواستنەوەی نوێنەران بۆ ناو حیزبەکانی تر لە کاتی دەستکێشانەوەیان لە حیزبێکی سیاسـی، دەربـڕینی بـیروڕای هاولاتیـانیش بـە رێگەی کاری حیزبیی رێك و پێکەوە دەبێت بە مەرجێك لەگەڵ پرنسیپەکانی کەمالیزمدا بگونجێن و نابێت ئیشارە بەسەر سەرکردایەتی سەربازی دەسەڵاتدار لە تورکیا بکـرێ بـە حیزبە سیاسیەکانی پێشوویشە. یاسای ناوبراو قەدەغـەکردنی کـاری حیزبیشـی سـەپاند بەسەر پیاوانی سەربازی و خوینـدکارو کرێکـار و مامۆسـتاو فەرمانبـەرانی دەولـەت و دەستووری نوێ جەختی کردەوە کە ئەرکە یاساییەکانی ئەنجومـەنی ئاسایشـی نەتـەوەیی تورکیا یەکسەر دوای دامەزراندنی قەوارەی گشـتیی ئەنجومـەنی نوێنەرایـەتیی تورکیـا کۆتایی دێت و ئەندامانی یەکەمین ئەنجومەن سەرۆکایەتی کۆمار پێك دێنن لە مێژووی هاوچەرخی تورکیا و سەرۆکی کۆمار سـەرۆکایەتی دەکـات. هـەروەها دەسـتووری نـوێ ژمارەی ئەندامانی پەرلەمانی لـە(٤٥٠) نوێنـەرەوە کـەم کـردەوە بـۆ(٤٠٠) نوینـەری پەرلەمانی، بێجگە لەوەش دەسەڵاتی دایە سەرۆکی کۆمار بە هەڵوەشاندنەوەی پەرلەمان و داواکردنی بۆ هەڵبژارنی نوێ لە حاڵێکدا ئەگەر تەنگژەیەکی وەزاری روو بدات زیاتر لە

PDF 4 KURD

٤٥ رۆژ بەردەوام بێت، ئەم هەنگاوانەش هەموو بە بەربەستێك دانران لە پێش ئازادییە گشتیەکانی وڵات.

ئەنجومەنی ئاسیشی نەتەوەیی تەنها مۆڵەتی بە (٣) حیزب دا بچنە کۆری هەڵبژاردنەوە و (١٢) حیزبی سیاسی لەم پرۆسێسە دوورخستەوە چونکە مەرج و تایبەتمەندی پێویستیان نەبوو! سێ حیزبەکەش بریتی بوون لە: حیزبی دیموکراتی نیشتیمانی بە سەرۆکایەتی ژەنراڵی خانەنشین تۆرگۆت سۆنالب کە ژەنرالەکان راستەوخۆ بشتگیریان دەکرد، حیزبی نیشتیمانی دایك بە سەرۆکایەتی ئابووریزان تۆرگۆت ئۆزال و حیزبی میللی بە سەرۆکایەتی نەجدەت چالپ.

ئەنجومەنی ئەوروپی بە ئەندامبوونی ئەم پەرلەمانە نوێیە چاوەروان کراوەی تورکیای لەناو ئەنجومەنەکەی بەو سیفەتە تورکیا ولاتێکی ئەوروپی و ئەندامە لە پەرلەمانی ئەوروپا-رەتکردەوە، چونکە بریاری دوورخستنەوەی هەندێ لە حیزبەکان لە هەڵبژاردن بڕیارێکی لایەندار و نا دیموکراتیە.

هەڵبژاردنی نوێ لە تورکیا، سەر لە بەیانی ٦ی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٨٣ بەڕێوە چوو و دەرەنجامەکانی بەم شێوەیەی لای خوارەوە بوو(١٠٢/١):

١- حیزبی نیشتیمانی دایکی راستی میانڕەو بە(٢١١) کورسی لە پەرلەمان بردییەوە دوای ئەوەی(٢ر٤٥٪)ی دەنگەکانی بە دەستهێنا.

٢- حیزبی میللی هەڵگری بیری چەپی مامناوەند بە(١١٧) کورسی لە پەرلەمان بردییەوە، واتا (١ر٣٠٪) ی دەنگەکان. کورد لایەنگری ئەم حیزبەیان دەکرد، ئەوە بوو لە کۆی (١١ ئەندامی دەستە کارگێرییەکەی(٤) یان کورد و بە سەرۆکایەتی پرۆفیسۆری رەگەز کورد ئایدین کووهەن گورگان بوو.

٣-حیزبی نیشتیمانی دیموکراتی راستڕەو بە(٧٠) کورسی لە پەرلەمان بردییەوە پاش ئەوەی(٢ر ٣٢٪) ی دەنگەکانی هێنا

٤- تەنها دوو نوێنەری بێ لایەن لەم هەڵبژاردنانە دەرچوون پاش ئەوەی(٤، ١٪) ی دەنگەکانیان هێنا.

دیارە ئەم دەرەنجامانە مایەی خۆشحاڵی پیاوانی تورك نەبوون، بۆیە دەبینین ژەنراڵ(کەنعان ئیڤرین) ی سەرۆك کۆمار لە وتاری راسپاردنی تۆرگۆت ئۆزال بۆ پێکهێنانی یەکەمین کابینەی وەزاریی مەدەنی لە رۆژی چوار شەممەی رێکەوتی ٧ی کانونی یەکەمی

سالّی ۱۹۸۳ جەخت دەکات و دەڵێت: (نابێ چیتر ئەو هێزە چەکدارانەی کە رۆلی خۆیان بینی بۆ گێرانەوەی ژیانی دیموکراتی لە ولّات و ئیستا بەرەو سەربازگاکانیان کشاونەتەوە، رووبەڕووی کێشەو گرفت بکرێنەوە، پێویستیشە هەموو دەزگاکانی دەولّەت لە چوار چیوەی ئەو هاو ئاهەنگییە کار بکەن کە بۆتە خەسلّەتێکی تورکیا پاش بزوتنەوەی ۱۲ ی ئەیلوولی ۱۹۸۰).

وەلێ، رووداوێکی کتوپڕیی تر چاوەروانی تورکیای دەکرد کاتێك لە هەلّبژاردنەکانی شارەوانی (۲)حیزبی ئۆپۆزسیۆنی نوێ کە ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوەیی پێشتر رێگەی پێ نەدابوون بەشداری لە هەلّبژاردنەکانی پەرلەمان بکەن، لیرەدا سەرکەوتنیان بە دەستهێنا، ئەو دووحیزبەش: حیزبی سوشیالیستی دیموکۆراتی بەسەرۆکایەتی پرۆفیسۆر ئەردال ئینونۆی کوڕی بچووکی سەرۆکی کۆچکردووی تورکیا عیسمەت ئینونۆ بوو و هاو سۆزیی هەیە لەگەلّ چەپی تورك و ئەویتر حیزبی دەنگی هەق(دواتر بووە رێگەی راست) بە سەرۆکایەتی بیلدیرم ئاوچی، پیوەندی پتەوی هەیە لەگەل سەرۆك وەزیرانی موحافیز کاری پێشوو سلێمان دیمیرال. دەرەنجامەکانی هەلّبژاردنەکانی شارەوانیش بەم شێوەیە بوون(۱، ۱۰۳):

۱-حیزبی نیشتیمانی دایك (۵، ٤٥٪) ی دەنگەکانی هێنا.

۲- حیزبی سۆشیالیستی دیموکراتی(۵، ۲۳٪) ی دەنگەکانی هێنا.

۳- حیزبی دەنگی حەق(۱۵٪) ی کۆی دەنگەکان

٤- حیزبی میللی (۹) ی کۆی دەنگەکان .

۵- حیزبی دیموکراتی نیشتیمان(۷٪) ی کۆی دەنگەکانی هێنا.

ئەگەر چی بردنەوەی حیزبی نیشتیمانی دایك لەم هەلّبژاردنانەشدا، بەمانای جێگرتنەوەی هاو سەنگی هات لە نێوان هەردوو دەسەلاتی یاسادانان و جێبەجێکاری، بەلّام گەیشتنی هەردوو حیزبی: کۆمەلّایەتی دیموکراتی و دەنگی هەق بەرەو پلە دوو و ئۆپۆزسیۆنی سیاسی، بە واتا: هەردو حیزبە ئۆپۆزسیۆنەکەی پەرلەمان، حیزبی دیموکراتی نیشتیمانی و حیزبی میللی، راستگۆیی خۆیان لەپێش پەرلەمان لەدەستدا. سەرەرای ئەوەش بردنەوەی دوو حیزبی ئۆپۆزسیۆن لە دەرەوەی پەرلەمان ئەو شك و گومانانە دەرەوێنێتەوە کە بەلای هاو پەیمانە رۆژئاواییەکانەوە بوون سەبارەت بە هەلّبژاردنەکانی تورکیا کە بە نادیموکراتی و شانۆگەرییەکی ئاشکرایان دانا بوو.

بەڵام، بردنەوەی ئەم دوو حیزبــە لــەم هەڵبژاردنانــەدا، جێگرەوە(ئەرڵتــەرناتیڤ) بــۆ حیزبی نیشتمانی دایك دروست ناكات چ بە لای چەپیەوە بێت یان بەلای راستیەوە، بەڵكو رەنگە ببێتــە فاكتــەرێكی هاوســەنگی و ســەقامگیری لــە ژیــانی سیاســی توركیــاو لــە وەیشوومەی باهۆزی هارو لەو گەمە سیاسیە دیموكراتییە بێهوودەیە بیپارێزێ كە وایكرد رووبەڕووی شەپۆلی توندو تیژی سیاسی و پاشان كودەتای سەربازی بێتــەوە. چەســپاندنی سەركەوتنەكانی (توركــۆت ئــوزال) و حیزبەكەشــی(حیزبی نیشــتیمانی دایــك) لەوانەیــە باشبوونی پێوەندیەكانی توركیــا لەگــەڵ رۆژ ئــاوا- كــە لــە دوا كوودەتــا ســەربازییەكە داڕووخان- ببەزێنێ بەرەو رەهەندگەلێكی هەرێمی لە ناوچەی رۆژ هەڵاتی ناوین، لــەوڕا لێرە بــەدوا دەكــرێ پێشــبینی ئــەو رەهەنــدە عــەرەبی و هەرێمییانــە بكــرێ كــە دەشــێ حووكومەتێكی توركیایی بە هێز لە میانەی پێوەندییــە ئیســلامیەكانی و ئەنــدامبوونی كاریگەری لەسەر هەردوو ئاستی ئەوروپایی و ئەتلەسی بیانگێڕێ(١٠٤/١).

بزوتنەوەی نەتەوەیی گەلی كوردیش لە ســاڵی ١٩٨٤ پەرەســەندن گــەلێكی گــەورەی لەسەر هەردوو ئاستی توركیا و نێو نەتەوەیی بە خۆوە بینی كەوا لــەم ســێ باســەی لای پایین لێ دەكۆڵینەوە:

PDF 4 KURD

PDF 4 KURD

باسی یەکەم

ڕێکخستنی نوێی پارتی کرێکارانی کوردستان

ئەو دەمەی حوکمی عورفی لە ویلایەتەکانی هەکاری و سعرت و ماردین لە ساڵی ١٩٨٣ جاڕدرا، خەباتی چەکداریی کورد لەو پەری باری لاوازیدا بوو لە سۆنگەی ئەو ناکۆکی و دوو بەرەکییانەی کەوتبوونە جەستەی بزووتنەوەی کوردلە لایەك و لەلایەکی دیکەشەوە جونکە هێزێکی سەربازی گورز وەشێن و سەرکردایەتیەکی بە هێزی نەبوو، بۆیە کار و چالاکیەکانی بزوتنەوەکە لە تورکیا، تەنها بریتی بوون لە هەندێك لەو چالاکییانەی ڕێکخراوی پارتی کریکارانی کوردستان pkk ئەنجامی دەدان دوای ئەوەی ڕێزەکانی خۆی کۆکردەوەو چیاکانی (جوودی) ی لە ویلایەتی هەکاریی کە چڕی دانیشتوانی کوردن، کردە مەڵبەندی خۆی.

لە تەمووزی ساڵی١٩٨٤ حسێن ییلدیرم سەرۆکی ریکخراوی پێشمەرگە، هاتە پاڵ پارتی کرێکارانی کوردستان بە سەرۆکایەتی عەبدوللا ئۆجەلان و هەردوو پێکەوە یەکەمین جولانەوەی چەکداریی هاوبەشیان لە ١٥ی ئابی ساڵی ١٩٨٤ ئەنجام دا.

ئەم جوولانەوەیە لە شێوەی هێرشێك بوو بۆ سەر شارەکانی: شەرناخ و ئارۆخ و شیروان لە ویلایەتی سعرد و شارۆچکەی شەمدینلی لە ویلایەتی هەکاری دوای ئەوەی گشت پێوەندییەکی تەلەفۆنیان لە ناوچەکە بڕی. ئەم پرۆسەیە ناوی لێنرا(تەقە بکەو راکە)،چەند راگەیەنراوێکیشیان بلاو کردەوە دەستەواژەی(ئەوان لە ناویان نەبردین)یان لەسەر بوو(٨/٣).

ئەم پرۆسێسە هەژانێکی سیاسی و سەربازیی لە تورکیا نایەوە، بەرادەیەك خودی(کەنعان ئیڤرین)ی سەرۆکی تورکیا هاتە شەمدینلی و وتارێکی بڵاوکردەوە. رادیۆی ئەنکەرە گواستییەوە/ گوتی: ئەم کردەوانە لە پیلانێك بەو لاوە هیچی تر نین، دەسەلاتەکانی بیانی دایانڕشتوون، ئامانجیان دابەش کردنی تورکیایە بەرێگەی هەندێك لەو ناپاکانەی بۆ دەرەوەی وڵات هەڵاتوون و دەستیان خستۆتە ناو دەستی بێگانەوە بە خەیاڵی خاویان دەیانەوێ تورکیا بگێڕنەوە بۆ بارودۆخی پێش کوودەتای ١٢ی ئەیلولی ١٩٨٠، بەڵام ئێمە لێرەوە جاڕ دەدەین دەوڵەتەکەمان بە هێزەو خۆی نادا بەدەست تاقمە تیرۆریستیەکانەوە..،(١٩/٤). ئەگەر چی ئیڤرین لە وتارەکەیدا ناوی ئەو هێزە بیانیانەی نەهێنا کە هاوکاریی شۆڕشگێرانی کورد

دەکەن، وەلێ رۆژنامەی(حوڕییەت) ی تورکیایی زۆر بەروونی چەختی کردەوە کە مەبەست لەو هێزانە، سوریاو لیبیایە(١٩/٤). سوپای حەوتەمی تورك کە لە رۆژی جاڕدانی حوکمی عورفییەوە لە ساڵی ١٩٨٣ بارەگاکەی لە دیار بەکر بوو، لە ٢٠ ی ئابی ساڵی ١٩٨٤، هەڵمەتێکی سەربازی فراوانی بەناوی پرۆسەی(هەتاو) لە ناوچە شاخاویەکانی سێگۆشەی(هەکاری- سعرد-ماردین)لە دژی شەرکەرانی پارتی کرێکارانی کوردستان ئەنجامدا(دوای ئەو کردەوەیەی چەنگاوەرانیpkk بە هاوبەشی رێکخراوی پێشمەرگە ئەنجامیان دا). ئۆپەراسیۆنە سەربازییەکانی سوپای تورك پەلیان هاویشت بەرەو دەرەوەی سنوورەکانی تورکیا بۆ ناوچەکانی رۆژئاوای ئێران و باکووری عیراق. لەم لایەنەوە راپۆرتەکان ئاماژەیان دا کە هێزەکانی تورکیا بە قووڵایی ٢٢ کیلۆ مەتر چوونەتە نێو خاکی ئێران و بە هەمان مەوداش چوونەتە قووڵایی خاکی عیراق(١/٥) و بەرەزامەندی هەردوو حکومەتی ئێران و عێراق (٦/٨) چونکەpkk توانیویەتی چەند سەربازگەیەك بۆ مەشق و راهێنانی جەنگاوەرانی لە گوندە کوردنشینەکانی ئێران و عێراق دابمەزرێنێ لە کاتێکدا هێزەکانی سووریاش بە هاوکاری لایەنە پێشکەوتووخوازەکانی بزوتنەوەی بەرگری لوبنانی لە ناوچەی(بیقاع) لە لوبنان مەشقیان پێ دەکەن. جەنگاوەرانی پارتی کرێکارانی کوردستان کە لە سووریا مەشق دەکەن و ژمارەیان دەگاتە نزیکەی(٥٥٠) جەنگاوەر، لە رێگەی (ماردین) ەوە بەرەو تورکیا دزە دەکەن ئەو جەنگاوەرانەشیان کە لە عێراقن و ژمارەیان(٤٠٠) کەسە لە رێگەی(هەکاری) یەوە دێنە ناو تورکیاوە، کەچی ئەوانەش لە ئێران مەشق دەکەن و ژمارەیان(٤٥٠) جەنگاوەرە لە رێگەی(وان) ەوە دزە دەکەن(١٩/٧).جەنگاوەرانی pkk دوای ئەنجامدانی کردەوە سەربازییەکانیان لە دژی هێزەکانی سوپای تورك و پارێزەرانی ئاسایش لە ناوچەی شەڕگەکاندا پەنا دەبەنە بەر گوندە کوردنشینەکان لە باکووری عێراق و رۆژئاوای ئێران، پاشان هەر لەو رێگایانەوە کە ئاماژەمان پێدان- و بست بە بستی شارەزان، جارێکی تر دەگەڕێنەوە بۆ ناو خاکی تورکیا.

دوای ئەو ئۆپەراسیۆنە سەربازییە فراوانەی هێزە سەربازییەکانی تورك‌و جەندرمەو هێزەکانی ئاسایشی ناوخۆ بە هاوکاری کۆپتەری جەنگی ئەنجامیان دا، (٤٥) جەنگاوەریان کوژران و (٨٦) کەسی دیکەشیان رەوانەی دادگای سەربازی لە دیار بەکر کران، سەرەڕای گلدانەوەی٦٧٢ هاوڵاتی کورد کە تۆمەتبار کرابوون بە یارمەتیدانی پارتی کرێکارانی

PDF 4 KURD

کوردستان و حەوانەوەیان، یان بە تۆمەتی بانگەشەکردن بۆ دامەزراندنی دەوڵەتی سەربەخۆی کوردی و کوشتنی(٢٩) کەس لە هێزەکانی ئاسایشی تورکیا.

کاربەدەستانی تورك هەڵمەتێکی توندیان دژی ئەوانەی ناویان لێنابوون تیرۆریست و خەڵکێکی زۆریان دەستگیرکرد، دەست پێکردبوو دواییش ژمارەیەکی زۆریان لێ ئیعدام کردن و گرتووخانەکان پڕ بوون لەو کەسانەی کە لەژێر ئازارو ئەشکەنجەی پۆلیس و سوپادا بۆ ماوەیەکی زۆر چاوەڕێی دادگایکردن بوون، دەسەڵاتدارانی فەرمی دانیان نا بە بوونی(٣٥) هەزار بەندکراو لە گرتووخانەکانیان(٣٣/١٠).

لە سونگەی هەموو ئەم بارە نا ئاساییانەدا (١٢٦٤) نووسەرو هونەرمەندو رۆژنامەڤان و پارێزەر و مامۆستای زانکۆ، لە دەستپێکی ساڵی ١٩٨٤ یاداشتێکیان بۆ بارەگای سەرۆکایەتی کۆمار بەرز کردەوە، تیادا داوایان کرد بەزەرووەتی مومارەسەکردنی تەواوی دیموکراتی لە تورکیاو گۆڕینی ژمارەیەك لە بەندەکانی دەستووری نوێ و هەڵوەشانەوەی ئەو ڕێ و شوێنانەی دژ بە دیموکراتین و هیشتا لە تورکیا کاریان پێ دەکرێ ئەگەر چی لەتشرینی دووەمی ساڵی(١٩٨٣) وە، وڵات گەڕاوەتەوە بۆ حوکمی مەدەنی(٨/٢٥٤).

پارتی کرێکارانی کوردستان لە دوای ساڵی ١٩٨٥ ناوچەی هەکاری و دەوروبەری کە زۆرینەی دانیشتوانەکەی کوردن و چواریەکی کوردی تورکیا پێکدێنێ و ناوچەیەکی سەخت و قایمە و پڕە لە ڕێڕەوی چیایی کە تیادا دەکرێ تەنها جەنگاوەرێك ڕووبەڕووی تیپێکی سەربازی بێتەوە، کردە مەڵبەندی چالاکییەکانی، لەپاشان ئەم پارتە لە ناوەوە و دەرەوەی وڵات کەوتە کۆکردنەوەی ریزەکانی خۆی بەم شێوەیەی لای خوارەوە:(٩/سەرچاوەی هەمە لایەن)

یەکەم- ڕێخکخستنی ناوخۆی پارتی کرێکارانی کوردستان:

لە ٢٦ هۆبە پێك هاتبوو،گرنگترینیان:

١- کۆمیتەی پروپاگەندەو بڵاوکردنەوە، ئەرکی ئەم کۆمیتەیە دەرکردنی رۆژنامەی(سەربەخۆییبوون) ە کە بە شێوەیەکی رێك و پێك و بەردەوام لە ساڵی(١٩٨٥)ەوە، دەردەچێت.

٢- هۆبەی ڕێکخستنی گوندەکان: یەکێك لە کادیرانی حیزب ئەرکی کۆمیساری سیاسی هەر گوندێك دەگرێتە ئەستۆ کە لە ژێر دەسەڵاتی حیزبەکەدایە و ئەو کادیرە وەك دادوەری سەربازی دادەنرێ بۆ گوندەکان لە چوارچێوەی ناوچە رزگارکراوەکەدا.

PDF 4 KURD

٣- هۆبـــەی ناوچـــەی ئـــازاد: پـــارتی کرێکـــارانی کوردســـتان، ئـــەو ناوچـــەیەی شارۆچکەکانی:(ئولودەرەو ماڵی لاوان لە ویلایەتی هەکاری و ئیروح و شـیرناك و بـەرواری لـە ویلایەتی سعرد و سیلوپی و (جزیرەی ئیبن عومـەر) لـە ویلایـەتی مـاردین) ی گرتۆتـە خـۆ بەناوچەی کوردنشینی رزگارکراوی دادەنێت کە ملکەچی دەسـەلاتی ناوەنـدیی تورکیـا نیـە. پارتەکە ئەم ناوچەیەی دابەش کردووە بۆ (٣) بەش و هەر یەك لە(نیزامەدین و ئیبراهیم قلـیج و ساری سنان)ی بە دادوەر لەسەریان داناوە.

٤- کۆمیتەی ریکخراوە پیشەییەکان.

٥- کۆمیتەی رێکخراوە کرێکارییەکان.

٦- کۆمیتەی رێکخستنی شارە گەورەکان: ئەم کۆمیتەیە ئەڵقـەی پیوەندییـە لـە نێـوان سەرکردایەتی pkk و ئەو رێکخراوە چەپانەی لە شارەکان کار دەکـەن و هاوسـۆزییان لەگـەڵ پارتی کرێکارانی کوردستان هەیە، کۆمیتەکە هەروا تێدەکۆشـی بـۆ پەیـدا کردنـی دۆسـت و لایەنگر و ئەندامی نوێ لەناو لاوان و قوتابیان بە ئامانجی هاتنیان بۆ ریزەکانی pkk.

رۆژنامەکانی تورکیا ناوە ناوە هەوالی گرتنی ژمارەیەك لە جەنگاوەرانی بزوتنەوەی پارتی کرێکارانی کوردستان لە شارە گەورەکانی وەك: ئەنکەرە، ئەسـتەموولڵ، ئیـزمیرو ئەدەنـە لـە لایەن دەزگاکانی ئاسایشی تورکیاوە بلاو دەکەنەوە، هەرچەندە ئەو شـارانە دوورن لـە بازنـەی چالاکیەکانی حیزبەکەوە. بۆ نموونـە رۆژنامەی(حوررییـەت) لـە ١٦ ی مایسـی سـالّی١٩٩٠ هەوالّی دەستگیرکردنی (١٩) کەسی لەئەنکەرە بلاو کردەوە بۆ بەدیهێنانی ئامانجـەکانی ئـەم کۆمیتەیە تێکۆشاون.

دووەم / ریکخستنی دەرەوەی پارتی کرێکارانی کوردستان:

حسێن ییلدیرم وتەبێژی فـەرمی پـارتی کرێکـارانی کوردسـتان بـوو لـە ئـەوروپا، بـەلاّم ناکۆکییەك لە نێوان خۆی و سەرۆکی حیزب(عەبدلڵلا ئوجەلان) رووی دا و لەم ئەرکە دەسـتی کێشـایەوە و رازی بـوو سـەرکردایەتیی رێکخسـتنی دەرەوەی pkk بگرێتـە ئەسـتۆ. ئـەم رێکخستنە پێکهاتووە لـە(١٣) هۆبـە هـەموو جیهـانی گرتۆتەوەـ پایتەختـەکانی دەوڵەتـە گەورەکان و ئەو دەوڵەتانەی وەك بەشێك لە مافی مرۆڤ بایەخیان بە کێشەی کـورد داوە- ئـەو هۆبانەش بریتین لە هۆبەکانی: فەرەنسا، بەریتانیا، ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، یەکێتی سۆڤێت، نەمسا، ئەڵمانیای فیدراڵ، ئیتالیا، دانیمارك، سوێد، نەرویژ، هۆڵەندا و سویسرا.

PDF 4 KURD

پارتی کرێکارانی کوردستان لەگەڵ هەردوو ڕێکخراوی: یەکێتی نیشتیمانی کوردستان کە بارەگاکەی لە (لەندەن)ە هەروەها لەگەڵ ئینیستیتۆتی کورد لە پاریس و پەیمانگەی لێکۆڵینەوەی کورد لە بەرلین هاوکاری دەکات.

ئەگەر چی (ئۆپەراسیۆنی هەتاو) کە لە دژی pkk پراکتیزە کرا بە بەکار هێنانی سوپای(٧) ی تورک و تا ساڵی ١٩٨٥ درێژەی کێشا، بەڵام حکوومەتەکەی تورگۆت ئۆزال کە لە ساڵی ١٩٨٣ بەدواوە بووە سەرۆك وەزیران- خۆی لە قەرەی باسکردنی ئاژاوەی بەربڵاوی ناوچەی ڕۆژهەڵات نەدەدا کە بووبووە گۆرەپانێکی راستەقینەی شەڕ و پیکدادان تیادا پتر لە (١٥٠) هاوڵاتی کورد و تورك تیاچوون، بەعومدەی شاری دیاربەکریشەوە کە بە دەستی چەند چەکدارێکی نەناسراو تیرۆر کرا(٣٩/١١). حکوومەتی ئوزال لە ١٥ حوزەیران، پرۆژە یاسایەکی بەرز کردەوە لە پێناو دانی دەسەلاتێکی زیاتر بە دەزگای پۆلیس بە حونجەتی کۆتاییپێهێنان بە باری نا ئاسایی وەك پاساویك بۆ بریار دان لەسەر یاسای ناوبراو کە بە گوتەی ڕۆژنامەی (حورییەت) هەموو چالاکییەکی هونەری و ڕۆشنبیری و بۆنەیەکی خۆش دەبی پێشوەخت مۆڵەتی پۆلیسیان لەسەر وەربگیرێ، جاڕدانی بریار دان لەسەر یاسای نوێ هاوکات بوو لەگەڵ ناردنی هێزی سەربازی گەورە بەرەو هەرێمەکانی باشور و ڕۆژهەڵات کە زۆرینەی دانیشتوانیان کوردن، تەنانەت هیچ گومانێك لەوەدا نەبوو کە(تورگۆت ئوزال) ی سەرۆك وەزیران بەو کارە دەیەوێ دەوڵەتێکی پۆلیسی لە جێی دەوڵەتی نا ئاسایی دابنێ- بەوتەی نوینەرێکی ئۆپۆزسیۆن لە پەرلەمانی تورکیا- پاش ئەوەی دەسەڵاتی پۆلیس پەلی هاویشت بۆ سەر ژیانی تایبەتی خەلکی، سەرباری ژیانە سیاسی و کۆمەلایەتی و دیموکراتییەکە لە تورکیا بە تایبەتی لە ناوچەکانی باشوورو ڕۆژ هەڵات لەوێ کە سەرکوتکردن و ستەم زیاتر لە هەموو شوێنێکی تری ئەم وڵاتە چۆکی داداوە بەسەر دانیشتوانەکەیدا.

پارێزەری بەرەگەز کورد(سیراجەدین قایا) ی بەرگریکار لە گیراوە سیاسیەکانی کورد، باس لەوە دەکات چۆن و بەچ شێوەیەك هێزە نیزامیەکانی تورك بەژمارەی یەجگار زۆر وزیاد لە ژمارەی دانیشتوانی ئەم گوندە کارەساتبارە یان ئەویتریان جارێك بەتۆمەتی جودا خوازی و جارێکیشیان بە تۆمەتی کۆمۆنیستییەوە ئابلۆوقە دەدەن. بە نموونە لە١٩ ی شوباتی ساڵی ١٩٨٥ دادگای سەربازی حوکمی لە سێدارەدانی بەسەر (٢٢) کەس لە ئەندامانی پارتی کرێکارانی کوردستان سەپاند بە عومدەی شاری دیاربەکریش تەنها لەبەر ئەوەی بە (زمانی کوردی قەدەغەکراو) لەگەڵ هاوڵاتیانی شارەکەدا قسەی کردووە، بەپێی یاسای

ژماره(٢٩٣٢)که له ١٦ ی تشرینی یەکەمی ١٩٨٣ دەرچووە، تووشی بەند کردن بوو، سەرەڕای ئەوەش دەبینین(تورگۆت ئوزال) سەرۆك وەزیرانی تورکیا لە لێدوانیکیدا لە١٩ ی حوزەیران دەڵێت: لەتورکیا نە کێشەیەك هەیە بەناوی کێشەی کورد، جیاوازی هەیە لە نێوان کورد و تورکدا(٢٩/١١). له ساڵی ١٩٨٥ سەدان رۆڵەی کورد رەوانەی دادگای سەربازییە عورفییەکان کران، دەبینی دادگای سەربازی دیاربەکر لەکۆی (٣٠٣) تۆمەتباری کورد، حوکمی لەسێدارەدانی بۆ(٢٩) کەسیان دەرکرد، لەکاتێکدا دادگایەکی سەربازی لە ئەدەنە رۆژی ٢٤ی حوزەیرانی هەمان ساڵ کۆتایی هێنا بە کێشەی(٣٩) هاوڵاتی کورد، ژمارەیەکیان حوکمی لە سێدارەدانی بەسەریاندا سەپاند و ژمارەیەکی دیکەشیان بە کاری دژوار. لەو لاشەوە دادگای پێداچوونەوەی سەربازی تورك لە ئەنکەرەی پایتەخت پشتگیریی لە بریاری حوکمی له سێدارەدانی دەرهەق بە(٥) ئەندامی پارتی کرێکارانی کوردستان کرد(١٣/١٠). زۆربەی گیراوە کوردەکان لە گرتووخانەیەکی سەربازی لە دیاربەکر توند کران، لەوێ ژمارەیەکیان لەو ساڵەدا پێشتر لەخواردن مانیان گرت وەك نارەزایی دەربرینیك بەرامبەر بە ئەشکەنجەدان و مامەڵەی خراپی کاربەدەستان و رووداوی دڵتەزێن یان رووداوی مردنی ناو گرتووخانەکە(٨/١٤).

نووسەری کورد(ئومێد زیلتلی) کتێبیکی بە ناونیشانی(بکوژە) بڵاو کردەوە تیادا باسی لەو پیشێلکاری و زوڵم و ئەشکەنجەدانە کردووە کە سەربازانی تورك لەدژی خەڵکی بێ دیفاعی پارێزگای تونجلیی کوردنشین لە سەروبەندی ساڵی١٩٨٥-١٩٨٦ ئەنجامیان داوە، لەوێ بەکەمترین گومان کوردیان دەگرت و رایاندەگواستنەوە بە بیانووی حەوانەوەی پێشمەرگەکانی پارتی کرێکارانی کوردستان یاخود یارمەتیدانیان، کاتێکیش لەدەستی سەربازەکان لە ترساندا رایانکردبا دەستبەجێ تەقەیان لێ دەکردن(٦٨/٢٢).

رابەرانی حیزبەکان-ئەو حیزبانەی کە رابەرەکانیان چالاکی سیاسییان تا ساڵی١٩٩٢ لێ قەدەغە کرابوو- جارێکی تر چالاکانە گەڕانەوە سەر شانۆی سیاسی تورکیا دوای ئەو لێبوردنەی حکوومەتی ئوزال لە ساڵی ١٩٨٦ دەریکرد بە هەڵوەشاندنەوەی مەرسوومی ژمارە(٤٢). دەبینین(سلێمان دیمیراڵ)ی رابەری حیزبی داد سەردانی هەموو ناوچەکانی تورکیای کردە لە میانەی سەردانەکانی چاوی بە هەوادارانی خۆی کەوتو بە ئازادانە لەگەڵیاندا قسەی کرد پاش ئەوەی بە گەرمیی لە هەموو شوێنیك پێشوازی لێکرا.. سەردانەکەی دەریخست دیمیرال هێشتا رۆڵێکی بە هێزی هەیە لەژیانی سیاسی تورکیادا، بۆیە زۆر بە خێرایی

PDF 4 KURD

گەڕایەوە سەر ڕێبەرایەتیی حیزبی(ڕیگای ڕاست) کە یەکێك لە هاوەڵە پێشووەکانی لە ساڵی ١٩٨٣ دایمەزراندبوو. دووهەمین جەمسەر کە گەڕایەوە ناو کۆڕی چالاکیی سیاسی، بۆلند ئەجەویدی رابەری حیزبی گەلی کۆماری بوو، ئەجەوید گوزارشتی لە چەپی مامناوەندو موحافیزکارە عیلمانییە تەقلیدییەکان دەکرد ڕەتی کردەوە حیزبی رووبەرووبوونەوە دابمەزرێنیو رازی بوو تەنها رابەرایەتی حیزبی چەپی دیموکرات بکات کە خاتوو(رەهشان) ی خێزانی بە هاوکاری هەوادارانو لایەنگرانی ئەجەوید لە ساڵی(١٩٨٥) دایمەزراند، ئەجەوید(٤) کەڕەت رەوانەی دادگا کرابوو بە تۆمەتی پێشێلکردنی حورمەتی ئەو یاسایەی قەدەغەی کردبوو سەرۆکانی حیزبە سیاسیە هەڵوەشاوەکان لێدوانی سیاسی بڵاو بکەنەوە.

بەڵام گەڕانەوەی ئەو دوو رابەرە بۆ ناو گۆرەپانی سیاسی تورکیا، هیچ دستپیشخەرییەکی پێ نەبوو بۆ چارەسەرکردنی کێشەی کورد لە ناو کۆڕو ناوەندە سیاسیەکانی تورکیا، بۆیە عەبدوڵلا ئۆجالان سەرۆکی پارتی کرێکارانی کوردستان لە لێدوانێکیدا بۆ گۆڤاری(بەرەو ساڵی ٢٠٠٠) گوتی: من پێم وانیە کێشەی کورد لە تورکیا بەرێگەی پیاوانی سیاسی یان رابەرانی حیزبە سیاسیەکانەوە چارەسەر بکرێت، چونکە ئەوان زۆر لەوە لاواز ترن بێچگە لەوە ئەوانیش دژایەتیمان دەکەن وەك چۆن رژێمی دەسەلاتداری تورکیا دژایەتیمان دەکات(٢٠/٢١).

ناوندە سیاسیەکانی تورکیا بەرامبەر بەهەڵوەشانەوەی بەشێك لە حوکمە عورفییەکانی ساڵی ١٩٨٦ لەلایەن حکومەتی ئوزالەوە گەشبین بوون. وێرای هێشتنەوەی ئەو حوکمانە بەسەر (٦) ویلایەتی کوردنشین لە رۆژهەلات: سعرد، ماردین، دیار بەکر، بدلیس، مووش. بەڵام ژمارەی ئەو ویلایەتە رۆژ هەڵاتییانەی یاسای حوکمی عورفییان بەبریاری ژمارە(٤١٣) لە ١٨ی تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٨٧ گرتەوە، گەیشتە(١١) ویلایەت، ئەمانە بوون: هەکاری، سعرد، ماردین، دیاربەکر، بدلیس، مووش، وان، بینگول، ئادی یامان، عەزیز(ئازینگ)و تۆنجلی(دەرسیمی پێشوو) بوون، کە(٦) ویلایەتە کەی یەکەمیان کران بە یەك پارێزگا ناویان لێنا پارێزگای ناوچەی حوکمی عورفی و (خەیری قۆزاقچی) یان تیادا بە پارێزگار دانا بۆ ئەوەی سەرپەرشتی جێبەجێکردنی یاسا نائاساییەکان وبڕگە یاساییەکانی حوکمە عورفییەکان بکات لەو ناوچانە وەك هەوڵێك بۆ کپکردنی بزوتنەوەی پارتی کرێکارانی کوردستان . بڕیاری ناوبراو دەسەلاتێکیی زۆری دایە پارێزگاری حوکمی عورفی لە روی سانسۆر و پشکنین و گواستنەوە و راگواستن لە چوارچێوەی ویلایەتەکە یان لە دەرەوی بە شێوەیەکی کاتی یان هەمیشەیی و دەزگا پێوەندارەکان پێویست بوو لەسەریان بەبێ دوا کەوتن جێبەجێی

بکەن،مادەی(٥) یشی تاکیدی کردە سەر پێکهێنانی دادگا تایبەتیەکانی بەناو دادگاکانی ئاسایشی دەوڵەت کە ئەرکیان تەماشاکردنی کێشەکانی ناوچەی حوکمی عورفی و ئەو ناوچەکانی ترە کە پارێزگار پێی وایە مەترسییان هەیە بۆ سەر ئاسایش و سیستەمی گشتی لە ناوچەی حوکمە عورفییەکان(١١/١٦).

ئەو هێزە سەربازی و چەکدارییانەی لە پارێزگای حوکمی عورفی لە رۆژهەڵات مۆڵیان خواردبوو بریتی بوون لە(٣) تیپی سەربازی لە(٦) ویلایەتەکەی یەکەم و بە زۆری لە ویلایەتی دیاربەکر دامەزرابوون، نزیکەی (١٥٠) هەزار سەرباز لەگەڵ لیوای جەندرمەی ٢٣ی سنوور و (٦) فرۆکەی کۆپتەری جەنگی و چەندین زریپۆش سەرِرای ١٧ هەزار لە پارێزگارانی گوندەکان، ئەمانە بە یاسای (هەموار کردنی یاسای پاسەوانانی گوندەکان ژمارە(٤٤٢) ی ساڵی ١٩٨٧) پێکهێنرابوون. بە پێی یاساکە حکوومەت ئەو کوردانەی سەر بە پارتی کرێکارانی کوردستان نین یان سەر بە بزوتنەوە کوردییەکانی تر نین لەم تیپانە بەمەعاش و مووچەی باش-نزیکەی نیو ملیۆن لیرەی تورکی، واتە بەمووچەی دەرچووانی زانکۆکانی تورکیا- دادەمەزران و ئەرکیان چاوساغی لەشکری تورك بوو لە کردەوە سەربازییەکانیان، جگە لەوەش پاسەوانێتیی گوند و لادێیەکان و رەزو باغەکانیان لەکاتی ئاساییدا دەگرتنە ئەستۆ(٥/١٥).

ژەنراڵ(ئیسماعیل سەلەن) سەرکردەی هێزە سەربازییەکانی ناوچەی حوکمی عورفی بەڵێنی دا لەماوەی (٨٤)رۆژدا لە زستانی ساڵی ١٩٨٨، بزوتنەوەی پارتی کرێکارانی کوردستان لە ناو دەبات.

بەڵام (٦) مانگ دوای کردەوە سەربازییەکانی لە دژی کورد و پاش ئەوەی (٦٩) کوژراو لە هێزەکانی کەوتنەوە دانی بەسەرنەکەوتنی خۆی دانا، لە سونگەی ئەمەشدا حکومەتی ئەنکەرە بڕیاری دا بە گواستنەوەی بۆ وەزیفەیەکی مەدەنی ژەنراڵ (حیکمەت کوگال) ی سەرۆکی دەزگای تویژینەوە ستراتیژییەکان و مێژووی جەنگ لە سەرۆکایەتی ئەرکانی گشتی لە جێی ئەودا کردە سەرکردەی گشتیی ناوچەی حوکمی عورفی لە رۆژهەڵات(١٩/٧).

بۆ داپۆشینی ئەو نوشوستییە سەربازییە ئوزال لە لێدوانیدا لە بەردەم رۆژنامەنووسان گوتی: رێکخراوی پارتی کرێکارانی کوردستان لە دەرەوەی ولاتەوە هاتوون و یارمەتی و کۆمەکی دارایی لەچەندین ولاتی بیانیەوە وەردەگرن(١٩/١٧) لەولایشەوە(خەیری قۆزاقچی ئۆغلۆ) ی پارێزگاری حوکمی عورفی لە لێدوانیدا لە پێش رۆژنامەنووسان، گوتی: ئێمە هیشتا

PDF 4 KURD

کۆنترۆڵی ناوچەی (بۆتان)مان نەکردووە(١١/١٨) ئەو ناوچەیەی کە پارتی کرێکارانی کوردستان بە ناوچەیەکی کوردیی رزگار کراوی دادەنێن لە تورکیادا و ناوچەیەکی شاخاوی فرە سەختەو دەکەوێتە سێگۆشەی لای بەیەکگەیشتنی سنووری(عیراق-سوریا-تورکیا). لەوڕا بەیاننامەی پارتی کرێکارانی کوردستان لەبارەی ناوچەکەوە دەڵێت: بۆتان و چیای جوودی ئەمێستا بە خاکی نیشتیمانی رزگارکراوی خۆمان دەژمێردرێن. پارتەکەمان پارتی کرێکارانی کوردستان بە خەباتی بێوچانی لە میانەی شەش ساڵی رەبەق و بەشەڕی رزگاریخوازی میللی، توانی دەسەڵاتی دادوەری خۆی تیادا بنیات بنێ(١٩/١٩)

رۆژنامەی (سەربەخییبوون)ی ئۆرگانی پارتی کرێکارانی کوردستانیش، وتارێکی بلاّو کردبۆوە بە ناونیشانی(سەرهەڵدانی نوێ لە جودی) تیادا باسی لەهەمان بارودۆخ کردووە و دەڵێت: جودی یەکێکە کە لە قەشەنگترین و رازاوەترین چیاکانی ناوچەکەمان، سنووریکی سروشتیی لە نێوان سیلووپی و جزیرە و شیرناك هەیە، لێرەشەوە پێگەیەکی گرنگی لە خەباتی نەتەوەیی رزگاریخوازیماندا پێکهێناوە لە سۆنگەی شوێنە ستراتیژی و دیموگرافییەکەیدا. لە باکوری رۆژهەلاّتەوە بەستراوە بە کوردستانی باشوور کە داگیرکەران دابەشیان کردووە بەهەمان شێوەی دابەش کردنی گەلەکەمان. جا لەبەر ئەوەی (جودی) دەکەوێتە شوێنی بەیەکگەیشتنی خالی سنووری نێوان تورکیاو سوریاو عێراق، ئەوا گرنگیەکەی لە خودی ئەم خاڵە سەرچاوەی گرتووە..)(١/٢٠)

PDF 4 KURD

باسی دووەم

هزرڤانانی تورك سەرلەنوی کیشەی کورد لەسەر گۆڕەپانی سیاسی دەهورووژێنن

ناوەندە رۆشنبیری و سیاسییەکانی تورکیا لە ساڵی ١٩٨٦ بەو پەری خۆشحاڵی و دۆستایەتییەوە پێشوازییان لە گۆڤاری(بەرەو ساڵی ٢٠٠٠) کرد، چونکە لەرووی لێتوێژینەوە و لێکۆڵینەوەکانی، گۆڤارێکی بابەتی و بژاردەیەك لە تێکۆشەرانی تورکی خاوەن بیروڕای سۆشیالیستی نووسینیان تیادا بڵاودەکردەوە، بۆیە هەر لەژمارەی یەکەمیەوە هەموو ئەو رووناکبیرانەی لەدەوری خۆی کۆ کردەوە کە گرنگییان دەدا بە کاروباری گۆرەپانی سیاسی و رۆشنبیری و کۆمەڵایەتی و ئابووری لەتورکیا، بە شێوەیەك لە ماوەیەکی کەمدا وایلێهات بەلای رۆشنبیرانەوە هامتای نەبێت. سەرەڕای بایەخدانی چڕو پڕیشی بە کاروباری ناوچەی رۆژهەڵاتی تورکیا، ئەم گۆڤارە ناوازەیە لە ژمارەی(٣٢) یەوە کە لە ٩ی ئابی ساڵی ١٩٨٧ دەرچووە دەستیکرد بە ئەنجامدانی راپرسییەك لە نێو بیرمەندانی تورك سەبارەت بە کێشەی گەلی کورد لە تورکیا بەم مانشێتە هورووژێنەرەی کە دەڵێت(رێگە چارەی گەلی کورد- بڕیاری دژوار) بۆ ئەم راپرسییەش هەر یەك لەم هزرڤان و هونەرمەندو نووسەرانە وەڵامیان لەسەر داوەتەوە: عەزیز نەسین سەرۆکی سەندیکای نوسەرانی تورك، نووسەر محەممەد عەلی ئیبار سەرۆکی پێشووی حیزبی کریکارانی سوشیالیستی. بیرمەند موراد بلکەە، هونەرمەند ئیمیل غالب ساندالچی، نووسەر ئەغور موجۆ، هونەر مەند یەلماز ئوسولوار، نووسەر ئەحمەد سارب‌و مەحموود ئالتوون ئاقار. هەموو ئەو بەرێزانە جەختیان کردەوە کە کورد لە تورکیا بوون و زمانی تایبەتی بەخۆی و کلتووری تایبەت و بونی نەتەوەیی خۆی هەیە و پێویستە کێشەی کورد پێش هەموو شتێك بەرێگەی دانپێنان بە بوونی نەتەوەیی ئەم گەلە چارەسەر بکرێت ودوایەش مافی رۆشنبیری و پەرلەمانیی لە چوارچێوەی یەکێتیی تورکیا بۆ فەراهەم بێت. ئەم وەڵامانە لەلایەن رۆناکبیران و تویژەرەوانی تورکەوە وەك تەقینەوەیەك وابوو لەناو ناوەندە کۆنە پەرست و رەسمیەکانی تورکیا. بۆیە دامو دەزگا ئاسایشییەکانی تورکیا دەستیان کرد بە کۆکردنەوەی هەموو ژمارەکانی گۆڤارەکە لە بازار، دوای ئەوەش هەردوو نووسەری ناوداری چەپ: عەزیز نەسین و محەممەد عەلی ئیبار درانە دادگای ئاسایشی دەوڵەت لە

ئەستەموولّ سەرِەرای فاتیمە یازجی بەرێوەبەری بەرپرسی نووسینی گۆڤارەکە بە پێی برِگە(٣) ی مادەی(١٤٢) لـە یاسـای سـزاکانی تورکیـا بـە تۆمـەتی تێکـدانی ریـزی نیشـتیمانی و لاوازکردنی هەستی نەتەوایەتی، ئەمە لـە رۆژی٢٥ی ئـەیلولی سـالّی ١٩٨٧ روویـدا، بـەلاّم دادگای ناوبراو لەهەمان رۆژ برِیاری دا کە ناشێت هــەموو ژمارەکـانی گۆڤاری(بـەرەو سـالّی ٢٠٠٠) کۆبکرێتەوە یاخود قەدەغە بکرێ، بەش بەحالّی وەلاّمەکانی بیرمەنـدانی تـورکیش، ئەوا ئەو مەسەلەیەی بەتاوانێك نەزانی یاسا سزای لەبارەیەوە دەربکات، بۆیە ئـەو کیشـەیەی هەوالّەی پسپۆریکی یاسایی کرد بۆ ئەوەی روونی بکاتەوە ئایا وتـاری گۆڤـاری نـاوبراو هـیچ پروپاگەندەیەکی تێدایە بۆ کێشەی کورد یان نا(٢٣/٤٣).

ئەگەر چی دادگای ئاسایشی دەولّەت لە ئەستەموولّ برِیاری بێتاوانی بـۆ عـەزیز نەسـین و محەمەد عەلی ئیبار لەو تۆمەتەی رووبەرویان کرابۆوە، دەرکرد، وەلیّ گۆڤـاری (بـەرەو سـالّی ٢٠٠٠) لە ژمارە ٣٥ ی رۆژی ٣٠ ئابی ١٩٨٧ بـۆمبیکی تـری لـە بـارەی هـەمان کێشـە تەقاندەوە ئەویش: کاتێك نووسەری کورد(مووسا عەنتەر) توانی ئـەو دیکۆمێنتـە مێژووییـە بدۆزیتەوە کە تاکید دەکاتە سەر ئەوەی مستەفا کەمالّ بەبۆنەی ئازادکردنی شاری ئەزمیز لـە کۆنگرە رۆژنامەوانییەکەی لەشەوی ١٦-١٧ ی کانوونی دووەمی سالّی ١٩٢٣ گرێی دابـوو- واتا بەر لـەجارِدانی کۆمـاری تورکیـای تـازە دامـەزراو- بـە ئامـادەبوونی سەرنووسـەرانی رۆژنامەکانی ئەو دەمە کە بریتی بوون لەم ئـەدیب و نووسـەرە ناودارانـە: عـەدنان ئـادیوار، خالیدە ئەدیب، سوبحی نووری، فالح رفقـی، یـەعقوب قـەدری و ... هتـد، لـەوێ بـەلّێنی دا ئۆتۆنۆمی بدرێ بە کوردی تورکیا. ئەم بەلّێنەی مستەفا کەمالّ وەك وەلاّمێـك بـوو بـۆ ئـەو پرسیارەی (ئەحمەد ئەمین) ی سەرنووسـەری رۆژنامـەی (کـات) کـە داوای لێکـرد رای خـۆی لەبارەی کێشەی کورد روون بکاتەوە، مستەفا کەمالّ لە وەلاّمـدا دەلّێـت : ((کیشـەی کـورد بەلای ئێمەوە-ئێمەی تورك- ئەو کێشەیە نیە زیان بە بەرژەوەندییەکانمان بگەیـەنێت، چـونکە ئەو تۆخمە کوردەی لە ناو ولاّتەکەماندان، لە زۆر ناوچە بە چرِی دانیشتوون، وەلیّ لە شوێنەیلی دیکەش بە تێکەلاّوی لەگەلّ توركدا دەژین، بۆیە ئەگەر بمانەوێ هێلّێکی جیاکەرەوە لە نێـوان کورد و تورك دابنێین، ئەوە بەو کارەمان تورکیاو تورك لە بوون و وجوود دەسـرِینەوە، چـونکە ئەم هێلّە- گەر ویستمان ناوچـەی کـورد دیـاری بکـەین - پێویسـتە روو بکاتـە ئـەرزروم و ئەزربایجان و سیواس و خەربووت پێویستیشە ئەو کوردانەی لە ئاقاری(قۆنیە) دەژین بەهەنـد وەربگرین. بۆیە ناکرێ وێنای کـورد بـەدەر لـە تـورك بکـەین، نـەخوازە یاسـای تەشـکیلاتە

بنەڕەتییەکان (واتە: دەستوور) دان بە دامەزراندنی جۆرێك لە ئیدارەی ناوخۆیی دەنێت،لەم حالەتەشدا ئەو لیوایەی زۆرینەی کوردە ئۆتۆنۆمی پێ دەدرێ، چونکە کە دەڵێین گەلی تورکیا، ئەوە(کۆڕی نیشتیمانی گەورەی تورکیا) (وات پەرلەمان= وەرگێڕ) ئیمرۆ لە نوێنەرانی کورد و تورك پێکهاتووە، ئەم دوو نەتەوەیە کەوا بەرژەوەندییەکان و چارەنووس لەگەڵ یەکتردا گرێی داوە، چونکە هەردووکیان دەزانن ئەمە چارەنووسی هاوبەشیانە بۆیە سنووردانانی نێوانیان کارێکی دروست نیە)) (١١/٢٤).

ئەو دەمەی دادگای ئاسایشی دەوڵەت لە ئەستەمبووڵ بڕیاری بێتاوانیی بۆ(موسا عەنتەر) دەرکرد لە تۆمەتی بلاو کردنەوەی پڕوپاگەندە بۆ کێشەی کورد لەبەر ئەوەی ڕووداوەکانی کۆنگرە رۆژنامەوانییەکەی مستەفا کەمال بلاوکردەوە سەبارەت بە کێشەی کورد و بڕیاری قەدەغەکردنیشی لەسەر ژمارە(٣٥) ی گۆڤاری (بەرەو ساڵی ٢٠٠٠) کە ئەو دیکۆمێنتەی بلاو کردەوە، هەڵگرت، ئەوە بوو گۆڤارەکە دووبارە دوکیۆمێنتەکە و حوکمی بێتاوانی گۆڤارەکەی لە ژمارە(٤٦) ی رۆژی ٦ی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٨٨ و بەم مانشێتە وروژێنەرە لەسەر بەرگەکەی:(ئەتاتۆرك بەڵێنی ئۆتۆنۆمی بە کورد دەدات) بلاو کردەوە، نەك هەر ئەوە بەڵکو لە هەمان ژمارەش راپرسییەکی لەنێو کۆڕی مێژووی تورکی پێشوو و دواتر رێکخست سەبارەت بە راستی ئەو دیکۆمێنتەو هۆی بلاوکردنەوەی لەو کتێبەی بەناوی(نوتق) ەوەیە و گوتارەکانی مستەفا کەماڵ و دیکۆمێنتەکانی شەڕی رزگاریخوازی میللی لە خۆ گرتووە، لەبارەی ئەم پرسەشەوە پرۆفیسۆر(یەشار یوگل) سەرۆکی ئێستای کۆڕی مێژووی تورك لە وەڵامدا بە تاکیدەوە دەڵێت(نێوەڕۆکی ئەو دیکۆمێنتە راستەو رۆژێك دوای کۆنگرە رۆژنامەوانییەکەی مستەفا کەماڵ، لە رۆژنامەکان بلاوکراوەتەوە. بەڵام بەرپرسانی پێشووی کۆڕ هەم دیکۆمێنتەکە و هەم چەند بەڵگەنامەیەکی تری لە کتێبەکە دەرهێناوە، وەك نیازێك-چۆن دەڵێن-لە دڵی یاقووبدایە..))

کەچی پرۆفیسۆر(شەرەفەدین تۆران) سەرۆکی پێشووی کۆڕی مێژووی تورك لە وەڵامی راپرسیەکەدا دەڵێت: ئەو دیکۆمێنت و بەڵگەنامانەی خاتوو ئاری بۆ چاپکردنیان لە کتێبی(نوتق) ی مستەفا کەماڵ کۆی کردبوونەوە، لەسەرۆکایەتیی ئەرکانی سوپاو کۆشکی کۆمارییەوە پێمان گەیشتوون، ئەو دوو لایەنە پێشتر ئەو بەڵگەنامانەی دەخرێنە ناو کتیبەکەوە بژارکردووە....)) زیاتریش لەسەری دەڕوا و دەڵێت: من بە بۆنەی یادەوەریی سەد ساڵەی لە دایکبوونی مستەفا کەماڵ لە ساڵی ١٩٨١ پێشنیارم کرد بەبێ هەڵاوێردە-

ئەستیناو- هەموو ئەو دیکۆمێنت و بەڵگەنامانەی پەیوەستن بە کلتووری مستەفا کەماڵــەوە، بڵاو بکرێنەوە))(١٣/٣٤).

سێیەمین و دواتــرین بــۆمبی گۆڤاری(بــەرەو ســاڵی٢٠٠٠) لــە مــەڕ کێشــەی کــوردەوە، گەیشتنی نووسەری کورد دوغۆبیرنجیك بوو بەرەو قەڵا سەختەکانی پارتی کرێکارانی کوردستان لە چیاکانی جودی-ئارارات- و دیداری لەگەڵ عەبدوڵڵا ئۆجەلان سەرۆکی حیــزبو پرســیاری دەربارەی خەباتی گەلی کورد لە تورکیا بۆ سەلماندنی بــوونی نەتــەوەییان و هەڵوێســتی هێــزە سیاسییەکانی تورکیا و ناوەندە رەسمیەکانی بە سوپاشەوە، سەرەڕای راو بۆچوونی سەبارەت بــە دوا رۆژی خەباتی کورد لە تورکیا؟

عەبدوڵڵا ئۆجەلان زۆر بە راشکاوی و بــە وردی و بــڕوا بــە خۆبــوون و بــە ســەرکەوتوویی کێشەکە، وەڵامی پرسیارکانی(دوغۆ بیرنجیك) ی دایەوە.. پاش ئــەو پێشــوازییە ســەربازییە گەرم و گوڕ و شکۆدارەی لە ناوبراو کرا لە لایــەن هێــزە کوردیــە چــەکدارەکانەوە بــە چــەکی سەرشانیان و بە ئاڵای کوردیی سەربەخۆ کە لەسەر چــەکەکانیان دەشــەکایەوە پێکهــاتبوو لــە هەردوو رەنگی پرتەقاڵی و شین بە لاکێشەیی و لە ناوەراستی ئەستێرەی ســوور و لــە شــێوەی سێگۆشەیەکی قووچەکی بوو.

بیرنجیك دیدارەکەی لەگەڵ ئۆجەلان لە (٣) ژمــارەی گۆڤارەکــە لــە ژمــارە (٤٢) ەوە کــە لە١٥ ی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٨٩ دەرچوو، بڵاو کردەوە. بەڵام ئــەو بەشــەی لــە دوایــن ژمارە، واتە ژمارە(٤٤) کە لە تشــریتی دووەمــی ١٩٨٩ دەرچــوو، وەك بەیاننامەیــەکی سیاسی پارتەکە وابوو بە ناونیشانی(بۆ دەجــەنگین) تیــادا دەڵێــت: ((.. پــارتی کرێکــارانی کوردستان لەپێناو سەلماندنی هەقیقەتی بوونی نەتەوەیی کورد لــە ئــەنادۆل دەجــەنگێت، ئــەو هەقیقەتەی کە پێش ئەوەی تورك بێنە ئەم وڵاتــە و تیــا نیشــتەجێ بــن بــوونی هەیــە-ئێمــە دەمانەوێت ئەو راستیە بۆ ژەنراڵــەکانی ســوپای تــورك و بــۆ رژێمــی پۆلیســی حــاکم بەســەر تورکیاوە تاکیــد بکــەین بــە رێگــەی خــەباتی رەوای گەلەکــەمان کــە بــۆ ئــەو دەســەڵاتدارە ناواقیعییانە کە لەرۆحی زیندووی سەردەم تێناگەن دەسەلمێنێ کە شەڕی بەناو پیرۆزیان لە دژی گــەلی کــورد لــە ئــەنادۆل شــەڕێکی بێهوودەیــە پــاش ئــەوەی کــورد لــە دەوری بزوتنــەوە تێکۆشەرەکەی کۆبووەوە و بە شێوەیەك ئەو دەسەڵاتدارانە روبــەڕووی ئــەم هەقیقەتــە پەتییــە بوونەتــەوە کــە دەڵێــت: گــەلی خــەباتگێری کوردســتان- وەك گــەلێکی زینــدوو و ئــازاد دەمێنێتەوە.. ژەنراڵەکانی سوپای تورکیا دانیان بەم راستییەدا نا کاتێــك لــە نێــوان خۆیانــدا

PDF 4 KURD

گوتەی سەرۆکەکەیان دووپات دەکردەوە کە دەڵێت: ((ئەوەی ئیمرۆ لـە دژی کـورد دەیکـەین دووره لەو دیموکراتییەی بانگەشەی بۆ دەکەین‌و شایستەی مرۆڤی سەردەم نیـە، بۆیـە دەبێـت دان بە بوونی کورد بنرێ وهەندێك لە مافەکانیان بۆ دەستەبەر بکـرێ)) لێرەشـەوە، مـن پـێم وایە کێشەی کورد لەلایەن پیاوانی سیاسی یان رابەرانی حیزبەکانەوە چارەسەر نـابێ، چـۆنکە ئەوان زۆر لەوە لاوازترن، بەڵکو لە رێگەی خودی ژەنراڵەکانەوە، نەخوازە سەرۆکانی ئـەرکانی گشتی و بەم سیناریۆیە چارەسەردەکرێت: سوپاسالار راپۆرتێك بەرز دەکاتەوە بـۆ ئەنجومـەنی ئاسایشی تورکیا تیادا تاکید دەکـات تـا چ رادەیـەك سـەرکردەکانی سـوپای تـورك وەڕس و نیگەرانن چونکە نەگەیشتوونەتە دەرەنجامی هەسـتپێکراو لـە شـەڕی دژە کـورد، ئـەو کـات ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوەییش بابەتەکە تاووتوێ دەکات پاشان هەواڵەی پەرلەمانی دەکات، پەرلەمانیش چەند دانیشتنێکی رووکەشی گـرێ دەدات و پاشـان بەیاننامەیـەك دەردەکـات و تێدا چەخت لەسەر بریاری مێژویی خۆی دەکات بە دانی هەندێك لە مافە نەتەوەییەکانی گەلی کورد.

سیاسـەتمەدارانی تـورك و زۆربـەی ژەنراڵـەکانی سـوپاش خەسـڵەتی سـەرکردایەتیکردنی بوێرانەیان بە لاوە نییە، لەوانەیە یەکێکیان ببێتە سەرۆکی کۆمار یان سـەرۆکی وەزیـران یـان وەزیر، بەڵام لە هەل و مەرجی دژوار، نەخوازە لای کێشەیەکی فـرە زینـدووی وەکـو کێشـەی کورد لە تورکیا، نابنە سەرکردەو خاوەنی بریار. ئێمە لە دژی دایالۆکی سیاسی نین بەمـەرجێ ئەو دایالۆکە سوودبەخش بێت. نەخوازە ئێمە بڕوامان بە بەرپەرچدانەوەی هێز بە هێـز نییـە. وێڕای ناهاوسەنگی گەورەی نێوان هێزە کێبڕکارەکان، ئەوە ئێمە ناچار بووین چەك هـەڵبگرین بۆ بەرگریکردن لە بوون و شەرەف و مرۆیی خۆمان پاش ئەوەی هەم رژێـم و هـەم ئۆپۆزسـیۆن پێیان وابوو چارەسەرکردنی کێشەی کورد تەنها لە رێگای لەناوبردنی کورددەوەو بە لـەناوبردنی بزوتنەوە پێشڕەوەکەیان- بزوتنەوەی پارتی کرێکارانی کوردستان - دێتە دی، جا ئایە دەکـرێ لەوێرا رێگاچارەیەکی سیاسی هەبێت لەحاڵێکدا هەردووکیان(واتا: رژێم و ئۆپۆزسـیۆن)بڕوایان بەم چەمکە شۆڤێنیستییە قێزەونە هەیە؟ ئەوان خۆیـان لـە بـەکار هێنـانی هێـز لـە دژمـان دەستپێشخەربوون، پاشانیش شەڕیان لە دژی ناوچەی کورد جاڕداو ئێستاش بەردەوامن لە سەر درێژەدان بە ئۆپەراسیۆنە سەربازییەکان و کردەوەی لەناو بردن و راگواستن و گرتنی لە خۆڕایی و تیرۆر.. جا، چما ئیدارەیەکی وەها و ئەم هزرە نا مرۆڤایەتییە لە مامەڵەکردنـدا لـە ئـاخرو ئۆخری سەدەی بیستەم بۆ دەوڵەتێکی وەك تورکیا، کارێکی شیاوو ماقووڵە؟!

PDF 4 KURD

ئێمە دانوستانی سیاسی ڕەت ناکەینەوە و لە خەباتی سیاسی خۆمان بەردەوام دەبین تا ئەو دەمەی دەسەڵاتدارانی تورکیا دان بە بوونی گەلی کورد دەنێن و ڕێز لە ویست و ئیرادەی دەگرن لە بەڕێوەبردنی کاروباری ئابووری و کۆمەڵایەتی و سیاسیدا و دانیش بەو بڕیارەی دەنێن کە لە خواست و پێداویستیەکانی گەلی کورد لە وڵاتی ئەنادۆڵەوە سەرچاوەی گرتووە)).

لە وەڵامی پرسیارێکی تری گۆڤاری(بەرەو ساڵی ٢٠٠٠) سەبارەت بۆچوونی لەسەر ئەنجامدانی ڕاپرسییەك لە کوردستانی تورکیا بۆ زانینی داخوازییەکانی گەلی کورد، عەبدوڵڵا ئۆجەلان دەڵێت:

ئێمە پشتگیری لەو جۆرە ڕاپرسییە دەکەین بە مەرجێك پێشتر ئازادییە گشتیەکان و ئازادی کاری سیاسی فەراهەم بن و ئاگربەست لە کوردستانی تورکیا جاڕ بدرێ و بەندکراوە کوردەکان ئازاد بکرێن و ڕاگوێزراوەکانیش بگێردرێنەوە بۆ سەر شوێنەکانی خۆیان، ئەو کاتە ئێمەیش هانی گەلەکەمان دەدەین بەشداری لەو ڕاپرسییە بکات لە پێناو بڕیاردان لەسەر مافی چارەنووسی بە شێوەیەکی ئازادو بەبێ دەستێوەردان، لەم بارەشدا گەرەکە دەوڵەت نە بە شێوەی ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ لە ڕێگەی هێزە چەکدارەکانییەوە یان لە ڕێگەی سیخوڕو کرێگرتە ناوخۆییەکانیەوە لە پرۆسیی ڕاپرسێسی دەست وەرنەدات. بەڵام من پێم وایە ئەو ڕاپرسییە نایەتە دی، واتە: ئەم جۆرە ڕاپرسیە ئازاد و خاوێنە تەنها لە حاڵێکدا دەبێت، ئەویش بەهاتنە سەر دەسەڵاتی حکوومەتێکی دیموکراتی لە تورکیا، چونکە ئەم حکوومەتەی ئێستا هێشتا بڕوای بە سڕینەوەی پێناسەی کورد لەسەر نەخشەی تورکیا هەیە، هەرکاتێکیش ئەو سیستەمە دیموکراتییە لە تورکیا دابمەزرێت، ئەوا یەکێتیی ڕاستەقینەی نێوان هەردوو گەلی کورد و تورك دیتە دی و کۆڵەگەکانی دەوڵەتی تورکیاش لەسەر بناغەی دادوەری و یەکسانی و هاوبەشی تەواو لە هەموو دەزگاکان دەچەسپێن. ئێمە ئیمڕۆ لە پێناو بەدیهێنانی ئەو سیستەمە دیموکراتییە لە تورکیای هاوچەرخ خەبات دەکەین(٢٢/٢٤).

هەفتەیەك پێش ئەوەی پەرلەمان خولی ئاسایی خۆی بۆ ساڵی ١٩٨٩ بکاتەوە، حیزبی دیموکراتی سۆشیالیستی میللی کۆنگرەیەکی لە شێوەی کۆنگرەی ڕۆژنامەوانی لە ٢٢ی ئابی ساڵی ١٩٨٩ گرێ دا، لە میانەی کۆنگرەکەدا جەختی کردەوە کە حکوومەت بەشێوەیەکی ناواقیعی دەڕوانێتە ڕووداوەکانی باشووری ڕۆژهەڵاتی تورکیا- واتە بزوتنەوەی گەلی کورد- ئەگەر ئەو (حکوومەت)ە بەراستی بۆ چارەسەرکردنی ئەو کێشەیە هەوڵ بدات، پێویستە ئەم کارانە بکات:

PDF 4 KURD

١- هەڵوەشاندنەوەی لیواکانی پارێزەرانی گوندەکان، چونکە ئەو لیوایانە لەبری ئەوەی کورد هیور بکەنەوە، دەیانهورووژێنن.

٢- پێویستە بە تێڕوانینێکی ئابوورییانە تەماشای کێشەی کورد بکرێ، واتە: چاکسازی ئابووری لە ناوچەکە بکرێت.

٣- بەگژداچوونی تیرۆر لە ناوچەکە بە رێگای هێزی دەوڵەتەوە ئەنجام بدرێ، نەوەك بە رێگای پارێزەرانی گوندەکان یا جەندرمە.

لەبەر نەشارەزایی دەوڵەت لەسەر ماکی کیشەکە لە ناوچەی (رۆژهەڵات)، ئەوا ئێمە داوا دەکەین ئەم کێشەیە لە ئەنجومەنی نیشتیمانی گەورەی تورکیا(واتە: لە پەرلەمان) لە هەمو روویەکییەوە لێی بکۆڵدرێتەوە و پاشان بڕیاری گونجاو لە بارەیەوە بدرێت (٩٩/٢٦).

کە پەرلەمان لە (١)ی ئەیلوولی ساڵی ١٩٨٩ کرایەوە، گورگان و کۆمەڵەکەی بانگەشەیان بۆ ئەم خاڵانەی لای خوارەوە کرد :

١- زەروورەتی دەستلەکارکێشانەوەی حکومەتی حیزبی نیشتیمانی دایك لە دەسەڵات، چونکە لە هەمبەر چارەسەرکردنی کێشە درێژ خایەنەکانی تورکیا و ئەنجامدانی هەڵبژاردنی پێشوەخت، نوشوستی هێنا.

٢- زەروورەتی تاوتوێکردنی رووداوەکانی باشووری رۆژهەڵاتی تورکیا لە پەرلەمان.

٣- چاکسازیکردن لە بەندیخانەکان و دەرکردنی لێبوردنی گشتی بۆ بەند کراوەکان.

٤- باسکردنی کێشەی کەمایەتی تورك لە بولگاریا.

٥- بایەخدان بە کێشەی قوبرس بە شێوەیەك مافی تورك لەو دوورگەیەدا زامن بێت.

حکوومەتی(ئوزال) ی سەرۆك وەزیرانی ئەو دەمە، مەشقی بە تیپە کۆماندۆ تایبەتەکانی لە پۆلیسی ناوخۆ و جەندرمە دەکرد بۆ شەڕی دژ بە هێزەکانی پارتی کرێکارانی کوردستان لە ناوچەکانی رۆژ هەڵات و باشووری رۆژ هەڵات، وەجبەی یەکەمی ئەو تیپە مەشقپێکراوانە بریتی بوو لە(٣٠٠)شەڕکەر لەدەستپێکی زستانی ساڵی ١٩٨٩ لەگەڵ(١٠) ئۆتۆمۆبیلی سەربازی بارهەڵگری چەك بە پەلە رەوانە کران بۆ بەشداری کردن لە گەڵ سوپای(٧) لە هێرشی بەهاری رێکەوتی ١ی مایسی١٩٨٩ بۆ سەر بنکەکانی pkk. هێزەکانی تورك لە بەرە بەیانی رۆژی ١١ی تەمووزی١٩٨٩ لەسەر چیاکانی جوودی هەرگوڵد دابەزین بە نیازی لەناوبردنی یەکەی دایکی پارتی کرێکارانی کوردستان ، فڕۆکە کۆپتەرە زرێپۆشەکانیشیان ناوچە سنوورییەکانی تورکیا لە گەڵ عیراق بۆ هەمان مەبەست پاك کردەوە (١١/٢٧).

PDF 4 KURD

له میانەی ئەو ئۆپراسیۆنە سەربازییەدا(٤٤٢٧)هاوڵاتی کورد گلدرانەوە و لێپرسینەوەیان لە گەڵدا کرا و بەڕیوەبەری گۆڤاری(نەوەی نویٰ) ی هەفتانەش کە لە مەڵاتیە دەردەچوو لە لایەن هەمان ئەو هێزانەوە دەستگیر کرا و دەسەڵاتدارانی حوکمی عورفی لە ناوچەکە بەرێوەبەری نووسینی گۆڤاری(هەنگاوەکان) ی هەفتانەی بە مەیل و بۆچوون کورد کە لە ئەدەنە دەردەچوو، دەستگیر کرد و نووسەرانی گۆڤاری(نەوەی نویٰ) ی هەفتانەش کە لە مەڵاتیە دەردەچوو گلدانەوە و سەرنووسەری بە ڕەگەز کوردی گۆڤارەکەشیان بە(٤) ساڵ و (٢) مانگ زیندانی کرد بە تۆمەتی هاندانی جەماوەر بەرەو یاخیبوون و بە بڵاوکردنەوەی وتاری زیانبەخش بە یەکێتی نیشتیمان(٣/٢٨).

حکوومەتی تورکیاش بڕیارێکی دەرکرد بە ڕاگواستنی ئەو کوردانەی گومانی لێدەکردن لە ناوچەکەیانەوە بەرەو ئەو ناوچانەی زۆربەی دانیشتوانیان تورکن و ژمارەیەکیش لە گوند و رەز و باغی کوردیش چۆڵ کران، چونکە بەرپرسانی ئیداریی تورك پێیان وابوو بەو کارەیان دەتوانن بە تەنها یەك ساڵ ناوچەکە لە جەنگاوەرانی پارتی کرێکارانی کوردستان پاك بکەنەوە(١/٢٩).

بەڵام وێرای ئەوەی دوو ساڵ بەسەر ئەو هێرشە گەورەیەدا گوزەری کرد، کەچی جەنگاوەرانی کورد لە شوێنەکانی خۆیان مانەوەو هێزە چەکدارەکانی تورکیش لەم شەڕە خوێناوییە دوڕاوەدا قوربانییان دەدا.

کەف و کوڵی سیاسی سەری کردەوە ناو حیزبی دیموکراتی سۆشیالیستی میللی کاتێك دەستەی کارگێڕی ئەندامییەتی(٧) نوێنەری کوردی ناو حیزبەکەیان ڕاگرت، چونکە لە کۆنگرەی پاریس کە لە ١٤ ی تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٨٩ بەسترا. ئامادە بوون.

ئەم بڕیارە، ڕاستەوخۆ دوای گەڕانەویان بۆ تورکیا لە ١٦ ی تشرینی یەکەمی ١٩٨٩ دەرچوو. بۆ پشتگیریکردن لەو (٧) نوێنەرە، هەر (٩) نوێنەرە کوردەکەی تری ناو ئەو حیزبە لە ٩ی کانوونی یەکەمی هەمان ساڵ دەستیان لە کاری ناو حیزبەکە کێشایەوە.

بۆ ڕۆژی دواتر، ئەردال ئینونبۆ سەرۆکی حیزبی دیموکراتی سۆشیالیستی میللی وتارێکی بڵاو کردەوە تییدا باسی لە کێشە سەرەکیەکانی تورکیا کرد و لە بارەی کۆنگرەی پاریسیشەوە گوتی: لەبەر ئەوەی کۆنگرەی پاریس لەو ڕەهەندە کلتوورییە لایدا کە کۆنگرە لە پێناویدا بەستراو ئەو ڕەهەندە سیاسیانەی پیادەکرد کە ناکۆکن لە گەڵ دەوڵەتی یەك پارچە، بۆیە ڕیگریمان گرد لە ئامادەبوونی نوێنەرانی حیزبەکەمان لەو کۆنگرەیە، بەڵام ئەوان وێرای ئاگادار

کردنەوەکەمان، چوونە کۆنگرە بۆیە سزای ئیداریمان لە بەرامبەریان وەرگرت بە راگرتنی ئەندامییەتیان لە حیزب، وەلێ ئەم مەسەلەیە بە دەستی ئەنقەست بە چەواشەیی لێکدرایەوە. ئێمە لە نێوان هاوڵاتیاندا بە هۆی پێناسەی رەگەزی یان ئایینی یان زمان و ئایینزاوە هیچ جیاوازییەك ناکەین، بەڵکو لە دژی ئەوانە دەوەستین هەوڵی ئەو جیاوازییە دەدەن و تا هەتایەیش لە دژیان دەوەستین. زمانی رەسمی لە تورکیا زمانی تورکیە، زمانی فێربوونیش هەر بە تورکیە، ئەو هاوڵاتیەی دەیەوێ لەگەڵ هاودەم و هاوەڵانی بە زمانی دایك باخێوێ بێگومان دەتوانێ و پێویستە هیچ کۆسپ و تەگەرەیەکی یاسایی لە پێش ئەم مومارەسەیە نەبێت(١١/٣١).

نوێنەری کورد(ئایدن کووهەن گورگان) یش، لە راپۆرتی دەستلەکارکێشانەوەکەی لە حیزبی ناوبراو، گوتی: ((.. ئەو حیزبە بەو بەها کۆن و رزیوانەی کە زەمەن بەسەریاندا تێپەڕیو باویان نەما، هەوڵی کاری سیاسی دەداو کێشە دیموکراتی و سۆشیالیستییەکانی لە تورکیا نەگرتۆتە خۆ، بەڵکو هەندێك لەو وەهم و کارە یاساغانەی داهێناوە کە لەکاری سیاسیدا مایەپووچ و بێ سوودن و بایەخی پێویستیشی بە کێشەی باشووری رۆژهەڵاتی تورکیا نەداوە(١٩/٣٢).

(دەنیز بایکاڵ) ی سەرۆکی باڵی راست و سکرتێری گشتیی حیزبی دیموکراتی سۆشیالیستیی میللی: دوای گرێدانی کۆبوونەوەی دەستەی گشتیی بچووکی حیزبەکە لەلێدوانێکیدا، گوتی: ئەوە هەقیقەتێکی ڕاستەقینەیە کێشەیەك لە باشووری رۆژهەڵاتی تورکیا هەیە، دانپێنەنان بەم هەقیقەتەش کێشەکە چارەسەر ناکات. هەروا ئاخاوتنی مرۆڤ بە زمانی دایك و هەوڵدانی بۆ پێشخستن و دەوڵەمەندکردنی کلتووەکەی مافێکە لە مافە بنەرەتییەکانی مرۆڤ. هەر کاتێکیش حیزبەکەمان دەسەڵات لە تورکیا بگرێتە دەست، هەموو ئەمانە بەهەند وەردەگرین و کێشەکە چارەسەر دەکەین. بۆیە دەستەی کارگێڕی بچووکی حیزب کە دوێنێ کۆبووەوە بەو پەڕی پەژارەوە دەڕوانێتە دەستلەکارکێشانەوەی(١٦) نوێنەرەکەو ژمارەیەك لە ئەندامانی حیزب. بەڵام دەبێ ئەوان بزانن هێزو سەربەرزی بۆ ئەم حیزبەی ئێمەیە کە لە گەڵ داخوازییەکانی میللەت یەکی گرتووە و ئەم دەستلەکارکێشانەوانەش وەکو زەبرێکە لە حیزبەکەمان بدرێ و کردەوەیەکی ناشیرنە، بۆیە حیزبی ئێمە لە دژی وەستا(١٩/٢٣).

PDF 4 KURD

PDF 4 KURD

شایەنی گوتنە، ئەو١٦ نوێنەرە کوردانەی لە حیزبی دیموکراتی سوشیالستی میللی دەستیان کێشایەوە، ئەم بەیاننامەیەی لای خوارەوەیان لەو کۆنگرە رۆژنامەوانییە بڵاو کردەوە کە لە رۆژی٩ی کانوونی یەکەمی١٩٨٩ گرێیان دا:

ئێمە تاکید دەکەین کە نزیکبوونمان لە کێشەی کورد، ئەوەیە ئەم کێشەیە کێشەی هاوبەشی هەموو دانیشتوانی تورکیایە و راو بۆچوونمان لەسەری بەم خاڵانەی لای خوارەوە روون دەکەینەوە:

١- پێویستە کێشەی کورد بە شێوەیەکی دیموکراتی و لە چوار چێوەی یەکێتی نیشتیمانی چارەسەر بکرێت.

٢- نابێ وا تەماشای کێشەی کورد بکرێ کە تەنها کێشەیەکی تایبەت بە هاوڵاتیانی کوردە، چونکە ئەم تێروانینە بە مانای لێدانی یەکێتی نیشتیمانو بروانەبوون بە دیموکراتی و رێزنەگرتن لە مافی مرۆڤ و رەتکردنەوەی دەوڵەمەندبوونی کۆمەڵایەتی دێت.

٣- پێویستە مەسەلەی چارەسەرکردنی کێشەی کورد تەنها بۆ هاوڵاتیانی بەرەگەز کورد جێ نەهێلرێ، بەڵکو وا تەماشا بکرێ کێشەیەکی تایبەتە بە سەرلەبەر دانیشتوانی تورکیاوە

٤- پێویستە رەهەندە کۆمەڵایەتی و ئابوورییەکانی کێشەی کورد هەمان گرنگییان بدرێتێ کە بەم کێشەیە دراون، ئەویش بە چارەسەرکردنی هۆکارەکانی ئەو خەباتە چەکداییەی رۆژانە لە شەڕو پێکداداان و پێشێلکارییەکانی بەردەوامی مافی مرۆڤ و زەبرو زەنگ، دەیان قوربانی لەناو هاونیشتمانیانی لێ دەکەوێتەوە و پێویستە ئەم رەوشە بە گیانێکی پڕ بەرپرسیارییەتییەوە چارەسەر بکرێ. لێرەشەوە گەرەکە کێشەی کورد لە بازنەی بەکار بردنی چەك لە دژی دراوسێیەکانی تورکیا یاخود لە دژی عەشایرەکانی تر، دەربهێنرێ، چونکە ئێمە پێمان وایە دەوڵەت مافی خۆیەتی دەسەڵات و ئەرکی بە گوێرەی هەل و مەرجی دەورووبەرەکەی مومارەسە بکات، بەڵام پێویستە بە پێی پرەنسیپەکانی دیموکراتی و سانسۆری یاسایی ئەم ئەرکە جێ بە جێ بکات.

٥- پێویستە چاوپۆشی نەکرێ لەبەکاربردنی کێشەی کورد وەك ئامرازێك بۆ یەکلاکردنەوەی دەستکەوتەکانی نێوانیان، ئەگەر چی بە داخەوە دەبینین پێشبڕکێیەك هەیەلە نێوان هەندێ دەوڵەت بۆ ناوانی هەر بزووتنەوەیەك لە تورکیا داوای دیموکراتی دەکات بە جودا خوازی و دابەشکردن، لە کاتێکدا ئێمە پێمان وایە چارەسەرکردنی کێشەی کورد تەنها بە ویست و ئیرادەی هاوبەش و بریاری دروستی گەلەکەمان دێتە دی.

PDF 4 KURD

٦- ئێمە پێمان وایە بەرگریکردن لە بیرۆکەی تورکیای تاکە نەتەوەو دانانی زمانی تورکیش بە تاکە زمانی فەرمی وڵات بە کۆسپ و تەگەرە دەژمێردرێن لە پێش چارەسەرکردنی کێشەی کوردبەرێگەیەکی دیموکراتی و بەڵکو رەتیشی دەکەینەوە، چونکە ئەوە بەشێکە لە باوەڕبوونمان بە ئازادیی هزرو بیروباوەڕ.

لە پێناو چارەسەرییەکی عادیلانە و هەمیشەیی بۆ کێشەی کورد بەر لەوەی کار لەکار بترازێ. داوا لە حیزبە سیاسیەکان دەکەین لەم کێشەیە بپێچنەوە وەك رێخۆشکردنیك بۆ هێنانی بە پوخت و پاککراوی بۆ بەردەمی پەرلەمان بە ئامانجی تاوتوێکردن و باسکردنی.

ئەم بەیاننامەیە کە رۆژنامەی(حورییەت) بە بەیاننامەیەکی سەرسورهێن و ئاکام خراپ ناوی برد، هەر یەك لەم بەرێزانە ئیمزایان کردبوو: عەبدوڵڵا باش تورك، فەهمی ئیشیقلەر،ئەحمەد تورك، ئیسماعیل سەفی ئونال، کەنعان قوچاق، حوسنی ئوقچی ئۆغلۆ، محەممەدعەلی ئارتن، سالح سۆمەر، مەحموود ئیلیناق، محەممەد قەهرەمان و عارف ساغ.

بەیاننامەی ناوبراو لە ناوەندە سیاسیەکانو رۆژنامەکانی تورکیا، دەنگدانەوەیەکی گەورەو جیاجیای لێکەوتەوە. دەبینی لەکاتێکدا رۆژنامەگەریی بەرەی راست وای لێکدایەوە ئاکامی خراپی دبێت و هەوڵێکە بۆ خولقاندنی کێشەیەك لە تورکیا بوونی نییە(١٩/٣٤)، پرۆفیسۆر دکتۆر(تۆقتاش ئاتاش) یش لایەنگری هزری شۆفێنیزم بە توندی هێرشی کردە سەر(١١/٣٥)،کەچی ناوەندە پێشکەوتووخوازەکانی تورکیا ئەو بەرێزانەی کە واژوویان لە سەر بەیاننامەکە کرد بە بوێری و ئاز. لە قەڵەم دا و گاڵتەیان بەو پیاوە سەربازی و سیاسیانەی تورك هات کە دەیانەوێ چارەسەرکردنی کێشەی کورد بە رێگەی بەزۆر دەمکوتکردنی خەڵکییەوە بکەن. لەو لایەنەوە سیاسەتمەداری ناسراو محەممەد عەلی براند لە گۆشە رۆژانەکەی لە رۆژنامەی (میللیەت) دا، نووسیویەتی دەڵێت: لە کاتێکدا کێشەی کورد لە ریزەکانی پێشەوەی خشتەی کاری ئەو کۆنگرە نێونەتەوەییانەن کە لە مافی مرۆڤ و مافە کەمایەتییەکان دەپێچنەوە، لێ هێشتا بەلای دەسەڵاتدارانی تورکیاوە، ئاماژەدان بەم کێشەیە یان بڵاوکردنەوەی هزرو بیرو بۆچوون لەسەری لە رووی یاساوە بە تاوان دەژمێردرێ و هەوڵ دەدەن بە رێگەی سەربازی چارەسەری بکەن، ئێمە بەم کارە هەوڵ دەدەین تەنها خۆمان هەڵخەڵەتێنین(٧/٣٦).

ناوەندە پیشکەوتووخوازەکانی تورکیا رەخنەیان لە حیزبی دیموکراتی سۆشیالیستی میللی گرتبوو، چونکە بایەخی تەواوی بەکێشەی کورد نەدا. بۆ نموونە ئەرتۆغرول ئۆزکوك لەگۆشە

رۆژانەکەی لەرۆژنامەی (حورییەت) دەڵێت: ئەردال ئینونۆ لەباسکردنی لە مەڕ راگرتنی ئەندامێتیی نوینەرانی کورد لەناو حیزبەکەی نە هەستی بە زەرووڕەتی جەخت کردن لە بوونی کورد کرد بە پێدانی گرنگی زیاتر پێان لەلایەن تورکەوە. ئەو رەوشی هاوڵاتیان لە باشووری رۆژهەڵاتی تورکیا لە بازنەی رێزگرتن لە مافی مرۆڤ و سنووری ئەو دیموکراتییە رێ پیدراوە، هەڵدەسەنگێنێ)) لەم بارەیەوە ئەردال ئینونۆ دەڵێت: ئێمە داکۆکی دەکەین لە زەرووەتی مومارەسەکردنی هەموو مافێکی سیاسی یەکسان و مافی ئازادی لە لایەن هاوڵاتیانمانەوە لە چوارچێوەی پێکهاتەی کۆماری تورکیای یەککگرتوو و یەك پارچەدا(٩/٣٧).

ئەگەر چی ناوەندە پێشکەوتووخوازەکان بینییان لەوێ دا دووفاقیەك هەیە لە نێوان هەڵوێستی حکومەتی تورکیا بەرامبەر هەردوو کەمایەتی تورك لە هەر یەك لە قوبرس و بولگاریا و بانگەشە کردنی بۆ دانی مافی نەتەوەییان و لابردنی ستەمی سیاسی لەسەریان و هەروا لە نێوان هەڵوێستی بەرامبەر بە کوردی تورکیا کە نایەوێ دان بە بوونی نەتەوەییان بنێ و مافە نەتەوەییەکانیان مسۆگەر بکات، وەلێ ئەم ناوەندە پێشکەوتووخوازانە پێیان وایە چارەسەرکردنی کێشەی کورد لەم وڵاتە بە رێگەی فیدراڵی دەستەبەر دەبێت، بە نموونە محەمەد عەلی ئارەن ئەو نوێنەرەی کە لە حیزبی دیموکراتی سۆشیالیستی میللی دەستی لە کار کێشایەوە جەختی لەسەر پێویست بوونی دامەزراندنی یەکێتییەکی فیدراڵی لە نێوان هەردوو نەتەوەی کورد و تورك لە تورکیا بە هەمان ئەو شێوە فیدراڵییەی تورکیا دەخوازی لە نێوان تورك و یۆنانیەکان لە قوبرس دابمەزرێت(١٦/٣٨).

هزرڤانی پێشکەوتوو خوازی تورکیا(عەزیز نەسین) ئەو نووسەرەی کێشەی کوردی لە تورکیا هوروژاند وتووشی گەلێك دەردەسەری و کێشمەکێش هات لە سونگەی تۆمەت و داوای دادگاکانی تورکیا لەبەر ئەوەی تێکۆشاوە بۆ سەلماندنی بوونی نەتەوەی کورد لەم وڵاتەو دانپێنان بە بوونیانو مافە کلتووری و رۆشنبیرییەکانی گەلی کورد، ئاماژەی بەم دوو فاقییە لە هەڵوێستی رەسمی تورکیا لە و کتێبەی بەناوی-تورکی بولگاریا و کوردی تورکیا) دا، کاتێك لە کۆنگرە رۆژنامەوانییەکەی کە لە رۆژی ١٥ی شوباتی ساڵی ١٩٨٩ بەستی-و لە پێشەکی کتێبەکەی دایناوە- جەخت دەکاتە سەر ئاشکراکردنی ئەو چەواشەکردنە مێژووییە کە ناوەندە کۆنە پەرست و شۆفێنیستیە کانی تورکیا لە بارەی کوردی تورکیا و تورکی بولگاریاوە مومارەسەی دەکەن، دەڵێت: ((لەکاتێکدا هەندێك بانگەشەی ئەوە دەکەن کێشەیەك بەناوی کورد بان گەلێك بەناوی کوردەوە لە تورکیا بوونی نیەو کورد بە رەچەڵەك

دەگەڕێنەوە سەر تورك، لە بولگاریاش بە هەمان شێوە ئاوازی ئەوە دەژەنن کـە لـە بولگاریـا ڕەگەزێك نیە بەناوی تورکەوە، بەڵکو بە ڕەچەڵەك لە بولگارن وپاش ئیسلامبوونیان بوونە بـە تورك. بەمەش دەیانەوێ بە سڕینەوەی پێناسە نەتەوەییە تورکیەکەیان بیانکـەن بـە بولگـار. هزری نەتەوەیی هاوچەرخ چەخت دەکات کە ئەوانی تر پێناسـەی نەتـەوەیی کەسـەکان چ بـە ڕووداوی مێژوویی ڕاستەقینە یان بە درۆو چەواشەکاریی، دیاری ناکەن... چونکە تاکی مـرۆڤ لە دیاریکردنی پێناسەو ئینتیمابوونی ئازادە، هەر خۆشی بڕیار دەدات سەر بەکام نەتەوەو کام لەولاتەیە کە تیادا هاولاتییـە. مومارەسـەی دەوڵەتـەکانیش بـۆ چەواشـەکردنی مێـژوو یـان ڕووداوەکان بە ڕێگەی فشار و زۆر لێکردن بۆ گـۆڕینی پیناسـەی نەتـەوەیی کەمایەتییـەکان، هەولێکی نامرۆیی و وەحشیگەرانەیەو پێچەوانەی لۆژیکی هاوچەرخە))(٢٥/٢٣).

ئەگەر چی حکوومەتی تورکیا بڕوای بەوە نییە لە تورکیـا کێشـەیەك هـەبێت بـە نـاوی کێشەی کوردو پێشی وایە ئەو بزوتنـەوە چـەکدارییەی لـە باشـووری ڕۆژهـەلاتی تورکیـا لـە ساڵی(١٩٨٤) ەوە هەلایساوە و بەردەوامە، بزوتنەوەیەکی تیرۆرستییەو ئەندامەکانی لە یاسـا لایانداوە! وابوو، سەرۆکی کۆمار(تورگۆت ئوزال) بیر لە چی دەکاتەوەو رای چییە بەرامبەر بە کێشەی گەلی کورد ؟! ئوزال لە دیدارێکی ڕۆژنامەوانیی لە گـەڵ گۆڤـاری(خـاك= نوختـە)ی هەفتانە لە دوای هەڵبژاردنی بە سەرۆك کۆمار لە ساڵی١٩٨٩ لەوەلامی پرسیاری گۆڤارەکـە، ئایە نیگەران نابێت کاتێك گوێی لێ بێت کەسێك بە کوردی بـاخێوی، ئـوزال بـە شـێوەیەکی ناڕاستەوخۆ لە وەلامدا دەڵێت: کاتێك سەرۆکی وەزیران بووم سەردانی شاری (هەکاری) م کرد (کامەران ئینان) ی والی ئەو دەمەی(هەکاری)م لەگەڵدا بوو کە ئێسـتا وتەبێـژی فراکسـیۆنی پەرلەمانیی (حیزبی نیشتیمانی دایك)ە و بەرەگەز کورد و لە بنەماڵەیـەکی ناسـراوە، لـەوێ خەڵك بە چەپڵەوە پێشوازییان لێ کردین، کۆمەڵێك ئافرەت لە نێو خۆیانـدا قسـەیان دەکـرد، وەك ئەوەی بیانەوێ شتێکمان پێ بڵێن، یەکێك لە ئافرەتەکانم بانگ کـردو لـێم پرسـی چـیت دەوێ؟ قسەیەکی کرد نەمزانی مانای چـییە... سـەیرێکی (کامـەران)م کـرد بـۆ ئـەوەی لـە مەسەلەکە تێبگەم. گوتی: ئەو ژنە بە کوردی دەدوێ.. فلانە شت و فیسارە شتی دەوێ..

ئەوە شتێکی مەنتقییە هەر یەکەو بە زمانی خۆی باخێوێ، قسـەکردنی هاونیشـتمانییەك بە کوردی نیگەرانم ناکات، ناشێ وێنای ئەوەش بکەم ئەوە قەدەغە بکرێ. من پێم وایـە ئـەم مەسەلەیە- واتا ڕێگەدان بە کورد بە زمانی خۆیان بدوێن- پێویستی بە جۆرێك ڕێکخسـتنی هاوچەرخ هەیە، لێرەشدا ئەم کارە تۆزێك پشووی دەوێ..(٢٥/٣٩).

PDF 4 KURD

ئەم لۆژیکە ئیحا ئامێزەی سەرۆکی کۆمار- کەوا گرێمانە دەکرێ بە پێی دەستووری تورکیا بێلایەنی تیا بێت لە هەمبەر کێشە ئەتنیکی و ئایینزاو حیزبییەکان- پشتگیرییەکی هێمادار بوو بۆ بزوتنەوەی رۆشنبیرانی تورك سەبارەت بە باسکردنی کێشەی کورد لە تورکیا چ لەسەر ئاستی جەماوەری یان لەسەرئاستی پەرلەمانی تورکیا تا دەگاتە دان نان بە مافی کلتووری و پەرلەمانی بە کورد بە پێی رۆحی سەردەم و ئەو گۆڕانکارییە سیاسیانەی لەسەر نەخشەی ئەم جیهانە پێی ناوەتە سەدەی بیست و یەکەمین، سەدەی ئازادی و دیموکراتی و داماڵینی تۆزو گەردی رووی کەمایەتیە بەنامۆبووەکان، هاتوونەتە پێشەوە.

لە پەرەسەندنێکی تر لەسەر ئاستی سیاسەتی ناوخۆی تورکیا، سەرانی حیزبی شیوعی نهێنیی تورکیا لە پاش کاری ژێرزەمینی ئەو حیزبە کە لە ساڵی(١٩٢٢) ەوە بەردەوام بوو، لە ١٨ی کانوونی یەکەمی ساڵی١٩٨٩ کۆنگرەیەکی رۆژناوانیی ئاشکرایان لە ئەستەموول گرێ دا، بریاریان دا بە شێوەیەکی ئاشکراو لەچوار چێوەی بزوتنەوەی چەپی تورکیا بچنە کۆری هەڵبژاردنی ئازادەوە و گوتیان: دوای پەند و وانە وەرگرتن لە چالاکییەکانی رابردوو، ئێمە پابەندبوونی خۆمان بە شێوازی دیموکراتی لە کاری سیاسی دوور لە تیرۆرو چاودێری هزری رادەگەیەنین و داوا لە هەموو ئەندامانی خۆمان دەکەین بەرەو یەکریزی و خەباتی دیموکراتی لە پێناو تورکیایەکی خۆشگوزەران و بەختەوەر. (١/٤٠) . بەڵام دام و دەزگا ئەمنیەکانی رژێمی تورکیا(ئاور جۆشقۆن) ی سکرتێری گشتی حیزبی شیوعی یەکگرتووی تورکیایان گلدایەوە و داواکاریی گشتی کۆماری دادگای ئاسایشی دەوڵەت لە ئەستەموول دەستیکرد بە لێپرسینەوە لە گەڵ خۆی و(نەرمین جۆشقون) ی خێزانی کە ئەمیشیان ئەندامی ئەو حیزبە بوو کە لە رۆژی پینج شەممەی رێکەوتی ٨ی کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٨٩ کۆنگرە رۆژنامەوانییەکەی بەست و بۆ جاڕدانی ناوی تازەی حیزب و بوو بە حیزبی شیوعی یەکگرتووی تورکیا و باسی لە چالاکیەکانی خۆشی کرد. وەك زانراوە مادە(١٤١) لە یاسای سزاکانی تورکیا چالاکی حیزبی شیوعی قەدەغە دەکات، چونکە بە پێی ئەم مادەیە حیزبی ناوبراو لەسەر هزری سەروەریی چینێکی کۆمەڵایەتی دیاریکراو بەسەر چینەکانی تری کۆمەڵگاوە بنیات نراوە. بەڵام کاربەدەستانی ئاسایش دوا جار هەموو ئەوانەیان کە بە هۆی گرێدانی کۆنگرەکەوە گلدابوونەوە، بەرڵلا کرد(١٩/٤١).

کۆنگرە رۆژنامەوانییەکەی حیزبی شیوعیی تورکیا، کاردانەوەی جیا جیای هوروژاند لە ناوەندی رۆژنامەگەریی حیزبەکانی تورکیا(١٩/٤٢) ، دەبینی لە کاتێکدا نووسەری

PDF 4 KURD

ڕۆژنامەنووس(توغرول ئوزکوك) جەختی لەوە دەکرد کە جاڕدانی دامەزراندنی حیزبی شیوعی یەکگرتوو لەلایەن شیوعییەکانی تورکیاوە، رەوشێکی هاوذژی لە تورکیا درووست کرد، چونکە یاسا رێگە بەم حیزبە نادات چالاکی بنوێنێت، کەچی شیوعییەکان کۆنگرەیەکی ڕۆژنامەنووسی دەبەستن بۆ جاڕدانی بە ئاشکرا چاکی نواندن .

(سلێمان دیمیراڵ)ی ڕابەری حیزبی رێگای راست و یەکێك لە سەرۆکانی پێشووی وەزارەتەکان لە تورکیا پشتگیریی خۆی دەربڕی بۆ دامەزراندنی ئەم حیزبە شیووعییە و گوتی: ئێمە لایەنگری فرەیی دەکەین، لەبەر ئەمە پێویستە لەوێ دا فرەحیزبی هەبێت بۆ راپەڕاندنی ئەم سیستەمە، من خۆم دەگەڕێم بۆ کەسێك لەگەڵمدا جیاوازبێت، کەسی جیاوازیش لەرووی هزرەوە چەپەو هەرچەند ئەو کەسە جیاوازە لەرووی هزرەوە بەهێزبێت، منیش چەندم لەباردابێت تێدەکۆشم بەهێزبم و شان لە شانی بدەم، لەوێشدا شتێك نییە لە پێش دامەزراندنی حیزبی شیوعیی ئاشکرای تورکیا ببێتە رێگر، چونکە هەردوو مادده ١٤١ و ١٤٢ لە یاسای سزاکانی تورکیا جەخت دەکەنە سەر سزادانی ئەوانەی بانگەشە بۆ ململانێی چینەکان دەکەن و پێم وایە کاتی ئەوە هاتووە بۆ هەڵوەشاندنەوەی ئەم دوو مادەیە..)).

(ئومور قومباراچی)ی بریکاری سەرۆکی فراکسیۆنی حیزبی دیموکراتیی سوشیالیستیی میللی ئۆپۆزسیۆنیش لە پەرلەمان، گوتی: هیچ رێگرییەك لەوێ دا نییە بۆ دامەزراندنی حیزبێکی شیوعیی ئاشکرا لە تورکیا، داواش دەکەین هەموو ئەو یاسایانە هەڵبوەشێنرێنەوە کە دەبنە ئاستەنگ لەپێش ئازادیی بیروڕا لەتورکیا، لەم لایەنەشەوە حیزبەکەمان پرۆژە یاسایەکی داوەتە پەرلەمان)).

بەش بە حاڵی حیزبی نیشتمانیی دایکی دەسەڵاتداریش ئەوا (خەلیل ئوزسۆی)ی یەك لە یاریدەدەرانی سەرۆکی ئەم حیزبە لەسەر هەمان بابەت لێدوانی داو گوتی: نە شیووعییەکان و نەحیزبی شیوعیی تورکیا کێشەیەکی ناوخۆییان لەم ولاتە دروست نەکردووە، چونکە ئەم حیزبە هەمیشە لە دەرەوەی بازنەی حیزبە نەتەوەییەکان یان حیزبە نیشتمانییەکان ماوەتەوە و لە ئایندەشدا هەروا دەمێنێتەوە)). بەلام (ییلدیرم ئاقبولوت) سەرۆکی وەزیران و رابەری حیزبی نیشتمانی دایك لەمەڕ بابەتەکەوە گوتی: ((ئەگەر لەوێ دا حاڵەتێك هەبێ لە ڕوانگەی یاساوە بە تاوان بژمێردرێ، ئەوا داواکاری گشتیی کۆماری لەو ئەرکە دەپێچێتەوە، هەموو کەسێکیش مافی هەیە لەچوارچێوەی یاسادا مومارەسەی مافی خۆی بکات)).

PDF 4 KURD

پێشتر کاربەدەستانی ئاسایشی تورك لە ٩ی کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٨٧ هەردوو سەرکردەی حیزبی شیوعیی نهێنیی تورکیا (حەیدەر قوتلو)ی بەرەگەز کورد و (نیهاد سارغین) یان لەکاتی گەڕانەوەیان لە ئەڵمانیای ڕۆژهەڵاتەوە، کە بارەگای حیزبەکەیانی لێبوو، لە فڕۆکەخانەی ئەستەمولّ دەستگیرکرد.

لە پاش چەند دادگاییکردنێك کە بۆ (٣٢) دانیشتن درێژەی کێشا و لە میانەیاندا هەردوو سەرکردەی حیزبی ناوبراو بڕیاری مانگرتنیان لەخواردن تا مردن دا هەتا ئەو کاتەی حکوومەتی تورکیا مادەکانی ١٤١ و ١٤٢ هەڵدەوەشێنێتەوە کە بە گوێرەیان قەدەغەیە حیزبی شیوعیی ئاشکرا لە تورکیا دابمەزرێت و هەموو هزرێکی سیاسیی توندڕۆش لە دژی ڕژێمی تورکیا بە تاوان دەژمێردرێ و بە کۆمۆنیستی تۆمەتبار دەکرێ، داواشییان کرد مادەی ١٦٣ی دەستوور کە ڕێگرە لە پێش دامەزراندنی حیزبە ئایینییەکان بە هەمان شێوە هەڵبوەشێتەوە.

ئەم مانگرتنە لە ٧ی نیسانی ساڵی ١٩٩٠ دەستپێکردبوو و کۆمەڵە و سەندیکا و یەکێتییەکانی کرێکاران و ڕۆژنامەنووسان و نووسەرانی پێشکەوتووخوازی تورکیا لە ٢٠ ویلایەتی تورکیا لە کۆی ٧٢ ویلایەتەکەی تورکیا پشتگیریی خۆیان لەبەرامبەر دەربڕی و داوایان کرد دەسەڵاتداران لەو مەسەلەیە بکۆڵنەوە و هەردوو سەرکردەی حیزبی شیوعیی تورکیاش لە گرتووخانە ئازاد بکرێن.

وەزیری دادی تورکیا سەبارەت بەم مەسەلەیە لە لێدوانێکیدا بۆ ڕۆژنامەی (بەیرام جەژن) لە ٢٦ی نیسانی ١٩٩٠، گوتی: ((حکوومەت بەجیددی دەیەوێ بڕوانێتە هەمووارکردن یان هەڵوەشاندنەوەی ئەو ماددانە بە جۆرێکی وا هەموو بیروباوەڕ و تیۆرییەك، ئازادیی کارو ڕێکخستنیان بۆ بڕەخسێت(١/٤٣).

لە ٤ی مایسی ١٩٩٠ یشدا، دادگای ئاسایشی دەوڵەت لە ئەنکەرە بڕیاری بەردانی بۆ هەردوو سەرکردەی حیزبی شیوعیی یەکگرتووی تورکیا دەرکرد، لە بڕگەکانی حوکمی بەردانەکەدا هاتبوو: ((لەبەر ئەوەی هزرو بیروڕا بە ئامرازێك دانانرێن بۆ تاوان و هەموو حیزبە سیاسییەکانیش لەگەڵ ئەوەدان مادەکانی ١٤١ و ١٤٢ و ١٦٣ لە (یاسای سزاکانی تورکیا)ی تایبەت بە قەدەغەکردنی چالاکیی توندڕۆ، هەڵبوەشێنرێتەوەو بە کردنی بۆ جێبەجێ کردنی ئەو بابەتە دەستپێکردووە، بۆیە بڕیارماندا هەردوو تۆمەتبار بەڕەڵڵا بکرێن(١٩/٤٤).

PDF 4 KURD

ئەم بڕیارە بە سەرکەوتنێك دانرا بۆ دادوەریی تورکیا و بەڵگەیەك بوو بۆ سەربەخۆییبوونی دادوەریی لەم وڵاتە و ڕێزگرتنی لە دیموکراتی. بە جاڕدانی ئاشکرابوونی حیزبی شیوعیی تورکیاش، ژمارەی حیزبە سیاسییەکان لە تورکیا گەیشتە ١٨ حیزب، کە ئەوانیش بریتی بوون لەم حیزبانەی لای خوارەوە:

١ـ حیزبی نیشتمانی دایك (موحافیزکار) بە سەرکردایەتیی ییلدیرم ئاقبولوت.

٢ـ حیزبی دیموکراتی سوشیالیستیی میللی بەسەرکردایەتیی ئەردال ئینونۆ.

٣ـ حیزبی ڕێگای ڕاست (ڕاستڕەو) بە سەرکردایەتیی سلێمان دیمیراڵ.

٤ـ حیزبی کۆششی سوشیالیستیی چەپ (حیزبێکی کوردی بوو) بە سەرۆکایەتی ئایدن کووهەن گورگان.

٥ـ حیزبی کاری نەتەوەیی (ڕاستڕەوی نەتەوە پەرست) بە سەرۆکایەتی ئەرسەلان تورکیش.

٦ـ حیزبی ڕوفاهییەت (ئیسلامی بوو) بەسەرۆکایەتی نەجمەدین ئەربەکان.

٧ـ حیزبی چەپی دیموکراتی بە سەرۆکایەتیی بۆلەند ئەجەویدا.

٨ـ حیزبی گەل (چەپڕەو) بە سەرۆکایەتیی سەلاحەدین بنگول.

٩ـ حیزبی ژیاری (چەپ و ژینگەیی) بە سەرۆکایەتیی جەمال ئارتوغ.

١٠ـ حیزبی کاری دیموکراتی (حیزبێکی چەپڕەو و کوردی) بوو بە سەرۆکایەتیی یەشار قایا.

١١ـ حیزبی بوژانەوەی نوێ (ئایینی).

١٢ـ حیزبی ئابووریی کشتوکاڵیی شارستانی بایەخی بە پاراستنی ئاژەڵ دەدا.

١٣ـ حیزبی دیموکراتیی ڕادیکاڵی (حیزبێکی لیبراڵی بوو).

١٤ـ حیزبی دیموکراتیی ناوەندی (لیبراڵی بوو).

١٥ـ حیزبی زانست (ئایینی لیبراڵی).

١٦ـ حیزبی ئەنادۆڵی گەورە (موحافیزکار).

١٧ـ حیزبی شیوعیی یەکگرتووی تورکیا.

١٨ـ پارتی کرێکارانی کوردستان، ئەم حیزبە دان نانێت بە حکوومەتی تورکیادا، وەلێ لە کۆی ٧٣ ویلایەتەکەی تورکیا دەستی دەڕوا بەسەر (٢٠) ویلایەتی تورکیادا و هەوادار و لایەنگرانی لە شارە گەورەکانی تورکیادا هەن. عەبدوڵڵا ئۆجەلان سەرکردایەتی دەکات و حیزبێکی سوشیالیستیە و پێڕەوی ئایدیۆلۆژیای مارکسیزم ـ ماویزم دەکات.

که له ئاخر و ئۆخری نیسانی ساڵی ١٩٩١ هەڵبژاردنی حیزبی نیشتمانی دایك بەڕێوەچوو، (مەسعوود یەلماز)ی وەزیری دەرەوەی پێشووتر و کەسێك لە جەمسەرەکانی حیزبی نیشتمانی دایك، بووە سەرۆکی حیزب، لە پاشان بڕیاردرا وادەی هەڵبژاردنی گشتی بۆ ڕۆژی ٢٠ی تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٩١ پێش بخرێت، بەمەش ریزبەندیی سیاسی لە نێوان ١٨ حیزبە تورکییەکە دەستپێکرد بۆ کۆکردنەوەی ریزەکانیان لە پێگەی هێز و دەسەڵاتی سیاسییەوە بەرەو هەڵبژاردنی داهاتوو، ئەوە بوو حیزبە بچووکەکان بەتایبەت ئەو حیزبانەی لە ئەنجومەنی نیشتمانیی گەورەی تورکیا نوێنەرایەتیی پەرلەمانیان نییە، چونکە ژمارەی نوێنەرەکانیان لە (١٠) کەمترە، لەنێو خۆیاندا یەکیان گرت و چەند حیزبێکی تازەیان دروست کرد، بەڵام حیزبە سیاسییە گەورەکان پێگەکانی پێشووی خۆیانیان پاراست، بەو جۆرەش ئەم (٦) حیزبە سیاسییانەی لای خوارەوە دەچنە ناو هەڵبژاردنەوە:

١ـ حیزبی نیشتمانی دایك ANAP بە سەرۆکایەتیی مەسعوود یەلماز.

٢ـ حیزبی دیموکراتیی سوشیالیستیی میللی SHP بە سەرۆکایەتیی ئەردال ئینونۆ.

٣ـ حیزبی ڕێگای ڕاست DYP بە سەرۆکایەتیی سلێمان دیمیراڵ.

٤ـ حیزبی ڕوفاهییەت RP بە سەرۆکایەتیی نەجمەدین ئەربەکان.

٥ـ حیزبی دیموکراتیی چەپ DSP بە سەرۆکایەتیی بولەند ئەجەوید.

٦ـ حیزبی سوشیالیست SP بە سەرۆکایەتیی دوغو بیرنجیك.

ڕەنگە، دیارترینی ئەو حیزبە نوێیانە، حیزبی سوشیالیست بێت کە نووسەر و ڕۆژنامەنووسی کوردی پێشکەوتووخواز دوغۆبیرنجیك سەرۆکایەتیی دەکات و بە واریسی هەموو هێزە چەپ و پێشکەوتووخوازەکانی تورکیا بێجگە لە شیوعییەکان دەژمێردرێ و ڕۆشنبیرانی کوردیش ڕێژەیەکی باشیان لە ناویدا پێکهێناوە.

چاودێرانی سیاسی پێشبینیان کرد کە ئەم حیزبە ڕێژەیەك کورسی لە پەرلەمانی تورکیا بەدەست بێنێ، بەتایبەت پاش ئەوەی دروشمی: (ڕێزگرتن لە مافی مرۆڤ بۆ هاونیشتمانی و ڕەخساندنی کار بۆ هەموو بێکاران)ی هەڵگرت، بەمەش ڕەنگە بە هاوکاری لەگەڵ حیزبە ئۆپۆزسیۆنەکان بتوانێت لە خولی داهاتووی پەرلەمانی تورکیا کێشەی کورد بخاتە بەر باس. بەڵام بە ئەنجامگەیاندنی ئەم هەڵبژاردنەو دەرەنجامەکانی وایان نەکرد کێشەکە چارەسەر بکرێ یان تەپ و تۆزی لەسەر لا ببرێ یاخود هیچ نەبێ لە پەرلەمان گفتوگۆیەکی لەسەر بکرێ، چونکە هەوڵی چارەسەرکردنی کێشەی کورد تەنها بە دوو ڕێگا دەبێت:.

PDF 4 KURD

١ـ بەرێگای بڕواهێنانی سەرانی سوپای تورك كە ڕێگەچارەی سەربازی هیچ سوودێكی نییە.

٢ـ بەرێگای ئەو فشارانەی ئەنجومەنی ئەورووپی دەیانخەنە سەر حكوومەتی توركیا.

بەڵام ئەو كتو پڕییەی لە هەڵبژاردنەكانی ساڵی ١٩٩١ رووی دا، سەركەوتنی (١٥) نوێنەری كورد بوو كە لەسەر لیستی پارتی كاری دیموكراتی و لە چوارچێوەی حیزبی دیموكراتیی سوشیالیستی چوونە هەڵبژاردنەوە. وەلێ پێداگرتنی (لەیلا زانا)ی نوێنەری كورد لەسەر خوێندنی سوێندە دەستوورییەكەی لە پەرلەمان بە زمانی كوردی لە بری زمانی توركی، بووە هۆی جیابوونەوەی نوێنەرە كوردەكان لە حیزبی دیموكراتی سوشیالیستی بۆ دووبارە پێكهێنانی حیزبەكەیان لە پەرلەمان.. لە سۆنگەی ئەمەشدا نوێنەرەكانیان بەوە تۆمەتباركران كە لە رووی سیاسییەوە بە فیتی پارتی كرێكارانی كوردستانی قەدەغەكراو رەفتار دەكەن، دوای ئەمەش حەسانەتی پەرلەمانییان لێ سەندرایەوە و گیران و پاشان درانە دادگای ئاسایشی دەوڵەت و دادگا لە ساڵی ١٩٩٤ هەر یەكەو بۆ ماوەی ٦ — ١٥ ساڵ حوكمی بەندكردنی بەسەریاندا سەپاند، سەرەڕای داخستنی پارتی كاری دیموكراتیش.

ئەو (١٥) كورسییەی حیزبی كاری دیموكراتی لە هەڵبژاردنەكانی ساڵی ١٩٩١ لەسەر ناوچەی باشووری رۆژهەڵاتی توركیا بردییەوە، هانی كوردی دا حیزبێكی تایبەت بەخۆیان لە ساڵی ١٩٩٥ بەناوی پارتی دیموكراتیی میللی دابمەزرێنن، ئەم حیزبە نەچووە هەڵبژاردنەكانی ساڵی (١٩٩٥)ەوە، بەڵكو لە دوای داخستنی پارتی كاری دیموكراتی، سەرقاڵی پڕكردنەوەی بۆشاییە سیاسییەكەی بوو وەك رێخۆشكردنێك بۆ هەڵبژاردنی ساڵی ١٩٩٩، بەڵام نەیتوانی لە بازگەی (١٠٪)ی پەرلەمانیی دەربازبێت، ئەگەرچی توانیی سەرۆكایەتیی شارەوانییەكانی: دیاربەكر و مووش و وان و تۆنجلی و چەندین شارۆچكە و ناحییەی تر وەدەست بێنێ.

PDF 4 KURD

باسی سێیەم

هەوڵی زەمینە خۆشکردن بۆ چارەسەرکردنی کێشەی کورد

کێشەی گەلی کورد لە ساڵی ١٩٩٠ بەدوا لەسەر ئاستی هێزە کاریگەرییە رەسمییەکانی سەر گۆڕەپانی تورکیا بەرە بەرە بەرەو بەکاربردنی توندوتیژی و زەبر و زەنگ بەڕێوە دەچوو، ئەو هێزە رەسمییانەی تورك وا بەدەرکەوتن وەك بڵێی نایانەوێ بەرێگایەکی سیاسی کێشەکە چارەسەر بکەن، لەکاتێکدا هێزە سیاسییەکانی ئەم وڵاتە فشارەکانیان لەدژی حکوومەت پەرەپێدا بەرێگەی بەرهەڵستکارییان لە هەنگاوە سەربازییەکانی حکوومەت دژی بزووتنەوەی گەلی کورد کە ئەمیشیان (واتە: بزووتنەوەکە) پەرەی بە چالاکییەکانی دا بەشێوەیەك بوونە جۆرێك لە تۆڵەسەندنەو دژی ئۆپەراسیۆنە سەربازییەکانی دەوڵەت مەبەستمان لە هێزە کاریگەرییەکانی سەر گۆڕەپانی تورکیا:

١ـ سوپای تورك: تۆخمی هاوسەنگیی سیاسی لە تورکیا.

٢ـ حکوومەتی تورکیای خاوەن زۆرینەی پەرلەمانی لە ناو ئەنجومەنی نیشتمانیی گەورەی تورکیا.

٣ـ سەرۆکی کۆماری تورکیا، کەوا دەخوازێ بێلایەن بێت بەو سیفەتەی لەسەرەوەی حیزبە سیاسییەکانە، تاوەکو بتوانێ بەشێوەیەکی ورد و بابەتیانە هاوسەنگیی لەنێوان کێشەکاندا بکات... دەبینین (نەجیب توورومتای)ی سوپاسالاری تورکیا بە بۆنەی ساڵی تازەوە پەیامێك ئاراستەی جەندرمەی تورك دەکات تیادا جەخت دەکاتە سەر زەرووەرتی بە ئەنجامگەیاندنی ئۆپەراسیۆنی سەربازیی چڕوپڕ لە ناوچەی رۆژهەڵات و باشووری رۆژهەڵاتی تورکیا لەو ناوچانەی بنکە سەختەکانی پارتی کرێکارانی کوردستانیان گرتۆتەخۆ بە ئامانجی تێك و پێکدانیان و پووچەڵکردنەوەی پلانەکانی تیرۆریستانی کورد، لە پەیامەکەیدا کە ئاراستەی موشیر (حیکمەت کوگال)ی سەرکردەی جەندرمە و ئاسایش لە ناوچەکە کردووە، دەڵێت: پێویستە ئۆپەراسیۆنە سەربازییەکان پەرەیان پێ بدرێ لە دژی پارتی کرێکارانی کورد لە مانگەکانی زستان بە شێوەیەك کاریگەرتر بن لەو ئۆپەراسیۆنە سەربازییانەی کە لە ئەیلوولی

PDF 4 KURD

ساڵی (١٩٨٩) ئەنجام دران، نەخوازە رۆژانە (٢٥) تیرۆیستی کورد دەکوژرێن یان خۆیان دەدەنە دەست هێزەکانی جەندرمەوە)) (٤٥/١).

کاتێك هەڵمەتی زستانەی سەربازی لە رێکەوتنی ١ی ئاداری ساڵی ١٩٩٠ دەستیپێکرد، هێزەکانی جەندرمە و ئاسایشی تورك توانییان (٢٠) هاوڵاتیی کورد لە هەوادارانی بزوتنەوەی پارتی کرێکارانی کوردستان دەستگیر بکەن و (٢٠) جەنگاوەری دیکەی بزوتنەوەکەشیان لە (عەزیز) کوشت بە تۆمەتی کوشتنی (٩) هاوڵاتی لە قەزای (بالو) و هەمووشیان لە شەڕڤانانی پارتی کرێکارانی کوردستان و بریتی بوون لە:

١ـ محەمەد عەلی رەزا ئۆغلۆ (کوڕی نوێنەری شاری عەزیز لەسەر لیستی حیزبی رێگای راست).

٢ـ عەلی قەراتابان موختاری گوندی چتورتجیك.

٣ـ عەلی بایرەق و حەسەن قلیج، کە هەردووکیان مامۆستای قوتابخانەی سەرەتایی بوون.

٤ـ محەمەد عەلی ئاران، کارگوزار(فەراش)ە قوتابخانەی سەرەتایی لە یوغونبیلك.

٥ـ ئەو دوایشیان بریتی بوون لە (١١) هاوڵاتی جوتیاری گوندەکانی دەوروبەر.

لە شاری (ئەنکەرە)ش، دەزگاکانی ئاسایش و پۆلیسی سیاسی تورك (١٩) کەسیان لە ئەندامانی پارتی کرێکارانی کوردستان دەستگیرکرد، بە تۆمەتی هەوڵدانیان بۆ پەیداکردنی لایەنگر و ئەندامی نوێ لەنێو چینی قوتابیان و کرێکاران بە ئامانجی راکێشانیان بۆ ناو ریزەکانی پارتی کرێکارانی کوردستان (١٩/٤٧). دەسەڵاتدارانی پارێزگای حوکمی عورفیش (٤٧) هاوڵاتیان لە گوندەکانی پارێزگای هەکاری گلدابوونەوە بە تۆمەتی هاوکاریکردنیان لەگەڵ پارتی کرێکارانی کوردستان و پێشکەشکردنی کۆمەك و یارمەتی بۆ بزوتنەوەی کورد (١١/٤٨). لەلایەکی تریشەوە، پۆلیسی سیاسی لە شاری ئەستەموول و پاش زانیارییەکی ورد لەلایەن هەواڵگرییەوە (٥) کەسیان دەستگیرکرد، گومانی ئەوەیان لێ کرا کادریان کۆکردۆتەوە بۆ ناو ریزەکانی پارتی کرێکارانی کوردستان (١٩/٤٩).

ئەگەر چاوێك بگێڕین بەناو لیستی ئەوانەی هاوکاریی پارتی کرێکارانی کوردستانیان کردووە، یاخود هاتوونەتە ریزی بزووتنەوەکەوە، دەبینین گوزارشت لەهەموو چین و توێژە جیاجیاکانی گەلی کورد دەکەن: دەوڵەمەند و هەژار، کوڕی نوێنەری پەرلەمان و جوتیاری سادە و هەژار... ئەمەش باشترین بەڵگەیە بۆ جەماوەرێتیی پارتی کرێکارانی کوردستان و

PDF 4 KURD

کۆکردنەوەی هەموو چینەکانی گەلی کورد لە دەوری خۆی، بەشێوەك ئەم بزوتنەوەیە وایلێهات لە ئارمانجەکانی جەماوەری کورد و خواست و ئاواتەکانیان بەرجەستە بێت.

جا، ئەگەر دەرەنجامی دروێنەی هەڵمەتی زستانەی هێزەکانی تورك کە لە ماوەی نێوان (١)ی ئاداری ساڵی ١٩٩٠ تاوەکو نیسانی هەمان ساڵ بەردەوام بوو (١٦٢) کوژراوی لەناو بزوتنەوەی پارتی کرێکارانی کوردستانی لە ویلایەتەکانی (ماردین و دیاربەکر و سعرد)ی لێکەوتبێتەوە (١/٤٦)، ئەوا ژمارەی کوژراوەکانی هێزەکانی جەندرمە و ئاسایشی تورك و پارێزگارانی گوندەکان لە عەشایەری کوردی ئالقە لەگوێی تورك، لەژمارەی قوربانیانی PKK کەمتر نەبوو، چونکە پارتی کرێکارانی کوردستانیش لەلایەن خۆیەوە چالاکی و پەلامارە تۆڵە ئەستێنەکانی لە دژی جەندرمە و پارێزەرانی گوندەکان چڕو خەستتر کردەوە. بە نموونە گەریلایەکی پارتی کرێکارانی کوردستان کە بە تۆمەتی کوشتنی (٩) فەرمانبەری دەزگای (رەز)ی تورکی لە ١٩٩٠/٤/٢٠، لەلایەن هێزەکانی ئاسایشی تورکیاوە دەستگیرکرابوو، گوتی: (ئێمە ئەم کارەمان لە تۆڵەی ١٣ جەنگاوەر لە هەڤاڵانمان کە لە ماردین و نەسیبین بەدەستی دەسەڵاتدارانی ئاسایشی تورك و پارێزگارانی گوندەکان کوژران، بە ئەنجام گەیاند، ئێمە مرۆڤی بیگوناه و کرێکار ناکوژین، بەڵکو ئەوانە دەکوژین کە دەیانەوێ لەناومان ببەن)) (١/٥٠).

لەساتە وەختێکی درەنگی شەوی ٢٥ نیسانی ساڵی ١٩٩٠ کۆمەڵێك لە گەریلاکانی پارتی کرێکارانی کوردستان، توانییان بارەگای پارێزگارانی گوندەکان لە ئاوایی (قایی) کۆنترۆڵ بکەن و دەستیان گرت بەسەر (١٧) تفەنگ (١٩/٥١) و موختاری ئاوایی (دوکۆن یوردو)ی سەر بە قەزای (ئاروخ) لە ویلایەتی سعرد بەخۆی و باوك و کوڕەکەیەوە بکوژن، لەبەر ئەوەی چاوساغی جەندرمە بوون لە ناوچەکەدا (١/٢٥).

لە ماوەی تەنها (٢٤) سەعاتیشدا شەڕڤانانی پارتی کرێکارانی کوردستان (٦) کەسیان لە پارێزگارانی گوندەکانی سەر بەهێزەکانی تورکیان لە ویلایەتەکانی: هەکاری و قارس و سعرد، کوشت (١٩/٥٣). ئەو شەمەندەفەرە بارهەڵگرەشیان دایە بەر رێژنەی گوللە کە لە (عەزیز)ەوە بەرەو (بدلیس) دەڕۆیشت و توانییان شوفێری شەمەندەفەرەکە و یاریدەدەرەکەی بکوژن، پاشانیش ئاگریان لە ژمارەیەك لە فارگۆنەکانی شەمەندەفەرەکە بەردا، لە کاتژمێر (١٠,٣٠)ی شەوی ١٠ی نیسانی ساڵی ١٩٩٠ یشدا ویستیان ئەو شەمەندەفەرەی کە لە (تاتوان)ەوە روویکردبووە شاری (عەزیز) رابگرن، بەڵام نەوەستا، بۆیە تەقەیان لە شۆفێرەکەی

PDF 4 KURD

کرد و دەستبەجێ مرد، وەلێ یاریدەدەری شوفێرەکە شەمەندەفەری ئاژۆت و توانیی بیگەیێنێتە وێستگەکەی تر (١/١٥٤). دوو چەکداریش هێرشیان بردە سەر وێستگەی بەنزینی ویلایەتی ئایدین لە ناوچەی باشووری رۆژهەلاتی ئەنادۆڵ و پاسەوانی وێستگەکەیان کوشت و یەکێکی دیکەشیان بریندار کرد، بریندارەکە رەوانەی خەستەخانە کراو لەوێ گوتی: دوو چەکدارەکە گوتیان ئێمە لە جەنگاوەرانی پارتی کرێکارانی کوردستانین و ئەو پاسەوانەمان لە تۆڵەی کوشتنی براکانمان لە باشووری رۆژهەلاتی ئەنادۆڵ و لە تۆڵەی ئەو هەڵمەتە لەناوبردنەی حکوومەت لە دژی کورد مومارەسەی دەکات، کوشت (١١/٥٥).

حکوومەتی تورکیا، بەنیازی کۆنترۆڵکردنی شەڕگاکانی پارتی کرێکارانی کوردستان، دوو رێ و شوێنی ئیداری گرتەبەر.

یەکەم/ لە ٢ی مایسی ساڵی (١٩٩٠)ەوە، هەردوو قەزای (شیرناك و باتمان)ی کردە دوو پارێزگای تازەی سەر بە پارێزگای حوکمە عورفییەکان، بەمەش ژمارەی پارێزگاکانی تورکیا بووە (٧٣) پارێزگا، ئەو پارێزگایانەش حوکمی عورفی دەیانگرێتەوە بوونە (٨) پارێزگا و مەڵبەندی حوکمە عورفییەکانیش لە دیاربەکرەوە گواسترایەوە بەرەو شاری (باتمان)ی سەنتەری پارێزگا تازەکە، لەبەر ئەم هۆیانەی لای پایین (١٩/٥٦):

١ـ باتمان فڕۆکەخانەی سەربازی تێدایە، لەبەر ئەمە فڕۆکە کۆپتەرە جەنگییەکانی بوماو کورکی دەکرێ لێوەی بفڕن بۆ لێدانی بنکە و جم و جووڵەکانی گەرێلاکانی پارتی کرێکارانی کوردستان.

٢ـ لەم پارێزگایەدا دەکرێ (٥٠) هەزار لەو هێزە جەندرمانەی کە فەرماندەی لیوا حیکمەت کوکسال سەرکردایەتیان دەکات بحەوێنەوە، بۆ ئەوەی لە ناوەندی بڕیاری سەرکردایەتیی هێزە چەکدارەکانی پارێزگای حوکمە عورفییەکانەوە نزیك بن.

٣ـ باتمان زۆر نزیکە لە ناوچەی ئۆپەراسیۆنە سەربازییەکانی دژ بە شەڕکەرانی پارتی کرێکارانی کوردستان و لە سنوورەکانی هەریەك لە ئێران و عێراقیشەوە نزیکە.

دووەم/ دەرکردنی بڕیارگەلێکی ئیداری هێزی یاسایان هەن، دەسەڵاتی نائاسایی دەبەخشنە پارێزگاری پارێزگای حوکمە عورفییەکان بەشێوەیەکی وا هەردوو دەسەڵاتی جێ بەجێکاری و دادوەری لەو (١٨) ویلایەتەی حوکمی عورفی دەیانگرێتەوە، لەژێر دەستیدان، تەنانەت رۆژنامەکانی تورکیا ناوبراویان بە (سوپەر پارێزگار) ناوبرد، چونکە هەموو دەسەڵاتێکی (سانسۆرو پشکنین و گواستنەوە و راگواستن)ی لەچوارچێوەی پارێزگاکە و لەدەرەوەیشیدا

PDF 4 KURD

بەلاوە بوو بەپێی بڕگە (غ) لە مادە (٤) لە بڕیاری ئیداری ژمارە (٤١٢) کە دەقەکەی بەم جۆرەیە: (پارێزگار مافی هەیە داوا بکات بە گواستنەوەی ئەو فەرمانبەرانەی بوونیان لە کارەکانیان مەترسییە بۆ سەر ئاسایش و سیستمی گشتی لەو ویلایەتانەی ناوچەی حوکمی عورفی دەیانگرێتەوە، لە ویلایەتێکەوە بۆ ویلایەتێکی تر یان بۆ دەرەوەی ناوچەکە بەشێوەیەکی کاتی یان هەمیشەیی و پێویستە لەسەر دەزگاکانی پێوەندیدار دەستبەجێ ئەم داوایە جێ بەجێ بکەن).

ئەمە لە کاتێکدا دەقی ماددە (٥) لە بڕیاری ئیداریی ناوبراو جەخت دەکاتە سەر (پێکهێنانی دادگایانی تایبەت بە ناوی دادگاکانی ئاسایشی دەوڵەت PCM کە تایبەتن بۆ تەماشاکردنی ئەو کێشانەی لە ناوچەی حوکمە عورفییەکان و ناوچەکانی تر هەن و پارێزگار بەمەترسییان دادەنێت بۆ سەر ئاسایش و سیستمی گشتی، تەنانەت ئەگەر ئەو کێشانە لە دەرەوەی ناوچەی حوکمە عورفییەکانیش روویاندابێت)(١٩/٥٧).

ئەنجوومەنی وەزیرانی تورکیاش لەلایەن خۆیەوە بڕیاری ژمارە (٤٢٤)ی دەرکرد، بەگوێرەی بڕیارەکە، بڕگە (غ) لە مادەی (٤)ی بڕیاری (٤١٣)ی هەمووارکرد و ماددە هەموارکراوەکە دەسەڵاتی دایە ناوچەی حوکمی عورفی بە (مافی سزادانی ئەو تاك و کۆمەڵانەی پشتگیری یان یارمەتیی یان دالّدەی شەرکەرانی پارتی کرێکارانی کوردستان دەدەن: بە راگواستنیان لە ناوچەکانیانەوە بەرەو ویلایەتەکانی تر لە پارێزگاکانی ناوچەی حوکمی عورفی یان بەرەو دەرەوەی ئەو ناوچەیە بەپێی بەرژەوەندیی ئاسایش و سیستمی گشتی.

هەرچی بڕیاری (٤٢٥)یشە، ئەوا مافی دایە دەست پارێزگاری ناوچەی حوکمی عورفی بە: داوای گواستنەوەی ئەو حاکم و دادوەر و داواکارە گشتی و پیاوە ئیداری و سەرکردە تیپە سەربازییانەی لە ناوچەکەدان جگە لە جەندرمە، بەرە و ئەو شوێنانەی خۆی دیاری دەکات لە پارێزگاکانی ناوچەی حوکمی عورفی یان لە دەرەوەی بە پێی بەرژەوەندیی گشتی چ بەشێوەی کاتی یان هەمیشەیی و پێویستە لەسەر دەزگا پێوەندیدارەکان دەسبەجێ ئەم داوایە جێ بەجێ بکەن (١/٨٥).

دەرکردنی هەردوو بڕیاری کارگێڕیی ژمارە ٤٢٤ و ٤٢٥ لەلایەن حکوومەتەوە بە هەموارکردنی بڕیاری ژمارە ٤١٣ ی تایبەت بە دامەزراندنی پارێزگای ناوچەی حوکمی عورفی، کاردانەوەی توندیان لە ناوەندە سیاسی و رۆشنبیری و کۆمەڵایەتییەکان لە تورکیا لێکەوتەوە، ئەم ناوەندانە پێیان وابوو حکوومەت بەم دوو بڕیارەی زەبرێك لە دیموکراتی لە

تورکیا دەوەشێنێ و لەهزری دەوڵـەتی یاسا پاشەکشـە دەکـات و لـە دەقـەکانی دەسـتووری تورکیاش لادەدات.

ئۆپۆزسیۆنی تورکیاش لەمـەڕ ئـەم بابەتـەوە خـۆی کرکـرد یـاخود گـوتی ئـەو بڕیارانـە سەرپێچییەکی یاساییە، نەوەك سەرپێچی دەستووری.

بەڵام سەرۆکی حکوومەت ییلدیرم ئاقبولوت ئەم تۆمەتانەی ڕەتکردەوە و تاکیدی کرد کـە ئەو ڕێ و شوێنانەی حکوومەت گرتنیەبەر هەمووی لەو یاسا حوکمە عورفییەدا هەن کـە لـە ساڵی ١٩٨٣ بڕیاری لەسەر دراوە، و ئێمە هەر بەچـەك بەرپەرچـی چـەك دەدەینـەوە و لـە بڕیارانەی خۆیشمان کە لە بارەی ناوچەی باشووری ڕۆژهەڵات ی ئەنادۆڵەوە داومانە، پاشـگەز نابینەوە" (١/٥٩).

لێرەشدا وەك ناڕەزایی دەربڕینێك بەرامبـەر بـە بڕیـارە ئیدارییـەکانی حکوومـەت (١٨) نوێنەری کوردی بێلایەن بەر لەوەی حیزبەکەیان دابمەزرێنن، لە نێویانیشـدا ئـاکینی دیکمـەن نوێنەری حیزبی دیموکراتیی سوشیالیستیی میللی بوو لە بینایەی پەرلەمان سەر لـە بـەیانیی ڕۆژی ١٩ی نیسانی ١٩٩٠ پەناگیرییەکیان ڕاگەیاند و تا سەر لەبەیانی ڕۆژی دواتـر بـەردەوام بوو و بەیاننامەیەکیان بڵاوکردەوە تیادا داوایانکرد بڕیاری ئیداریی ژمارە (٤١٣) بخرێتە پێش ئەنجومەنی نیشتمانیی گەورەی تورکیا بۆ تاوتوێکردن و بڕیار لەسـەردانی و گوتیـان: کاتێـك حکوومەت بە بیانووی قەڵاچۆکردنی تیرۆر لە ناوچەی باشووری ڕۆژهـەڵاتی ئـەنادۆڵ، یاسـای کارگێڕیی ژمارە (٤٣) دادەڕێژێ ، ئەوە بەمە دەیەوێ دەستوور و پەرلەمان هـەردوو پێکـەوە یەکبخات و بەم کارەشی هـەوڵ دەدا بـۆ لـە نـاوبردنی ئـازادیی ڕۆژنامەگـەری و ڕادەربـڕین، سەرەڕای هەڵپەساردنی ئەو دیموکراتییە ڕواڵەتییەی کە کودەتای ١٢ی ئەیلوولی ساڵی ١٩٨٠ هێنایە کایەوە، ئەوەش لادانە لە پرەنسیپی سەروەریی گەل لە کاتێکدا گەل داوای پانتاییەکی زێدەتر لە دیموکراتی و ئازادیو ئاشتیی کۆمەڵایەتی دەکات (١/٦٠).

لەلایەکی دیکەشەوە، نوێنەرە کوردەکانی ناو حیزبی نیشتمانی دایك کە ژمارەیـان (٣١) نوێنەربوو، هەڕەشەی کشانەوەیان لە حیزبی دەسەڵاتدارکرد لە حاڵێکدا ئەو بڕیارە ئیدارییانەی کە حوکمی یاسایان هەن، هەڵنەوەشێنرێنەوە، بەڕێز (کەمال بیرلك) نوێنەری سعرد و وتەبێژی فراکسیۆنی ڕۆژهەڵات، گوتی: (ئێمە داوای سیستمێك دەکەین خزمەتی گەل بکات لە ناوچەی ڕۆژهەڵات و بەدەنگی داخوازییەکانیەوە بێت و بەرهەڵستیی لەو بڕیارە کارگێڕییانە ناکەین کە تەنها بە ئامانجی بەرهەڵستکاری دەرچوونە. چونکە ئێمـە داخـوازیی عادیلانـە و زەروورییـی

PDF 4 KURD

خۆمان هەن، جا ئەگەر ئەو داخوازییانە جێ بەجێ نەکرێن، ئەوا ئێمەش لەبەر ویستو ئارەزووی گەل دەست لەکار دەکێشینەوە، چونکە سانسور هەواڵە ناڕاستەکان قەبەتر دەکات و پڕوپاگەندەش زیاتر دەبێت و وادەکات رووداوە ناواقیعییەکان وەك بڵێی لە واقیعدا روویاندابێ، هەرچی راگواستنیشە، ئەوە رێگە چارەی ماقووڵ نییە بۆ کێشەی ناوچەکە) (١٩/٦٠).

ئەمە وەهاو لەولایشەوە، هەردوو نوێنەر: نورەدین یەلماز نوێنەری دیاربەکر و محێدین موتلو نوێنەری بدلیس سەبارەت بەم مەسەلەیە سەردانی تورگوت ئۆزالیان لە کۆشکی کۆماری کرد و دیدارەکەیان لەگەڵ سەرۆکدا دوو کاتژمێری خایاند و دوا بەدوای سەردانەکەیان، هەردوو نوێنەر دڵنیایی خۆیان راگەیاند لەهەمبەر قسەکانی سەرۆکی کۆمار لەبارەی پراکتیزەنەکردنی سانسۆر لەسەر رۆژنامەنووسی و رانەگواستنی هاولاتیان لە ناوچەی رۆژهەلات، چونکە سەرۆکی کۆمار وەك هاونیشتمانی جیاوازیی ناکات لەنێوان کورد و تورك و ئەم قسانەیان گەیاندە هەڤاڵە پەناگیرەکانیان لە پەرلەمان، ئەوانیش لەسەر ئەم قسانە کۆتاییان بە پەناگیرییەکەیان هێنا (١٩/٦٠).

جگە لەوەش (١١) سەندیکای گەورە بە سەندیکای رۆژنامەنووسانیشەوە، رەتیانکردەوە دان بنێن بەو بڕیارە ئیدارییانەو بە پێشێلکردنی مافی مرۆڤ و ئازادییە گشتییەکانیان لە تورکیا لەقەڵەم دا.

لەسەر ئارەزووی سەرۆك وەزیرانی تورکیاش (ییلدیرم ئاقبولوت) بۆ دڵدانەوەی ئەو کوردە بیلایەنانەی کە هەر هەموویان بڕیارە ئیدارییەکانی حکوومەتیان ڕەت کردەوە ییلدیرم ئێوارە خوانێکی لە ئەنکەرە بۆ نوێنەرانی ویلایەتەکانی رۆژهەلات: ئەرتقین، بوردور، ئوردو، ریزە، وان، زونگولداق، ئەرزروم، مرعش، مەلاتیە، سازدا. لە ئێوارە خوانەکەدا هەریەك لە: (یوسف ئوزال)ی برای سەرۆك کۆمار و مەسعوود یەلمازی وەزیری دەرەوەی پێشوو، ئامادە نەبوون، چونکە لە دەرەوەی ولات بوون. ئامانجی سەرۆك وەزیران لە سازدانی ئەم ئێوارە خوانە بۆ نوێنەرانی حیزبەکەی لە ناوچەی رۆژهەلات، ئەوەبوو دڵنیایان بکات کە ئەو بڕیارە ئیدارییانە ئامانجیان راگواستنی هاولاتیانی کورد نییە لە ناوچەی رۆژهەلات و جەختیشی کردەوە کە ئەم بڕیارانە رەنگە هەرگیز جێ بەجێ نەکرێن.چونکە لەوانەیە بارودۆخ پێویست بەجێ بەجێکردنیان نەکات (١/٦١). ییلدیرم بەتوندیش هێرشی کردە سەر سەرانی ئۆپۆزسیۆن و گوتی: کاتێك چەند جمو جوولێك لە باشووری رۆژهەلاتی ئەنادۆڵ روویدا و ئامانجی پارچە پارچەکردنی یەکێتیی خاکی نیشتمان بوو، حکوومەت بە سەرۆکایەتی سەرۆك کۆمار لەگەڵ سەرانی ئۆپۆزسیۆن کۆبووەوە و لەو کۆبوونەوەیە رێککەوتن لەسەر چەند بڕیارێکی ئیداری لەبارەی ناوچەی حوکمی

PDF 4 KURD

عورفییەوە بۆ پاراستنی شەرەف و ماڵ و ملّکی هاونیشتمانییان لەلایەك و بۆ بەرقەراربوونی ئەمن و ئاسایش لەلایەکی ترەوە،بەلاّم ڕێبەرانی ئۆپۆزسیۆن ئێستا ئەو بڕیارانە ڕەتدەکەنەوە و ئیددیعا دەکەن گۆایا ئەو بڕیارانەمان بەبێ تاوتوێ کردن لە پەرلەمان، دەرکردووە و بەمەش ڕۆڵی پەرلەمانمان لە ژیانی سیاسی تورکیا هەڵوەشاندۆتەوە، لە کاتێکدا ئەوان یەکەم کەس بوون پەرلەمانیان پەك خست و ڕۆڵیان لە ژیانی دیموکراتی هەڵوەشاندەوە کاتێك نەیانویست بێنە پەرلەمان و گفتوگۆ لەسەر کێشەی دیاریکردن و هەڵبژاردنی سەرۆك کۆمار بکرێت) (١/٦٢).

پێشتریش، هەریەك لە قایا ئەردەم سەرۆکی ئەنجومەنی نیشتمانیی گەورەی تورکیا و ئەردال ئینونۆ سەرۆکی حیزبی دیموکراتی سوشیالیستیی میللی و سلێمان دیمیرال سەرۆکی حیزبی ڕێگای ڕاست، ڕەخنەیان لە هەڵوێستی حکوومەت گرت چونکە ئەو بڕیارە ئیدارییانە پێش دەرچوونیان لە پەرلەمان گفتوگۆیان لەسەر نەکرا، سەرۆکی دادگای دەستووریش ڕەخنەی لە بڕیارەکان گرت و بەلادان لە دەستوور و یاسا کارپێکراوەکان لە قەڵەمی دان (١٩/٦٢).

کاتێك، ڕۆژنامەی (بەیرام = جەژن) ڕاپرسییەکی لە نێو سیاسەتمەدارو لایەنەکانی ئۆپۆزسیۆن لەمەڕ کاروباری گشتیی تورکیاوە بە ئەنجام گەیاند، کە ئەمەش نەریتێکە کۆمەڵەی ڕۆژنامەنووسانی تورك پێڕەوی دەکەن و لە پشووی جەژندا ڕۆژنامەیەکی ڕۆژانە بە ناوی (بەیرام = جەژن)ەوە دەردەکەن بۆ ئەوە جێگای هاوین لە جەژندا بگرێتەوە، (ئاقبوولوت)ی سەرۆك وەزیرانی تورکیا لە وەلاّمی پرسیاری ڕۆژنامەکەدا، گوتی: (پلانی ئاوەدانکردنەوەی باشووری ڕۆژهەلاّتی ئەنادۆڵ سەرکەوتنی دیاری وەدەستهێناوە لە ناوچەکەدا: ڕێگاوبانەکان قیرتاوکراون و خزمەتگوزاریی کۆمەلاّیەتیی زۆرو خانووی بە کۆمەڵ و کۆمەڵەی هەرەوەزی و بانکی زۆر دامەزراون لە پێناو خزمەتکردنی هاولاّتیانی ناوچەکە، ئەمە پێشکەوتنێکی سەرانسەرییە و بەرجەستەیە لە بڕوابوونمان بە ئازادیی هزرو ڕاو ئابووریی ئازاد و هیچ هێزێکیش ناتوانێ ئەم پێشکەوتنە ڕابگرێ، بۆیە هەوڵ و تەقەلّلای شەڕانگێزانەی جیاخوازان، ئەوانەی لە دەرەوەی ولاّتەوە پشتگیریی دەکرێن و لە ناوچەی باشووری ڕۆژهەلاّتی ئەنادۆڵ ئاژاوە دەنێنەوە، بێهوودەو مایە پووچ دەبێت، ئێمە بەو هەنگاوە گەورانەی ناومانە لە دەرکردنی ئەو بڕیارە ئیدارییانەی پاڵیان داوە بە دەستوور و یاسای حوکمی عورفیی ناوچەکە، دەستمانکردووە بە ڕیشەکێشکردنی تیرۆریستە جیاخوازەکان لە ناوچەی باشووری ڕۆژهەلاّتی ئەنادۆڵ و ئەو ڕێکارە ئیدارییانە دەستی هاولاّتیانی ناوچەکە دەگرن بە مافەکانی خۆیان شاد

بن و گورزێکی کوشنده‌شه به‌رامبه‌ر جیاخوازان و کرده‌وه‌کانیان و هه‌واداارانیان، له‌به‌ر ئه‌وه نابێ به‌رامبه‌ر ئه‌م هه‌نگاوانه نیگه‌ران بن)) (١/٦٣).

(ئه‌ردال ئینونۆ)ی رێبه‌ری ئۆپۆزسیۆنیش، بۆ رۆژنامه‌ی (به‌یرام = جه‌ژن) تاکیدی کرد و گوتی: ((خه‌ڵکی رۆژه‌کانی جه‌ژنیان به قورگی پڕ گریان و غه‌م و که‌سه‌ره‌وه به‌سه‌ر ده‌به‌ن له سای هه‌ڵوێسته‌کانی حیزبی نیشتمانی دایك که تا ئێستا سووره له‌سه‌ر مانه‌وه‌ی له ده‌سه‌ڵات ئه‌گه‌رچی متمانه‌ی گه‌لی له‌ده‌ستداوه، ئه‌وانه‌ی درۆیان له‌گه‌ڵ هاولاتیان کردو به‌واته‌ی خۆیان گۆیا هه‌ڵاوسان به‌ره‌و ١٠٪ که‌م ده‌که‌نه‌وه، ئه‌مه ته‌نها بۆ ئه‌وه‌ی ده‌نگیان پێبده‌ن، ئێستا گشت به‌یانیانێك پاداشتی هاولاتیان به‌جۆره باجێکی نوێ ده‌ده‌نه‌وه، ته‌نانه‌ت ژیان وایلێهاتووه زۆر سه‌خت و له کێشدا نه‌بێت، وێڕای هه‌وڵ و کۆششه‌کانیشمان تورگۆت ئۆزال به‌ده‌نگه‌کانی حیزبی نیشتمانی دایك که خۆی دامه‌زراند پێی داگرت: خۆی ببێته سه‌رۆکی کۆمار، به‌مه‌ش له‌و عورفه ده‌ستوورییه لایدا که‌وا باوه سه‌رۆکی کۆمار بێلایه‌ن و له‌سه‌روه‌ی حیزبه‌کانه‌وه بێت بۆیه ئه‌و ئیمرۆ وه‌ك سه‌رۆکی ده‌وڵه‌ت ره‌فتار ناکات، به‌ڵکو ته‌نها وه‌کو سه‌رۆکی حیزبی ده‌سه‌ڵاتدار ره‌فتار ده‌کات، ئێمه به‌رهه‌ڵستیی له هه‌موو ره‌فتاره نا ده‌ستوورییه‌کانی سه‌رۆکی کۆمار ده‌که‌ین و جه‌ختیش ده‌که‌ینه‌وه که ئه‌و بڕیاره ئیدارییانه‌ی حکوومه‌ت به پشتگیریی ئۆزال - که رێگه‌یه‌کی ناراستی له حوکمڕانی گرتۆته‌به‌ر ده‌ریکردوون - بڕیاری سته‌مکارانه‌ن من وه‌ك رابه‌ری ئۆپۆزسیۆن به توندی ئه‌وه ره‌تده‌که‌مه‌وه له‌به‌ر هه‌ر بیانوویه‌ك بێت زۆر له هاولاتیان بکرێ زێدو هه‌وارگه‌ی خۆیان به‌جێ بهێڵن و به‌ره‌و ناوچه‌کانی تر رابگوێزرێن، له دژی هه‌موو ئه‌و بڕیار و رێکارانه‌شین که رۆژنامه‌گه‌ری ده‌به‌ستنه‌وه و ئازادیی بیروڕا له تورکیا ده‌مکوت ده‌که‌ن، به‌گژاچوونی تیرۆریش پێویسته به‌و شێوه‌یه به‌ڕێوه‌بچێت له وڵاته ئه‌وروپاییه‌کاندا باوه و ئاسایش و سه‌قامگیری و ئاسووده‌یی بۆ هاونیشتمانییان ده‌سته‌به‌ر بکات، نه‌وه‌ك ده‌وڵه‌ت ده‌ربه‌ده‌ریان بکات و رایانبگوێزێ، حکوومه‌تی حیزبی نیشتمانی دایك که (٧) ساڵه حوکمڕانیی تورکیا ده‌کات متمانه‌ی گه‌لی دۆڕاندووه، بۆیه هاولاتیان به‌و په‌ری بێ ئۆقره‌ییه‌وه چاوه‌ڕوانن هه‌ڵبژاردنی پێشوه‌خت به‌ڕێوه‌بچێت بۆ ئه‌وه‌ی ئه‌م حکوومه‌ته‌یان له‌کۆڵ بێته‌وه)).

(سلێمان دیمیراڵ)ی رابه‌ری حیزبی رێگای راستیش، گوتی: (ئێمه وه‌ك ئۆپۆزسیۆن روونمان کردوه که پشتگیریی له‌و بڕیارانه ده‌که‌ین له دژی مافی مرۆڤ نین له تورکیا و له‌چوارچێوه‌ی یاسادان، ئێستاش له‌سه‌ر رای خۆمانین، ئێمه ده‌مانه‌وێ رێکاری توند بگیرێته‌به‌ر بۆ چاره‌سه‌رکردنی بارودۆخی تورکیا، وه‌لێ پێویسته ئه‌و رێکارانه ده‌ره‌نجامی باشیان هه‌بێت و درزی

PDF 4 KURD

نوێ نەخەنە سەر ئەو درزە کۆمەڵایەتییانەی هەن، نەخوازە گەر بزانین پێشتر تاقی کراونەتەوە و بێ سوود بوون، دەبینی لە کاتێکدا دەکرێ لێپرسینەوە لەگەڵ بکوژدا بەرێگەی یاساوە بکرێ و رێ و شوێنی دادوەری لە دژی تێکدەرانی ئاسایش ئەنجام بدرێ، ئەو گرتنەبەری هەندێ هەنگاوی تر بۆ چارەسەرکردنی ئەم جۆرە کێشانە بەهیچ جۆرێك مەسەلەکە یەکلا ناکاتەوە، ئێمە دەمانەوێ یارمەتیی هاوڵاتیان بدەین و ئەمن و ئاسایشیان بۆ دابین بکەین نەوەك رووبەڕوویان ببینەوە و دژایەتیان بکەین و ئاسایش و سەقامگیرییان لێ هەراسان بکەین، بەکورتی: دەوڵەتی عوسمانی و ئیدارەی کۆماریش کاتێك راگواستنیان تاقی کردەوە لەم کارەیاندا سەرنەکەوتن چونکە پرۆسێسی راگواستن دەبێتە ماکی چەندین زوڵم و ستەمکاری، دەوڵەت خۆی دەبینێتەوە هیچ توانایەکی نییە بەرامبەر ئەو تۆمەتانەی نەیارەکان ئاڵ و گۆڕیان دەکەن و ناشتوانێ جیاوازی بکات لە نێوان هەق و ناهەق و دادو ستەم و هێز و تواناکانی پەرتەوازە دەبن و دەرەقەتی چارەسەرکردنی نامێنێ و دەبێتە ئامرازێك بۆ زوڵم و ناهەقی، مێژووی تورکیاشمان پڕە لە زۆرێك لەم نموونانە، پێویستە تورکیا تەکانێك بەخۆی بدات بۆ چارەسەرکردنی کێشەکە پێش ئەوەی هەنگاو هەڵێنێ بۆ راگواستن و نیشتەجێکردنی زۆرە ملێی هاوڵاتیان چونکە قوربانیدان بە کۆمەڵێك هاونیشتمانی نابێ ببێتە شێوازێك بۆ راگرتنی خوێنرێژی. گەرەکە حکوومەت چاوێك بخشێنێ بەو رێکارە ئیدارییانەی تایبەتن بە ناوچەی باشووری رۆژهەڵاتی ئەنادۆڵ و بگرە هەڵیشیانبووەشێنێتەوە، ئەگەر هەر پێویستیشی کرد بە پیادەکردنی هەندێك رێکار بۆ بەگژداچوونی تیرۆر لە ناوچەکە، ئەوە پێویستە رێکارەکان لە رێگەی پەرلەمانەوە بێت، نەوەك حکوومەت، تاکە رێگای چارەسەرکردنی ئەو کێشانەش بە دەردیانەوە دەناڵێنین رێگای دیموکراتییە بەپێی پرەنسیپەکانی ئازادی و برِوابوونی رەها بەو پرەنسیپانە (١/٦٣).

ئەردال ئینونۆ پاش گەڕانەوەی لە سەردانە (٥) رۆژییەکەی لە (٥ — ١٩٩٠/٥/٩) بۆ ناوچەی باشووری رۆژهەڵاتی ئەنادۆڵ، کۆنگرەیەکی رۆژنامەڤانی بەست، لەمیانەیدا جەختی کرد، ئەو لەو ناوچەیەوە بەوێنایەکی رەشبین و بەهەستکردن بە تاوان و بەغەم و پەژارەیەکەوە گەڕاوەتەوە لەو سەردانەدا ئەم خاڵانەی بۆ ساغ بۆتەوە: جمو جوڵی راگواستن بەبێ برانەوە بەرێوە دەچێت، بێکاریش زۆر تەشەنەی کردووە (٤٩٠) قوتابخانە داخراون، خەڵکی ناوچەکە بەهۆی فەرمانی دەربەدەرکردن و راگواستنی رەمەکی و لە کەشێکی تیرۆر و فشار و ناڕەحەتیدان و لە سای نا سەقامگیری و باری گوزەرانی دژوارەوە لە ترس و لەرزو دڵەراوکەدا دەژین.

PDF 4 KURD

له بێکاری و قاتو قڕی و ڕاگواستندا دەژین، بە تایبەتی لەو ناوچانەی کردەوەی تیرۆریستی دەیانگرێتەوە و تێدا خەڵکی ڕووبەڕووی فشاری سیاسی زۆر و بێمانا بوونەتەوە، دەسەڵاتە کارگێڕیەکان بەچاوی پڕ گومانەوە دەڕواننە هەر جمو جوڵێکی خەڵکی و وەك تۆمەتبار و گوناهبار مامەڵە لەگەڵ هاوڵاتیاندا دەکەن، ئەمە وایکردووە جۆرێك لە بێهوومێدی لە ناوچەکەدا بڵاوبێتەوە و زۆریش وەڕز و بێزارن لە کردەوە نامەسئوولەکانی پارێزگارەکانی گوندەکان و پێشێلکاری و ڕەفتارە کوێرانەکانیان کە بارەکە ئاڵۆزتر دەکەن لەم دەڤەرە هەژار و پڕ نەهامەتییەی نیشتمانەکەماندا کە هاونیشتمانییەکان تیادا وا هەست دەکەن بوونەتە خەڵکێکی ناشایستە، چونکە دەیانەوێ لە ژیاندا پەراوێز یان بخەن و دوای ئەوەش ناچاریان بکەن چەك هەڵگرن بۆ بەرگریکردن لە مرۆیی و مافی ژیانیان، حکوومەتی نیشتمانی دایك خۆی بەرپرسیارە لە هەموو ئەو ئازار و مەینەتییانەی لە باشووری ڕۆژهەڵاتی ئەنادۆڵ ڕوودەدەن من داوا لە سەرۆك وەزیران ییلدیرم ئاقبولوت دەکەم سەردانێکی ئەو ناوچەیە بکات تا بەچاوی خۆی ببینێت چۆن ئەو هەموو سەروەت و سامانەی دەوڵەت لەوێ تەخشان و پەخشان دەکرێن و هەوڵەکانیش بۆ ئامانجی تر بەفیڕۆ دەدرێن، بۆ ئەوەی قەناعەت بێنێ بە بێهوودەیی ئەو بڕیارە کارگێڕییانە کە حوکمی یاساییان هەیە و حکوومەت بەبێ گەڕانەوە بۆ پەرلەمان بۆ ئەوە دەریکردوون بە ئارەزووی خۆی و بە پێچەوانەی مافی مرۆڤ و هزری دەوڵەتی یاساو پرنسیپەکانی دیموکراتی، سزای هاونیشتمانیانی ئەم ناوچەیەی پێ بدات.

له کاتێکدا دەبینی شنەبای ئازادی هەڵیکردووە و دیموکراتی لەهەموو سوچێکی جیهاندا سەرکەوتنی گەورەی وەدەستهێناوە، کەچی ئەم حکوومەتەی تورکیا دەیهەوێ لەوێدا ئامرازەکانی خۆی هان بدات بۆ پیادەکردنی دەسەڵات بەگوێرەی هاوکێشەکانی سەدەکانی ناوەڕاست، ئەوە کارێکی سروشتییە هێزەکانی ئاسایش چەك بەکاربهێنن لە وڵاتێکدا زۆرێك لە چەمك و پرەنسیپەکان مانای ڕاستەقینەی خۆیان لەدەستداوە))(٢/٦٣).

لەناو شایلۆغانی ئەم هەموو لێدوان و کاردانەوە توندو ناڕەزایی دەربڕین و تۆمەتبارکردنانەدا، پرسیارێك خۆی هەڵدەقورتێنێ: ئایا هەڵوێستی سەرۆکایەتیی کۆمار، یان خودی سەرۆکی کۆمار وەك هێزێکی کاریگەر لەسەر گۆڕەپانی سیاسیی تورکیا، لە بارەی هەموو ڕووداوەکانی ناوچەی ڕۆژهەڵاتەوە چییە؟!

ئەو دەمەی شەڕوپێکدادانی خوێناوی لە ناوچەی ڕۆژهەڵات لەو هەڵمەتەکەی کە لە بەهاردا حکوومەتی تورکیا لەنێوان هێزەکانی خۆی و هێزی بزووتنەوەی پارتی کرێکارانی

PDF 4 KURD

کوردستان گەرم بوو، تورگۆت ئۆزال سەرۆکی کۆمار بانگهێشتی ئەو حیزبە سیاسییانەی کرد کە فراکسیۆنی پەرلەمانیان لە ئەنجوومەنی نیشتمانیی گەورەی تورکیا هەیە لە کۆشکی (جانقایا) بارەگای سەرۆکایەتیی کۆمار کۆببنەوە بۆ تاوتوێکردنی بارودۆخی باشووری رۆژهەلاتی ئەنادۆڵ، ئەوەبوو لە رۆژی دووشەممەی رێکەوتی ٢ی نیسانی ساڵی ١٩٩٠ لوتکەیەك بەسترا بە ئامادەبوونی هەردوو رێبەری ئۆپۆزسیۆن ئەردال ئینونۆ و سلێمان دیمیراڵ، سەرەڕای ئامادەبوونی (ییلدیرم ئاقبولوت)ی سەرۆکی حکوومەت و سەرۆکی پارتی نیشتمانی دایك، لەم کۆبوونەوەیەدا، رای ئامادەبووان لەسەر پێویست بوونی بەرەنگاربوونەوەی بزووتنەوەی پارتی کرێکارانی کوردستان بە چەك لەلایەن هێزەکانی ئاسایش و جەندرمەوە کۆك بوو وێڕای ئەوە هەردوو سەرانی ئۆپۆزسیۆن بڕوایان بە متمانەی گەلە بە دەوڵەت لەناوچەکە بۆ بە ئەنجامگەیاندنی فرمانی لەناوبردنی بزوتنەوەی ناوبراو، لەبەر ئەوەی ئەوان (ئۆپۆزسیۆن) پێیان وایە حکوومەتی ئاقبولوت توانای بەجێگەیاندنی ئەو ئەرکەی نییە، بۆیە هەردوو رابەر (ئەردال ئینۆنۆ و دیمیراڵ) داوایان کرد هەڵبژاردنی پێشوەخت بەر لە ساڵی ١٩٩٢ بەڕێوەبچێت بۆ هەڵبژاردنی حکوومەتێکی بەهێز تا لە توانایدا بێت میللەت لەدەوری خۆی کۆبکاتەوە و رووبەڕووی پارتی کرێکارانی کوردستان بێتەوە کە لە دەرەوەی وڵات کۆمەك و پشتگیری لێ دەکرێ))(١/٦٦)، بەڵام حکوومەتی ئاقبولوت لەدژی هەڵبژاردنی پێشوەختەو دەڵێت، ئەو دەتوانێت بزوتنەوەکە لەناو ببات، سەرۆکی کۆماریش بە پشتگیریی لە سەرۆکی حکوومەتەکەی دەکرد بۆ بە ئەنجامنەگەیاندنی هەڵبژاردنی پێشوەخت، چونکە بیروبۆچوونیان سەبارەت بەم پرسە، یەك بوو، بەڵام دیارە ناکۆکییەك لەنێوانیاندا سەری هەڵدا بەهۆی کۆبوونەوەی سەرۆکی کۆمار لەگەڵ ژمارەیەك لە وەزیرەکان و گفتوگۆکردنی لەگەڵیان دەربارەی دەرکردنی ئەو بڕیارە کارگێڕییانەی کە لە حوکمی یاسادان و تایبەتن بە ناوچەی باشووری رۆژهەلاتی ئەنادۆڵەوە) ئەوەدەمە، ئاقبولوت لەگەڵ ژمارەیەك لەوانەی لێوەی نزیکن، گوتی، ئەو زۆر نیگەرانە لە رەفتاری جەنابی سەرۆکی کۆمار، نیگەرانیشە بەرامبەر بەدەرکردنی ئەم بڕیارە کارگێڕیانە)) (١٩/٦٧).

وا دیارە خودی سەرۆك کۆماریش نیگەرانە لە قسەکانی سەرۆك وەزیران لەبارەی نیگەرانیبوونی لەدەرکردنی بڕیارە ئیدارییەکان، چونکە ئەو واتە: سەرۆکی کۆمار لە کۆبوونەوەی پیشەسازیکاران و پیاوانی کاری تورکدا، گوتی: حەزناکات لەبارەی ناوچەی رۆژهەلاتی تورکیاوە پرسیاری ئاراستە بکرێ) لەم لایەنەشەوە درێژەی دایە و گوتی: ئێمە

PDF 4 KURD

هەنگاوی زۆرمان ناوە لە بارەی باشووری رۆژهەڵاتی ئەنادۆڵەوە، نەوەك تەنها ئەو بڕیارە ئیدارییانەی کە لە حوکمی یاسادان، بەڵکو چەندەها بڕیاری تریشمان دەرکردووە کە لێرەدا ئاشکرایان ناکەم، ئێمە لە دژی تیرۆریستان و ئەوانەش پشتگیرییان لێ دەکەن دەجەنگین، بەڵام بەگیانێکی میهرەبانییەوە مامەڵە لەگەڵ دانیشتوانی ناوچەکەدا دەکەین، بە پشتبەستن بەو رێکارانەش، ئەوا خەباتمان لە دژی تیرۆریستان درێژە دەکێشێ، وەلێ ئێمە سانسۆرمان نەخستۆتەسەر رۆژنامەگەری بەڵکو دەرفەتمان بە رۆژنامەگەری داوە خۆی چاودێریی خۆی بکات، ئێمە جیاوازی ناکەین لە نێوان دانیشتوانی ناوچەکە و ناوچەکانی تری تورکیا، بە پێچەوانە، ئەوان وەزیر و نوێنەری پەرلەمان و ئەفسەریان تێدا هەڵکەوتووە، پێوەندیی کۆمەڵایەتیی توندوتۆڵمان لەگەڵیاندا هەیە... رەنگە ئێمەش هەڵەمان هەبێت، بەڵام ئەمە وا ناکات ببێتە مایەی تیرۆر و کوشتن)(١/٤٧).

لەمیانەی پێشوازیکردنی لە پەیامنێرانی بیانی لە ئەنکەرە، بە بۆنەی جەژنی منداڵ و سەروەریی نەتەوەییەوە لە ٢٣ی نیسانی ساڵی ١٩٩٠ و لە وەڵامی پرسیاری یەکێك لەو رۆژنامەنووسە بیانییانە سەبارەت بە کێشەی کورد، بەڕێز ئوزال گوتی: (کورد لە تورکیا کەمایەتی نین، بەڵکو بەشێکن لە تورکیا جیا نابنەوە و ئەو ناوچانەی کوردیان تیا نیشتەجێیە، وەکو هەموو ناوچەکانی تری ئەنادۆڵ پێشکەوتنێکی سەرتاسەری بەخۆیانەوە دەبینن، وەك چۆن ئامانجی بزوتنەوەی کەمالیزم پێگەیاندنی نەتەوەیەکی تورکی بوو بەیەك زمانی هاوبەش بدوێ) (١/٤٦).

سەرۆکی کۆمار ئەم دەستەواژەیەی دواییی (پێگەیاندنی نەتەوەیەکی تورکی بەیەك زمانی هاوبەش بدوێ) بەم شێوەیە لێك دایەوە و گوتی: (کۆمەڵگەکەمان بۆ چارەسەرکردنی هەموو کێشەکانی، ئاتاجی بە دیالۆگێکی گشتی و دانوستاندنی بنیاتنەر هەیە چونکە کۆمەڵگەی تورکی لەرووی ئەو فرەییەی وڵاتەکەمان پێوەی جیاوازە، وەك هەردوو کۆمەڵگەی ئەڵەمانی و فەرەنسایی نییە، لەبەر ئەوە ناکرێ هیچ تیۆرییەکی رەگەز پەرستی یاخود شۆڤینیستی تیادا پراکتیزە بێت، چونکە هەمە جۆرییەك و تێکەڵاوییەك لە کۆمەڵگەی تورکیاییدا هەیە، مستەفا کەماڵیش ئەو دەمەی گوتی: (چەند ئەوە خۆشە کەسێك بڵێ من تورکم) مەبەستی لەو قسەیە ئەوە نەبووە تورك بە باشتر دابنێ بەسەر ئەو نەتەوەکانی تری دانیشتوانی ناو تورکیای تازە دامەزراو، بەڵکو مەبەستی لەم دەستەواژەیە پێکهێنانی گەلێکی یەکگرتووی نوێ بووە، یان پێکهێنانی دەوڵەتێك بە گەلێکی یەکگرتووەوە. ناکرێ بەهێز کێشەکان چارەسەر بکرێن، بەکوتەگیش ئەو کێشە گەورەو زیندووانە چارەسەر نابن کۆمەڵگەی تورکیا

PDF 4 KURD

بەدەردیانەوە ئازار دەچێژی و لە ئاکامی پێڕەوکردنی ئەو سیاسەتە لە سەردەمە کۆنەکانەوە پێمان گەیشتووە، کێشە کۆمەڵایەتییەکان و کێشە هەڵپساردراوەکانی ناو تورکیا دەکرێ بە ئاسانی بە دایالۆگ و لێکترحاڵیبوون چارەسەربکرێن، بۆیە فێرکردن و کلتوور و ماریفەت و تەلەفزیۆن بۆ نزیکخستنەوەی راو بۆچوونەکان گرنگیی گەورەیان هەیە و بۆ لێك نزیك کردنەوەی تاکەکانیش لەگەڵ یەکتر گرنگیی گەورەیان هەیە، خۆشەویستی و ڕێزگرتن لەیەکتر و لێکحاڵیبوونیش کۆمەڵگەی بەهێز دروست دەکات) (١٩/٦٨).

جا، لەحاڵێکدا ئەگەر سەرۆکی کۆمار بانگەشە بۆ لێکترحاڵیبوون و ڕێزگرتن لەیەکتر بکات و سەرۆك وەزیرانیش نیگەران بێت لەهەمبەر دەرکردنی ئەو بڕیارە کارگێڕییانەی حوکمی یاسایان هەس. ناوەندە سەربازییەکانیش پێخۆشحاڵ نین دەسەڵاتی کارگێڕی و سەربازی فراوان بدرێ بە پارێزگاری ویلایەتی حوکمی عورفی و نیگەرانی خۆیان دەردەبڕن بۆ دەرچوونی ئەو بڕیارانە کە سەرۆکی کۆمار لە بارەیانەوە گوتی وەك کوتەگ وایە و ئەو کێشانەی تورکیا بە دەردییانەوە دەناڵێنێ چارەسەر نابن، لێدوانی وەزیری ڕۆشنبیری تورکیاش کاتێك دەڵێت: هەموو هاوڵاتییەك مافی خۆیەتی بەو زمانەی خۆی بیهەوێ بەوپەڕی ئازادییەوە باخێوێ و ئەوە کارێکی هەڵەیە هەندێ لە هاوڵاتیان تۆمەتبار بکرێن لەبەر ئەوەی بەکوردی قسە دەکەن (١/٦٧)، جەختکردنی ڕۆژنامەگەریی چەپیش لە تورکیا لەسەر پێشێلکردنی مافی مرۆڤ لەلایەن حیزبی دەسەڵاتدارەوە و داواکردنی بۆ هەڵوەشاندنەوەی مادەکانی ١٤١ و ١٤٢ و ١٦٣ لە یاسای سزاکانی تورکیا کە کۆت و ئاستەنگ دەخەنە پێش ئازادیی بیروڕا، هەروا داواکردنی ئەنجومەنی ئەورووپی لە حکومەتی تورکیا بۆ زەروورەتی چارەسەرکردنی کێشەی کورد لە تورکیا پێش ساڵی ١٩٩٣ بۆ ئەوەی تورکیا لە یەکێتی ئەورووپی ببێتە ئەندام کە ئەمەش دوای تاکیدکردنی ڕۆژنامەکانی ڕۆژئاوا، بە تایبەتی ڕۆژنامەکانی ئەورووپا سەبارەت بەوەی کورد لە تورکیا دووچاری فشار و ستەمێکی زۆر بوونەتەوە، ئەمانە هەمووی یانی چی؟!

ئێمە پێمان وایە: بانگەشە و لێدوان و تاکیدنامە و داواکارییەکان هەمووی، تەنها و تەنها بریتی بوون لە دەرەنجامگەلێك بۆ گرتنەبەری هەنگاوی ئەرێنی و ئەکتیڤانە بۆ چارەسەرکردنی کێشەی کورد و ڕێ خۆشکردن بەرەو چارەسەرکردنی ئاشتییانەی کێشەکە، نەخوازە چەند سازشێك لە ئاسۆوە بەلای هەردوو لایەن: لایەنی ڕەسمیی تورکی و لایەنی بزووتنەوەی کورد بەرەو ئەم ئاراستەیە، سەریان هەڵدا، دەبینین حکوومەتی تورکیا لە ڕۆژی دووشەممە ڕێکەوتی

PDF 4 KURD

٤ی شوباتی ساڵی ۱۹۹۱ یاسای زمانە ناوچەییەکانی خستە بەردەم سەرۆکایەتیی ئەنجومەنی نیشتمانیی گەورەی تورکی بۆ بڕیارلەسەردانی و دوای تاوتوێکردنی پەرلەمان بڕیاری یاسایی لەسەردا، یاسای ناوبراو جەختی کردە سەر مافی قسەکردنی هاونیشتمانییەکان بەزمانی تر بێجگە لە زمانی تورکی و تۆمارکردنی گۆرانی و کاسێت بەو زمانانە، بەو پێیە زمانی تورکی بە زمانی فەرمیی دەوڵەت بمێنێتەوە و هەموو مامەڵەیەکی رەسمیی و خوێندن و فێرکردنیش هەر بە تورکی بمێنێتەوە.

بە پێی یاساکەش نابێ قوتابخانە بۆ خوێندنی زمانە ناوچەییکان بکرێنەوە و سزای پێویستیش دانرا بۆ جێ بەجێکردنی ئەم یاسایە.

بۆ رۆژی دواتر سەرۆکی وەزیرانییلدیرم ئاقبولوت، لە لێدوانێکیدا، گوتی: (حکوومەتی پارتی نیشتمانی دایك، دوای ئامادەکردنی ئەم یاسایە لەلایەن خۆیەوە، هەر خۆیشیی پێشنیاری کرد بخرێتە بەردەمی پەرلەمان، ئەمەش لەروانگەی هەستکردنی بە زەروورەتی پیادەکردنی کۆمەڵێکی زۆر لە هاوڵاتیان مافەکانیانی بۆ دەربڕینی بیروهزرەکانیان بە زمانی خۆیان و پێشنیاری یاساکەش لەژێر فشاری هیچ کۆمەڵ و گرووپێك و تەنانەت ئۆپۆزسیۆنیش نەهاتۆتە بەرهەم)(۱/٦۹).

لەبەرامبەر ئەو نیاز پاکییەی کە حکوومەتی تورکیا پێشانیدا بەدانپێنان بە بوونی نەتەوەیی کورد و رێگەیشی دا بەزمانی خۆیان باخێون و کلتووری فۆلکلۆریان دەوڵەمەند بکەن، بزوتنەوەی کوردیش لەلایەن خۆیەوە هەنگاوێکی چالاکی بەرامبەر هەنگاوە دروستەکەی حکوومەت هەڵێنا، ئەوەبوو عەبدوڵڵا ئۆجالان رابەری پارتی کرێکارانی کوردستان لە رۆژی شەممەی رێکەوتی ۲۳ی ئاداری ساڵی ۱۹۹۱ لە لێدوانێکدا گوتی ئەو ئامادەیە بۆ چارەسەرکردنی کێشەی کورد لە تورکیا، بە شێوەیەکی ئاشتییانە، دانوستان لەگەڵ بەرپرسانی تورك بکات (۱۹/۷۰).

ئەوە یەکەمین لێدوانی بەرێز ئۆجالان بوو لەمەڕ کێشەی کورد بە رێگەی ئاشتییانەوە، چونکە ئەو پێشتر لە لێدوانەکانیدا بۆ گۆڤاری (دیرشبیگل)ی ئەڵمانی رۆژئاوایی و گۆڤاری (بەرەو ساڵی ۲۰۰۰)ی تورکی تاکیدی کردبوو کە پێی وایە ناوەندە سیاسییەکانی تورك کێشەی کورد چارەسەر ناکەن و کوردیش مافی خۆی بەچەك وەردەگرێ مادامێك هێزە چەکدارەکانی تورکیا دەیانەوێ کورد لەناو ببەن و تەفروتوونایان بکەن (۲۲/۳۸).

PDF 4 KURD

دیاره، لێدوانە ئەرێنییە نوێیەکەی رابەری بزووتنەوەی کورد لە تورکیا، کاریگەریی هەبوو بەسەر ناوەندە رەسمییەکانی تورك ئەوە بوو حکومەتی تورکیاش هەنگاوێکی ئەرێنیانەی تری هاوێشت بە بەرزکردنەوەی یاسای قەلاچۆکردنی تیرۆر لەرۆژی دوو شەممەی رێکەوتی ٨ی نیسانی ساڵی ١٩٩١ بۆ پێش پەرلەمان بە ئامانجی بڕیار لەسەردانی. ئەم یاسایە بڕیار لەسەر هەڵوەشاندنەوەی ماددەکانی ١٤٠ و ١٤٢ و ١٦٣ لە یاسای سزاکانی تورکیا دەدات کە کۆتبەندی دەخە نەسەر ئازادی ڕادەربڕین و دامەزراندنی حیزبە کۆمۆنیستی و ئاینییەکان، ئەو یاسا بەناو (یاسا خیانەتە نیشتمانییە)ش هەڵدەوەشێنێتەوە کە بە پێی بڕگەکانی، هەر کوردێك داوای مافی نەتەوەیی بکات بە خیانەتی نیشتمانی و هەوڵدان بۆ لەتکردنی وڵات تۆمەتباری دەکات، جگە لەوە یاسای زمانەنا تورکییەکانیش کە رێگربوو لە پێش قسەکردن یان پەخشکردن بە زمانی کوردی، هەڵدەوەشێنێتەوە.

بەڵام ئەم ماددە نوێیە چەند پرەنسیپێکی تازە دادەنێت بەپێی دەقە دەستوورییەکان بۆ بەگژداچوونی تیرۆر لە وڵات.

ئەنجومەنی نیشتمانیی گەورەی تورکیا لە رۆژی چوارشەممە رێکەوتی ١٠ی نیسانی ساڵی ١٩٩١ یاسای ناوبراوی پەسندکرد، بەو پێیە لە رێکەوتی رۆژی هەینی ١٢ی نیسانی (١٩٩١)ەوە بچێتە واری جێ بەجێکردنەوە.

ئەم یاسایە (یاسای قەڵاچۆکردنی تیرۆر) لەلایەن پەرلەمانی تورکیاوە، ئازادی زیاتری بۆ رادەربڕین فەراهەم کرد و هەموو ئەو کۆت و ئاستەنگانەش خرابوونە سەر رۆژنامەگەری، نەخوازە لەسەر هەواڵەکانی ناوچەی حوکمی عورفی، هەڵی وەشاندنەوە و نزیکەی (٤٣) هەزار بەندکراو و حوکمدراو کە (٣/٢) یان کورد بوون لە بەندیخانە ئازادکران، سەرەڕای جێ بەجێنەکردنی حوکمی لەسێدارەدان لە رێکەوتی ٨ی نیسانی ساڵی (١٩٩١)ەوە.

لە ئاکامی دەرچوونی ئەم یاسایە کە چەند رۆژێك بەر لە جەژنی رەمەزان دەرچوو، ئاهەنگ و خۆشی هەموو شوێنێکی تورکیای گرتەوە و هەموو ئەو گیراوانەی تا ١٩٩١/٤/٨ حوکم درابوون لە گرتووخانە بەردران، لەگەڵ چەند مەرجێك بە هەڵاوێردەکردنی (استپناو) ئەوانەی بە تاوانی سەربازی و ئاسایشی دەوڵەت و مادە بێهۆشکەرەکان و تاوانی گۆڕینی دەستوور بەزەبری هێز و دەستدرێژیکردنە سەر ناموس حوکم دراون، (یاساکە ئەم کەسانە ناگرێتەوە). لەلایەکی ترەوە یاسای ناوبراو تیرۆریستی وا وەسپ کردووە: (ئەو کەسەی ریزی نیشتمانی تێك دەدات و هەوڵ دەدات بۆ دابەشکردنی وڵات و بە ئەنجامگەیاندنی کردەوەی

تیرۆریستی بەرێککەوتن لەگەڵ کەسێك یان زیاتر، لەم بارەشدا حوکمی بەندکردن لە (٥ — ٨) ساڵ یان بە غەرامەیەکی دارایی لە (٥٠٠ — ٣٠٠٠) لیرەی تورکی، دەیگرێتەوە و نابێ هەرگیز تۆمەتبار بە (ئیحتیرازی) رابگیرێت واتە: تەوقیف بکرێت.

ئەم هەنگاوە باشانەی کە حکومەتی تورکیا و بزوتنەوەی کورد نایان، پێویستیان بە هەنگاوی زێدەتر هەیە بۆ سەلماندنی نیازپاکی و گێڕانەوەی متمانە لەنێوان هەردوولا وەك رێخۆشکردن بۆ چارەسەرکردنی کێشەی کورد لە تورکیا بەشێوەیەکی بنەڕەتییانەی دیموکراتی و رەخساندنی ئاسۆیەکی فراوان لەچوارچێوەی یەکێتی نیشتمانیی تورکیا، ئەمەش ئەو پرەنسیپە بوو (ئوزال) گرتبوویە ئەستۆ بەگواستنەوەی تورکیا بەرەو قۆناغێکی پێشکەوتوو لە کرانەوەی دیموکراتی و سیاسی، بەڵکو یەکەمین سەرۆکی مەدەنیش بوو لەمێژووی تورکیا، فەرمانی خانەنشینکردنی سوپاسالار (نەجیب تۆرومتای) کە یەکێك بوو لە بەهێزترین ئەو (٥) ژەنراڵەی ئەنجومەنی ئاسایشی تورك، لە سۆنگەی ناکۆکیی نێوانیان (واتە: نێوان ئوزال و تورمتای) دەرکرد سەبارەت بە بەشداریکردنی سوپا لەهێزی هاوپەیمانیی نێودەوڵەتی لەسەروبەندی شەڕی دووەمی کەنداودا کاتێك ئوزال داوای لێکرد باکووری عێراق داگیر بکات، بەڵام تۆرومتای ئەوەی رەتکردەوە، چونکە وەك گوتی: (سوپا ئەوکاتە دەکەوێتە ناو زۆنگاوێکەوە ناتوانێ لێی دەرباز بێت)، نەك هەر ئەوەش بەڵکو ئەو (واتە: ئوزال) هەموو بقەیەکی تێکشکاند و بانگەشەی علیمانییەتبوونی دەوڵەتی کرد و مادامێك ئەم پرەنسیپە بەرهەڵستکاری هەن، بانگەشەی بۆباسکردنی بیرۆکەی دامەزراندنی سیستمی فیدراڵی نێوان کورد و تورکیشی کرد لە تورکیا، ئەمەش کاتێك لە ساڵی ١٩٩٣ ڕاییسپارد (جەنگیز جاندار)ی راوێژکاری رۆژنامەوانییەکەی بڕوات پێوەندیی بە (عەبدوڵڵا ئۆجالان)ی -رابەری PKK و شۆڕشگێڕ لە دژی دەوڵەت لە (١٩٨٤)ەوە و ئەو کەسەی کە دەیهەوێ کۆمارێکی کوردیی مارکسیزم ـ ماویزم دابمەزرێنێ- بکات بۆ دانوستان لەگەڵیدا بە ئامانجی چارەسەرکردنی ئاشتییانەی دۆزی کورد هەرچەندە هێزە چەکدارەکانی تورکیا دژی ئەم مەسەلەیەن و پێیان داگرتووە بۆ بەگژداچوونی تیرۆری PKK بەزەبری چەك تا ئەو کاتەی ئۆجالان خۆی دەدات بەدەستەوە)(٢٢).

لە روانگەی ئەم بانگەشەیەی (ئوزال)یش بۆ باسکردنی بیرۆکەی یەکێتیی فیدراڵی نێوان کورد و تورك، عەبدوڵڵا ئۆجالان سەرۆکی PKK لە ١٥ی ئاداری ساڵی ١٩٩٣ یەکلایەنە

PDF 4 KURD

PDF 4 KURD

ئاگربەستی راگەیاند، بۆ رەخساندنی هەل لەپێش سەرۆك (ئـوزال) تـا بتوانـێ لەسـەر پـرۆژە ئاشتییانەکەی لەمەڕ کێشەی کورد بەردەوام بێت (٢٣).

ئەم بانگەشە ئۆزالیزمییە بەشێك بوو لەو بیرۆکە (عوسمانییە نوێیە)ی کـە تێـدا ئامـانجی ئەوەبوو: ناوچەی ئۆراسیا بە کورد و تورك و عەرەبییەوە لە بەلقانەوە بەرەو رۆژهەلاتی ناوین و ئەنجا قەفقازیا و ولاتانی ئاسیای ناوین بگێڕێتەوە بۆ ژێر سەرکردایەتیی تورکیا، لەبـەر ئەمـە ئێمـە پێمـان وایـە ئـەم بانگەشـەیەی ئـوزال بـووە هـۆی ئـەوەی هاوپەیمانـە ئـەمریکایی و ئیسرائیلییەکانی وا بکەن کاری پاترییـە بەهێزکەرەوەکـەی دڵـی (ئـوزال) بەرێگـەی مانگـە دەستکردەکانەوە پەکبخەن دوای ئەو نەشتەرگەرییە قەسـتەرییەی کـە لـە دەسـتپێکی سـاڵی ١٩٩٣ بۆی کرا تاوەکو بە مردنێکی کت و پڕی لە ١٧ی نیسانی ساڵی ١٩٩٣ گیانی لەدەست بدات، ئەمەش لەبەر مەترسیی ئەوەی نەبا بگات بەخەونی خۆی بۆ دامەزراندنی یەکێتییەکی ئیسلامیی نوێ لەم ناوچە زیندووەی جیهاندا.

PDF 4 KURD

سەرچاوەکانی بەشی شەشەم

١- گۆڤاری(الدستور) ژمارە(٦) شوباتی ساڵی ١٩٨١

٢- ئیبراهیم داقوقی(فلسطین والصهیونیه في وسائل الإعلام الترکیه) بەغدا ١٩٨٧

٣- رۆژنامەی (الوطن) ی کوێتی، ١٩٨٤/٨/١٨

4-hurriyet ga zetesi 24-7-1989

٥- رۆژنامەی(الأنباء) ی کویتی،ژمارەی ١٩٨٤/٨/٢٥

٦- رۆژنامەی(القبس)ی کوێتی ژمارەی رۆژی١٠/١٨م١٩٨٤

7-Hurriyet gazetesi 17-7-1989

٨- ئیبراهیم داقوقی(الصحافة في ترکیا) (کتاب ترکیا المعاصرة)زانکۆی مووسڵ ١٩٨٧

9- Hurriyet gazetesi 17-7-1989

Milliyet gazetesi 21-7-1989

Tercuman gazetesi 17-6-1989

Cumhuriyet gazetesi 11-8-1989

١٠- گۆڤاری(الاسبوع العربي) ژمارەی رۆژی ٢٣-٧-١٩٨٤

١١- گۆڤاری(فلسطین الثورة) ژمارەی رۆژی ٢٩-٦-١٩٨٥

١٢- رۆژنامەی(الوطن) ی کوێتی ژمارەی رۆژی ١٧- ٤- ١٩٨٥

١٣- رۆژنامەی(الوطن) ی کوێتی ژمارەی رۆژی١٦-٨-١٩٨٥

١٤- رۆژنامەی(الأنباء) ی کوێتی ژمارەی رۆژی ١٠-٧-١٩٨٥

15- Pazar Express Dergisi 22- Nisan 1990

16- Hurriyet gazetesi 17-5-1990

17- Hurriyet gazetesi 20-6-1989

18- Hurriyet gazetesi 23-6-1989

19- Hurriyet gazetesi 17-6-1989

20- Hurriyet gazetesi 23-6-1989

PDF 4 KURD

٢١- جەنگیز جاندار، زنجیرە وتارێك لەبارەی دۆزی كورد لە توركیا، رۆژنامەی(الصباح) ی توركی لە(١٩٨٥/١٢/١٧)ەوە.

22- Hurriyet gazetesi 11-6-1989

٢٣- د. ئیبراهیم داقوق- صورة الاتراك لدى العرب/ مركز دراسات الوحدة العربية بیروت/٢٠٠١.

24- 2000e dogru dergisi, sayi 44, 29 Ekim 1989.

25- Umit zileli; Vur Emri, kaynk yayinlari, 1088.

26- ziz Nesin; Bulgaristanda Turkiede Kurter, Istanbul 1989.

27- 2000e dogru degisi, sayi 46, 6 Kassim 1988.

28- Hurriyet gazetesi, 11-4-1989.

29- Hurriyet gazetesi, 23-8-1989.

30- Gunaydin gazetesi, 12-7-1989.

31- Cumhuriyet gazetesi, 27-12-1989.

32- Hurriyet gazetesi, 20-7-1989.

33- Hurriyet gazetesi, 10-12-1989.

34- Hurriyet gazetesi, 11-12-1989.

35- Hurriyet gazetesi, 14-12-1989.

36- Hurriyet gazetesi, 12-12-1989

37- Hurriyet gazetesi, 11-12-1989.

38- Hurriyet gazetesi, 26-12-1989.

39- Milliyet gazetesi, 27-12-1989.

40- Hurriyet gazetesi, 11-12-1989.

41- 2000e dogru, Sayi 48, 27-12-1989.

42- Nokta derisi, sayi 50, 17-12-1989.

43- Hurriyet gazetesi, 9-12-1989.

44- Hurriyet gazetesi, 12-12-1989.

45- Hurriyet gazetesi, 10-12-1989.

46- Bayram gazetesi, 27-4-1990.

47- Hurriyet gazetesi, 5-5-1990.

PDF 4 KURD

48- Hurriyet gazetesi, 1-1-1990.
49- Hurriyet gazetesi, 24-4-1990.
50- Hurriyet gazetesi, 16-5-1990.
51- Hurriyet gazetesi, 8-4-1990.
52- Hurriyet gazetesi, 21-4-1990.
53- Gunaydin gazetesi, 23-4-1990.
54- Hurriyet gazetesi, 26-4-1990.
55- Hurriyet gazetesi, 11-1-1990.
56- Hurriyet gazetesi, 10-5-1990.
57- Hurriyet gazetesi, 11-5-1990.
58- Hurriyet gazetesi, 23-5-1990.
59- Hurriyet gazetesi, 17-5-1990.
60- Hurriyet gazetesi, 13-5-1990.
61- Hurriyet gazetesi, 12-5-1990.
62- Gunaydin gazetesi, 15-4-1990.
63- Hurriyet gazetesi, 20-4-1990.
64- Gunaydin gazetesi, 21-4-1990.
65- Bayram gazetesi, 20-4-1990.
66- Bayram gazetesi, 27-4-1990.
67- Gunaydin gazetesi, 10-5-1990.
68- Hurriyet gazetesi, 10-5-1990.
69- Hurriyet gazetesi, 16-5-1990
70- Hurriyet gazetesi, 3-3-1990.
71- Hurriyet gazetesi, 19-4-1990.
72- Hurriyet gazetesi, 26-6-1990.
73- Hurriyet gazetesi, 5-2-1990.
74- Hurriyet gazetesi, 23-3-1990
هەروەها ئێستگەی مۆنتی کارلۆ (کاتژمێر ٨ بەکاتی بەغداد) ئێوارەی ڕۆژی شەممە ١٩٩١/٣/٢٣ و دەنگی بزوتنەوەی کورد سەرلە بەیانی ڕۆژی شەممە ١٩٩١/٣/٢٣.

PDF 4 KURD

بەشی حەوتەم

واقیعی تورکیا و ئایندەی کورد

PDF 4 KURD

PDF 4 KURD

تێگەیشتنمان لە مێژووی گەلانو توێژینەوە لە ململانێ نێودەوڵەتییەکان، هەقیقەتێکی ڕۆشنمان بۆ دەسەلمێنن، ئەویش: بوونی بۆشاییەکی ئابووری یان سیاسی یان کۆمەڵایەتییە لە ناوچەکانی ئەو ململانێیانەی جیهاندا یاخود بە بۆچوونێکی تر: لەوێ دا، نا چوونیەکییەك لە نێوان واقیعی ئەو گەلانە و نێوان خواست و ئاواتەکانی دوارۆژیاندا، هەیە. ئەمەش هەمان مەسەلەیە لە سەر ڕەوشی کورد لە تورکیا، دەقی گرتووە. ئەو سیستەمە دەستوورییەی تورکیا کە تورکیای کردووە بە دەوڵەتی یاسا، دان بەبوونی نەتەوەیی کورد نانێت، دیموکراتییەتی تورکیش مافی ڕادەربڕین نادات بە پتر لە ١٢ ملیۆن هاوڵاتی کورد لەم وڵاتەی تورکیا کە ئەوە زیاتر لە ٣٥ ساڵە هەوڵ دەدات ببێتە دەوڵەتێکی ئەوروپایی هاوچەرخ لە ڕێگەی چوونە ناو ئەنجومەنی ئەوروپی و لە چوارچێوەی یەکێتی ئەوروپیدا. جا، لەبەرچی تورکیای عیلمانی و دیموکراتی پەرلەمانی دان نانێت بە بوونی نەتەوەی کورد لەم وڵاتە؟ بۆچی تورکیا باڵی دیموکراتییەکەی و فرەییەکەی ناکاتە چەترێك بەسەر هاوڵاتییە کوردەکانی خۆی؟! بۆچی، ئەقڵ دەگرێ لەوێ دا دەوڵەتێکی ئەوروپایی هاوچەرخ هەبێت. کە بەو نزیکانە تورکیا پێکی دەهێنێت، مافی ڕادەربڕین بە هاوڵاتیانی نەدات؟! ئێمە هەوڵ دەدەین بەم باسانەی لای خوارەوە، وەڵامی ئەم پرسیارانە بدەینەوە:

PDF 4 KURD

باسی یەکەم

کلتووری کورد لەتورکیا

واقیعی کلتووریی هەر نەتەوەیەك بریتییە لە دەرەنجامی کۆتایی واقیعی سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتی و پەروەردەییی ئەو نەتەوەیە، بۆیە ئەگەر بمانەوێ باس لە کلتووری کورد لە تورکیا بکەین، پێویستە لە هەموو روویەکی سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتی و پەروەردە و فێرکردنەوە-ئەگەر بە شێوەیەکی کورتیش بێت- لە کۆمەڵگەی کوردی بکۆڵینەوە، بۆ ئەوەی بیرۆکەیەك بخەینە روو لەمەڕ واقیعی کلتووریی کورد لە تورکیا.

وێڕای ئەوە کورد لە تورکیا حیزبێکی سیاسی ئاشکرای تایبەت بە خۆیان نییە، وەلێ بۆ باشترکردنی گوزەرانی ژیانیان لە نێو حیزبە سیاسییەکانی تورکیا و هەروا لە نێو حیزبە چەپە سوشیالیستییەکاندا، درێژەیان بە خەباتی خۆیان داوە.

بەڵام ئەوەی لە رووی سیاسییەوە جێگیرە و هیچ گومانێکی تێدا نییە، لە رابوردوو و ئێستاشدا کورد نزیکەی ١٥-١٨٪ی ئەندامانی ئەنجومەنی نیشتمانی گەورەی تورکیایان لە خولە پەرلەمانییەکانی لە ساڵی (١٩٢٠)ەوە تا بە ئیمڕۆ، پێکهێناوە هەرچەند کورد لە میانەی خەباتی سیاسییاندا بە راشکاوی ئەم هەقیقەتە نەتەوەییەیان نەدرکاندووە.

لە رووی ئابووریشەوە، کوردی تورکیا بژێوی خۆیان بە کشتوکاڵی و ئاژەڵداری دابین دەکەن. بە پێی لێتوێژینەوە لە لیست و ئاماری مڵکی دانیشتوانی ناوچەی رۆژهەڵات کە وەزارەتی کاروباری گوندەکانی تورکیا ئامادەی کردووە، (٤٥٪)ی دانیشتوانی ئەم ناوچەیە وەکو کرێگرتەی کشت وکاڵی لەزەوی و زاری دەرەبەگەکاندا لەو (١٨) ویلایەتەی کورد تیا نیشتەجێن، کار دەکەن. ئیمڕۆیش ئەو (١٨) ویلایەتە بۆتە (٢٠) ویلایەت پاش ئەوە (٢) ویلایەتی تازەی تریان لەو ناوچەیە لە ساڵی ١٩٩٠ زیادکرد، بریتی بوون لە شەرناخ و باتمان، (٢٠) ویلایەتەکەش ئەمانەن: ئەرزنجان، ئەرزروم، قارس، ئاگری، تونجلی، بینگول، مووش، بدلیس، وان، ئادی یامان، مەلاتیە، ئازیغ (عەزیز)، غازی عینتاب، ئۆرفە، دیاربەکر، ماردین، هەکاری، سعرد، شیرناك، باتمان. ئەوسا، (٣٤,٦٪)ی دانیشتوانەکەی لە نێوان یەك دۆنم زەوی تا (١٠) دۆنم زەوییان بە موڵك بەردەکەوێ کە (٥٤,٧٪)ی کۆی زەوی و زاری ناوچەکەی پێکهێناوە، کەچی (٥٥,٦٪) لەوان لە نێوان (١) تا (٢٥) دۆنم زەوی مڵکی هەیە. ئەم زەوی و زارانە هێندە کەمن بەشی ئەوە ناکەن تەنانەت بژێوی تاکە خێزانێکیش دەستەبەر

بکەن، لە کاتێکدا دەبینی دەرەبەگ و ئاغاکـان خـاوەنی مـەزرا و کێڵگـەی گـەورەی وەهـان رووبەری هەریەکەیان دەگاتە زیاتر لە ٢٠٠ دۆنم و مڵکەکانیان دەگاتە نزیکەی ٣٣٪ لە کـۆی ئەو زەوی و زارانەی بۆ کشتوکاڵی دەستدەدەن، ئەگەرچی ئەم ئاغـا و دەرەبەگانـە کـەمتر لـە (٤٪)ی دانیشتوانی ناوچـەکە پێکـدێنن، ئـامێرە کشـتوکاڵییەکانی ناوچـەکەش بـریتین لـە (٢٠١٤) تراکتـۆر بەرامبـەر بـە (٣٩٩) هـەوجارِی دەسـتی یـان ئـەو هەوجارانـەی وڵاخ رایاندەکێشێ. پەروەردەکردنی ئاژەڵیش هێشتا بـە شـێوازی فـرە کـۆن وەرێوەدەچێت لەبـەر نەبوونی لەوەرگای تایبەت و توێژینەوەی زانستی و بەیتاڵی هاوچەرخ بـەئامانجی پەرەپێـدان و چارەسەرکردنیان، بۆیە زۆربەی ئاژەڵەکان بە زستانان لەبەر بێبایەخی و کەمی ئالف لەناوچەکە مردار دەبنەوە (٣٧/٧٠).

وێرِای ئەوەی کە چەندین کانزای بەنرخی وەك: زیو و مس و نەوت و فرە کانزای گرانبەهای تر لە کوردستانی تورکیا هەن. وەلێ تەنها (٥,٦٪)ی لە دامـەزراوە و کارگـەی پیشەسـازیی لێیە، کە زۆربەیان دەگەرِێنەوە بۆ ساڵەکانی سییەکانی سەدەی رِابوردوو ئەگەرچی دەوڵەت لـە ساڵانی هەفتا هەندێ پیشەسازی خۆراکی لە ناوچەی رِۆژهەڵات دامەزراند، سـەرەرِای ئـەوەی کۆمەڵگەی (کیبان) وزەی کارەبایی بۆ ناوچەی پیشەسازی رِۆژئـاوای تورکیـا، دابـین کـردووە (کۆمەڵگەی (کیبان) دەکەوێتە سەر چۆمی فورات لە باشووری رِۆژهەڵاتی ئەنادۆڵ).

لەگەڵ ئەوەی رێژەی کرێکاری کورد تا ساڵانی شەستەکان لە (٤٪)ی تێنەدەپەرِاند، بـەڵام ئەم رێژەیە لە ناوەرِاستی هەفتاکان زیادی کرد تا گەیشتە (١٠) هـەزار کرێکـاری کـورد لـە پیشەسازییە کانزایی و نەوتییەکان و چنین و گواسـتنەوە کاریـان دەکـرد. پـارتی کرێکـارانی کوردستان پێی وایە ژمارەی کرێکارانی کورد لـەم رِۆژگارەمانـدا لـەتورکیا دەگاتـە نزیکـەی ملیۆنێك کرێکار بەو کرێکارە کشتوکاڵیانەشەوە کە بەکرێ (سەپانی) لـە تورکیـا لـە زەوی و زاری شێخ و دەرەبەگەکان (فیوداڵەکان) کار دەکەن، سەرباری بوونی زیاتر لە چارەگێك ملیۆن کرێکاری کورد لە ئەڵمانیای فیدراڵ و هۆڵەنـدا و سـوێد و فەرەنسـا کـار دەکـەن (١٩,٣٤)، ئەمانە لەبەر ئەو بێکارییە هەڵاتوون کە ئەورِۆ رێژەکەی دەگاتە (١٦٪)ی هێزی کاری تورکیا کە بریتییە لە (٥) ملیۆن کرێکار.

هەرچەندە، حکومەتی کوودەتای (١٢ی ئـەیلوولی ١٩٨٠) یاسـای پەرەپێـدانی ناوچـەی باشووری رِۆژهەڵاتی ئەنادۆڵ، (Gap)ی لە ساڵی ١٩٨٧ دەرکـرد، بـەڵام ئـەم یاسـایە تـەنها بەمەرەکەبی سەر کاغەز دادەنرێ، مادامێك رژێمی فیـۆداڵی بـە بەخشـینی تـۆ و پێشـینەی

PDF 4 KURD

قەرزی کشتوکاڵی بەشێخ و ئاغا و دەرەبەگەکان، ئامانجی بەدەستهێنانی دەنگی دەنگدەرانە بە شێوەیەکی وا ناوچەکە بۆتە سەرچاوەیەك بۆ بەکارهێنانی زوڵم و ناهەقی و کۆکردنەوەی سامان لە بری ئەوەی بۆ بەرژەوەندی جەماوەرە رەش و رووت و زەحمەتکێشەکەی پەرەی پێ بدرێت و پێشبکەوێت (٨٣/٣٩).

هەرچی پێوەندیی بە واقیعی فێرکردنیشەوەیە، لە بارێکی ئەوەندە دواکەوتوودایە بە شێوەیەك دەزگا پەروەردەییەکانی تورك شەرم دەیاندەگرێ ئامارێکی لە بارەوە بۆ بهێننەوە. دەبینی لە کۆی (٩٦٧٦) گوندی ئەو ویلایەتانەی باشووری رۆژهەلات، (٤٦٧١)ی گوندیان تەنها یەك خوێندنگەی بنەڕەتییان تێدایە، واتە (٥١,٧٣٪)ی گوندەکان لە خوێندن بێبەشن، بۆیە ڕێژەی نەخوێندەواری لە ناوچەکە دەگاتە نزیکەی (٨٢,٨٨٪)ی کۆی دانیشتوان، لە کاتێکدا ئەو ڕێژەیە لەگوندەکانی رۆژئاوای تورکیا (١٠٠٪)ی دانیشتوان دەگرێتەوە و ڕێژەی نەخوێندەواریشیان ناگاتە (١٠٪)ی کۆی دانیشتوانەکەی (٧١/٣٨). لێرەدا بۆمان دەردەکەوێ کە جیاوازی کۆمەڵایەتی لە نێوان ناوچە کوردنشینەکان و نێوان ناوچە تورکنشینەکان جیاوازییەکی زۆر گەورە و فراوانە. لەم رووەشەوە، بەرپرسێکی گەورەی تورك، ئەویش سەرۆك کۆماری پێشووی تورکیا بە وەکالەت ئیحسان سەبری چاغلیانگل بوو دانی بەم هەقیقەتە تاڵەدا نا، کاتێك گوتی: (تورکیا لە رووی کۆمەڵایەتییەوە بووە بە دوو بەشەوە، بەشێکی دەوڵەمەندە تارادەی ئاوسان و بەشێکیشی هەژارە تا رادەی مردن) (٢/٤٠).

بەش بەحاڵی ڕۆشنبیریی کوردیش لە تورکیا، توێژەرەوان و زماناسانی تورك و ڕۆژهەڵاتناسانی بیانی کۆکن لە سەر ئەوەی کە زمانی کوردی و فارسی لەزمانەکانی رۆژئاوای ئێرانن، بەڵام بەماك و پێکهاتە زمانی کوردی لەزمانی فارسی جیاوازە و بەتەواوی لەم زمانە سەربەخۆیە و زمانەکانی ڕۆژئاوای ئێران- بەدیدی ژمارەیەك لەرۆژهەڵاتناسان- دەبنە دوو بەشەوە: بەشی باکوور و بەشی باشوور. هەرچەندە لە نێوان هەردوو زمانی کوردی و فارسی وێکچوون و نزیکی و تێکەڵاوییەکی گەورە هەیە، لێ جیاوازیگەلێکی روون لە نێوانیان هەیە کە دەبنە بەڵگە بۆ سەربەخۆیی هەریەکەیان لەویتر. جا ئەگەر بزانرێ ئەو بەڵگەنامە کوردییانەی کە لەبەردەستماندان و تا ئێستا ناسراون، کۆنترن لەبەڵگەنامەکانی (سەردەمی فارس)ی زمانی فارسی کە تیادا توانی قەوارەی خۆی بپارێزێ، ئەوا جیاوازی بنەڕەتی نێوان هەردوو زمانەکە وەك رۆژی رووناك دەردەکەوێت (٣١٣/١). جیاوازی زەقی نێوان هەردوو

PDF 4 KURD

زمانیش (واتە: کوردی و فارسی) دەکرێ لە (٥) ڕووەوە دیاری بکەین: درکە (تلفظ)، پێکهاتە (بنیە)، دارشتە (صیغە)، دەستووری سەرف و دەستووری ڕێزمان.

زانا و مێژوونووسی کورد، خوالێخۆشبوو محەمەد ئەمین زەکی ئەو جیاوازییانە، بەم شێوەیە شرۆڤە دەکات و دەڵێت: جیاوازی لەفزی بەزۆری لەنێوان هەردوو پیتی (ر) و (ل)ی سووك و قەڵەودا و هەروا لەنێوان (د) سووك و قەڵەودا هەن. جیاوازی بنەڕەتیش لە گۆڕینی لەفز و وشەکان دەبینین، وەك: واژەی (ئاتەش)ی فارسی کە بەرامبەرەکەی واژەی (ئاگر)ی کوردییە. جیاوازییەکانی: دارِشتە (صیغە) و دەستووری ڕێزمان و سەرفیش لەتەسریف و پێکهاتەی واژە و کار و ڕستەکاندا دەبێت. وەك (فەرستاد)ی فارسی کە لەکوردیدا بەمانای (ناردی، شاردی) دێت و هتد... (٣١٣/١).

لە دەرەنجامی پێوەندییە سیاسی و کۆمەڵایەتی و جوگرافی و ئاینییەکانیش ژمارەیەکی زۆر لە واژەی: عەرەبی و فارسی و تورکی و ئارامی و ئەرمەنی و کلدانی هاتوونەتە ناو زمانی کوردییەوە، ئەمەش وایکردووە زمانی کوردی هەم دەوڵەمەند و هەم خەڵکی کوردزمانیش ئاتاژی لە ژیانی ڕۆژانەیان لە هەموو سووچێکی کوردستان بۆ فەراهەم بێت و کاریگەری نەبێت بۆ سەر ماکی زمانی کوردی و پێکهاتە سەربەخۆییەکەی هەرچەندە زاراوەی جیاجیا هەن. لەم لایەنەشەوە گەڕیدەی ناسراوی تورك، ئولیا چەلەبی ئاماژەی داوە کەزمانی کوردی دابەش دەبێتە سەر (١٥) شێوەزار، ئەوانیش: (٧٥/٢).

ڤاڤا (زازا)، لولو، عونیکی، مەحموودی، شیروانی، جزیرتوی، باتی، سنجاری، حەریری، ئەردەلی، سۆرانی، خالدی، جەکوانی، عیمادی، ڕۆژێکی. کەچی زانای کورد محەمەد ئەمین زکی- بە گواستنەوەی لە گارزۆنییەوە، چەند شێوەزارێکی تری خستۆتە سەر ئەم (١٥) شێوەزارانە، بریتین لە : کوار، بدلیس، جولەمیرگ، سلێمانی، بۆتان (٣١٨/١)، وەلێ زمانناسانی کورد کۆکن لە سەر ئەوە کە (٤) شێوەزاری سەرەکی لە زمانی کوردیدا هەن بەم شێوەیەی لای خوارەوە (٢٦/٣):

١- شێوەزاری زازا (ڤاڤایی) کوردی دیاربەکر و ئەرزەنجان و هەروا ناوچەکانی (زەهاو و کرماشان)ی ئێرانیش پێی داخێون.

٢- شێوەزاری کرمانجی ڕۆژهەڵات: شێوەزارەکانی سۆرانی و بابانی و موکری و ئەردی و کەلوڕی و گۆران، دەگرێتەخۆ.

PDF 4 KURD

٣- شێوەزاری کرمانجی باکوور و ڕۆژئاوایی، ئەو شێوەزارانە دەگرێتەخۆ کە کوردی زۆربەی ناوچەکانی کوردستانی تورکیا، وەك: بۆتانی، بادینی، شەمدینی، بایەزید و هەکاری و هەروا ناوچەکانی باکووری سووریاش، پێی داخێون.

٤- شێوەزاری لوڕی: بەختیاری، لەك، فەیلی.

لە بارەی شێوەزاری ئەدەبیشەوە، ئەوا توێژەرەوان و زماناسانی کورد ڕێککەوتنێکی وایان لە نێودا نییە بۆ ئەم مەسەلەیە، چونکە ئەدیب و ڕۆشنبیرانی کورد بەرهەمەکانیان بەشێوەزارە سەرەکییە جیاجیاکان و هەریەکەو بەگوێرەی شوێنە جوگرافییەکەی، یاخود بەهاندانی حوکمڕان و فەرمانڕەواکانیان، دەنووسن. بە نموونە: فەرمانڕەوای گشتی میرنشینی ئەردەڵان، لە کۆشکەکەی خۆیدا هانی شیعر گوتنی بە شێوەزاری هەورامی (گۆران) دەدا، فرە چامە شیعری دڵداری بەرز و چیرۆکە شیعری تەڕ و لەبار و دانسقە بەم شێوەزارە، دۆزراونەتەوە (١/٣٢٠). لە کاتێکدا دەبینین کلتوورێکی ئەدەبی باشیش بە شێوەزاری هەکاری بوونی هەس، لەم لایەنەوە شاعیری ناودار و بەناوبانگی کورد ئەحمەدی خانی شوێنەوارێکی ئەدەبی بەهادار و پڕ بە نرخی بەجێ هێشتووە (١/٤٢٠)، لێ کوردی کوردستانی تورکیا لەئێستادا وایان پێ باشتر بەرهەمە ئەدەبییەکانیان بە شێوەزاری کرمانجی و زازایی بنڤیسن (١/٤).

بەش بەحاڵی کوردی عێراقیش، ئەوان ئاسەوارە ئەدەبییەکانیان بەشێوەزاری سۆرانی- کرمانجی خواروو، دەنووسن ئەم شێوەزارە لەعێراق نەخوازە لە بیستەکانی سەدەی ڕابوردووەوە و هەر لە ڕۆژگاری حکوومەتی شێخ مەحموودی حەفیدەوە، بۆتە زمانی ئەدەبی کوردی و زیاتریش دوای دانپێنان بە مافی نەتەوەیی گەلی کورد لە عێراق لەساڵی ١٩٧٠ و (دامەزراندنی ناوچەی ئۆتۆنۆمی لە کوردستانی عێراق) پەرەی سەند، بەتایبەتیش کاتێك زمانی کوردی بووە زمانی فێرکردن و خوێندن و پتر لە (٩٠) کتێبی قوتابخانە بەم شێوەزارە دانرا، سەرەڕای ئەوەش ئەدیب و ڕۆشنبیرانی کورد لە چوارچێوەی یەکێتییەکەیاندا لە هەولێر بەرهەم و دانراوەکانیان بە شێوەزاری سۆرانی (کرمانجی خواروو) بڵاو دەکەنەوە، هەرچەند ئاخێورانی ئەم شێوەزارە بە کەمایەتییەکی کوردی دەژمێردرێ لە چاو زۆرینەی کورد بە شێوەزاری کرمانجی سەروو داخێون تابێتە زمانی یەکگرتووی ئەدەبی کەزۆرینەی کورد لە زۆربەی ناوچەکانی کوردستانی گەورە پێی دەنووسن.

هەرچەندە ئێمە لە بارەی ئەدەبی کلاسیکی کوردییەوە بەر لە ئیسلام، شتێك نازانین، بەڵام بێگومان کوردیش وەك گەل و نەتەوەکانی دیکەی جیهان، خاوەنی فۆلکلۆر و هونەری میللی و

PDF 4 KURD

مۆسـیقا و ئەفسـانە نەتەوەییـەکانی خۆیـانن، لەوانـە ئەفسـانەی زوحـاکی خوێنمـژمان پێگەیشتووە. زوحاك- (یان سەهاك= وەرگێڕ) پادشایەکی ئێرانی بـووە، ئەفسـانەکە دەڵێـت: پادشا ئـالوودەی نەخۆشـییەکی سـەیر دەبێـت، گۆیـا بـە سـەر هـەر شـانێکییەوە، مارێـك دەردەچێت، حەکیمەکان لەقەرەیاندا نابێت شیفای بـۆ بدۆزنـەوە، جـا، شـەیتان دەچـێتە ژێـر کلێشەی و بەگوێیدا دەچرپێنێ رۆژانـە هـەتوانێك- مەرهـەم= وەرگێـڕ- لەمێشـکی دوو لاو بەکاربێنێ بۆئەوەی ببێت بەخۆراکی هەر یەك لەو دوو مـارە، تـا ئازارەکـانی هێـور ببنـەوە. پادشای ستەمکاریش فەرمان دەدا رۆژانە دوو لاو بۆ ئەم ئامانجـەی بکرێنـە قوربـانی. بـەڵام جەللاد بەزەیی بەیەکێك لەو دوو لاوە دەهات و بەنهێنی بـەرەڵڵای دەکـرد و لـە جیـاتی ئـەو مێشکی مەڕێکی بەکار دەبرد، ئیدی ئەوانەی نەجاتیان دەبوو، هەڵدەهاتن و پـەنایان دەبـردە بەر ئەو چیا دووره دەستانەی کەس نەیدەتوانی پێیان بگات، لەوێش ژمارەیان زیادی کـرد تـا گەلێکی گەورەیان پێکهێنا و ناوی گەلی کورد[١٠] بوو کە بە سەرۆکایەتی کاوەی ئاسنگەر لـە دژی زوحاك راپەڕی و کوشتی و بەو جۆرە گەلی کورد رزگاری بوو کە ئیمڕۆ ژیانی کشـتوکاڵی و ئاژەڵداری بەسەردەبات و بە نەبەردی و ئازایەتی ناسراوە وعاشقی جوانی و چیا و شاخ و باخ و رەنگی ئاڵ و واڵا و سـەوزییە. ئـەم ئەفسـانەیە وەك ئەفسـانە دێرینـەکانی دیکـەی دنیـا، یەکێکە لە ئەفسانەکانی ئەفراندن گەلان لەدێر زەومانەوە زانیویانە و بەرجەسـتە لـە شـانازی نەتەوەیی بەپێناسەی گەلی کورد و گرنگی و رۆڵ و فامی قـووڵی لـە هەمبـەر ژیـان و بـەها بەرزەکانی چاکە و کرداری چاك دەکات، ئەمەش بە روونی لەو پەندە میللییە کوردییانە بەدەر دەکەوێ کەمانای قووڵیان پێداگرتنە لە سەر کـار و کۆشـش و هانـدانی خـەڵکی بـەرەو ئـەم ئاراستەیە (١/٥).

ئەدەبی فۆلکلۆری گەلی کورد، جۆرێکی تری شیعری میللی بە خۆوەی بینی، پێی دەڵـێن (بەیت)، زۆربەی ئەم (بەیتە) وەك ئەودوای ئەدەبی میللی کورد، دانەرەکەی نەناسراوە. لەگەڵ ئەوەی ژیانی کورد پڕە لە رووداو و دیرۆکی گەورە و گران لە (کوردستان)ی نیشتمانی رەسەنی خۆیان، وەلێ کورد نەهاتوون ئەو رووداو و دیرۆکانە تۆماربکەن، ئاسەوارە ئەدەبییەکانیشـیان

١٠- گێڕانەوەی ئەم ئەفسانەیە هەڵەی تێکەوتووە، چوونکە پێش زوحاکیش کورد هەر میللەت بووە، بەڵام لێرە وا پیشان دراوە وەك پەرچە کردارێك دژی زوحاك یەکیان گرتووەتەوە و میللەتی کوردیان پێکهێناوە.(وەرگێر و پێداچۆرەوە)

پشتگوێ خستووە و هیچ کامێکیان پێمان نەگەیشتووە، ئەگەرچی ئەدیب و نووسەرانی کورد پاشماوەی ئەدەبی زیندووی خۆیان بە چەند زمانێکی تر- غەیری زمانە کوردییەکەیان- بۆ بەجێ هێشتووین، بە شێوەیەکی وا ئەوانە بەو زمانانە داخێون، ئەم ئەدیب و نووسەرە کوردانەیان بەرۆڵەی خۆیان (نەتەوەکانی خۆیان) داناون و وایان هەژماردوون تێکەڵاوی نەتەوەکانیان بوونە، من پێم وایە هیچ مافێکمان نییە سەرزەنشتیان بکەین، چونکە بە کەمزانینی زمانە نەتەوەییەکە لەلایەن زانایان و ئەدیبانی کوردەوەو گرنگی نەدانیان بەکلتوور و ئەدەبە رەسەنەکەیان وایانکردووە ئەو مێژووناس و زانایانەی مافیان بەخۆیان داوە هەقیقەتەکان تۆمار بکەن لە تێگەیشتنی هەقیقەتی رەچەڵەکی ئەو رۆشنفکرە کوردانە گومڕابن. لەبەر ئەوە پێویستە لێبورەییمان هەبێت بەرامبەر ئەوانەی لە کوردبوونی ئەو زانایانە گومانیان کردووە. بەنموونە: مەلیك تاجولمولوك ئەبو سەعید بووری کەیەکێك بوو لە پادشاهانی ئەیوبیە لەساڵی ٥٧٩ك-١١٨٣ز کۆچی دوایی کردووە. ئیبن موستەوفی ئەربیلی لە ساڵی ٦٣٧ك-١٢٣٩ز کۆچی دوایی کردووە. ئیبن خەلەکان ساڵی مردنی ٦٨١ك-١٢٨٢ز. سەیفولدین ئەبوبەکر ئەیووبی ساڵێ مردنی ٧٢٧ك-١٣٢٧ز. ئەبوفیدا ئەیوبی ساڵی مردنی ٧٣٢ك-١٣٣٢ز. مەولانا ئیدریس بدلیسی ساڵی مردنی ٩٢٦ك-١٥١٩ز. موفتی پەهقەلەین ئەبو مەسعوود عیمادی ساڵی مردنی ٩٨٢ك-١٥٧٤ز. ماه شەرەفخان- مەستوورە کوردستانی- ئەردەڵانی ساڵی مردنی ١٢٦٣ك-١٨٤٧ز. عایشە تەیموری ساڵی مردنی ١٣٢٠ك-١٩٠٢ز (٣٣٣/١). مەحموود تەیمور چیرۆکنووس و زانای فۆکلۆری میسر و نووسەری تورکیا دکتۆر عەبدوڵلا جەودەت و زۆری تر لەوانەی بەرهەمەکانیان بەغەیری زمانی کوردی نووسیوە[11]

لەلێکۆڵینەوەی توێژەرەوانی کورد وا دەردەکەوێت، شیعر یەکەمین تۆمارکراوی کوردی بووە کە لەسەدەی چوارەمی کۆچی بەرامبەر بەسەدەی دەیەمی زایینی- دەستیپێکردووە. شاعیری سۆفینیزم بابا تاهیری هەمەدانی (٤٠١ك-١٠١١ز) یەکەمین شاعیری کورد بوو شیعرە غەزەلی و لاهووتییەکانی بەشێوەزاری گۆران و لەشێوەی ٦٢ چوارینە شیعر نووسراون،

١١- لەم لایەنەوە گەلێك کەڵە ئەدیب و نووسەری بەرەچەڵەك کورد هەڵکەوتوون، وەك شاعیری گەورەی میسر ئەحمەد شەوقی و قاسم ئەمین، هونەرمەند، مەحمود ملێحی..هتد. وەك رۆماننوسی گەورەی تورکیا یەشار کەمال و سەلیم بەرەکات و عەلی ئەشرەفی دەروێشیان و زۆری تریش.(وەرگێڕ)

PDF 4 KURD

زۆربەیان تایبەتمەندی ئەندێشەی بەرز و جوانی ئیلهام و گڕی سۆز و هەستناسکییان پێوەهەن، بەڵام فەلسەفەی بابا تاهیر لەرووی رۆح و ژیانەوە بەتەواوی لەگەڵ فەلسەفەکەی عومەر خەیام، جیاوازە (١/٣٣٤). (عەلی تەرمۆکی)یش دووەمین ئەدیبە مێژووی ئەدەبی کوردی ناوی بەنەمری پاراستووە، ئەم زانا کوردەش کە لەسەدەی چوارەمی کۆچی ژیاوە، یەکەمین کتێبی لەبارەی دەستووری سەرف و رێزمانی کوردی ئێستاوە داناوە، بەڵام کتێبەکە پێمان نەگەیشتووە، بەڵکو تەنها ئەنسکلۆبیدیای ئیسلامی ناوی بردووە، سەرەڕای چەند چامە شیعرێکی بەزمانی کوردی، لەساڵی ١٩٣٧ وەرگێڕدراونەتە سەر زمانی فەرەنسی و لەپاریس بڵاوکراونەتەوە.

توێژەر و مێژوناسی ناسراوی کورد محەمەد ئەمین زەکی، ناوی (٥٠) ئەدیب و زانای ناوداری کوردی ژماردووە، بەرهەمەکانیان بەزمانی کوردی دایك لەسەرانسەری کوردستان لەسەدەی دەیەمی زاینییەوە تا ناوەڕاستی سەدەی بیستەم بەجێ هێشتوون، لەسەرووی هەموویانەوە: مەلای جزیری و ئەحمەدی خانی و نالی و حاجی قادری کۆیی و مەولەوی و شێخ رەزای تاڵەبانی و جەمیل سدقی زەهاوی و ...هتد (١/٣٥٠). تەنها لەشاری سلێمانیش و تا پەنجاکانی سەدەی بیستەم (٨٧) شاعیر و ئەدیب و زانای کورد هەڵکەوتوون و بەرهەمەکانیان بەزمانی کوردی داناوە (٦/٢٩٦).

چاکەی پێشکەوتنی رۆشنبیری کوردی لەتورکیا، دەگەڕێتەوە بۆ سەر دەستی بنەماڵەی پێشووی بەدرخانیەکان، ئەوەبوو مەدحەت بەدرخان پاشا. یەکەمین رۆژنامەی کوردی (کوردستان)ی دەرکرد، عەبدولرەزاق بەدرخانیش یەکەمین قوتابخانەی کوردی لە (خوی) لەساڵی ١٩١٣ دامەزراند و جەلادەت بەدرخانیش یەکەمین کتێبی بۆ ئەلفبای کوردی دانا (٥٥/٣٨).

ئەگەرچی، ئەدەبی کوردی توانی بازنە ناوچەییەکانی ببەزێنێ بەرەو پانتاییە بەرینەکانی جیهان، ئەویش کاتێك ئەدیبی فەرەنسی رۆجێە لیسکۆ لەساڵی ١٩٤٢ هەڵسا بەوەرگێڕانی شاکارە بەناوبانگەکەی ئەحمەدی خانی (داستانی مەم و زین) کەوا بەچیرۆکە شیعرێکی دانسقە و جوان و رەوانو سەرنجڕاکێش و ناسك و پڕ سۆزی گەرم دادەنرێ، بۆسەر زمانی فەرەنسی، هەروا (بەدەوی ئەلجەبەل)یش شاعیری لوبنانی لە شانۆگەرییەکی شیعری تەڕ و جوان و دڵڕفێن هەمان داستانی وەرگێڕاوەتە سەر زمانی عەرەبی، بەڵام چەندین نموونەی شیعری لە ئەدەبی کوردی لە سەرەتای سەدەی بیستەمەوە، وەرگێڕدرابوونە سەر زمانەکانی: ئینگلیزی و

ئەڵەمانی و فەرەنسەیی بەتایبەت شیعرەکانی شاعیری ناسراوی کورد مەلای جزیـری (٨/٧).
لەورا، بڵاوبوونەوەی ڕۆژنامەگەری کـوردی لـەدوای کوودەتـای عوسمـانی لەسـاڵی ١٩٠٨[١٢]
فاکتەرێکی گرنگ بوو بۆ بڵاوکردنەوەی نموونەکانی ئەدەبی کوردی. دەبینی تـەنها لـە شـاری
(ئەستانە) (٥) ڕۆژنامـەی ڕۆژانە بە هەردوو زمانی کـوردی و تـورکی دەردەچـوون و چـەندین
ڕۆژنامەی کوردی- فارسیش لە ئێران و هەروا لە بەغداش چەند ڕۆژنامەیەك بە هەردوو زمانی
کوردی و عەرەبی لە دەستپێکی سەدەی بیستەمەوە، دەردەچـوون، هـەر لـە شـاری بەغـداش
ڕۆژنامەی (هدیە کوردستان- دیاری کوردستان) بە هەرسێ زمانی عەرەبی و کوردی و تورکی
لە ساڵی ١٩٢٥ دەردەچوو (٣٥٣/١).

وێرای فرەیی و بڵاوبوونەوەی ڕۆژنامـەی کـوردی لـە دەوڵـەتی عوسمـانی و پاشـانیش لـە کۆماری تورکیا لە ساڵانی هەوەڵیدا، بەڵام لە ناو کوردی تورکیادا ئـەدیب و شـاعیری گـەورە هەڵنەکەوتن. هۆکاری ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەو ستەم و زۆرداریـیـەی ڕژێمـەکانی تورکیـا- لەوەتی دەوڵەتی تورکیا دامەزراوە- لە دژی کورد و کلتـوور و ڕۆشـنبیری کـورد لـە تورکیـا پیادەی دەکەن. بە نموونە سەرباری قەدەغەکردنی ئاخاوتن و نووسین بەزمانی کوردی لە تورکیا لە ساڵی (١٩٢٦)ەوە، لێ ئەو بەرنامە گۆرانییـە فۆلکلۆرییـەی بـەناو: "چـەند ئاوازێـك لـە وڵاتەکەمەوە" کە رادیۆکانی تورکیا بڵاوی دەکەنـەوە، تـەنها گـۆرانی و سـترانی فۆلکلـۆری تورکی لەو پارێزگایانـەوە پێشـکەش دەکـردن کـە زۆرینـەی دانیشـتوانەکەیان کـوردن، بـەم هەوڵەشیان پەردەیەکی تاریکیا بە سەر فۆلکلۆری کوردیشدا دەدا لە تورکیا لـە بـری ئـەوەی هانی پەرەسەندنی ئەم کلتووورە بدەن. بەڵام سەرەڕای ئەوەش لاوانی ڕۆشنبیری کورد لە ساڵانی شەستەوە دەسـتیان کـرد بـە بڵاوکردنـەوەی شـیعری کـودی لـە ڕۆژنامـە پێشـکەوتووخوازە کوردییەکانـدا، نووسـەری کـوردی پێشـکەوتووخوازیش (موزەفـەر ئەردۆسـت) خانـەی بڵاوکردنەوەی چەپی دامەزراند و بە هاوکاری و هەماهەنگی لەگەڵ خانەی (کۆمەڵە) چـەندین کتێب و دانراوی کوردی لە چاپدا، وەك: فەرهەنگی کوردی- تورکی و ڕۆمانی (شـەڤارەش) و داستانی (مەم و زین) بە زمانی کوردی و بەپیتی لاتینی. ئەو نووسەر و ئەدیبە هاوچەرخانەی بە زمانی کوردی لەم وڵاتە دەنووسن، وەك: مووسا عەنتەر و محەمەد ئەمین بوز ئەرسـەلان و

١٢- پێش کودەتای ئیتحاد و تەرەقی ١٩٠٨ ڕۆژنامەی کوردستان لە ساڵی ١٨٩٨ بە زمانی کوردی لە قاهیرە دەرچوو.٠(وەرگێڕ و پێداچۆرەوە)

PDF 4 KURD

موزەفەر ئەردۆست و حەسەن حوسنی دیمیراڵ و ئومید زیلەلی و هەردوو ڕۆمـاننووس: یەشـار کەماڵی لەمێژینە پاڵێوراو بۆ وەرگرتنی پاداشتی نۆبڵ لە ئاداب و محەمەد ئوزون و هەر یـەك لەم ئەدیبە گەنجانە: حسێن ئالمالی و لەیلا زانا و سۆزان سامانچی و جەمیلە چاکار و عـەلی مەناز و راغیب زراقولو و یەشار قایا و جەمیل باقی، سەرەڕای ئەم شاعیرانە: حەسەن ییلـدیز و عەونی ئوزدەمیر و محەمەد چـەتین و ئەحمـەد عـارف و غونچـای غونکـور و جگـەرخوێن و نووسەری سینەماکار یەلماز گۆنای، لە ریزی پێشەوەی ئەو رۆشنبیرانەوەن کە بە لێکۆڵینەوە و توێژینەوە ورد و بڵاوکراوەکانیان ژیانی کورد و ئێش و ئازار و غـەم و خواسـتەکانی ئایـندە و خەباتی نەتەوەیی کوردیان بەرجەستە کردووە لە تورکیا لە هەموو روویەکەوە، جگـە لـەوەش چەندین هونەرمەندی کوردی وەك: شڤان پەروەر و بەدری ئەیالی و حەسـەن حوسـنی و عـارف ساغ و ...هتد گۆرانی فۆکلۆری کوردییان لە ئاهەنگە تایبەت و گشتییەکان گوتـووە، وێـرای ئەوەی بەرپرسانی تورك ئەمەیان لێ قەدەغەکردووە. بەنموونە: بەرپرسانی ئاسایشی تـورك لـە دیاربەکر گۆرانیبێژی میللی کورد (بەدری ئایالی)یان بـانگ کـرد و لێکۆڵینـەوەیان لەگەڵـدا کرد، چونکە چەند گۆرانییەکی بە کوردی لەو ئاهەنگە ئێوارە خوانەی لە سەر شەرەفی (ئەردال ئینۆنۆ)ی سەرۆکی حیزبی دیموکراتی سوشیالیستی میللی بە بۆنەی سەردانەکەیەوە بۆ ناوچەی باشووری رۆژهەڵاتی ئەنادۆڵ لە یەکێك لە میوانخانە گەشتیارییەکانی شاری دیاربـەکر لـە ٩ی مایسی ساڵی ١٩٩٠ سازدرا، پێشکەش کرد و گۆرانییەکان بەوپەڕی خۆشـی و بەگەرمییـەوە لەلایەن ئامادەبووانەوە پێشوازی لێکرا (٢٢/٨).

داواکاری گشتی کۆماری دادگاکانی ئاسایشی دەوڵەتیش لەئەنکەرە، مانگێك دوای ئەوە، لێکۆڵینەوەی لەگەڵ نوێنەری ویلایەتی ئیجل (ئیستمیحان تالای) بەرەگەز کورد کرد کە دواجا پۆستی وەزیری رۆشنبیری لەحکوومەتە ئیئتیلافییەکەی ئەجەوید وەرگرت چـونکە بانگەشـەی کردبوو بۆ ئەوەی ئازادیی پەخشکردنی رادیۆیی بە زمـانی کـوردی لـە رادیۆکـانی تورکیـاوە فەراهەم بێت (١٩/٩). نەك هەر ئەوە بگـرە دام و دەزگـا ئاسایشـییەکانی رژێمـی تورکیـا، هەموو ئەو کتێب و بڵاوکراوە کوردییانەیان یەکسەر دوای دەرچوونیان لە بازاڕ و کتێبخانەکان کۆدەکردەوە، بۆیە کوردیش، بەتایبەت رۆشنبیرەکان ناچار دەبوون خۆیـان دەسـتاو دەسـت بـە سەر هاوڕێ و خوێنەر و ناسراوەکانیاندا بڵاویان بکەنەوە. هەر لە سـەر زێـدەڕۆیی بەرپرسـانی تورکیش بۆ کپکردنی دەنگی کورد لە تورکیا، وەزارەتی ناوخۆ هەردوو گۆڤاری (بـەرەو سـاڵی ٢٠٠٠)ی هەفتانە و رۆژنامەی (هەقیقەت)ی میللی رۆژانەی داخست و بۆ یەکجاری قەدەغەی

PDF 4 KURD

کرد دەستا و دەست بکرێن و بڵاوببنەوە. ئەم بڕیارەش لە سەر داوای والی پارێزگای ناوچەی حوکمی عورفی لە ٢٨ی حوزەیرانی ساڵی ١٩٩٠ دەرچوو و بڕیاری داخستنەکە بە هەریەك لە محەمەد سەبونچی خاوەن ئیمتیازی گۆڤاری (بەرەو ساڵی ٢٠٠٠) و (عیسمەت ئاتەش)ی خاوەن ئیمتیازی ڕۆژنامەی (هەقیقەت)ی میللی ڕاگەیەنرا. وەزارەتی ناوخۆ هۆکاری داخستنی هەریەك لەو دوو گۆڤار و ڕۆژنامەیەی گەڕاندەوە بۆ ئەوەی گۆیا: بە بڵاوکردنەوەی هەواڵە چەواشەکاری و نادروستەکانیان لەبارەی ئەشکەنجەدان و چەوساندنەوە و ڕاگواستنی دانیشتوانی ناوچە کوردنشینەکان و هاندانیان بەرەو یاخیبوون و بەرخودان لە دژی هێزەکانی حکومەت و ئاسایش، لەو ناوچەیە کەشێکی ناسەقامگیرییان دروست کردووە، ئەمەش دەبێتە هۆی تێکچوونی باری گشتی و وادەکات هێزەکانی ئاسایش لە ناوچەی باشووری ڕۆژهەڵات نەتوانن بەرێك و پێکی ئەرکەکانیان بەجێ بگەیەنن. بەڵام سەبەبکاری ڕاستەقینە لە پشتەوەی داخستنی ئەو دوو بڵاوکراوەیە، بەتایبەت گۆڤاری (بەرەو ساڵی ٢٠٠٠) ئەوەبوو: سەرنووسەرەکەی نووسەرێکی کوردی چەپی ناسراوە، کە ئەویش بەڕێز (دوغۆبیرنجیك)ە و گۆیا بە ڕێگەی دۆزینەوەی ئەو دیکۆمێنتە کە مستەفا کەمال ئەتاتۆرك دوای دامەزراندنی تورکیای تازە ئیجاد بەڵێنی دابوو مافی ئۆتۆنۆمی بە کورد بدات، کێشەی کورد لەتورکیا دەهورووژێنێ، سەرەڕای ئەوەش چووە لێکۆڵینەوەیەکی ڕۆژنامەوانی فراوانی لەگەڵ عەبدوڵڵا ئۆجالان سەرۆکی پارتی کرێکارانی کوردستان ئەنجامداوەو کاتی خۆی ئەو دیدارە ڕۆژنامەوانییە فەرتەنەیەکی گەورەی لەناوەندە ڕۆژنامەنووسی و سیاسییەکانی تورکیا، نایەوە.

سەرۆکی کۆمەڵەی ڕۆژنامەنووسانی تورك ئۆرهان ئاریچ، بەرامبەر بە بڕیاری ژمارە (٤٢٤)ی (٨)ی حوزەیرانی ساڵی ١٩٩٠ نارەزایی دەربڕی کەمافی بەوەزارەتی ناوخۆ داوە- لە سەر داوای پارێزگاری ناوچەی حوکمی عورفی- ڕۆژنامەکان دابخات بە بیانووی بڵاوکردنەوەی یان ناراستگۆیی هەواڵ و دوور لە ڕاستی و گەورەکردنی هەواڵ و ڕووداوەکان و گوتی: ئەم بڕیارە زەبرێکی گورچکبڕە لە هەمبەر ئازادی ڕۆژنامەنووسی لە تورکیا و کۆتکردنی ئازادی رادەربڕینی گەلی تورکیاشە (١/١١). لە هەمان کات، ئوکتا ئاکشی سەرۆکی ئەنجومەنی ڕۆژنامەگەری ڕەخنەی لەبێدەنگی حیزبە سیاسییەکان لە سەر دەرچوونی بڕیارەکە لە لایەن حکومەتەوە گرت و گوتی: "کاتێك ئەو حیزبانە بە ڕێگەی ڕۆژنامەگەریی ئازادەوە پێویستیان بە بەرگریکردن لە خۆ هەبێت، ئەوە کاتی بەسەرچووە" (١/١٢). بەڕێز ئاکشی سەروتارێکیشی لە ڕۆژنامەی حورییەت، بەو سیفەتەی سەرنووسەری ڕۆژنامەکەیە،

PDF 4 KURD

بڵاوکردەوە، تیادا گوتی: "ئەو کەسانەی دەپرسن چۆن دەکرێ سیستمی دیکتاتۆری لەوڵاتێك بەرپابێت، پێیان دەڵێین لێرە و لەوێ بۆ ئەوە مەگەڕێن، چونکە وڵاتەکەمان بە هەنگاوی خێرا بەرەو ئەو ئاقارە دەڕوات. کە دەشپرسن چۆن؟! دەڵێین: ئەگەر کەسێکی سیاسی وەکو وەزیری ناوخۆ چاپخانەکان دابخات و دەرچوونی رۆژنامە و گۆڤارەکان هەڵبوەشێنێتەوە، مەگەر کەسێك دەتوانێ نەهێڵێ سیستمێکی دیکتاتۆری لەم وڵاتە بەرپابێت؟! بیروبۆچوونی گۆڤاری (بەرەو ساڵی ٢٠٠٠) و دیدی سەبارەت بە کێشە گشتییەکان هەرچۆنێك بن، بۆچوونی رۆژنامەی هەقیقەتی میللیش هەرچۆنێك بێت، ئەوا داخستنی هەردووکیان نموونەیەکە بۆ ئەم ئاراستە کەڵەگایەتییە (دیکتاتۆرییە) لە تورکیا. دەڵێین پارێزگاری ناوچەی حوکمی عورفی خۆی لەو کارە بەرپرسیارە. یانی پارێزگار دەیەوێ بێژێ: یان ئەوەتە بە ئارەزووی ئێمە بنووسن و ستایشی کار و سەرکەوتنەکانمان لە ناوچەی باشووری رۆژهەڵاتی تورکیا بکەن، یانیش ئەوەتە کڕ و بێدەنگ و بە سەرکوتکردن و لەناوبردن رازی بن (١٩/١٣).

هەرچەندە، حکومەتی تورکیا لە ساڵی ١٩٩١ دانی نا بە مافی قسەکردن بە زمانی کوردی و پیادەکردنی چالاکی فۆکلۆری، بەڵام ئەم مافە مەسەلەی بڵاوکردنەوە و راگەیاندنی نەدەگرتەوە، لەبەرئەوە دەبینین دەزگاکانی ئاسایشی رژێمی تورکیا لە ٢٨ی ئەیلولی ساڵی ١٩٩١ دەرهێنەری سینەماکاری کورد (سلێمان تورگۆت) کە مانگێك بوو سەرقاڵی دەرهێنانی فیلمی (دوو ئەڤینداره کوردەکە) بوو دەستگیر کرد، بە بیانووی لێکۆڵینەوە.. رەشنووسی فیلمەکە و وێنەگیراوەکانیشی هەمووی دەستیان بە سەرداگیرا. کەچی دواجار پۆلیسی تورکیا بێئاگایی خۆی لە بارەی مەسەلەی گرتنەکەوە دەربڕی، دەرهێنەری کوردی بەستەزمانیش چووە ناو لیستی ونبووەکانەوە و فیلمەکەشی شوێن بزر بوو و هەردوو ئەویندارى کوردیش هەتا نهۆ چاوەڕوانی رۆڵ بینین لە فیلمی ناوبراودا.

لەساڵی ١٩٩٢ بەدواوە، گۆڤاری (رۆژی وڵات) و ئەنجا (وڵات) و پاشان (ئۆزگور گویندم) دەرچوون، بەڵام وەزارەتی ناوخۆ بە تۆمەتی جوداخوازی هەمووی داخستن. دوای ئەوە خانەی بڵاوکردنەوەی (دنك) رۆژنامەی (ئۆزگور باقیش)ی دەرکرد، ئەمیشیان بە دەردی ئەوانیتر داخرا، دواجاریش (ئۆزگور پولتیکا) لە ئەستەموول و بەرلین لەگەڵ پاشکۆی (هیوا)ی ئەدەبی دەرچوو و ئێستاش بەردەوامە و بەرهەمی ئەدیب و شاعیران لێکۆڵینەوەی ئەدەبی و سیاسی رۆژانە بە هەردوو زمانی کوردی و تورکی بڵاودەکاتەوە، بێجگە لەمە گۆڤارێکی دیکەش بە ناوی (سەر بە خۆییبوون) بە زمانی کوردی دەردەچێت.

PDF 4 KURD

باسی دووەم

دوارۆژی دیموکراتی لەتورکیا

شۆڕشی چاکسازی کەمالیزمی کە لەساڵی (١٩٢٨)ەوە دەستیپێکرد، زیاتر شۆڕشێکی رۆشنبیری بوو نەك شۆڕشێکی کۆمەڵایەتی بنەڕەتی، چونکە ئەو ریفۆرمە گشتگیرییەی (کەمال ئەتاتۆرك) هێنایە کایەوە، وایکرد بە درێژای نیو سەدەی رابوردوو تورکیا بکات بە وڵاتێك بە دوای رواڵەتدا نەك چەشنە ئەوروپاییەکە هەڵپە بکات، چونکە ئەو ریفۆرمە لە دەرەنجامی پەرەسەندنێکی سروشتییەوە نەهات، بەڵکو بە رێگەی هێز و لە سەرەوە سەپێنرا. ئەتاتۆرك بەڵێنی دا لەو رابوردووە عوسمانییە دابڕێ کەنزیکەی (٦) سەدە درێژەی کێشا، بۆ ئەوەی بێتە رێزی جیهانی نوێوە و تورکیا لە داب و نەریتی ئیسلامی ریشەکێش بکات و خەلافەت هەڵبووەشێنێتەوە فێس بۆ شەپقەی رۆژئاوایی بگۆڕێ و ئەنکەرەی گەوری دێ بکاتە پایتەختی تورکیا و دەزگای ئەرتەشی تورکی کردە سانسۆر و ئەمیندار بە سەر جێبەجێکردنی باشی ئەم چاکسازییانە کە توانی چەندەها جار هاوسەنگی بگێڕێتەوە بۆ کۆمەڵگەی تورکی و لە سەر رێچکەی کەمال ئەتاتۆرك بەرەو پێشەوە هەنگاو هەڵێنێت. بەڵام ئەو بۆشاییە گەورەیەی شۆڕشی رۆشنبیری کەمالیزم، لە نێوان بژاردەی رۆشنبیری خاوەن بیروڕای عیلمانی و نێوان جەماوەری لکێنراو بە چەمك و بەهاکانی ئیسلامییەوە کردییەوە، لە میانەی (٨٠) ساڵی رابوردوو، ئەمەندە فراوان بۆوە بە رادەیەك بووە جۆرێك لەجیابوونەوەی زەقی نێوان هەردوو لایان، تەنانەت جووتیارەکان، ئەو چەپە تورکانەی کە زۆربەیان لە چینی رۆشنبیر و خوێندکاری زانکۆ بوون، یان دەیانکوشتن یاخود دەیاندانە دەست دەسەڵاتدارانی رژێمی تورکیاوە، گۆیا ئەمانە بە وتەی ناوەندە راستڕەو و رەسمییەکان کافرن و بڕوایان بە ئایینی ئیسلام نییە، ئەگەرچی ئەو خەباتگێڕانە لە پێناو خودی چینی رەش و رووتی جوتیار و رەنجدەران تێدەکۆشان، بەڵکو گیانیشیان دەکردە قوربانی لە پێناو رزگارکردنیان لە کۆیلایەتی و دەرەبەگ و چەوساندنەوەی سوودخۆران و سەرمایەدار و زوڵم و زۆرداری حکوومەتە کۆنەپەرستە راستڕەوەکان.

تورکیای ئەمڕۆ، بە دوای پێناسە ونبووەکەی خۆیدا دەگەڕێت، پاش ئەوەی بە هەڵوەشاندنەوەی خیلافەت و دوورکەوتنەوەی لە هزری یەکێتی ئیسلامی، رۆحە عوسمانییەکەی

PDF 4 KURD

بەلاوە نا.. بۆ گەیشتنیشی بە کاروانی ئەورووپای پێشکەوتوو ئەتاتورکیزم ئاواتەکانی بۆ وەدی نەهێنا، لێرەشدا ململانێی ئێستای سەر گۆڕەپانی تورکیا لە بازنەی چەند کێشەیەکی سەرەکی دەخولێنەوە، ئەوانیش بریتین لە:

یەکەم: ململانێی ئایینی– عیلمانی:

لە دەستپێکی هاوینی ساڵی ١٩٢٠ (ساڵی دووەمی جەنگ لە دژی داگیرکەران)، مستەفا کەمال دەستی بە لێتوێژینەوەیەکی قووڵ و چڕ و پڕکرد لە بارەی ئایینی ئیسلام و چەندین سەردانیشی بۆ لادێی تورکیا بە ئەنجام گەیاند، فرە کەڕەت رووی دەکردە بەجێگەیاندنی فەرزی نوێژی هەینی و دەچووە سەر مینبەر و بە شێوەی زارەکی بۆ کۆمەڵی ئامادەبووان لە میانەی وتارەکانیدا باسی لەمەڕ گرنگترین ئەو چاکسازییە ئایینیانە دەکرد کە پێویستە لە پاش کۆتایی هاتنی شەڕ جێبەجێ بکرێن. ئەوی ڕاستیش بێت دوای سەرکەوتنی گەورەی مستەفا کەمال لە مانگی ئابی ساڵی ١٩٢١ بە سەر یۆنانییەکاندا، ئەنجومەنی نیشتمانی گەورەی تورکیا نازناوی (غەزاگێڕی سەرکەوتوو لە شەڕی پیرۆز)ی پێ بەخشیو (١٠/١١) کردی بە (ئەتاتورك) واتە: باوکی تورك و رابەری نەمر لەگەڵ ژیان.

ئەگەرچی مستەفا کەمال بۆ کۆنگرەی ئیسلامی گشتی لە شوباتی ساڵی ١٩٢١ لە شاری (قۆنیە) و رازی بوو، لە سەر ئەو سرووده نیشتمانییە تورکییەش کە (محەمەد عاکف)ی شاعیری ناسراو بە بۆچوونی ئیسلامی دایناوو هەروەها ئەنجومەنی نیشتمانی تورکیا لە ساڵی یەکەمیدا بڕیاری حەرامکردنی مەی و قوماری دا و یەکەمین کابینەی حکوومەتی مستەفا کەمال وەزیرێکی شەریعە و لێژنەیەکی شەریعەتی لەخۆگرتبوو بۆ بەدواداچوونی هەموو یاساکانی تورکیا بۆ جەخت کردن لەسەر لە گونجانیان لەگەڵ شەریعەتی ئایینی ئیسلام و ئایینی ئیسلامیشی بە ئایینی رەسمی دەوڵەت ناساند، بەڵام لە هەڵوەشاندنەوەی خیلافەت سڵی نەکردەوە، هەرچەندە لێژنەی شەریعەت بە توندی بەرهەڵستی لەو کارەی کرد، دیسا خانەقا و تەکیە و کۆلێژە ئایینییەکانی داخست و بانگی نوێژەکانی لە عەرەبییەوە گۆڕی بۆ تورکی و فەرمانیدا قورئانی پیرۆزیان گۆڕییە سەر زمانی تورکی و رۆژی یەکشەممەکانیشیان لە بری رۆژانی هەینی کردە پشووی رەسمی دەوڵەت و مزگەوتی (سانتاسۆفیا= ئایەسۆفیا)شی کردە مۆزەخانە و دانی نا بەزەواجی مەدەنی و بەوەش موسلمان سەرپشك بێت ئایینی خۆی بەو ئایینە بگۆڕێت ئارەزووی دەکات.. سەرباری هەموو ئەم کارانەشی لە ساڵی ١٩٣٧ بە

PDF 4 KURD

ڕەسمی لە دەستووری تورکیا بڕیاری بە عیلمانییەتبوونی دەوڵەت درا وەك یەكێك لە پرەنسیپە بنەڕەتی و گەوهەرییەکانی دەوڵەتی تورکیای هاوچەرخ.

وەلێ ئێمە پێمان وایە ئەم هەنگاوانەی بۆ ئەوە نەبوو دژایەتی ئیسلام بکات، یاخود ماسۆنی بووبێت، -پێشتر لە کتێبەکەمان (فەڵەستین و زایۆنیزم لەمیدیاکانی تورکیا) دژایەتیکردنی مستەفا کەمالمان لەبەرامبەریان سەلماند- بەڵکو ئامانجی جیاکردنەوەی ئایین بوو لە دەوڵەت دوای ئەوەی سیستمی خیلافەت بووە ئامرازێك بەلای هێزە کۆلۆنیالییە ئەوروپاییەکانەوە، پیاوانی ئایینیشی لە دەسەلات دوورخستەوە لەبەرئەوەی بووبوونە ماشە بە دەستی داگیرکەری بیانییەوە، بە تایبەتی پاش ئەوەی شیخولئیسلامی دەوڵەتی عوسمانی مەحموود سەبری ئەفەندی چووە ریزی کۆمەڵەی هەوادارانی ئینگلیز و چەندین فەتوای بەکافربوونی مستەفا کەمال و بزوتنەوەکەی بڵاوکردەوە و کوشتنیشی بەرەوا لە رووی شەرعەوە زانی، چونکە رشتنی خوێنی ئەو کەسەی لەدژی سوڵتان شەڕ دەکات لە رووی شەرع و ئایینەوە حەڵاڵە، ئەمە لە کاتێکدا رووی دا مستەفا کەمال شەڕێکی سەختی لەغەزایەکی پیرۆزدا لە دژی داگیرکەران بەرپاکردبوو، نەك تەنها موسڵمانانی تورك پشتگیریيان لێدەکرد، بەڵکو هەموو موسڵمانانی رۆژهەڵاتی ناوینیش، تەنانەت موسڵمانەکانی هیندستانیش کۆمەك و یارمەتییان بۆ بزوتنەوە نیشتمانییەکەی دەنارد (١٠/١٤).

ئێمە لەو بڕوایەداین مستەفا کەمال ئەتاتورك شۆڕشگێڕێکی ئازاد و بڕوای بەدیموکراتی هەبوو و لەگەڵ خۆی و بیر و باوەڕەکانی ڕاستگۆ بووە، چونکە دەیتوانی سیستمی خیلافەت نەخوازە پاش ئەوەی هیچ دەسەلاتێکی نەما، وەك ئامرازێك بەکاربێنێ بۆ سەپاندنی دەسەلاتی تورك لە هەموو جیهانی ئیسلامیدا، بگرە دەشیتوانی پاش ئەوەی بووە پاڵەوانی رزگاریخواز و رزگارکەر و دامەزرێنەری تورکیای تازە، ناوی خۆی بە خەلیفەی موسڵمانان جاڕ بدات، بەمەش ئیمپراتۆرییەتێکی تورکیایی نوێی لە چەشنی ئیمپراتۆرییەتە پێشووەکانی رۆژهەڵاتی ناوین دادەمەزراند. بەڵام ئەتاتۆرك هەموو ئەو هەلانەی رەتکردەوە کە پاڵیان پێوە دەنا بۆ دووبارەکردنەوەی ئەزموونی ئیمپراتۆرییەتی عوسمانی، چونکە تەنها خواستی ئەوە بوو دەوڵەتێکی تورکی نوێ لە چەشنی ئەوروپی دابمەزرێنێ. لێرەشدا پرنسیپە روون و راشکاوەکەی خۆی بڵاوکردەوە: (ئاشتی لەوڵات و لەجیهان) واتە: دابین کردنی ئەو خواستە لە ناو چوارچێوەی تورکیای ئێستا. بەمەش دوو چۆلەکەی بە بەردێك پێکا، یەکەم: دوورکەوتنەوە لە هزری یەکێتی ئیسلامی، چونکە هەر نەتەوەیەکی موسلمان خەسڵەت و تایبەتمەندی خۆی

هەیە و لەوانیتر جیاوازە. دووەمیش: ئەو بیرۆکە تۆرانیزمەشی پێڕەو نەکرد کە بانگەشە بۆ کۆکردنەوەی هەموو تورك دەکات لە باکووری چینەوە تا دەریای سپی ناوین لە ژێر سەرکردایەتی تورکیای تازە دامەزراو.

کەمال ئەتاتۆرك رەخنەی زۆری لێگیراوە، وەك: پیادەکردنی سیستمی تاکە حیزبی لە وێنەی ئەڵمانیای نازی و وەرگرتنی مادەکانی ١٤١ و ١٤٢ و ١٦٣ لە مادە و برگەکانی یاسای سزاکانی ئیتالیای فاشیزمی ساڵی ١٩٣٣ کە کۆتبەندی دەخەنە سەر ئازادی رادەربڕین و دژایەتی هەموو هزرێکی پێشکەوتووخواز، بەتۆمەتی کۆمۆنیستییەوە، پاشگەزبوونەوەی لە بەڵێنی خۆی بەرامبەر بە کورد سەبارەت دانپێنانی بە مافی نەتەوەییان لە ئیرادەیەکی ئۆتۆنۆمی بۆ دەستەبەرکردنی یەکێتی نیشتمانی.

بەڵام کەمال ئەتاتۆرك بە تایبەتی پاش ئەوەی لە دژی هێزە ئەوروپییەکان وەستا و هەیبەت و رێزی تورکیای بەرزکردەوە، کەسێك ناتوانێ تۆمەتباری بکات بە بەکاربردنی پایە و دەسەڵاتی بۆ کۆکردنەوەی سامان و دەوڵەمەندبوونی شەخسی خۆی، یان وەدەستهێنانی سوود و قازانج بۆ کەس و کار و خزمەکانی یاخود بۆ بەتاڵانبردنی ماڵ و سامانی گەل و دانانیان لە بانکەکانی سویسرا لە سەر حیسابی خۆی، بۆ کڕینی دوورگەی گەشتیاری لەدەریای کاریبیدا. بەڵکو لە ماڵێکی خاکەڕاو لە گەڕەکێکی پایتەختەکەی لە (ئەنکەرە) ژیا و تاکە ئۆتۆمۆبیلێکی مارسیدسی هەبوو کە ئەدۆلف هیتلەر لە ساڵی ١٩٣٣ پێشکەشی کرد. هیتلەر هەمان جۆرە ئۆتۆمۆبیلیشی بە شا (غازی)ی یەکەم پێشکەش کردبوو، ئێستاش ئەو مارسیدیسەی ئەتاتۆرك لە مۆزەخانەی ئەتاتۆرك لە (ئەنکەرە) پارێزراوە.

هیچ گومانێك لەوەدا نییە، مستەفا کەمال، هەڵەی سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتی خۆی هەیە وەك هەموو ئەو سەرۆکانەی ویستوویانە بەتاکڕەوی دەسەڵات پیادە بکەن، بەڵام ئەو هەڵانەی لە هەمبەر خەسڵەتە کەسایەتییەکانی و جۆشی نیشتمانپەروەری و دڵسۆزی بۆ بیر و باوەڕەکانی و خۆشەویستی وڵات و نەتەوەکەی، لە ژمارە نایەن. ئەمە ئەو هەڵانەن کە گەلی تورك دەرکی پێ کردبوون و هەستی دەکرد تا چەند مەترسییان بۆ دروست کردوون و ئەمڕۆ گەیشتۆتە قەناعەتێك راستیان بکاتەوە و دەرەنجامەکانیان بۆ سەر ئایندەی خۆی و ئایندەی وڵات وەلاوەنێت.

دەستپێشخەرییەکانی ئەم رابوونە ویژدانییەش لە سەروبەندی شەڕی دووەمی جیهانی سەریان هەڵدا کاتێك دەسەڵاتی دەوڵەت و فەرمانڕەوایی بەسەر گەلەکەیەوە سووك بووەوە کەبەهەست و هوشیارییەکی بەرزەوە پەرۆشی گەڕانەوە بوو بەرەو داب و نەریتی ئیسلامی..

PDF 4 KURD

ئەوە بوو لە دەستپێکی ساڵی ١٩٤٥ تورکیا پێی دەنایە قۆناغێك لە ئازادی و بوژانەوەی سیاسی و ئایینی، کاتێك سەرۆکی تورکیا (عیسمەت ئینۆنۆ) بلاوی کردەوە پێشوازی لە فرە حیزبی دەکات، پاش ئەوەی حیزبی گەلی کۆماری تاکە حیزب بوو لە دەستپێکی دامەزراندنی کۆماری تورکیاوە تا ساڵی ١٩٥٠ جڵەوی دەسەلاتی گرتبووە دەست، بۆیە کۆمەڵێك لە ئەندامی رۆشنفکری بە بیر و بۆچوونی ئیسلامی ناو ئەو حیزبە حیزبێکی نوێ بە ناوی حیزبی دیموکراتییەوە دامەزراند، ئەم حیزبە لە بەرنامە نوێیەکەیدا رەتی کردەوە عیلمانییەت وا شرۆڤە بکرێ لە دژی ئایینە جگە لەوە وەك ئەو دوای ئازادییە سیاسییەکان دان بەئازادی ئایینیدا دەنێت وەکو مافێکی مرۆیی پیرۆز و داواشی کرد لێژنەیەك لە پسپۆر و زاناکان پێك بێت بۆ تەماشاکردنی مەسەلەی فێرکردنی ئایینی و سەرلەنوێکردنەوەی کۆلێژی خوێندنی ئایینی لە زانکۆی ئەنکەرە (١٠/١٤).

حکوومەتی ئەنکەرە لەو دەمەدا هەستی بەو تووڕەیی و بێزارییە کردبوو کە لە سنگی جەماوەردا پەنگی خواردۆتەوە، بۆیە دەستیکرد بە سازشێکی زۆر و ئەوەبوو وەزارەتی فێرکردن لە ساڵی ١٩٤٧ بڕیاری لە سەر سیاسەتێکی نوێدا بە ئامانجی خوێندنی ئایین لە دەرەوەی قوتابخانەکاندا و لە ساڵی ١٩٤٨یش بۆ یەکەمین جار لەوەتی کۆماری تورکیا دامەزرابوو، رێگە درا بە گۆڕینی پارەی بیانی بۆ ئەوانەی دەیانەوێ ئەرکی حەج بەجێ بگەیەنن، دەرگای مەزارگەی پیاوچاکانیش بۆ زیارەتچیەکان خرایە سەرپشت، سەرەڕای تەرخانکردنی خولێکی دوو سەعاتی لە ئێوارانی رۆژانی شەممەی هەموو هەفتەیەك لە قوتابخانە بنەڕەتییەکان بۆ پێناسەکردنی ئیسلامی نوێ و کردنەوەی (١٥) خولی راهێنان بۆ پێشنوێژ و وتاربێژانی مزگەوتەکان و دووبارەکردنەوەی کۆلێژی (ئیلاهیات) لە زانکۆی ئەنکەرە بۆ خوێندنی مێژووی ئایین و ئایینزاکان.

حیزبی دیموکراتی لە ساڵی ١٩٥٠ بە پێی بەرنامە سیاسییە ئاشکراکەیەوە، چووە کۆڕی هەڵبژاردنی گشتییەوە و بە زۆرینەی دەنگەکان لە یەکەمین هەڵبژاردنی ئازاد و خاوێن لە تورکیای کۆماری، بە سەر حیزبی گەلی کۆماریدا سەرکەوت.

یەکەمین کاری دوای ئەوەی دەسەلاتی گرتەدەست: گێڕانەوەی بانگی نوێژەکان بوو بە زمانی عەرەبی و دانانی پرۆگرامێکی ئایینی بۆ پەروەردەی ئیسلامی لە قوتابخانە بنەڕەتییەکان و نوێژەنکردنەوەی مزگەوت و دروستکردنی مزگەوتی نوێ و ئاسانکاری بۆ ئەوانەی دەیانەوێ حەج بکەن، سەرەڕای خوێندنی چەند ئایەتێکی کورت لە قورئانی پیرۆز و شرۆڤەکردنی لە تۆڕەکانی ئێستگە رادیۆیەکانی تورکیا.

PDF 4 KURD

بەڵام هەموو ئەم دەسکەوتە ئايينييانە. نەيانتوانی هەنگاوە سەرنەکەوتووەکانی حيزبی ديموکراتی لە رووی کارگێڕييەوە لە پێناو بەديهێنانی ئاستێکی ئابووری باشتر بۆ هاوڵاتيان بپۆشن، ئەمەش بووە هۆی هورووژانی ئاژاوە و پشێوی لە وڵات و پاڵی بە حکوومەتەوە نا پەنا بباتە بەر رێ و شوێنی سەرکوتکردن و فشار خستنەسەر ئازادييە گشتييەکان و دەمکوتکردنی رۆژنامەگەری. لە ئاکامی ئەمەدا هێزە چەکدارەکانی تورکيا- پارێزەری پرەنسيپەکانی ئەتاتۆرك- بۆ رووخانی حکوومەتی عەدنان مەندەريس و لە پێناو پاراستنی دەسکەوتەکانی کەماليزم، جووڵان. سەرۆکی نوێی دەوڵەت و رابەری کوودەتا جەمال گورسێل لە ليدوانێکدا گوتی: ئەوانەی هۆی دواکەوتنمان دەگێڕنەوە بۆ ئايينی ئيسلام، بە هەڵەداچوون. چونکە فاکتەری گەورەی دواکەوتنمان ئەو کەسانەن بە خراپی ئايينيان بۆمان شرۆڤە و روونکردۆتەوە. ئيسلام مەزنترين و بەهێزترين و پيرۆزترين ئايينە لە جيهاندا. ئەو کەسانەش بڕوايان بەم ئايينە هەيە، کۆشش و هەوڵ و دانايی زياتری دەوێ. پێشتر و بۆ چەند سەدەيەکی دوور و درێژ بە شێوەيەکی نەگەتيڤ و نادروست ئيسلاميان بۆ شرۆڤە دەکردين. ئەمەش بووە هۆی دواکەوتوويمان لە قافڵەی گەلانی تری دنيا (١٠/١٤). ئەم لێدوانەی گۆرسێل لە سونگەی دەرچوونی چەند توێژينەوەيەکی ئەکاديمييەوە هات جەختيان کردۆتەسەر ئەوەی کە عيلمانييەت تورکيای گەياندۆتە تەنگژەيەکی ئەخلاقی و بۆشاييەکی گەورەی دروستکردووە لە پێش بەردەوامبوونی کلتووری تورك لەگەڵ کلتووری ئيسلاميدا. بەڵام وێڕای ئەوە کوودەتاچييە نوێيەکان کارگێڕی کاروباری ئايينييان کردە دەزگايەکی رەسمی پاش ئەوەی کە نيمچە سەربەخۆبوو لە ئەحکامی کۆنترۆڵکردنی ئيسلام.

کوودەتای ٢٧ی مايسی ١٩٦٠ هەوڵێك بوو بۆ نوێکردنەوەی هزرە کەماليزمييەکان و دەوڵەمەندکردنيان بەو تازەگەرييانەی لەگۆڕەپانی نێو دەوڵەتی هاتوونەتەکايەوە، بەپێی پرەنسيپە بۆرژوازيەکان و چۆنێتيی مومارەسەکردنی ئازادييەکان و زامنکردنيان بەرێگەی دامەزراوە دەستوورييەکانەوە، تا وايکرد تورکيا ببێتە پێشەنگی دەوڵەتانی رۆژهەڵاتی ناوين و لە هەموويان نزيکتر بێت لەئايديۆلۆژييەکانی دەوڵەتانی ئەوروپای رۆژئاوا.

بەڵام بەکاربردنی ئەم ديموکراتييە لە لايەن هەردوو بەرەی راست و چەپ لەتورکيا و شرۆڤەکردن و پراکتيزەکردنی بە گوێرەی بۆچوون و خواستی هەريەکەيان، وايکرد جۆرێك لە ئاژاوەی سياسی، هەڵايسێ کە تورکيا لەوێنەی نەبينيبوو بە تايبەتی دوای سەرکەوتنی حيزبی داد لە هەڵبژاردنەکانی ساڵی ١٩٦٥ لە دەرەنجامی لايەنگريی پياوانی ئايينی و کۆمەڵە

PDF 4 KURD

ئایینییەکان بۆ ئەم حیزبە بەهۆی ئەو دروشمەی لە هەڵبژاردنەکاندا بەرزی کردبــۆوە: "بــۆ هــەر گوندێك مزگەوتێك و بەهێزکردنی پێوەندی لەگەڵ وڵاتانی عەرەبیدا".

ئەگەرچی حیزبی (داد)ی- میراتگری دیموکراتی- لــە هەڵبژاردنەکانــدا لــە ســەر بنــەمای بەرنامە ئایینییەکەی سەرکەوت، وەك چۆن حیزبی دیموکراتی لە هەڵبژاردنەکانی ساڵی ١٩٥٠ سەرکەوت، وەلیٚ مــاوەی ســاڵەکانی شەســت جیــاوازی چــالاکییەکانی ریبــازە ســۆفییەکانی لــەخۆگرتبوو کــە بــە هێرشــی ئاشــکرا لــە دژی ئــەتاتۆرك دەســتیان پێکــرد و هەنــدێ لــە پەیکەرەکانیان لەشارەکانی تورکیا تێکشکاند و بگرە (سەعید نەورەسی)ی پیــاوی چاکســازی ئایینی بەرەگەز کورد، خۆی بە رزگارکەری ئیسلام لە تورکیا جاڕدا و بە راشکاوی بانگەشــەی کرد بۆ گەڕانەوەی خیلافەت و دامەزراندنی دەوڵەت بە پێی بنەماکانی شــەریعەتی ئیســلام و گێڕانەوەی بە کارهێنانی پیتی عەرەبی بۆ نووســینی تــورکی. بــەڵام بانگەشــەکانی بزوتنــەوە سۆفیگەرییە تیجانی و نەقشبەندی و سلێمانییە ئایینییــەکان و هەوڵــدانیان بــۆ پیــادەکردنی رۆڵێکی دیار و ئاشکرا لــە ژیــانی سیاســی و کۆمەڵایــەتی لــە تورکیــا، لــە لایــەن ناوەنــدە عیلمانییەکانەوە، کاردانەوەی توندیان لێکەوتەوە، لەوێڕا کــۆڕی زمانــەوانی تــورکی کــە بــە مەڵبەندی عیلمانی لە تورکیا دادەنــرێ، زنجــیرە کتێبێکــی دەربــارەی هــزر و بیروباوەڕەکــانی ئەتاتۆرك و هزرە عیلمانییەکانییەوە دەرکرد، کۆمەڵێك لە نووسەر و زانایانیش لە زانکۆکانی تورکیا چەندین وتار و لێکۆڵینەوەیان بڵاوکردەوە بــۆ بەرپەرچــدانەوەی بانگەشــەکانی ڕێبــازە سۆفییەکان و بۆ شرۆڤەکردنی ئامانج و خواستەکانی عیلمانی، لە سەرووی هەموویشــیانەوە، هەریەك لە: مومتاز سویساڵ و بولەند نوری ئەسەن و بەحرییــە ئــوج ئــۆق و مــەتین تۆکــەر و عەبــدی ئیپیکچــی و ســووربوون لەســەر ئــەوەی کــە: "بــیر و بــڕوای ئــایینی هەڵبــژاردن و قەناعەتهێنانە و خەڵکی لەمەدا ئازادن، چونکە عیلمانی- بەبۆچوونی ئــەوان- پرەنســیپێکی مرۆییە، هەوڵ دەدات بــۆ چارەســەرکردنی کێشــەکانی خــەڵکیو بــە ویســتی خۆیــان، بــەبێ ملکەچبوون بۆ ئەحکامەکانی تر" (١٥٥/١٥).

حکوومــەتی ســلێمان دیمــیرال ئاســانکاری و ئیمتیــازێکی زۆری بــۆ موحافیزکــارە ئیسلامییەکان رەخساند، وەك: دامەزراندنی چەند پەیمانگەیەکی ئیسلامی باڵا لەئەستەمووڵ و قۆنیە کە مامۆستایان بۆ قوتابخانەکانی پێش نوێژ و وتاربێژان دابین دەکرد و ئەمــەش بــووە هۆی باشبوونی رەوشی فێرکردنی ئیسلامی (١٠/١٤). لە دەرەنجامی ئەمەشــدا ســێ هێنــدە ژمارەی مزگەوتەکان لە تورکیا زیادی کرد، پاش ئەوەی ژمارەی قوتابیانی ئایینی و زانســتی

PDF 4 KURD

فقە گەیشتە (٤٢٠٠) قوتابی لە (١٩) خوێندنگەی ئایینیدا (٣١/١٦). لە ساڵی ١٩٦٧یش (١١٧٦) خولی فێربوونی قورئانی پیرۆز لە (٦٣) ویلایەت کرایەوە (٥٠) هەزار قوتابی لەو خولانەدا دەیانخوێند. زانکۆ ئایینییەکانیش خولی ئایینییان لەگوند و لادێیەکان بە سەرپەرشتی پیاوانی ئایینی و بەکۆمەك و یارمەتی دانیشتوانی ئەو ناوچانە، کردەوە. لە ساڵی ١٩٦٨یش پتر لە (٢٥٠) ئاڵقەی ئایینی بەستران نزیکەی (١٠٠) هەزار گوێگر ئامادەیان بوون، حکوومەتیش زیاتر لە ١٤ ملیۆن دۆلاری لە بودجەی ساڵی ١٩٧٠ بۆ بەڕێوەبردنی کاروباری ئایینی، تەرخان کرد.

هەرچەندە حکوومەتی کوودەتا سەربازییەکە لە میانەی ساڵانی نێوان ١٩٧١-١٩٧٣ هەوڵی دا سنوورێك بۆ چالاکی ئایینی لەتورکیا دابنێت، بەڵام نەیتوانی لەم هەوڵەیدا سەر بکەوێت، چونکە کات بەسەرچووبوو پاش بەهێزبوونی بزووتنەوەی ئیسلامی لە تورکیا لە ساڵەکانی هەفتا و لە دەرەنجامی ململانێی نێوان هەردوو بەرەی راست و چەپ لە لایەك و لە لایەکی تریشەوە بە هۆی سەرهەڵدانی هزرێکی ئیسلامی بەهێز هەوڵی دەدا قورسایی خۆی وەك سێهەمین رێگا لە دژی ئیمپریالیزم و شیوعیو ماسۆنیزم تێکڕا بسەلمێنێ، خاوەنی ئەم هزرەش بەڕابەرایەتی پرۆفیسۆر (نەجمەدین ئەربەکان)ی رابەری حیزبی سیستمی نیشتمانی بوو، ئەم حیزبە پاش ئەوەی ناوەکەی گۆڕا و بووە (حیزبی رزگارکەری نیشتمانی)، (٣٧) کورسی لە هەڵبژاردنەکانی ١٩٧٣ لە پەرلەمانی تورکیا وەدەستهێنا، بەمەش ئەم حیزبەی کەوا رابەرایەتی بزوتنەوەی ئوسوڵی ئیسلامی لە تورکیا دەکرد، شایستە بوو رۆڵێکی سیاسی گرنگ لە ژیانی گشتی تورکیا بگێڕێت بە هاوبەشبوونی لەو هاوپەیمانییە وەزارییانەی دوای هەڵبژاردنەکان پێکهاتن، بە شێوەیەکی وا ئەربەکان لە ماوەی نێوان ساڵانی ١٩٧٧-١٩٨٠ دوو جار بووە جێگری سەرۆك وەزیرانی تورکیا. هەر لەبەر ئەمەبوو دەزگاکانی میدیای رۆژئاوا دەستیاندایە هەڵمەتێکی باس و هەواڵ لەمەڕ رابوونی سیاسی و ئایینی لە تورکیا و ئەربەکانیان بە (خومەینی دووەم) ناوبرد ، ئەگەرچی بە رواڵەت و بابەت لەرووی ئایینی و سیاسییەوە، جیاوازی لە نێوان ئەو دوو رابەرەدا هەبوون.. ئەمە وەك هەوڵێك هات بۆ مەترسی لە شەپۆلی ئیسلامی و نیشتمانی لە تورکیا، هەڵمەتەکەش دوای ئەوە دەستیپێکرد کە حیزبی ناوبراو توانی متمانە لە وەزیری دەرەوەی تورکیای ئەو دەمە بکێشێتەوە بە هۆی هەڵوێستە دوژمنکارییەکانی بەرامبەر بە بەرژەوەندییەکانی وڵاتانی عەرەبی و ئیسلامی و تەنانەت لە کۆنگرە ئیسلامییەکانیشدا (٥/١٧).

ئەو هەڵمەتە راگەیاندنانەی رۆژئاوا و هاندانی پیاوانی سەربازی تورکیش لە لایەن ئەمریکاوە، هۆکاری راستەقینە بوون بۆ بەرپابوونی کوودەتا سەربازییەکەی ١٢ی ئەیلوولی ساڵی ١٩٨٠.

بەڵام، حیزبەکەی ئەربەکان توانی ژمارەیەکی زۆرتر لە سەرۆکایەتی ئەو ئەنجومەنە شارەوانییانەی حیزبی (نیشتمانی دایك)ی دەسەڵاتدار وەدەستی هێنا، دەستەبەر بکات. بەم سەرکەوتنەش حیزبی (گەشەپێدان)ە بە سەرۆکایەتی ئەربەکان بووە چوارەمین حیزبی سیاسی لە تورکیا دوای حیزبەکانی: دیموکراتی سۆشیالیستی میللی و رێگای راست و نیشتمانی دایك لەو هەڵبژاردنە ناوچەییانەی لەمانگی ئاداری ساڵی ١٩٨٩ بەرێوەچوون لە دەرەنجامی گوتارە بەرەوت رەوتە ئایینییەکەی بە لای تورك و لە دەرەنجامی بەرهەڵستیکردنیشی بەرامبەر بە هەوڵەکانی ئوزال بۆ بەئەندامبوونی لە ئەنجومەنی ئەورووپی "چونکە ئەم مەسەلەیە زیان بە پێناسە ئیسلامییەکەی تورکیا دەگەیەنێت". بەرهەڵستی لە بەئەندامبوونی تورکیاش دەکات لە ناو رێکخراوی پەیمانی ئەتلەسی و هەروا تورکیاش دەکەوێتە ژێر کاریگەری سندووقی دراوی نێو دەوڵەتی کەزایۆنیزم بەسەریدا زاڵە (١٧/٢٧).

سەرکردەی کوودەتاکە (ژەنراڵ کەنعان ئیڤرین) وەك زۆربەی سەرانی سوپای تورك، ئەتاتۆرکییەکی دەمارگیر و عیلمانییەکی مولتەزیم و سیاسییەکی هەڵکەوتوو بوو. لە ماوەیەکی زۆر کەمدا توانی کێشە سیاسییەکانی تورکیا بگێرێتەوە سەر ئاوەرۆی خۆیان، بەشێوەیەکی نیمچە کۆتاییش ململانێی نێوان راست و چەپی لەناوبرد بە قەدەغەکردنی مانگرتن لە کار و قەدەغەشی کرد سەرانی حیزبە سیاسییەکان درێژە بە کاری سیاسییان بدەن وەك ئامرازێك بۆ شەری ژێراوژێریان لە دژی بزوتنەوەی دیموکراتی. تەنانەت هەندێك پێیان دەگوت (ئەتاتۆرکی سەردەم) چونکە هەوڵی دەدا بۆ نوێکردنەوەی هزرەکانی کەمالیزم بە ئامانجی رزگارکردنی تورکیا لە باری گێرەشێوێنی و ئاژاوەی سیاسی و شەرِی بچووکی براکوژی ئێرە و ئەوێ.

ئەگەرچی سوپا لە ساڵی ١٩٨٢ەوە، رازی بوو لەسەر گەرانەوەی بابەتی ئایین لە خوێندنگەکان و لێبوردەیی بەرامبەر بە شەپۆلی ئایینی میانرەو لە تورکیا، بەڵام دژی توندرِۆیی ئایینی ناوخۆیی و دەرەکی وەستا. وێرای گەشەسەندنی خێرای بزوتنەوەی ئایینیش لە تورکیا، ئەوا ژمارەی کۆلێژە ئایینییەکان و زانستی فیقە لە (٢) کۆلێژەوە بۆ (٨) کۆلێژ زیادی کرد و سەرۆك وەزیرانی موحافیزکاریش (تورگۆت ئوزال) ساڵی ١٩٨٧ رەزامەندیی خۆی دەربرِی تەنها بۆ وانەکانی ئایین (٧٠) ملیۆن دۆلار خەرج بکرێت، خوێندکارانی

PDF 4 KURD

مەسیحیش دەبوو بەخورتی لەخوێندنگەکانی تورکیا، لە وانەکانی ئایین ئامادەبن (٣٠/١٦). ژمارەی قوتابخانە ئایینییەکانیش بۆ راهێنانی پێشنوێژی مزگەوتەکانی گەیشتە ٤٠٠ قوتابخانە و ژمارەی ئەو خوێندکارانەی لەدواناوەندییە ئیسلامییەکان ناونووس کرابوون گەیشتە ٢٣١٦٥٠ خوێندکار و ژمارەیەکی زۆریش لە کتێب و گۆڤار و رۆژنامە و کاسێتی ئیسلامی لە تورکیا بڵاوبووەوە (١٣/١٨). بەڵام لە ناوەڕاستی مانگی کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٨٧ لە کاتێکدا (٥٠٠) خوێندکاری کوڕ و کچ لە (ئەنکەرە)ی پایتەخت خۆپیشاندانێکیان بەسەرۆکایەتی (نەجمەدین ئەربەکان)ی سەرۆکی حیزبی (گەشەپێدان) کە حزیبی ئوسوڵییە ئیسلامییە میانڕەوەکان بوو، سازدا و "داوایانکرد تورکیا ببێتە دەوڵەتێکی ئیسلامی و پەچە و عەمامە بگێڕدرێتەوە ناو حەرەمی زانکۆ، لە بەرامبەردا حکوومەت زۆر بەتووندی بەرەنگاریان بۆوە. پێشتریش (٢٨) زانکۆ لە تورکیا بەپێی فەرمانی دەزگای خوێندنی باڵا چەند بڕیارێکیان دەرکرد بۆ" قەدەغەکردنی عەمامە و پەچەو هێشتنەوەی ردێن لە ناو حەرەمی زانکۆ، چونکە هێمای دەمارگیری ئایینی کۆنەپەرستین و هەرکەسێك پابەندی ئەم بڕیارانە نەبێت لە ئامادەبوونی وانەکان بێبەش دەکرێ و پاشانیش لە زانکۆ دەردەکرێ.

دادگای دادوەری کارگێڕی ئەو خۆپیشاندانە ئایینییەی بە هەڕەشەیەکی ئاشکرا زانی بۆ سەر کۆماری تورکیا و سیستمە کەمالیزمییەکانی. سەرۆکی کۆماری تورکیاش (کەنعان ئیڤرین) سیاسەتی بەرەنگاربوونەوەی لە دژی ئەم شەپۆلە ئیسلامییە رەچاوکرد، کاتێك گوتی: "بزوتنەوەی ئوسوولی لەتورکیا بەهێزە و بزوتنەوەیەکە بە لای دەوڵەتە عیلمانییەکەمانەوە هیچی کەمتر نییە لەمەترسی فاشیزم و کۆمۆنیستی"(٣٠/١٦). (ئیڤرین) لەو روانگەیەوە، رێکاری توندی لەدژی (٩٦) خوێندکاری کۆلێژی سەربازی لە کۆی ٨١٣ خوێندکاری ئەو کۆلێژە جێ بەجێ کرد- بەو سیفەتەی سەرەڕای پایەکەی وەك سەرۆکی کۆمار، سوپا سالاریشە- و فەرمانیدا لە سونگەی بیروبڕوا ئایینییە توندرۆکانییانەوە، لە کۆلێژ دەربکرێن. ژەنراڵ (نەجدەت ئورۆغ)ی سەرکردەی گشتی هێزە چەکدارەکانی تورکیاش لە لایەنی خۆیەوە، بڕیاریدا بەدەرکردنی (٦٦) قوتابی سەربازی لە (٣) ئەکادیمیای سەربازی بەتۆمەتی دامەزراندنی رێکخستنێکی توندڕۆی ئیسلامی (١٣/١٨).

بەش بەحاڵێ ئەو شەپۆلە توندڕۆ ئایینییە دەرەکییەش، ئەوا لە هەردوولای رۆژهەڵات و رۆژئاواوە، بەرێگەی ئەو ئێستگە رادیۆیانەی بەرەو تورکیا ئاراستەکرابوون، دەهات. دەبینی لە رۆژهەڵاتەوە (دەنگی کۆماری ئیسلامی ئێران) رۆژانە پەخشی بەرنامەکانی دەکرد بۆ

PDF 4 KURD

هاندانی جەماوەری موسڵمانی تورکیا بەرەو "خەبات لەدژی ئەتاتۆرکی و هزرە عیلمانییەکەیو لە پێناو دامەزراندنی دەوڵەتێکی ئیسلامی لە تورکیا ". بانگەشەکارانی کۆماری ئیسلامی ئێران، بە نووسین و وتارەکانیان لە ٣ گۆڤاری ئیسلامی مانگانە و رۆژنامەیەکی رۆژانە بەناوی رۆژنامەی (هزری نویێ)گەرم و گوڕییان بەخشیبووە چالاکییەکانیان رێکخراوی (موجاهیدینی گەل)یش کە پێرەوی ریبازی کۆماری ئیسلامی ئێرانی دەکرد لەرووی سیاسەت و کۆمەڵگە و ئابوورییەوە و لە شێوەی شانەی نهێنی لە ساڵی (١٩٨٠)وە لە تورکیا درێژەی بەچالاکیەکانی دابوو، دەنواند، وەك: هاویشتنی نارنجۆك بۆ ناو دەزگا ئەمریکاییەکان لە تورکیا و کوشتنی دیپلۆماتکارێکی عێراقی لەئەنکەرە ساڵی ١٩٨٦. رێکخراوی ناوبراو چالاکییەکانی بە زۆری لەناوچەکانی رۆژهەڵات نزیك سنووری ئێران بەئەنجام دەگەیاند، نەخوازە لە ناوچەی (دەرسیم- ئیجل) کەزۆرینەی دانیشتوانی لە کوردی شیعە مەزەبن و توانی لە ٤ی ئاداری ساڵی ١٩٩٠ (٤) خۆپێشاندان لە شارەکانی: مووش و کاربوران و گەلانە بۆ پشتگیری لەکۆماری ئیسلامی ئێران لە شەڕی کەنداودا ساز بدات (١٩/١٩).

شەپۆلی رادیۆیی رۆژئاواش لە دەنگی (ئەڵمانیای رەش)ەوە دەهات، ئەمیشیان جەماوەری تورکیای هان دەدا بۆ شۆرش لە دژی هزری کەمالیزم بە رێگەی ئەو وتارە ئاگرینییانەی لەلایەن موفتی پێشوو (جەمالەدین قاپلان)ی نیشتەجێی شاری کۆلۆن لەئەڵمانیا پێشکەش دەکرا. قاپلان لە ئوسولیيە سوننەکان بوو و کاسێت و شریتی ڤیدیۆیی لە چەشنی ئەوانەی (خومەینی)ی دەنارد بۆ تورکیا و بانگەشەی بۆ یاخیبوونی ئایینی دەکرد بۆ لەناوبردنی کەمالیزم لەتورکیا. حکوومەتی تورکیا چەندین کەڕەت داوای لە بۆن کرد تەسلیمی بکەنەوە، بەڵام ئەڵمانەکان رەتیان کردەوە، چونکە یاسای ئەڵمانی رێگە نادات ئەمە بکەن. بۆیە حکوومەتی (ئوزال)یش رەگەزنامەی تورکی لەقاپلان سەندەوە.

خودی (ئوزال)یش کە دواتر بووە سەرۆکی کۆمار- هەرچەند موسڵمانێکی ئایین پەروەر بوو، بەڵام موسڵمانێکی میانڕەو و بڕوای بە دیموکراتی لیبراڵی هەبوو و بەرهەڵستی لە هەموو بزوتنەوەیەکی توندڕۆیی لەتورکیا دەکرد. ئوزال لەم لایەنەوە و بە بۆنەی رۆژی (منداڵ)یەوە، لە وەڵامی پرسیارێکی پەیامنێرێکی بیانی سەبارەت بەئیسلام، دەڵێت: "ئیسلام رێگایەکی مامناوەندە لەنێو ئایینە ئاسمانییەکانی تر، جا ئەگەر رۆژئاوا نیگەرانە ئەگەری ئەوە هەبێت بزوتنەوەی ئیسلامی لە تورکیا کردەوەی توندڕۆییانە و تیرۆریستی وەك ئەوەی لە وڵاتانی

PDF 4 KURD

هەژاری جیهانی سێیەمدا هەیە ئەنجام بدات، ئەوە تورکیا لەم توندڕۆییەوە دووره، چونکە کەشی گشتی لە تورکیا یارمەتی ئەو بارە نادات، سەرەڕای ئەو ئازادییەش کە تورکیا بۆ گشت بیر و راو هزرێك فەراهەمی کردووە، ئەمە خۆی ئەو توندڕۆییە لەناودەبات پێچەوانەی نهێنیبوون و ستەم و زۆرداریە کەهەمیشە دەبنەهۆی توندڕۆیی"(١/٢٠).

ئۆزال لە ئاخر و ئۆخری هەفتاکانی سەدەی رابوردوو، کاتێك بووە راوێژکاری ئابووری و پلانڕێژی سیاسەتە ئابوورییەکانی حکومەتی سلێمان دیمیراڵ، یەکەم مۆرکە ئابووری دووەمیش مۆرکە سیاسییەکانی خۆی بە سەر ئەو ساڵانەوە بەجێ هێشت، پاشانیش کە لە دوای کوودەتای ١٢ی ئەیلوولی ساڵی ١٩٨٠ بووە جێگری سەرۆك وەزیران و ئەنجا لە ساڵی ١٩٨٣ کە بووە سەرۆك وەزیران دوایش لەساڵی ١٩٨٩ بە سەرۆکی کۆمار، سیاسەتمەدار و ئابووریزان و هزرڤانانی تورکیا لە رووی بەڕێوەبردنی کاروباری دەوڵەتەوە باسیان لەبارەی پرەنسیپەکانی ئۆزالیزمەوە دەکرد بەهەمان شێوەی باسکردنیان لەمەڕ ئەو پرەنسیپە کەمالیزمانەی کە زەمەن بەسەریاندا تێپەڕی وکۆن بوون. بەڵام ئابووریزانی میانڕەو (تورگۆت ئۆزال) نەیتوانی شەمەندەفەرە تورکییەکە بخاتە سەر سکەی دروست و راستەقینەی خۆی تا مەسەلەکە لە نێوان هەردوو هزرەکە یەکلا بکاتەوە: هزری تورکیای رۆژهەڵاتی، واتە بەشێك لە رۆژهەڵاتی ناوینی ئیسلامی و هزری تورکیای رۆژئاوایی ئەورووپی کەمستەفا کەمال ئەتاتۆرك هەوڵیدا بەرەو ئەم ئاقارە بیبات.. تورکیاش لەنێوان هەردوو هزردا، نە ئەوەتە بووە وڵاتێکی ئەورووپی رۆژئاوایی و توانی روخساری خۆی و کلتووره رۆژهەڵاتییەکەی بپارێزێ سەرەڕای ئەو هەوڵانەی لە ئێستا دەدرێن بۆ گەڕاندنەوەی پێناسە راستەقینەکەی بە تواندنەوەی هەردوو ژیارییە رۆژئاواییە رۆژهەڵاتییەکە لە ویژدانی تورکدا و لە سۆنگەی بزربوونی لە نێوان هەردوکیاندا.

بەڵام (ئۆزال) مرد و بەئاواتی خۆی نەگەیشت دەوڵەتێکی تورکیای گەورەی خاوەن تێکەڵەی عیلمانی- ئیسلامی- هاوچەرخ دابمەزرێنێ و دوای خۆی سلێمان دیمیراڵ دەسەڵاتی گرتە دەست.

هەڵبژاردنەکانی ساڵی ١٩٩٥ واقیعێکی نوێیان لە تورکیا هێنا کایەوە، کاتێك حیزبی گەشەپێدانی ئیسلامی لە کۆی (٥٥٠) کورسی (١٥٥) کورسی لە پەرلەمان دەستەبەرکرد. بەم سەرکەوتنەشی بووە تاکە حیزبی سیاسی لە پەرلەمان کەوا دەخوازێ سەرۆکی کۆمار،

PDF 4 KURD

سەرۆكی حیزبی ناوبراو راسپێرێ بە پێی دەقەكانی دەستوور كابینــەی تـازە پێكبهێنــێ و بـە پێكهێنانی ئەم كابینەیەش حكوومەتی (٥٣) هەمینی توركیا دابمەزرێت.

وێڕای مانۆرەكانی حیزبە عیلمانییەكان و هاوكـاری نـەكردنیان لەگـەڵ نەجمـەدین ئەربــەكان رابەری حیزبی گەشەپێدان بۆ پێكهێنانی كابینەی نوێ، بەڵام هاوپەیمانی نێوان حیزبی نیشـتمانی دایك و حیزبی رێگای راست، (٦) مانگ زیاتری نەخایاند، ئەوەبوو وەزارەت رووخا و شوێنی لـە بەردەم ئیئتیلافی هەردوو حیزبی گەشەپێدان و رێگای راست بۆ سەرۆكایەتی ئەربەكان چۆڵ كـرد بۆ پێكهێنانی حكوومەتی (٥٤) هەمینی توركیا. لە١٥ی حوزەیرانی ساڵی ١٩٩٦.

یەكێك لە گرنگترین دەستكەوتەكانی حكوومەتەكەی ئەربــەكان، (٥) پەرلــەمانتاری نـاو هەردوو حیزبی هاوپەیمانی دەسەڵات، پێوەندییان بە پارتی كرێكـارانی كوردسـتانەوە كـرد بـە ئامانجی بەردانی (٨) سەربازی تورك بە لایانەوە گیرابوون یان رفێنرابوون.

بەڵام، رووكردنی یەكجارەكی ئەربەكان بەگشتی بەرەو رۆژهەڵات و هەوڵی دووركەوتنەوەی لە رۆژئاوا بەو سەردانەی بۆ ئێران بەئەنجامی گەیانـد، نـەخوازە ژەنراڵـەكانی سـوپا ئێرانیـان تۆمەتبار دەكرد بە یارمەتیـدانی پـارتی كرێكـارانی كوردسـتان و هانـدان بـۆ دامەزرانـدنی كۆماری ئیسلامی توركیا بە ناردنی ئایدیۆلۆژییەكانی بـۆ ئـەم وڵاتـە، ئەمـە بـووە مایـەی تووڕەیی بە لای هێزە چەكدارەكانی توركیاوە لە دژی حكومەتی ئەربــەكان. بۆیــە ئەنجومــەنی ئاسایشی نەتەوەیی لە دانیشتنی ئاسایی مانگانەی رۆژی ٢٨ی شوباتی سـاڵی ١٩٩٧، (١٨) بڕیاری بە ئامانجی دژایەتیكردنی ئوسوولییە ئایینییەكان لە توركیا دەركرد و ئەربەكانیش بەو پێیە سەرۆكی وەزیرانە لەگەڵ ئەو دوای ئەندامانی ئەنجومەنی ناوبراو، واژۆی لە سەر بڕیارەكان كرد. ئەربەكان بەم واژۆكردنەشی حوكمی خنكاندنی بە سەر خـۆی و حیزبەكەیـدا دا. چـونكە جێبەجێكردنی ئەو بڕیارانە، واتا ئەربەكان فێرگەكانی ئیمام و وتاربێژان و خولەكانی فێركردنی قورئانی پیرۆز دابخات و سەرپۆشـیش لەخوێندنگـە و فەرمانگـەكانی تـری دەوڵـەت قەدەغـە بكات، ئەمەش ئەو بڕیارانە بوو كە بەگوێرەیان (ووراڵ ساواش)ی داواكـاری گشـتی كۆمـاری داوای بەرزكردەوە بۆ داخستنی حیزبـی (گەشـەپێدان= روفـاە). چـونكە: "بۆتـە مۆڵگەیـەك هەموو ئـەو كەسـانەی تیـا كۆبوونەتـەوە كـە دژایـەتی هـزری كـەمالیزمی دەكـەن و بۆتـە ئامرازێكیش بۆ رووخاندنی رژێم لە پێناو دامەزراندنی كۆماری ئیسلامی لە توركیا بە رێگەی ئەو وتارانەوە كەسەرانی حزبەكە لە كۆبوونەوەكانیاندا بڵاویان كردنەوە و سەرۆكی حیزبەكـەش بانگهێشتی شێخانی تەریقەتە ئایینییەكانی كـرد بـۆ ئاهـەنگی رۆژووشـكاندن لەئەنجومـەنی

PDF 4 KURD

وەزیران لە ساڵی ١٩٩٧، ئەمەش بەڵگەیەکی حاشا هەڵنەگرە بۆ ئەو مەسەلەیە". ئەمە لە کاتێکدا روویدا حیزب هێشتا لە دەسەڵات و ئەربەکانیش سەرۆکی وەزیران بوو.

لەبەر ئەوەی ئەربەکان، لەگەڵ (تانسۆچیللەر)ی سەرۆکی حیزبی رێگای راست و جێگری سەرۆك وەزیران رێککەوتبوو لە سەر ئاڵوگۆڕکردنی پێگەکەیان دوای تێپەڕبوونی ساڵێك بە سەر پێکهێنانی وەزارەت، بۆیە ئەربەکان دەست لەکارکێشانەوەی خۆی پێشکەش بە سەرۆکی کۆمار سلێمان دیمیراڵ کرد وەك رێگا خۆشکردنێك بۆ راسپاردنی خاتوو چیللەر بەسەرۆکایەتی وەزیران، بەڵام دیمیراڵ بەگوشاری هێزە چەکدارەکانی تورکیا بۆ پێکهێنانی وەزارەت چیللەری رانەسپارد، بەڵکو بولەند ئەجەویدی رابەری حیزبی چەپی دیموکراتی راسپارد وەزارەتی نوێ پێکبهێنێ بەو پێیە حیزبەکەی سێهەمین حیزبی سیاسییە لە پەرلەمان، بەمەش ئەربەکان دەستی لە هەگبەکە دەرچوو، دوای ئەمەش دیمیراڵ (ئەجەوید)ی سەرۆکی سێیەمین حیزبە سیاسییەکانی لە پەرلەمانی راسپارد حکوومەتی (٥٦) هەمینی تورکیا پێکبێنێ، بەڵام ئەو هەڵبژاردنانەی لە ١٨ی نیسانی ساڵی ١٩٩٩ بەڕێوەچوون، هاوسەنگیی هێزە سیاسییەکانی بە شێوەیەك گۆڕی، حیزبی چەپی دیموکراتی لە پێشەوەی حیزبە سیاسییەکانی ناو پەرلەمان بێت، ئەمەش وایکرد (ئەجاوید)ی سەرۆکی ئەو حیزبە راسپێردرێ حکوومەتی (٥٧) هەمینی تورکیا بە هاوپەیمانی لەگەڵ هەردوو حیزبی بزوتنەوەی نەتەوەیی و حیزبی نیشتمانی دایك پێکبێنێ کە تا ئەم مێژووە دەسەڵاتی لە دەست بوو.

دووەم/ ململانێی ئابووری- لەنێوان پەرەپێدان و قەرزداریدا:

لەگەڵ ئەوەی ٦٥٪ی هێزی کار لەتورکیا بەستراوە بە بواری کشتوکاڵییەوە، چونکە (٦٠٪)ی دانیشتوان بەکشت و کاڵییەوە خەریکن، کەچی تورکیا بە وڵاتێکی پیشەسازی دادەنرێ بەو سیفەتە ئەندامە لە رێکخراوی گەشەپێدان و هاوکاری ئابووری (ئوسید) کە (٢٤) وڵاتی پیشەسازی و سەرمایەداریی پێشکەوتووی لەخۆگرتووە. بەڵام تورکیا بەپێی پێوەرەکانی نەتەوە یەکگرتووەکان لە چوارچێوەی وڵاتانی خاوەن دەرامەتی مامناوەند ریزبەند کراوە کە تیادا دەرامەتی تاك لە (٥٠٠) دۆلار زیاترە.

ئەگەرچی داهاتی گشتیی نەتەوەیی لەماوەی ساڵانی ١٩٧٨-١٩٨٠ لەگەڵ هەمان شێوە دابەزین لە رێژەی بەشی تاکی تورکیا لەم داهاتە دابەزی، ئەوا لە پاش ساڵی ١٩٨٠ بە بەردەوامی سەری کرد و گەیشتە ٢١٤ بلیۆن لیرەی تورکی لە ئاکامی شەڕی عێراق- ئێران و

PDF 4 KURD

بەهۆی زیادکردنی هەناردەکانی تورکیا بۆ ئەو دوو وولاتە بە ڕێژەی ١٥٪، سەرەڕای بلاوبوونەوەی هێزی کاری تورکی لە ولاتانی عەرەبی بەتایبەت لە لیبیا (١٤/٢٤).

تێبینی کرا، گرنگی ڕێژەیی پیشەسازی لە پێکهاتنی داهاتی نەتەوەیی زیادی کرد لەگەڵ پاشەکشەیەکی ڕێژەیی لە گرنگی پیشەسازی کشتوکاڵی کەهۆی ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەو سیاسەتە ئابوورییە نوێیەی حکوومەتی تورکیا بەپێی بەرنامەکەی ئوزال پێڕەوی کرد کە بەرجەستەبوو لە زیادبوونی پشکی وەبەرهێنان لە پلانە ئابوورییە ساڵانەکانی کەرتی پیشەسازی، سەرەڕای بەپیشەسازیکردنی کشتوکاڵ و پەرەپێدانی بەئامێری کشتوکاڵی نوێ تا بتوانێ ئەو خزمەتگوزارییانە دەستەبەر بکات کە پیشەسازییەکانی خۆراك و چنین پشتی پێ دەبەستن.

بە پێی خەمڵاندنەکانی دەزگای پلانی دەوڵەت DPE کە لە ئەیلوولی ساڵی ١٩٨٠ بلاو کراونەتەوە، ڕێژەی گەشەکردنی ڕاستەقینەی داهاتی نەتەوەیی لە ساڵی ١٩٨٤ بە ڕێژەی ٥,٦٪ چووە سەر و گەیشتە ١٧,٥ هەزار بلیۆن لیرەی تورکی، لە کاتێکدا لەساڵی ١٩٨٣ ڕێژەکە ٣,٢٪ بوو. ژمارەی ئەو کۆمپانیا تورکیانەی لە ڕۆژهەلاتی ناوین و لیبیا کاردەکەن، بریتییە لە ١٣٨ دەزگا و کۆمپانیا و نوسینگە، بەلام سەرەڕای ئەوەش ئابووری تورکیا پێشتر و ئێستاش بە دەست دیاردەی هەلاوسانەوە دەناڵێنێ، لەم لایەنەوە بانقی نێودەوڵەتی لە ڕاپۆرتی ساڵانەی بۆ ساڵی ١٩٨٣ تاکیدی کردووە کە ڕێژەی ساڵانەی هەلاوسان لە تورکیا لە میانەی ساڵەکانی ١٩٧٠-١٩٨١ گەیشتە ٣٢٪ لەکاتێکدا ئەم ڕێژەیە ٣٠٪ ئەو دەمە بوو کە ئوزال لەساڵی ١٩٨٣ بووە سەرۆکی وەزیرانو توانی بۆ ٢٥٪ ڕێژەکە دابەزێنێ (١٤/٢١). وەلێ ئەمڕۆ ڕێژەکە گەیشتۆتە ٨٠٪ بە شێوەیەکی وا خەڵکی هەموو بەیانییەك بە هەواڵی باجی تازەتر لە خەو رادەچەڵەکێن و ئەمە وایکردووە گوزەرانیان سەخت و ناخۆش بێت. سەرباری دابەزینی لیرەی تورکی لە چاو دۆلاری ئەمەریکی، دەبینی لە ساڵی ١٩٨٢ دۆلارێکی ئەمریکی ١٦٨ لیرەی تورکی بوو، پاشان ئەم ڕێژەیە لە ساڵی ١٩٩١ بەرز بۆوە تا گەیشتە نزیکەی (٤٠٠٠) لیرەی تورکی و لە ساڵی (٢٠٠١)یش نرخی یەك دۆلاری ئەمریکی گەیشتە نزیکەی یەك ملیۆن لیرەی تورکی، لە دەرەنجامی ئەمەشدا نرخی بەرهەمە سەرەتاییەکان بەراددەیەکی وا فڕی تورکیا پێشتر لە وێنەی بەخۆوەی نەبینیبوو.

دیاردەی هەلاوسان، ماك و ریشەی ئەو کێشە سەرەکییانەیە ئابووری تورکیا گیرۆدەی بووە، چونکە هاوردەی تورکیا لە شت و مەك و کالای سەرمایەداری دروستکراو و ئەو ماددە خاوانەی پیشەسازی تورکیا پێویستی پێیانە، وایکردووە بەشێك لە دیاردەی هەلاوسانی جیهانی

PDF 4 KURD

بگوازێتەوە بۆ توركیا، جگە لەوەش هەڵاوسان خۆی لە ڕیشەدا لە توركیا هەیە، لەبەر دوو هۆ: یەكەمیان: دابەزینی بەردەوامی نرخی لیرەی توركی و دووەمیشیان: هەڵكشانی بەردەوامی تێچووی هاوردەكانی توركیا لە نەوت وەك سەرچاوەیەكی سەرەكی بۆ وزەی جێگرەوە.

هەرچی كێشە ئابوورییە سەرەكییەكەی ترە لە توركیا، ئەوە كێشەی قەرزارییە دەرەكییەكانی توركیایە. بە نموونە قەرزی دەرەكی سەر توركیا لە ساڵی ١٩٨٣ گەیشتە ٢٢,٤ ملیار دۆلار، قازانجی ساڵانەی ئەو قەرزانەش لە ساڵی ٢٠٠٠ گەیشتە نزیكەی ٢٢ ملیار دۆلار، هەرچەندە ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا لە كۆتایی شەڕی دووەمی جیهانییەوە (٢٠٠) ملیار دۆلاری بۆ توركیا خەرج كرد (١٠/٢٢)، چونكە قەیرانی ئابووری هەموو ئەو كۆمەكە داراییە خێراییانەی وەبادا كە لە ساڵی ١٩٨٠ وزەیەكیان بەخشییە ئابووری توركیا، كاتێك ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمەریكا بە پێی ڕێككەوتننامەی هاوكاری بەرگری و ئابووری (٥٥٠) ملیۆن دۆلاری دایە توركیا لە بەرامبەر نرخی بەگەڕخستنەوەی بنكە سەربازییەكانی ئەمریكا لە توركیا، حكومەتی فەرەنساش وادەی دانەوەی ئەو قەرزەی لەسەر توركیا كە بەبڕی ٦٥ ملیۆن دۆلار و دەبوو لە ساڵی ١٩٨٠ بیداتەوە بە فەرەنسا، درێژكردەوە. سەرەڕای ئەوەش فەرەنسا قەرزێكی تری بۆ توركیا بە بڕی ١٠٠ ملیۆن دۆلار زامن كرد وەك بەشداربوونێك لەو ١,٦ ملیار دۆلارەی كە ڕێكخراوی گەشەپێدان و هاوكاری ئابووری (OCED) دابینابوو بۆ یارمەتیدانی توركیا. شانشینی عەرەبی سعوودیەش بڕی (٢٥٠) ملیۆن دۆلاری لە شێوەی قەرزی سووكە قازانج دایە توركیا. بە لایەنی خۆیشیانەوە ئەڵمانیای ڕۆژئاوا و ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا هەوڵێكی بێوچانیاندا سندووقی دراوی نێودەوڵەتی قەناعەت پێ بێنن زیاتر لە ٣ ملیار دۆلار بەدرێژی (٥) ساڵی داهاتوو لەساڵی ١٩٨٠ و لە چوارچێوەی هەوڵی بەردەوامی ڕۆژئاوا بۆ بوژاندنەوەی ئابووری تورك، بدات بە توركیا (٤١/٢٣).

شایەنی گوتنە قەرز وەرگرتنی توركیا كاری كردووەتە سەر ئەو قەرزە ماوە درێژانەی كە بۆ بوژانەوەی ئابووری توركیا بە ڕێگەی وەبەرهێنانیان بۆ ئەو پرۆژانە بەكار دەبرێن كە چالاكی بەرهەمیان ماوەیەكی زۆر دەخایەنێت، لەم لایەنەوە دەوڵەت سەدان پرۆژەی ئابووری هەیە، بەڵام لە توركیا تەنها (٤٠) پرۆژەی ئابووری سەرەكی هەیە، ئەو پرۆژانەش كە زۆربەیان دەگەڕێنەوە بۆ ساڵەكانی بیستی سەدەی بیستەم، یان بریتییە لە پرۆژەی پیشەسازی خۆیان، یان بەرهەمهێنانی وزە، یان ڕێگاوبان، یان سیستمی بانقی. لەم پرۆژانەدا لەساڵی ١٩٨٣ (٥٦٠) هەزار كرێكار كاریان دەكرد و بەشداریكردنی پرۆژەكان لە داهاتی نەتەوەیی گەیشتە

١١٪، کەچی وێڕای ئەوەش حکوومەت بڕیاری دا ژمارەیەك لەو پڕۆژانە بەکەرتی تایبەت بفرۆشێت بە پێی پلانە ئابوورییەکەی ئوزال (١٣/٢٤).

ئەگەرچی لە ساڵی ١٩٧٧ گەنجینەی تورکیا گەیشتە لێواری ئیفلاسبوونێکی نائاشکرا، کاتێك کە هاوردەکانی تورکیا گەیشتنە پتر لە (٥) ملیار دۆلار لەکاتێکدا هەناردەی ئەم وڵاتە لە ١,٧ ملیار دۆلاری تێنەپەڕاند، بەڵام قەرزی دەرەکی سەر تورکیا لەو مێژووەوە زۆر بەخێرایی کەڵەکە دەبوون تا لەم ڕۆژگارەدا گەیشتە ١٢٠ ملیار دۆلار، چونکە زۆربەی ئەو کۆمەکانە بۆ ئابوورییەکی ئیستیهلاکی دەچوون کە تا ڕادەیەك بە بێ بیناگەلی پیشەسازی وەبەرهێنان بوو، سەرەڕای بوونی ١٦٪ هێزی کاری تورکیایی بێکار، ئەوەدەمە ڕێژەی بێکاری بەپێی ئامارە ڕەسمییەکان گەیشتە نزیکەی (٢) ملیۆن بێکار، لەکاتێکدا بازاڕی کار ساڵانە پێشوازی لە نیو ملیۆن بێکاری نوێ دەکات کە قەوارەکانی پڕۆژەکانی تورکیا لەتوانایاندا نییە ئەم هەموو زیادەیە لە هێزی کار بگرنەخۆ (٤١/٢٣).

جا، ئایا ئوزالیزم بۆ بارودۆخی داڕووخاوی ئابووری لە تورکیای کەمالیزم و ناوەندی عیلمانی چ ڕێکارێکی گرتەبەر دوای ئەوەی دیاردەی هەڵاوسان لەم وڵاتە پەرەی سەند و قەرزەکانی سەری زیاتر و بێکاریش تەشەنەی کرد؟!

تورگۆت ئوزال ئەو دەمەی لە ساڵی ١٩٨٠ جێگری سەرۆك وەزیران بوو و بەرنامە سەقامگیرییە ئابوورییەکەی داڕشت، ناویان لێنا (ئابووریزانی سیحرباز) نەخوازە پاش ئەوەی توانی خشتەسازییەك بۆ قەرزەکانی تورکیا بکات بەرێگای ناسیاوەکانی لەناوەندە دارایی و ئابووریە جیهانییەکاندا، بەڵام لەساڵی ١٩٨٢ کاتێك بەرنامە ئابوورییەکەی بووە هۆی ئیفلاسبوونی چەندین پرۆژەی وەبەرهێنان، لەوانە بوو ڕووبەڕووی دادگاییکردن ببێتەوە. وەلێ بە چالاکی بەرنامەکەی ئوزال، هۆیەکیش بوو بۆ زیادبوونی دەرامەتی تاکی تورك ساڵانە لە ٨٠٠ دۆلارەوە لەساڵی ١٩٨٢ بۆ ١٤٠٠ دۆلار ساڵانە لە ١٩٨٩، ئەگەرچی خەرجکردنی گشتیی لە تورکیا کەمکردەوە (٤/٢٥).

تورکیا، بە دەردی هەموو دەوڵەتە سەرمایەدارییە پەراوێزخراوەکانی، وەك: بەرازیل و کۆریای باشوور و چینی نیشتمانی (فەرمۆزا)، لە میانەی هەردوو دەیەی ڕابوردوو بە ئاراستەی پەرەسەندنی خێرای سەرمایەداری تەکانی بە خۆیدا و سەرمایەداریی بیانی ڕژانە ناو وڵاتەکەی و پیشەسازییەکانی فراوان بوون و شارەکانیشی گەورە بوونەوە. ئەمانە هەموو سەدان هەزار لە ئامێری بەکارهێنانی سەرمایەدارییان هەڵمژی. ئێستاش تورکیا ئەم باجە

PDF 4 KURD

دەداتەوە، سەرەتا بە پشك بۆ دانەوەی ئەو قەرزانـەی پەیـدای کـردن، یـان سـوودە زۆرەکـان، ئەمەش بە بارێکی گران دادەنرێ بۆ سـەر بودجەکـەی، دوای ئـەوەی قـازانجی لـە (١٠٪)ەوە لەساڵی ١٩٧٤ بەرەو (٦٠٪) لەساڵی ١٩٩٠ زیادی کرد (٣٠/٢٦).

ئیمـرۆیش، حکوومـەتی تورکیـا بـەم هەنگاوانـەی لای خـوارەوە، هـەوڵ دەدات بـارە ئابوورییەکەی، چارەسەر بکات (١٤/٢١):

١- پشتگیریکردنی لەو کۆمپانیایانەی لە رۆژهەڵاتی ناوین کار دەکـەن، بـە دابینکردنـی پاراستنی ئابووری بۆیان، وەك کەمکردنەوەی نامەی پاڵپشتی (رسائل الاعتماد) بە تایبەت بۆ ئەو کۆمپانیانەی لە لیبیا کاردەکەن و لەوێ بـەهای کارەکانیـان لـە سـاڵی ١٩٩٠ گەیشـتە نزیکەی یەك ملیار دۆلار.

٢- هاندانی هەناردەی قووتووبەند و گۆشت و کـاڵای دروسـتکراو و قومـاش بـە رێگـەی ئاسانکاری دڵنیایی لە ئاستێکی بەرز بۆ هەناردەکارانی تـورك و هانـدانیان بـۆ وەبـەرهێنانی سەرمایەکانیان بە دراوی قورسی تورکی و لەناو خودی تورکیاش.

٣- دنەدانی بازرگان و پیشەسازیکارانی تورك بەرەو هاوکاری لەگەڵ دەزگـای پلانـدانانی دەوڵەت و کەمنەکردنەوەی ئەو پاڵپشتییانەی (ئیعتماد) بۆیان تەرخان کراوە.

٤- خولقاندنی جۆرێك متمانە لە نێـوان جـەماوەر و دەوڵـەت، سـەرەڕای دەسـتێوەردانی دەوڵەت لە دانانی نرخ لە سەر کاڵاکان، چونکە سیاسەتی بازاڕی ئازاد کە دەوڵەت جێبـەجێی کرد بە رێگەی ململانێی ئەو کۆمەڵانەی مامەڵەی تیا دەکەن، سەردەکەوێت (٤/٢٥).

ئوزال، کە لە ساڵی ١٩٨٩ خۆی بۆ سەرۆکایەتی کۆمار کاندید کـرد، دروشمـی ئـەم سـێ ئازادییەی بەرزکردەوە: ئازادی هزر، ئازادی بازاڕ و ئازادی بیر و باوەڕ، بەڵام پاش ئـەوەی لـە هەڵبژاردنەکان سەرکەوت نەیتوانی هەموو خواست و ئارەزووەکانی دەسـتەبەر بکـات، بـەڵکو تەنها بەشێکی کەمیان نەبێت. چونکە بە وتەی دیمیراڵ- یەکێك لە رابـەرانی ئۆپۆزسـیۆن لـە رۆژگاری دەسەڵاتی سـەرۆك ئـوزال- "رژێمـی دەسـەڵاتداری تورکیـا نـەیتوانی پەرەسـەندنی نەتەوەیی فەراهەم بکـات"(٤/٢٥). بۆیـە ئـوزالیزم لـە گەشەسـەندنێکی رێـژەیی بـەولاوە، گەشەسەندنێکی راستەقینەی لە تورکیا بەئەنجام نەگەیاند، چـونکە تـاوەکو ئێسـتاش ٦٠٪ی گەلی تورك هەژار و کەم دەرامەتە.

تورکیا پێویستی بەئازادیی سیاسـی و دیمـوکراتی راسـتەقینە و سـەقامگیری نیشـتمانی هەیە، ئەمانە مەرجی بنەڕەتیی گەشەپێکردنە لەوڵاتدا، پێویستی بەحکوومـەتێکی بـەهێز و

PDF 4 KURD

چاوەترس و خاوەن بەرنامەیەکی نیشتمانی و سیاسی و ئابووری هەیە تا بتوانێ وڵات لەباری هەژاری و بێکاری و قەرزباری و تیرۆر و پەرتبوونی سیاسی رزگار بکات.

لەگەڵ ئەوەی شەڕی کەنداوی یەکەم ١٩٨٠-١٩٨٨ گێڕانەوەی هاوسەنگیی ئابووری بۆ تورکیا دەستەبەرکرد لە دەرەنجامی هەناردەی بۆ عێراق و ئێران و چالاکبوونی بازرگانی سنووری نێوان و نێوان ئەم دوو وڵاتە و دراوسێییەکانی تری دەوروبەری، بەڵام شەڕی کەنداوی دووەم ١٩٩١ و راگرتنی هەناردەی نەوتی عێراق و وەستانی هەناردەی تورکیا بۆ عێراق و وڵاتانی کەنداو بە هۆی دەستدرێژیکردنی عێراق بۆ سەر دەوڵەتی کوێت، وایکرد تورکیا بە بڕی (٤٠) ملیار دۆلار زەرەرمەند بێت. جا، ئەگەر ئەو (١٠) ملیار دۆلارەشی بخەینە سەر کە تورکیا ساڵانە بۆ شەڕی ناراگەیەندراوی دژ بە PKK لە ساڵی (١٩٨٥)ەوە تا ساڵی ٢٠٠٠ خەرجی کردووە، سەرباری ئەو قەرزانەش کە لە بانقی نێودەوڵەتی و سندووقی دراوی نێودەوڵەتی پەیدای کردووە و تا مانگی نیسانی ساڵی ٢٠٠١ گەیشتۆتە نزیکەی (٢٢) ملیار دۆلار، ئەوە دەزانین تورکیا ئەمڕۆ لە چ قەیرانێکدا دەژی و هەموو حکوومەتەکانی تورکیاش دوای مردنی ئۆزال لە ساڵی ١٩٩٣ نەیانتوانی چارەسەری بکەن لەبەر بڵاوبوونەوەی گەندەڵی ئیداری و سیاسی لە وڵات و لە سۆنگەی زاڵبوونی گرووپەکانی تاوانی بەردەوام (مافیا) لە هەموو لایەنەکانی ژیان لە تورکیا. دەبینی وێڕای ئاشکراکردنی (٤٦) تۆڕی مافیای شارەزا لە بڕینی بانق و بەتاڵان بردنیان و پاشان بڵاوکردنەوەی ئیفلاسبوونیان و جگە لە ئاشکراکردنی مافیاکانی بازرگانی تلیاك و چەك و قۆڵبڕین و کوشتنی سیاسی و تیرۆر تاوەکو ساڵی ٢٠٠١، ئەوا دەزگا رەسمیییەکانی تورکیا جەخت لە سەر ئەوە دەکەن کە هێشتا لە تورکیا زیاتر لە ١٢٠ تۆڕی مافیای تر هەن و دزەیان کردۆتە نێو پێکهاتەکانی کۆمەڵگەی تورکی.

سێیەم/ ململانێی کۆمەلایەتی: کێشەی کەمایەتییەکان لەتورکیا:

کێشەی کەمایەتییەکان لە تورکیا لەگەڵ سەرهەڵدانی دەوڵەتی عوسمانی دەستیپێکرد، کاتێك ئەو هۆزەی (عوسمان) سەرۆکایەتی دەکرد، توانی ئیمپراتۆرییەتێکی گەورە دابمەزرێنێ گەلانی عەرەب و کورد و فارس و ئەرمەن و چەرکەس و بولگار و رۆمان و سرب و یۆنان و ئەوانیتر لە دەوڵەتێکی مۆزاییکی فرە رەگەز لە رووی نەتەوە و زمانەوە لە خۆبگرێ. بەڵام بیرۆکەی یەکێتی عوسمانی داتاشراو، چەترێکی پان و پۆڕی لە سەرەوەدا پێدادابوو، دەوڵەتەکە بەدیمەن وا دەهاتە پێش چاو لە رووی ئیدارییەوە هاوڕەگەزە، وەلێ پێکهاتە جیاجیاکانی ناوەوەی بە نهێنی و بە ئاشکرا بە درێژی پێنج سەدەی رابوردوو لە تەمەنی دەوڵەتی عوسمانی،

PDF 4 KURD

تێدەکۆشان لە پێناو بەدەستهێنانی پێناسە نەتەوەییەکانیان. کە بزوتنەوەی کەمالیزمیش لەو پارچە بچووکەی نێوی (ئەنادۆڵ) و پاشماوەی خاکی بەرین و گەورەی دەوڵەتی عوسمانی بوو، سەری هەڵدا پاش ئەوەی هاوپەیمانەکان میراتی پیاوە نەخۆشەکە (دەوڵەتی عوسمانی)یان دابەشکرد، سێ نەتەوەی جیاواز لەرووی رەگەز و زمان و کلتوورەوە لە وڵاتی ئەنادۆڵ لەگەڵ تورك دا دەژیان، ئەوانیش بریتی بوون لەعەرەب و کورد و ئەرمەن، سەرەڕای چەند نەتەوەیەکی تر کە لە رووی رەچەڵەکی نەتەوەیی و زمانەوە لەگەڵ توركدا هاوبەش بوون، وەك: چەرکەس، لاز، قازاق و داغستان و ئەوانیتر.

بەڵام هەردوو نەتەوەی کورد و عەرەب چەکیان هەڵگرت و دایانە پاڵ بزوتنەوەکەی مستەفا کەمال پاشا بۆ بەرگریکردن لە وڵاتی ئەنادۆڵ لە دژی داگیرکەری بیانی بە هیوای شادبوونیان بە ئۆتۆنۆمی پاش ئەوەی وڵات سەربەخۆیی وەردەگرێ. بۆ هەقیقەت و بۆ مێژوویش دەڵێین: ئەرمەنەکان لە هەموو گەلان زیاتر پەرۆشی سەربەخۆیی و پاراستنی پێناسە نەتەوەییەکەیان بوون، بۆیە هاوکاری بزووتنەوەکەی مستەفا کەمالیان نەکرد، بەڵکو پردی لێکحاڵیبوونیان لەگەڵ هاوپەیمانەکان درێژ دەکردەوە، بە تایبەتی دوای دامەزراندنی کۆماری ئەرمینیای سۆڤێتی وەکو هەوڵێك لەپێناو دامەزراندنی دەوڵەتێکی ئەرمەنی لە وڵاتی ئەنادۆڵ و دوای ئەوەش دامەزراندنی دەوڵەتی ئەرمینیای گەورە لە ناوچەکە.

هەرچی عەرەبەکانی دانیشتووی لیوای ئەسکەندەرۆنە و ناوەندی هەردوو ویلایەتی سعرد و ماردین (١٩/٢٨) و ئەو بەشانەی نزیکی سنووری سوریا لە ویلایەتەکانی دیاربەکر و غازی عێنتاب و ئەدەنەش بوون، ئەوا نەیانتوانی پێناسە نەتەوەییەکەیان بپارێزن بەتایبەت ریفۆرمە کۆمەڵایەتییەکانی ئەتاتۆرك بەوە رازی بوون لە ناو خۆیاندا بە شێوەزارە عەرەبییە سوورییەکە باخێون، بە تایبەتی پاش ئەوەی لیوای ئەسکەندەرۆنە بە تورکیاوە لکێندرا بە بێ ئەوەی ئەلفبای عەرەبی یان نووسینی عەرەبی بزانن چونکە میدیایەکی عەرەبی تایبەت بەخۆیان شك نەدەبرد، لە نێویانیشدا لە پاش دامەزراندنی دەوڵەتی تورکیای تازە ئیجاد، هیچ بزووتنەوەیەکی نەتەوەیی جوداخوازیی یان هیچ بزوتنەوەیەك بۆ سەربەخۆییبوونیان لە تورکیا سەری هەڵنەدا، چونکە رووپانکردە ژیانی نوێیان بە تایبەت لە بواری بازرگانی.. نەك هەر ئەوە، بگرە زمانە عەرەبییەکەشیان لەبیرکرد. لێرەشەوە، جگە لە دوو بزووتنەوەی نەتەوەیی کە ئەوانیش: بزووتنەوەی ئەرمەن و بزووتنەوەی کورد بوون و تێدەکۆشان لە پێناو مافی چارەنووسی خۆیان، ئەوا تورکیا رووبەڕووی هیچ بزووتنەوەیەکی تر نەبۆوە.

PDF 4 KURD

١- بزوتنەوەی ئەرمەنی:

دوای نیوەی سەدەی نۆزدەهەم، شنەبای ڕابوونی نەتەوەیی لە ئەورووپاوە بەرەو ڕۆژهەڵات، هەڵیدەکرد. ئەوددەمە، ڕۆحی نەتەوەیی- وەك هەموو کەمایەتییەکانی دیکەی دەوڵەتی عوسمانی- بەلای ئەرمەنییەکانیشەوە جۆشی سەندبوو بە گەڕانەوە بەرەو سەرچاوەکانی کلتووری نەتەوەیی خۆیان، هەر چەندە ئەوان دابەش بووبوون بە سەر سێ دەوڵەت: ئەرمینیای رووسی، ئەرمینیای ئێرانی، ئەرمینیای تورکی و بەشێکی زۆریشیان لە وڵاتانی تری جیهان پەرت و بڵاوبووبوونەوە. بەڵام ئەرمەنییەکان پەرۆشی یەکگرتن بوون و هەستیان بە گرنگی ئەم مەسەلەیە لە ژیانیاندا دەکرد.. (ئەردزرۆنی) لە ڕۆژنامەکەی بەناوی (میشاك)ەوە نووسیویەتی دەڵێت: "دوێنێ ئێمە تەنها تایفەیەکی ئەکلیرکی بووین، سبەینێش نیشتمانێك بنیات دەنێین"(٦٣/٢٩).

ئەم بزوتنەوە سەربەخۆییەی ئەرمەن، گومانی بە لای سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەمەوە هورووژاند و تووڕەیی و نیگەرانی خۆی لەم بارەیەوە دەردەبڕی. نووسەرێکی ئەرمەنی دەڵێت: "ئەرمینیا هەمووی لە نێوان هەردوو ساڵی ١٨٩٤-١٨٩٦، نوقمی لافاوی خوێن بوو، ئەو دەمەی سەدان خێزان بە شێوازێکی وەحشیگەرانە قەتڵ و عام کران بە تەرحێکی وا ئەمریکا و ئەورووپا بەریسوابوون و مەترسی گەورە ناویان برد، دەوڵەتە گەورەکان بۆ ڕاگرتنی ئەم کوشتارە هاتنە وەلام، بەڵام دەستێوەردانیان تەنها بریتی بوو لە هەڵوێستی مەبدەئی.. وەلێ هەرەشەکان وایانکرد سوڵتان عەبدولحەمید پڕۆژە جەهەندەمییەکەی لەمەڕ قڕکردنی ئەرمەنییەکانەوە ڕابگرێ. بە نموونە ئەو جەنگاوەرە ئەرمەنییانەی کە ترسێکی زۆریان لێنیشتبوو، لەمانگی ئابی ساڵی ١٨٩٦ هەوڵیاندا دەستبگرن بە سەر بانقی عوسمانی لە قوستەنتینیە و هەڕەشەیان کرد: ئەگەر بێت عوسمانییەکان دەست لە پلانی خۆیان بۆ قڕکردنی ئەرمەن هەڵنەگرن، ئەوا بینایەی بانقەکە بە دینامێت تەخت دەکەن. وەلێ باڵیۆزی رووسیا (م. مەکسیمۆف) بە ناوی دەوڵەتانی زلهێزەوە توانی بەوە چارەسەری کێشەکە بکا، بەڵێنی لە دەوڵەتی عوسمانی وەرگرت لەم بارەیەوە چاکسازی بکات، بەڵام بەڵێنەکان جێ بەجێ نەکران و دروێنەی دواین پاژی کارەساتی ئەرمەنییەکان لە دەوڵەتی عوسمانی، (٣٠٠) هەزار قوربانی بوو" (٦٣/٢٩).

ئەگەرچی ئەرمەنییەکان وەکو هەموو کەمە نەتەوایەتییەکی تری ناو دەوڵەتی عوسمانی، بە گەشبینییەوە پێشوازییان لە کودەتای عوسمانی ساڵی ١٩٠٨ کرد، بەڵام حیزبی (ئیتحاد و

PDF 4 KURD

تەرەقی) دوای ئەو قۆناغە شۆڕشگێڕییەی کە جەماوەر لە میانەی خۆپێشاندانەکانی فێرگەی جەنگی و ریبپێوانەکانی گۆڕەپانی تەقسیم، پێدا تێپەڕي، لە هەموو ئەو پرنسیپە رزگاریخوازییانەی لە سەروبەندی شۆڕش بڵاوی کردبوونەوە پاشگەز بۆوە، بەتایبەتیش پاش ئەوەی دروشمی (تورکیا تەنها بۆ تورکەکان)ی بەرزکردەوە. ئیدی بە شێوەیەکی وا دەستیاندایە ستەم و زۆرداری و کپکردنی ئازادی و چەوساندنەوەی کەمە نەتەوایەتییەکان، تەنانەت لەم کردەوانەیاندا سوڵتان عەبدولحەمیدیان بەزاند.

کاتێکیش ئیتحادییەکان لە شەری جیهانی یەکەم بڕیاریاندا بچنە پاڵ ئەڵمانیا و نەمسا، حکوومەتی عوسمانی داوای لە ئەرمەنییەکان کرد ئەوانیش شان بەشانی هاوڵاتییانی ئیمپراتۆرییەتەکە چەك هەڵبگرن، بەڵام کەلەشەڕی (ساری گامیش) شکان، لۆمەکەیان هەموو خستە ئەستۆی سەربازەکانی ئەو تیپە ئەرمەنییانەی لە سوپای عوسمانیدا شەڕیان دەکرد، لە دەرەنجامی ئەمەدا بەرەو سنوورەکانی رووسیا دوور خرانەوەو پاشان لە ئاداری سالّی ۱۹۱٥ چەکەکانیان لێ سەندرایەوە، نەك هەر ئەمە، بەڵکو وەزیری جەنگ ئەنوەر پاشا لە ۲۰ی مایسی ساڵی ۱۹۱٥ مەرسوومێکی مەترسیداری بە ناوی کۆمیتەی تورکیای گەنجەوە بڵاوکردەوە تیادا فەرمانیدا بە دوورخستنەوەی هەموو ئەرمەنییەکان لە ویلایەتەکانی ئەرمینیا و ئەنادۆڵ و کیلیکیا بەرەو ئەو بیابانە عەرەبییانەی کەوتوونەتە باشووری هێڵی بەغدا، ئەم دوورخستنەوەیە لە جینۆساید بەولا چیتری نەدەگەیاند، ئەویش بەسێ قۆناغ بەرێوەچوو: قۆناغی کوشتارگە، قۆناغی کاروانەکان، قۆناغی ئۆردوگاکانی بیابان (۲۹/٦۳).

ئەرمەنییەکان پێیان وایە: ئەم پرۆسە قڕکردنە بووە هۆی گیان لەدەستدانی یەك ملیۆن هاوڵاتی ئەرمەنی، بەمەش کۆی ئەو هاونیشتمانییە ئەرمەنییانەی عوسمانییەکان لەناویان بردن، گەیشتە یەك ملیۆن و نیو ئەرمەنی. ئیمڕۆیش بزوتنەوەی ئەرمەنی کار دەکات بۆ ئەوەی رێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکانو تورکیاش دان بنێن بە هەقیقەتی ئەم کوشتارگەیەی کە لە ساڵی ۱۹۱٥ گەلی ئەرمەنی تیادا بووە قوربانی، ئەمە دوای ئەوەی کە پتر لە ۸۰ ساڵ تێدەپەرێ بەسەر پەیمانی لۆزان کە بە پێی مادەکانی ئەرمینیای لێکترازان و دابەشی کردن بە سەر هەرسێ دەوڵەتی دراوسێ: یەکێتی سۆڤێت و تورکیا و ئێران.

لۆبی ئەرمەنی لە فەرەنسا (لە کانوونی دووەمی ساڵی ۲۰۰۱) توانی قەناعەت بەپەرلەمانی فەرەنسا بینێت دان بنێ بە هەقیقەتی رووداوی قەتڵ و عامی ئەرمەن لەساڵی ۱۹۱٥ و زەرورەتی دانپێنانی تورکیا بەو مەسەلەیە، جگە لەوەش بڕیاریدا بەدانانی

PDF 4 KURD

پەیکەرێك بۆ یادی قوربانییەكانی ئەرمەن لە ناو جەرگەی شاری پاریس، چەند دەوڵەتێكی دیكەش ئامادەكاری دەكەن بۆ دەركردنی دانپێنانی لەم جۆرە، ئەگەرچی توركیا سەبارەت بەمە نارەزایی دەردەبڕێ و بڵاوی دەكاتەوە كە هەر دەوڵەتێك دان بەوەدا بنێ پێوەندی ئابووری لەگەڵ رادەگرێ و ئەمەش ئەو سیاسەتەیە میدیاكان رەخنەی لێ دەگرن و بەسیاسەتێكی بێهوودەی دادەنێن لە سەردەمی جیهانگیری و مافی مرۆڤ.

وا زانراوە، بزوتنەوەی نوێی ئەرمەنی كە داوای تۆڵە و سەربەخۆیی دەكات، لە ساڵی ١٩٧٥ لە (بورج حەمود) لە لوبنان دامەزرا، ئەو دەمەی نەوەی سێیەمی لاوانی ئەرمەنی، پێشمەرگەكانی فەڵەستینیان بە باشترین یارمەتیدەرزانی بۆ خۆیان لەرووی مەشق و راهێنان و چەكەوە و رێكخراوێكی نهێنییان دامەزراند، ناویان لێنا سوپای نهێنی ئەرمەنی بۆ رزگاركردنی ئەرمینیا و بەكورتی بەرێكخراوی (ئاسالا) ناسرا. ئەم رێكخراوە چەند هاوپەیمانییەكی لەگەڵ بزووتنەوە رزگاریخوازییەكانی رۆژهەڵاتی ناوین بەست، كاتێك كۆنگرەیەكی رۆژنامەنووسی هاوبەشی لەگەڵ پارتی ماركسی كورد لەساڵی ١٩٨٠ سازدا و تیادا هەردوولا جەختیان كردە سەر خەبات لە پێناو دامەزراندنی سیستمگەلی میللی لەناوچەكە، رێكخراوی (ئاسالا) چەندین چالاكی لە دژی كەسایەتی و بەرژەوەندییەكانی توركیا ئەنجامدا. بەنموونە: لە ساڵی ١٩٨٢ تەنها لە ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا توانی (٥) دیپلۆماتكاری تورك لەناو ببات. لەپاش هاتنەسەر دەسەڵاتی (ئیمام خومەینی)ش لە ئێران "كۆڕی رێكخراوە میللییە خەباتگێڕەكان لەپێناوی مافی خۆیان لە جیهان" لە تاران گرێ درا و رێكخراوی (ئاسالا) تیادا بەشدار بوو، پاشان نوسینگەیەكی تایبەتی لە تاران كردەوە.

وادیارە، ئیمام خومەینی ویستی یاری بەكارتی ئەرمەنییەكانەوە بكات لەدژی توركیا، چونكە توركیا رێگەی بەژمارەیەك لە نەیارانی رژێمی ئێران دابوو چالاكی لەناو توركیاوە بە ئەنجام بگەیەنن بە تایبەتی لەو ناوچە سنوورییانەی كەنیمچە كراوەیەك بوون لە پێش بەرهەڵستكارانی ئێران و ئەوانەی دەیانویست لەم وڵاتەوە هەڵبێن، بەهۆی رێگەدانی دەسەڵاتدارانی توركیا (١٩/٣٠).

كاتێك ئەم سێ رێكخراوە ئەرمەنییانە: رێكخراوی سوپای نهێنی ئەرمەنی ماركسیزم و رێكخراوی سوپای شۆڕشگێڕی ئەرمەنی- كە چەندین كردەوەی سەربازی لە دژی دەزگاكانی فەرەنسا بەئەنجام گەیاند- و رێكخراوی رادیكاڵییە ئەرمەنییەكان، لە شاری لۆزان لە ٢٠-

٢٤ی تەمووزی ساڵی ١٩٨٣ دووەمین کۆنگرەی ئەرمەنییان گرێ دا، کۆنگرەی ناوبراو بەرنامەی خۆی بۆ ماوەیەکی کورت بەم شێوەیەی لای خوارەوە دیاری کرد: (٩٥/٩٢)

١- ئەو کۆمەڵە ئەرمەنییانەی لە دەرەوە نیشتەجێن و نزیکەی (٣) ملیۆن کەسن و تائێستا رێك نەخراون، بکرێن بەهێزێکی سیاسی کاریگەر.

٢- دەستەبەرکردنی پێناسەیەکی رەوا بۆ ئەو ئەرمەنییانەی لە دەرەوەن، سەرەڕای دانپێنانی دیپلۆماسی بەنوێنەرە ناحکومییەکانیان.

٣- بە هەموو شێوازێکی سیاسی و دیپلۆماسی خەبات بکرێ لە پێناو دانپێنانی بە مافی جێگیری گەلی ئەرمەنی و رزگارکردنی ئەو خاکەی لە بن دەستی دەسەڵاتی تورکدایە.

٤- بەرگریکردن و پارێزگاریکردن لە بەرژەوەندی و مافەکانی رابوردوو و ئێستا و داهاتووی گەلی ئەرمەنی کە لە دەرەوەی وڵات نیشتەجێیە.

ئەگەرچی، سوپای نهێنی ئەرمەنی، ئەرمینیای سۆڤێتی بەنیشتمانی نەتەوەیی دادەنێت، وەلێ (تاشناق)ەکان متمانەیان بەسۆڤێت نەدەکرد، کەچی ئەرمەنییەکانی بەیروت بانگەشە بۆ دامەزراندنی دەوڵەتێکی ئەرمەنی دەکەن تا ببێ بەبەشێك لە جیهانی سێیەم، لەبەر ئەمە (جیمس کەرنوسیان)ی کاهین، کۆنگرەی (لۆزان)ی بە "کۆنگرەی زۆرینەی ئەرمەنی بێدەنگ" ناو برد (٥٩/٢٩). بۆیە ئەم کۆنگرەیە نەیتوانی بگاتە دەرەنجامی زانستییانە بۆ خزمەتکردنی کێشەی ئەرمەنییەکان هەرچەندە هەندێ سەرکەوتنی بەدەستهێنا لەبواری وەگەرخستنی توانای ئەرمەنییەکان تاببنە هێزێکی کاریگەر تا ماوەیەکی زۆر مادامێك هێشتا نەیانتوانیوە دانپێنانی رەسمی نەتەوە یەکگرتووەکانیان بەرامبەر بە قەتڵ و عامی ئەرمەنییەکان دەستەبەر بکەن، ئەو قەتڵ و عامەی کە بەرپرسانی تورك نایانەوێ گوێیان لێ بێ، یاخود بە سەر زمانیاندا بێت. لەم لایەنەوە وەزیری دەرەوەی تورکیا لە ئاخاوتنێکدا رەخنەی لە فەرەنسا گرت، "چونکە بەبڵاوکردنەوە پروپاگەندە هانی تیرۆریستانی ئەرمەنی دەدات لە دژی تورك"، بەر لەمەش باڵیۆزی تورکیا لەفەرەنسا (عەدنان بولاق)، تەلەفزیۆنەکانی فەرەنسای تۆمەتبار کرد و گوتی: "بەش بەحاڵی خۆم وەك کەسێك پشتاوپشت لە عوسمانییەکانەوە هاتوومەتە خوارێ، هیچ شتێك لە تورکیا رووی نەداوە، لە شێوەی قەتڵ و عام (جینۆساید) بچێت" (٥٩/٢٩). لەلایەکی ترەوە، (کەنعان ئیڤرین)ی سەرۆك کۆماری تورکیا، لە وتارەکەی بەبۆنەی جەژنی وەرزش و لاوانەوە، لە رۆژی ١٩ی مایسی ساڵی ١٩٨٤ تاکیدی کرد و گوتی: "تورکیا کە ٦٥ ساڵ لەمەوبەر لە پێناو سەربەخۆیی و رزگارکردنی خاکەکەی لەچەنگی

داگیرکەران خەباتی کرد، نابێت بستە خاکێکی دەستی لێ هەڵبگیرێ بۆ ئەوانیتر. ئەو دوژمنانەی تورکیاش کە لە ناوەوە و دەرەوە هەوڵ دەدەن بۆ دابەشکردنی وڵات و لاوازکردنی بە رێگای تیرۆر وەك رێگا خۆشکردنێك بۆ تێکدانی و سڕینەوەی لە بوون و وجوود لە تۆڵەی شکستی ٦٥ ساڵەی بەر لە ئێستایان، لە هەوڵەکانیاندا سەرکەوتوو نابن، چونکە ئەتاتۆرك ئەم نیشتمانەی بە ئەمانەتێك سپاردە ئەو لاوانەی کە لە توانایاندایە بیپارێزن" (٦/٣١).

لە کاتێکدا توندوتیژی ئەرمەنییەکان لە لایەن سوپای نهێنی ئەرمەنییەوە، رووی لە پەرەسەندندایە، دەبینی حیزبی تاشناق- دیارترین حیزبە سیاسییە ئەرمەنییەکان- هەڵوێستی نارەزایی دەربڕین وەردەگرێ لەهەمبەر کردەوەی توندوتیژی کوێرانە و پێی وایە: "سوپای نهێنی ئەرمەنی خەیانەتی لە کێشەی ئەرمەنی کردووە و وەك کۆمەڵی (ئەبو نچال)ی فەڵەستینی بۆتە رێکخراوێکی تیرۆریستی پەتی و بەتەواوی خۆی هاویشتۆتە باوەشی یەکێتی سۆڤێتەوە" (٦٢/٢٩). ئەم حیزبە بەپێی (هنری باباسیان)ی وتەبێژە فەرمییەکەی، بڕوای بەچارەسەری سیاسی و دیپۆماسی کێشەی ئەرمەنییەکان هەیە، یانی چارەسەری ئاشتییانەی کێشەکە. بە نموونە دوای کردەوەکەی (ئۆرلی) لەساڵی ١٩٨١ یەکێك لە ئەندامانی سوپای نهێنی ئەرمەنی بە ناوی (خاچیك ئانادیسیان) دەستگیرکرا. لە دەرەنجامی ئەم رووداوە، سوپای نهێنی ئەرمەنی، چەندین کردەوەی لە دژی دەزگاکانی فەرەنسا بە ئەنجام گەیاند لێرەشەوە، حیزبی تاشناق داوای لە فەرەنسا کرد: "هەوڵە دیپلۆماسییەکانی چالاك بکاتەوە لە پێناو دانپێنانی نەتەوە یەککرتووەکان بەهەقیقەتی ئەو کوشتارەی گەلی ئەرمەنی لە ساڵی ١٩١٥ دووچاری بۆوە.."، وتەبێژی بەناو حیزبەکە جۆرێك لە رێگەچارەی دانوستاندن ئامێزی بڵاوکردەوە بریتی بوو لەدووبارە دابەشکردنی ئەرمەنییەکان لە ئاسیای بچووك... و داننان بەمافی کەمایەتییەکانی وەك ئەرمەنی و کورد.. و ئەرمەنییەکان دەخوازن بە شێوەیەکی سەربەخۆ و ئازاد لە (ئەرمینیا) بژین، تەنانەت ئەرمینیای سۆڤێتیش بگرێتەخۆ" (٦٢/٢٩).

جا، ئەگەر وتارەکەی (ئیڤرین) لە ساڵی ١٩٨٤ وەڵامدانەوەیەکی ناڕاستەوخۆ بووبێت بۆ داخوازی ئەرمەنییەکان: بە دابڕینی بەشێك لە ئەنادۆڵ و لکاندنی بە (ئەرمینیای گەورە)وە، یان دەمەزراندنی ئەو (دەوڵەتە خەونە) لە سەر ئەو پارچەیە، ئەوا ئەرمەنییەکان کەژمارەیان بەگوێرەی خودی سەرچاوە ئەرمەنییەکان دەگاتە نزیکەی (٧) ملیۆن ئەرمەنی و بە رەچەڵەك دەچنەوە سەر رەگەزی (تراکۆ- فیریجیان)ی کۆن کە لە سەدەی سیانزدەهەمی پێش زایین لە (بان)ی ئەرمەنی دەژیان و دوایی توخمە ئوراراتی و ئاشووریو کلدانییەکان تێیاندا توانەوە،

PDF 4 KURD

ئەوە تاوەکو ئێستاش ئەم گەلە وەك زۆربەی کەمایەتییە دابەشکراوەکانی جیهان، درێـژەی بـە خەباتی خۆی لە پێناو بەدیهێنانی پێناسەی نەتەوەیی و یەکێتی نیشتمانەکەی.. دەدات ئەگەر گەمەی گەلان رێگەی ئەوەی پێ بدات.

٢- بزوتنەوەی کورد:

رۆژنامەنووسی ئەمریکایی جۆزێف کرافـت، دەڵێـت: دوای دیدارەکـەی لەگـەڵ سـەرۆکی تورکیا (کەنعان ئیڤرین) لە ئەیلوولی ساڵی ١٩٨٤، رەشنووسی ئەم دیـدارەی پێشـانی کۆنـە باڵیۆزێکی ئەورووپی لە ئەمریکا کە شارەزای هەموو کون و کەلێنێکی پرسی تورکیـا بـوو، دا بۆ ئەوەی بۆچوونی خۆی لەمەڕ مەسەلەکە دەرببڕێ، باڵیۆزەکە گوتی: تـورك حـەز ناکـەن دان بنێن بە کەمایەتی جیاجیای وەك کورد و ئەرمەنی و ئایینزای جیاجیاش لە نێوانیانـدا هـەن. چونکە تاکیدکردنیان لە سەر ئەو جیاوازییانە لە تورکیا بە مانای کردنەوەی رێگایە لـە پـێش کەرت و پەرتبوونی زێدەتر... و ئەوانیش بواری ئەم شتە نادەن. تورکەکان هێشتا کەمێك لـە هەستی داب و نەریتی ئەو ئیمپراتۆرییەتەیان لاماوە کە لــە ســەروبەندی عوسمانییەکانـدا زاڵ بوو (٣٢/٩٤).

هەقیقەتی ئەم جۆرە راوبۆچوونانە هەرچۆنێك بێت، ئەوە رژێمەکانی تورکیـا لەسـەردەمی ئەتاتۆرکەوە، نایانەوێ دان بنێن بە بوونی نەتەوەیی کەمایەتییەکانی تری دانیشتووی تورکیـا بە تایبەت کوردو ئەرمەنییەکان، ئەگەرچی رەوشـی کـوردی تورکیـا و خـەباتی نەتـەوەییان، جیاوازییان هەیە لەگەڵ ئەوەی تایبەت بە ئەرمەنییەکانە، لەبەر ئەم هۆیانەی لای خوارەوە:

١- بزوتنەوەی گەلی کورد لە تورکیا، داوای جۆرێك لـە حـوکمی نامەرکـەزی ئیـداری و پاشان لـە دەسـتپێکی سـەدەی نۆزدەهەمـەوە داوای ئۆتۆنـۆمی (خودموختـاری) کـرد. ئـەم داخوازییە تەنها لە دوای هەشتاکانی سەدەی رابوردوو (بیستەم)ەوە بەرەو داوای سـەربەخۆیی پەرەی سەند، ئەویش لەئاکامی ئەو سیاسەتە لەناوبردنەی هێزەکانی تورك لـە دژیـان پیـادەی کرد. کەچی بزوتنەوەی گەلی ئەرمەنی لە پـاش شـەڕی یەکـەمی جیهـانی و لـە دەرەنجـامی بڕیارەکانی کۆنگرەی لۆزان، دەستپێکرد.

٢- بزوتنەوەی گەلی کورد لە ناو تورکیا و لە سەر خاکی بـاو بـاپیران و لـەو شـوێنانەوە بەهەموو کون و قوژبنێکی شارەزایە، خەبات دەکات. بەپێچەوانەی بزوتنەوەی ئەرمەنییـەکان

PDF 4 KURD

کە دەیانەوێ شەڕی تورك و بەرژەوەندییەکانی تورکیا لە دەرەوەی وڵات و لە شوێنەیلێکەوە بەهەزاران میل لە نیشتمانی دایکەوە دوورن، بکات.

٣- بزوتنەوەی کورد لە تورکیا، هەردوو کوردستانی عێراق و ئێران بەقووڵاییە ستراتیژی و شەرگەییەکەی خۆی دەزانێ بە رادەیەك رژێمە دەسەڵاتدارەکانی تورکیا تا ئێستاش وێڕای هاوپەیمانییان لەگەڵ رژێمە دراوسێیەکانی تورکیا، نەیانتوانیوە ئەم قووڵاییە ستراتیژییە پڕ بکەنەوە، چونکە لەوێدا لە کوردستان بە (هەرسێ بەشەکەیەوە) یەکێتی خەباتی چارەنووسساز لەئارادایە. کەچی دەبینین ئەرمەنییەکان لەم قولاّییە ستراتیژی و خەباتە چارەنووسسازەی نێوان هەرسێ بەشەکەی ئەرمینیا، بێبەشن. چونکە لە ناو خاکی تورکیا هیچ بنکەیەکی سەرەکییان نییە لێوەی درێژە بەخەباتیان بدەن.

٤- ئەو کەشە دیموکراتی و نیمچە فرەییەی لە تورکیا هەیە و داواکردنی رۆشنبیر و هزرڤانانی تورك بۆ زەرووڕەتی دانپێنانی بە بوونی نەتەوەیی گەلی کورد لە تورکیا، گوڕوتینێکی بەخشیوەتە بزوتنەوەی کورد بۆ بەردەوامبوون لە سەر خەبات لە پێناو دەستەبەرکردنی مافەکانی. کەچی ئەرمەنییەکان لەم پشتگیرییە ناوخۆییە بێبەشن، وەلێ ئەوانیش وەکو کورد هاوسۆزی ژمارەیەك لە دەوڵەتەکانیان بۆ لای خۆیان راکێشاوە و ژمارەیەکیش لەو دەوڵەتانەی بەرژەوەندییەکانیان لەگەڵ ئەم بزوتنەوانە گونجاون، پشتگیرییان دەکەن.

لێرەشەوە، بزوتنەوەی گەلی کورد لە تورکیا، هەوڵ دەدات پێوەندییەکانی لەگەڵ بزوتنەوەی کورد لە کوردستانی گەورە لە لایەك و لەگەڵ بزوتنەوە پێشکەوتووخواز و دیموکراتییەکانی تورکیا لە لایەکی ترەوە، پتەو بکات، سەرەڕای هاوکاریکردنی لەگەڵ هەموو بزوتنەوەیەکی رزگاریخوازی لە جیهاندا. بەمەش ئەم بزوتنەوەیە توانی بایەخ و گرنگی پێدانی بزوتنەوە پێشکەوتووخوازەکانی تر لە ناوەوە و پشتگیری کوردی ناوچەکە و هاوسۆزی ناوەندە ئازادیخواز و دیموکراتییەکان لە جیهان دەستەبەر بکات. بۆیە ئەو هێزە پێشکەوتووخواز و دیموکراتخوازانە توخمگەلێکی فشاریان پێکهێناوە یاخود بوونەتە هێزی فشاری سیاسی (لۆبی) لە سەر تورکیا لە پێناو دانپێنان بە بوونی نەتەوەیی کورد لە تورکیا و هەروا دانپێنانیش بە مافی نەتەوەیی کەمایەتییەکانی تر. لەبەر هەموو ئەم فاکتەرانە تورکیا کەوتە خۆی و ئەوەبوو لە ساڵی ١٩٨٨ کۆمپانیای توێژینەوە و لێکۆڵینەوە لەشاری واشنتۆن بەناوی (دەستەی رێنماییکارانی نێو نەتەوەیی) دامەزراند بە ئامانجی نزیکخستنەوەی بیر و بۆچوونەکانی هەردوو حکوومەتی

PDF 4 KURD

توركيا و ئەمریكا لەگەڵ یەكتر سەبارەت بەكاروباری رۆژهەڵاتی ناوین و كێشەكانی توركیا (١٩/٣٣) و لە پێناو بەرەنگاربوونەوە لەو فشـارە سیاسـییە دەرەكییانـەی دەخرێنـە سـەر توركیا. جگە لەوەش، وەزارەتی دەرەوەی توركیا لـە سـاڵی ١٩٩٠ دۆسـییەیەكی تایبـەت بەناوچـەی باشـووری رۆژهـەڵاتی ئـەنادۆڵ ئامـادەكرد تایبختاـە بـەردەم ئـەو دەوڵەتـە رۆژئاواییانەی فشاریان خستۆتە سەر توركیا لە سۆنگەی پێشـێلكردنی بەرامبـەر بـەمافی مرۆڤ لە ناوچەی كوردنشیندا (١/٣٤).

جا، لە حاڵێكدا (ئوزال) پێی وایە رۆژگار كێشەی كورد چارەسەر دەكات (٢٥/٣٥)، ئەوە بەم وتەیەی ئاماژە بەنیوەی ئەم هەقیقەتە دەكات كە دەڵێت: توركیا ئەگـەر خوازیـارە ببێتـە ئەندامێك لە یەكێتی ئەوروپا، پێویستە لە سەری كێشـەی كـورد چارەسـەر بكـات، چـونكە جیهانی رۆژئاوا توركیایەك لە ریزی خۆی وەرناگرێت كە وێڕای پەرلەمان و فرە حیزبییەكـەی، سەراپای پڕە لە پێشێلكاری مافی مرۆڤ و بوونی حوكمی لەسێدارەدان لەنێو یاسای سـزاكانیو كاروباری دەوڵەتیش بەرێگەی ئەو بڕیارە ئیدارییانەوە بەڕێوە دەبات كە هێزی یاسایان هەیە.

بۆیە، توركیا لە سێ لاوە لە سەر ئاستی نـاوخۆیی و دەرەكـی رووبـەڕووی فشـارگەلێكی سیاسی و فشاری دەستە و دەزگا پێوەندیدارەكانی مافی مرۆڤ بۆتەوە، فشارەكانیش لەلایـەن، ئەمانەوە پیادە دەكرێن:

یەكەم- بزوتنەوەی دیموكراتی توركی:

ئەو دەمەی كوودەتای ١٢ی ئەیولی ساڵی ١٩٨٠ رووی دا و بـاری نائاسـاییی لـە توركیـا بڵاوبۆوە لە دەرەنجامی جێبەجێكردنی حوكمی عورفی و سانسۆری سەر رۆژنامەكان، سەرەڕای ئەو مافە ڤیتۆیەی بەسەرۆكی كۆمار بەپێی دەستووری ساڵی ١٩٨٢ دراوە، ١٢٦٤ نووسەر و هونەرمەند و رۆژنامەنووس و پارێزەر و مامۆسـتای زانكـۆ لـە ١٥ی مایسـی سـاڵی ١٩٨٤ یادداشتێكیان بەرزكردەوە بۆ دیوانی سـەرۆكایەتی كۆمـار تێـدا داوایـانكرد بـە زەروورەتـی پیادەكردنی مومارەسەی تەواوی دیموكراتی لە وڵات و گۆڕینی چەند بەندێكی دەستووری نـوێ و هەڵوەشاندنەوەی ئەو رێكارانەی كەلەدژی دیموكراتین و هێشتا لە توركیا كاریـان پێـدەكرێ، ئەگەرچی حوكمی مەدەنی لە تشرینی دووەمی ساڵی (١٩٨٣)وە گەڕاوەتەوە بۆ وڵات. بـەڵام لە بری ئەوەی دەوڵەت بەدەنگی داخوازییـەكانی ئـەو هزرڤانانـەوە بێـت، دادگـای سـەربازی لەئەنكەرە لە دوای دانیشتنی یەكەمی، بڕیاریدا لێكۆڵینەوە لەگەڵ ئەو كەسانەدا بكـات كـە

نوێنەرایەتی سەرکردەکانی هزر و رووناکبیری و رۆژنامەگەری و یاسا دەکەن لە ولاتدا. بەمەش رووبەڕووی سەپاندنی حوکمی دادگا بوونەوە بە سزای بەنـدکردن لـە ٣ مانگـەوە بـۆ سـالێك بەتۆمەتی "پابەند نەبوون بەجێبەجێکردنی فەرمانەکانی سـەرکردایەتی سـەربازی ئەنکـەرەی تایبەت بە رێکخستنی پروپاگەندەی سەربازی" (٢٥٤/٣٦). لە سەرووی ئەو بیرمەندانەشەوە، هەریـەك لـەم نووسـەرانە بـوون: رۆماننوسـی نـاوداری تورکیا(عـەزیز نەسـین) سـەرۆکی سەندیکاکانی ئەدیب و نووسەرانی تورك، (بەهرام ئوغلۆ)ی شاعیر، (سەندالچی)ی هونەرمەند و (محەمەد عەلی ئیبار)ی نووسەر و چەند رووناکبیرێکی تر.

گۆڤاری (ئیکۆنۆمیست)ی بـەریتانی، رەوانـەکردنی ئـەو (٥٦) هزرڤانـە تورکییـەی کـە یاداشتەکەیان واژۆکرد، بۆ پێش دادگای عورفی سەربازی لەئەنکـەرە، بـە نموونـەی ئاشـکرای ناکاملبوونی دیموکراتی لـەم ولاتـە لـە قەلەمـدا کـە هێشـتا فـرە کـون و کـەلێنی تـاریکی شاردۆتەوە"(٩/٣٧).

وەلێ، دیموکراتیخوازانی تورك تەنها بە بەرزکردنەوەی ئەم یاداشتە وازیان نـەهێنا، بـەلکو لە زۆربەی ئەو کار و چالاکییانەش بەشدارییان کرد کە لە ئەوروپا رێکخران بە ئامانجی ئاشکرا کردنی رووی راسـتەقینەی دەسـەلاتی سـەربازی لـە تورکیـا و داوایـانکرد بـۆ ئـازادکردنی ئەندامانی هەوادارانی ئاشتی لەتورکیا: بالیۆزی پێشوو مەحموود دیکردین و پـارێزەر ئۆرهـان بیلین و ئاتائۆل بەهرام ئۆغلۆی شاعیر و (٥) ئەدیبی ناسراوی تـر کـە لـە سـالی (١٩٨٢)ەوە لەبەندیخانە لە ئەستەموول بەبێ دادگاییکردن بەند کرابوون و هەریەکە چاوەڕێ بوون بۆ ماوەی ٥-١٠ سـال حوکمیـان بەسـەردا بسـەپێنرێ (١٠/١٧). ئـەدیبانی تـورك لەسـالی ١٩٨٤ بەشداریشیان لەکۆنگرەی نووسەرانی ئەوروپا کرد و لە کۆنگرەکەدا نارەزایی خۆیان بەرامبـەر بـە سانسـۆری دەولـەت و پێشـێلکردنی مـافی مـرۆڤ دەربـڕی بـە تایبـەتی لـە ناوچـە ناسەقامگیرییەکانی باشووری رۆژهەلاتی تورکیا و بەرامبەر بـەبوونی ٣٥ هـەزار بەنـدکراوی سیاسی تورکیا کەتۆمەتبار کراون بەبلاوکردنەوەی ئاژاوە لەولات و بـە بەرهەلسـتکاریکردنی دەولەت و داوای دەرکردنی لێبوردنی گشتییان بۆ (٢٠) هەزار گیراوی تورك کرد، کە تۆمەتی تیرۆریستیان خرابووە پال (٩/٣٧).

گۆڤاری (بەرەو سالی ٢٠٠٠)ی مانگانـە، ئـەرکی بـەرگریکردنی لـە مـافی کـوردی لـە تورکیا، گرتە ئەستۆ و شان بە شانی ناوەندە دیموکراتیخوازەکانی تورکیا بەشداری لە هەلمەتی ئاشکراکردنی سیاسەتی (حیزبی نیشتمانی دایك)ی دەسـەلاتدار لـە تورکیـا کـرد، لـە رێـزی

PDF 4 KURD

پێشەوەی ئەو هەڵمەتەش نووسەری پێشکەوتووخوازی تورك (عەزیز نەسین) بوو کە لەو کتێبەی لە ساڵی ١٩٨٩ دەرچوو و بەناوی (تورکی بولگاریا و کوردی تورکیا)وەیە، تاکیدی کردووە، دەڵێت: "مادامێك (٣٪)ی هاولاتیانمان لە رۆژهەلات و باشووری رۆژهەلاتی تورکیا زمانی تورکی نازانن، چونکە بە کوردی داخێون، بەمەش مەحاڵە بتوانن بۆ خواست و مەرامەکانیان ئەم دەوڵەتە حاڵی بکەن کەوا خۆشی (واتە: دەوڵەت) توانای لێکحاڵیبوونی لەگەڵیاندا نییە و مادامێکیش دەوڵەت ئەو کۆمەڵە خەڵکە لە هاولاتیانی بە بەشێك لە گەلی تورك دانانێت، بەڵکو ئەوان بەشێکن لەگەلێکی تر و مادامێك دەسەلاتدارانی فەرمانڕەوا لەو ناوچەیە بۆیان هەیە خۆیان رایانبگوێزن، یان بە دەرکردنی فەرمانگەلی (بیگرە و بیکوژە) یان بەتوندکردنیان لەگرتووخانەکاندا و جۆرەها شێوازی ئازار و ئەشکەنجەدان بەکاربێنن- بەنموونە بەپێی راپۆرتی کۆمیتەی مافی مرۆڤ لە گرتووخانەی دیاربەکردا (٣٢) بەندکراو لەژێر ئەشکەنجەدا گیانیان لەدەستدا- ئەوا هەر قسەیەك لەوێدا هێز و مانای لەدەست دەدات و باسکردنیش لە بارەی کێشەکانەوە هەمووی دەبێتە جۆرێك لە بێهوودەیی، چونکە تۆ ئەگەر لە ناو ئەم کەش و بارودۆخەدا، شەو و رۆژ گۆرانیت بە بەژن و بالای یەکێتی ولات و بەشداریکردندا چڕی، ئەوە نەیەکێتی ولات و نە بەشداریکردن دێنەدی، چونکە ئەم رەوشە دەرەنجامی تەنها تۆڵەسەندن و کوشتن و برینی بێبەزەییانەی کورد و تورك لە نێو خۆیاندا بووە، ئەمە ئەوەیە کە روویدا و ئێستاش لە تورکیا، روودەدات"(٧١/٣٩).

لەدەستپێکی ساڵی ١٩٨٦ یەکێتی کرێکارانی تورك (تورك ئیش)- یەکێتی کرێکارانی موحافیزکار و لایەنگری حیزبی دەسەلاتدار بوو- بۆ یەکەمین جار دوای تێپەڕبوونی ١٦ ساڵ، خۆپیشاندانێکی لە شاری ئەزمیر سازدا، (١٠) هەزار کەس تیادا بەشداربوون و ئەم دروشمانەیان بەرزکردەوە: (نا بۆ دەستوور، بەڵێ بۆ تورکیای دیموکراتی، گرتووخانەکان خاڵی بکەن، داوای دەرکردنی لێبوردنی گشتی دەکەین، ئازادی بۆ رۆژنامەگەری، ئازادی بۆ دیسك Disk= یەکێتی کرێکارانی چەپی شۆڕشگێڕ کەدوای کوودەتای ١٢ی ئەیلوولی ساڵی ١٩٨٠ قەدەغەکرا-). سەرکردەی سیاسی کوهەن گورگان کە نووسەرێکی ناسراوی بەرەگەز کورد و یەکێك بوو لە سەرکردەکانی پێشووی پارتی دیموکراتی میللی بوو، لە پێش خۆپیشاندەران وتارێکی خوێندەوە، جەماوەر هوتافیان بۆ کێشا و داوایان کرد ببێت بە سەرۆکی وەزیران، بۆیە تورگۆت ئۆزال سەرۆك وەزیرانی ئەو دەمە (ئایدن کوهەنی)ی بەوە تۆمەتبارکرد کە هانی کۆمەلانی خەڵك دەدات ماوەی ئەو بۆشاییە دەسەلاتە بگەڕێتەوە کە لە پێش ساڵی ١٩٨٠ لە

PDF 4 KURD

تورکیا هەبوو، لە بەرامبەریشدا (کوهەن) حکوومەتی بەمە تۆمەتبارکرد کە زیاتر ڕەفتاری فاشیزمی گرتۆتەبەر (١٣/٤١).

میدیای ئەمریکاش بۆ رای گشتی ئەوروپا وێنای کرد کە مەحاڵە تورکیا بتوانێ دیموکراتی و مافی مرۆڤ لە وڵات پراکتیزە بکات بە هەمان ئەو ئاستەی لە ئەوروپا و ویلایەتە یەکگرتووەکان هەیە. ڕۆژنامەنووسێکی تورکیاش لێدوانی لە سەر ئەمەدا و گوتی: "ڕۆژئاوا توانی وێنەی چەمکێکی دیاریکراو بۆ دیموکراتییەکی نوێ بکێشێ، ناوی دیموکراتی تورکییە" بە چاوپۆشی لەوەی کە بە هاگەلی دادوەری و ئازادی و دیموکراتی هەموو یەك جەستەن و دابەش نابن (٥/١٧). لێرەشەوە، تالیقوانی سیاسی ئیسماعیل جەم زنجیرە وتارێکی لە ڕۆژنامەی (گوینش- ڕۆژ) سەبارەت بە پرسی دیموکراتی بڵاوکردەوە، لە کۆتاییدا دەڵێت: ئەگەر لەوێڕا شتێك هیچ جێگرەوەیەکی نەبێت، ئەوە دیموکراتییە" (٢٨/٤٢).

کاتێك ئەردال ئینونۆ سەردانی هەرێمی (ماردین- مدیات)ی کرد لەو ناوچانەی کە زۆرینەی دانیشتوانیان کوردن، ڕووی دەمی کردە جەماوەر و گوتی: پێویستە کار بۆ بەرقەراربوونی سەقامگیری لە ناوچەی باشووری ڕۆژهەڵاتی ئەنادۆڵ بکرێ، گەرەکە کارێکی وایش نەکەین دیموکراتی بکەینە قوربانی ئەوەی کە تیرۆر لەم ناوچەیە هەیە.. و وتیشی: من متمانەم بە گەل هەیە و هێزی لێ وەردەگرم بۆ سەرکەوتن لە هەڵبژاردنەکانی داهاتوو و کە دەسەڵاتیشمان وەرگرت سیستمی پارێزگاری گوندەکان، واتە دەزگای ئەو کوردانەی هاوکاری دەوڵەت دەکەن- هەڵدەوەشێنینەوە، چونکە ئەم سیستمە نە لە سیستمی دیموکراتی و نە لە سیستمەکانی دەسەڵاتی سەردەمدا جێگای دەبێتەوە"(٣/٥٢).

بۆ ئەوەی بزانرێ تا چەند پێشێلکاری لە تورکیا بەرامبەر بەدیموکراتی دەکرێ، وا لە خوارەوە دەقی تەواوی ئەو بەیاننامەیەتان بۆ تۆمار دەکەین کە هزرڤانی گەورەی تورکیایی (عەزیز نەسین)[١٣] بڵاوی کردەوە و لەو کۆنگرە ڕۆژنامەوانییەدا خوێندییەوە لە ئەنکەرە سەر لە بەیانی ڕۆژی ٩ی کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٨٩ بەستی و ناونیشانی: (بانگهێشتێك بۆ بەدەنگەوەنەچوونی بانگهێشتەکەی ئیڤرین) بوو، گوتی: (٢١١/٣٩).

١٣- لەپاڵ عەزیز نەسین و هاوڕێکانی ئیسماعیل بێشکچی یەکێکە لەو ڕۆشنبیرە تورکانەی کە بە پەرۆشەوە داکۆکی لە مافی ڕەوای کورد کردووە و لەو پێناوەدا قوربانیەکی زۆری داوە.(وەرگێر و پێداچۆرەوە)

PDF 4 KURD

"سەرۆکی کۆمار کەنعان ئیڤرین بانگهێشتی ٦٧٠ وەرزشوان و زانا و هونەرمەندی کرد لەگەڵیان لەکۆشکی جانقایا- کۆشکی سەرۆکایەتی کۆمار- لە کاتژمێر حەوت و نیوی ئێوارەی رۆژی ٩ی کانوونی دووەمی ١٩٨٩ کۆببێتەوە، من پێم وایە ئەوە دەرەنجامی هەڵسەنگاندنێکی هەڵەیە، چونکە بۆ منیش داوەتنامەیەك نێردرابوو بۆ ئەوەی لەو کۆبوونەوەیە ئامادەبم. ئەم بانگهێشتە هەلێکی مێژووییە بۆ هزرڤانانی تورك تاکو رای خۆیان لە بەرامبەر ئیڤرین دەربخەن، بۆیە هیوادارم بیرمەندانی دیموکراتیخوازی تورکیا ئەم هەلە مێژووییە بە باشترین شێوە بقۆزنەوە. بیروبۆچوونی ئەوانەی بەدیموکراتیخواز ناوبراون بەچەپ و راستیانەوە هەرچۆنێك بێت، ئەوا لێرەدا من پێم خۆشە جەخت لەوە بکەم کەبانگهێشتەکەم بۆ رەتکردنەوەی بانگهێشتەکەی کەنعان ئیڤرین، شەخسی نییە، بەڵکو بانگهێشتێکی کۆمەڵایەتی گشتییە، چونکە بە بەشدارنەبوونیان لەو کۆبوونەوەیەدا جەخت دەکەنەوە کە مرۆڤی تورك شایستەی دیموکراتییە و هزرڤانی تورکیش سەرکردەیەکە لناو کۆمەڵگاکەیدا، لێرەشەوە پێشنیارم بۆ وەرزشوانان و هونەرمەندان و بیرمەندانی تورك ئەوەیە بە پیر بانگهێشتەکەی ئیڤرینەوە نەچن، لەبەر ئەم هۆیانەی لای خوارەوە:

١- وەك دەزانن و وەك دیوتانە و لە ناو رووداوەکانی ١٢ی ئەیلوولی ساڵی ١٩٨٠ ژیاون، ئەم کوودەتا سەربازییە ناچاری کردین بکەوینە سەر یەك ئاراستە و ئەو تاکە ئاراستەیەی بۆ دارشتین، بەمەش ژیانی ئابووری و کۆمەڵایەتی و کلتووری و سیاسی و ئەخلاقیمان وەها داڕووخان لە مێژووی کۆماری تورکیا وێنەی نەبوو، ئەم داڕووخانەی کە بە کوودەتا سەربازییەکەی ١٢ی ئەیلوولی ساڵی ١٩٨٠ دەستپێیکرد و هێشتا بەردەوامە، وازیاتر پەرە دەسێنێ و گشتگیر دەبێت.

ئەوانەی ئەمڕۆ بانگهێشت کراون بۆ کۆبوونەوەی (جانقایا)، بە نەچوونیان بۆ کۆبوونەوەکە، تاکید لە وەستانیان دەکەن دژی هەر کوودەتایەکی سەربازی لە داهاتوودا، بگرە پەندێکی لەبیرنەکراو دەدەن بەهەموو ئەو کەسانەی خۆیان ئامادە دەکەن کوودەتایەکی سەربازی تر ئەنجام بدەن.

٢- ئەو دەستوورە نادیموکراتییەی کوودەتاکەی ١٢ی ئەیلوولی (١٩٨٠)ی داڕشت و ئەو یاسایانەش لێوەی سەرچاوەیان گرتووە تاکە ئاستەنگە لە پێش گواستنەوەی تورکیا بەرەو دیموکراتی، جا چەند ئەم دەستوورەی کە ئیڤرین بە یەکەم ئەندازیاری دادەنرێ بوونی هەبێت، مەحاڵە وەرچەرخانی دیموکراتی لە تورکیا بێتەدی، چونکە خودی کەنعان ئیڤرین بەڵێنی دا ئەم

دەستووره بپارێزێ و دەستكاری نەكات یاخود بیگۆڕێ، بەمەش وەكو یەكەمین كەسی سیاسی كە بەڵێنی داوە دەستوور نەگۆڕێ، ناوی چووە مێژووەوە. بەڵام ئـەو ئیمـڕۆ دوای ئـەوەی (٧)ساڵ بە سەر بەیاساكردنی دەستووری ناوبراو تێپەڕیوە، ڕەزامەندی خۆی دەردەبڕێ بۆ گـۆڕینی هەندێ لە مادەكانی دوای ئەوەی بەڵێنی خۆی لەبیركرد، بگرە ئەمڕۆیش ڕەخنە لەو دەستووره دەگرێ كە دوێنێ خۆی داینا.

بەدەنگەوە نەچوونی بانگهێشتكەران بۆ ئامادەبوون لە كۆبوونەوەكەی جانقایا، جەختكردنە لە سەر وەستانیان لە دژی ئەم دەستووره نادیموكراتییە و لەدژی خودی زامنكەرانی و ئەوانەش لە ئاییندەدا ئامادەگی خۆیان دەردەبڕن بۆ زامنكردنی دەستوورەكانی داهاتوو.

٣- كوودەتا سەربازییەكەی ١٢ی ئەیلوولی ١٩٨٠ كە ئیڤرین سەركردایەتی كرد، هەموو دامەزراوە گەورەكانی لە توركیا تێك و پێكدا: دامەزراوەی دەستوور، دامەزراوەی ڕێكخـراوە سیاسییەكان (حیزبەكان)، ڕێكخراوە دیموكراتییەكان (سـەندیكا و كۆمەڵـە و یەكێتییـەكان)، دامەزراوەی زانكۆ و ئەوانیتر..

كردەوەی (ئیڤرین) بە شێوەیەكی دوور لە یاسا و بە بڕیاری خودی خۆی بە داخستنی كۆڕی زمانەوانی توركی و كۆڕی مێژوویی.. ئەو دوو دامـەزراوە گەورەیـەی ئـەتاتۆرك بـە مـوڵكی تایبەتی خۆی و بە شێوەی وەقفی تایبەت دایمەزراند- وایكرد بەر نەفرەتی مێژوو بكەوێت.

بانگهێشتكەران بەرەتكردنەوەی ئامادەبوونیـان لـە كۆبوونـەوەی جانقایـا، بـۆ نـەوەكانی دوارۆژ جەخت دەكەنەوە: تاك تاكەكانی كۆمەڵگە هەرچەند پلـەی یـان پێگەكـەی بـەرزبێت، نابێت لەسەرووی یاساوە بێت و كـۆڕە دامەزراوەییـەكانیش بـە ئـارەزووی ئـەو تاكـە كەسـە دابڕووخێن یاخود تێك و پێكبدرێن.

٤- كوودەتا سەربازییەكەی ١٢ی ئەیوولی ١٩٨٠ مڵكداری تاكە كەسی نەهێشـت، ئـەو مافەی كە تاكو كۆمەڵگە بەدرێژایی مێژوو خەباتیان كردووە لە پێناو بەدەستهێنانی. ئەمەش ئـەو دەمـە ڕوویـدا كوودەتاچـییەكان دەسـتیانگرت بەسـەر مـاڵ و مڵكـی گواسـتراوە و نەگواستراوەی ئەو حیزبە سیاسییانەی قەدەغەكران، نە وەك بـەبڕیاری دادگـا یـان دامـەزراوە دەستوورییەكان یان مەرجەعە یاساییەكان، بەڵكو بە ئارەزووی شەخسی خۆیان.

لای ئەم خاڵەش، ئێمە لە كاتێكدا بە دەنگ بانگهێشـتنەكەی (ئیڤـرین)ەوە ناچـین، ئـەوا جەخت دەكەینەوە سەر ڕێز و حورمەتمان بۆ مافی مڵكداری و ئـارەزووی خۆمـان بـۆ دووبـارە نەبوونەوەی ئەم جۆرە گاڵتەجارییە لەوڵاتەكەمان لەپاشەرۆژدا.

PDF 4 KURD

٥- لە کاتی گواستنەوەی وڵات بەرەو دیموکراتی، ئەگەر بکرێ ئەو کۆڕە دامەزراوەییانەی کوودەتاچییەکان لە ١٢ی ئەیوولی ١٩٨٠ تێکیاندا، دووبارە بنیاتبنرێنەوە، ئەوە دووبارە بنیادنانەوەی زانکۆ کاتێکی زۆری دەوێت. بەڕێوەبردنی زانکۆکانیش بەهزر و ئەقڵییەتی سەربازگەکان، یاخود دانانیان بەکارگەگەلێك بۆ بەرهەمهێنانی تەنها کاڵایەك و تاکە نموونەیەك و بەیەك مۆرك‌و نیشانە، ئەمە ڕێك ئەوەبوو دەزگای فێرکردنی باڵا YOK لەتورکیا بەئەنجامی گەیاند و دواجار بەگران لەسەر تورکیا دەکەوێت.

بە ڕەتکردنەوەی ڕۆیشتن بۆ جانقایا، دەتوانین بە دامەزرێنەران و کارگێڕانی دەزگای فێرکردنی باڵای تورکیا ڕابگەیەنین کە بەڕێوەبردنی زانکۆکان جیاوازی هەیە لەگەڵ بەڕێوەبردنی سەربازگە و کارگەکان.

٦- ئەو قۆناغەی ئیڤرین لە میانەیدا وەك سەرۆکی دەوڵەت و سەرۆکی کۆمار حوکمڕانی کرد، خراپترین قۆناغی دەسەڵات بوو لە مێژووی تورکیا لە ڕووی زوڵم و زۆر و ئەشکەنجەدان و دژایەتیکردنی هزرڤان و ڕۆشنفکران و شکاندنی کەرامەت و مافیان، بە شێوەیەك زۆربەی ئەو بیرمەندانەی لە خەستەخانەکانی ئەورووپا لە ڕووی تەندروستی جەستەیی و ئەقڵیەوە چارەسەر دەکران خەڵکی تورکیا بوون، ئەمە جیهانی پێشکەوتووی ناچارکرد لە دژی کردەوە وەحشیگەرییەکانی حکومەتی تورکیا، وەك: ئەشکەنجەدان و لەسێدارەدان بوەستن و داوای لێبکەن ڕێز لە واژۆی خۆی لەسەر ئەو بەڵگەنامەو دیکیۆمێنتانەی ئەو موماره‌سانە قەدەغە دەکەن، بگرێت. ئیڤرین بۆ وەڵامی ئەم داوایە لەرادیۆ و تەلەفزیۆنەکانی تورکیاوە بەم شێوەیە دوا و گوتی: ئەورووپاییەکان کاتێك داوامان لێدەکەن حوکمی لەسێدارەدان جێ بەجێ نەکەین، ئەوە بەم کارەیان دەست لە کاروبارمان وەردەدەن، لە حاڵێکدا ئێمە دەستمان لە کاروباریان وەرنەداوە، چونکە لەوانمان نەپرسیوە، ئەی ئێوە بۆ مرۆڤ لەسێدارە نادەن؟" یەکێك لە گوتە مێژووییەکانی (ئیڤرین)یش، ئەمەیە کەدەڵێت: گەر نایانەوێ لەسێدارەیان بدەین.. باشە، داوای چیمان لێدەکەن؟ نان و ئاویان بدەینێ و قەڵەویان بکەین؟"

ئەگەر ئەوە ڕاست بێت مێشکی مرۆڤ ئالوودەی نەخۆشی لەبیرچوونەوەیە، وەلێ لەبیرچوونەوەش پێویستی بە تێپەڕبوونی هەندێ کات هەیە.. بەڵام ئێمە هێشتا لە ناو ئەو ڕووداوانەدا دەژین، کەچی ئەو (ئیڤرین)ەی لاری نەبوو چەند مادەیەك لەدەستووری خۆی داینا و پاراستی، بیگۆڕێت، سەبارەت بە حوکمی لەسێدارەدانیش ئیلتیزامی بەقسەی خۆیەوە نەکرد، بەڵام ئەمەیان نەك لە تورکیا، بەڵکو لە ئەڵمانیای ڕۆژئاوا کاتێك تاکیدی لەوە کردەوە

و گوتی ئەو لە دژی سیستەمی لەسێدارەدانی مرۆڤە لەبەر هەر هۆیەك بێت، هەر لە ئەڵمانیاشەوە جەختی کردەوە و گوتی: دەکرێ حیزبێکی شیوعی لە تورکیا دابمەزرێ.

ئێمە لە کاتێکدا بەشداری لە بانگەوازی جانقایا نەکەین، تاکید دەکەینەوە سەر رەتکردنەوەمان بەرامبەر مەینەتییەکانی ئەو رۆژگارانەی تێدا ژیاین و ئێستاش تێدا دەژین و لەپاشەرۆژیشدا رەتیاندەکەینەوە.

٧- لە کاتێکدا مرۆڤی تورك لە سۆنگەی بێکاری و گوزەرانی سەخت لە بیابانەکانی سعوودیاوە تا وڵاتە ساردەکانی باکوور دەرگای کار دەکوتن لە پێناوی پارووە نانێك و لە کاتێکدا هاوڵاتیانمان دوور لە زێدی خۆیان بۆ خزمەتکردنی بێگانە کاردەکەن و دەوڵەتیش پڕوپاگەندە بۆ کەمکردنەوەی منداڵبوون دەکات بۆ رووبەڕووبوونەوە لە رێژەی زیادبوونی دانیشتوان، دەبینین ئیڤرین لە میانەی سەردانەکەیدا بۆ پاکستان رەزامەندی خۆی دەردەبڕێ بۆ کۆچکردنی ئەو ئەفغانییانەی پێی وایە بەرەگەز تورکن بۆ تورکیا ئەگەرچی زمانی تورکی نازانن و فریان بەسەر کاروباری تورکیاوە نییە، ئەمەش لەبەر خاتری (زیائولحەق) بە بەخشینی خانووی نیشتەجێ کردن و بڕینەوەی مووچەی مانگانە بۆیان لەبەر ئەو کۆت و بەندانەی سەپێنراون بە سەر رۆژنامەگەریدا کەسێك نەیتوانی رەخنە لەو مەسەلەیە بگرێ و ئەوەیان تەنها وەك رێکارێکی دیموکراتییانە شرۆڤە کرد.

٨- ئەو یاسا تایبەتەی کە کوودەتا گێڕان بە پشتبەستن بە مادە (١٥)ی دەستوور دەریانکرد و وایکرد هەموو ئەو کار و کردەوە و حاڵەتە مڵکدارییانەی کە ئیدارییەکان لە رۆژی کوودەتاکەوە لە ١٢ی ئەیلوولی ١٩٨٠ تا کاتی بەڕێوەچوونی یەکەم هەڵبژاردنی نوێنەرایەتی لە تورکیا ئەنجامیاندا، ببنە کارگەلێك یاسا یان دەستوور لێپرسینەوەیان لەسەر نەکات بەنموونەیەکی زەقی یاسای نادیموکراتی دادەنرێ لەجیهاندا.

دەرکردنی یاسایەکی تایبەت لە لایەن پیاوی ئیدارییەوە جەخت لە نەبوونی بەرپرسیارێتی دەکات دەرهەق کارەکانی و روونی دەکاتەوە تاچەند ئەو کەسە ئیدارییە هەست بە بەتاڵبوون دەکات. بەدەستەواژەیەکی تر: تاچەند ئەو کەسە ئیدارییە قەناعەتی بە راستی و هەقانەتی ئەو کارانەی نییە کە بە ئەنجامی گەیاندوون.. ئەو کارانەی (١٠) ساڵ پێشتر یاسایی بوون و کەسانێك بە ئەنجامیان گەیاندووە تەمەنیان لەنێوان ١٦ و ١٧ ساڵان بووە، ئیمڕۆ بە تاوانگەلێك دەژمێردرێن یاسا سزایان لە بارەوە دەردەکات. لەم روانگەیەشەوە ئەو یاسایانەی

ئیدارییەکان بۆ لابردنی بەرپرسیارێتی لە سەر کردەوە نایاساییەکانیان دەریانکرد، پێچەوانەی دادوەری و هەق و لۆژیکن.

ئەو هۆیانەی باسمان کردن لە مەڕ رەتکردنەوەی بانگهێشتەکەی کەنعان ئیڤرین و بەشدارینەکردن لە کۆبوونەوەی جانقایا، دەکرێ دەیان هۆی تریان بخەینەپاڵ. بەڵام وا دیارە ئیڤرین بە رازیبوونی لە سەر گۆڕینی دەستوور و جێ بەجێنەکردنی حوکمی لەسێدارەدان و بە ئەگەری دامەزراندنی پارتێکی شیوعی لە تورکیا و بە قەدەغەکردنی سەرپۆش بۆ کچانی زانکۆ و بە بانگهێشتکردنی زانا و هونەرمەند و وەرزشوانان و پێشوازیکردنیان لە کۆشکی کۆماری، گەرەکی بوو خۆی لە جەماوەر نزیك بخاتەوە و ئیشارە بدات کە لەوێ دا گۆڕانکاری گەورە لە تورکیا روودەدەن. وەلێ ناکرێ ئەم گۆڕانکارییە درۆزنانەیە بە بەشێك لە پەرەسەندنی مێژوویی لە تورکیا دابنێین، چونکە ئامانجی هەوڵی خۆنزیکخستنەوەی ئیڤرین لە کۆمەڵگە بۆ ئەنجام دانی گۆڕانکاری نییە لەم وڵاتە، بەڵکو بە نیازی ئارەزووی دووبارە هەڵبژاردنییەتی بۆ پۆستی سەرۆکایەتی کۆمار و دەرخستنی خۆی وەك مرۆیەکی بێتاوان لە پێش دادگای مێژوو و بەدیمەنی دیموکراتیخوازیش لە پێش خەڵکی بیانی.

لە پێناو هەموو ئەمانەدا، داوا لە گشت بانگهێشتکەرانی جانقایا دەکەم، ئەو بانگهێشتە رەتبکەنەوە، چونکە ئەم هەلوێستەمان تەنها بۆ ئیمڕۆمان نییە، بەڵکو بۆ دواڕۆژیشە و بەهیوام ئەم هەلە بقۆزینەوە.. لەگەڵ ئەوپەڕی رێزم".

لە کاتێکدا ئەم بانگەوازەی هزرڤانی گەورەی تورکیا عەزیز نەسین بۆ بایکۆتکردنی ئەو کۆبوونەوەیەی سەرۆکی کۆمار بانگەشەی بۆ کرد، گوزارشتی لە زەنگی مەترسیدار کرد کە هەموانی وەئاگا هێنا بۆ کردەوە نادیموکراتییەکانی تاقمە سەربازییەکەی تورکیا، ئەوا هەڵسەنگاندنەکانی نووسەری ناوبراو بەرامبەر بە بارودۆخی تورکیا، هاوئاهەنگ بوون لەگەڵ هەڵسەنگاندنەکانی نووسەری بەرەگەز کورد (دوغۆ بیرنجیك) سەبارەت بە هەمان بارودۆخ، ئەوەبوو، بیرنجیك سەروتارێکی بە ناونیشانی ناکرێ ئوزال ببێ بە دیکتاتۆر) بلاوکردەوە، تیادا گوتی: "ئەوانەی چاوەڕوانی یارمەتی لە سوپا دەکەن، خەیاڵیان خاوە، چونکە سوپای تورك لە گەمەی گێڕانەوەی هاوسەنگی بۆ سیستمی تورکیا وەڕس و بێزار بوو، پاش ئەوەی ئەم هاوسەنگییە بۆ چەندین جار سەنگەلا بوو. لە بەرامبەر ئەمە نابێت بۆ گۆڕانکاری پشت بەهێزی سەربازی ببەسترێت.

PDF 4 KURD

بەش بەحاڵی ئۆپۆزسیۆنی سەرەکیش کە بریتییە لە حیزبی دیموکراتی سوشیالیستی میللی SHP، ئەوا (دوانە)ی (ئوزال)ی سەرۆکی کۆمار و (بایکال)ی ئەمینداری گشتی حیزبی دیموکراتی میللی، هەرچەندە لە بیروبۆچوونیاندا جیاوازییان هەیە، بەڵام بڕوایان بە وەدیهێنانی سەقامگیری- بە ڕێگەی بازدان بە سەر تەنگژەکان و شروڤەنەکردنی ڕووداوەکان بە شێوەیەکی زانستییانە- هەیە.

بە نموونە، کاتێك حیزبی دیموکراتی سوشیالیستی میللی لە هەڵبژاردنەکانی ساڵی ١٩٧٩ و دوا بەدوای ئەو تەنگژە سیاسییەی ڕووبەڕووی حیزبی نیشتمانی دایك بووە، پشتگیری لە گۆڕینی سیستمی هەڵبژاردنەکە کرد، نیازی ئەوەبوو (ئوزال) بە سەرۆکی کۆمار هەڵبژێردرێ وەك پاشقولێك بۆ کێبڕکارەکەی (بولەند ئەجەوید)ی خەنیمی شەخسی ئەردال ئینونۆی سەرۆکی حیزبی SHP بەمەش ئەو حیزبە لەوساوە چارەنووسی خۆی گرێدا بە چارەنووسی (ئوزال)ەوە.

ئەگەرچی، (دیمیرال)ی سەرۆکی حیزبی ڕێگای ڕاست نەکەوتە ئەو هەڵە تاکتیکییانەوە کەوا (ئەردال ئینونۆ) تێیان کەوت- هەرچەندە تاکتیك شێوازێکە بۆ سەرکەوتنی ئەو حیزبانەی ستراتیژێکی ڕوونیان هەیە - حیزبی دیمیرالیش ئەمەی بە لاوە نییە و ئاتاجی بە هێزێکی سیاسی هەیە پێوەی بتوانێ ئامانجەکانی جێ بەجێ بکات- دەی کەوا بوو، دیمیرال چی پێ دەکرێ بە نموونە بتوانێ کێشەی ئاڵۆزی کرێکاران لە تورکیا چارەسەر بکات؟ یان ئایا دیمیرال سوپایەکی تایبەت شك دەبات بە هۆیەوە بتوانێ کێشەی کورد چارەسەر بکات؟

هێزە سیاسییە لاوازەکان و کەمینە حیزبییەکان ناتوانن کێشە گەورەکان بجوولێنن، لێرەشەوە پێیان ناکرێت کێشە کۆمەڵایەتییە گەورەکان چارەسەر بکەن.

هەرچی، چەپی سوشیالیستی ڕادیکاڵی تورکیشە، ئەوە چاوەڕێی بەخشندەی سەرۆك (ئوزال) دەکات بە لابردنی هەردوو مادەی (١٤١ و ١٤٢) لە یاسای سزاکانی تورکیا وەك بەخششێك، بەمەش لە دەسەڵات ڕازی بوو و لە سەرەتای ساڵی (١٩٨٩)وە بە ڕاشکاوی گوتی: لەوێدا تەنگژەیەکی سیاسی لە تورکیا بوونی نییە، ئەوە بزوتنەوەی کرێکاری بەرەو کزی دەڕوات و لەولایشەوە بزوتنەوەی کورد لەدەرەنجامی کۆتایی هاتنی شەڕی عێراق- ئێران، تەخت دەکرێ بەبێ ئەوەی جارێکی تر هەڵسێتەوە سەرپێ.

تورکیا ئەمڕۆ بە قۆناغێکی زۆر سەختدا تێدەپەڕێ، چونکە ئەوی دەسەڵات بە نایاسایی دایدەنا، بۆتە یاسایی و بەپێچەوانەشەوە، بەڵکو کۆمەڵگەی تورکی زیاتر ڕێز لە

PDF 4 KURD

ناياساييبوونى واقيع دەگرێ تاوەك ئەوەى رێز لەياساييبوونى دەسەڵات بگرێ، پاش فرە بوونى سەرچاوەكانى ئەو دەسەڵاتەى دەيەوێت پرنسيپگەلێكى نوێ بۆ ژيانى كۆمەڵايەتى لە توركيا دابنێت. ئەمەش ئاماژە بەوە دەدات كە توركيا بەرەو گۆڕانكارى گەورە دەڕوات، ئەو گۆڕانكارييانەى هێزە بزوێنەرەكانيان پەرەيان پێ دەدەن... ئەم رژێمە لاوازەى ئێستاش، لاوازترين كەسى هێنايە سەر لوتكەى دەسەڵات. لێرەشەوە، ئەو هات و هاوارانەى دەڵێن (ئوزال دەبێتە ديكتاتۆر) مايەى پێكەنينن، چونكە ديكتاتۆر يان دەسەڵاتدار، بە رێگاى هەڵبژاردن، ياخود بە شێوازى ياسايى رەوا، نابێت بە ديكتاتۆر و فەرمانڕەوا، بەڵكو بەرێگاى هێزەوە دەبێت. جا، چونكە ئوزال هێزى نييە، بۆيە بەرەو كۆشكى كۆمارى سەركەوت لە پێناو ئەوەدا بكەوێت، بەڵام ئوزال ئا لەوێوە بە رێگاى ديميرال يان ئينونۆوە ناكەوێت، بەڵكو هێزە ديناميكييە ديموكراتييەكان- هێزە بزوتنەوە ديموكراتيخوازە ميللييە پەرەسەندووەكان لەوێوە دەيهێننە خوارەوە". (٧/٤٣).

(عەبدوڵڵا ئوجەلان)ى سەرۆكى پارتى كرێكارانى كوردستانيش لە ميانەى ديدارەكەى لەگەڵ گۆڤارى (بەرەو ساڵى ٢٠٠٠) سەبارەت بە قەيرانى ديموكراتى لە توركيا، دەڵێت: "ديموكراتى توركى لەسەر بناغەيەكى پتەو دانەمەزراوە بەڵكو هێزى خۆى لە ژەنراڵەكانى سوپاى توركياوە، وەردەگرێ، بە شێوەيەك مەسەلەى رێزگرتن لە پاشاكان (ژەنراڵەكانى سوپا) بۆتە نەريتێك لە نەريتەكانى خێزان و كۆمەڵگەى توركى، بگرە بۆتە دابێكى نەتەوەى تورك كە لەو پياوە سەربازييانەدا نموونەى مرۆڤى كامڵ دەبينن، بە نموونە: خێزان بۆ ئەوە منداڵ پەروەردە دەكات لە پاشەرۆژدا ببێ بە ژەنراڵێك وەك پەندە توركييەكە دەڵێت. كۆمەڵگەش زياتر رێز لە ژەنراڵى سەربازى دەگرێ نەك لە سەركردەى حيزبە سياسييەكان، بۆيە كاتێك ژەنراڵ داوا لە رابەرانى حيزبە سياسييەكان بكات واز لە سياسەت بێنن، وازى لێ دێنن.

ئەم دووفاقييە كۆمەڵايەتييە- سياسييە، رەنگى داوەتەوە لە سەر بارودۆخى توركيا، دەبينى لە كۆى (٦) سەرۆكى كۆمار لەوەتى كۆمارى توركيا لە ساڵى ١٩٢٣ دامەزرا تا كوودەتاى ١٢ى ئەيوولى ١٩٨٠ (٥) ژەنراڵ هاتوونەتە سەر كورسى دەسەڵاتى سەرۆكايەتى كۆمار، بە شێوەيەك بڕيارەكە وايە سوپاسالار هەميشە دواى تەنگژەكان ئەركى سەرۆكى كۆمارى گرتۆتە ئەستۆ.

ژەنراڵەكانى سوپا- بۆ ئاساييكردنەوەى بارودۆخ- و دواى تێكچوونى هاوكێشەى سياسى، لە ميانەى ساڵەكانى ١٩٦٠ و ١٩٧١ و ١٩٨٠ سەركردايەتى سێ كوودەتاى سەربازيشيان كرد،

PDF 4 KURD

ئێستاش ئەو پاشا تورکانە گوزارشت لە شمشێری دیموقلیس دەکەن بە سەر سەری دیموکراتییە گەنجەکەی تورکیاوە. چونکە حیزبە سیاسییەکان هێشتا نەیانتوانیوە بە ڕێبەرایەتیکردنی بزوتنەوە میللییەکان یان ڕێکخراوە سیاسییە تێکۆشەرەکان پرنسیپێکی دیموکراتییانەی ڕوون بچەسپێنن، لێرەشەوە هەرسێ حیزبە سیاسییە گەورەکانی ناو پەرلەمانی تورکیا: حیزبی نیشتمانی دایك ANAP و حیزبی دیموکراتی سوشیالیستی میللی SHP و حیزبی ڕێگای ڕاست DVP حیزبگەلێکی نادیموکراتین، چونکە دیموکراتی ئەو کاتە دەستەبەر دەبێت بڕوامان بە سەروەری گەل و میللەت هەبێت لە ڕێگەی نوێنەرە ڕاستەقینەکانی و خەباتی گەل لە پێناو پاراستنی پرنسیپەکانی دیموکراتی. جا، ئایا (ئوزال)ی سەرکردەی (حیزبی نیشتمانی دایك)ی دەسەڵاتدار یان (دیمیراڵ)ی سەرۆکی حیزبی ڕێگای ڕاست یان (ئەردال ئینونۆ)ی ڕابەری حیزبی دیموکراتی سوشیالیستی میللی لەپێش هێز و زۆرداری ژەنراڵەکاندا، خۆڕاگربوون؟ نەخێر.. چونکە دیمیرال شەپقەکەی هەڵگرت و لە پاش دوو کوودەتای سەربازی لە دژی لە نێوان ساڵانی ١٩٧١ و ١٩٨٠ گۆشەگیر بوو، (ئوزال)یش لە پێش ژەنراڵەکانی کوودەتای ساڵی ١٩٨٠ داچەمی بۆ ئەوەی دواتر ببێتە سەرۆکی وەزیران و پاشانیش سەرۆکی کۆمار، هەرچی (ئەردال ئینونۆ)یشە، هێشتا پێی وایە ژەنراڵەکانی کوودەتای ١٢ی ئەیلوولی ١٩٨٠ خۆیان بوون دیموکراتییان بۆ گەلی تورکیا هێنا و تا وەکو ئێستاش پارێزگاری لێ دەکەن.

لێرەشەوە، ئەم حیزبە سیاسییانە، چ دەسەڵاتدار و چ ئۆپۆزسیۆن، دژایەتی پارتی کرێکارانی کوردستان PKK دەکەن. چونکە بە بزوتنەوەیەکی دیموکراتی جەماوەری و بقەی دەزانن بۆ سەر قەوارە و دوارۆژی خۆیان، هەرچەند لە مێژەوە خەبات دەکات لە پێناوی دیموکراتی لە تورکیادا. بۆیە ئێمە لەو بڕوایەداین لەوێدا پیاوی سیاسی واقیعبین لە تورکیا نییە، وەك ئەوە چۆن ژەنراڵەکانی سوپای تورك- وەکو هەموو ئەو پیاوە سەربازییانەی لە جیهانی سێیەم دەستیان لە سیاسەت وەرداوە- خاوەن مێشکی وشك و هزری خێڵەکی و چەشنگەلێکی ڕووکەشین سەبارەت بە زۆرێك لە کێشە کۆمەڵایەتی و ئابووری و سیاسییەکانی تورکیا.

فامنەکردنی ڕۆحی سەردەم لە لایەن سیاسەتوان و ژەنراڵەکان و ناواقیعبوونیان بەرامبەر بارودۆخەکانی تورکیا، دوو فاکتەری قەیرانی دیموکراتی پێکدێنن لە تورکیای هاوچەرخ کەوا لە شەستەکانەوە (واتە: شەستەکانی سەدەی ڕابوردوو) بە دوای سەرکردەیەکدا دەگەڕێت لێهاتوو و واقیعبین و شارەزای ڕەوتی ڕووداوەکان و گیانی سەردەم بێت.. و بتوانێ بڕیاری

PDF 4 KURD

گونجاو بدات بۆ چارەسەرکردنی ئەو کێشە سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئابوورییانەی رووبەڕووی کۆمەڵگەی تورکی بوونەتەوە"(٢٠/٤٣).

بەڵام وێڕای هێزی دامەزراوەی سەربازی تورك و رۆڵی لە ژیانی گشتی تورکیادا، کەچی هێشتا توانای ئەوەی نییە رێگەچارە بۆ کێشە سەختەکانی تورکیا بدۆزێتەوە. ئەگەرچی تورکیا بۆ چەند ساڵێکی بەردەوام لە (١٩٤٥-١٩٥٦) و لە دەرەنجامی فرە حیزبی و بەدەنگەوەچوونی زۆربەی داخوازییە دیموکراتییەکانی جەماوەر، ژیانێکی دیموکراتی راستەقینە و دروستی بەخۆوە بینی، وەلێ دامەزراوەی سەربازی دوای ئەم مێژووە، لە ساڵی ١٩٦٠ بەدوا نزیکەی (١٠) ساڵ جارێك هەر وەختێك هاوکێشەی سیاسی سەنگەلا بووایە دەستی لە ژیانی گشتی تورکیا وەردەدا بە شێوەیەك چاودێرانی سیاسی وایان وێنا دەکرد بێجگە لەم چارە سەربازییە، چارەیەکی تر نییە.

بەڵام نماکردنی هێزە فشارە دیموکراتخوازەکان لە تورکیا و گۆڕانکارییە نێودەوڵەتییەکانی سەر گۆڕەپانی جیهان و ئارەزووی دەسەڵات لە تورکیا تا خۆی وەك دەوڵەتێکی بەدیمەن ئەوروپایی هاوچەرخ پێشان بدات، وا دەکەن ئەم چارە سەربازییە لەوە بە دوا ئەگەری روودانی دووربێت.

دووەم: فشارەکانی ئەنجومەنی ئەورووپی:

دوای کوودەتاکەی ١٢ی ئەیلولی ساڵی ١٩٨٠، مشت و مڕێکی گەرم لە نێو میدیاکانی رۆژئاوا و کۆمەڵە و رێکخراوەکانی تایبەت بە مافی مرۆڤی ئەورووپی و جیهان لە بارەی ئایندەی دیموکراتی لە تورکیا بەڕێوەچوو، پاش ئەوەی کوودەتاچییەکان لە تورکیا ئازادیی دامەزراندنی حیزبە سیاسییەکانیان قەدەغەکرد و مافی سەندیکاکانیان بۆ مومارەسەکردنی کاری سیاسی هەڵوەشاندەوە و تاقمی سەربازی دەسەڵاتدار جۆرەها شێوازی ئازار و ئەشکەنجەدانی لە دژی و بەندکراوەکانی بەکاربرد.

هەرچەندە ژەنراڵەکانی کوودەتاکە و حکوومەتی تورگۆت ئوزال لەو دەمە، وایان بە باش دەزانی پلە بەپلە دیموکراتی بگێڕدرێتەوە بۆ وڵات بە شێوەیەکی وا لە سنووری کۆنترۆڵ دەرنەچێت پاش ئەوەی قۆناغێکی گواستنەوە بۆ ماوەی سێ ساڵ دیاری کراو پاشانیش هەڵبژاردن کرا و رێگا بەسێ حیزبی سەرەکی درا تیایدا بەشداری بکەن و لەئاکامی ئەم هەڵبژاردنە حیزبی نیشتمانی دایك بە سەرۆکایەتی ئوزال هاتە سەر کورسی دەسەڵات.. بەڵام

PDF 4 KURD

پەرلەمانی ئەورووپی لە ستراسبورگ لە ١٨ی نیسانی ١٩٨٥ بڕیارێکی تایبەت بەمافی مرۆڤ و تیۆری خوێناوی لە تورکیا، دەرکرد.. لێرەدا پەرلەمانتارانی ئەوروپا رژێمی تورکیایان وا لە قەڵەمدا کە بە شێوەیەکی بەردەوام هەڵمەتی لەناوبردن لە دژی کەمایەتییەکانی تورکیا مومارەسە دەکات. بە نموونە لەو دواییەدا حوکمی لەسێدارەدان بەرامبەر بە (٣٠) کەس لەشۆڕشگێڕانی کورد لە دیاربەکر دەرچووە، (١٣) کوردی دیکەش بە هەمان شێوە حوکم دراون، دوانیان کەم ئەندامن.

بڕیارەکەی پەرلەمانی ئەورووپی ئاماژەی بەوەشدا کە هەردوو شانۆکاری جیهانی ئارپهر میللەر و هارۆڵد بینتەر ناڕەزایی خۆیان دەربڕیوە بەرامبەر بە رژێمی دەسەڵاتداری تورکیا چونکە ئازادی هزر و بیروڕا بە ئازار و ئەشکەنجەدان سەرکوت دەکات و داوایانکرد سنوورێك بۆ ئەو حوکمە خنکاندنانە دابنرێ کە دادگا سەربازییەکانی تورکیا دەریانکردووە و بوونەتە "مایەی بێزاریو هورووژاندنی تووڕەیی عادیلانەی رای گشتی نێو دەوڵەتی" و ئەو فەرمانی لە سێدارەدانانەی دەرچوونە، هەڵبوەشێنرێنەوە. داواشیان کرد دەسەڵاتدارانی تورکیا سنوورێك دابنێن بۆ ئەو بارودۆخە نامرۆییانەی رووبەرووی گیراوە سیاسییەکان دەبنەوە بەهەڵس و کەوتی نالەبار و دەست بەسەرکردن و ئەو لێکۆڵینەوەیانەی لەگەڵیاندا دەیانکەن.

لە لایەنی خۆیشییەوە (فرەنسیس فۆرتز)ی پەرلەمانتاری فەرەنسی داوای لە (جۆلیۆ ئەندریۆتی)ی سەرۆکی ئەنجومەنی ئەورووپی کرد هۆکاری جاردانی رەزامەندی کۆمەڵەی ئەورووپی دەربارەی مافی مرۆڤ ئاشکرا بکات و لەبەرچی تورکیا لەم رووەوە هەڵاوێرد (ئیستیپنا) کراوە ئایا ئەنجومەن بەنیازە چ بڕیارێك سەبارەت بە تێکچوونی رەوشی مافی مرۆڤ لەتورکیا، بدات؟!

ئەندریۆتی لەوەڵامی ئەمەدا، روونی کردەوە کە لەبارەی ئەم بابەتەوە پێوەندی بە تورکیاوە کراوە و بەگوێرەی ئەو هەوڵانەی دراون پێمان وایە هەلی ئەوە هەیە وردە وردە بارەکە بگەڕێتەوە دۆخی سروشتی خۆی.

بەڵام ئەنجومەنی نیشتمانی ئەورووپی لە سەر فشارەکانی بۆسەر تورکیا بەردەوام بوو لەپێناو گەڕانەوەی خێرای بەرەو دیموکراتی و پابەندبوونی بەمافی مرۆڤ. دەبینی ئەو دەمەی راپۆرتی ساڵانەی ئەنجومەنی ئەورووپی لە کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٨٩ دەرچوو، رەوشی تورکیای لە دوو لاوە تاوتوێکرد: پێگەی تورکیا لە ناو کۆمەڵەی ئەورووپی و کێشەی کەمایەتییەکان لە تورکیا، سەرەڕای لێکۆڵینەوەی لایەنەکانی ئابووری و سیاسی و کلتووری

PDF 4 KURD

لەتورکیا وەك ڕێ خۆشکردنێك بۆ وەرگرتنی لە کۆمەڵەی ئەورووپی لەساڵی ١٩٩٣، لێرەدا ڕاپۆرتەکە ئاماژەی بە کێشەی کورد لە باشووری ڕۆژهەڵاتی تورکیادا لە میانەی باسکردنی مەسەلەی تیرۆر لەو ناوچەیە و ئەو کردەوە نادیموکراتییانەی ڕژێمی دەسەڵاتداری تورکیا لەوێ پیادەی دەکەن (١٩/٤٥)، بە شێوەیەك ئەم ڕاپۆرتە کاردانەوەی توندی لە ناوەندە ڕۆژنامەوانی و سیاسییەکانی تورکیادا نایەوە، لە کاتێکدا (تورگۆت ئوزال)ی سەرۆك کۆمار ستایشی ڕاپۆرتەکەی بەم شێوەیە کرد و گوتی: " لەوە چاکتر بوو کە خۆمان پێشبینیمان دەکرد"، کەچی سلێمان دیمیرال سەرۆکی حیزبی (ڕێگای ڕاست)ی بەرهەڵستکار ڕەخنەی لێگرت بەجۆرێك لەدەستێوەردانی دانا بۆ کاروباری ناوخۆی تورکیا، چونکە باسی لەکێشەی کورد کردووە لەتورکیا و بانگەشەی کردووە بۆ چارەسەرکردنی بەگیانێکی دیموکراتییانە. لە لایەکی ترەوە (نەجمەدین ئەربەکان)ی ڕابەری ئیسلامی و سەرۆکی حیزبی (گەشەپێدان) گوتی: چوونی تورکیا بۆناو ئەنجومەنی ئەورووپی بەدگۆڕانێکە بۆ پێناسە ئیسلامییەکەی و هەوڵێکیشە بۆ کردنی بەئامرازێك لەبەرژەوەندی ئیمپریالیزمدا. هەرچی (ئەردال ئینونۆ)ی سەرکردەی ئۆپۆزسیۆنیش بوو، لەبارەی مەسەلەکەوە، گوتی: نابێت چوونی تورکیا بۆناو کۆمەڵەی ئەورووپی لەسەر حسێبی بەرژەوەندییەکانی و ئەو مافە ڕەوایانەی بێت کە پێویستە پارێزگاریان لێ بکرێ. ئەو فشارە سیاسییانەش کە خراونەتە سەری لە پێناو ئەم بەئەندامبوونەی، ڕەتیاندەکەینەوە (١٩/٥٤). بەڵام (ئۆکتای ئاکشی)ی لێدوانڤانی سیاسی و سەرۆکی کۆمەڵەی نووسەران لە تورکیا لە گۆشە ڕۆژانەکەی (وتاری ئەمڕۆ) لە ڕۆژنامەی (حورییەت)ی بەناوبانگ وتارێکی بڵاوکردەوە، تیادا گوتی: "ئەگەر لەوێڕا زەروورەتێك هەبێ بۆ باسکردنی کێشەی کەمایەتییەکان لە تورکیا، پێویستە بەر لە هەموو شتێك تەماشای کێشەیەکی گرنگ بکرێ، ئەویش: ئەوە کێیە سیفەتی هاوڵاتیبوونی تورکیایی لە تورکیا ڕەت دەکاتەوە؟!.

دەوڵەتی تورکیا، هەموو ئەوانەی لە تورکیا نیشتەجێن بە هاونیشتمانی تورکی دادەنێت. هەندێ کەسیش- واتە هەندێك لەنوێنەران- کە خۆیان بە ڕەگەزێکی تر حسێب دەکەن، ئەوە مەسەلەیەکی ئاساییە. هەر ئەم هەندە کەسەش کە ناوی خۆیان بە کورد یان لاز یان چەرکەس دەبەن و داوای پاراستنی زمان و کلتوورەکەیان دەکەن، ئەوە مافێکی سروشتییە و دەوڵەتی هاوچەرخ زامنی دەکات. بەڵام کورد کاتێك ئەم جیاوازییە ڕەگەزی یان زمانییە بە هۆیەك بزانێ بۆ جیابوونەوە یان دووبەرەکی ڕەگەزی، ئەمەیان کارێکی نامـاقووڵ و قەبووڵنەکراوە (١/٤٥)".

PDF 4 KURD

ناوبراو نارەزایيشی دەربڕی بەرامبەر بە راپۆرتەکە و بەجۆرێك لە چاودێریکردنی سیاسی بۆ سەر تورکیا لە قەڵەمی دا و لە درێژەی وتارەکەیدا گوتیشی: "لە کاتێکدا ئەو راپۆرتە باسی بابەتی کەمایەتی کوردی لە تورکیا کردووە، ئەی بۆ کۆمەڵەی ئەورووپی باس لە بارەی کەمایەتی باسك لە ئیسپانیا یان کەمایەتی تورك لە تەراقیای رۆژئاوای یۆنان ناکات و کۆمەڵەش هەردوو دەوڵەتی ناوبراوی بەئەندام وەرگرتووە"؟! (١٩/٥٤).

بۆ ئەوەی فشاری ئەنجومەنی ئەورووپی لە سەر خۆی کەم بکاتەوە، تورکیا رێککەوتننامەی پاراستنی مافی مرۆڤی واژۆکرد کە لە ٢٦ی کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٨٩ لە لایەن ئەنجومەنی ئەورووپییەوە دەرچوو. تورکیا بەڵێنیدا دەقەکانی ئەم رێککەوتننامەیە لە سەر هەموو کێشە پەیوەندیدارەکان جێ بەجێ بکات و بەرپرسیارێتی هەر دەرەنجامێکی لەم بارەیەوە بگرێتە ئەستۆ (١٤/٤٦). لێرەشەوە ئەنجومەنی ئەورووپی بەوپەڕی نیگەرانییەوە پێشوازی لەو بڕیارە ئابوورییانە کرد کە هێزی یاسایان هەیە و حکوومەتی تورکیا لە بارەی ناوچەی باشووری رۆژهەڵاتی ئەنادۆڵ (کوردستانی تورکیا)وە دەریکردوون.

نوێنەرەکانی یەکێتی ئەورووپا لە (٤٢)هەمین کۆبوونەوەی ئەنجومەنەکەیان کە لە ٧ی نیسانی ساڵی ١٩٩٠ گرێ درا، جەختیان کردەوە کەبڕیارە ئیدارییەکانی تورکیا- سەبارەت بە ناوچە کوردنشینەکان= وەرگێڕ- پێچەوانەی ماددە (١٠)ی رێککەوتننامەی مافی مرۆڤی ئەورووپییە کە دەوڵەتی تورکیاش واژۆی لە سەرکردووە، جەختیشی کردەوە: ئەو بڕیارانەی کە حکوومەتی تورکیا بەگوێرەیان دەتوانێ چاپەمەنییەکان دابخات و رۆژنامەکان هەڵبوەشێنێتەوە و هاونیشتمانییەکان رابگوێزێ، بە زەبرێکی توند دادەنرێ بەرامبەر بەو دیموکراتییەی لە تورکیا نما دەکات. چونکە ئەم بڕیارانە بوار نادەن لایەنە پێوەندیدارەکان رەخنە و بەرهەڵستکارییان لێبکەن. لەبەر ئەمە ئەنجومەنی ئەورووپی گوێ لە سکاڵای ئەوانە دەگرێ کە لە ئاکامی ئەو بڕیارانە تووشی ستەمکاری و زەرەر و زیان بوونە، بەبێ ئەوە رای حکوومەتی تورکیا بەهەند وەربگیرێ" (١٩/٤٧).

(ئەردال ئینونۆ) سەرکردەی ئۆپۆزسیۆنی تورکیا و سەرۆکی پارتی سوشیالیستی میللی لە گەڕانەوەیدا بۆ ئەستەمووڵ لە کۆبوونەوەی حیزبە سوشیال دیموکراتییەکانی ناو کۆمەڵەی ئەورووپی لە برۆکسیل، لە فڕۆکەخانەی ئەستەمووڵ بۆ رۆژنامەنووسان گوزارشتی لە ترس و گومانی ئەنجومەنی ئەورووپی کرد بەرامبەر بەو شێوازە دیموکراتییەی رژێمی دەسەڵاتداری تورکیا پراکتیزەی دەکات و گوتی: چەندین دیدار و چاوپێکەوتنم لەگەڵ سەرۆکی پەرلەمانی

PDF 4 KURD

ئەورووپی ئەنجام داوە، ناوبراو بە تاکیدەوە پێی گوتم: کۆمەڵەی ئەورووپی تا ساڵی ١٩٩٣ ئەندامی نوێ بۆ ناو ریزی خۆی وەرناگرێ، هەڵوێستی ئەو دەوڵەتەش دەیەوێ بێتە ریزییەوە، خۆی مەسەلەی بەئەندامبوونی لە ناو کۆمەڵەکە دیاری دەکات" ئینونۆ لەم رووەوە زیاتر گوتی: ".. من لە میانەی قسەکانیدا لە هەڵوێستە سەلبی و نەرێنییەکەی لەمەڕ بەئەندامبوونی تورکیا لە ناو یەکێتی ئەوروپا، تێگەیشتم.. ئەمەش مانای وایە ئەوروپاییەکان بیر لە چوونی تورکیا بۆ ناو ئەنجومەنەکە لە داهاتوویەکی نزیکدا، ناکەنەوە" (١/٤٨).

بەڵام ئەم هەڕەشە ناڕاستەوخۆیە بووە هەڕەشەیەکی ئاشکرا بۆ سەر تورکیا، کاتێك پەرلەمانی ئەورووپی داوایکرد بە زەروورەتی داپێنانی حکوومەتی تورکیا بە بوونی نەتەوەیی کورد لە تورکیا. بە نموونە: (کریستیان دیلامالین) ئەندامی پەرلەمانی ئەورووپی لە لێدوانێکیدا گوتی: "ئەگەر تورکیا بە راستی بیەوێت ببێتە ئەندامی یەکێتی ئەوروپا، پێویستە لە سەری دان بنێت بە بوونی نەتەوەیی کورد لە تورکیا". لە لایەکی ترەوە (یورگۆ رۆمیوس) رۆژنامەنووسی یۆنان و ئەندامی پەرلەمانی ئەوروپا داوای لە حکوومەتی تورکیا کرد بە زەروورەتی رێزگرتنی لە مافی هاونیشتمانییەکانی و کۆتبەندنەکردنی رۆژنامەگەری و گوتیشی: تورکیا ئەمڕۆ تاکە دەوڵەتە لەو جیهانە ئازادەی کە لە بەندیخانەکانیدا (٧٥) رۆژنامەنووس گیراون بە تۆمەتی ئەوە رەخنەیان لە رژێمی دەسەلاتدار گرتووە.. و گوتی: ئەم کارە دەسەلمێنێ تورکیا لە هەموو دەوڵەتەکانی جیهان زیاتر پێشێلی ئازادییە دیموکراتییەکان دەکات"(١/٤٩).

هەموو ئەم فشارانەی کە یەکێتی ئەوروپا خستنیە سەر تورکیا لە سۆنگەی پێشێلکردنی لە مافی مرۆڤ و هەڵوێستی لە هەمبەر کەمایەتی کورد، وایانکرد وەزارەتی دەرەوەی تورکیا لە نیسانی ساڵی ١٩٩٠ دۆسیەیەکی تایبەت بە ناوچەی باشووری رۆژهەلاتی ئەنادۆڵ (کوردستانی تورکیا) ئامادە بکات بۆ ئەوەی بیخاتە پێش چاوی دەوڵەتانی پەیوەندیدار، بە کێشەی تورکیا و لەسەر سێ ئاستدا" (٩٠/٥٠):

"١- ئەم دۆسیەیە دەخرێتە پێش حکوومەتی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، لەگەڵ ئەم روونکردنەوەیەی لای خوارەوە:

PDF 4 KURD

ڕێککەوتننامەی هلسنکی ڕێگری لە تیرۆر و بزوتنەوەی جیاخوازی و ڕەگەزپەرستیی کردووە لەبەر ئەوەی ئەو بزوتنەوەیەی لەناوچەی باشووری ڕۆژهەڵاتی ئەنادۆڵ هەیە[١٤]، بزوتنەوەیەکی تیرۆریستی ڕەگەزپەرستی جیاخوازییە، بۆیە تورکیا داوا لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا دەکات لە کۆڕ و کۆبوونەوە نێودەوڵەتییەکاندا پشتگیری بکات.

٢- تورکیا ئەم پرسیارەی لای خوارەوەی، ئاراستەی یەکێتی ئەوروپا کرد:

ئایا ئێوە پشتگیری لە تیرۆر یاخود ئاشتی لە تورکیا دەکەن؟ ئەو بزوتنەوەیەی لە باشووی ڕۆژهەڵاتی ئەنادۆڵ لە ئارادایە، بزوتنەوەیەکی تیرۆریستی ڕەگەزپەرستی و جوداخوازییە، هەندێ لەو دەنگانەش کە نارەزایی بەرامبەر تورکیا دەردەبڕن سەبارەت بە پێشێلکردنی بۆ مافی مرۆڤ بزانن یان نەزانن لایەنگری ئەم بزوتنەوە تیرۆریستییە دەکەن لە تورکیا، بۆیە تورکیا داوا لە دەوڵەتانی ئەوروپی دەکات کە پێویستە مشت و مڕ و لێکۆڵینەوە لەسەر بارودۆخی ناوچەی باشووری ڕۆژهەڵاتی ئەنادۆڵ لەم چوارچێوەیەدا بکرێت.

٣- تورکیا داوای لە دراوسێیەکانی خۆی بەتایبەت لە ئێران و عێراق و سووریا کرد پێویستە لەسەر مێزی گفتوگۆ کۆببنەوە بۆ چارەسەرکردنی کێشە بنەڕەتییە هاوبەشەکانی ناوچەکە، بۆ ئەوەی ئەم وڵاتانە وەك چڕنووکی پشیلە بەکارنەبرین بۆ لێدانی یەکتر، چونکە ئەو بزوتنەوەیەی لە باشووری ڕۆژهەڵاتی ئەنادۆڵ بوونی هەیە پێوەندییەکی پتەوی هەیە لەگەڵ سەرلەبەر کێشەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوین و پێویستە بە گیانێکی بابەتییانەوە و لە ڕوانگەی بەرژەوەندییەکانی وڵاتانی ناوچەکەوە لێیان بکۆڵدرێتەوە".

بەڵام ئەنجومەنی ئەوروپی، فشارەکانی بۆ سەر تورکیا تەنها بۆ ئەوە نییە دان بە بوونی نەتەوەیی کورد بنێت، بەڵکو داواشی لێدەکات مافی هەموو هاونیشتمانییەکانی بپارێزێ. بە نموونە کاتێك سەرکردە گیراوەکانی حیزبی شیوعی تورکیا: (حەیدەر قوتلو، نیهاد ساغرین، ئەحمەد قاچار و هاوڕێیەکانیان لە سەرەتای ساڵی ١٩٩٠ لە بەندیخانە مانیان لە خواردن گرت، پەرلەمانی ئەوروپا (٣) دادوەری بەسیفەتی لیژنەی دۆزینەوەی ڕاستییەکان ڕەوانەی تورکیا کرد بە ئامانجی بینینیان و تاوتوێکردنی بارودۆخیان لەگەڵ بەرپرسانی تورکیا.

ئەگەرچی دادگای ئاسایشی دەوڵەت لە (٥)ی مایسی ساڵی ١٩٩٠ ئەو گیراوانەی لە بەندیخانە بەردا، بەڵام ئەنجومەنی ئەوروپی پێی وایە: تورکیا هێشتا ڕێگایەکی دوور و درێژی

١٤- مەبەستی لەبزوتنەوەی چەکداری کوردە لە باکووری کوردستان (وەرگێڕ).

PDF 4 KURD

لە پێشە تا بگات بە دیموکراتییەکی راستەقینە، چونکە ئەنجومەن جارێ نەگەیشتۆتە ئەو قەناعەتەی دیموکراتییەکی دروست لە تورکیا بەڕێوەبچێت و پێشی وایە تا ئێستا پێشێلکارییەکی زۆر لە تورکیا بەرامبەر بە مافی مرۆڤ پیادە دەکرێت، ئەمەش شایستەی دەوڵەتێکی ئەورووپی نییە لە کاتێکدا پێ دەنێینە ناو سەدەی بیست و یەکەمینەوە. لێرەشەوە (کۆنتەر فیراوگن)ی کومیساری ئەورووپی بەرپرس لە فراوانبوونی بازنەی یەکێتی ئەورووپا لە ١٤ی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٩٩ و لە تورکیاوە، داوای لە تورکیا کرد کەوا پێویست دەکات (پەیمانی کاری نیشتمانی) تاوەکو شوباتی ساڵی ٢٠٠٠ ئامادە بکات بۆ مەسەلەی بەئەندامبوونی تورکیا- لەگەڵ ١٢ وڵاتی ئەورووپی تر- لەیەکێتی ئەورووپا، ئەو پەیمانەی کەوا دەخوازێ چوارچێوەی پلانەکانی دەوڵەتی تورکیا دیاری بکات بۆ دەستەبەرکردنی چارەسەری ئاشتیانە و دیموکراتییانەی کێشەی کورد و پاراستنی مافی مرۆڤ بە رێگەی هەمووارکردنی دەستووری و دیموکراتی و بە ئەنجامگەیاندنی چاکسازی ئابووری پێویست بۆ چارەسەرکردنی ئەو قەیرانە سەختەی کە بینە قاقای حکوومەتەکانی تورکیای گرت.

وەلێ، حکوومەتە هاوپەیمانییەکەی ئەجەوید- بە هۆی ناکۆکی نێوان سەرکردەکانی هەرسێ هاوپەیمانەوە- نەیتوانی کێشەی بەئەندامبوونی تورکیا بۆ ناو یەکێتی ئەورووپا یەکلا بکاتەوە، لەبەر ئەوەی بزوتنەوەی حیزبی نەتەوەپەرست (تۆرانیزم) پێی وابوو چوونی تورکیا بۆناو ئەو یەکێتییە: "دەبێتە هۆی دابەشبوونی تورکیا، چونکە ئەورووپا بەم رێگایەوە دەیەوێت پەیمانی سیڤەر جێ بەجێ بکات"، بۆیە بولەند ئەجەویدی سەرۆکی حکوومەت لە ئامادەکردنی کارنامەی بەشداربوون لە یەکێتی ئەورووپا سستی نواند، ئەمە وایکرد یەکێتی ئەورووپا چاو بخشێنێ بەخشتەی وەرگرتنی ١٢ دەوڵەتە ئەورووپاییەکە بۆ ناو ئەنجومەن و ئەو مەسەلەیە دوابخات بۆ ساڵی ٢٠١٠ بەبێ ئەوە ئاماژە بە بابەتی تورکیا بدات. ئەم کارە زۆری نەمابوو ببێتە هۆی هەڵوەشاندنەوەی هاوپەیمانی سێکوچکەی دەسەلات لەبەر پێداگرتنی (دەوڵەت باغچەلی) سەرکردەی حیزبی بزوتنەوەی نەتەوەپەرست لەسەر هەڵوێستی خۆی، بەلام دەستێوەردانی مەسعوود یەلماز جێگری سەرۆك وەزیران و بەرپرس لە پێوەندییەکانی وڵاتەکەی لەگەڵ ئەورووپا وایکرد قەناعەت بە (باغچەلی) بێنێت و کاربکرێ بۆ ئامادەکردنی پەیمانی کارنامەی نیشتمانی بە ئامانجی چوونی تورکیا بەرەو ریزی یەکێتی ئەورووپا تا ساڵی ٢٠٠٤ لەسەر پێشنیاری فەرەنسا.

PDF 4 KURD

سێیەم: فشارەکانی دەستە و ڕێکخراوەکانی پێوەندیدار بەمافی مرۆڤ:

لەکاتێکدا ڕۆژنامەی (گاردیان)ی بەریتانی، لە ناوەڕاستی مانگی شوباتی ساڵی ١٩٨١ پرسیاری خۆی ڕووبەڕووی دیموکراتییە خۆرئاواییەکان و یەکێتی ئەوروپا کردەوە و گوتی: هەتاکەی دەستە و ڕێکخراوەکان بەچاو بەستراوەیی دەمێننەوە بەرامبەر ئەوەی لەتورکیا ڕوودەدات؟! ئەوا، ئەو هەواڵانەی لەتورکیاوە دەگەیشتن ئاماژەیان بەوە دەدا کە تاقمە سەربازییە کوودەتاچییەکەی ١٩٨٠ لە چوارقوڕنەی تورکیادا مومارەسەی تیرۆری بەکۆمەڵی دەکات (٢٥/٥٣).

ئەگەرچی، چەندین دەستە و ڕێکخراوی ئەوروپایی سەردانی تورکیایان کرد، وەلێ ڕۆژنامەگەری ڕۆژئاوا هەڵمەتێکی ڕۆژنامەوانی نەپساوەیان لەدژی ئەو دیکتاتۆرییە سەربازییەی تورکیا بەرپاکرد کەوا دیموکراتی سەربڕی و مافی مرۆڤیشی وا بەفیڕۆدا، لق و پۆپەکانی مافی مرۆڤ لە زۆربەی وڵاتانی ئەوروپا ئەو کردەوانەیان ڕیسوا و شەرمەزارکرد بەڵکو ڕێکخراوی لێبوردنی نێودەوڵەتی لە ڕاپۆرتی ساڵانەی بۆ ساڵی ١٩٨٥ تاکیدی کردەوە کە: "کردەوەی ئەشکەنجەدان و سەرکوتکردن خەڵکانێکی ئاسایی گرتۆتەوە ناکرێ لە چوارچێوەی بەندکراوە سیاسییەکاندا دابنرێن و خودی هەندێ لە بەرپرسە سیاسییەکانی تورکیش جەخت لەسەر ئەم لایەنە دەکەنەوە، ئەو کردەوانە پیاوانی ئاسایش لە گرتووخانەکاندا و لە هەموو ناوچەکانی تورکیا بەبێ هیچ سانسۆرێك مومارەسەیان دەکەن بەگرتووخانە سەربازییەکانیشەوە لەدیاربەکر و ئەرزروم و ئەنکەرە و ئەستەموول و تەنانەت لە گرتووخانەی مەلاتیەی تایبەتیش کە تایبەتە بە گیراوە سیاسییەکان و قاچاغچییانی چەك"(١٠/٥٤).

کە بزوتنەوەی گەلی کورد لە تورکیا ڕووناهی کەوتەسەر و لە شێوەی هێزێکی پوخت و ڕێکخراو و کاریگەر لە سەر گۆڕەپانی سیاسی تورکیا و لە سەر دەستی پارتی کرێکارانی کوردستان سەری هەڵدا، دەم و دەست کۆمەڵە و ڕێکخراوە جەماوەرییە ئەوروپاییە چەپەکان لە ڕووی مادی و مانەوییەوە پشتگیرییان لێکرد. بەنموونە: (کۆمەڵەی جەنگاوەرانی دژە فاشیزم)ی یۆنانیو بەرەی ژینگەپارێزی ئەڵمانیای ڕۆژئاوا و کۆمەڵەی بەرگری لە مافی گەلان و تێکۆشان لەپێناو ڕزگارییاندا کە بارەگاکەی لە پاریس بوو، لە ساڵی ١٩٨٦ دەستپێشخەرییان کرد بۆ کۆکردنەوەی پیتاك لە پێناو دامەزراندنی ئێستگەی دەنگی کوردستان کە لەکێوەکانی جوودی و بە چاودێری و سەرپەرشتی پارتی کرێکارانی کوردستان دەنگی خەباتی گەلی کوردی دەگەیاندە هەموو جیهان (٣/٥٥).

PDF 4 KURD

حکوومەتی تورکیاش لە هەوڵێکیدا بۆ خۆگێلکردن لە بزوتنەوەی پارتی کرێکارانی کوردستان و هەڵمەتی ئەو پارتە لە رزگارکردنی ناوچەی کێوەکانی جوودی، لە ساڵی ١٩٨٩ گرێبەستێکی لەگەڵ کۆمپانیای (پیترۆل شیڤرۆن)ی ئەمریکایی واژۆکرد بۆ دۆزینەوەی نەوت لە چیاکانی جوودی. بەڵام بزوتنەوەی کورد (مەبەستی: بزوتنەوەی پارتی کرێکارانی کوردستان، وەرگێڕ) نەیهێشت کۆمپانیاکە لەو ناوچەیە دۆزینەوەکانی بە ئەنجام بگەیێنێت، کۆمپانیای ناوبراویش گرێبەستەکەی لەگەڵ حکوومەتی تورکیا هەڵوەشاندەوە و چۆن هاتبوو ئاوەهاش گەڕایەوە بۆ ئەمریکا. دوای ئەمە (مۆریس ئەمیتای) وتارێکی لە گۆڤاری (واشنتۆن جویش) بڵاوکردەوە تیادا جەختی لەسەر ئەوە کردەوە کە "ئیمڕۆ (٢٠) ملیۆن کورد لە هەریەك لە ئێران و تورکیا و سووریا وەکو براکانیان لەعێراق تێدەکۆشن لە پێناوی (ئۆتۆنۆمی)دا، بۆیە بارودۆخی رۆژهەڵاتی ناوین بەبێ دانپێنان بەمافی چارەنووسی کورد، سەقامگیری بەخۆیەوە نابینێ"(١٩/٥٦).

لەناوەڕاستی ساڵی ١٩٨٩ بەدوا، دەستە و کۆمەڵە و رێکخراوە مرۆییە جیهانییەکان، برەویان بە کار و چالاکیەکانیاندا بە بەستنی کۆڕ و کۆنگرە بۆ لێکۆڵینەوە لە رەوشی کوردان: بێ باوکەکانی جیهان- وەك چۆن رۆژنامەی "لۆمۆند"ی فەرەنسایی ناوی لێنان- ئەم بزاڤە لە پاش رووداوەکانی هەڵەبجە و ئەو هەڵمەتە جینۆسایدە هات کە هێزە سەربازییەکانی تورك لە دژی کورد لە تورکیا ئەنجامیاندا- فەرەنسا چاودێریی یەکەمین کۆنگرەی جیهانی لەمەڕ دۆزی کورد لە پاریس لە رێکەوتی ١٤ی تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٨٩ کرد بە سەرپەرشتی (وەقفی ئازادییەکانی فەرەنسا) و بە هاوکاری ئینستیوتی کورد لە پاریس PKE و لەو کۆنگرەیەدا رۆژهەڵاتناسان و زانایانی کورد، سەرەڕای نوێنەرانی بزوتنەوە رزگاریخوازییە کوردی و جیهانییەکان بەشدارییان کرد.

نووسەری کوردی پێشکەوتووخواز (دوغۆ بیرنجیك) لە کۆنگرەکەدا وتاری پارتی کرێکارانی کوردستانی خوێندەوە و گوتی: کێشەی گەلی کورد هەمان کێشەی گەلی تورکە. وەك چۆن تورك و جەماوەری تورکیا تێدەکۆشن لە پێناو رۆژێکی باشتر لە دژی ئەو زوڵم و زۆردارییەی تورکیا مومارەسەی دەکات، ئاوەهاش ئێمەی کورد تێدەکۆشین لە پێناو پاراستنی قەوارە و بوونی نەتەوەیی خۆمان، لێرەشەوە چارەسەرکردنی کێشەی کورد بە چەمکە گشتییەکەی، واتا: چارەسەرکردنی کێشەی تورکیاش، چونکە ئێمەی هەردوو گەلی کورد و تورك هاوبەشی هەمان ئێش و ئازار و هەمان خواست و ئاواتین.

PDF 4 KURD

گەلی کورد ئیمڕۆ بە هەردوو باڵەکەیەوە: یەك ملیۆن کرێکاری کورد و چارەگە ملیۆنێك جەنگاوەر، لەپێناو مافی چارەنووس و بۆ ئەوەی خۆی دەسەڵاتی خۆی بەڕێوەببات، چەکی هەڵگرت پاش ئەوەی تەنگژەکانی دەسەڵات لە تورکیا زیاتر و دووفاقییەکانیشی توندتر بوون بەتایبەت لەناوچەی باشووری رۆژهەڵاتی ئەنادۆڵ، ئەمە پاڵی بەجەماوەری کوردەوە نا مومارەسەی مافی خۆی بکات بۆ بەرگریکردن لەخۆی و کلتوور و پێناسەکەی و ئەوانیتریش ناچاربن دان بنێن بە مافی چارەنووسی (٤٢/٤٣).

لە ٢٤ی تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٨٩ کۆنگرەی واشنتۆن لەژێر دروشمی (گەلێك لەمەترسیدایە: کورد)، بەچاودێری ئەنجومەنی مافی مرۆڤی ئەمریکی و بەهاوکاری و هەماهەنگی لەگەڵ مافی مرۆڤی فەرەنس ە بەسترا. لە شاری لەندەنیش لەماوەی نێوان ١٩-٢٠ی ئابی ساڵی ١٩٨٩ کۆنگرەی نێونەتەوەیی کورد بە سەرپەرشتی یەکێتی نیشتمانی کوردستان و بە هاوکاری لیژنەی مافی مرۆڤی بەریتانی گرێ درا. لە ماوەی نێوان ٢-٤ی حوزەیرانی ساڵی ١٩٩٠یش لەکۆبنهاگن کۆنگرەی مافی کەمایەتییەکان و رەوشی باشووری رۆژهەڵاتی ئەوروپا بەسترا و ئامادەبووانی کۆنگرەکە داوایان لە حکوومەتی تورکیا کرد دان بە بوونی کورد لە تورکیا بنێت بە زمانی تایبەتی خۆیان باخێون لەپێناو پاراستنی کلتوور و بوونی نەتەوەییان (١٩/٥٧).

لە ساڵی ١٩٩٠ لە ستۆکهۆڵم کۆنگرەیەك لە هاوشێوەی کۆنگرەی پاریس بە چاودێری مافی مرۆڤی سویدی بۆ تاوتوێکردنی کاروباری گەلی کورد لە ناوچەی رۆژهەڵاتی ناوین، بەسترا. دوابەدوای ئەمەش کۆنگرەی نێونەتەوەیی کورد لە مۆسکۆ لە سەرەتای مانگی ئابی ساڵی ١٩٩٠ لە ژێر دروشمی (مافی کەمە نەتەوایەتییەکان لەجیهاندا) گرێ درا.

لەگەڵ ئەوەی فەرەنسا لە دوای ساڵی ١٩٨٥ وەکو پارێزگاری گەلی کورد و وەك بەرگریکارێك لە ماف و بوونی نەتەوەیی کورد هاتە مەیدان، وەلێ تاوەکو ئێستاش ئەم ئەرکەی بۆ بەریتانیا و سویسرا- کە هەوڵیاندا هەمان رۆڵ بگێڕن- بەجێ نەهێلا. دەبینین سەرەڕای هەڵوێستە مرۆڤایەتییەکانی بەرامبەر بەکورد، کەسایەتییە سیاسی و پێشکەوتنخوازەکانیشی لە پێشکەشکردنی یارمەتی مادی و مانەوی بۆ گەلی کورد بەشدارییان کرد. بە لای کوردیشەوە ئەو کەسایەتییە فەرەنسییانە رێز و حورمەت و پایەیەکی بەرزیان هەیە، تەنانەت بەشێکیان نازناوی (دۆستی گەلی کورد)یان پێ دەڵێن، وەك: دکتۆر برنارد کوشنێر کە یەکێك بوو لە سەرکردەکانی خوێندکارانی بزوتنەوەکەی مایسی

PDF 4 KURD

ساڵی ١٩٦٨ لە فەرەنسا، پاشان بووە وەزیری کاروباری مرۆڤایەتی لە حکوومەتی فەرەنسا لە ساڵی ١٩٨٦. کوشنێر دیارترین هاوڕێی سەرکردەی کوردی ئێرانی کۆچکردوو عەبدولرەحمان قاسملو بوو، چونکە پێش ئەوەی ببێتە وەزیر وەك پزیشکێك لە چیاکانی کوردستان کاری کردووە، بەم کارەشی بووە دۆست و هاوڕێی گەلی کورد- دکتۆر کوشنێر ئەو دەمەی وەزیر بوو، لە سەر داوای حکوومەتی فەرەنسا لە لای دکتۆر قاسملو نێوبژیوانی کرد بۆ ئەوە (قاسملو ئیشارە بەمام جەلال تاڵەبانی بدات پرۆسەی سەربازی لەدژی حکوومەتی عێراق رابگرێت تاعێراق لە ژێر گورزەکانی ئێراندا نەڕووخێت، ئەوەبوو هەردوو سەرکردەی کورد بەدەنگی داواکاریی فەرەنساوە چوون، بەڵام کارەساتەکەی هەڵەبجە وایکرد کوشنێر لەساڵی ١٩٨٨ وەك نارەزاییدەربڕینێك بەرامبەر بەئەنجامدانی ئەو کارەساتە دەست لەکار بکێشێتەوە (٤٣/٤٤).

خانمی یەکەمی فەرەنسا خاتوو (دانیال میتران) دووهەمین کەسایەتی فەرەنسایە کە بە کارامەیی و لێهاتوویی‌خۆی شایستەی نازناوی دۆستی گەلی کوردە. خاتوو دانیال لە ساڵی ١٩٨٨ بە سەرپەرشتی خۆی هەڵمەتێکی بەڕێوەبرد بۆ کۆکردنەوەی پیتاك بۆ دروستکردنی بینایەیەکی تایبەت بە ئینیستیوتی کورد لەپاریس کە لەساڵی ١٩٨٣ لە فەرەنسا دامەزرا و بەهەوڵ و کۆششی شەخسی خۆی توانی بینایەکە لە ساڵی ١٩٨٩ تەواو بکات کە ئیمڕۆ ئینیستیوتەکە تێدا جێگیرە.

خاتوو دانیال میتران لە ساڵی ١٩٨٨ سەردانی خێوەتگەکانی پەنابەرانی کوردی لە تورکیا کرد کە پەنایان بۆ تورکیا هێنابوو و لە ناوچەی (سیرا) دانرابوون و ژمارەیان لە ٢٩ی نیسانی ١٩٨٩ گەیشتە ٣٦ هەزار پەنابەر. بەمیوانیش، سەردانی پێشمەرگەکانی کوردستانی کرد بەو سیفەتەی سەرۆکی (وەقفی ئازادییەکان)ە کە بەتایبەت تێدەکۆشی لە دژی ئەو رژێمانەی پێشێلکاری مافی مرۆڤ لە فەرەنسا و جیهان دەکەن. لە ئەنکەرەشەوە بەڕێزی لەبارەی پەنابەرانی کوردەوە، لە لێدوانێکیدا، گوتی:

کاری کردەنی نییە خەباتی گەلی کورد لەبیر بکرێ، ئەو گەلەی ٢٦٠٠ ساڵ لەمەوبەر سەربەخۆیی لێ زەوت کرا و حاشایان لە مومارەسەکردنی زمان و پەرەپێدانی کلتوورەکەی کرد و ناچارکرا ڕەوبکات و پەنا بۆ ئێرە و ئەوێ ببات و لێبگەڕێن لە نێوان کۆیلایەتی و مردندا بژی.. ئەم گەلە مەحاڵە لەبیربکرێت.. چونکە گەلی (یەلماز گۆنەی)ی رۆماننوس و هونەرمەند و دەرهێنەری فیلمی (یۆڵ= رێگا)یە"(٢١/٥٨).

PDF 4 KURD

دانیال میتران کۆمەکی خۆراك و کەرەستەی پزیشکی پێشکەش بە پەنابەرانی کوردی عێراق لە ئێران و تورکیا کرد پاش ئەوەی لە ٢١ی نیسانی ساڵی ١٩٩١ سەردانی ناوچەکەی کرد و چاوی بە سەرکردەکانی کورد کەوت لە هەریەك لە ئێران و تورکیا.

لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاشەوە دەنگەکان بەرزبوونەوە بۆ پشتگیریکردن لە بوونی نەتەوەیی کورد لە تورکیا، بە تایبەتی پاش ئەوەی شاندەکانی وڵاتانی ئەورووپی بەرەو کۆبوونەوەکانی سوشیال ئەنتەرناشنال لە برۆکسیل رێککەوتن لە سەر وەرنەگرتنی تورکیا لە یەکێتی ئەورووپا ئەگەر تورکیا دان نەنێت بە بوونی نەتەوەیی کورد و مافی کلتووریی کورد لە تورکیا (٢٠/٤٨) و دوای ئەوەش کە راپۆرتی رێکخراوی لێبووردنی نێودەوڵەتی کە لە ٣٦ لاپەڕە پێکهاتبوو سەبارەت بەپێشێلکارییەکانی مافی مرۆڤ لە تورکیا... گۆڤاری (نیوزویك)ی ئەمریکایی لە ١٩٩٠/٥/١٥ توێژینەوەیەکی دەربارەی تورکیا بە ناونیشانی (تورکیا بۆ پێناسەکەی دەگەڕێ) بڵاوکردەوە، لەسەر بەرگەکەی نەخشەیەکی تورکیای دانابوو.. بەشێکی زۆر لە لاپەڕەکانی توێژینەوەکە بۆ رەوشی تورکیا تەرخانکردبوو و تیادا باسی لە دەستکەوتەکانی تورکیا و پەرەسەندنی دیموکراتی لەم وڵاتە لە میانەی (٧٠) ساڵی رابوردوو کردووە، دەڵێت: لە لایەك تورکیا هێزی عیلمانی وەرگرتووە، لێ زۆربەی سیاسەتوانانی تورك لە مەڕ ئایینی ئیسلام و کاریگەری لە سەر کۆمەڵگە داخێون، لە کاتێکیشدا تورکیا سیستمی دیموکراتی و فرە حیزبی پیادە دەکات، کەچی دان نانێت بەبوونی نەتەوەیی کورد کە رێژەیەکی وا لە دانیشتوانی تورکیا پێکدێنن. نکوڵی لێناکرێ.. لە کۆتاییشدا دەڵێ: رۆژئاوا پشتگیری لەدانپێنان بە بوونی نەتەوەیی کورد لە تورکیا دەکات، بەڵام لەگەڵ ئەوەدا نییە کورد لەم وڵاتە جیابێتەوە، یاخود دەوڵەتێکی سەربەخۆی کوردی دابمەزرێنێ.

(ریچارد چێنی) وەزیری بەرگری ئەمریکا لە لێدوانێکیدا بۆ رۆژنامەی (حورییەت)ی تورکی، دەڵێت: "داخستنی هەردوو بنکە سەربازییەکەی ویلایەتە یەکگرتووەکان لە تورکیا لە لایەن حکوومەتی ئەمریکاوە بە مانای ئەوە نایەت گۆڕانکارییەك لە سیاسەتی ئەمریکا بەرامبەر بە تورکیا روویدابێت، چونکە تورکیا هێشتا لە سیستمی بەرگری رۆژئاوادا بە ئەندامێکی کارا دادەنرێت، جگە لەوەش ئەمریکا هێشتا پابەندە بەو بەڵێنانەی بەتورکیای داوە لەمەڕ پارێزگاری لە یەکێتی خاکی وڵاتی تورکیا" (١٩/٥٩).

PDF 4 KURD

لە لایەنی خۆیشییەوە (مارك كرۆسمان) یاریـدەدەری بـاڵیۆزی ئـەمریكا لـە ئەنكـەرە لـە میانەی سەردانەكەی بۆ ناوچەی باشووری ڕۆژهـەڵاتی ئـەنادۆڵ بـە ئامـانجی ئاشـنابوونی لـە بارودۆخی ناوچەكە و دوای كۆبوونەوەی لەگەڵ پارێزگاری ناوچەی حوكمی عورفی والی خەیری قۆساقچـی ئۆغلـو لـە بینایـەی پارێزگـا، لـە لێدوانێكیـدا گـوتی: حكوومـەتی ویلایەتـە یەكگرتووەكانی ئەمریكا بە ڕەهایی لایەنگری لە دامەزراندنی دەوڵەتی كوردی لە ڕۆژهـەڵاتی ناوین یان لە توركیا ناكات، چونكە ئەوە بە مەترسییەكی گەورە دادەنرێ بـۆ سـەر ئاسایشـی توركیای هاوپەیمانمان. لێرەشەوە، ئـەو كـردەوە خوێناوییانـەی بزوتنـەوەی پـارتی كرێكـارانی كوردستان لە ناوچەی باشووری ڕۆژهەڵاتی ئەنادۆڵ ئـەنجامیان دەدات و گەیشـتوونەتە ئاسـتی مومارەسەی كوشتارگەی خوێناوی بە كردەوە گەلێكی تیرۆریسـتانە لـە قەڵـەم دەدەیـن، لـە هەمان كاتیشدا ئێمە لەگەڵ ئەوەداین كوردیش وەكو هەموو گەلان بەزمانی خۆیان بـاخێون و پیادەی مافی خۆیان بكەن لە پاراسـتنی كلتـووری نەتـەوەیی و ڕۆشـنبیری خۆیـان بەرێگـەی بڵاوكردنەوە و میدیاوە"(١/٥٩).

لە سۆنگەی ئەم فشارە سیاسییانەی بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی تـورك و یـەكێتی ئـەوروپا و دەستە و ڕێكخراوە پێوەندیدارەكانی مافی مرۆڤ لە جیهان خستییانە سەر توركیا، حكومـەتی توركیا ناچار بوو دان بنێت بە مومارەسەكردنی كورد بـۆ زمانەكـەیان و مادەكـانی (١٤٠ و ١٤١ و ١٦٣)یش لە یاساكانی سزاكانی توركیا هەڵبوەشێنێتەوە. بـە مـەش نزیكـەی (٣٠) هەزار بەندكراوی كورد لە كۆی ٤٣ هەزار بەندكراو لە گرتووخانـەكانی توركیـا ئـازاد كـران، بێجگە لەوە حوكمی لەسێدارەدانیش لە یاسای سزاكانی توركیا هەڵوەشـێنرایەوە. بـەڵام ئـەم بڕیارانەی كە لەساڵی ١٩٩١ دەرچوون گوزارشت لە كەمترین خواسـت و ئاواتـە دیموكراتی و ئایندەییەكانی هەردوو گەلی تورك و كورد دەكەن. لێرەشەوە دوا ڕۆژی دیمـوكراتی لـە توركیـا بەستراوە بە چارەسەركردنی كێشـەی كـورد لـەم وڵاتـە و هەڵوەشـاندنەوەی حـوكمی عـورفی لەناوچەی باشووری ڕۆژهەڵاتی ئەنادۆڵ، سەرەڕای ڕێزگرتن لە پرنسیپەكانی مـافی مـرۆڤ كـە ئەنجومەنی ئەوروپی داوایان دەكەن بۆ ئەوەی توركیا شایستە بێت لە سەرەتای هەزارەی سێیەم ببێتە ئەندام لە یەكێتی ئەوروپا.

PDF 4 KURD

باسی سێیەم

کورد و تورکیای ئەورووپی

کورد لە کۆنترین چاخەکانی مێـژووەوە و پـێش نزیکـەی ٣٠٠٠ هـەزار سـاڵ بـەر لـەم ڕۆژگارەمان، دانیشتووی وڵاتی ئەنادۆڵ و بەشەکانی خۆرئاوای ئێران و باکووری عێراق بوونـە. لەوساوە، خێڵ و هۆزەیلی جیاجیای کورد توانیویانە حکوومەتەکانی لۆلۆیی و گۆتی و کوشی (کشی) و سوباری و کوردائی دابمەزرێنن کە بەرای زۆرینە نـاوی ئـەم حکوومەتانـە بـە نـاوی سەرۆکانی خێڵ و هۆزە کوردییەکان یان بە ناوی ئەو خواوەندانەوە هـاتوون کـە دەیانپەرسـتن. کورد لە ڕۆژگاری بابلییەکانەوە بەهێز و نەبەردی ناویان دەرکردووە بە نموونە: تەورات باسی لە هێز و قارەمانێتی کوش (کشییەکان) و حۆرییەکان (کەلقێکن لەسوبارییەکان) کردووە، واژەی (کورد)یش لە زمانی ئاشووری بە مانای بەهێز هاتووە. بۆیە کورد سـەرکردایەتی زۆرێـك لـە گەلانی دانیشتووی چوارگۆشەی نێوان دەریاچەی (ورمـێ) لەرۆژهـەڵات و شـاری (ئەنکـەرە) لەرۆژئاوا و نێوان شاری ئەرزروم لە باکوور و شاری بەسرە لە باشوور و لەم لاشـەوە بـە هێڵـی سنوورەکانی نێوان عێراق و ئێران کـردوون بـۆ دامەزرانـدنی چـەندەها دەوڵـەت لـە ناوچـەی ڕۆژهەڵاتی نزیکی کۆن. بەڵام ئەم دەوڵەتانە بە هۆی ناکۆکی نێوانیان یەکتریان لەناوبردووە. بە شێوەیەك ئیدی لەسەدەی (٥) پێش زایینەوە کورد لەژێر دەسەڵاتی فارسەکاندا بوون و پاشـان عەرەبە موسڵمانەکان و دوایەش تورکـەکان، تەنانـەت لـە دەوروبـەری سـاڵی ١٥٠٠ز (٢٣) میرنشینی کوردی لە کوردستاندا حوکمڕان بوون ئەو دەمەی سوڵتان سەلیمی عوسمـانی داوای لەزانای کورد مەلا ئیدریسی بدلیسی کرد، کورد سەرۆکێك یان پاشـایەك یـان سـوڵتانێك بـۆ خۆیان دەستنیشان بکەن تا ببێت بە هاوشانی و پـەیمانێکی دۆسـتانەی لەگـەڵ گـرێ بـدا بـۆ بەگژداچوونی شا ئیسماعیلی سەفەوی، بەڵام مەلا ئیدریسی بدلیسی بەسوڵتان سەلیم دەڵێت: گەورەم وا باشترە خۆتان ئەو سەرۆکە دابنێن، چونکە کورد ناتوانن لەسەر ئەمـە ڕێـك بکـەون لەبەر ناکۆکی و دووبەرەکی خێڵایەتی نێوانیان، بەو جۆرە ئەوەی سـوڵتان سـەلیم دەیویسـت، بۆی هاتەدی (١٧/٤٣)[١٥].

١٥- شاد رەوان مام هەژاری موکریانی لەپەراوێزی کتێبی شەرەفنامە لاپەڕە (٦٥٢) دەڵێت: "... پێش زەمانی سوڵتان سەلیم ٤٦ میرنشینی کورد هەبووە، کەلەسایەی پێشنیاری مەلا ئیدریسەوە زۆربەیان

PDF 4 KURD

ئەو ناتەبایی و دووبەرەکییە خێڵەکییانە لە بەرەبەیانی مێژووەوە تا ئەم رۆژگارە لای کورد خاڵی لاوازی و فاکتەری سەرەکی بوون بۆ شەڕ و کوشتاری نێوان کورد چ بۆ حیسابی خۆیان یان بۆ حیسابی ئەوانیتر بە تەرحێك ماوەی نەداون مشووری خۆیان و کلتوورەکەیان بخۆن بە ئامانجی تۆمارکردنیان تاببی بە تۆمارگەیەك بۆ دیرۆك و نەبەردی و ژیارییەکەیان، خاڵی کوشندەش بوونە بۆ خواست و ئاواتەکانیان بە درێژایی مێژوو و لەم خاڵەشەوە ستەمکاران و فەرمانڕەوایانی کۆنەپەرست لەدێر زەمانەوە تائێستا دزەیان کردووە بۆ ئەوەی کورد بەدەستی کورد بدەن بەکوشت لە لایەك و لە لایەکی دیکەشەوە کەسانی نەفس نزم و خۆفرۆشی ساویلکە لە نێو کورد بدۆزنەوە تا بیانکەن بە ئامرازێك بۆ ناپاکیکردن لەگەڵ برای کوردی هاوڕەگەزی، ئەم جۆرە کوردە ناپاکانە ئەسپی تەروادە بوون لە هەمبەر هیوا و ئاواتی گەلی کورد بۆ یەکێتی و رزگاربوون لە کۆیلایەتی و زوڵم و زۆرداری داگیرکەران.. بە نموونە: مەلا ئیدریسی بدلیسی یەکەمین خیانەتکاری کێشەی گەلەکەی بوو ئەو دەمەی توانی دڵی کوردان نەرم بکات بۆ پشتگیری سوڵتانی عوسمانی لە شەڕ و ململانێیەکانیدا لەگەڵ شا ئیسماعیلی سەفەوی لە بری ئەوەی هەوڵ بدات بۆ چەسپاندنی سەربەخۆیی میرنشینە کوردییەکان لە ناوچەی ئەنادۆڵ.

لەناوچوون! دوای ئەوە کەمەلا ئیدریس بەشیرینکاری خۆی کوردستانی والێکرد، هەر بەدەستی خۆی تەپڵ و ئاڵای بەناوی سوڵتانەوە بەسەر میرەکاندا بەشییەوە. مەلیك خەلیلی یادگاری بەرەی سەلاحەدینی ئەیوبیش لەو دەهۆڵ و ئاڵا پیرۆزانەی پێ بڕا. مەلا ئیدریس ببووە دەرزی بەرکۆژەی سوڵتان و لەئەندازە بەدەر خۆشەویست ببوو. کەسوڵتان لەئێران دەهاتەوە و کەدەچووە میسریش مەلای هەر دەگەڵ بوو.

کوردستانی وا سەخت و بەهێز بەخوێنڕشتنێکی زۆر کەم و بەبێ شەڕی گران و بەخۆشی و ڕەزامەندی کوردان سەر بۆ حوکمی عوسمانی بچەمێنێ؟ ئەمە لەمێژوودا وێنەی نەبووە. کوردستان هەرگیز بۆ هیچ داگیرکەرێك تەواو نەهاتۆتە بەرکەمەند. هەر لەزەمانی ئاشوورەوە هەتا ئێستاش زۆر بەتوندوتیژی دەگژ داگیرکەرانی راچووە، ئاشووری، ئێرانی، پەرتی، رۆمانی، یۆنانی بۆ سەرکوتکردنی کوردان و داگیرکردنی کوردستان لەشکری زۆریان هێناوە. بەڵام هیچیان وەك مەلا ئیدریسی بلیمەتیان پێ نەکراوە. ئەو پیاوە بەووریایی و سیاسەتزانی خۆی کارێکی وایکرد عوسمانی بیگرنە ناو پەنجەی خۆیانەوە و ئەو بەهرە گەورەیان پێ بگەیێنێ.

شەرەفنامەی شەرەفخانی بدلیسی

وەرگێڕانی هەژار

١٩٧٢ (وەرگێڕ)

میرنشینی ئەردەلانیش یەکەمین گورزی گورچکبڕی خۆی لەیەکێتی کوردان دا کاتێك لایەنی شا ئیسماعیلی سەفەوی گرت و کاتێك چووە شەڕ لەگەڵ برا کوردەکانی لە ریزی ئەو عوسمانییانەی کە سیاسەتی (پەرت کە زاڵ بە)یان لەگەڵ میرنشینە کوردییەکان بەکاربرد تا بۆیان لوا خود موختاری و سەربەخۆییە ناوخۆییەکەیان ریشەکێش بکەن.

رەنگە ئەوە شتێکی سەمەرەبێت عەشیرەتێکی وەکو عەشیرەتی قۆچگیری کە لە بیستەکانی سەدەی رابوردوو شۆڕشە کوردییەکانی (دەرسیم و ئاگری داغ)ی هەڵایسان، ئەمڕۆ ببینین رۆڵی ناپاکی بگێڕێ بەرامبەر بەگەل و نەتەوەکەی خۆی بەرێگای سیستمی پارێزگارانی گوندەکانەوە و تاکەکانی ببنە چاوساغ و ئاڵقە لەگوێی سوپای تورك لەدژی برا کوردەکانیان لەبزوتنەوەی پارتی کرێکارانی کوردستان، تا کار گەیشتە ئەو رادەیەی لە مانگی مایسی ١٩٨٩ رۆژانە (٢٥) کەس لە هەردوو لایان بکوژرێن (١٧/٦٠).

ئەگەرچی گەلی کورد لەو سەروبەندانەوەی کە سەروساختی لەگەڵ گەلانی تر پەیدا کرد، نەخوازە دوای لەشکرکێشییەکەی سەرکردە و هزرڤانی یۆنانی زەینەفۆن بەرەو رۆژهەڵات لە سەدەی (٥)ی پێش زایین، بەوە ناسرابوو گەلێکی ئازا و قارەمانە و هەوڵ دەدات ئازادی و سەربەخۆیی خۆی بپارێزێ هەرچەندە هەردوو هێزە مەزنەکەی ناوچەکە.. ئیمپراتۆرییەتی ئێران و ئیمپراتۆرییەتی عوسمانی لە سەدەی شانزدەهەمەوە پیلانیان دەگێڕا بۆ دابەشکردنی و بەکارهێنانی هێز و تواناکانی بۆ بەرژەوەندییەکانی خۆیان. بەڵام راپەڕینەکانی ئەم گەلە قارەمانە لەدژی داگیرکاری و دابەشکردن و راگواستن بوونە بەردێکی پۆڵایین هەموو هەوڵەکانیان لە سەری ورد و خاش بوون.. بە شێوەیەك هەوڵەکانی راگواستن و بەتورك کردن بوونە شمشێرێکی دوو لایەنە. لەوڕا گەلی کورد توانی ئەو هەوڵانە پووچەڵ بکاتەوە و هەموو ئاواتێکی دوژمنانیش بۆ داگیرکردن و سڕینەوەی پێناسەی نەتەوەیی ئەم گەلە بەفیڕۆچوون.

چارەسەرکردنی کێشەی کورد بە رێگەی سەرکوتکردن و تیرۆرەوە لە سەردەمی عوسمانییەکانەوە، هەرەسی هێنا و بۆیان روون بۆوە کە سیاسەتی توانەوەی هەر کەمایەتییەك چ وەك نەتەوە یان خێڵ یان تایفە لەم سەردەمەدا مەحاڵە بێتەدی. چارەسەرکردنی کێشەی کورد بەرێگەچارەی تایفەگەری تەسك و هەنووکەییش نایەتەدی بەڵکو بە شێوەیەکی دیموکراتییانەی بنەڕەتی و لە سەر چەمکێکی نوێی مافی هاونیشتمانیبوون و یەکێتی کۆمەڵایەتی دەبێت، ئەو چەمکەی کەوا دەخوازێ هەموو هاوڵاتیان لەخاکی نیشتماندا بگرێتەخۆ.

PDF 4 KURD

ئەگەرچی یەکێتی ئەوروپا بەتایبەتی و خۆرئاوا بەگشتی نارەزایی لە هەمبەر ئەو کردەوە تیرۆریستییانە دەردەبڕن کە بزوتنەوەی پارتی کرێکارانی کوردستان لە تورکیا مومارەسەی دەکات، بەڵام کۆنگرەکی نێودەوڵەتیش دەبەستێ (واتە: ئەوروپا) بۆ تاوتوێکردنی مافی کورد و ئەو زوڵم و زۆرەی رووبەرووی کورد بۆتەوە.. ئەوا ئەو کەسایەتییە تورکیانەی هاوسۆزییان لەگەڵ کێشەی کورد هەیە و هەروا ژمارەیەکیش لە رێبەرانی کورد لە دەرەوەی تورکیا رەخنە لەو مومارەسە تیرۆریستییانە دەگرن.. لەم لایەنەوە مەسعوود بارزانی سەرۆکی پارتی دیموکراتی کوردستانی عێراق بە رێگایەوە بەرەو کۆبوونەوەکانی سوشیالیستی نێو نەتەوەیی کە لە مانگی ئەیلوولی ساڵی ١٩٨٩ لە ستوکهۆڵم بەسترا و دوای ئەوەی لەگەڵ ئەردال ئینونو سەرۆکی پارتی دیموکراتی سوشیالیستی میللی تورك کۆبۆوە، لە لێدوانێکیدا بۆ پەیامنێری رۆژنامەی (حورییەت)ی تورکیایی، گوتی: من خۆم بە دۆستێکی تورکیا دەزانم، بۆیە ئەوپەڕی خێر و پێشکەوتنی بۆ دەخوازم و حەز ناکەم دەست بخەمە ناو کاروبارییەوە. بەڵام من وەکو کوردێك بەدواداچوونی ئەو رووداوانە دەکەم کە لە ناوچەی رۆژهەڵات و باشووری رۆژهەڵاتی تورکیا روودەدەن. زانیومە حکوومەتەکەتان هەندێ بڕیاری ئیداری سەبارەت بەکێشەی کورد لەتورکیا دەرکردووە، بەڵام ئەم بڕیارانە کێشەکە چارەسەر ناکات، بەڵکو زیاتر ئاڵۆزی دەکات. لەوێرا رێکخراوێکی کوردی لە تورکیا هەیە بە ناوی پارتی کرێکارانی کوردستانەوە، لە دژی رژێمی دەسەڵاتداری تورکیا خەباتی چەکداری دەکات، وەلێ خەبات بە رێگەی کوشتنی رۆڵەکانی گەل یان تۆقاندنیان نایە تەدی.. من لە دژی ئەم جۆرە خەباتەم، چونکە وا پێویست دەکات لە سەر رێکخراوە خەباتگێڕەکان لەگەڵ میللەتدابن نەوەك لەدژی"(٤٨/٢٠).

جیهان لە کۆنگرەی هلسنکی و رێککەوتننامەی ڤیەننا، تیرۆر بە هەموو شێوەکانی: گلدانەوەی بارمتە، رفاندنی فڕۆکە، کوشتن لە سەر پێناسە، زەوتکردن چ مادی یان سیاسی، بەکاربردنی خراپی مافی رەوای بەرگری و داخوازییە نیشتمانی و نەتەوەییەکان لە لایەن دەوڵەت و تاکەکان و کۆمەڵەوە.. ئەمانەیان هەموو ریسوا و شەرمەزارکرد. لێرەشەوە دەوڵەتانی ئەنجومەنی ئەوروپی- لە پێش هەموشیانەوە فەرەنسا- پشتگیری لە کێشەی کورد دەکەن و دەخوازن مافی نەتەوەیی و کلتوورییان بدرێتێ. بەڵام بیرۆکەی دامەزراندنی دەوڵەتی سەربەخۆ بۆ کورد رەتدەکەنەوە و هەموو شێوەکانی ئەو تیرۆرەش ریسوا دەکەن کە

هەندێ لە بزوتنەوە کوردییەکان- بە تایبەت پارتی کرێکارانی کوردستان- مومارەسەی دەکەن بۆ گەیشتن بەو ئامانجەی بەرێگەی پرنسیپی (لێبدە و راکە) کە بەرامبەرەکەی ئەم پرەنسیپە تورکییەیە، دەڵێت (بیگرە و بیکوژە) ئەمە دوو پرەنسیپی رەتکراوەن لەلایەن کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی بەگشتی و دەوڵەتانی یەکێتی ئەورووپاش بەتایبەتی کەبیروبۆچوونیان کۆکە لەسەر وەرنەگرتنی تورکیا لەئەنجومەنی ئەورووپی ئەگەر دان نەنێت بە بوونی نەتەوەیی و مافە کلتووری و پەرلەمانییەکانی گەلی کورد سەرەڕای قوربانی نەدان بە دیموکراتی بەبیانووی ئەوەی کە تیرۆر لە ناوچە کوردنشینەکە هەیە ئەمە لە لایەك، لە لایەکی ترەوە یەکێتی ئەورووپا پشتگیری لەدانپێنان بە بوونی نەتەوەیی کورد دەکات، بەڵام هەم بەرهەڵستی لە جیابوونەوەی کورد لە تورکیا دەکات و هەم بەرهەڵستیش لە دامەزراندنی دەوڵەتی سەربەخۆی کوردی لە ناوچەکە دەکات.

جیهان ئەمڕۆ بەرەو سیستمێکی نێونەتەوەیی نوێ هەنگاو دەنێت تیادا ئاسایش و سەقامگیری بەرقەرار بێ و رق و کینە و دەمارگیری کوێرانەی هزری و رەگەزپەرستی وەلاوە بنرێ بۆ ئەوەی مرۆڤ- لەهەر کوێیەك بێت لە سەر ئەم گۆی زەمینە- چاوی بە برای مرۆڤی خۆی لەسەر هەر بیروراو رەگەزێك بێت بکەوێت بۆ ئەوە دایالۆگی راستەقینە و بنیاتنەری لەگەڵدا بکات لەپێناو خودی مرۆڤ و ئایندەی گەش و پڕشنگداری، بۆیە هەردەبێ دابڕانی کورد و تورك یەکەم هاوتەریب بێت و پاشان بەرەو دۆستایەتی و نیازپاکی مل بنێت دوای سەدە زەمەنێك لە رق و کینە و رەگەزپەرستی کوێرانە کە وایکرد هەردوو گەلی تورك و کورد بگەنە ئەم چارەنووسە خوێناوییە، چونکە هەر یەکەیان جگە لە خۆی و ئەو بیر و هزرانەی بڕوای پێ بوون، ئەویتری نەدەبینی وەك حەتمییەتی ئەو چارەنووسەی کەنەوەگەلێکی لەهەردوو گەل بەرەو هەڵدێری وەحشیگەری و دڵڕەقی رەش و تاریك وەکێش کرد دوور لە گیانی لێبوردەیی و دراوسێیەتی و خزمایەتی و مێژوو و مرۆڤایەتی.

گەلان، یاخود ئەو زۆرینانەی رێز لە خۆیان و مافیان دەگرن، وا دەخوازێ بە چاوی ئەو برا گەورەیەی چۆن بەمیهرەبانی و سۆز و چاودێرییەوە دەڕوانێتە برا بچووکەکانی، ئەوانیش ئاوەها تەماشایان بکەن، ئەوەش بەوە دێتەدی مافی نەتەوەیی و کلتوورییان پێ بدەن تا بتوانن بەئازادی و بەویستی خۆیان بیروڕایان دەربڕن و بە شێوەیەکی راستەقینە و چالاکانە لە گەشەسەندنی نەتەوەییدا بەشداری بکەن. کاتێکیش هەر دەوڵەتێك مافی نەتەوەیی بە کەمایەتییەك لە هاونیشتمانییەکانی دەدات، ئەوە هەرگیز بە مانای دابەشکردنی دەوڵەت

یان گەیاندنی خراپەیەك نییە بۆ مافی زۆرینەی وڵاتەکە یان خواردنی مافی ئەوانیتر، بەڵکو ئەمەیان ئەو چارەسەرە دیموکراتییەیە کە دەوڵەتانی سەردەم پێڕەوی دەکەن لـە چوارچـێوەی ئەو چەمکە سیاسییە نوێیەی بانگەشە دەکات هەموو هاونیشتمانییان- بەجیاوازی رەگەز و زمان و ئایینیـان- مومارەسـەی ئـازادی خۆیـان بکـەن لـە چوارچـێوەی ئـەو دامـەزراوە دیموکراتییانەی بڕوای پتەو و چەسپاویان بە فرەیی نەتـەوەیی و سیاسـی و کلتـووری هەیـە لەیەك وڵات و لە روانگەی دەوڵەتی دایکی میهرەبان و بەبەزەیی و دادپەروەر بەرامبەر بـە هەمووان لە رووی ماف و ئەرکەوە.. کە ئەویش پێچەوانەی روانینی دەوڵەتی باوکسالارییە لە چەمکی سیاسی نوێیدا کە ئەمەش دەوڵەتی ستەمکار و کەڵەگا و نادادپەروەرە.

جیهانی سەدەی بیست و یەکەمین بە پێی سیستمی نوێی جیهانی دوور لە هـەر زوڵـم و زۆرداری و داگیرکارییەك و لەچوارچێوەی ئەو هاوگونجانە سیاسییانەی کە بەرژەوەندییەکانی وڵاتانی تازەپێگەیشتوو بە هەند وەردەگرێ- بە پێی تیۆری یۆنسـکو کـە جیـاوازە لەگـەڵ تێڕوانینی ئەمریکا بـۆ سیسـتمی نێودەوڵـەتی نـوێ-، دەبێتـە سـەردەمی گەشەسـەندنی دیموکراتی، لەمەودوا چیتر رێگە نادرێ بە دەوڵەتەکان بەتایبەتی دەوڵەتانی جیهانی سـێیەم گەل و نەتەوەکانیان یان ئەو کەمایەتییانەی لە ناویانـدا دەژیـن ، بچەوسـێننەوە. چـونکە نەتەوە یەکگرتووەکان. بە گوتەی برنارد کوشـنێر وەزیـری پێشـووی کاروبـاری مرۆڤایـەتی فەرەنسا- لەبەر هۆی پێشێلکاری مـافی مـرۆڤ لـە دەوڵـەتانی پێوەندیـدار، دەسـت بخاتـە کاروباری ناوخۆی هەر دەوڵەتێك. بەڵکو ئەم پرەنسیپە زیاتر چەسپاو رەهەند گـەلێکی نێـو نەتەوەیی گرتەخۆ کاتێك حەوت دەوڵەتە پیشەسازییەکە لە کۆبوونەوەیاندا لـە لەنـدەن لـە ١٦ی تەمووزی ١٩٩١ بڕیاریان دا بەزەرووڕەتی دانانی کەسایەتییەکی نێو نەتەوەیی ناسراو بە یاریدەدەری ئەمینداری گشتی نەتەوە یەکگرتووەکان بۆ ئـەوەی ببێتـە بـەرپرس لەمـەڕ پێشێلکارییەکانی مافی مرۆڤ و سەرکوتکردن و رووداوی کارەساتئامێز تا رێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان بە رێگەی هێـزی سـەربازی نێودەوڵەتییـەوە تـا بتوانـێ دەسـت تێـوەردات بەئامانجی یارمەتیدانی لێقەوماوان و ستەملێکراوان.

بەڵام ئەم دەستێوەردانە لە دژی تورکیا جێ بەجێ ناکرێ، لەبەر دوو هۆ:

یەکەم/ تورکیا لە سەرەتاکانی سەدەی بیست و یەکەمین کە دەبێتە دەوڵەتێکی ئەوروپی بە تەواوی ئەندامبوونی لە یەکێتی ئـەوروپا، تـەواوی مافـە نەتـەوەیی و پەرلەمانییـەکان

بەکورد دەدات، یانیش یەکێتییەکی فیدراڵی لە نێوان هەردوو نەتەوەی تورك و کورد لەم مێژووەوە لە تورکیا دادەمەزرێت.

دووەم/ دیموکراتی لە تورکیا کامڵ دەبێت بە شێوەیەك هەڵدەکشێ بەرەو ئاستی دیموکراتی ئەوروپا. لێرەشەوە ئایندەی کورد لە تورکیا زامن و چانسیشی زیاتر دەبێت، نەخوازە ئەگەر کورد بتوانێت هێزە فشارێك دروست بکات تا رۆڵی خۆی لە دارشتنی داهاتووی دیموکراتی لە تورکیا بگێرێت.. ئەو دیموکراتییەی کە لەمیانەی ئەم فاکتەرە ئایندەییانەدا چوارچێوە دەگرێ:

١- هەڵبژاردنە ناوچەییەکانی ساڵی ١٩٨٩ سەلماندیان نەچەپەکان تیادا سەرکەوتنیان بە دەست هێنا نەبەرەی راست، بەڵکو دەرەنجامەکانی ئەو هەڵبژاردنانە لە دژی تورگۆت ئۆزال بوون، هەرچەندە پۆستی سەرۆکایەتی کۆماری لە تورکیا بەدەستهێنا.

٢- ئەگەر ئەردال ئینونۆ سەرۆکی پارتی سوشیالیستی میللی و بولەند ئەجەوید سەرۆکی پارتی دیموکراتی چەپ توانییان بەرەیەکی پێشکەوتووخواز یاخود پارتێکی سوشیالیستی بە دەست و برد پێکبێنن، ئەوا لە هەڵبژاردنەکانی داهاتوو سەرکەوتوو دەبن بەڵام ناکۆکییە شەخسییەکانی نێوانیان رێگری لەوە دەکەن.

٣- ئەگەر تورگۆت ئۆزال توانی هاوپەیمانییەك لەگەڵ دیمیراڵ سەرۆکی پارتی رێگای راست گرێ بدات، ئەوا پارتێکی راسترۆی موحافیزکار پێکدێنن، دکارێت خولی داهاتووی هەڵبژاردنە نوێنەرایەتییەکان دەستەبەر بکات. بەڵام دیمیراڵ کە پێی وایە ئۆزال خەیانەتی لە دۆستایەتییەکەی کردووە و دوای کوودەتاکەی ١٩٨٠ وازی لێهێنا، بگرە دەستیشی لەگەڵ ئەوانە تێکەڵ کرد کە کوودەتایان کردە سەری و گرتنیان، ئەمانە دەبنە رێگر لە پێش بە ئەنجامگەیاندنی ئەم رێککەوتنە.

٤- سوپای تورکی خاوەن هزر و پرەنسیپی بەرێباز عیلمانی بۆ دەستێوەردان لە کاروباری دەوڵەت دەست هەڵدەگرێ لەپێناو برەودان بە پرۆسێسی دیموکراتی عیلمانی لە سەر رێبازی رۆژئاوا. چونکە تورکیا دەبێتە دەوڵەتێکی ئەورووپی دیموکراتی هاوسەنگ و بەپێوەری ئەوروپییانە، ئیدی پێویست ناکات کوودەتای سەربازی بەرپا بکات لە پێناو گێڕانەوەی هاوسەنگی سیاسی بۆ وڵات.

٥- هاوبەندییە حیزبییەکان و حکوومەتانی کەمایەتی لاواز لە ماوەی دوو دەیەی داهاتوو بە حوکمڕان لە تورکیا دەمێننەوە تا ئەو دەمەی دامەزراوە دیموکراتییەکان لەم

PDF 4 KURD

وڵاتە دەچەسپێن لەحاڵێکدا ئەگەر حیزبێکی سیاسی بەهێز دەرنەکەوێت، چونکە ئەگەر لەحاڵێکدا ئەمە رووبدات ژیانی حیزبایەتی لە تورکیا بەرەو ئەو ئاقارە دەڕوات لە دوو جەمسەری سەرەکی جێگیربێت بە رێگەی دوو حیزبی بەهێز لە دەسەڵات و لە ئۆپۆزسیۆن و بەپێی چەشنی ئەورووپی لە نێوانیان ئاڵ و گۆڕی دەسەڵات دەکەن.

دابڕانی چارەنووسی نێوان هەردوو گەلی تورك و کورد لە پاش ساڵی ١٩٩١ بەرەو دوو چارەنووسی هاوتەریب گۆڕا، کاتێك حکوومەتی تورکیا ناچار بوو دان بنێت بەمومارەسەکردنی زمانی نەتەوەیی بۆ کوردی ئەم وڵاتە و دەیەها هەزار بەندکراوی کوردی لە گرتووخانەکانی حوکمی عورفی لە ناوچە کوردنشینەکە بەردا و حوکمی لەسێدارەدانیشی لە یاسای سزاکانی هەڵوەشاندەوە. بزوتنەوەی پارتی کرێکارانی کوردستانیش لە لایەنی خۆیەوە داخوازییە نەتەوەییەکانی لە (سەربەخۆییبوون)ەوە سووك کردەوە بەرەو دانپێنان بەبوونی نەتەوەیی و ئۆتۆنۆمی، بگرە بۆ ئەنجامدانی راپرسیش لە سەر ئەم داخوازییە رازی بوو ئەگەر زەروورەت ئەوە بخوازێ، تەنانەت عەبدوڵڵا ئوجالان سەرۆکی پارتی کرێکارانی کوردستانیش بانگهێشتی حکوومەتی تورکیای کرد بۆ دانوستان لەگەڵ بزوتنەوەکەی سەبارەت بە هەمان مەسەلە. جا ئایا ئەم دوو چارەنووسە هاوتەریبە کەی بۆیان دەلوێ لە سەر زەمینەی دۆستایەتی و لێکحاڵیبوون بە یەکتر بگەن؟!

ئێمە لەو بڕوایەداین، ئەمە زۆر نزیکە بەر لە ساڵی ٢٠١٠ دێتەدی، چونکە هەلومەرجی نێودەوڵەتی و پێگەی تورکیا و پەرەسەندنی دیموکراتی لەم وڵاتە، سەرەڕای ئارەزووی تورکیا بۆ بەئەندامبوونی لە ناو ئەنجومەنی ئەورووپی، ئەمانە هەموو وا دەکەن خێراتر ئۆتۆنۆمی بۆ کورد لە چوارچێوەی یەکێتی تورکیا دەستەبەر بێت. هەرچی مافی چارەی خۆنووسینی کوردیشە، ئەوە زەمەن خۆی دیاری دەکات.

وا دیارە رەوتی رووداوەکان لە تورکیا رووە و بەدیهاتنی پێشبینییەکەی عەبدوڵڵا ئۆجالان لەمەڕ کێشەی کورد بەم سیناریۆیە، دەڕوات:

سوپاسالار لە راپۆرتێکیدا بۆ ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوەیی تورکیا جەخت دەکاتە سەر ئەوەی کە سەرکردەکانی سوپا زۆر هەست بە نیگەرانی دەکەن، چونکە شەڕ لە دژی کورد هیچ دەرەنجامێکی ئەوتۆی وەدەست نەهێناوە. ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوەیی تورکیاش لە لایەن خۆیەوە تاوتوێی بابەتەکە دەکات و پاشان دەینێرێتە پەرلەمان و پەرلەمانیش چەند

دانیشتنێکی رووکەشی بۆ گرێ دەداو لە دواییدا بەیاننامەیەك دەردەکات، تیادا جەخت دەکاتە سەر بڕیاری مێژوویی خۆی بە دانپێنان بە هەندێك لە مافەکانی گەلی کورد.

بەڵام من پێم وایە کورد لە تورکیا بە هەموو مافەکانی خۆیان لە چوارچێوەی یەکێتی تورکیا شاد دەبن، چ بە دەستەبەرکردنی مافە نەتەوەییەکانیان، یان بە ڕێگەی دامەزراندنی یەکێتییەکی فیدراڵی لە نێوان هەردوو نەتەوەی تورك و کورد وەکو فیدریالیزمی سویسری. بەمەش بەشداری لە پەرەپێدانی دیموکراتی لە تورکیا دەکەن بەرێگەی دامەزراوە دەستوورییەکانی وڵات و ئۆتۆنۆمییەکی نموونەیی بەدەست دێنن دەبێتە جێی سەرنجی هەموو کورد لە ناوچەکە و پاڵیش بە رژێمە دیکتاتۆرییەکان لە رۆژهەڵاتی ناوینەوە دەنێن دان بەمافی نەتەوەیی کورد بنێن لە ئۆتۆنۆمییەکی راستەقینەدا.. بەوەش هاوکاری دەکەن لەپەرەسەندن و تەکاندان بەبزووتنەوەی گەلی کورد بەگشتی بەرەو سەرکەوتنی زێدەتر لە پێناوی رزگاری و دیموکراتیدا.

PDF 4 KURD

سەرچاوەکانی بەشی حەوتەم

١- محەمەد ئەمین زەکی: خلاصە تاریخ الکرد وکوردستان، ترجمە محمد علی عونی- بغداد ص٢، ١٩٦١,
٢- ئەولیا چەلەبی سیاحەتنامەسی ج٤ ئەستەموول ١٣١٤,
٣- شێخ محەمەدی خاڵ، فەرهەنگی خاڵ، بەرگی١، سلێمانی ١٩٦٠,
4- Hurriyer gazetesi, 27-6-1990
٥- بڕوانە زنجیرە وتارە ڕۆژانەکانی ڕۆژنامەی (العراق)ی بەغدا کەبەناونیشانی (الشخصیە الکردیە من خلال امپاڵها) ، بەتایبەت ئاڵقەی هەشتەم کەلە ١٩٩١/٥/١١ بڵاوکراوەتەوە.
٦- محەمەد ئەمین زەکی، تاریخ السلیمانیە وأنحائها، وەرگێڕانی بۆ عەرەبی محەمەد جەمیل ڕۆژبەیانی بەغدا ١٩٥١,
٧- احمد الخانی، مم وزین، ترجمە محمد سعید رمچان البوگی، دار العلم للملایین، بیروت ١٩٨٥,
8- Hurriyer gazetesi, 10-5-1990
9- Hurriyer gazetesi, 27-6-1990
10- Milliyet gazetesi, 29-6-1990
11- Tercuman gazetesi, 29-6-1990
12- Gunes gazetesi, 29-6-1990
13- Hurriyer gazetesi, 30-6-1990
١٤- چەند بەشێك لەکتێبی (الاسلام والدولە) نووسەری بەریتانی ئیدوارد مورتیمر، ڕۆژنامەی (الوگن)ی کوێتی، ژمارەی ڕۆژی ١٠ی نیسانی ١٩٨٤,
15- Husnu Aktas: Medeni Vahset, 4. Baski, Ankara 1982
١٦- گۆڤاری (الافق) ژمارە ١٣٦ ڕۆژی ١٩ی شوباتی ١٩٨٧ دەرچووە.
١٧- ڕۆژنامەی (الرأی العام)ی کوێتی ڕۆژی ١٩٨٦/٣/٥ دەرچووە.
١٨- ڕۆژنامەی (الوگن)ی کوێتی ڕۆژی ١٩٨٧/١/٣١ دەرچووە.
19- Hurriyet gazetesi, 17-3-1991
20- Hurriyet gazetesi, 24-4-1990
21- Hurriyet gazetesi, 7-4-1989
٢٢- ڕۆژنامەی (الٲهالی) قاهیرە ١٩٨٥/٥/٢٩ دەرچووە.
٢٣- گۆڤاری (الوگن العربی) ژمارە ١٧٧ لە ١٩٨٦/٧/١٤ دەرچووە.
25- Hurriyet gazetesi, 25-4-1990
٢٦- گۆڤاری (الدستور) ژمارەی ڕۆژی ١٩٨٠,/٩/٢٩
٢٧- گۆڤاری (أخر ساعە) قاهیرە ژمارەی ڕۆژی ١٩٨٩,/٤/٥
28- Hurriyet gazetesi, 24-7-1990
٢٩- گۆڤاری (الاسبوع العربی) ژمارەی ڕۆژی ١٩٨٣/٩/٥.

PDF 4 KURD

٣٠- گۆڤاری (الدستور) ژمارەی رۆژی ١٩٨٣,/٩/٥

31- Milliyer gazetesi, 19-5-1984

٣٢- گۆڤاری (الصیاد)ی لوبنانی، ژمارەی رۆژی ١٩٨٤,/١١/٢٨

33- Hurriyet gazetesi, 19-7-1989

34- Hurriyet gazetesi, 2-5-1990

35- Nokta Dergisi, Yil 7, Sayi 50 17-12-1989

٣٦- د. ئیبراهیم داقوقی، الصحافه فی ترکیا، توێژینەوەیەکە لەکتێبی (ترکیا المعاصرە) بڵاوکراوەتەوە لەلایەن، سەنتەری لێکۆڵینەوەی تورکی، زانکۆی موسڵ، ١٩٨٧,

٣٧- رۆژنامەی (الّنباو الکویتیە) ژمارەی رۆژی ١٩٨٤,/٨/٢٨

38- Aziz Nasim: Bulgaristanda Turkler Turkiyede Kurtler, Istanbul, 1989

39- Abdi ipekci: Liderier diyor ki, yayinlari 28, Istanbul

40- Cumhuryet gasetesi, 22-4-1985

٤١- رۆژنامەی (القبس)ی کوێتی ژمارەی رۆژی ١٩٨٦,/٧/١٤

42- Ismail Cem: Gacis donemi Turkiyesi Istanbul 1989

43- 2000e dugru dergisi sayi 44, 29-10-1989

٤٤- رۆژنامەی (النداو)ی لوبنانی، ژمارەی رۆژی ١٩٨٥,/٤/١٩

45- Hurriyet gazetesi, 21-12-1989

46- Cumhuriyet Gazetesi, 27-12-1986

47- Hurriyet gazetesi, 26-4-1990

48- Hurriyet gazetesi, 30-4-1990

49- Hurriyet gazetesi, 15-5-1990

50- Hurriyet gazetesi, 23-5-1990

51- Hurriyet gazetesi, 5-5-1990

52- Tan gasecesi 2-5-1990

٥٣- گۆڤاری (الدستور) ژمارەی رۆژی ١٩٨١/٧/٢٢.

٥٤- رۆژنامەی (الّنباو)ی کوێتی، ژمارەی رۆژی ١٩٨٥,/٧/٣٠

٥٥- د. کەمال مەزهەر ئەحمەد (کردستان فی سنوات الحرب العالمیە الاولی) بەغدا ١٩٧٥ بەکوردی.

56- Tercuman gasetesi, 7-4-1989

57- Hurriyet gazetesi, 19-7-1990

58- Hurriyet gazetesi, 6-6-1990

59- Tempo dergisi, sayi, yil 2, 29-6-1990

60- Hurriyet gazetesi, 29- 6-1990

61- Hurriyet gazetesi, 26-5-199.

PDF 4 KURD

بەشی هەشتەم

چارەسەری ئاشتییانەی کێشەی کورد

PDF 4 KURD

PDF 4 KURD

ساڵی ۱۹۹۳ خاڵی وەرچەرخان بوو لە مێژووی کوردی تورکیا، ئەوەبوو خوالێخۆشبوو (تورگۆت ئۆزال) سەرۆك کۆماری تورکیای ئەو دەمە بیرۆکەی فیدرالیزمی تورك — کوردی خستە بەر باس و گفتوگۆ، کە ئەمیشیان، بیرۆکەی کۆماری دووەمی لێکەوتەوە کەبانگەشە دەکات بۆ زەروورەتی چاوخشاندنەوە بەو هزرە کەمالیزمییانەی کۆن بوون و زیاتر لە (۷۰) ساڵیان بەسەردا تێپەڕی بۆ ئەوەی پەرەیان پێبدرێ و ڕێگاش خۆش بکرێ لە پێش بەرزکردنەوەی ئاستی دیموکراتی و ڕێزگرتن لە مافی مرۆڤ و دانپێنان بە پێناسەی کەمە نەتەوەییەکانی تورکیا بۆ دەوڵەمەندکردنی کلتووری ژیاری و بواردان بەدەربڕینی رای ئەویتر(۱).

عەبدوڵڵا ئۆجەلان سەرۆکی پارتی کرێکارانی کوردستانیش لە سۆنگەی ئەمەدا، یەکلایەنە ئاگربەستی ڕاگەیاند وەك چاوەڕوانییەك بۆ دەرەنجامەکانی باس و لێکۆڵینەوە لەسەر مەسەلەی فیدریالیزمی واتا سیاسییەکەی (کۆماری دووەم)ە، بە ئامانجی ڕۆشنبوونەوەی ڕایەکی گشتی تورکیایی پشتگیری بکات لە دانپێنان بە مافی کلتووری و پەرلەمانی کورد لە چوارچێوەی یەکێتی وڵاتی تورکیا، ئەمە ئەو بانگەشەیە بوو ڕووناکبیرانی تورك لە ڕوانگەی پشتگیرییان لە بیرۆکەی دامەزراندنی کۆماری دووەم، لەو ساڵەدا سەرکردایەتییان کرد(۲).

جگە لەوەش ساڵی ۱۹۹۳. ساڵی تیرۆری سیاسی بوو لە تورکیا. بە نموونە: ڕۆماننوس و ڕۆژنامەڤانی کورد مووسا عەنتەر بە ڕۆژی نیوەڕۆ تیرۆرکرا، (۸) کوردی دیکەش لە گەورە پیاوانی کار لە تورکیا تیرۆرکران تائەوانیش بچنە پاڵ ئەو زنجیرە تیرۆرکردنانەی لە تورکیا بەتیرۆرکردنی (ئەشراف بدلیس) سەرکردەی هێزەکانی جەندرمە دەستپێکرد. کوشتنی ئەشراف بەهۆی تێکدانی کۆپتەرەکەیەوە ڕوویدا. ناوبراو بەرەو کۆبوونەوەیەکی گرنگ دەچوو سەبارەت بە کێشەی کورد کە لە ڕۆژی ۱۷ی شوباتی ساڵی ۱۹۹۳ لە شاری دیاربەکر- پایتەختی ناوچەی کورد لە تورکیا- بەسترا، ئەوەبوو کۆپتەرەکەی لە نزیك ئەنکەرەی پایتەخت کەوتە خوارەوە.. بەبێ ئەوە لێکۆڵینەوەکان لە بارەی ڕووداوەکەوە هیچ دەرەنجامێکی ڕوونیان لێبکەوێتەوە (۳).

هەر لەو سەروبەندەشدا، ڕێکخراوی حیزبوڵڵای تورکی سەری هەڵدا، ئەم حیزبە خەباتی خۆی بە شەڕی دژ بە ڕێکخراوی پارتی کرێکارانی کوردستان لە ناوچەی باشووری ڕۆژهەڵاتی تورکیا دەستپێکرد، بە شێوەیەکی وا دەکرێ بڵێین وەك دژە شۆڕش بەرامبەر بە پارتی کرێکارانی کوردستان کاری دەکرد، بەڵکو گەلێ جاریش شان بەشانی هێزەکانی جەندرمە لە

PDF 4 KURD

ئۆپەراسیۆنە سەربازییەکاندا لە دژی PKK و چالاکییەکانی لە ناوچەکە بەشداربوو. لێرەشەوە ژمارەیەك لە شرۆڤەکارانی سیاسی وای بۆچوون بڵێن: (ڕێکخراوی حیزبولڵای تورکی لەو کۆمەڵە چەکدارە ئیسلامییانەوە دامەزرا کە لە ناوچەی باشووری ڕۆژهەڵاتی تورکیا چالاکییان دەنواند. ئەم ڕێکخراوە بە سەرپەرشتی و ڕێنمایی (ئەحمەد جەم ئەرسۆمەر) بەڕێوەبەری دەزگای هەواڵگری سەر بە هێزەکانی جەندرمە (کەئەمیشیان لەساڵی ١٩٩٤ تیرۆرکرا) چالاکییەکانی لە دژی پارتی کرێکارانی کوردستان جێ بەجێ دەکرد. بەڵام (حیزبولڵا) لە ساڵی ١٩٩٠ پاش ئەوەی دەستیکرد بە مەشقپێکردنی کادیرەکانی، بووە هێزێکی چەکداری وا گەمەی پێ نەدەکرا، بۆیە بانگەشەی بۆ دامەزراندنی (کۆماری ئیسلامی لەتورکیا) دەکرد. لە سۆنگەی ئەمەدا هێزەکانی تورکیا لە پاش ساڵی ١٩٩٥ زۆر بەتوندی هەوڵیاندا بۆ قەلاچۆکردنی و گرتنی کادیرە چالاکەکانی بەو سیفەتەی ڕێکخراوێکی ئیسلامی ئوسوولییە، مەترسی پێکدێنێ بۆ سەر سیستمی عیلمانی دیموکراتی لەتورکیا و هەوڵیش دەدات بەشێك لە تورکیا دابڕێت بە ئامانجی دامەزراندنی ئەو سیستمەی لە پێناویدا تێدەکۆشێت)(٤).

بەڵام دکتۆر (ماهیر قایناق) بەڕێوەبەری پێشووی (Mit) تورکیایی لە چاوپێکەوتنێکدا لەگەڵی سازدرا لە پاش کوشتنی (حوسێن وەلی ئۆغلۆ)ی ڕێبەری ڕێکخراوی حیزبولڵا لە ئەستەمووڵ لە ١٥ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٠٠ جەختی لەوە کردەوە کە: (دەوڵەت ئەگەر خۆی حیزبولڵای دروست نەکردبێ، ئەوا لێی گەڕاوە هەردوو هێزە گەورەکە لە ناوچەی ڕۆژهەڵاتی تورکیا، واتە: پارتی کرێکارانی کوردستان و ڕێکخراوی حیزبولڵای تورکی لە یەکتر بدەن، بەپێی نۆرمی (لێگەڕێ سەگگەل یەکتری بخۆن). لێرەشەوە من پێم وانییە پێوەندییەك لەنێوان ئەو تیرۆرکردنە سیاسییە بکەرە نەناسراوانە لە تورکیا- بەتایبەت لە ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ئەنادۆڵ- کە لە ساڵی ١٩٩٠ نزیکەی ٧٠٠٠ قوربانی لێکەوتەوە و لە نێوان حیزبولڵا هەبێت، چونکە ئەو کردەوانە چەند ڕێکخراوێکی تر پێوەندییان بە بیانییەوە هەیە (یاخود ئەوەی پێ دەڵێین دەوڵەتی شاراوە) ئەنجامیانداوە، چونکە دەوڵەت ویستی ڕێکخراوەکە (حیزبولڵای تورك) لە ناو ببات کە خۆیشی دروستی کردبوو بۆ بەگژداچوونی PKK دوای ئەوەی بووە مەترسی بەسەر دەوڵەت و ئەمن و ئاسایش لەوڵات، نەخوازە ڕۆژنامەی (حوڕییەت) لە ٢٢ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٠٠ تاکیدی کردەوە کە: ئەو دوو کادیرە گەورەیەی حیزبولڵا کە لەگەڵ ڕێبەرە کوژراوەکەی ڕێکخراوەکە دەستگیر کران تائێستا شتێکیان لە بارەی ئەم بابەتەوە نەدرکاندووە، هەرچەندە ژەنراڵ (تیومان کرمان) سەرکردەی

PDF 4 KURD

هێزەکانی دەریایی لە ڕۆژی خانەنشینکردنی لە بەرواری (١٩٩٨/٨/٣) تاکیدی کرد کە حیزبوڵڵا هاوکاری لەگەڵ جەندرمە کردووە لە شەڕی دژ بە (PKK)(٥).

لە لایەکی ترەوە، شرۆڤەکاری سیاسی حەسەن جەمال ئاماژەی دا کە: (دەوڵەتی نهێنی شوێنەواری خوێنی قوربانییەکانی حیزبوڵڵا دەسڕێتەوە کەخۆی (واتە دەوڵەت) ئەو حیزبەی لەساڵی ١٩٩٠ لە باشووری ڕۆژهەڵاتی تورکیا دروست کرد بۆ بەگژداچوونی PKK و چەندین کردەوەی کوشتنی ئەنجامدا لە پارێزگای باتمان و دەوڵەت چاوپۆشی کرد لە کردەوەکانی لە دژی PKK لەو ناوچەیە)(٦).

جا، ئایا ئەم دەوڵەتە نهێنییە چییە کەوا خۆی ڕێکخراو گەلی نهێنی و ئاشکرا لە تورکیا دادەمەزرێنێ لە دژی یەکتر و لەپاشان لەناویان دەبات، بۆ ئەوەی شوێنەواری تاوانەکانی (واتە: تاوانەکانی دەوڵەتی نهێنی) لە تورکیا، بسڕێتەوە؟!

زۆربەی چاودێرانی سیاسی پێیان وایە، تۆوی ئەم دەوڵەتە نهێنییە لە تورکیا لە ناو وەزارەتی ناوخۆ بوونی هەبوو، ئەو دەمەی ڕێکخراوی پەیمانی ئەتڵەسی لە ساڵی (١٩٥٠)وە ڕێکخراوەکانی گلادیو (Gladeo)ی سەر بە دەزگای هەواڵگری ئەمریکا (CIA) دامەزراند لە وڵاتەکانی ژێر چەتری پەیمانی ناتۆ بە ئامانجی بەربەرەکانیکردنی کۆمۆنیستی لەو وڵاتانە لە سەروبەندی شەڕی ساردی نێوان هەردوو جەمسەری سۆشیالیستی و سەرمایەداریدا. لێرەدا بولەند ئەجەوید ڕێبەری حیزبی گەلی کۆماری کە لە ساڵی ١٩٧٤ بووە سەرۆك وەزیرانی تورکیا ئاماژەی بە بوونی هۆبەیەك لە ناوەندی هەواڵگری ئەمریکا کرد لە ناو فێرگەی مەشقی سەربازی ئەو دەمە بە پێی پرۆتۆکۆلێکی ئەمنی نێوان تورکیا و ئەمریکا کە لە پەنجاکانەوە مۆریانکرد.

ئەگەرچی، شاری ئەستەمووڵی پایتەختی ڕۆشنبیری و میدیایی و بازرگانی تورکیا، بووە بەهەشتی هەواڵگرییە ئایدیۆلۆژیا زاڵبووەکان لەو ناوچەیەی کە لەگەڵ یەکتر هاوکاری و هەماهەنگی دەکەن، وەك: (Mit)ی تورکی و (CIA)ی ئەمریکی و (مۆساد)ی ئیسرائیلی و (ساڤاك) لە سەردەمی شادا، یان ئەمیان لە دژی ئەویتر شەڕی دەروونی دەکەن و تیرۆری بێبەزەییانە لە دژی دوژمنانیان ئەنجام دەدەن، ئەوا ئەو پێکهاتە هەواڵگرییەی کە هاوکاری یەکتر دەکەن و بەناوەندە کاریگەرییەکانی هێزەوە لە تورکیا هاوبەندن (واتە: بە هێزە چەکدارەکان و ڕێکخراوە نەژادپەرستە شۆڤێنیستییەکانەوە) بۆ پاراستنی ئاسایش و سەقامگیری ڕژێم لە لایەك و لە لایەکی تریشەوە بۆ بەگژداچوونی هەموو بزوتنەوەیەکی توندڕۆ یان چەپ یان ئیسلامی و پێیان وایە مەترسییان هەیە بۆ سەر ڕژێم، بە کۆڵەگەکانی ئەو دەوڵەتە نهێنییە

PDF 4 KURD

دەژمێردرێ لە تورکیا کە پسپۆری هەواڵگری ماهیر قایناق و شرۆڤەکاری سیاسی حەسەن جەماڵ و ئەوانیتر دەربارەی قسەیان کرد. لێرەشەوە کێشەی کورد لەتورکیا، یەکەم بەستراوە بە ئاسایشی نەتەوەیی سیستمی عیلمانی تورکیا و دووەمیش بەستراوە بە بەرژەوەندییەکانی ئایدۆلۆژیا زاڵبووەکان لەناوچەکەدا. ئەمە وایکردووە دەرهاویشتەی سیاسی و ئەمنی بخولقێت و کۆمەڵەکانی تاوانی بەردەوام (مافیا) لە هەموو لایەنەکانی ژیان لە تورکیا گەشە بکات پاش ئەوەی رووداوی (سوسورلك) لە ٣١ی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٩٦ دەریخست پیاوانی سیاسی و ئاسایش لەگەڵ کۆمەڵانی (مافیا) لە ناوەوە و دەرەوەی وڵات- وەك ئەوە لە ئیتاڵیا رووی دا- لە بوارەکانی بازرگانیکردن بە مادده هۆشبەرەکان و چەك و کۆیلەی سپی و تیرۆرکردنی بکەری نەناسراو و پەرەپێدان بەکاری سیخوڕی و تیرۆر و زەوتکردن و دەستدرێژیکردنە سەر ناموس، لەسەر هەردوو ئاستی نێوخۆیی و نێو دەوڵەتی، هاوکاری دەکەن.

هەرچەندە ناوەندە رەسمی و سەربازییەکانی تورکیا لە دوای گرتنی (ئۆجالان) سەرۆکی پارتی کرێکارانی کوردستان، خۆی و پارتەکەی(٨) بە تۆمەتی بازرگانیکردن بە مادده سڕکەرەکان و تیرۆرکردنی بکەری نەناسراو و جوداخوازی بە رێگەی هەوڵی دامەزراندنی کۆمارێکی کۆمۆنیستی لە تورکیا تۆمەتبار دەکەن، وەلێ زۆربەی شرۆڤەکارانی سیاسی جەخت دەکەنەوە کە: (ئەم تۆمەتانە تەنها و تەنها هەوڵدانە بۆ پەردەپۆشکردنی ئەو فەزیحەتە دارایی و دزین و بەرتیلانەی کە ئەو ناوەندانە مومارەسەیان دەکەن)(٩)، نەخوازە پاش ئەوەی رۆژنامەکانی تورکیا هەواڵیان بڵاوکردەوە لە بارەی دەستگیرکردنی گەورە ئەفسەرێك لە هێزە چەکدارەکان دەستی هەبووە لە بەرتیل وەرگرتن بۆ گرێدانی چەند بۆندێکی کڕینی چەك لە دەوڵەتەکانی ئەوروپای رۆژهەڵاتەوە.

لێرەدا، ئەم پرسیارە ماقوولە لە مێشکماندا خۆی هەڵدەقورتێنێ: ئایا بیرۆکەی دامەزراندنی کۆماری کوردی ماویزمی- ئاماژەیە بۆ ماوتسی تۆنگ- لە سای ئەم بارودۆخە ئاڵۆزە ناوخۆییانەی تورکیا و ئەو گۆڕانە سیاسییە نێودەوڵەتییانەی رۆژهەڵاتی ناوین.. چۆن لە مێشکی ئۆجالاندا چەکەرەی کرد؟ و ئایا ئاییندەی کێشەی کورد لە تورکیا چییە؟ ئێمە، وەڵامی ئەم دوو پرسیارە لە میانەی ئەم سێ باسەی لای خوارەوە دەدەینەوە:

PDF 4 KURD

باسی یەکەم

کۆماری کوردی لەنێوان خەون و واقعیدا

ئەو کوردانەی لەسێگۆشەی سنووریی هەڵکەوتەی نێوان تورکیا و عێراق و ئێران نیشتەجێن، لە هەزارەی یەکەمی بەر لە زایینەوە، -واتە: دوو هەزار ساڵ بەر لەوەی تورکەکان وڵاتی ئەنادۆڵ داگیر بکەن و بیکەن بە نیشتمانی خۆیان- تێکۆشاون بۆ دامەزراندنی قەوارەی سەربەخۆی نەتەوەیی خۆیان لەو سێگۆشەیەی کە بنکەکەی دەکەوێتە لای سەروو بۆ ئەوەی لایەکەی لە تونجلی (دەرسیمی پێشووە)وە بە لای خۆرئاوا درێژ بێتەوە بەرەو ناوچەی (لاچین) لە ئەرمینیا بەلای خۆرهەڵات و لێرەشەوە لایەکەی سێگۆشەی خۆرئاوا لە (تۆنجلی)یەوە شۆڕدەبێتەوە بەرەو ئازیغ (عەزیز) و دیاربەکر و ماردین و زاخۆ و ئامێدی و ئەنجا هەولێر و سلێمانی و پارێزگای کەرکووك و کەلار و خانەقین بۆ ئەوەی سەری سێگۆشەکە لە سەر شاری (کووت)ی عێراق کۆتایی بێت. کەچی لایەکەی سێگۆشەکەی خۆرهەڵات لە (لاچین)ەوە بەرەو (یەریڤان)ی پایتەختی ئەرمینیا شۆڕدەبێتەوە لێرەشەوە بەرەو قەرەباغ لەکۆماری ئازەربایجان شۆڕدەبێتەوە، پاشان بەرەو مەهاباد و سنە و کرماشان بۆ ئەوەی لەگەڵ لایەکەی خۆرئاوا یەك بگرێتەوە. لێرەشدا، نەخشەی کوردستانی گەورە لەگەڵێك رووەوە لەنەخشەی ئەفەریقیا دەچێت[١٦] بەڵام بوون و هەڵکەوتەی کورد لە ناوچە ململانێیەکانی دەوڵەتانی گەورە و ئیمپراتۆرییەتەکانی میدی و ئاشووری و حیپییەکان لە لایەك و ململانێ و بگرە و بەردەی

١٦- مامۆستا هەژار موکریانی لەشەرەفنامە بابەتی بەرایی لێدوانێ بەدانستە، (تازەترین بیروڕا دەربارەی کورد و کوردستان)، پوختەی سنووری کوردستان بەم شێوەیە دیاری دەکات:

لەشیمالەوە: کۆماری ئەرمەنستانی بەردەستی رووس.

لەرۆژهەڵاتەوە: ئازەربایجانی ئێران و عێراقی عەجەم و مەڵبەندی فارس.

لەجەنووبەوە: خۆزستانی ئێران و عێراقی عەرەب و چۆڵی شام (لیوای دێرزۆر).(وەرگێڕ)

لەخۆرنشینەوە: چۆمی فورات و برێك لەویلایەتی شەرقی ئەنادۆڵ.

لاپەڕە- نەوەد و هەشت- شەرەفنامە. (وەرگێڕ)

PDF 4 KURD

خێڵ و هۆزە کوردییەکان لە لایەکی ترەوە، بوونە ڕێگر لە پێش دامەزراندنی قەبارەی سەربەخۆی نەتەوەیی گەلی کورد. بۆیە جارێك ملکەچی دەسەڵاتی ئامۆزاکانی خۆیان بوون لەو ئیمپراتۆرییەتە پان و بەرینەی ڕۆژهەڵاتی ناوینی گرتبۆوە و جارێك ملکەچی ئیمپراتۆرییەتی ئاشووری بوون لە وڵاتی نێوان دوو ڕووبارەکە و جارێکیش لە ژێر دەسەڵاتی داگیرکاری ئیمپراتۆرییەتی حیسییەکان بوون لە وڵاتی ئەنادۆڵ و هەندێ جاری دیکەش لە ژێر دەسەڵاتی بیزەنتییەکان بوون(١٠).

وێڕای ئەو هەموو شۆڕش و ڕاپەڕینانەی کورد کە لە هەموو ناوچەکانی کوردستان بەرپایان کرد بۆ ڕووبەڕووبوونەوە لە دەستدرێژی داگیرکەران یان لە پێناو پاراستنی قەوارەیان، یاخود پاراستنی سەربەخۆیی میرنشینەکانیان، وەلێ ململانێی نێوان ئێرانی و عوسمانییەکان بۆ دەستبەسەراگرتنی ڕۆژهەڵاتی ناوین لە ڕێگەی بگرەو بەردەی نێوان شا ئیسماعیل سەفەوی شای ئێران و سوڵتان سەلیمی سێیەم سوڵتانی عوسمانی لە سەدەی شانزدەهەم، وایکرد کورد ببن بە دوو بەشەوە، پاشان شەڕی جیهانی یەکەم هەڵایسا بۆ ئەوە هەمیسان وڵاتی کوردان بکات بە چوار لەتەوە، سەرەڕای بوونی چەند شوێنێکی کوردنشین لەهەردوو کۆمارە سەربەخۆییەکەی ئەرمینیا و ئازەربایجان.

کێشەی هاوچەرخی گەلی کورد دەگەڕێتەوە بۆ سەروبەندی شەڕی جیهانی یەکەم دوای بەرپابوونی شۆڕشی مەزنی ئوکتۆبەری سوشیالیستی لەساڵی ١٩١٧ و هەڵوەشانەوەی ئیمپراتۆرییەتی عوسمانی بۆ دەوڵەتۆکە نەتەوەییە تورکی و عەرەبی و ئەرمەنییەکان لە پاش ساڵی ١٩١٨، لێرەدا کوردیش چاویان بڕیبووە دامەزراندنی دەوڵەتی نەتەوەیی خۆیان چ لە جیهانی سوشیالیستی یان لە جیهانی سەرمایەداری، بە تایبەت لە دوای جاڕدانی پرەنسیپەکانی سەرۆکی ئەمریکا ویلسون کە جەختیان کردۆتە سەر مافی گەلانی ژێر دەستە لە بارەی بڕیاری چارەنووسیان)، ئەوەبوو شاندێکی کوردی لە وتووێژەکانی ئاشتی لە پاریس ساڵی ١٩١٩ بەشداربوو. ئەوسا، دەقی مادە (٦٢) لە پەیمانی سیڤەر تاکیدی کردە سەر: (دانانی لێژنەیەکی نێودەوڵەتی بە چاودێری کۆمەڵەی گەلان حوکمی زاتی (ئۆتۆنۆمی) بۆ کوردستان دیاری دەکات لە باشووری ڕۆژهەڵاتی تورکیا و ئەو شوێنەی کە لە نێوان ڕۆژهەڵاتی چۆمی فوراتدایە تا سنوورەکانی تورکیا لەگەڵ ئێران). بەڵام مستەفا کەمال پاشا ڕێبەری بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی میللی ئەم پەیمانەی ڕەتکردەوە کەوا جەخت دەکاتە سەر دابەشکردنی وڵاتی ئەنادۆڵ بۆ چەند دەوڵەتۆکەیەك و بەستنەوەی خاکیان بە ئەرمینیا و ئەو وڵاتە عەرەبییانەی تازە سەربەخۆییان وەرگرتبوو(١١). بۆیە مستەفا کەمال لەگەڵ سەرکردەکانی

کورد لە ناوچەکە گەیشتە ڕێککەوتنێك کە بە گوێرەی کورد هاوکاری لەگەڵدا دەکەن بۆ دەرکردنی ئەو هێزە فەرەنسی و یۆنانییانەی رۆژئاوای وڵاتی ئەندۆڵیان داگیرکردووە، لە بەرامبەر ئەم هاوکاریکردنەش کورد لە دەسەڵاتدا لەگەڵ تورکەکان بەشداری دەکەن(١٢).
ئەمە ئەو مەسەلەیە بوو مستەفا کەمال لەچاوپێکەوتنەکەی لەگەڵ رۆژنامەنووس ئەحمەد ئەمین یالمان لە پاش رزگارکردنی شاری ئەزمیر لە چەنگی یۆنانییەکان لە ساڵی **١٩٢٣**، تاکیدی لە سەر کرد کاتێك گوتی: (هاونیشتمانییانی کورد لە وڵات و لە دەسەڵاتدا هاوبەشمانن، بەو تەرحەش ئەنجومەنی نیشتمانی گەورەی تورکیا (پەرلەمان) لەوان (واتە لەکورد) و تورك پێکدێت)(١٣). بەڵام پەیمانی لۆزان لە ساڵی **١٩٢٣** کاتێك دانی بەو سنوورە نێودەوڵەتییە نا کە ئیمڕۆ تورکیا هەیەتی، هیچ دەقێکی لە بارەی کوردەوە تیا نەبوو، ئەگەرچی جەختی کردە سەر: (بەتەنگەوە هاتنی تورکیا بەرامبەر بە مافی کلتووری و ئایینی کەمایەتییەکانی ناو دەوڵەتی تورکیا)، ئەمە وایکرد ئەو کەمایەتییە بە مانا ئاینییەکەیان لێکبدرێنەوە، وەك ئەو جوولەکە و نەسرانی و ئەرمەنییانەی کە قوتابخانە و رۆژنامە و بڵاوکراوەی خۆیان بۆ دەستەبەرکرا. کەچی کوردیان بە (تورکی شاخاوی؟) لەقەڵەمدا وەك پاشگەزبوونەوەیەك لەدانپێنان بە مافی کلتووری و پێناسە نەتەوەییەکەیان.
کێشەی مووسڵ کە پەیمانی لۆزان دەڵێت ئینگلیز و مستەفا کەمال ئەتاتۆرك وتوێژی لە بارەوە دەکەن بۆ ئەوەی بە رەزامەندی دانیشتوانەکەی، بڕیار لە سەر چارەنووسی بدرێ، لە ساڵی **١٩٢٥** هەلێکی زێڕینی بۆ کورد رەخساند کاتێك ئینگلیزەکان بڕیاریاندا دەوڵەتی کوردستان لەباکووری عێراق دابمەزرێ و سلێمانی بکرێت بەپایتەختی و شێخ مەحموودیش بە مەلیکی دەوڵەتەکە، ئەمەش وەنەبێ لەبەر خۆشەویستی کورد بووبێت، بەڵکو ئینگلیز لەمەدا گەلێك ئامانجی هەبوو: ئاماژەیەك بەکورد بدات کەوا بەڵێنی خۆی بۆ دامەزراندنی دەوڵەتێك بۆ کورد بەجێ گەیاندووە لە بەرامبەر هاوکاریکردنیان لەگەڵی دژی دەوڵەتی عوسمانی و فشاریش بخاتە سەر شا فەیسەڵی یەکەم بۆ ئەوە مەرجەکانی لەو پەیمانەی پێشنیار کراوە لە نێوان خۆی و دەوڵەتی عێراقی تازە دامەزراو قەبووڵ بکات، هەروا پەیامێکیش بگەیەنێت بە مستەفا کەمال تێدا بڵێ کورد سوورن لە سەر دامەزراندنی دەوڵەتەکەیان لە وڵاتی خۆیان (کوردستانی گەورە) کە بەشێکیش لە کۆماری تورکیا دەگرێتەخۆ ئەگەر بێت و تورکیا دەست لە ویلایەتی مووسڵی عوسمانی هەڵنەگرێ بۆ ئەوە بلکێنرێت بە عێراقەوە، پاش ئەوەی بیرە نەوتییە دەوڵەمەندەکانی تیا دۆزییەوە. راپرسی لە هەموو ویلایەتی مووسڵ بەخێرایی ئەنجامدراو دەرەنجام، عەرەب و

PDF 4 KURD

PDF 4 KURD

کورد و تورکمان و ئاشووری لە بەرژەوەندی چوونە پاڵی مەملەکەتی عێراق دەنگیاندا، بەمەش پێویستی نەدەکرد حکوومەتی کوردستانی عێراق بوونی هەبێت.

لە سەروبەندی شەڕی یەکەمی جیهانی، کاتێك ڕۆژئاوا سەرۆکی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا پرەنسیپەکانی لە مەڕ مافی بڕیاری چارەنووسی گەلان جاڕدا و لە هەمان کاتیش (لینین) ڕێبەری یەکێتی سۆڤێت تاکیدی لەسەر پرەنسیپی مافی چارەنووسی گەلان کرد، کۆمەڵێك لە ڕووناکبیرانی کورد پێگە و ڕەوشە سیاسییەکەی خۆیان تاوتوێ کرد لە ناو یەکەمین دەوڵەتی سوشیالیستی لەجیهان و هەموو ئەو ڕووناکبیرە کوردانە کۆك بوون لە سەر زەرووڕەتی دامەزراندنی کۆمارێکی کوردی خاوەن ئۆتۆنۆمی لە ناو کۆماری ئازەربایجانی سۆڤێتی. لێرەدا، ئا. بوکشابان دەڵێت: (کوردەکان بە سەرۆکایەتی گۆئی حاجییێف لە ٧ی ئایاری ساڵی ئەو ١٩٢٣ داواکارییەیان دایە ئەنجومەنی باڵای سۆڤییێت تیادا بە ڕەزامەندی (لینین) سەرۆکی یەکێتی سۆڤێت داوایانکرد مافی دامەزراندنی کۆماری کوردستانی سووری خاوەن ئۆتۆنۆمی بە کورد بدرێ، ئەم کۆمارە کوردییە ساوایە چوار ناوچەی کوردنشینی گرتەخۆ: کولبیجار، کۆبالیسکی و بەشێك لە ناوچەی جبراییل و لاچین و بەکۆماری لاچینیش ناوی هاتووە(١٤).

لەبەرئەوەی کۆماری ئازەربایجان لەساڵی ١٩٢٩ دووبارە سنوورەکانی خۆی داڕشتەوە بە شێوەیەك (کۆماری کوردستانی سوور)یش بگرێتەوە، ئەمە کاردانەوەی توندی بە لای کوردەکانی سۆڤێتەوە دروستکرد و (گۆئی حاجییێف)ی سەرۆکی (کوردستانی سوور)ی خاوەن ئۆتۆنۆمی لە بەرامبەر ئەو ڕێکارە- کە مانای وابوو کۆمارە کوردییەکە هەڵدەوەشێتەوە و دەخرێتە سەر خاکی ئازەربایجان- نارەزایی خۆی گەیاندە باکۆ و مۆسکۆ. بەڵام مۆسکۆ بە (حاجییێف)ی ڕاگەیاند کە چیتر پێویست بە بوونی ئەم کۆمارە ناکات چونکە ئازەربایجان وەکو کۆمارێك گەڕایەوە ژێر چەتری یەکێتی سۆڤییێت پاش ئەوەی لە ساڵی ١٩٢٦ هەوڵیدا سەربەخۆیی لە یەکێتی سۆڤێت جاڕ بدات)(١٥).

کوردی عێراق- لەپاش دامەزراندنی دەوڵەتی عێراق- لەڕووی هۆشیارییەوە لە کوردی ئێران و تورکیا پێشکەوتووتر بوون، هەرچەندە ئەوانیش وەکو براکانیان لەو دوو وڵاتە دراوسێیەی عێراق، زیاتر پابەندبوون بە ڕێبەرانی ئایینی و بەها خێڵەکییەکانیانەوە بۆیە دەبینین مستەفا بارزانی- کەسێك لەرابەرانی ئایینی و سەرۆکی عەشیرەتی بارزان- لەساڵی ١٩٣٧ ڕاپەڕینێکی بەرپاکرد لەدژی ئەو باجە قورسانەی کە حکوومەتی عێراق سەپاندبوونی بە سەر جووتیارانی کورد، لە پاشان ئەم ڕاپەڕینە پەرەی سەند و بووە شۆڕشێکی گەورە لە

PDF 4 KURD

پێناو مافی کلتووری و ئۆتۆنۆمی بۆ کوردی عێراق. شۆڕشی بارزان کە دواجار بووە شەڕی پارتیزانی لە باکووری عێراق تاوەکو ئاخر و ئۆخری شەڕی جیهانی دووەم درێژەی کێشا و لێرەشدا، واتە: لە کۆتایی ساڵی ١٩٤٥ بەرژەوەندییەکانی دەوڵەتانی هاوپەیمان وای دەخواست ئەو شۆڕشە دامرکێت، بۆیە مستەفا بارزانی و کۆمەڵێکی زۆر لە پێشمەرگەکانی پەڕینەوە بۆ کوردستانی ئێران و لە ساڵی ١٩٤٦ بووە فەرماندەی هێزە چەکدارەکانی کۆماری کوردستان لە مەهابادی سوشیالیستی کوردی کە بە پشتیوانی یەکێتی سۆڤێت دامەزرا[١٧] و لەپاش رووخانی ئەو کۆمارە کوردییە مستەفا بارزانی لەگەڵ کۆمەڵێك لەجەنگاوەرانی روویانکردە یەکێتی سۆڤییێت [١٨].

رۆشنبیرانی کورد و ئەفسەرەکانیان بەشدارییان لەشۆڕشی ١٤ی تەمووزی ساڵی ١٩٥٨ بەسەرکردایەتی زەعیم روکن عەبدولکەریم قاسم کرد کە لە دەستووری عێراقی کاتیدا تاکیدی کرد: (عەرەب و کورد لەنیشتمانی عێراقدا هاوبەشن) بۆیە ئۆتۆنۆمی بۆ کورد لە باکووری عێراق بەدەستهات[١٩] و لێبوردنی گشتی بۆیان دەرچوو و سەرکردەی کوردیش مستەفا بارزانی لەساڵی ١٩٦٠[٢٠] بە پێشوازییەکی رەسمی و میللی پڕ شکۆوە گەڕایەوە بەغدا، بەڵام بەهۆی

١٧- راستە دامەزراندنی کۆماری کوردستان لەمەهاباد و کۆماری ئازەربایجانیش لەتەورێز بەپشتیوانی سۆڤێت بوو، بەڵام هەر یەکێتی سۆڤێتیش لەبەر تەماحی دانی ئیمتیازی بەشێك لەنەوتی ئیران بەرووس سەبەبکاری گەورەی رووخانی ئەو دوو کۆمارە ساوایە بوو. (وەرگێڕ)

١٨- لەناوەڕاستی مانگی حوزەیرانی ساڵی ١٩٤٧ رابەری کورد مستەفا بارزانی لەگەڵ نزیکەی ٥٠٠ کەس لەهەڤاڵەکانی لەئاوی ئاراس بەرەو خاکی یەکێتی سۆڤێت پەڕییەوە و حکوومەتی سۆڤێت داڵدەی پێدان و بەپەنابەری سیاسی وەریگرتن. (وەرگێڕ)

١٩- راستییەکەی سەرکردەی کورد خوالێخۆشبوو پێشەوا مستەفا بارزانی لە (٦)ی تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٥٨ لەگەڵ هەردوو خوالێخۆشبوو میرحاج و ئەسعەد خۆشەوی گەیشتنەوە بەغدا. لەرۆژی ١٨/٤/١٩٥٩یش (٨٥٣) کەسی ئاوارەی بارزانی لەپاش ١١ ساڵ گەیشتنەوە وڵات. (وەرگێڕ)

٢٠- ئەگەرچی هیچ ئۆتۆنۆمییەك بۆ کوردی عێراق دوابەدوای شۆڕشی ١٤ی تەمووز بەرابەرایەتی خوالێخۆشبوو عەبدولکەریم قاسم نەهاتەدی، بەڵام ئەو ئازادی و کەش و هەوا دیموکراتییە خۆش و هەنگاوە ئەکتیڤانەی شۆڕش لەسای ئەودا فەراهەم بوو مایەی خۆشحاڵی گەلی عێراق بەگشتی و کورد بەتایبەتی بوو.. وەلێ لایەنە شۆڤینییەکانی عەرەب توانییان بەچەنەها شێوازی چەواشەکاری و فرت و فێڵ ئەو رابەرە لەخشتە

ناکۆکییەکانی لەگەڵ عەبدولکەریم سەبارەت بەپرەنسیپەکانی دامەزراندنی ئۆتۆنۆمی بۆ کورد ناچار بوو شۆڕشی دووەم لە ١٩٦١ دەستپێبکات لە دژی دەسەڵات لە عێراق [٢١].

لەساڵی ١٩٨٤ عەبدوڵڵا ئۆجالان (ئاپۆ) شۆڕشی چەکداری لە دژی هێزە چەکدارەکانی تورکیا بەرپاکرد. شۆڕشەکەی ئۆجالان بە خێرایی هەموو ناوچەکانی کوردستانی تورکیای تەنییەوە. سوپای تورك هێزی گەورە و گرانی نارده سەر ئەم بزوتنەوەیە کە لەگەڵ رەوتی رۆژگاردا گۆڕا بۆ شەڕی پارتیزانی و لە ناوچەیەکی شاخاوی سەختدا کە تاکە جەنگاوەرێك ئەگەر ئازووخەی تەواوی شەڕی پێ بێت، دەتوانێت لە پشتی بەردێکەوە بەرەنگاری تیپێکی نیزامی سوپا بێتەوە، بۆیە بزوتنەوەکەی ئۆجالان کە ژمارەی گەریلاکانی لە میانەی ساڵانی ١٩٨٥-١٩٨٨ گەیشتە (١٥) هەزار جەنگاوەر(١٦) ، رێکخراوەکانی لاوان و ژنان و پیاوانی کار و بانقو کەناڵی تەلەفزیۆنی لە شارە گەورەکانی ئەوروپا دامەزراند، ئیدی بزوتنەوەکە بە شێوەیەك پەرەی سەند تێچووی لە سەر تورکیا ساڵانە گەیشتە پتر لە (١٠) ملیار دۆلاری ئەمریکی(١٧).

ئەگەرچی، هەموو دەوڵەتانی پێوەندیدار و ئایدۆلۆژیا زاڵبووەکان بۆ دەستەبەرکردنی هێندێك لە بەرژەوەندییەکانیان لە بزوتنەوەکەی ئۆجالان سوودمەند بوون، لێ رووناکبیرانی کورد ئەم بزوتنەوەیە بە بەرفراوانترین بزوتنەوەی کوردی دادەنێن کە لە پێناو دانپێنان بە پێناسەی کورد لە رۆژهەڵاتی ناوین و بۆ بڕیاردان لەسەر مافی چارەی نووسی گەلی کوردی دابەشکراو سەری هەڵدا و جگە لەوەش تاکە بزووتنەوەیەکی کوردییە کە لە ماوەی (١٤) ساڵی رابوردوودا (٢٥) هەزار[٢٢] قوربانی بەخشیوە و زیاتر لە (٨٠) هەزار بریندار و شوێنبزری هەبووە. ژمارەی قوربانییانی سیڤیلیش (٣٠) هەزار کوژراو بوو، سەرباری ئەوەش (٧) هەزار هاونیشتمانی تورك و کورد لە کەسانی رۆشنبیر و سیاسەتوان و پیاوانی کار و سەرکردەکانی بزوتنەوە دیموکراتی و پێشکەوتووخوازەکان و رۆژنامەنووسان بە رێگەی تیرۆری

بەن و هانی بدەن بۆ دژایەتیکردنی بزوتنەوەی رزگاریخوازی کورد و لەپاشانیش هەر ئەو شۆڤێنستییانە خۆیان بەغەدر لە ٨ی شوباتی ساڵی ١٩٦٣ لەناویاندا. (وەرگێڕ)

٢١- راپەڕینی یەکەمی بارزان لەساڵی ١٩٣١-١٩٣٢ بوو. شۆڕشی بارزان ١٩٤٣-١٩٤٥ بەردەوام بوو. لە ١١ی ئەیلوولی ساڵی ١٩٦١ شۆڕشی ئەیلوول دەستپێیکرد و تا ساڵی ١٩٧٥ بەردەوام بوو.(وەرگێڕ)

٢٢- مەبەستی نووسەر لەلێکەوتنەوەی ئەو قوربانییانە تا دەوروبەری ساڵی (١٩٩٨)ە (وەرگێڕ).

PDF 4 KURD

سیاسییەوە لەساڵانی ١٩٨٩ تا ١٩٩٨ بەو ڕووداوانەی کە لە مێژووی تورکیای هاوچەرخ ناویان نابوو (تاوانی بکوژی نەناسراو)، تیرۆرکراون.

لە ساڵی ١٩٩٣ کە تانسۆ چیللەر جڵەوی سەرۆکایەتی حیزبی (ڕێگای ڕاست)ی گرتەدەست و بووە سەرۆکی وەزیران، بۆ ئەوەی لە نیسانی ساڵی ١٩٩٤ پلانێك بە ڕێککەوتن لەگەڵ دەزگای هەواڵگری Mit میت ئامادە بکات، ژەنراڵ ئەرتوغرول گوان دەستنیشان کرا بۆ لەناوبردنی ئۆجالان، ئەو پلانە وای دەخواست ئۆجالان بەزیندوویەتی یان بەمردوویی(١٨) بهێنرێتە پێش چیللەر. لەبەر ئەمە چیللەر بەهاوکاری (محەمەد ئاغار) بەڕێوەبەری گشتی ئاسایش لەساڵی ١٩٩٥ ڕێکخراوێکی ئەمنی نهێنی بە ناوی (گرووپی چالاکییە هاوبەشەکان) لەناو دەزگای هەواڵگری سەربازی سەر بە ئەنجومەنی وەزیران پێکهێنا بۆ داڕشتنی پلانی کوشتنی عەبدوڵڵا ئۆجەلان بە پشتبەستن بە هەواڵگرییەکانی ئیسرائیل (مۆساد). بۆ ئەم نیازەش چیللەر جانتای خۆی پێچایەوە بەرەو ئیسرائیل بۆ تاوتوێکردنی مەسەلەکە بە ڕێگەی پتەوکردنی پێوەندی وڵاتەکەی لەگەڵ ئیسرائیلدا. گرووپی چالاکییە هاوبەشەکان لە کانوونی دووەمی ١٩٩٥ پلانێکی تۆکمەی داڕشت بۆ تیرۆرکردنی عەبدوڵڵا ئۆجالان، بەڵام دزەکردنی زانیاری لە بارەی پلانەکەوە بەرەو ڕۆژنامەکانی تورکیا، وایکرد چاوپۆشی لێ بکرێ و لە ئاکامی ئەمەشدا (١٤) بەرپرسی هێزەکانی ئاسایش کە پێوەندییان هەبوو بە دزەپێکردنی ئەم زانیارییانە لە کارەکانیان دەرکران و پلانەکە سەری نەگرت (١٩).

ئەم هەوڵە نەزۆکە وایکرد چیللەر متمانەی بە (گرووپی چالاکییە هاوبەشەکان) نەمێنێ. بۆیە بە هاوکاری لەگەڵ محەمەد ئاغاری بەڕێوەبەری ئاسایش- کە لە دواییدا دەبێتە نوێنەر لەسەر لیستی حیزبی ڕێگای ڕاست و وەزیری ناوخۆ- ڕێکخراوێکی نهێنی تایبەت، بەسەرپەرشتی خۆی و سەرۆکایەتی محەمەد ئاغار دامەزراند بەئامانجی داڕشتنی پلانێك بۆ لەناوبردنی ئۆجالان(٢٠).

چیللەر بۆ ئەم نیازە پارەیەکی زۆری لە دەرماڵە نهێنییەکان- نزیکەی (٥٠) ملیۆن دۆلار- دایە هەندێ کەسان و کۆمەڵەکانی مافیا و دەزگای (مۆساد)ی ئیسرائیلی لە پێناو چوونە ناو هەڵبژاردنەکانی ساڵی ١٩٩٥ بەسەرکەوتنی لەناوبردنی ئۆجالان ئەمەش بۆ بەرزکردنەوەی ڕەسیدی خۆی لەناو ئەو هەڵبژاردنەدا.

بەڵام دامەزراندنی قورقوماز گوکسال بەراوێژکاری دەزگای میت Mitی تورکی وایکرد چیللەر هەمیسان متمانە بکات بەگرووپی چالاکییە هاوبەشەکان بە تایبەتی دوای

دامەزراندنی محەمەد ئیمور بە بەڕێوەبەری دەزگای قەڵاچۆکردنی تیرۆر لە ناو گرووپەکە کەلێرەدا ئەرکی ئامادەکردنی پلانی (مارسیدس)ی گرتە ئەستۆ بۆ کوشتنی ئۆجالان، ئەرکی جێ بەجێکردنی ئەم پلانەش کەوتە ئەستۆی (مەحموود بیلدیرم) ناسراو بە (بێشیل) کەیەکێك بوو لە ئەندامە سەرەکییەکانی دەزگای قەڵاچۆکردنی تیرۆر و بە گەلێك لەو کردەوە تیرۆرە سیاسییانەش تۆمەتبار بوو کە لە تورکیا بە (تاوانەکانی بکوژی نەناسراو) ناویان دەبرد، ئەوە بوو ناوبراو ئۆتۆمبیلێکی جۆری (Van) ڤانی داخراوی پڕ لەمادەی (C4)ی ئامادەکرد بۆ ئەو مەبەستە، بەڵام ئۆجەلان بەشێوەیەکی زۆر سەرسوڕهێنەر لەم تەقینەوەیە رزگاری بوو.

هەوڵی دووەم بۆ لەناوبردنی ئۆجالان لە سەردەمی حکوومەتی نەجمەدین ئەربەکان بەڕێوەچوو. ئەربەکان لە پاش دەستلەکارکێشانەوەی حکوومەتەکەی مەسعود یەلماز- کە بە هۆی ئاڵ و گۆڕکردنی تۆمەتی بەکاربردنی دەسەڵات بۆ دەوڵەمەندبوونی نارەوا روویدا- مەسعوود یەلمازی سەرۆکی (حیزبی نیشتمانی دایك)ی بە بەکارهێنانی پێگەی بۆ دەوڵەمەندبوونی تورگۆت یەلمازی برا ملیۆنێرەکەی تۆمەتبار دەکرد، لەکاتێکدا مەسعوود یەلمازیش (چیللەر)ی بەوە تۆمەتبار دەکرد کە دەرماڵە نهێنییەکانی دەوڵەتی بەکاربردووە بۆ دەوڵەمەندبوونی شەخسی خۆی و تەخشان و پەخشانکردنی ئەو دەرماڵانە بۆ ئەو کردەوە نهێنییانەی (مافیا)ش تیادا بەشداربوون و کار گەیشتە ئەوەی هەریەکەیان داوا بەرزبکاتەوە بۆ سەرۆکایەتی پەرلەمان بۆ لێکۆڵینەوە لەو مەسەلە گەندەڵییە وەك رێکخۆشکردنێك بۆ گواستنەوەی بەرەو پێش دادگا.

ئۆجالان، لە دەستپێکی مانگی حوزەیرانی ساڵی ١٩٩٦ پێشنیاری ئاگربەستی دووەمی راگەیاند لە پێناو بەرقەراربوونی ئەمن و ئاسایش لەوڵات و پەرەپێدانی ناوچەی باشووری رۆژهەڵاتی تورکیا- کە هەروا بە دواکەوتوویی ماوەتەوە- تا پەرەبسەنێ و بگاتە ئەو ئاستە پێشکەوتووەی ناوچەکانی تر لە خۆرئاوا و باکووری وڵات هەیانە(٢٢).

بەڵام حکومەتی مەسعوود یەلماز کە خۆی لە ئاست ئاگربەست گێل کردبوو، لە رۆژی ٦ی حوزەیرانی ساڵی ١٩٩٦ دەستلەکارکێشانەوەی خۆی پێشکەش کرد و لە ١٥ی حوزەیرانی ١٩٩٦ کابینەی نوێ بە سەرۆکایەتی نەجمەدین ئەربەکان شوێنی گرتەوە. وەلێ ئەربەکان تا بینە قاقای نوقمی نێو کێشە نێوخۆیی و ململانێ حیزبییەکان بوو بوو. لە پاشان حیزبەکەی- حیزبی گەشەپێدان- داخرا و خۆیشی هەواڵەی دادگای ئاسایشی دەوڵەت لە دیاربەکر کرا و

دادگا بە ساڵێك حوكمی ئەربەكانی دا، بەڵام حوكمەكە جێ بەجێ نەكرا لەبەر پیری ناوبراو لە دواییشدا لێبوردنی گشتی لە ساڵی ٢٠٠١ گرتییەوە و بەمەش نەچووە بەندیخانەوە.

(تۆنجانەی ئوزكای) دانەری كتێبی (پیلان) تاكید دەكات و دەڵێت: "پاژی دووەمی چیرۆكی (مارسیدس) لەرۆژی ٧ی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٩٦ كە هاوكات بوو لەگەڵ یادەوەری دامەزراندنی پارتی كرێكارانی كوردستان، دەستپێكرد، بەڵام لەبەر ئەوەی ئۆجالان ئەوكات لەوێ نەبوو، بۆیە پیلانەكە جێ بەجێ نەكرا و پاژی دووەمی پرۆسێسی (مارسیدس) لەرێكەوتی ئەو مێژووەوە بۆ ساڵێك دواخرا(٢٣)".

ساڵی ١٩٩٨ خاڵی وەرچەرخان بوو لەخەباتی پارتی كرێكارانی كوردستان لەدوو لایەنەوە: یەكەمیان ئەو گۆڕانكارییانەی لە سەركردایەتی هێزە چەكدارەكانی توركیا لە مانگی ئابی ئەو ساڵە ئەنجام دران، وایانكرد تاقمی سەربازییە توندڕەوەكان سەركردایەتی هێزە چەكدارەكانی توركیا بگرنە دەست، ئەوە بوو ژەنراڵ حوسێن قیوریق كە تا دوا هەناسە بڕوای بە چارەسەری سەربازی كێشەی كورد هەبوو، بووە سوپا سالاری توركیا. لە لایەكی دیكەشەوە ژەنراڵ ئەتیلا ئاتاش سەركردایەتی هێزەكانی وشكانی وەرگرت، ئەم كەسە بە درێژایی (١٠) ساڵی رابوردوو لە شەڕدا بوو دژی پارتی كرێكارانی كوردستان چونكە سەركردەی فەیلەقی حەوتەم بوو كە تا ئێستاش ئەو ئەركەی لەئەستۆیە[٢٣]. ژەنراڵ (تەحسین ئەرسین)یش بووە سەركردەی هێزەكانی ئاسمانی، ئەمە یەكێك بووە لەو ژەنراڵانەی بانگەشەی دەكرد بۆ ئەنجامدانی تازەگەری لە هێزی ئاسمانی توركیا بە هاوكاری لەگەڵ ئیسرائیل و پێی وابوو پێویستە سوود لە ئەزموونی ئیسرائیل وەربگیرێت بۆ قەڵاچۆكردنی چالاكییەكانی پارتی كرێكارانی كوردستان لەسەر ئاستی ناوخۆ و نێودەوڵەتیدا، سەرەڕای زەرورەتی وەرگرتنی رای ئیسرائیل سەبارەت بەچۆنییەتی لەناوبردنی ئۆجالان رێبەری بزوتنەوەكە و تێكشكاندنی ئەو بزوتنەوەیە لەناوەوەی وڵات.

٢٣- واتە تا كۆتایی ساڵانی نەوەت.

PDF 4 KURD

PDF 4 KURD

باسی دووەم

پیلانە نێودەوڵەتییەکە: دەرهاوێشتەکانی گرتنی ئۆجالان و کاریگەرییان لەسەر کێشەی کورد

لە ٩ی تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٩٨ عەبدوڵڵا ئۆجالان بڕیاری دا باروبنەی بپێچێتەوە بەرەو رووسیا، دوای ئەوەی نوێنەری PKK لەرووسیا بەرێککەوتن لەگەڵ رێبەری رووسی راستی توندڕۆ (جیرونۆفسکی) کەئۆجالانی بانگهێشت کردبوو بۆ مۆسکۆ(٢٤)، گوندێکی بچووکی لەدووری (٢٠٠) کیلۆمەتر لەمۆسکۆوە بۆ کڕیبوو تایبێتە بارەگای حەوانەوەی ئۆجالان.

ئۆجالان، دوای دەستگیرکردنی، لەئیفادەکەیدا بۆ لێکۆڵەرەوەکانی تورك سەبارەت بەرووداوەکانی ئەو رۆژە تاکید دەکات و دەڵێت: "ساڵی ١٩٩٣ هەلێکی مێژوویی بۆ ئێمە و تورك و کۆماری تورکیا پێکرا رەخساند، ئەوکات خوالێخۆشبوو تورگۆت ئوزال بیرۆکەی فیدرالیزمی کورد- تورکی خستەبەر باس بۆ چارەسەرکردنی کێشەی کورد بەشێوەیەکی ئاشتییانە، ئێمەش یەکلایەنە بۆ یەکەمین جار ئاگربەستمان راگەیاند بۆ ئاسانکردنی ئەم ئەرکەی ئوزال، هێزە چەکدارەکانی تورکیاش (لەسەر زاری سوپاسالاری ئەو دەمە ژەنراڵ دۆغان گونش) نیازیان بەرامبەر بەکورد ئاشکرا کرد، لێ مردنی ئوزال لە ٧ی نیسانی ١٩٩٣ زنجیرەی ئەم رووداوانەی پساند بۆ ئەوەی هەمووان فڕێ بداتە نێو بۆتەی شەڕێکی کاولکار لە ناوچەی باشووری رۆژهەڵاتی تورکیا. بەڵام من لە بروسکەی پرسە نامەکەمدا بۆ خانەوادەی ئوزال جەختم کردەوە کە: رووداوەکانی ئایندە بۆ هەموو جیهان دەردەخەن تا چ رادەیەك خوالێخۆشبوو ئوزال بەرامبەر بەکێشەی کورد راستگۆ و دووربین بووە، بۆیە ئاگربەستی دووەمم لە ١ی ئەیلوولی ١٩٩٨ جاڕدا و داوام لەحکوومەتی یۆنان کرد مافی پەنابەری سیاسیم پێ بدات، یان رێگەم بدا لە وڵاتەکەیدا بۆ ماوەیەکی دیاریکراو نیشتەجێ بم، بەڵام بەرپرسانی یۆنان لەسەر ئەمە رازی نەبوون، جا منیش ناچار بووم فڕۆکەیەك بەکرێ بگرم و لە ٩ی تشرینی یەکەمی ١٩٩٨ رووبکەمە رووسیا"(٢٥).

ئاژانسی هەواڵگرییەکانی ئەمریکا (CIA) و (مۆساد)ی ئیسرائیلی کە لە ساڵی (١٩٨٦)ەوە چاودێری جموجۆڵەکانی ئۆجالانیان دەکرد(٢٦)، دوو سەرچاوەی سەرەکی بوون

PDF 4 KURD

کە بۆ تورکیا تاکیدیان کرد: ئۆجالان لـە رۆژی ٩ی تشـرینی یەکـەمی ١٩٩٨ شـوێنی خـۆی بەجێ هێڵاوە. لێرەدا رۆژنامـەی (میللییـەت)ی تـورکی بـەربڵاو ئامـاژەی داوە بـەهاوکاری (مۆسـاد)ی ئیسـرائیلی و هەواڵگرییـەکانی ئـەمریکا لەگـەڵ هەواڵگرییـەکانی تورکیـا لەمەسەلەی: "چەسپاندنی چۆنێتی دەرچوونی ئۆجالان رێبەری پارتی کرێکـارانی کوردسـتان پاش رێککەوتنیان لەگەڵ تورکیا بۆ قەڵاچۆکردنی تیرۆر لـە ناوچـەکە، ئەمـەش پرسـیارێکی زۆری هورووژان لەمەڕ چالاکییەکانی (مۆساد) لە تورکیا و رۆژهەڵاتی ناوین(٢٧)".

لێرەشـەوە پـارتی کرێکـارانی کوردسـتان (کـۆنگرەی حەوتـەم) پێـی وایـە لـەوێڕا پیلانێکـی نێودەوڵـەتی لـەگۆردا بـوو بـە ئامـانجی فڕانـدنی ئۆجـالان و رادەسـتکردنی بـەتورکیا. (تۆنجـای ئۆزکای)یش لە کتێبەکەی کە بـە نـاوی (پرۆسـە)وەیە، تاکیـد لـەم هەقیقەتـە دەکـات و دەڵێـت: "نوێنەری ئاژانسی هەواڵگرییەکانی ئەمریکا سەر لە ئێوارەی رۆژی ٤ی شوباتی سـاڵی ١٩٩٩ لـە ئەنکەرە سەردانی بەڕێوەبەری (Mit) (شانگال ئاتاغۆسان)ی کرد و مەسەلەیەکی زۆر گرنگـی پـێ ڕاگەیاند کاتێك جەختی لەسەر ئەمە کردەوە کە: واشـنتۆن دەتوانـێ عەبـدوڵڵا ئۆجـالان رادەسـتی ئەنکەرە بکاتەوە بەڵام بـەو مەرجـە نـەکوژرێ، بـەڵکو بخرێتـە بـەردەم دادگایـەکی عادیلانـە بـۆ دادگاییکردنی- ئەتاسۆغان پاش ئەوەی پرسی بـە هەرسـێ سـەرۆکایەتییەکان: سـەرۆك وەزیـران و سەرۆکی کۆمـار و سوپاسـالار لەمـەڕ ئـەم بابەتـەوە کـرد، ئـەنجا هـەردوولا (نوێنـەری CIA و بەڕێوەبەری Mit) پرۆتۆکۆلێکی تایبەتیان لە نێوان خۆیانـدا سـەبارەت بەکێشـەکە مـۆرکرد، بـەو پێیەی تیمێك کاری ئەمریکایی- تورکی هاوبەش ئەرکی پرۆسەکە بگرێتە ئەستۆ(٢٨)".

بەو جۆرە گەورەترین پرۆسەی نهێنی لە پیلانێکـی نێودەوڵەتیـدا بـۆ بەدەسـتەوەدانی رێبـەری رێکخراوێکی خەباتی چەکداری بە دەوڵەتەکەی (واتە: بـەتورکیا) ئەنجامـدرا بـە مـەرجێك ژیـانی پارێزراوبێت، ئامانجی پیلانەکەش: کۆتاییهێنان بوو بە پرۆسە سەربازییەکان لە باشووری رۆژهەڵاتی تورکیا تا تورکیا هەلی بۆ بڕەخسێت ئـەو رۆڵـە بگێـڕێ کـە ئـەمریکا بـۆی دارشـتووە، ئـەویش: دەورەدانی (واتە ئیحتیواکردنی) هەریەك لە ئێران و عێراقە.. نەك هەر ئەوەش، بـەڵکو ژمارەیـەك لە شرۆڤەکارانی سیاسـی تـورك(٢٩) وای بۆچـوون: "لەوێـدا لێکحاڵیبوونێـك هـەبووە لـە نێـوان واشنتۆن و ئەوروپا و عەبدوڵڵا ئۆجـالان بـۆ دۆزینـەوەی رێگەچارەی ئاشـتییانەی کێشـەی کـورد لەتورکیا". شرۆڤەکان، رووداوەکانی دوای ئەو پیلانە نێودەوڵەتییە وەك بەڵگەیەکی حاشا هەڵنـەگر دەهێننەوە بۆ رێککەوتنی پێشوەخت لە سەر وردەکارییەکانی دوای پیلانەکە: جەختکردنی ئۆجـالان لە میانەی بەرگریکردنەکەی لەدادگای ئیمیرالی لەسـەر ئامـادەبوونی بـۆ خزمـەتکردنی دەوڵـەتی

تورکیا بە دۆزینەوەی شێوازگەلی زامنکراو بۆ چارەسەری کێشەی کورد و جاڕدانی ئاگربەستی چوارەم بەشێوەی یەکلایەنە و داواکردنی لە شەڕکەرانی پارتەکەی تورکیا بەجێ بهێڵن.

عەبدوڵڵا ئۆجالان لەپێش لێکۆڵەرەوەکاندا درکاندی کە ئەو "بووبوە ئامرازێکی گەورە و چەندین لایەنی نێودەوڵەتی لە دژی تورکیا سازیان دەکرد، چونکە بە تەمای دامەزراندنی دەوڵەتێکی ئازاد و سەربەخۆ بوو لەناوچەکەدا، لەبەر ئەمە لە هەموو ئەو پرۆسێسانەی لەناوچەکە بەڕێوەچوون کەوتبووە دوای سۆز و عاتیفەکانی و گەلێك لایەنی نێودەوڵەتی لەوەدا سوودمەند بوون(٣٠).

پاش ئەوەی ئۆجالان لە بارەی کۆمەکە ماددی و مانەوییەکانی حیزبەکەیەوە بە تێر و تەسەلی قسەی کرد، ئەنجا "داوای بەخشینی لەدایکی ئەو شەهیدانە کرد کە لە شەڕەکەدا گیانیان لەدەستدا و دانی بەبەرپرسیارێتی خۆی نا لەبەرامبەر کوشتنی (٣٠) هەزار هاونیشتمانی خەڵکی تورکیا لەشەڕدا". بۆیە دادگای دووەمی ئاسایشی دەوڵەت لە ئەنکەرە لە رۆژی ٢٩ی حوزەیرانی ساڵی ١٩٩٩ حوکمی لەسێدارەدانی بۆ دەرکرد. بەڵام دادگای مافی مرۆڤی ئەورووپی کۆبووەوە و بڕیاری دەرکرد بە زەروورەتی هەڵپەساردنی لەسێدارەدانی ئۆجالان بۆ کاتێکی تر"، ئەمە لە دوای ئەوەی دادگای ناوبراو پرۆتستۆکانی پارێزەرانی ئۆجالانیان لەسەر ئەو حوکمە بەهەند وەرگرت(٣١)". لێرەشدا بولەند ئەجەوید رێبەری هاوپەیمانی سێکوچکەی دەسەڵاتدار(٣٢) تاکیدی لەسەر رازیبوونی حکوومەتەکەی کرد لەسەر بڕیاری دادگای مافی مرۆڤی ئەورووپی وەك چاوەڕوانییەك بۆ دەرەنجامەکانی رەخنەکانی پارێزەرانی ئۆجالان لەسەر حوکمەکە".

ئەگەرچی، ئەنجومەنی ئەورووپی لە ١١ی نۆڤامبەری ساڵی ١٩٩٩ رەتیکردەوە تورکیا لەیەکێتی ئەورووپا وەربگرێت، چونکە مافی مرۆڤی پێشێل کردووە و ئەگەر بەراستی دەیەوێ بێتە ریزی یەکێتی ئەورووپاوە پێویستە لەسەری هەموو ئەو یاسایانەی کۆتبەندی دەخەنە سەر ئازادی هزر و بیروڕا هەموار بکات و هەڵوەشێنێتەوە و پێوەرە دیموکراتییەکانی (کۆبنهاگن)یش جێ بەجێ بکات"(٣٣)، بەڵام مەسعوود یەلماز جێگری سەرۆك وەزیران و سەرۆکی (حیزبی نیشتمانی دایك)ی هاوپەیمان لەگەڵ هەردوو حیزبی: چەپی دیموکراتی بەرێبەرایەتی ئەجەویدی سەرۆك وەزیران و بزوتنەوەی نەژاد پەرست بەسەرۆکایەتی دەوڵەت باغچەلی، بەتوندی وەڵامی بڕیارەکەی ئەنجومەنی ئەورووپای دایەوە و گوتی: "دیارە یەکێتی ئەورووپای مەسیحی نایەوێت وڵاتێکی موسڵمان لەئەندامێتی خۆی وەربگرێت، جا ئەگەر ئەورووپا ئاتاجی بەتورکیا نییە، ئەوە تورکیاش ئاتاجی بەئەورووپا نییە(٣٤)" سەرۆك بولەند

ئەجەویدیش لێدوانێکی لەسەر بڕیارەکەی یەکێتی ئەوروپا ڕاگەیاند و گوتی: "وادیارە ئەوروپا هەمیسان دەیەوێت پەیمانی سیڤەر لەدژی تورکیا جێ بەجێ بکات بە نیازی دابەشکردنی، وەلێ ئێمە تا هەتا لە دژی ئەم بیرۆکەیە رادەوەستین(٣٥)".

بەڵام جەختکردنی سمۆییل بێرگەر لەسەر گرنگی رۆژهەڵاتی ناوین- کە ٢/٣ی یەدەکی نەوتی جیهانی لێیە- نەك تەنها بەلای ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاوە، بەڵکو بەلای دۆست و هاوپەیمانەکانیشی لەجیهاندا نەخوازە رۆژهەڵاتی ناوین دەبێتە ناوچەی گۆڕانکاری و هەر وڵاتێکیش لەوڵاتەکانی پێوەندی بەبەرژەوەندییەکانمانەوە هەیە، بۆیە نەوەی تازە چاوەڕوانی پێکهاتنی روانینی نوێی خۆیەتی بەرامبەر بەژیان و خواستە سیاسییەکان، لەبەرئەمە پێویستە زەمینەی گونجاو فەراهەم بێت بۆ ئەنجامدانی چاکسازی پێویست(٣٦).

هەر لەم بارەیەشەوە (ستیڤن کالفن) لەوتارێکیدا بەناونیشانی (بەرەو ستراتیژییەتێکی ئەمەریکی- ئەوروپی هاوبەش بۆ رۆژهەڵاتی ناوین)، دەڵێت: ستراتیژییەتی ئەمەریکی- ئەوروپی هاوبەش لەناوچەی رۆژهەڵاتی ناوین پێویستی بەتورکیاش هەیە، لەم رووەوە گەرەکە هەوڵەکانی ئەمریکا و ئەوروپا چڕ بکرێنەوە بەئامانجی هەژماردنی تورکیا وەك هاوبەشێکی ستراتیژی و دەکرێ لەبڕیارەکەی یۆنان کەتایبەتە بەلابردنی پرۆتستۆی لەسەر بەئەندامبوونی تورکیا لەیەکێتی ئەوروپی، سوود وەربگیرێت بۆ چاککردنی پێوەندییەکانی لەگەڵ تورکیا کەلە (لوتکەی لوکسومبورگ) لەکانوونی یەکەمی ساڵی (١٩٩٧)ەوە تێکچوون(٣٧).

لەروانگەی ئەم گرینگییەوە و ئارەزووی ئەمریکا لە چارەسەرکردنی کێشەکانی رۆژهەڵاتی ناوین لەبەر رۆشنایی بەرژەوەندییەکانی خۆی و دۆست و هاوپەیمانەکانی، واشنتۆن گوشاری خستەسەر یەکێتی ئەوروپا بۆ دەرکردنی بڕیارێك لە ١٩٩٨/١١/١٨" بەوەرگرتنی تورکیا لەیەکێتی ئەوروپا بەمەرجێك کێشەکانی لەگەڵ یۆنان چارەسەر بکات. و دان بنێت بەپێناسەی نەتەوەیی کورد و پێوەرە دیموکراتییەکانی (کۆبنهاگن)یش پێڕەو بکات بۆ جێ بەجێکردنی چاکسازییە ئیداری و سیاسی و دەستوورییەکان لەوڵات"(٣٨).

چارەسەرکردنی کێشەی کورد لە تورکیا تەوەری ئەم وەرگرتنە بوو (واتە وەرگرتنی تورکیا لە ئەنجومەنی ئەوروپی= وەرگێڕ) کەوەکو کت و پڕییەك بوو بەلای تورکەکانەوە، بەڵام جەنگیز جاندار شرۆڤەکاری سیاسی لەرۆژنامەی (گونش)ی بەربلاو و پسپۆری کاروباری کورد و خەباتگێڕی تورك لەناو بەرەی رزگاریخوازی میللی فەلەستینی، ئەم کت و پڕییە لەشرۆڤە سیاسییەکەی لەمەڕ چارەسەری ئاشتییانەی کێشەی کورد لەتورکیا بەم وتانەی دەڕەوێنێتەوە،

کاتێك دەڵێت: "ڕۆژئاوا کەستراتیژییەتی خۆی بۆ بەدیهێنانی سەقامگیری لەسەدەی بیست و یەکەمین لەناوچەکە بەهەند وەرگرتووە، پێی وایە کێشەی کورد لەتورکیا یەکێکە لە ئەولەوییاتەکانی ئەو ستراتیژییەتە، چونکە ئەم کێشەیە هاوبەندە بە دەستەبەرکردنی ئەو سەقامگیرییە لە لایەك و لە لایەکی تریشەوە بۆ ئەوەی تورکیا ببێتە وێستگەیەکی نێودەوڵەتی گەورە بۆ ڕەوانەکردنی نەوت و غازی ئاسیای ناوەراست و ڕۆژهەڵاتی ناوین بەرەو جیهان، بۆیە پێویستە تورکیا ترسی نەبێت سەبارەت بەجێ بەجێکردنی پەیمانی سیڤەر لە دژی لە لایەن ڕۆژئاوا و دان بنێت بە پێناسەی نەتەوەیی کورد"(٣٩).

بەڵام، ئەو مەسەلەیەی کەئۆجالان لە میانەی دادگاییکردنەکەی لە دوورگەی ئیمیرالی خستییەروو، کە: "ئەو دکارێت کێشەی کورد لە چوارچێوەی یەکێتی خاکی تورکیا لە ماوەی سێ مانگدا چارەسەر بکات، ئەگەر دادگا مافی ژیانی دایێ داوا لەگەریلاکانی بکات چەکەکانیان فرێ بدەن و ڕووبکەنە ناو ڕێکخراوێکی سیاسی ڕەوا"، ئەمە چەندین پرسیاری لەمەڕ کەسایەتی ئۆجالان و تەلیسمی گرتنەکەی و ڕاستگۆیی لە پاکانەکانیدا، هورووژاند. بەنموونە محەمەد بەرەکات لەو لێکۆڵینەوە ڕۆژنامەوانییەی بۆ گۆڤاری (الوگن العربی) نووسیبووی دەپرسێت: ئایا ئۆجالان پاڵەوانە.. یان بەکرێگیراو؟! لەوەڵامدا دەڵێت: "ئۆجالان، بەدیدی عەرەب و موسڵمانەکان پاڵەوانێك بوو، بووە قوربانی پیلانێکی پیس و بۆگەن، بۆیە بەزەییان پێدا هات و هاوسۆزییان لەتەکدا دەربڕی وەك بەشێك لەهاوسۆزییان لەگەڵ کێشەی گەلی کورد بەگشتی، بەڵام ئەوەی دواتر ڕوویدا، هەموو هیوا و ئاواتێکی وەبادا، چونکە ئەم کەڵە پیاوە لەحاڵێکدا لەپشتی شیشە ئاسنینەکانەوە لەڕووی دەروونی و مانەوییەوە بەرووخاوی ڕاوەستابوو، داوای ڕوحم و بەزەیی پێهاتنەوەی لە دادوەرانی دەخواست و حاشای لەو تۆمەتانە دەکرد خرابوونە پاڵی و پاکانەی لەسەر پتر لە (٤) هەزار کەس لەپیاوەکانی خۆی کرد.. و پەردەی لەسەر هەموو پێوەندییە خاوێن و گوماناوییەکانی بەو دەوڵەتانەوە کەیارمەتییان دا یان بەو ڕێکخراوانەوە کەپشتیوانییان لێکرد، هەڵماڵی. ئۆجالان ئیدی داوای بەزەیی لەدادوەرەکانی دەکرد و دانی بەهەڵەکانی دەنا و بەڵێنی ئەوەی دەدا کەخۆی و پیاوەکانی لەمەبەدوا ڕێگایەکی ڕاست بگرنەبەر.. ئەم پیاوە بەشێوەیەکی دارووخاو بەدیارکەوت و لەچەند چرکەساتێکدا ڕما.. و هاکا تەنها بەرێگیراوێکە، نەپاڵەوانە و نە شایستەیە غەمی بۆ بخۆن"(٤٠).

بەش بەحاڵێ نووسەری کوردی عێراقیش ڕەشید ئاکرەیی، ئۆجالانی بەمرۆڤێکی کەللەڕەق و لووتبەرز و خۆبەزلزان بەسەر کورد ناوبرد، کاتێك تاکیدی کرد لەسەر پێداگرتنی ئۆجالان لەسەر

PDF 4 KURD

ئەوەی وا لەرێبەرایەتییەکەی بکات گەورەتر بێت لەکێشەکانی گەلەکەی، لێرەدا رێبەری کوردی تورکیا بەشێوەیەك مامەڵەی لەگەڵ کوردی عێراق کرد بۆنی خۆبەزلزانین و لەخۆباییبوونی لێوەبێت بەهۆی ئەو سەرسەختییە بەردەوامەی کەلەگەڵ رەوتی رۆژگاردا زیاتر پەرەی سەند و بەهۆی کەڵەکەبوونی هەڵە و پێشێلکارییەکانی بەرامبەر بەمافە رەواکانی گەلی کورد و دانانی حەز و خواستە شەخسییەکانی خۆی لەسەرووی بەرژەوەندییە باڵاکانی گەلی کوردەوە.."(٤١).

لەکاتێکیشدا، دەبینین زۆربەی شرۆڤەوانییە سیاسییە بابەتییەکانی وەك: جەنگیز چاندار و مەتین تۆکەر و شاهین ئالبای و حەسەن جەمال و کونگور مەنکی، داوایان دەکرد بۆ زەرورەتی دانپێنانی تورکیا بەپێناسەی نەتەوەیی کورد بەجیاوازیکردن لەنێوان کێشەی ئۆجالان و حیزبەکەی- کەبەتیرۆر و ئەنجامدانی تاوانەکانی کوشتنی کورد و تورك پێکڕا تۆمەتبارن- و لەنێوان کێشەی ئەو هاوڵاتییە کوردانەی کەداوای مافی هاونیشتمانییەتی و مومارەسەکردنی زمان و کلتوورەکەیان وەك ئەوانیتر دەکەن، کەچی شرۆڤەکارە سیاسییە راستڕەو و نەژاد پەرستەکانی تورك عەبدوڵڵا ئۆجالانیان بە: (رابەری دێوەجامە) و (سەرکردەی تیرۆر و تاوان) و (هاوڕێی ژن) و (ئەو دیکتاتۆرەی فەرمان دەدا و فەرمانی بەجێیە) لەقەڵەمدا، بەڵکو (کەمال بۆرکای) سەرۆکی حیزبی سوشیالیستی تورکی (لەساڵی ۱۹۷۵ ئەم حیزبەی دامەزراند) پێی وایە: ئۆجالان هزرێکی سیاسی روون نییە لەبارەی حیزبەکەی و ئاییندەی کاری سیاسی کورد، بۆیە (۲۰) ساڵ لەتەمەنی کێشەی کوردی بەفیڕۆدا، یەکەم بەبڕوابوونی بەمارکسیزم و دووەم بەگواستنەوەی بەرەو مەشاعییەتی کوفر و بانگەشەکردنی بۆ کۆماری دیموکراتی فیدراڵی. لەدوای گرتنەکەشی بووە کابرایەکی کەمالیزمی و شانازیشی پێوە دەکا و بگرە داوا لەشەرڤانانی خۆی و هەموو کوردیش دەکات چاوی لێبکەن بۆ خزمەتکردنی رژێمی تورکیای ستەمکار کەلەمێژەوە دەستی بەخوێنی کورد سوورە و خواست و ئاواتەکانی ئەم گەلەی ورد و پێشێل کردووە"(٤٢). لەلایەکی ترەوە، شەرەفەدین ئالچی، رێبەری ئەو فراکسیۆنە دیموکراتییەی کەلە ۲٦ی شوباتی ساڵی ۱۹۹۹ بەتۆمەتی پروپاگەندەکردن بۆ کورد و لایەنگری بزوتنەوەی جوداخوازی داخرا، پێی وایە: "عەبدوڵڵا ئۆجالان بەتەواوی خۆی دا بەدەست ویستی ئەو جەللادانەیەوە کەئێستا وادەڵێن گوایە کێشەی کورد بەتەواوبوونی ئۆجالان وەکۆتایی هات، لەکاتێکدا حاشاکردن لەبوونی نەتەوەیی کورد، کێشەکە چارەسەر ناکات، بەڵکو زیاتر هەڵیدەگیرسێنێ و لەوانەیە ببێتە هۆی سەرهەڵدانی بزوتنەوە گەلێکی دیکەش کە نە لە بەرژەوەندی کورد و نە لە بەرژەوەندی تورکیش بێت، بۆیە ئێمە جەختمان

PDF 4 KURD

کردەوە سەر زەرووڕەتی خەباتی سیاسی بۆ سەندنەوەی مافی کورد لەبری خەباتی چەکداری، چونکە زۆرداری ئۆجالان بەرامبەر بەحیزبەکەی و بەکوردیش بووە هۆی سەرهەڵدانی حیزبوڵڵای تورکی و ئەو تاوانانەی کەبەلای هەموانەوە ناسراون". لەکاتێکدا نووسەری بەرەگەز کوردی تورکیا نزار ئاگری پێی وایە: "خۆبەدەستەوەدانی ئۆجالان عەیب و عارێکە زیانی بەرێبەرایەتی کورد گەیاند. چونکە ئەو کەسەی قوربانی بە کاروان لە دوای کاروان گەنجانی کوردی داوە، باشتر وایە بۆی قوربانی بەخۆی بدات لەپێناو کێشەکەیدا، نەوەك لە یەکەمین ئەزموونداچۆك دابدات و بڕووخێت، نەخوازە ئۆجالان و حیزبەکەی ئەوانەیان بە ناپاکی تۆمەتبار دەکردن کەبەرێگای ئاشتییانە داوای مافی کوردیان بکردبایە و حیزبەکەشی هیچ دوودڵییەکی نەدەکرد لەکوشتنی یان لێدانی یان ریسواکردنی ئەو کۆمەڵ و حیزبە کوردییانەی کە بەبێ خوێنڕشتن و توند و تیژی تێدەکۆشان لە پێناو چارەسەری دیبلۆماسییانەی کێشەکە"(٤٣).

(فەهد السرحان)یش، ئەگەر دەپرسێت: ئۆجالان.. ئایا تیرۆریستە؟(٤٤) بۆ ئەوەی خۆی وەڵامی ئەم پرسیارەی بەنەرێ بداتەوە و بڵێت: ئەو (واتە: ئۆجالان) رێبەری بزووتنەوەیەکی رزگاریخوازی نەتەوەییە، ئەوا نووسەری بەرەگەز عەرەب (تورکی الحمد)یش پێی وایە(٤٥): ئۆجالان لەرێبەرایەتی پارتی کرێکارانی کوردستانەوە بوو بە سونبولی خەباتی گەلی کورد لە دژی ستەم و زۆرداری و بووە هێمای خەبات و تێکۆشان لەپێناوی شادبوونی کورد بەپێناسە نەتەوەییەکەیان". (رەزا لاری) نووسەریش لەو بڕوایەدایە ئۆجالان خەباتگێڕە نەوەك تیرۆریست، ئەو بەتەسلیم کردنی لەلایەن دوژمنەکانییەوە، بووە قوربانی پیلانێکی نێودەوڵەتی(٤٦).

عەبدوڵڵا ئۆجالان، لەمیانەی وتەکانیدا لەپێشی دادگا، رای گشتی تورکیای لەبارەی کەسایەتییەکەیەوە کرد بەدوو بەشەوە(٤٧)، بەشی یەکەم: پێی وایە: "ناوبراو کەسایەتییەکی راڕا و ترساوە، لەمیانەی داوای بەخشینی لەکارە تیرۆریستییەکانی و داوای ژیان لەپێناو خزمەتکردنی کۆمار و دەوڵەتی تورکیا، ئامانجی رزگارکردنی خۆیەتی لەمردن، لەکاتێکدا بەشی دووەمیش: پێی وایە ئۆجالان لەدادگاییکردنەکەیدا سەلماندی رێبەرێکی سیاسییە دەیەوێ بەشێوەیەکی ژیرانە و بەپێی چەند تاکتیکێك کە چەندەها پرسیار دەربارەی رەهەندە ناوچەیی و نێودەوڵەتییەکانەوە دەهوروژێنن، داکۆکی لەئایدیۆلۆژییەتی پارتی کرێکارانی کوردستان بکات". لێرەشەوە، (فیکرەت بیلا) بەڕێوەبەری نووسینی رۆژنامەی (میللییەت)

لەئەنکەرە، پێی وایە: لەوێدا، ئۆجالان دوو کەسایەتی هەیە، هەردووکیان لەدادگای ئاسایشی دووەمی دەوڵەت لەئیمیراڵی دادگایی دەکرێن، یەکەمیان: ئەو عەبدوڵڵا ئۆجالانە تیرۆریستەی کەئامادەسازی خۆی دەردەبڕێ بۆ جێ بەجێکردنی هەر فەرمانێك داوای لێبکەن بەرامبەر رزگارکردنی ملی لەپەتی سێدارە. دووەمیشیان: ئەو عەبدوڵڵا ئۆجەلانەی کەلەمیانەی پەیامە ئایدیۆلۆژییەکەی داوییەتی بەسەرۆکی دادگا دەیەوێت جەخت بکاتەسەر کەسایەتییە سیاسییەکەی بەسیفەتی رێبەری پارتی کرێکارانی کوردستان کە تێدەکۆشێت بۆ وەدەستهێنانی یەکێتی دیموکراتی بەرێگای ئەو کۆمارە دیموکراتییە یەککگرتووەی کەتورك و کورد لەپەرلەمانێکی نوێ وەك ئەنجومەنێکی دامەزرێنەر و دەستوورێکی تازە بۆ کۆماری تورکیای دیموکراتی، بەشداری بکەن(٤٨).

سەرەتا، ئەگەر چاوێك بخشێنین بەوەڵامەکانی ئۆجالان لەسەر پرسیارەکانی سەرۆکی دادگا لەمیانەی دادگاییکردنەکەیدا، بۆمان ساغ دەبێتەوە بۆچوونەکانی (فیکرەت بیلا) بەرێوەبەری نووسینی رۆژنامەی (میللییەت) تا چەند راستە. چونکە ئۆجالان لەیەکەمین دانیشتنی دادگاییکردنەکەیدا ویستی جەخت لەسەر ئەوە بکات کەئەو رێبەرێکی سیاسییە نەك تیرۆریستی، ئەمەش بەوەی کەدانی نا بەبەرپرسیارێتی بەرامبەر هەموو ئەو کردەوانەی ئەنجامی داوە، جگە لەوەش دانی پێدانا رەنگە پتر لەوەش کەئەوان دەڵێن کردەوەی جێ بەجێکردبێ. لەدووهەمین رۆژی دانیشتنەکانیشدا، ئۆجالان بڵاوی کردەوە کەزۆربەی رێبەرانی تورکیا، وەك: تورگۆت ئۆزال و مەسعوود یەلماز و نەجمەدین ئەربەکان هەوڵیاندا وەك رێبەرێکی سیاسی و بەهۆی کەسانیترەوە پێوەندی پێوە بکەن لەپێناو ئاگربەست و چارەسەرکردنی کێشەی کورد بەشێوەیەکی ئاشتییانە، ئەگینا چۆن دکارێ ئەو رێبەرانە و سەرەڕای چەندین لەو سیاسەتمەدار و رۆژنامەنووسانەی چاویان پێکەوتووە، قسە لەگەڵ تیرۆریستێکدا بکەن؟! ئەمەو لەسێهەمین رۆژی دادگاییکردنەکەشیدا، ئۆجالان هەوڵیدا جەخت بکاتەوە سەر سیفەتە سیاسی و رابەرایەتییەکەی لە پارتی کرێکارانی کوردستاندا بەرێگەی یارمەتی و کۆمەکی ماددی و لۆجستی و مەشقپێکردنی شەڕکەرانی لەلایەن زۆربەی وڵاتانی ئەوروپییەوە، سەرەڕای پێوەندیکردنی ژمارەیەك لەپیاوانی سیاسی خۆرئاوا پێوەی بۆ راوێژکردن لەگەڵیدا دەربارەی کێشە نێدەوڵەتییە جیاجیاکان.

ئۆجالان بەو زانیارییانەی باسی کردن لەبارەی یارمەتیدانی لەلایەن وڵاتانی خۆرئاواوە ویستی ئەو کێشە زانراوانەی لەمەڕ ئەم مەسەلەیەوە کەپێشتر رۆژنامەکانی جیهان بڵاویان

کردبوونەوە، روون بکاتەوە. ئەمەش لەپێناو دوو ئامـانج: یەکـەم- وریاکردنـەوەی ئـەو دەوڵەتانـە بـە زەرووڕەتی پابەندبوون بە گفت و بەڵێنیان بۆ پاراستن و رزگارکردنی ئەگینا هەموو کارتەکانیان ئاشـکرا دەکات، ئەمە لەلایەك و لەلایەکی تریشەوە پەیامێکی نادیارە بۆ ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئـەمریکا: کە ئۆجالان تاوەکو نهۆ نەیویسـتووە نـاوی بێنـێ- بـەزەرووڕەتی کـارکردن بـەوەی پـێش گرتنەکـەی لەنایرۆبی و دانەوەی بەئەستەموول، لەسەری رێککەوتن. لێرەشـەوە بۆچـوونێك بـە لای زۆربـەی ئـەو تورکانەی کە بایەخیان بە کێشەی کورد داوە، هەیە جەخت لەسەر ئەوە دەکـات: کەهـەموو وتـەکانی ئۆجالان لەو دادگایە پلانرێژی و لێتوێژینەوەیان بۆ کراوە بۆ وەدەستهێنانی مەبەسـت و ئامانجگـەلێکی دوور لەسەر هەردوو ئاستی ناوچەیی و نێودەوڵەتی(٤٩).

PDF 4 KURD

باسی سێهەم
چارەسەر: کۆمارێکی تورکیایی دیموکراتی فیدراڵی

رەنگە ئەوە کارێکی بەسوودبێت کێشەی گەلی کورد بخرێتە بەر باس و گفتوگۆوە، ئەو گەلەی کەتاوەکو ئێستا قەوارەیەکی سەربەخۆی سیاسی نییە، ئەگەرچی ژمارەی دانیشتوانی خاکەکەی لەزۆرێك لەژمارەی دانیشتوانی دەوڵەتە سەربەخۆکانی جیهان زۆرتر و خاوەنی مێژوو و پێناسەی نەتەوەیی و کلتوور و نەریت و زمان و خاکی خۆیەتی کەوا پێویست دەکات لەرووی تیۆری و واقیعەوە مافی ئەوەی هەبێت دەوڵەتێکی سەربەخۆی تایبەت بەخۆی لەسەر زێد و نیشتمانەکەی بۆ فەراهەم بێت.

لەگەڵ ئەوەی گەلی کورد دەیان شۆڕشی لەدژی داگیرکەران و چەوسێنەرەکانی بەرپاکردووە بۆ داکۆکیکردن لەخاکی نیشتمانەکەی و بۆ وەدەستهێنانی ئەو پێناسە نەتەوەییەی داگیرکەران و کۆمەڵگەی نێودەوڵەتیش حاشایان لێکردووە دوای ئەوەی کێشەکەی بووە گەمەیەك بەدەست ئەو دەوڵەتە بچووك و گەورانەوە بۆ ئەوەی لەرێگەی ناکۆکییەکانی رێبەران و رێکخراوەکانیان وەکو کارتێکی سازش یان گوشار جارێك بەنواندنی پشتیوانی بۆ کێشەکە و جارێکیش بۆ دەستبەردان لێی بەپێی بەرژەوەندی و پلان و وارو وردەکانیان لەناوچەکە و لەجیهان بەکاری بێنن، ئەوا گەلی کورد هەمیشە بۆتە قوربانی ئەو سیاسەتە قۆناغبەندی و ستراتیژییە زاڵبووانەی سەر ناوچەکە و جیهان

بەڵام کێشەی کورد ئەمڕۆ تەنها گوزارشت لەمەحاڵبوونی دامەزراندنی دەوڵەتی کوردی ناکات، بەڵکو گوزارشت لەو ژیانە پڕ ئێش و کارەساتاوییەش دەکات کەکورد بەسەری دەبات لەسای ئەو دەوڵەتانەی خاك و دانیشتوانەکەیان دوو جاران دابەش کرد: جارێکیان لە سەروبەندی شەڕ و ململانێی سەفەوی و عوسمانییەکان لەساڵی ١٥١٤ ئەو دەمەی کوردەکان بوون بەدوو بەشەوە، بەشێکیان لەئێران بوونە هاوپەیمانی شیعە سەفەوییەکان و بەشێکیشیان کە لە ویلایەتە عوسمانییەکان نیشتەجێ بوون پشتگیری دەوڵەتی عوسمانی سوننەیان کرد. هەرچی دابەشکردنی دووەمیش بوو، ئەوا لەدوای شەڕی جیهانی یەکەمەوە روویدا ئەو کاتەی کە دەوڵەتە نەتەوەییەکان لەناوچەکە دامەزران و کوردەکانی دەوڵەتی عوسمانیش دووبارە دابەش کران.

PDF 4 KURD

خراپترین هەڵسوکەوتیش ئەوەیە: کورد لە لایەن کاربەدەستانی تورکەوە دەبیینن، ئەم کاربەدەستانە هەربەوە نەوەستان هەموو شێوازێکی سەرکوتکردن و زۆرداری لە دژی کوردی ئەم وڵاتە بەکاربێنن، بەڵکو لەوەش زیاتر حاشا دەکەن گەلێك لەتورکیا بوونی هەبێت بە ناوی کوردەوە، یاخود پێناسەیەك هەبێت بە ناوی نەتەوەی کوردەوە، بگرە بە شێوەیەکی بەردەوام و رێك و پێکیش هەوڵ دەدەن بۆ سڕینەوەی هەموو ئاسەوارێکی مێژوویی گەلی کورد و کلتوور و تایبەتمەندییەکەیان بە شێوەیەکی وەها لە ناو بۆتەی دەوڵەتی تورکیا و کۆمەڵگەی تورکیدا بتوێنەوە. سوپای تورکیاش بۆ جێ بەجێکردنی ئەم سیاسەتەی کەوا ماك و ناوەڕۆکی لەلایەن (کەماڵ ئەتاتۆرك) دامەزرێنەری دەوڵەتی تورکیاوە دارێژرا، رۆڵی سەرەکی دەگێڕێت، چونکە ئەم سوپایە خۆی بە پارێزەری دەوڵەتی تورکیا و بەرپرسی یەکەم لە زامنکردنی یەکێتییەکەی و پاراستنی ئەو یەکێتییە دەزانێت(٥٠).

وێڕای ئەوەی کە زۆربەی شرۆڤەکارانی جیهان هۆی سەرنەکەوتنی ئەو بزوتنەوە کوردییە شۆڕشگێڕییانەی کە تێکۆشاون لە پێناو رزگاری و بەدەستهێنانی مافی نەتەوەیی گەلەکەیان، دەگێڕنەوە بۆ ململانێ نێوخۆییەکانیان لەلایەك و هەروا بۆ زۆری دوژمنانی کورد و کوردستان لەلایەکی ترەوە، ئەوا میرنشینە کوردییەکان لە سەدەی شانزدەهەمەوە لەشەڕ و ململانێدا بوون بە بێ ئەوە هیچ کامێکیان بە تەنیا بتوانێ دەستبگرێ بەسەر کوردستانی گەورەدا، یان بە هەموویانەوە بتوانن قەوارەیەکی سەربەخۆ پێکبهێنن، بە شێوەیەك وایلێهات ململانێ نێوخۆیی خێڵەکی- ئایینی یان لادێیی- مەدەنی یان عەشایەری- کلتووری یان چەپڕەوی- نەتەوەیی یاخود رەوتی کلاسیکی و رەوتی میللی بووە خەسڵەتی مێژووی کورد، چونکە سەرکردایەتییە خەباتگێڕییەکانی کورد خاوەنی ئەو هزرە رێکخستنە سیاسییە نەبوونە بڕوای بە دیموکراتییەتی ناوخۆیی و دیالۆگ و کراوەیی دیموکراتی هەبێت لەسەر ئاستی پێوەندییە دەرەکییەکان، چونکە ئەو سەرکردایەتییانە هەموو شتێکیان بۆ چەسپاندنی دەسەڵاتی خودی خۆیان و بۆ بەتەنگەوە هاتنی بەرژەوەندی و کاریگەری خۆیان بەکاربردووە.

لە ٢٧ی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٧٨ عەبدوڵڵا ئۆجالان رێکخراوی پارتی کرێکارانی کوردستانی دامەزراند و لە ١٥ی ئابی ساڵی (١٩٨٤)یش چووە خەباتی چەکدارییەوە لە دژی هێزەکانی تورکیا لە پێناو دامەزراندنی کۆمارێکی کوردی ماویزم لەناوچەی باشووری رۆژهەڵاتی تورکیا(٥١).

PDF 4 KURD

هەرچەندە ئەم ڕێکخراوە لە باشووری ڕۆژهەلاتی تورکیا سەرکەوتن لـە دوای سـەرکەوتنی بەدەستهێنا، تاوەکو توانی لـە سـالّی ١٩٨٦ ناوچـەی (ئـاگری) بـە ناوچـەیەکی رزگـارکراو ڕابگەیەنێت، وەلیّ هێزە چەکدارەکانی تورکیا هەموو قورساییەکیان خستەسەر ناوچەکەوە بـۆ قەلاچۆکردنی ئەم ڕێکخراوە، بە شێوەیەکی وەها توانییان لە شوێنێکی شـاخاوی تەنگەبـەر و سەخت لە نزیك چیای جوودی ئابلّووقەی بدەن، بەلاّم ڕێکخراوەکـە لـە لایەکـەوە پەیوەندییـە دەرەکییەکانی لەگەلّ زۆربەی ولاّتانی جیهـان بـەهێزکردبوو، لەلایـەکی تریشـەوە توانیبـووی هەموو ئەو بزوتنەوە کوردییە چەپ و ڕاستانە لەناوچەکە- بۆ چەسـپاندنی سـەرووەری ڕەهـای خۆی- لەناو ببات، بۆیە کارێکی ئەستەم بوو بە لای هێزەکانی تورکیاوە بتوانن ئەم ڕێکخراوە لەناو ببەن، بە تایبەتی دەولّەتانی دراوسیّ و یۆنان و ئەلّمانیاش لە ڕووی ماددی و مانـەوی و لۆجستییەوە یارمەتییان دەدا.

هەلّوێستی ئۆجالان لە دوای ڕووداوی ڕفاندنەکەی و دەرەنجامەکانی تـەك ئـەم ڕووداوە، هـەمان پرسیاری هورووژاند: ئایا گەلی کورد شایستەی دامەزراندنی دەولّەتێکی نەتەوەیی هەیە بۆ خۆی؟!

نووسەر و سیاسەتمەداری کورد دکتۆر مەحمود عوسمان، وەلاّمی ئـەم پرسـیارە بـەم شـێوەیە دەداتەوە: کورد خۆیان نەتەوەیەکی سەربەخۆن وەکو نەتـەوەی عـەرەب. چارەسـەری بنـەڕەتی و تەواوکاریش بەدیدی من، ئەوەیە: دان بنرێت بە مافی چارەی خۆنووسینی کـورد و دامەزرانـدنی قەوارەی سەربەخۆیان، چونکە گەلی کورد بەخۆی نەتەوەیەکی پێکهێناوە، وەك هەر نەتەوەیەکی تر تایبەتمەندییەکانی خۆی هەیە و ئەویش وەك گەلی عـەرەب بەپێچـەوانەی ویسـت و ئـیرادەی ڕۆلّەکانی دابەشکراوە، جارێکیان لەسەدەی شانزدەهەم لەنێوان هەردوو ئیمپراتۆرییەتی عوسمـانی و فارسی و پاشانیش لەدوای شەڕی جیهـانی یەکـەم لـەنێوان ئـەو دەولّەتانـەی تیایانـدا دەژی، دابەشکراوە. کورد لەمافە ڕەواکانیان بێبەشن و وەکو هاولاّتی پلە دوو هەلّسـوکەوتیان لەگەلّـدا دەکریّ و هەر کاتێـك داوای ئـەم مافانـەیان بکـەن تەنانـەت لەچوارچـێوەی ئـەو دەولّەتانـەش کەدیموکراتی و حوکمی یاسایان تیا سەروەر نییە، هێز لەدژیان بەکار دەبەن(٥٢).

بەلاّم تورگۆت ئۆزال بۆ ڕۆژنامەنووس (حەسەن بولور) جەختی لەسـەر ئەمـە کـردەوە کـە "ئەو (واتە: ئۆزال) خۆی بیرۆکەی فیدریالیزمی تورکی- کوردی بۆ یەکـەمین جـار لەمێـژوودا نەخستۆتە بەرباس، بەلّکو لەلایەن ئـەوانیترەوە ئـەو مەسـەلەیە خرایـە بـەرباس- مەبەسـتی عەبدوللاّ ئۆجالان سەرۆکی (PKK) و لایەنگرانی بیرۆکـەی دامەزرانـدنی کۆمـاری دووەمـە

PDF 4 KURD

لەتورکیا-، منیش پێم گوت: ئەگەر بیرۆکەیەکی نوێیان لەبارەی فیدراڵییەوە هەیە، دەبا بیخەنە بەر باس"(٥٣).

کەچی، مردنی کتوپڕی ئوزال لە ١٩٩٣/٤/٧ هەموو ئەو هیوا و هومیدانەی پەیوەست بوون بە بەچارەسەری ئاشتییانەی کێشەی کورد، تووڕ هەڵدایە ناو دەریای مەرمەڕەوە، ئەگەرچی ئۆجالان یەکلایەنە ئاگربەستی جاڕدابوو بۆ رەخساندنی هەل لەپێش ئوزال و ئەوانەی بڕوایان بەبیرۆکەی فیدرالیزمی هەیە بۆ باسکردنی.

لێرەشەوە، ساڵی ١٩٩٣ لەچاو کێشەی کورد، ساڵی گۆڕانکارییە هزری و ستراتیژییەکان بوو. ئەوسا، هەڵبژاردنی تانسۆ چیللەر- مامۆستای ئابووری لەزانکۆی ئەنکەرە و ئەندامی دەستەی کارگێڕی حیزبی رێگای راست- بەسەرۆکی ئەو حیزبە لەپاش هەڵبژاردنی (سلێمان دیمیریل)ی سەرۆکی پێشووی بەسەرۆکی کۆمار لەدوای مردنی ئوزال، وایکرد هێزە چەکدارەکانی تورکیا زیاتر کاریگەرییان هەبێت بەسەر کاروباری گشتی لەتورکیا لەئاکامی پەیوەندی پتەوی نێوان هەرسێ سەرۆك: (سلێمان دیمیریل) سەرۆکی کۆمار و (چیللەر)ی سەرۆك وەزیران و (دۆغان گونش)ی سوپاسالار. ئەمە بووە هۆی وەشاندنی چەند گورزێکی کوشندە لەدژی هێزەکانی پارتی کرێکارانی کوردستان لەلایەك، لەلایەکی دیکەشەوە بیرۆکەی داخستنی پارتی دیموکراتی ئازاد (DEP)ی کوردی خرایە روو کە (١٥) نوێنەری کوردی لەسەر ناوچەی باشووری رۆژهەڵاتی تورکیای لەپەرلەمان هەبوو، "بەتۆمەتی هاوکاری و یارمەتیدانی پارتی کرێکارانی کوردستانی قەدەغەکراو". لەهەمان کات ئەو پرسە دەستپێکرد کەناویان لێنا (پرسی ئەنکەرە)، ئەویش، ئەوەبوو کاتێك (چیللەر) بانگهێشتی هەردوو رابەری کوردی عێراق: مەسعوود بارزانی سەرۆکی (پارتی دیموکراتی کوردستان) و جەلال تاڵەبانی سەرۆکی (یەکێتی نیشتمانی کوردستان) کرد بۆ مەسەلەی ئاشتەوایی نێوانیان و دانی پاسەپۆرتی دیبلۆماسی پێیان و رێگەی پێدان بۆ سەفەر بەرێی ئاسمانییەوە لەفرۆکەخانەی دیاربەکری تورکیاوە، لەگەڵیانیشدا رێککەوت بۆ بەگژداچوونی پارتی کرێکارانی کوردستان"(٥٤).

هەر لەو سەروبەندەش، چیللەر هەوڵیدا چەند رێککەوتننامەیەکی سەربازی لەگەڵ ئیسرائیل ببەستێ "و داوای ئەزموونە هەواڵگرییەکەی بکات بەئامانجی قەڵاچۆکردنی چالاکییەکانی پارتی کرێکارانی کوردستان لەتورکیا و هەردوو جیهانی عەرەبی و ئیسلامی"(٥٥). پاشان ئەو زنجیرە تیرۆرکردنە سیاسییانە روویاندا کەپێیان دەگوت (کوشتنی

نەناسراو) و رووبەڕووی پیاوانی کاری کورد بوونەوە لەمیانەیاندا تیاچوون. هەر لەو رۆژگـارەی چیللەریشدا نێوبژیوانان داوای هێزە چـەکدارەکانی تورکیایـان لەمـەڕ بەرقـەراربوونی ئاشـتی لەناوچـەی باشـووری رۆژهـەڵاتی تورکیایـان گەیانـدە عەبـدوڵڵا ئۆجـالان سـەرۆکی PKK کەئەمیشیان درێژەی دابوو بەپابەندبوونی بەئاگربەست لەپێناو سەرکەوتنی پرۆسەی ئاشـتی و راشیگەیاند کەئەو وازی لەداوای خۆی بۆ سەربەخۆیی و دامەزراندنی کۆماری کوردی هێناوە، بەڵکو پێشی وایە بەرێگەی نوێنەرانی کورد لە پەرلـەمانی تورکیـا بچـێتە کـۆڕی وتووێـژەوە"(٥٦)، ئەمەش وایکرد دەسەڵاتدارانی تورك نوێنەرەکانی پارتی دیموکراتی ئـازادی کـورد بەخیانـەتی گـەورە تۆمەتبار بکەن و حەسانەتی پەرلەمانییان لێ وەربگرنەوە بەبەندکردنیان و دانیان بەدادگا و سـەپاندنی حوکمی بەندکردن بەسەر هەریەکەیان بۆ ماوەی نێـوان لـە ٦ سـاڵ بـۆ (١٥) سـاڵ. لەبەرامبـەر ئـەم کارەدا، عەبدوڵڵا ئۆجالان پەیامێکی بـەرزکردەوە بـۆ ئەنجومـەنی ئـەوروپی و کـۆنگرەی ئاسـایش و هاوکاری ئەوروپی و نەتەوە یەکگرتوەکان و هەروا بۆ هەریەك لەویلایەتە یـەکگرتووەکانی ئـەمریکا و بەریتانیا و تیادا داوایکرد " سنوورێك بەرامبـەر پێشـێلکارییەکانی مـافی مـرۆڤ لـەتورکیا دابنـێن بەگرتنی نوێنەرە هەڵبـژێردراوە کوردەکـان و رەوانـەکردنیان بـۆ پێشـی دادگـا و جەختیشـی کـردەوە کەهەردوو گەلی تورك و کورد دەکـرێ لەچوارچـێوەی دەوڵـەتێکی یـەکگرتووی فیدراڵیـدا - وەك ئـەو سیستمەی لەئەمریکا یان سویسرا یان ئەسپانیادا بەڕێوەدەچێ - پێکەوە بژین"(٥٧).

هـەر لـەو ماوەیـە، کۆمـەڵێك لەپسـپۆر و مامۆسـتایان لـەزانکۆکانی تورکیـا، لـەپێش هەمووشیانەوە پۆفیسۆر دکتـۆر محەمـەد ئاڵتـان مامۆسـتای زانسـتە سیاسـییەکان لـەزانکۆی ئەنکەرە، بیرۆکەی (کۆمـاری دووەم)ی خسـتە بـەرباس، کـەواتا: "چاوخشـاندنەوە بـەهزرەکانی کەمالیزم بۆ ئەوەی لەگەڵ لۆژیکی سـەردەمدا بگـونجێن و هـەم ببنـە چـرایەك بۆمـان لـەژیانی نوێماندا دوور لەقەدەغە سیاسییەکان و هـەم بەدەسـپێکیش بـەرەو تێکـەڵبوون بـەو یەکێتییـە ئەورووپییەی کەتورکیا لەزووەوە هەوڵدەدات بچێتە ریزییەوە"(٥٨).

ئەم بیرۆکەیەی دکتۆر ئاڵتان دەنگدانەوەیەکی گەورەی هـەبوو لـەناو روونـاکبیران و میـدیاکاران و پیاوانی کار و ژمارەیەك لەسیاسەتمەدارانی تورك، لەم لایەنەوە(قورقۆرت ئۆزال)ی برا ناوەنجی سەرۆکی کۆچکردوو تورگۆت ئۆزال و یەکێك لەوەزیرانی ناوخۆی پێشووی تورکیـا بەلێـدوانێك رایگەیانـد کـە: "ئەو پێی وایە کاتی ئەوە هاتووە چاو بخشێنرێت بەزۆرێك لەپرنسیپەکانی ژیـانی سیاسـی و هزریمانـدا بەوەرگرتنی پرنسیپە دیموکراتییەکان بۆ ئەوەی لەگەڵ رەوتی سیستمی نێودەوڵەتی هاوچـەرخ بگـونجێن و ئەوە کارێکی خراپ نییە تاوتوێی ئەو بۆچوونە بکەین کـەئۆجالان بـۆ چارەسـەرکردنی ئاشـتییانەی

کێشەی باشووری ڕۆژهەڵاتی تورکیا[٢٤] خستوویەتییە بەرباس و ڕێگری دەکات لەخوێنڕشتن و ماڵ و سامانێکی زۆریش دەگێڕێتەوە و ئەمن و ئاسایشیش فەراهەم دەکات"(٥٩).

جگە لەوەش (ساقیب سابانچی)ی پیاوی ملیاردێر و کۆڵەگەی دووەمی کار لەدوای هەردوو جمکە پیشەسازی و ئابوورییەکەی (قۆج)ی تورکی، پەرتووکێکی لەبارەی کێشەی کورد لەتورکیا بڵاوکردەوە، تیادا بانگەشەی کرد بۆ دانوستان و گفتوگۆ لەگەڵ ئەو کەسایەتییە کوردە ناسراوانەی کە بە پێناسە سەر بە پارتی کرێکارانی کوردستان نین، بە ئامانجی دامەزراندنی دەوڵەتێکی فیدراڵی لەچەشنی ئەو سیستمە فیدرالیزمەی لە ئەسپانیا هەیە.

لە ١٤ی ئابی ساڵی ١٩٩٤یشدا (جەم بۆینەر) سەرۆکی یەکێتی پیاوانی کاری تورك (توسیاد) و کەسێك لەپیشەسازیکارە ناسراوەکان، (بزوتنەوەی دیموکراتی نوێ)ی دامەزراندو دوای ئەوە بە مەبەستی پرۆپاگەندەکردن بۆ بزوتنەوە تازەکەی بەر لەوەی بیکات بەحیزبێکی سیاسی، خۆی و خێزانەکەی بە ئۆتۆمۆبیلێکی پاسی سەر بە کۆمپانیاکەی گەشتێکی بە هەموو وڵاتی ئەنادۆڵدا کرد و ئەوە مایەی کت و پڕییەك بوو بە لای ڕای گشتی تورکیاوە پێش ئەو هەڵبژاردنە گشتییانەی لەساڵی ١٩٩٥ بەڕێوەچوو، بەم لێدوانەی تاکید بکاتە سەر ئەوەی کە: "دەوڵەتێك وەك تورکیا لە گشت جیهاندا نییە بە درێژی (١٠) ساڵی ڕەبەق بۆمبی داباراندبێتە سەر خاکەکەی خۆیدا. دەبێ ئەوەش بزانین کەدانپێنانمان بە مافی کورد کارێکی شۆڕشگێڕییانە نییە، بەڵکو ئەمە شێوازێکە بۆ گێڕانەوەی ئەو مافەی لەم گەلەمان دزی کاتێك کۆمارەکەمان دامەزراند، نەخوازە کەمالیزمی مرد و تێپەڕی، بۆیە ئیمڕۆ ئێمە بۆ سەر لە نوێ چاککردنەوەی بارودۆخەکان لە تورکیا پێویستمان بە (پیرۆسترویکا)یەکی تورکی هەیە"(٦٠).

بەڵام، ئەو ئەکادیمیزان و ڕووناکبیر و میدیاکار و سیاسەتوانانەی هاوسۆزییان هەبوو لەگەڵ کێشەی کورد باجێکی گرانیان لەئازادی خۆیان بەگرتن و دەربەدەری و بێکاری دایەوە ئەوەبوو حکوومەتەکەی (تانسۆ چیللەر) (پارتی کاری دیموکراتی DEP) داخست بە تۆمەتی "پشتگیریکردنی حیزبەکە لەناو ئەنجومەنی نیشتمانی گەورەی تورکیا (پەرلەمان) لە کردەوەکانی پارتی کرێکارانی کوردستان، دوای ئەوەی (لەیلا زانا) نوێنەری دیاربەکر لە سەر لیستی حیزبی ناوبراو پێی داگرت لە سەر سوێندخواردنە یاساییەکەی لە پەرلەمان بە زمانی کوردی کە ئەویش پێچەوانەی

٢٤- کێشەی باشووری ڕۆژهەڵاتی تورکیا، ئەم دەستەواژەیە بەرەسمی لەتورکیا بۆ کێشەی گەلی کورد لەم وڵاتە بەکاردەبرێت.(وەرگێڕ)

PDF 4 KURD

دەستووری تورکیایە بۆ ساڵی ١٩٨٢، وەك هەوڵێکی بۆ بڵاوکردنەوەی دوالیزمی- دوانـەیی- زمـان و جیابوونەوە لە تورکیا، سەرەڕای ئامادەبوونیان (واتە: نوێنەرە کوردەکـان) لـەکۆنگرەی پـاریس سـاڵی ١٩٩٣ کەتایبەت بوو بە باسکردنی ڕێگەچارەی گونجاو بۆ چارەسەرکردنی کێشـەی کـورد(٦١). دوای ئەوەش بڕیاردرا بە داخستنی حیزبی کـاری دیمـوکراتی DEP و حەسـانەتی پەرلـەمانیش لەنوێنـەرە کوردەکان سەندرایەوە بۆ ئەوە دادگای ئاسایشی دەوڵەتی نیمچە سەربازی دادگاییان بکات و ئەوە بـوو دادگای ناوبراو لە ساڵی ١٩٩٥ حوکمی بەندکردنی بۆ ماوەی جیاجیا بۆ هەریەکەیان لە ٦ سـاڵەوە بـۆ ١٥ ساڵ دەرکرد.

لەبەرامبەر ئەو هەموو ڕووداوە دراماتیکی و سیاسەتە ستراتیژییانەی دەوڵەت پیـادەی کـردن بـۆ حاشاکردن لە بوونی نەتەوەیی کورد لە تورکیا، پـارتی کرێکـارانی کوردسـتانیش کۆمـەڵێك بـۆمبی ئادەمی خۆی کەبریتی بوو لەکۆمەڵێك لە پێشمەرگە گیانلەسەردەستەکانی لە چەند شارێکی گـەورەی تورکیا بڵاوکردەوە. ئـەو پێشـمەرگانە خۆیـان لـە نـاو بنکـەکانی پـۆلیس و شـوێنگەلی خڕبوونـەوە سەربازییەکان لـە وێسـتگەکانی شـەمەندەفەر و گواسـتنەوەی ڕێبوارەکـان تەقانـدەوە. ئـەم کـارەش فەرتەنەیەکی سیاسـی گـەورەی لەناوەنـدە سـەربازی و سیاسـییەکانی تورکیـا و ئـەو ڕێکخراوانـەش کەهاوسۆزییان لەگەڵ کێشەی کورد هەیە، نایەوە. دەبینین لەکاتێکدا (پارێزگاری حوکمی عـورفی) لـە باشووری ڕۆژهەڵاتی تورکیا ڕێ و شوێنی ئەمنی توندی گرتەبەر لـە شـار و شارۆچـکە و گونـدەکان و هاتوچۆی خەڵکی و گواستنەوەی شت و مەك و خواردەمەنی بۆ هەر (٨) ئـەو پارێزگایانـەی حـوکمی عورفی دەیانگرێتەوە، کەئەوانیش: (دیاربەکر و مووش و تونجلی و عەزیز و باتمان و شەرناخ و بینگـۆل و هەکاری) بوون، قەدەغـەکرد، کەچـی ڕێکخـراوە دیموکراتییـەکان و ڕێکخراوەکـانی مـافی مرۆڤـی ئەورووپی، ئەو کارە تیرۆریستییانەیان شەرمەزارکرد کە بۆمبـە ئادەمییـە کوردییـەکان جـێ بـەجێیان دەکەن و ژمارەیەکی زۆر قوربانی لە خەڵکی سیڤیلیان لێ دەکەوێتەوە و داوایانکرد سنوورێك بـۆ ئـەم کارەساتە مرۆییە دابنرێ و لە هەمان کاتیش داوایـان لـە حکوومـەتی تورکیـا کـرد ڕێگەچـارەیەکی ئاشتیانەی دیموکراتی بۆ دۆزی کورد لە تورکیا بدۆزێتەوە"(٦٢).

بەشی بەحاڵی (پارتی سۆشیالیستی کورد PSK)یش بەسەرۆکایەتی (کەمال بۆرکای)ی خـەنیمی گەورەی ئۆجالان، ئەوا چونکە بۆرکـای بـۆ وەدەسـتهێنانی مـافی سیاسـی و کلتـووری گـەلی کـورد لەتورکیا، بانگەشە بـۆ خـەباتی سیاسـی دەکـات، ئۆجـالان شـەڕێکی کوێرانـەی لـەدژی بـەرپاکرد بەشێوەیەك ناوبراو چاری نەما ئەوە نەبێت بـەرەو ئـەڵمانیا کـۆچ بکـات و لـەوێوە درێـژە بەخـەباتی ئاشتییانەی خۆی بدات بەم بەیاننامەیەی کەتیادا جەخت دەکاتە سەر ئەوەی کـە: "تـاقمی سـەربازی

PDF 4 KURD

دەسەڵاتدار لەتورکیا کێشەی گەلی کورد لەم وڵاتە بەبزووتنەوەیەکی تیرۆریستی وێنا دەکات و لە میانەی شەڕێکی پیس و بۆگەناویدا کردەوەکانی پارتی کرێکارانی کوردستان دەکاتە پاساوێك بۆ جێبەجێکردنی پلانە داڕێژراوەکانی لەچۆڵکردنی هەزاران گوندی کورد لەدانیشتوانیان و راگوێستنی ملیۆنەها کورد لە زێد و شوێنی دانیشتنی خۆیان لە کوردستان بەرەو ناوچەکانی تر بەئامانجی تێکدانی هاوسەنگی لە نێوان هەردوو گەلی تورك و کورد لەلایەك و بۆ زاڵبوونی دەسەڵاتی هێزە کۆنەپەرست و شۆفینیست و عەسکەرتاریەتەکان بە سەر هێزە دیموکراتی و سۆشیالیستی هەوادارانی ئاشتییەوە لە کۆمەڵگەی تورکی لە لایەکی ترەوە. ئەمەش بۆتە هۆی لاوازبوونی ئەو هێزانەی کە- وەکو ئێمە- بانگەشە بۆ دۆزینەوەی چارەسەری ئاشتییانەی دۆزی کورد دەکەن و بۆتە هۆی رێگەدانیش بۆ هەڵکشانی ئەو هێزە سیاسییانەی توندوتیژییان کردۆتە ئامرازێك بۆ چارەسەرکردنی کێشەکە، وەك رێکخراوی PKK. ئەم رێکخراوە لەدوای دەسپێکی ١٥ ساڵ لەمەوبەری بەکردەوە چەکدارییەکانی، دوور و نزیك ئاشنای ئەو هەڵانەی بوون کە دەرهەق بەخودی گەلی کورد ئەنجامی داون. لێرەشەوە، ئێمە پێمان وایە بزوتنەوەی گەلی کورد لە تورکیا- چ زوو بێت یان درەنگ- روو لە گرتنەبەری چارەسەری ئاشتییانەی سیاسی دەکات و رژێمی عەسکەرتارییەتی تورکیش دەبێ لە دواییدا ملکەچی ویست و ئیرادەی جەماوەری گەل بێت و دەست لەچارەسەری سەربازیی هەڵبگرێت کە کارێکی وایکردووە ئابووری تورکیا دابڕووخێت و کاروانی دیموکراتی لە وڵات زەبری بەربکەوێت و گەندەڵی و توندوتیژی و باندەکانی مافیا و بازرگانانی مادده سڕکەرەکان بڵاوببنەوە و تورکیاش لەو کۆمەڵگە شارستانییەتە دوور بکەوێتەوە کەلێی دەخوازێت کێشەی کورد بەرێگەی دیموکراتی و ئاشتییەوە چارەسەر بکات.. ئەگینا تورکیا لەناو ئەو کۆمەڵگەیە جێی نابێتەوە"(٦٣).

جا، ئایا چوارچێوەی ئەم رێگەچارە دیموکراتییە ئاشتیانەی کێشەی کورد لە تورکیا چییە؟!

نووح ئاتەش، نووسەری بەرەگەز کوردی سەر بەحیزبی دیموکراتی میللی (HADEP)ی کوردی، جەخت لەمە دەکات کە: "دەستەواژەگەلی (واقیعی کورد) و (هاونیشتمانێتی دەستووری) و (مافی کلتووری) و (دانپێنان بەپێناسەی باڵا و پێناسەی نزم) و (کۆماری دیموکراتی) و (پێوەرە دیموکراتییەکانی کۆنهاگن)، ناشێ ببنە چارەسەرییەکی دیموکراتییانە و تەندروستی کێشەی گەلی کورد. چونکە ئەو چارەسەرییە تەنها پەیوەست نییە بەمافی تاکەوە، بەڵکو پەیوەستە بەهەموو ئەو مافە کۆمەڵایەتییانەی کە نەتەوە یەکگرتووەکان دانی پێدا ناون، ئەمە لەلایەك، لەلایەکی تریشەوە: ئەو دەستەواژانە نیوەی هەقیقەتە ناتەواوە کوردییەکە پێکدێنن، چونکە هەقیقەتە کوردییەکە بەتەواوی جەخت دەکاتە سەر دانپێنان بەمافی چارە نووسین گەلی کورد، ئەو مافەی کە هەموو

گەلانی جیهان پێوەی شادن لە (باسك)ەوە بگرە تـا (كاتـالان) و (گلـیچ) و (فـالۆن) و (فلامـان) و.. هتد. كەوا بوو لەبەرچی ئەم مافە بۆ كەمایەتی تورك لە (قوبرس) و ئەلبانەكان لە (كۆسۆڤا) و هـەروا بۆ فەڵەستینییەكان و باسكەكانیش رەوا بێت، بەڵام بۆ كورد پاوان و قەدەغە بێت؟!"(٦٤).

لێرەشەوە، كە تانسۆ چیللەر لە ساڵی ١٩٩٣ بووە سەرۆك وەزیرانی توركیا، لەسەر بەرزترین ئاست پێوەندییە سیاسییەكانی خۆی دەستپێكرد "بۆ ئەوەی ئۆتۆنۆمییەك لە شێوەی ئەوەی (باسك) هەیانـە بەكوردی توركیا بدات"(٦٥)، بەڵام گوشاری هێزە چەكدارەكانی توركیا و پێداگرتنیان لەسەر چارەسەری سەربازی دژی كورد لەتوركیا، وایانكرد (چیللەر) لەساڵی ١٩٩٤ لەم مەسەلەیە پاشگەز بێتەوە.

لەپاش هەڵوەشاندنەوەی پارتی كـاری دیمـوكراتی و زینـدانیكردنی پەرلـەمانتارەكانی، كوردەكـان حیزبێكی تریان بەناوی (حیزبی دیموكراتی میللی HADEP) دامەزراند و لە ٢٤ی كانوونی یەكـەمی ساڵی ١٩٩٥ لەژێر دروشمی: "دانی فراوانترین مافی كارگێڕی و ئابووری بەئیدارە ناوچەییەكان لـەپێناو زامنكردنی نامەركەزی ئیداری" چووە ناو پرۆسێسە هەڵبژاردنە گشتییەكانەوە و تیـادا بـە (٥,٦٪)ی دەنگەكان سەركەوت.

هەرچەندە (HADEP) بۆ زامنكردنـی نوێنـەرانی لـە پەرلـەمان نـەیتوانی لەسـنووری (١٠٪) دەرباز بێت، بەڵام توانی سەرۆكایەتی (٣٨) شارەوانی بەدەست بێنێ، لەنێویاندا (٤) ویلایەتی گەورە لەباشووری رۆژهەڵاتی توركیا بوو كە زۆرینەی دانیشتوانیان كوردن، ئەو (٤) ویلایەتەش بریتی بوو لە: دیاربەكر، مووش، تونجلی، باتمان. هـەروەها سـەرۆكایەتی زۆربـەی شارەوانییەكانی شارۆچكە كوردنشینەكانی: عەزیز (ئازیخ) و (سـعرد) و (شـیرناك) و (ئـادی یامان) و (هەكاری)یشی دەستەبەركرد.

وەلێ، دادوەری گشتی كۆماری (وورال ساواش) داوای لە دژی بەرپرسانی ئـەم حیزبـە بـۆ بـەردەم دادگای ئاسایشـی دەوڵـەت بـەرزكردەوە بـە نیـازی داخسـتنی بـەبیانووی پشـتگیریكردنی لـەپارتی كرێكارانی كوردستان و تەرخانكردنی توانا ئیدارییەكانی بـۆ دامەزرانـدنی شـەڕكەرانی PKK لـەناو شارەوانییەكانی خۆی، سەرەڕای دامەزراندنی ئـەو سـەربازییانەی كـە لـە سـوپای توركیـا لـە لایـەن حكوومەتەوە دەركراون. بەڵام دادگا بڕیاری بێتاوانی بۆ بەرپرسانی حیزبەكە دەركـرد، چـونكە نـاوبراو بەڵگەی تەواوی سەلمێندراوی بەدەستەوە نەبوو.

ئەو دەمەی نەجمەدین ئەربەكان رابەری (حیزبی گەشەپێدان)ی خاوەن رەوتی ئیسـلامی هاوپـەیمانی لەگـەڵ حیزبـی رێگـای راسـت بەسـەرۆكایەتی خـاتوو چـیللەر لـە ١٥ی حـوزەیرانی سـاڵی ١٩٩٦ سەرۆكایەتیی حكوومەتی (٥٤)ەمینی لە توركیا گرتە دەست، رۆژنامەنووسێكی بیـانی پرسـیارێكی

PDF 4 KURD

ئاراستەکرد لەبارەی دید و بۆچوونی بەرامبەر بەکێشەی کورد و چـۆنیەتی چارەسـەرکردنی، ئەربـەکان لەوەڵامدا گوتی: کورد چەندەها ساڵە لـەتورکیا رووبـەڕووی مامەڵەیـەکی خـراپ بوونەتـەوە، ئەمـە وایکردووە کێشەکەیان ئاڵۆزتر بێت، نەخوازە دوای ئەوەی چاکسازی لەناوچەی رۆژهـەڵات و باشـووری رۆژهەڵاتی تورکیا پشتگوێ خرا، بەڵکو قسەکردنیشیان بەزمانی خۆیان لێ قەدەغە کرا بـە شـێوەیەك قسەکردن بە کوردی بە یاخیبوون دانرا، ئەمـەش کارەسـاتێکی گـەورەی خولقانـد لـەو ناوچـە پـان و بەرینە. وەلێ ئێمە بە چاوێکی ئیسلامییانەوە دەڕوانینە کێشەی باشووری رۆژهـەڵاتی تورکیـا، واتـا: رێگەچارەی ئیسلامی دەگرینەبەر بۆ چارەسەرکردنی دۆزی کورد لە تورکیـا، چـونکە ئـەوان هـەم لـە رووی ئایین و هەم لە رووی بیر و باوەڕەوە برامانن. لێرەشەوە، کـورد لـەماف و ئەرکـدا لەگـەڵ تـورك یەکسانن، بۆیە پێویست بەوە ناکات داوای رەوشێکی نەتەوەیی جیـاواز بـۆ خۆیـان بکـەن مادامێـك لێبوردەییان لەگەڵدا دەکرێ لە چوارچێوەی ئـەو برایەتییـە ئیسـلامییەی کـەرێ بـە هـەموان دەدات مومارەسەی زمان و کلتووری خۆیان بکەن. لێ، ئەمە مافی ئەوەیان پێنادات خوێنـدن و بڵاوکردنـەوە بە کوردی پیادە بکەن"(٦٦). بەڵام تەمەنی حکوومەتەکەی ئەربەکان ئەوەندە درێژ نـەبوو تـا بتوانـێ پرۆژەکانی و ئەو سیستمە دادپەروەرانەی کە ئەربەکان بانگەشـەی بـۆ دەکـردن، جـێ بـەجێ بکـات. ئەوەبوو لە ١٠ی مایسی ساڵی ١٩٩٧ رووخا، پاش ئەوەی سوپا کوودەتا سـپییەکەی لـە دژی ئـەنجام دا لـە دەرەنجـامی دەرکردنـی بڕیارەکـانی (٢٨ی شـوباتی ١٩٩٧) لەلایـەن ئەنجومـەنی ئاسایشـی نەتەوەییـەوە کـە تایبـەتبوون بـە ریشەکێشـکردنی چـالاکی ئیسـلامی ئوسـوولی کۆنەپەرسـتی و تیرۆریستی و جوداخوازی.

ئەگەرچی، ساڵی ١٩٩٨ لە چاو کێشەی گەلی کورد لـەتورکیا، سـاڵی رووداوە کـت و پڕییـەکان بوو، چونکە رووداو گەلێکی دراماتیکییانەی یەك لەدوای یەك بەسەریەکدا هاتن، وەك ئـەوەی بلێیـت هێزێکی شاراوە لە ناوچەکە دەیانجووڵێنێت.. دەبینین لـە لایـەك تورکیـا رێککەوتننامـە سـتراتیژییە سەربازیەکانی لەگەڵ ئیسرائیل گرێ دا کەرێگە بەئیسرائیل دەدەن بوارە ئاسمانییەکەی فراوانتربێـت بـۆ ئەوەی هەموو ناوچەی رۆژهەڵاتی ناوین بگرێتەوە، لە لایـەکی دیکەشـەوە ویلایەتـە یـەکگرتووەکانی ئەمریکا دووبارە جەختی کردەوە سەر رۆڵی گرنگی تورکیا لـە ناوچـەکە "چـونکە تورکیـا لەسـەدەی داهاتوو[٢٥]، خۆی چارەنووسی ناوچەکە دیاری دەکات".

٢٥- مەبەست لەسەدەی بیست و یەکەمە (وەرگێڕ).

PDF 4 KURD

ڕۆژنامەڤانی بەرەگەز تورک (تایفۆن تالیب ئۆغلۆ) پێشتر لە ئیتالیا، چاوپێکەوتنێکی لەگەڵ ئۆجالان سازدابوو و هەمان ئەو پرسیارەی لێکردبوو کە لە دەستپێکی ئەم باسەماندا خستمانەڕوو، ئەویش: ئایا پوختەی چارەسەری ئاشتییانەی کێشەی کورد چییە؟ ئایا بە مانای فیدریالییە؟ ئۆجالان بەم شێوەیە وەڵامی پرسیارەکەی دەداتەوە و دەڵێت: لە پاش ناوەڕاستی ساڵی ١٩٩٨ کەسایەتییەکی سیاسی گرنگی خاوەن باکگراوەندی سەربازی بە ڕێگەی چەند نێوبژیوانێکەوە پێوەندی پێوەکردم و پێشنیارگەلێکی بنیاتنەرانەی لەمەڕ چارەسەرکردنی کێشەی کوردەوە پێشکەش کرد. من، قەناعەتم بەو پێشنیارانە هێنا و لە یەکی ئەیلوولی ساڵی ١٩٩٨ بە شێوەی یەکلایەنە ئاگربەستم ڕاگەیاند، تاکو ماوە بدەم پێشنیارەکان لە سەر ئاگرێکی هێور پێبگەن، وەلێ دیارە تیمەکەی تر کەبانگەشە بۆ چارەسەرکردنی سەربازی دەکات- لەسەرووییەوە سەرۆکی کۆمار- توانی بەسەر ئەم ڕەوتە ئاشتیخوازەدا زاڵ بێت، خۆیشی (واتە: سەرۆکی کۆمار) کاتێك سەردانی نەمسای کرد تاکیدی کردەوە کە (لەتورکیا کێشەیەك بوونی نییە بەناوی کێشەی کوردەوە و هەموو کەسێك بە مافەکانیان شادن، بەڵام لەوێدا بزوتنەوەیەکی تیرۆریستی هەیە لەناوی دەبەین)، ئەمە لە کاتێکدا، جیهان هەموو دانی ناوە بەبوونی کورد و پێناسەی کورددا. بۆیە من دبێژم ئەم حاشاکردنە و ئەم هەوڵە بۆ سڕینەوەی گەلی کورد، خۆی بووە هۆی ئەوەی کورد دەستبداتە چەك بۆ داکۆکیکردن لە مافی نەتەوەیی خۆیان، وەلێ ئێمە سەرەڕای ئەوەش ئاگربەستمان ڕاگەیاند و داوای چارەسەرییەکی دیموکراتی ئاشتییانەی کێشەکەمان کرد- مستەفا کەمال، کاتی خۆی بە شێوەیەك لە شێوەکان بیری لە چارەسەرکردنی کێشەی کورد کردەوە و لە دەستپێکی دامەزراندنی کۆماری تورکیا، بیرۆکە ئۆتۆنۆمی و بەشداربوونی کوردی لە دەسەڵات خستە ڕوو، بەڵام دواجار ئەم مەسەلەیە فەرامۆش کرا. ئیمڕۆیش ڕەوتی ڕووداوەکان بە هەمان ئاراستە دەڕوات پاش ئەوەی هەموو لایەك هاتە سەر قەناعەتێك کەئەوە کارێکی زەرووره سنوورێك بۆ ئەو شەڕە دابنرێ کە لە کوردستان هەڵایساوە و دەستبکرێ بەخەباتی سیاسی بۆ وەدیهێنانی ئەو ئامانجانەی دەمانەوێن(٦٧).

بەڵام ئۆجالان لەپاش دەستگیرکردنی لە بەرواری ١٥ی شوباتی ١٩٩٩ و لەمیانەی بەرگریکردنی لەخۆی لە پێش دادگای دووەمی ئاسایش لەدوورگەی ئیمیرالی، بیرۆکەی دامەزراندنی (کۆماری دیموکراتی لە تورکیا)ی خستەڕوو وەکو ئالتەرناتیڤێك (جێگرەوە) بۆ ئەو فیدریالیزمییەی کە لە ساڵی ١٩٩٧ خستبوویە بەرباس، پوختەی ئەم فیدریالیزمییەش لە لایەن نووسەری کورد (نووح ئاتەش) بەم شێوەیە شرۆڤە کرا، دەڵێت:(٦٨) "وڵاتی ئەنادۆڵ لە ڕووی جوگرافی و مێژووییەوە بە نیشتمانی هاوبەشی کورد و تورك و ئەو نەتەوانەی تر دادەنرێ کە لە بەرەبەیانی مێژووەوە تیا نیشتەجێ بوون،

PDF 4 KURD

چونکە وڵاتی ئەنادۆڵ دوای شەڕی (مەلاز کورد) لە ساڵی ١٠٧١ز بووە نیشتمانی نەتەوەیی تورکەکان، لێرەشەوە گوزەرانی ئیمڕۆیان و ئەوی لە ئایندەش چاوەڕێیان دەکات نەك تەنها بەستراوەتەوە بە ئارەزوویان لە ژیانی هاوبەشی پڕ برایەتی و دۆستایەتی و پاك و بێگەرد، بەڵکو وادەکات ئەو ژیانە زۆر پێویست بێت. بۆیە دامەزراندنی دەوڵەتێکی تاکە نەتەوەیی لەم جۆرە دیموگرافیا و رووداوە مێژوویییە یەك لەدوا یەکانەی وڵاتی ئەنادۆڵ، نامۆیە و رەنگە ئەو (دەوڵەتە یەك نەتەوەییە) ببێتە هۆی دوژمنایەتی و دووبەرەکی و ئەو ململانێ و بگرە و بەردانەی کە دوور نییە شەڕ و شۆڕی کاولکاریان لێ بکەوێتەوە، ئەمەش دەبێتە مایەی ناسەقامگیری و چاندنی تۆوی گومان و خولقاندنی نادڵنیایی و بێمتمانەیی لە نێوان ئەو گەلانە و ئەنجاش لاوازی و دواکەوتن و دوایەش جیابوونەوە. کەچی سیستەمی دەوڵەتی فیدریاڵی کە جۆرێك لەو دەوڵەتە میللییانە پێکدێنێ کە ژمارەیەکی زۆر لە وڵاتانی جیهان لە چاخی ئەنتەرنێت و جیهانگیری و رێزگرتن لە مافی مرۆڤ پیادەی دەکەن، سیستمێکی لەبار و گونجاوترە بۆ ئەو دەوڵەتانەی چەند نەتەوەیەکی جیاجیا لەسەر خاکەکەیان دەژین، چونکە دەوڵەتی فیدراڵی بەو نەتەوە خاوەن فرە کەلتوورییانە، دەوڵەمەند دەبێ و دەبێتە ئامرازێکیش بۆ ئاشتەوایی کۆمەڵایەتی و یەکێتی ژیاری لە چوارچێوەی دەوڵەتی یاسا و دیموکراتی پەرلەمانی و فرەیی هزری، پاش ئەوەی رۆح و خوێنەکان ئامێتە و تێکەڵاوی یەکتر بوون و بەرژەوەندی و خواستە ئایندەییەکانیش یەکیان گرت. ئەمە تەنها بە رێگەی پێکهێنانی ئەنجومەنێکی دامەزراندنەوە پێکدێت بتوانێت دەستوورێکی کاتی بۆ وڵات دابڕێژێت بۆ ئەوەی بیخاتە پێش ریفراندومێکی جەماوەری دان بنێت بەماف و ئازادییەکانی هەموو نەتەوە و پێکهاتەکان لەوڵات و لێبوردنی گشتی دەربکات و پاشانیش ئەگەر بۆ جارێکیش بێت سەرژمێرییەك بەپێی ژمارەی نەتەوەکان و بەرێگای پێوەرەکانی زمان و ئینتیمابوونەوە بەئەنجام بگەیەنرێت. لەدوای تەواوبوونی ئەم هەموو رێکارانەش کۆنگرەیەکی گشتی بۆ نوێنەرانی هەموو پارتە سیاسییەکانی وڵات دەبەسترێت بۆ بڕیاردان لەسەر دەستووری هەمیشەیی و جێبەجێکردنی هەموو پێداویستییەکانی فیدریالیزم: پەسەندکردنی (نامەرکەزی ئیداری) و ئەنجومەنە ناوچەییەکان و ویلایەتەکانی خاوەن ئۆتۆنۆمی لە سیستمێکی سیاسی دیموکراتیدا، هەروا دانانی پەرلەمانێکیش کە لە دوو ئەنجومەن پێکدێت: ١- نوێنەرانی هەڵبژێردراو لەو هەڵبژاردنە گشتییەی کە هەر (٤) ساڵ جارێك بەرێوەدەچێت. ٢- ئەنجومەنی نوێنەرانی ویلایەتەکان. هەردوو ئەنجومەنیش پێکەوە سەرۆکی کۆمار هەڵدەبژێرن و بڕیار دەدەن هەردوو زمانی تورکی و کوردی لە تورکیا ببنە زمانی فەرمی دەوڵەت و دانیش بەوەدا دەنێن هەموو نەتەوە و کەمایەتییەکانی تر مومارەسەی زمان و کلتووری خۆیان بکەن، سەرەڕای زامنکردنی دەوڵەت بۆ ئەو مومارەسەیە"(٦٩).

PDF 4 KURD

هەرچەندە، سیستمی نوێی جیهانی تاك جەمسەری کە کۆنترۆڵی هەموو کاروباری جیهانی کردووە و بەپێی بەرژەوەندییەکانی خۆی، کار دەکات: یان بۆ یەکخستنی دەوڵەتەکان، وەك (قوبرس)، یانیش کار دەکات بۆ هەڵوەشاندنەوە و لێکترازانیان، وەك (یەکێتی سۆڤێت و یۆگۆسلافیا)، ئەوا ناوەندە سیاسییەکانی تورك- بە تایبەتی پاش ئەوەی یەکێتی ئەوروپا لە ساڵی ١٩٩٧ رەتیکردەوە تورکیا بە ئەندام لەناو ئەنجومەنەکەی وەربگرێ- پێیان وایە: خۆرئاوا بە نیازی جێبەجێکردنی پەیمانی سیڤەرە کە (مستەفا کەمال) رێبەری بزوتنەوەی رزگاریخوازی میللی لە ساڵی ١٩٢٠ رەتیکردەوە، کار دەکات بۆ دابەشکردنی تورکیا- لێرەشدا، بۆلەند ئەجەوید سەرۆك وەزیرانی تورکیا، جەختی کردەوە کە: "رەتکردنەوەی بەئەندامبوونی تورکیا لە یەکێتی ئەوروپا لە لایەن ئەنجومەنی ئەوروپییەوە، تاکید لە سەر ئارەزووی دەکات بۆ لەتکردنی تورکیا بە پێی پەیمانی سیڤەری لەگۆڕنراو، بەڵام ئێمە بەراشکاوی دەمانەوێ بڵێین: ئەگەر ئەوروپا ئاتاجی بە تورکیا نییە، ئەوا تورکیاش هیچ پێویستی و ئاتاجێکی بە ئەوروپا نییە، بۆیە تورکیا لەگەڵ دۆستەکانی خۆیدا پلانرێژی دەکات بۆ خزمەتکردنی بەرژەوەندییەکانی لەجیهان و ناوچەکەدا"(٧٠).

لەلایەکی دیکەوە، مەسعوود یەلماز رێبەری حیزبی نیشتمانی دایك و هاوبەشی ئەجەوید لەو حکوومەتە کەمایەتییەی کە لە دەرەوەیدا پشتگیری دەکرد تاکیدی کردەوە کە: "رەتکردنەوەی وەرگرتنی تورکیا لە یەکێتی ئەوروپا تاکیدبوونە لەسەر ئەوەی کە ئەم یەکێتییە بۆتە کۆمەڵێك دەوڵەتانی مەسیحی، بۆیە تورکیای موسڵمان لە ئەندامێتی خۆی وەرناگرێ"(٧١).

بەڵام، گوشارەکانی واشنتۆن- هاوپەیمانی تورکیا- بۆ سەر وڵاتانی ئەوروپی و هەوڵدانی ئەڵمانیا بۆ دەستەبەرکردنی پشتگیری تورکیا لە ململانێی بەرژەوەندییە ئابوورییەکان لە ناوچەی ئاسیای ناوین و هەروا دەرککردنی فەرەنسا بە گرنگی پێگەی ستراتیژی تورکیا لە ناوچەی ئۆراسیا، پاڵی بە کۆنگرەی لوتکەی سەرانی یەکێتی ئەوروپاوە نا جارێ ئەوە بدات کە تورکیا لە بەرواری ١٩٩٨/١١/١ لەیەکێتی ئەوروپا وەردەگیرێت بەو مەرجە: "تورکیا چاکسازی ئیداری و سیاسی و ئابووری لە وڵات بەجێ بگەیەنێت بە چارەسەرکردنی کێشەی کورد بەرێگەی ئاشتی و بەپێی پێوەرە دیموکراتییەکانی کۆپنهاگن و ناکۆکییەکانی لەگەڵ یۆنان یەکلابکاتەوە و یاسا گەلێکیش دابنێت هەموو ئەو حوکمانە هەڵبوەشێنێتەوە کە لە دژی مافی مرۆڤن و کۆت و بەند دەخەنە سەر ئازادی رادەربڕین و چارەسەرکردنی تەنگژەی ئابووریش لە تورکیا بەشێوەیەکی بنەڕەتی"(٧٢). لێرەشەوە، وادیارە تورکیا بۆتە بارمتەی کێشەی کورد، پاش ئەوەی پیاوانی سەربازی ئەم وڵاتە دەرکیان کردووە کە ئەم کێشەیە ناکرێ بە رێگەی سەربازی چارەسەر بکرێت. چونکە تورکیا ناتوانێ لەم ململانێ

PDF 4 KURD

خۆرئاواییەدا تا هەتا بەردەوام بێت هەروەك ئەوە چۆن ئاپۆیش (عەبدوڵڵا ئۆجالان) لەوە تێگەییوە کە ڕێکخراوەکەی ناتوانێ بەسەر دووهەمین هێزی سەربازی لە پەیمانی ئەتلەسی و پێنجەمین سوپا لە جیهان سەربکەوێت. ئەورووپاش قەناعەتی بە بۆچوونی واشنتۆن هێناوە بە زەرووڕەتی دەستەبەرکردنی پاڵپشتی تورکیا- کە (٥٠) ساڵە لە سیستمی بەرگری ڕۆژئاوا بەشداری دەکات- بۆ لای ڕۆژئاوا، تاوەکو ئەرکی خۆی جێبەجێ بکات لە قەڵاچۆکردنی ئەو گرووپە توندڕەوە ئیسلامییانەی کە لە ڕێکخراوە ئیسلامییە چەکدارەکاندا خۆیان کۆدەکەنەوە، وەك: (حیزبوڵڵای تورکی و بەرەی ڕزگاریخوازی ئیسلامی و ڕێکخراوی جەنگاوەرانی ڕۆژهەڵات)، دەستەبەرکردنی ئەو پاڵپشتییەی تورکیاش لەلایەن ڕۆژئاواوە بەوە دێتەدی لەیەکێتی ئەورووپا وەربگیرێت. دیارە، خودی عەبدوڵڵا ئۆجالانیش قەناعەتی بە هەموو ئەو گۆڕانکارییانە هێناوە کە لە ناوچەکەدا هاتوونەتە پێشەوە، بۆ ئەوەی خۆی (واتە ئۆجالان) و ئاشنتۆن لەشانۆگەری پشیلە و مشکەکەدا لێکتێگەیشتنێك لەنێوانیاندا هەبێت لە پێناو دۆزینەوەی ڕێگەچارەی ئاشتییانەی دیموکراتی دۆزی کورد بەجاڕدانی ئاگربەست لەلایەن ئۆجالان و ئەنجا فڕێدانی چەك و داواکردن لەگەریلاکانی بۆ بەجێهێشتنی تورکیا.

کۆنگرەی حەوتەمی پارتی کرێکارانی کوردستان کە لە نێوان ڕۆژانی ٢ تا ٢٣ی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٠٠ لە ئەشکەوتێکی گەورە لەچیای قەندیل بە بەشداربوونی ٣٨٦ نوێنەری حیزب کە لە هەموو لایەکی جیهانەوە ئامادەبوون بەسترا، دانی بە واقیعی نوێی بزوتنەوەی کورد نا بەدارشتنی ستراتیژییەتێکی نوێ بۆ ڕێکخراوەکە، بریتی بوو لە: پەسندکردنی دانانی چەك و گرتنەبەری خەباتی سیاسی دیموکراتی، گۆڕینی باڵە سەربازییەکەی حیزب ARGK بۆ (هێزی بەرگری میللی)، گۆڕینی ناوی بەرەی ڕێکخستنی خەبات ERNK بۆ (یەکە دیموکراتییە میللییەکان)، سەرلەنوێ هەڵبژاردنی ئۆجالان بەگشتی دەنگەکان بە سەرۆکی حیزب، هەڵوەشاندنەوەی کۆمیتەی ناوەندی حیزب بە پێکهێنانی دەستەی کارگێڕی حیزب، زیادکردنی ئەندامی سەرۆکایەتی حیزب لە (٧) ئەندامەوە بۆ (٩) ئەندام، دەبێ ئاڵای حیزبیش پێکبێت لەڕەنگی سوور، ئەستێرەیەکی سووریش لە ناو ڕۆژی زەردی کوردستان لە گۆشەی چەپی لای سەرەوەی دانراوە، دوایەش ئامادەکردنی بەرنامەی ئاشتی کەپێکهاتووە لە (٧) ماددە(٧٣).

وەلێ، ستراتیژییە نوێیەکەی ئۆجالان کە خۆی لە بیرۆکەی دامەزراندنی ئەو کۆمارە دیموکراتییە دەبینێتەوە تورك و کورد و کەمایەتییەکانی تر بە برایەتی و دۆستایەتی و تەبایی تێدا بژین، نایەتەدی مادامێك ژەنراڵەکانی سوپا نایانەوێ دان بنێن بە پارتی کرێکارانی کوردستان بە سیفەتی وتەبێژی ڕەسمی بەناوی کوردەوە"، هەرچەندە ئەنجومەنی نەتەوەیی تورکیا لە دانیشتنی مانگی شوباتی ساڵی

PDF 4 KURD

۲۰۰۰ دانی نا به مافی خوێندن به زمانی کوردی لەتورکیا بەشـێوەی تـاکی دوای ئـەوەی کەرێگـەی بەکورددا مومارەسەی زمانەکەیان لەژیانی رۆژانـە و فێرکـردن و بڵاوکردنـەوەی تایبـەتی بـەو زمانـە بەشێوەی تاکی بکەن لە چوارچێوەی رێگـەدان بـەو زمانانـەی هاوڵاتیـان لـەژیانی رۆژانەیانـدا پێیـان داخێون بە مەرجێك ئەو زمانانە مافی سەروەرییان نەبێت بە سـەر زمـانی تورکییـەوە کـە بـەزمانی فەرمی هەموو هاونیشتمانییەکی تورکیا دادەنرێ"(٧٤).

بەڵام دامەزراندنی پارتی دیموکراتی میللی HADEPی کـوردی و بەدەسـتهێنانی ١,٢٣ ملیـۆن دەنگ لە یەکەمین هەڵبژاردن کە لە ساڵی ١٩٩٩ تێدا بەشداربوو، بە سەرکەوتنێکی گـەورە دادەنـرێ بۆ بزوتنەوەی ئاشتیخوازی کـورد و خـەباتی سیاسـییان بـۆ دەسـتەبەرکردنی مافـەکانیان و هـەم بـۆ وەرگرتنی هاوسۆزی چەند کەرتێکی فراوانی رای گشتی تورکیا، ئەمە جەخت لەوە دەکات ئـەم حیزبـە بۆیە لەدایك بووە تا بمێنێ و ترسی ئەوەی نەبێت جارێکی تر دابخرێت، هەروا خۆیشی ئامادە بکات بـۆ دەرەنجامی باشتر لە هەڵبژاردنەکانی داهاتوودا، نـەخوازە پـاش ئـەوەی یـەکێتی ئـەوروپا لـە ئـاخر و ئۆخری ساڵی رابوردوو (بەڵێننامەی بەشداربوون)ی دانا بۆ وەرگرتنی تورکیا لە ئەنجومـەنی ئـەوروپا و تورکیاش (پەیمانی کاری نیشتمانی) ئامادەکرد کەهێڵـە پانـەکانی ئامانجـە ئایندەییـەکانی تورکیـای لەخۆ گرتووە بۆ: کراوەیی بە رووی دیموکراتی و بەجێگەیاندنی چاکسازی یاسایی و سیاسـی و ئـابووری لە وڵات بەپێی پێـوەرە دیموکراتییـەکانی کۆبنهـاگن کـە تورکیـا وەك وەفادارییـەك بـۆ بەڵێنـەکانی بەرامبەر بە ئەنجومەنی ئەوروپی لە ٢٦ی ئاداری ساڵی ٢٠٠١ دەیخاتـە بـەردەم (کۆنتـەر فیرهـاوگن) کۆمیساری ئەوروپی بەرپرس لە فراوانبوونی بازنەی ئەوروپی لە برۆکسێل، ئەمـەش وادەکـات حیزبـی دیمـوکراتی میللـی HADEP کـە زووتـر واتۆمـەتبار دەکـرا کـە: "لـەوەتی لەسـاڵی (١٩٩٤)ەوە دامەزراوە تاوەکو ئیمرۆیش، سێبەری پارتی کرێکـارانی کوردسـتانە"، لەئێسـتادا ببێتـە دەمراسـتی کوردانی تورکیـا، بـەڵام ئـەوە مانـای ئـەوە نییـە دانوسـتان لەگـەڵ پـارتی کرێکـارانی کوردسـتان رەتبکرێتەوە ئەو پارتەی کەتوانی لەماوەی (١٥) ساڵدا خۆی دووبارە لەتورکیا و ناوچـەکە کۆبکاتـەوە بەشێوەیەکی ئەوتۆ بووە خاوەنی نوێنەرایەتی سیاسی لەزۆربەی پایتەختە گـەورەکانی جیهـان و هـەروا خاوەنی رێکخراوە سیاسییەکانی خوێندکاران و لاوان و ئافرەتانو پیاوانی کـار و بـانق و کۆمپانیاکـانی (هوڵندگ) و پەرلەمانە کوردییەکەی خۆی لەتاراوگە (بەلجـیکا) بەسـەرۆکایەتی نووسـەری بەرەگـەز کورد یەشار قایا، دیسا خاوەنی ئەو کۆنگرە میللییەشە کە بەوێنەی حکوومەتی سێبەر وایـە بـۆ ئـەم حیزبە لەتاراوگە (پاریس) بەسەرۆکایەتی زانای کوردی بـەناوبانگ عیسـمەت شـەریف وانلـی بـەڵکو جەخت لەسەر ئەو هەموو متمانەیە دەکات کەرێکخراوە جیهانییە پێشکەوتووخواز و مرۆییـەکان بـەم

كێشەیەیان لەتورکیا داوە کەپارتی کرێکارانی کوردستان رێبەرایەتی دەکات وەك بزوتنەوەیەکی رزگاریخوازی کوردی لەپێناو دانپێنان بەپێناسەی کورد و ئەو مافە نەتەوەیی و سیاسییانەی هاوبەندن بەمرۆڤی کورد و بۆ دەستەبەرکردنی مرۆڤبوونی و تا دەگاتە پەرەپێدانی خودی ئەم مرۆڤە و کلتوور و کۆمەڵگەکەی، تێدەکۆشێت. بۆیە دەستەی سەرۆکایەتی رێکخراوی پارتی کرێکارانی کوردستان لە ٢٧ی ئاداری ساڵی ٢٠٠١ بەیاننامەیەکی دەرکرد و بۆ رۆژی دواتر رۆژنامەی ئوزگور بولیتکا (سیاسی ئازاد) زمانحاڵی رێکخراوەکە کەلەهەمان کات لەبەرلین- ئەستەموول بەزمانی تورکی دەردەچێت، ئەو بەیاننامەیەی بڵاوکردەوە، تیادا جەختی کردە سەر ئەوەی کە: "رێکخراوەکە هەر وەك چۆن پەیمانی سیڤەر بەبەندە جوداخوازییە- لەتکراو ئامێزەکانی بۆ وڵاتی ئەنادۆڵ رەتدەکاتەوە، ئاواش رێککەوتننامەی لۆزان بەو ماددانەیەوە کەحاشا لەبوونی کورد و مافە رەواکانی لەتورکیا دەکات، رەتدەکاتەوە و داوا دەکات (پەیمانی کاری نیشتمانی) بەڵێنێك بگرێتە خۆ بەوەی کەتورکیا بڕیار بدات بەهەڵوەشاندنەوەی حوکمی لەسێدارەدان لەیاساکانی، سەرەڕای هەڵوەشاندنەوەی ماددە (٨) لەیاسای حوکمی عورفی و ماددە (٣١٢) لەیاسای سزاکانی تورکیا کەکۆتبەندی قورسیان خستۆتە سەر ئازادی رادەربڕین لەتورکیا و رێگری لەکورد دەکەن مومارەسەی مافەکانیان لەرووی پەروەردە و فێرکردن و بڵاوکردنەوە بەزمانی خۆیان بکەن لەپێناو پەرەپێدانی کولتوورەکەیان لەچوارچێوەی زامنکردنی دەوڵەت بۆ مومارەسەکردنی ئەو ماف و ئازادیانە لەلایەك و بۆ رەخساندنی هەل لەپێش هەموو کەمە نەتەوەیی و ئایینی و ئایینزاکان لەتورکیا بۆ ئەوەی مومارەسەی ئازادییە گشتییەکان بکەن بەئامانجی پەرەپێدانی کلتوور و کۆمەڵگەکەیان لەلایەکی تر.

ئەم تێڕوانینە مرۆییە بازنە بەرفراوانە بەرامبەر بەمافی کەمایەتییەکان لەتورکیا- و لەجیهان- و ئارەزووی رۆژئاواش لەچارەسەرکردنی کێشەی کورد بەرێگایەکی ئاشتییانەی دیموکراتی، لەگەڵ خواستەکانی گەلی کورد لەتورکیا- کەژمارەی دانیشتوانی لەنێوان ١٢-١٥ ملیۆن کەسە- بەرەو دامەزراندنی ئەو دەوڵەتە فیدریالیزمییە دیموکراتییە یەکگرتووە دەگونجێن کەتیادا هەموو کەمایەتییە نەتەوەییەکان بەو مافانە شادبن کە بە نەتەوە زۆرینەکە دراوە لە لایەك و لە لایەکی تریشەوە بەزامنکردنی دەوڵەت بەرامبەر بە پیادەکردنی باشی ئەو ماف و ئازادییانە بە لایەنی کەم لەمیانەی (٢) یان (٥) ساڵی داهاتوو، ئەگینا پارتی کرێکارانی کوردستان جارێ حکوومەتی کوردی خۆی لەتاراوگە- بەمەزەندەی زیاتر لەفەڕەنسا یان ئیتاڵیا- دەدات، بۆ ئەوەی یەکێتی ئەورووپا بەرێگەی هێزە دەستێوەردانە خێراکەیەوە کەبڕیارە لە ساڵی ٢٠٠٣ دابمەزرێ و بەهاوکاری لەگەڵ پەیمانی ئەتڵەسی تورکیا ناچار بکات بەم چارەسەرییە رازی بێت: ئەمە لەبارێکدا ئەگەر ژەنراڵەکانی سوپای

تورك لەسەر ئەم راوبۆچوونەی خۆیان سووربوون کەوا: دانپێنان بەمافی کلتووری و سیاسی کورد لەتورکیا، یاخود بەئەندامبوونی تورکیا لە یەکێتی ئەوروپا، دەبنە هۆی دابەشبوونی تورکیا". چونکە ئەو ولاتانەی چوونەتە ریزی یەکێتی ئەوروپاوە، دابەش نەبوونە بەسەر خۆیاندا، بەڵکو پتر پێشکەوتوون و پتریش بە دیموکراتی و سەقامگیری سیاسییەوە، شاد و بەختەوەرن. فیدریالیزمی ئەمریکاییش بە هەر (٥٠) ویلایەتەکانییەوە، ئیمڕۆ بەگەورەترین هێزی سیاسی و ئابووری و سەربازی دادەنرێ، بەڵکو بۆتە ئەو تاکە جەمسەرەی کە سیاسەتی نێودەوڵەتی ئاراستە دەکات و ئایدیۆلۆژیا سەرکەوتووەکەی خۆی بە هەموو جیهاندا بڵاو دەکاتەوە. لێرەشەوە، عەبدوڵڵا ئۆجالان رێبەری رێکخراوی پارتی کرێکارانی کوردستان لە پەیامی نەورۆزدا کە لە ٢١ی ئاداری ساڵی ٢٠٠١ ئاراستەی گەلانی رۆژهەڵاتی ناوینی کرد، بانگەشە دەکات بۆ دامەزراندنی یەکێتی فیدراڵی نێوانیان، لە بەر پێویستبوون بە "زەرورەتی پێکهێنانی بەرەیەکی بەهێز لە گەلانی رۆژهەڵاتی ناوین بۆ بەرەنگاربوونەوە لەو مەترسییانەی رووبەڕوویان دەبنەوە، ئەویش بە سازدانی راپەڕینێکی سەرتاسەری لە پێناو بەدیهێنانی دیموکراتی لەولاتەکانیاندا". (یووسف تووهاللی) ئەندامی دەستەی کارگێڕی پارتی کرێکارانی کوردستانیش، بیرۆکەکەی ئۆجالانی بەم شێوەیە روونکردەوە، دەڵێت: جیهان لە شۆڕشێکی بەردەوامدا لە دژی دواکەوتن و کلکایەتی و ئیمپریالیزمی نوێ بەرەو دیموکراتییەت مل دەنێت، ئەمەش وا دەخوازێ گەلانی رۆژهەڵاتی ناوین هاوکاری بکەن لە پێناو وەدیهێنانی چەشنەکانی پەرەپێدانی نیشتمانییان بە ئامانجی هەڵکشان و پێشڤەچوون لە هەموو روویەکی ژیان و بۆ تێکەڵبوون بە ژیانی دیموکراتی لە چوارچێوەی سیستمی نوێی جیهانیدا. لەبەر ئەوەی گەلانی ولاتی ئەنادۆڵ و دۆڵی دوو رووبارەکە و رۆژهەڵاتی ناوین بەو سنووره جوگرافیایەی کە تورك و کورد و عەرەب و فارس و تورکمان و ئاشووری و ئەرمەنی تیا نیشتەجێن، یەکەیەکی جوگرافی- مێژوویی تەواوکاری پێکهێناوە، بۆیە دامەزراندنی سیستمی یەکێتی فیدراڵی لە نێوان ئەم گەلانە چارەسەرییەکی نموونەییە بۆ هەموو ئەو کێشە و گرفتانەی کە نزیکەی سەدەیەکە بەدەردیانەوە دەناڵێنن. جا، ئەگەر لەوێرا سەبەبکارێك نەبێ ئەم گەلانە دوژمنایەتی یەکتری بکەن، ئەوا هۆکاری زۆر هەن وابکەن یەکێتی فیدرالی دیموکراتی پێك بێنن لە پێناو پێشکەوتن و گەشەسەندندا، بە تایبەتی هەر هەموومان نەوەگەلی ژیاریی دۆڵی دوو رووبارەکە و ولاتی ئەنادۆڵین"(٧٥).

PDF 4 KURD

PDF 4 KURD

سەرچاوە و پەراوێزەکانی بەشی هەشتەم

١- گۆڤاری ئایدینلك Aydinlikی تورکی لە ١٩٩٤/١/١٤ دەرچووە.

٢- دیدارێك لەگەڵ د. ئیبراهیم داقوقی بەناونیشانی: چی دەزانی لەبارەی کوردی تورکیاوە. رۆژنامەی (عێراق) بەغدا لە ١٩٩٣/٣/٢٣ بڵاوکراوەتەوە.

3- Miliyet gazetesi, 17-2-1994.

4- Ozgor Bakis, 23-1-2000.

5- Yeni Safak, 23-1-2000.

٦- ئەم رووداوە لەدەرەنجامی پێکدادانی ئۆتۆمۆبیلی مارسیدس- ٦٠٠ بەبارهەڵگرێکی گەورە لەسەر رێگای ئەزمیر- ئەستەموول لەنزیك بالیکسیر لەشوێنێك پێی دەگوترێ (سەرسولك) روویدا. مارسیدسەکە (سیداد بوجاق) نوێنەری ئورفای سەر بەحیزبی رێگای راست و سەرۆکی عەشیرەتی (بوجاق)ی کوردی و سەرۆکی رێکخستنەکانی پارێزگارانی گوندەکان (کەبریتین لەو جاشە کوردانەی لەساڵی (١٩٨٧)ەوە هاوکاری حکوومەت دەکەن لەدژی PKK، دەیئاژوت. لەدەرەنجامی رووداوەکە هەریەك لەم کەسانە تیادا گیانیان لەدەستدا: ١- محەمەد جاتلی یەکێك بوو لەگەورە پیاوانی مافیا و هاوکاری لەگەڵ دەوڵەتی نهێنی دەکرد و ئەنتەرپول بۆی دەگەڕا دەستگیری بکات. ٢- حسێن قەرەجاداغ بەرێوەبەری پێشووی ئاسایشی ئەستەموول. ٣- بەرێوەبەری فێرگەی تایبەتی پۆلیس (هێزەکانی دەستێوەردانی خێرا). ٤- ژنە سەماکار خولیای دۆستی محەمەد جانلی، بوجاق بەشێوەیەکی سەرسوڕهێن لەم رووداوە رزگاری بوو دوای ئەوەی تووشی هەندێ شکان هات. ئەم رووداوە پرسیارێکی زۆری هورووژاند لەبارەی هۆی کۆبوونەوەی بوجاق و ئەفسەری ئاسایش قوجاداغ لەگەڵ رێبەری مافیا محەمەد جانلی کە پۆلیسی نێودەوڵەتی بۆی دەگەڕا.

٧- وتاری ئەحمەد بانتو ئۆغلۆ، باڵیۆزی تورکیا لەشانشینی عەرەبی سعوودی، بەناونیشانی: لەبەر ئەم هۆیانە راوەدوونانی ئۆجالانمان کرد، رۆژنامەی (الشرق الاوسط) ژمارە ٣٨٥ لە ١٩٩٨,/١/١٥

٨- ئوزگور پۆلیتیکا لە ٢٠٠١/٢/٢٦ و هەروا هەمان رۆژنامە لەژمارەی رۆژی ٢٠٠١,/٤/١٧

PDF 4 KURD

٩- د. ئیبراهیم داقوقی: کوردەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوین، گۆڤاری (الاصلاح) دوبەی ژمارە ٣٨٥ لە ١٩٩٨/١/١٥.

10- Akit gazetesi١٩٩٦,/٩/٢٩–٢٨

١١- دیدارێك لەگەڵ ئیبراهیم داقوقی سەرچاوەی ئاماژەپێکراو لەپەراوێزی (٢) سەرەوە.

١٢- هەمان سەرچاوە، لەپەراوێزی (٢) سەرەوە.

١٣- أ. بوکشابان: کوردەکانی ئازەربایجان، باکو ١٩٣٢ لاپەڕە ٥-٧ بەزمانی ئازەری.

١٤- د. ئیبراهیم داقوقی- کۆماری سووری کوردی، لینین دایمەزراند و ستالین ڕووخاندی و ئۆجالان زیندووی کردەوە، گۆڤاری (الاصلاح) دوبەی ژمارە ٤٣٨ لە ٢٠٠١/٣/١.

١٥- أوجلان، **مجلة** الاصلاح دبي ژمارە ٤٣٨ لە ٢٠٠١,/٣/١

16- Milliyetgazetesi, 28-11-1988.

17- sabahgazetesi 3-2-1998.

18- TuncayOzkan, Operasyon, Istanbul-200, sh51.

19- Millietgazetesi, 16-1-1995.

٢٠- تونجای اوزکان، المؤامرة، سەرچاوەی ئاماژە پێکراو ژمارە ٢١، لاپەڕە٥١.

٢١- هەمان سەرچاوە، لاپەرە ٥٢,

22- Sabah gazetesi, 2-6-1996.

٢٣- تونجای اوزکان، هەمان سەرچاوەی پێشوو، لاپەرە ٤-٥٥,

24- Hurriyet gazetesi, 22-10-1998.

٢٥- أوزکای اوزجان، هەمان سەرچاوەی پێشوو، لاپەرە٦٩-٧٠,

26- Hurriyet gazetesi, 26-10-1998.

27- Hurriyet gazetesi, 26-10-1998.

٢٨- أوزکای اوزجان، هەمان سەرچاوەی پێشوو، لاپەرە ١١,

29- Sabah gazetesi, 22-2-1999.

٣٠- **ڕۆژنامەی** (الشرق الأوسط) ژمارەی ڕۆژی ١٩٩٩/٢/٢٦.

31- Hurriyet gazetesi, 10-1-2000.

٣٢- ڕۆژنامەی (الشرق الأوسط) ژمارەی ڕۆژی ٢٠٠٠/١/١٤.

PDF 4 KURD

33- Hurriyet gazetesi, 13-11-1997.

34- Milliyet gazettesi, 27-11-1997.

35- Sabah gazetesi, 25-12-1997.

٣٦- رۆژنامەی (الشرق الأوسط)، ژمارەی رۆژی ٢٢/١٠/١٩٩٨.

٣٧- رۆژنامەی (الشرق الأوسط)، ژمارەی رۆژی ١٣/١٠/١٩٩٨.

٣٨- رۆژنامەی (الشرق الأوسط)، ژمارەی رۆژی ٢١/١١/١٩٩٨.

39- Sabah gazetesi, 29-11-1998.

٤٠- رۆژنامەی (الوطن العربي)، ژمارە ١١٦ رۆژی ٩/٧/١٩٩٩.

٤١- رۆژنامەی (الشرق الأوسط)، ژمارەی رۆژی ١٠/١٠/١٩٩٩.

42- ilkei,uzun soluklu bir mucadele, koln 1999, sh. Yil. KemalBurkay, 25 39-59.

٤٣- رۆژنامەی (الشرق الأوسط)، ژمارەی رۆژی ١٣/١٠/,١٩٩٩

٤٤- رۆژنامەی (الشرق الأوسط)، ژمارەی رۆژی ٢/٣/,١٩٩٩

٤٥- رۆژنامەی (الشرق الأوسط)، ژمارەی رۆژی ٢٨/٢/,١٩٩٩

٤٦- رۆژنامەی (الشرق الأوسط)، ژمارەی رۆژی ٢٤/٢/,١٩٩٩

٤٧- رۆژنامەی (الشرق الأوسط)، ژمارەی رۆژی ٤/٦/,١٩٩٩

48- Milliet gazetesi, 4-6-1999.

٤٩- رۆژنامەی الشرق الأوسط =، العدد الصادر في ٤/٦/,١٩٩٩

٥٠- عمر أبو النصر، الأكراد والفلسطينيون واليهود، گۆڤاری الوطن العربي، **ژمارە ١١٤٨ لە** ٥/٣/,١٩٩٩

51- Milliyet gazetesi, 18-8-1984.

٥٢- هل يستحق الأكراد دولة كردية مستقلة؟ گۆڤاری (المجلة)- لندن، ژمارەی رۆژی، **في** ١٩/١/١٩٩٩.

53- Milliyet gazetesi, 7-12-1998.

54- Hurriyet gazetesi, 11-12-1993.

55- Sabah gazetesi, 28-12-1993.

PDF 4 KURD

bah gazetesi, 26-3-1993.

57- Sabah gazetesi, 4-6-1993.

58- Aydinlik gazetesi, 14-1-1994.

59- Milliyet gazetesi, 3-4-1994.

60- Hurriyet gazetesi, 21-8-1995.

61- Sabah gazetesi, 9-6-1994.

62- Sabah gazetesi, 16-3-1997.

٦٣- کمال بورکای، ٢٥ ساڵ لەخەباتی دووردریژ، کوان- ألمانیا ١٩٩٩، لاپەڕە٣٧-٥٧ (بەزمانی تورکی).

64- NuhAtes, Federal cozum, Istanbul-2000, sh 73-77.

٦٥- إبراهيم الداقوقي، صورة العرب لدى الأتراك، منشورات مركز دراسات الوحدة العربية- بيروت، الطبعة الثانية- ١٩٩٩,

66- Sabah gazetesi, 4-2-1997.

٦٧- تونجای اوزکان، هەمان سەرچاوە، ٢٠٦-٢٠٩,

٦٨- نوح آتش، الفيدرالية هو الحل للقضية الكردية، استنبول- ٢٠٠٠، لاپەڕە ٨٤.

٦٩- نوح ئێتش، هەمان سەرچاوە، لاپەڕە، ٨٤-٨٩,

70- Milliyet gazetesi, 1-12-1997.

71- Sabah gazetesi, 6-12-1997.

72- Hurriyet gazetesi, 3-11-1998.

73- Ozgur Politija, 31-12-2000.

74- Milliyet gazetesi, 28-2-2000.

75- Ozgur Politija gazetesi, 21-3-2001